3179-11-12

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE À SOFIA
VOL. XI–XII (1931–1932)

ИЗВЕСТИЯ
НА
ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО
ВЪ СОФИЯ

Книга XI—XII
(1931—1932)

СОФИЯ—SOFIA
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR
1932

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE À SOFIA
VOL. XI—XII (1931—1932)

ИЗВЕСТИЯ
НА
ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО
ВЪ СОФИЯ

Книга XI—XII
(1931—1932)

СОФИЯ—SOFIA
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR
1932

Ем. И. Димитров

3179-11-13

Д324/5К3
А814

ЮБИЛЕЙНА КНИГА

ПО СЛУЧАЙ ТРИДЕСЕТЬ-ГОДИШНИНАТА

НА

ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

1901—1931

ББИ

1901—1931.

Основано на 9. ноемврий 1901 год. по инициативата на преподаватели по история въ тогавашното Висше Училище (сег. Софийски Университетъ) и въ софийскитѣ гимназии, „Историческото Дружество въ София“ завърши миналата година своето 30-годишно сѫществуване. Колкото опасни и тежки моменти и да е преживѣло презъ тоя периодъ, Дружеството сможа не само да устои предъ всички морални прѣчки и материални оскѫдици, но и да запази своя чисто наученъ характеръ и да реализира своитѣ цели и задачи, а именно: а) да изучава и разработва отечествената и всеобщата история, б) да дава съобщения относно развоя на историята у насъ и въ чужбина, да популяризира историческитѣ знания и да насажда историческа култура и в) да обсѫжда въпроса досежно преподаването на история въ нашитѣ училища. Това най-ясно свидетелствуватъ съдържанието на десетьтѣ книги на неговия органъ „Известия на Историческото Дружество въ София“ (вж. кн. X (1930), стр. 177—180) и изреденитѣ въ „Отчетитѣ“ му прочетени доклади, реферати, изследвания и пр. въ срещитѣ на дружественитѣ членове особено презъ последнитѣ години.

Предъ видъ на това тъкмо засилване на Дружеството, което не малко се дължи и на материалната подкрепа на Министерството на Народното Просвѣщение, Общото годишно събрание на Дружеството на 24. VI. 1931 г. по предложение на настоятелството реши, следната XI книга на „Известията“ да се издаде като „юбилейна книга“; но понеже се събра много материалъ, настоятелството намѣри за целесъобразно тая „юбилейна книга“ да бѫде двойна XI—XII за 1931 и 1932 година. Освенъ това по тоя случай, за да направи „Известията“ по-достѫпни за чужденцитѣ, редакцията внесе новъ елементъ въ дружествения органъ, като направи задължително да се даватъ резюмета въ края на всѣка статия и да се означаватъ въ съдържанието на всѣка книга имената на авторитѣ и надсловитѣ на статиитѣ имъ на нѣкой западно-европейски езикъ, а сѫщо да засили и отдѣла „вести и оценки“. Поради нарастването на книгата не бѣ възможно да се даде отдѣла „Библиография по история на българитѣ и българскитѣ земи“, който ще бѫде помѣстенъ въ следната (XIII) книга за 1930, 1931 и 1932 години.

Юний 1932 г.

Редакцията.

СЪДЪРЖАНИЕ — TABLE DES MATIÈRES.

Стр.

В. Бешевлиевъ, Надписитѣ около Мадарския конникъ.
W. Beschewliev, Zu der Inschrift des Reiterreliefs von Madara . . . . 1 ✓

Ив. Велковъ, Бележки за колонизацията и градоветѣ по нашето Черноморско крайбрѣжие.
Iw. Welkov, Die Bemerkungen über Kolonisation und die Geschichte der griechischen Städte an der bulgarischen Küste des Schwarzen Meeres . . . . 33 ✓

Д. П. Димитровъ, Къмъ историята на Августа-Траяна.
D. P. Dimitrov, Zur Geschichte der Stadt Augusta-Traiana . . . . . 54 ✓

В. Н. Златарски, Какъвъ народъ се разбира у Анна Комнина подъ израза γένος τι Σκυθικόν.
V. N. Zlatarski, Welche Nation versteht man unter dem Ausdruck γένος τι Σκυθικόν bei Anna Komnena 71

Вѣра Иванова, Орѣховскиятъ монастиръ и неговитѣ грамоти.
Vera Iwanova, Le monastère d'Oréhov et ses chartes 84

Г. А. Ильински, Запись в Средецком евангелии 1329 года.
G. A. Ilinski, Souscription de l'évangile de Srédets (Sofia) de 1329. année 119

Г. И. Кацаровъ, Тракия въ Омировия епосъ.
G. I. Kazarov, Thrakien im Homerischen Epos 122

В. Миковъ, Приносъ къмъ погребението на мъртвитѣ у старитѣ траки.
W. Mikov, Contribution aux rites funéraires chez les anciens Thraces . . 136

Кр. Миятевъ, Разкопки въ „Вжтрешния градъ" на Преславъ.
Kr. Miatev, Ausgrabungen in der „Inneren Burg" von Preslav 151

Н. А. Мушмовъ, Женскиятъ образъ въ българската нумизматика.
N. A. Mouchmov, L'effigie de la femme sur les monnaies bulgares . . 160

Ю. Неметъ, Произходътъ на имената „Кобратъ" и „Есперюхъ".
J. Németh, Die Etymologie der Namen „Qobrat" und „Esperüχ" . . . 169

Ст. Станимировъ, Кондиката на Троянския храмъ „Преподобна Параскева".
St. Stanimirov, Registre (Condica) de l'église S-te Paraskéva à Troïane . 178

Юрд. Трифоновъ, Известието на сирийския пресвитеръ Константина за Исперихова победа надъ византийцитѣ.
Jor. Trifonov, Die Nachricht des syrischen Presbyters Konstantinos von dem Siege des Kans Isperich über die Byzantiner . . . . 199 и 334

П. Ценовъ, Отецъ Паисий въ дѣлото на нашето възраждане.
P. Tsenov, Le Père Païssy et la renaissance bulgare 216

С. С. Бобчевъ, Титли и служби въ областното управление на старовремска България.
S. S. Bobtchev, Titres et fonctions dans l'administration provinciale de l'ancienne Bulgarie 228

П. Никовъ, Отношения между българската държава и българската църква презъ 1887 год.
P. Nikov, Beziehungen zwischen dem bulgarischen Staat und der bulgarischen Kirche im Jahre 1887 294

Исторически материали.

Св. Георгиевъ, Две писма на видни кръстоносци отъ Пловдивъ презъ 1189 година 249
Протоиерей **Ив. Гошевъ,** Две новооткрити писма на „деспотъ Букъ“ до „султанъ Баязитъ ханъ бегъ“ 265
Ив. Сакжзовъ, Изъ завещанията на дубровничанитѣ въ България презъ 16-ия вѣкъ. 270
Ст. Станимировъ, Едно малко познато житие на св. Георгия Нови Софийски отъ Кратово 288

Вести и оценки.

1. **Herodot**. VIII, 140—144. — 2. Епиграфски бележки отъ В. Бешевлиевъ стр. 337 и 340. — **3. К. Ἄμαντος, Τὰ ἐθνολογικὰ ὀνόματα εἰς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς** (К. Амандосъ, Народноститѣ имена у византийскитѣ писатели) отъ В. Б. стр. 348. — **4. N. A. Βέης, Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸ τζάρον Συμεὼν καὶ τὰ σχετικὰ σχόλια τοῦ Ἀρέθα Καισαρείας** (Н. А. Беесъ, Походитѣ на българитѣ въ времето на царь Симеона и съответнитѣ схолии на Арета Кесарийски) отъ В. Б. стр. 351. — 5. F. Dvornik, Deux inscriptions gréco-bulgares de Philippes отъ В. Б., стр. 361. — 6. Gjula Németh, A honfoglaló magyarság kialakulasa (Образуване на маджарщината) отъ П. Миятевъ, стр. 371. — 7. M. Lascaris, Sceau de Radomir Aaron, отъ И. Дуйчевъ, стр. 375. — 8. M. Lascaris, Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine, отъ Ив. Дуйчевъ, стр. 384. — 9. Я Тодоровъ, Източно-азиятскиятъ животински цикълъ отъ гледище на астрологическитѣ вѣрвания, отъ Ив. Дуйчевъ, стр. 389. — 10. Norbert Jokl, Thraker, отъ Д. Д., стр. 392. — 11. L. K. Katona, Omurtag, отъ В. Б., стр. 393. — 12. Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher. Bd. VIII (1931), отъ В. Б., стр. 394. — 13. D. Detschev, Axios, отъ В. Б., стр. 394. — 14. Н. Ганевъ, Провадия въ своето минало и настояще. София 1929, отъ Ив. Д., стр. 395. — 15. C. H. Meyer, Fontes historiae religionis slavicae. Berolini 1931, отъ В. Б., стр. 397. — 16. Paulys Realenzyklopädie der klass. Alterhumwissenschaft. Bd. XIV, Stuttgart 1930, отъ В. Б., стр. 398. — 17. Albin Vilhar, Orfej in orfeisem. Ljubljana 1931, отъ Я. Т., стр. 399.
† **Едуардъ Майеръ** отъ Г. И. Кацаровъ 400
† **Августъ Хайзенбергъ** отъ П. Мутафчиевъ 402
Отчетъ на настоятелството на Историческото Д-во въ София за 1930/31 г. 405
Списъкъ на членоветѣ на Историческото Дружество въ София . . . 413

Надписитѣ около Мадарския конникъ.

Отъ В. Бешевлиевъ

Не далечъ отъ село Мадара, високо на една скална стена отъ пѣсачникъ, се намира релиефъ, който представя конникъ съ куче задъ него и съ лъвъ при преднитѣ крака на коня. Отъ двѣтѣ страни на конника както и подъ него сѫ издълбани надписи. Първото известие за релиефа и неговия надписъ въ научната книжнина се намира у F. Kanitz, Donau — Bulgarien und der Balkan I Aufl. Leipzig 1879. Bd. III 112 ff. Тукъ той обявява релиефа и надписа за римски, понеже е могълъ да го разглежда само отдалечъ посрѣдствомъ далекогледъ. Нѣколко години по-сетне K. Jireček[1] е посетилъ сѫщо мѣстото и е установилъ, че надписътъ е грѫцки. Той е могълъ да разпознае само отдѣлни букви. Презъ 1895 г. К. Шкорпилъ[2] е нарисувалъ релиефа и остатъцитѣ отъ надписа отъ едно скеле. Три години по-късно сѫщиятъ е изказалъ мнение, че релиефътъ представя канъ Крумъ, обаче безъ да привежда нѣкакви везки доводи за това.[3] Изглежда, че за Шкорпила името Крумъ, което той прочелъ въ долния надписъ, е говорѣло достатъчно въ полза на едно подобно предположение. Само по отношение на създателя на този паметникъ Шкорпилъ не е билъ сигуренъ. Защото първоначално[4] той приписва това дѣло на канъ Омуртагъ, а посетне[5] на канъ Маламиръ. Презъ 1905 г. Народниятъ Музей въ София подканенъ отъ E. Bormann направи гипсова отливка отъ релиефа и надписа.

---

[1] Arch. epigr. Mitteil. aus Oesterreich-Ungarn X (1886) Wien 196.

[2] Arch. epigr. Mitteil. u. s. w. XIX (1896) 248.

[3] *Паметници на гр. Одессосъ — Варна* въ „Год. отчетъ на Варненската Държ. Мжж. гимназия за 1897—98 година. Варна 1898, 11 и сл.

[4] Изв. на Варн. археол. дружество (VII 1921) прит. I (1920) 18.

[5] Въ защита на българската народна старина. Варна 1924, 9.

Следъ единъ дългъ периодъ на мълчание Мадарскиятъ релиефъ и неговиятъ надписъ ставатъ изведнъжъ срѣдище на редъ изследвания благодарение на G. Fechér. Вниманието на Фехера върху надписа е било обърнато отъ нѣколко повредени думи или части отъ думи въ Шкорпиловия преписъ, които сѫ могли лесно да се допълнятъ или тълкуватъ. Въ една сказка, държана въ Археологическия Институтъ въ София презъ априлъ 1924, Фехеръ изказалъ мнение, че едно ново изучване на самото мѣсто би допринесло много за правилното разбиране на надписа. Подбуденъ отъ тази сказка Народниятъ Музей въ София предприе презъ лѣтото на 1924 г. разкопки при с. Мадара и направи скеле предъ релиефа за да улесни изследването на надписа. Съ четенето и преписването на надписа е билъ натоваренъ самиятъ Фехеръ, който презъ 1925 г. издаде едно предварително съобщение върху своитѣ изучвания.[1] А три години по-късно излѣзе отъ печатъ едновременно на български и нѣмски голѣмата му работа *„Надписътъ на Мадарския конникъ.* София 1928.[2]

Най-сѫщественитѣ заключения въ тази работа сѫ накѫсо следнитѣ. По-голѣмата часть отъ надписа възвеличава дѣлата на канъ Крумъ и съобщава за неговото погребално тържество. Последната часть отъ надписа разказва за семейнитѣ отношения на канския родъ. Релиефътъ е надгробенъ паметникъ и представя канъ Крумъ. Конникътъ, както и горниятъ надписъ, сѫ направени по порѫка на канъ Кишинъ, братъ на Крумъ, който следъ смъртьта на Крума билъ управлявалъ, споредъ Фехера, нѣколко месеца, докато една часть отъ долния надписъ е дѣло на канъ Омуртагъ, а другата, на канъ Маламиръ.

Рѫководната нишка при допълването и тълкуването на надписа е била значи мисъльта, че надписътъ стои въ тѣсна връзка съ канъ Крумъ, т. е. сѫщата мисъль, която ние вече срѣщнахме у Шкорпила. И тази мисъль се е загнѣздила тъй здраво у Фехера, че той дори за мигъ недопуска друга възможность за тълкуване. Дори споменуването на канъ Тервелъ и на неговия съвременникъ императоръ

---

[1] Мадарскиятъ конникъ. София 1925.

[2] Вж. рецензиитѣ на тази книга отъ P. Mutafčiev въ B. Z. Bd. XXVIII (1928) S. 229 f.; Fr. Dvornik въ Byzantinoslavica t. II p. 132 sq.; G. Németh въ Századok a magyar történelmi társulat közlönye LXV (1931) 78 и сл.

Юстиниана II въ горния дѣсенъ надписъ не го смущава. Фехеръ мисли просто (58), че „нашиятъ надписъ споменя за Ринокопимена само за да изтъкне коварството на византийския императоръ“.

За съжаление трѣбва да кажа още въ самото начало, че съ изключение на нѣколко дребни мѣста азъ не мога да се съглася нито съ допълването, нито съ тълкуването на надписа, направени отъ Фехера, както изцѣло така и въ подробности.

Но преди да изложа моитѣ доводи за това, бихъ желалъ да направя нѣколко общи забележки. Преди всичко азъ не мога да одобря начина, по който Фехеръ е направилъ преписа. Защото като изключимъ забележката на стр. 13, че надписътъ „е заемалъ заедно съ релиефа 40 квадратни метра“, той не дава никакви сведения за голѣмината на отдѣлнитѣ букви, за дължината на редоветѣ или за приблизителното число на липсващитѣ букви въ развалешитѣ мѣста (съ изключение на 5 случая). Той не казва, защо редоветѣ трѣбва да започватъ и да свършватъ точно тукъ, а не тамъ, какви чисто външни причини говорятъ за едно дѣлене на три на долния надписъ и т. н. А всички тѣзи сведения не могатъ да се заключатъ отъ неговия преписъ. Той не е приложилъ сѫщо така единъ описъ на всичкитѣ видове букви, които се срѣщатъ въ надписа. Всички тѣзи опущения правятъ една провѣрка или евентуални опити за допълвания невъзможни, безъ да се види самиятъ оригиналъ, което обаче не е така лесно. Не по-малко лошо впечатление прави фактътъ, че Фехеръ съ изключение на нѣколко случая не дава никакви обяснения или паралелни мѣста за нѣкои съмнителни или невъзможни отъ езиково гледище допълвания. После той не навежда никакви необоримитѣ доказателства за мнението си, че надписътъ възвеличава дѣлата на канъ Крумъ. И затова човѣкъ идва неволно до мисъльта, дали въ нѣкои случаи при допълването не е играло извѣстна роля това основно мнение. Но особено мѫчно би се съгласилъ нѣкой съ Фехеровия начинъ на работа: да се смѣсва допълването съ тълкуването. Защото често изглежда, като че ли тълкуването предхожда допълването.

При разглеждането на Фехеровата работа ималъ съмъ на рѫка преписа на Шкорпила, направенъ независимо отъ Фехера презъ 1924 и гипсовитѣ отливки отъ 1905 г. Разбира се преписътъ на Шкорпила е една чисто техническа работа, която може да служи само като контрола на други преписи, но не и за основа.[1] Гипсовитѣ пъкъ отливки не предаватъ точно оригинала, понеже тѣ самитѣ сж направени отъ една негативна отливка, а не направо отъ оригинала, при което разбира се, нѣкои мѣста сж били изопачени. А запълненитѣ съ циментъ букви изобщо не сж могли да бждатъ отлѣти.

I

Споредъ изследванията на Фехера, „релиефа и буквитѣ на надписа сж били покрити съ червена мазилка отъ тухленъ прахъ и варъ (5)“, за да изпжкнатъ по-добре. Отъ тази мазилка сж се запазили тукъ-таме следи. Надписътъ е почти разрушенъ отъ времето и дъждовната вода. Той се състои отъ две части, една горна и една долна. Горниятъ надписъ е раздѣленъ отъ самия релиефъ сжщо на две части. Долниятъ надписъ се явява въ сегашния си видъ като раздѣленъ на четири части, това обаче сигурно не е първичното.

Азъ започвамъ моята критика съ горния надписъ и то съ тази часть, която се намира на лѣво отъ конника. Въ бждаще ще означавамъ за по-кратко отдѣлнитѣ части на цѣлия надписъ съ буквитѣ A, B, C, D, E, а двата преписа — съ буквитѣ F(ehér) и Š(korpil).

A

Първитѣ запазени букви[2] споредъ новия преписъ на Шкорпила сж: — — — ṆTΛ·· Ιȣ — —. Като трета буква Шкорпилъ дава Λ, обаче сигурно трѣбва да се чете A. Следователно — — [τὸν ἄρχο]ν̣τα[ν ?]. Какво означава Ιȣ, е мжчно да се каже. Ако Ιȣ е правилно прочетено, то би могло да се помисли за императорското име Ἰουστινιανός, като се вземе предъ видъ надписъ **B**. Въ такъвъ случай може да се допълни така: [τὸν ἄρχο]ντα[ν ὁ] Ἰου[στινιανός]. Отъ следващия редъ не е запазено нищо. Въ втория редъ Шкорпилъ чете IO. Може би трѣбва да се чете пакъ IB. Втората буква може да бжде и O. Четвъртиятъ редъ на Шкорпиловия преписъ е първия редъ на Фехеровия преписъ. И въ двата преписа се дава — — — COBACIΛ — — т. е. — — C ὁ βασιλ[εύς]. Фехеръ приема, че изчезналото императорско име е било Νικηφόρος и обосновава това предположение по следния начинъ (20 и сл.): „За да установиме, за кой именно βασιλεύς се говори тукъ, трѣбва да вземемъ предъ видъ, че надписътъ — споредъ разгледанитѣ по-долу данни — говори за канъ Крума, отъ което следва, че тукъ се касае за нѣкакъвъ византийски императоръ, който е игралъ известна роля въ времето на Крума. Известно е, че въ това време сж владѣли Никифоръ (802—811), Михаилъ I (811—813) и Леонъ V (813—820). Отъ тѣхъ пъкъ може да става дума само за Никифоръ (Νικηφόρος), понеже името на императора свършва въ нашия надписъ съ -ς“. Това предположение обаче е съвършенно несигурно. Защото вънъ отъ недоказаното съ нищо предположение, че тукъ се касае за канъ Крума, ние намираме въ надписъ **B** безспорно споменато едно събитие отъ живота на императоръ Юстиниана II. А това показва, че ние можемъ да очакваме винаги да срѣщнемъ името на единъ византийски императоръ, който нито е билъ съвременникъ на канъ Крума нито пъкъ е ималъ нѣщо общо съ него.

---

[1] Тукъ изказвамъ благодарностьта си на г. К. Шкорпилъ, че ми позволи да прегледамъ неговия преписъ.

[2] Понеже печатницата нѣма сжщия видъ букви както на надписа, то навсѣкжде буквитѣ сж предадени съ обикновения епиграфски шрифтъ. Затова желателно е читательтъ да се справя винаги съ приложения Фехеровъ преписъ (обр. 1), за да се избѣгнатъ възможни недоразумения.

5. F. IIIII· OPO· Фехеръ мисли, че тѣзи остатъци отъ букви могатъ да се допълнятъ като Νικηφόρος. Обаче тукъ може да се крие сжщо тъй и думата ὅρος напр. — — ṆỊCṬ[O] OPO[C] = [ἀπῖλθε?]ν ἰς τ[ὸ] ὅρο[ς].

6. Š. C̣ΠΛKT· F. ỌKṚ. Фехеръ предполага (23), че „възможно е тукъ да се касае за името Крумъ“. Обаче азъ мисля, че Шкорпилъ е преписалъ правилно буквенитѣ остатъци, понеже тѣ даватъ добъръ смисълъ. Съ лека промѣна на Λ въ A азъ чета: — — — C πάκ̣τ(α или ον).

7. F. IIIXIPICEN· Следователно ἐπιχίρισεν, както Фехеръ добре чете. Този е последниятъ четливъ редъ въ надписа.

Точно подъ дѣсния заденъ кракъ на коня се намиратъ буквитѣ[1]) AΔΓ (споредъ Фехеръ), а отъ долу A· Дали тѣзи букви принадлежатъ къмъ единъ отдѣленъ надписъ или къмъ надписъ **А** или **С**, не може да се отсжди. Но ако бива да се вадягъ заключения отъ вида на буквата Α, то тѣ не принадлежатъ къмъ надписъ **А**.

---

[1]) Фехеръ ги споменува безъ всѣкакви обяснения въ заб. 1 къмъ стр. 19.

В

Този надписъ е издълбанъ предъ релиефа или още по-точно предъ коня и е запазенъ най-добре. Първиятъ четливъ редъ споредъ Фехеръ е: — — CΟΛΕΟ̣ — —. Фехеръ допълва тѣзи букви така: [βασιλεὺ]ς ὁ Λέω[ν] и съгласно основната си теза за Крума мисли, че тукъ става дума за императоръ Лъва V. Но ако се вэматъ предъ видъ следващитѣ редове, може до се допълни въпросното име съ много по-голѣма вѣроятность като Λεό[ντις или -ντιος].

2. Š. — — ΚΛΓΗ —, F. — — ΊΓΗ — — Може би Κ̣ΟΠΗ̣ или Κ̣Ο̣Π̣Ι̣·

3. F. — — — Ε-CΙC---ΓΕΡΒ̣ΕΛ· Фехеръ допълва правилно ἶς [τὸν] Τ̣ερβ̣έλ-.

4. F. ΙΝΑΠΙΛΘΕΝ ΓΟΝ ΡΙΝΟΚΟ· Т. е. ιν ἀπῖλθεν τὸν ρινοκο-.

5. F. ΠΙΜΕΝΟΝΤΟΝ---ΙΛΕΑΙ Ι· Фехеръ чете добре πιμένον τὸν β̣α̣[σ]ιλέαν̣. И тъй, като се вэматъ предъ видъ последнитѣ два реда, допълвамъ редъ 2 и началото на редъ 3 както следва: [ὁ ρινο]κ̣ο̣π̣ι̣[μένος] ὁ βα[σιλ]ε[ύ]ς.

6. F. ΟΥ͵ΚΠΙCΤΕΙ--Υ̣ΘΙΥΜΙ. У Шкорпила липсва съмнителниятъ буквенъ остатъкъ следъ Μ· Следователно съ малко допълване се чете οὐκ (ἐ)πίστεβ[ον] ὁ̣ θῦ Μ. Фехеръ допълва Μ до μου.

7. Š. ȣΙCΘΕCΑ — — — F. ΕΙΘȣΙCΘΕCΑ 1F ΥΚΙC· Фехеръ чете съ допълване: ἐ̣κ̣ Θ̣(ε)οῦ εἰσθεσαμ̣έ̣[ν]ο̣υ̣ Κισ[ίνα], и превежда тритѣ последни реда така: „на нософбрѣзания императоръ не вѣрваха моитѣ, на отъ Бога поставения Кишинъ, вуйчовци“. Това четене обаче търпи критика въ всѣко едно отношение. 1. Глаголътъ εἰστίθημι не значи „поставямъ“, но „влагамъ“, „турямъ въ нѣщо“. 2. Дори ако би могло да се приеме, че тукъ този глаголъ по изключение може да има Фехеровото значение „поставямъ“, „назначавамъ“, то натъкваме се на една друга мжчнотия. Именно, остава съвсемъ тъмно, защо санътъ, въ който е поставенъ или назначенъ Κισινάς, не е споменатъ. Въ всички до сега известни първобългарски надписи ние намираме като официална титла на българскитѣ канове израза ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχων. Въ този изразъ глаголното понятие „поставямъ“, „назначавамъ“, като второстепенно, е изпуснато. А това ни учи, кое точно може да бжде изоставено. 3. Съвсемъ невѣроятно е, че единъ изразъ като ἐκ Θεοῦ εἰσθεσαμένος би билъ употрѣбенъ безъ членъ. Би трѣбвало да се очаква по-скоро μου τοῦ ἐκ Θεοῦ κ. τ. λ. отъ колкото μου ἐκ Θεοῦ κ. τ. λ. Обаче въ редъ 6 следъ M нѣма мѣсто за T8. (При надписъ **А** може да се установи началото и края на редоветѣ до редъ 6). Заслужава да се подчертае, че Шкорпилъ не е видѣлъ букви въ редъ 7 предъ 8ICΘECA. Поради всичко това предполагамъ, че краятъ на редъ 6 и началото на редъ 7 образуватъ едно цѣло и че трѣбва да се чете μ/ου.

Особена мжчнотия представя тълкуването на ICΘECA.. Тукъ може да се предполага или една форма на причастието εἰσθεσαμένος, или една форма отъ аориста на εἰστίθημι, напр. ἴσθεσα или ἴσθεσαν, при което обаче липсата на аугмента би била една прѣчка, при все това срв. ἀπόδωκα у Hatzidakis, Einleitung u. s. w. S. 63 и ἔγδυσαν вм. ἐξέδυσαν у E. Mayser, Grammatik der griech. Papyri, Bd. I 333.

За съжеление не мога да кажа за сега въ какво отношение стои глагола εἰστίθημι къмъ предхождащия текстъ. Тукъ собствено се очаква причината или следствието отъ οὐκ ἐπίστευον οἱ θεῖοί μου. Буквитѣ KIC сж явно началото на името Κισινάς, което срѣщаме въ следния редъ.

8. F. KICINACỌ - - - - A - Ọ·

9. Š. VT8⊏NAΛ· F. ḄT8ENAΔF·

10. Š. KTAOTEPKΓ· F. KTAOTEP·

Тѣзи три реда Фехеръ чете и допълва по следния начинъ: [τότε] Κισίνας ὁ̣ [καυχ]άν̣[ος ὁ ἀδελφὸς α]ὐτοῦ ἐν Ἀδρ[ιανουπόλει διέ/μινεν, τὴν κατέ]κτα ὁ τ̣ε̣ρ̣ά̣σ̣[τιος], и превежда така: „Въ това време Кишинъ кавханъ, неговъ братъ, се намираше въ (или при) Одринъ, който превзе чудесниятъ“. Фехеръ мисли, че тукъ се касае за превземането на Одринъ отъ канъ Крума презъ 813 г. Обаче нито това предположение е вѣроятно, нито допълването е възможно. Защото едва ли може да се допусне, че веднага следъ разказа на събития отъ времето на Тервела и Юстиниана Ринотметъ, ще се излагатъ безъ всѣкакъвъ преходъ или уводъ събития, станали сто години по-сетне. Сѫщо тъй мѫчно може да се приеме, че разказътъ за τὸν ῥινοκοπιμένον τὸν βασιλέαν οὐκ ἐπίστεβον ὁ θῦ μου ще се прекѫсне така рѣзко и внезапно. А ако разгледаме четенето и допълването на тѣзи редове по-отблизо, то ще видимъ, че тѣ сѫ съвършенно погрѣшни. Буквитѣ ΚΤΑ не могатъ току тъй да се допълнятъ до ΚΑΤΕΚΤΑ, нито пъкъ тази глаголна форма може да има аористното значение „превзе“. Тѣзи букви могатъ да бѫдатъ по-скоро завършекътъ на едно прилагателно на -κτος, напр., ἐπίλεκτος, въ neutrum pluralis. Допълването пъкъ τερά[στιος] не е нито епиграфски напълно оправдано, нито семантично вѣроятно. Прилагателното τεράστιος не може да се приравни по значение съ ὁ περίφημος у Theophanes Continuatus ed. Bonn p. 348, както мисли Фехеръ, или евентуално съ израза τὸν ἄρχοντα τὸν ὑπέρφυμον въ Тумбулджамийския надписъ на канъ Маламира. Буквитѣ ΤΕΡ могатъ да се допълнятъ най-естествено и най-непринудено само като Τέρβελις, което ясно личи и отъ Шкорпиловия преписъ. Въ тѣзи три реда, както и въ следващитѣ, ние имаме сигурно продължение на Юстиниановата история. Въ въпроснитѣ три реда може да се чете съ сигурность само следното: ὁ Κισινὰς ὁ [καυχ]άν̣ο[ς] / ἀ̣βτοῦ ΕΝΑΛ - - - / - - - ΚΤΑ ὁ Τέρβ̣ε̣[λις].

11. Š. ϹΙΛΕΑ̣Τ· F. Λ — — ϹΙΛΕΑ̣ — — — ; Фехеръ допълва само [βα]σιλέα̣ν. Кой е този императоръ? Сигурно все още Юстинианъ II. Ако първата буква въ Фехеровия преписъ трѣбва да се допълне като Ν, то би могло да се предположи евентуално и [τὸν ῥινοκοπιμένο]ν̣ [τὸν βα]σιλέαν.

12. F. ΕΘΕ —Χ̣ — — — Фехеръ чете αἶ Θέ „о Боже“. По-скоро трѣбва да се допълни глаголната форма ἔθεσα или ἔθεσαν.

13. F. ΟΚΙϹ· Сигурно ὁ Κισ[ινάς], както приема Фехеръ.

14. F. ϹΜΕΤΕΜ - - ΑΛΑ - - - - - - ΚΙϹ· Фехеръ чете първитѣ 6 букви съ допълване като Ε̣ϹΜΕΤΕΜΕ̣ и го обяснява като първобългарска дума éšmedéme, чувашки eśmešime, съ значение φαγεῖν καὶ πεῖν. Доколко това обяснение на Фехера е правдоподобно не мога да кажа. Фехеръ допълва цѣлия редъ така: ἐσμετεμẹ̀ [κ]α̣λά̣[ς ἔδω]κ̣[εν ὁ] Κισ[ινάς]. Това допълване обаче е много съмнително. Преди всичко нищо не показва, че Κισινάς тукъ е nominativus. После необеснимо е, защо ἐσμετεμέ е женски родъ и защо прилагателното, което стои при него, е поставено следъ него.

Съ този редъ се завършва горниятъ дѣсенъ надписъ.

Долнитѣ надписи.

Долния надписъ Фехеръ дѣли на три различни колони съ следната забележка: „тритѣ колони по съдържание сѫ отдѣлни, самостоятелни (61)“. Доколко Фехеръ има право ще посочатъ следнитѣ редове.

C

Първитѣ четливи букви, споредъ Фехера, сѫ AP˙O, които той, може би, правилно допълва ката ἄρχων.

2. F. LATE· Фехеръ допълва χρυ]σά τ′ ε′ и смѣта T за съкращение отъ τάλαντον, а E за числото 5.

3. F. ʹ⊏⊏. Въ преписа на Шкорпила нищо не е дадено. Фехеръ не дава обяснение, но, може би, трѣбва да се чете ος ἐ — — —.

4. F. ΛPV⊏ ¬ ∃AIEΔOK, KAB. Споредъ Шкорпила краятъ се чете I⊏A· Върху гипсовата отливка тѣзи букви сѫ съвсемъ неясни. Фехеръ чете и допълва реда така: χ̣ρυσά̣[,α] Э′ (ἀ̣ν)-έδωκ(εν): Καυ[χάνον τὸν Κισίναν] и превежда: „раздаде 1900 жълтици: на кавханъ Кишинъ“. Доколко буквитѣ ∃AI[1] сѫ прочетени правилно, не зная, обаче значението *„раздавамъ“* или дори *„подарявамъ“*, което Фехеръ приписва на глагола ἀναδίδωμι, ми се вижда съвършенно пресилено. Тукъ този глаголъ има сигурно значението *„връчвамъ“* или *„плащамъ, заплащамъ“*, което значение е най-обикновеното за този глаголъ въ езика на Новия заветъ и грѫцкитѣ папируси.[2])

Четенето и допълването KAB(χάνον) е съвсемъ съмни-

---

[1] Буквитѣ AI сѫ въ сѫщность лигатура отъ A и N, обаче поради липса на съответенъ белегъ въ печатницата предадени сѫ тукъ по този несъвършенъ начинъ.

[2] Срв. Fr. Preisigke, Wörterbuch der griech. Papyrusurkunden. Heidelberg 1924 s. v.

ББИ

телно. Защото преди всичко буквитѣ KAB не сѫ още доказателство, че тукъ става дума за кавханъ, а освенъ това предъ Καβχάνον би трѣбвало да стои членътъ τὸν. Може би, трѣбва да се чете κ(ὲ) ἀβ[τὰ τὰ χρυσά] или нѣкоя друга дума съ начало καβ- или καυ- или пъкъ съгласно Шкорпиловия преписъ предлога ἰς, т. е. ἀνέδοκεν ἰς α[ὐτόν].

5. Š PV — — AP — — N. F. PVC — — — — — NC. Фехеръ допълва само χ̣ρυσὰ, обаче може би трѣбва да се допълни: χρυσ[ὰ . . . . . ὁ] ἄρ[χο]ν ἐ[. . . . .] или [ὁ ἐκ Θεοῦ] ἄρ[χο]ν ἐ[. . .].

6. F. /CAT — — — NCPAT-IOΓE. Първата дума Фехеръ допълва навѣрно правилно като χρυ]σά τ′. Обаче допълването ἔ̣[δωκ]ε̣ν ἐ̣ρατὸς̣ ἐ̣κ̣ [Θ(ε)οῦ εἴσθε-, което Фехеръ предлага, е не само невѣроятно, но просто невъзможно. Въ стария Шкорпиловъ преписъ въ Archäol. Epigr. Mitt. aus Oester. Ungarn XIX (1896) 248, е дадена горната часть на буквата X следъ E. Въ редове 4 и 12 глаголната форма ἔδωκεν е написана EΔOK,. Следователно, ако трѣбва да се допълни тукъ единъ глаголъ съ значение „давамъ, подарявамъ“, то би могло да бѫде само глагола ἐχ̣[άρισε]ν. Буквитѣ пъкъ CPAT-IOTE могатъ да се четатъ или като σρατηὃτε = στρατιῶται или като σράτηος = στράτιος, но никакъ не като ἐρατός, както мисли Фехеръ. Защото първата буква е съвършено ясно σ, а четвъртата една лигатура отъ τ и η. Въ езиково отношение пъкъ трѣбва да се забележи, че е малко вѣроятно това прилагателно да стои безъ членъ. Въпросно е сѫщо, дали авторътъ на надписа би се изразилъ тъй интимно. Напротивъ, липсата на τ може много лесно да се обясни. Тукъ се касае или за една най-обикновена грѣшка на каменодѣлеца или за едно фонетично явление. Известно е, че въ атическия простонароденъ езикъ звуковия комплексъ στρ въ собственитѣ имена, съставени съ думата στρατός, се опростява въ στ.[1]) Може сѫщо така да се вземе подъ внимание и промѣната на групата στ въ σ(σ) въ началото на думитѣ, която се срѣща въ дн. понтийски гръцки диалектъ.[2])

---

[1]) E. Nachmanson, Beiträge zur Kenntnis der Altgriechischen Volkssprache. Uppsala 1910, 15; G. Meyer, Griechische Grammatik, 3 Aufl. (1896) Leipzig, 333.

[2]) A. Thumb, Handbuch der Neugriechischen Volkssprache 2 Aufl. (1910) Strassburg, 15.

7. Š. VOCAPXON — — ГPEKȣCEP. F. /OCΛPXONHP̣ — — — TEKȣCEK — — — Фехеръ допълва реда така: ἐκ [Θεοῦ εἰσθεσάμ]ε̣ν̣ος ἄρχω̣ν Κ̣ρ̣[ουμὲς] τεκοὺ σεκ̣[τέμ] и превежда „отъ Бога поставенъ ханъ Крумъ текю сектемъ“. Преписътъ на Шкорпила дава достатъчно поводъ да се усъмнимъ въ това допълване. Но и безъ това то е съмнително. Че думата εἰσθεσάμενος не може да стои въ този смисълъ, който Фехеръ приема, показахме вече по-горе. После при τεκοὺ σεκτέμ би трѣбвало да стои нѣкакъвъ изразъ, който да го означи ясно като дата, както това добре се вижда отъ Чаталарския надписъ: ἶτο δὲ ὁ κερός, ὅταν ἐκτίστιν, βουλγαριστὶ σιγορ ελεμ или отъ лѣточисленитѣ изрази въ т. н. Именникъ на първитѣ български канове, напр.: **а лѣтъ емȣ шегоръ твиримь** (= ἶτο δὲ ὁ κερὸς αὐτοῦ σεγορ τβιρεμ?). Най-сетне мѫчно е да се приеме, че предполагаемата дата τεκοὺ σεκτέμ ще бѫде издълбана тъй далечъ отъ принадлежащото къмъ нея εἰσθεσάμενος. За съжеление, безъ да се види надписа, не може да се каже, какво точно стои на скалата и споредъ това да се допълни. Азъ съмъ наклоненъ обаче да вѣрвамъ повече на Шкорпиловия преписъ, защото той дава добъръ смисълъ и освенъ това ГPEKȣCEK се чете безъ мѫка върху гипсовата отливка. Следъ APXON Фехеръ дава остатъци отъ буквитѣ KP и ги попълва до ḲP̣[ȣMEC], обаче върху гипсовата отливка можахъ да разпозная само ⊢Г, т. е. може би HC или IC. Редътъ би могълъ да се допълни, напримѣръ, така: ENOCAPXONIC̣[TȣC]ГPEKȣCEḲ, т. е. [напр. ὁ ὀργισμ]ENOC ἄρχον ἲς [τοὺς] Γρεκοὺς EK̦στρατεύον или т. п.].

8. Š. —PACȣHTHEΔIΔ — — — TOCΔIΔOF'O — — — IFCII. F. — PACȣHTHEΔIΔI — — — ГOΔIΔOEDΛI IICECM. Фехеръ допълва: — — — PACȣHTH ἐ̣δ̣ί̣δ̣ο̣υ[ν κ(αὶ) ἐφέ]τος διδῶ ε̣ὐ̣θ̣οίνεις ἐσμ[ετεμ/έ]. Ако въ буквитѣ PACȣHTH не се криятъ нѣкаква неразчетени гръцки думи, то би могло да се предположи едно първобългарско име (женско?), което да е сѫщевременно субектътъ на ἐδίδου (не ἐδίδουν, както приема Фехеръ). Четенето и допълването δίδω εὐθοίνεις ἐσμετεμέ изглежда много съмнително. Въ надписъ **B** р. 14 Фехеръ приеме, че ἐσμετεμέ е отъ женски родъ и допълва къмъ него прилагателното καλάς (поставено следъ ἐσμετεμέ), а тукъ приема сѫщата дума за отъ мѫжки родъ и реконструира отъ буквенитѣ остатъци прилагателното εὐθοίνεις (поставено предъ ἐσμετεμέ). Фехеръ не казва нищо за това различие на рода, нито пъкъ обяснява, защо ἐσμετεμέ трѣбва да се схваща плурално и защо въ такъвъ случай не стои буквата -ς, за да означи мн. число. Обаче най-голѣмо съмнение поражда реконструкцията и тълкуването на прилагателното εὐθοίνεις. Фехеръ обяснява думата εὐθοίνεις като accusativus pluralis отъ рѣдкото прилагателно εὔθοινος съ завършъкъ -εις по подобие на т. н. III-то склонение. Обаче, като оставимъ настрана въпроса, дали може да се очаква изобщо употрѣбата на това рѣдко старогръцко прилагателно въ езика на първобългарскитѣ надписи и частно при думата ἐσμετεμέ, все пакъ акузативната форма на -εις отъ εὔθοινος въпреки χρυσολόγχεις у Teophan. 315, 6 (вж. app. criticus къмъ това мѣсто) си остава съмнителна. Но ако при все това εὐθοίνεις е правилно реконструирано, то по-скоро човѣкъ би билъ наклоненъ да приеме, че тукъ се касае за известния изразъ δίδω εὐθύνας (срв. дългото изброяване на злато въ тази часть на надписа) и за единъ простонароденъ винителенъ падежъ (женски родъ!) на -εις, вж. Psaltes § 286. Следователно [ἐφέ- или αὐ]τὸς δίδω εὐθύνις.

9. F. ΤȣϹΛΙΔȣΜΕΝ̣Κ̣ — — ΑΡ̣ΧΟΝΙ — — ϹΙΛΕΒ — — Фехеръ чете и допълва: τοὺς δ̣ιδοῦμεν Κ̣ρ̣[ουμέσιν] ἄ̣ρχοντ̣[αν. ὁ βασιλεὺ̣[ς Κρου-], т. е. „които даваме на ханъ Крумышъ. Императорътъ покани ханъ Крумышъ“. Въ по-късния гръцки езикъ, както е известно, понѣкога релативното мѣстоимение може да се предаде чрезъ члена. Обаче много е съмнително дали сѫщата тази употрѣба на члена имаме и въ въпросното мѣсто, особенно като се вземе предъ видъ, че тази употрѣба на члена се срѣща днесъ само въ южнитѣ гръцки диалекти,[1]) докато езикътъ на нашитѣ надписи принадлежи къмъ севернитѣ гръцки говори. Освенъ това допустими сѫ още и четенията: [Ε]ΤȣϹ, акузативното окончание -τους отъ дума завършваща на -τος и генетивното окончание -του ἐ . . . . Следващата дума може да се чете или като ἐδιδοῦμεν, или като διδοῦμεν. Споредъ Фехера, буквитѣ следъ διδοῦμεν могатъ да се допълнатъ като Κρουμέσιν, обаче върху гипсовата отливка не може да се забележатъ сигурни следи отъ Ρ. Буквата Κ може да значи и κὲ = καί. А освенъ това предъ ἄρχοντα трѣбва да се допълни членътъ τὸν. Въ такъвъ случай не остава мѣсто за допълването Κρουμέσιν.

---

[1]) Thumb, op. cit. S. 88.

10. F. ṂECINTONAPXONTẠ — — Ẹ̣^{K}ΑΛΕCΕ — — — Ọ̣ICONM Фехеръ допълва реда по следния начинъ: [Κρου]μ̣έσιν τὸν ἄρχοντα̣[ν προσ]ε̣κ̣άλεσε̣[ν εἰς τ]ὸ̣ ἴσον, M и превежда: „императорътъ покани хана Крумыша да се споразумеятъ“. Правилното разбиране на това мѣсто, както и на цѣлия доленъ надписъ, зависи отъ вѣрното допълване на канското име. За съжаление обаче никѫде въ предхождащитѣ редове нѣмаме опорна точка. Затова единствената възможность да допълнимъ буквитѣ ECIN или MECIN остава името Κρουμέσις въ третия редъ на II-та колона (споредъ Фехеровото броене), а именно, [KPȣ]ṂECIN, както е направилъ Фехеръ. Обаче това допълване е допустимо само, ако надписъ **C** принадлежи било по съдържание, било по време къмъ надписа отъ II-та колона. Въ противенъ случай Κορμέσιος е единственото име, което може да се допълни тука.

Глаголната форма ẸΚΑΛΕCΕ Фехеръ допълва до [προσ]εκάλεσε[ν]. За предпочитане е обаче допълването [παρ]εκάλεσε[ν]. Трудно е да се каже, какво е следвало следъ παρεκάλεσεν. Фехеръ допълва [εἰς τ]ὸ ἴσον и смѣта τὸ ἴσον за една неотбелязана до сега дума съ значение „pactum, conventio.“ Предположението е остроумно, но не може да се докаже съ нищо. Второто предположение на Фехеръ τὸ ἴσον μετέχειν, което той отхвърля, понеже противоречи на хипотезата му, навѣрно отговаря на истината. Азъ предлагамъ само като примѣри следнитѣ допълвания за това мѣсто: [παρ]εκάλεσε[ν ἵνα τ]ὸ ἴσον μ[έτεχι или ἔχιν] или [παρ]εκάλεσε[ν ἴς τ]ὸ ἴσον μ[ετέχιν]. Предполагаемата конструкция ἴς το ἴσον μετέχιν би могла да произлѣзе отъ εἰς τὸ τὸ ἴσον μετέχειν поради хаплология, ако, разбира се, последната сама не е стояла. Приведенитѣ тукъ конструкции навѣрно сѫ стояли въ свършенъ глаголенъ видъ.[1] За правилното разбиране на надписа е отъ голѣмо значение да се опредѣли, кой е билъ субектътъ на παρεκάλεσεν и де се е намирало неговото мѣсто на скалата. Фехеръ мисли, че допълнената отъ него дума [βα]σιλεύ[ς] въ предходния редъ е билъ субектътъ и че Κρουμέσιν τὸν ἄρχονταν е следвало непосрѣдствено следъ βασιλεύς. По този начинъ се опредѣля началото, края и дължината на редоветѣ и сжщевременно се доказва, че надписътъ **C** представя едно цѣло за себе си, т. е. че редоветѣ на надписъ **C** не сж часть отъ редоветѣ на надписа въ II-та колона. Това предположение обаче е неприемливо. Преди да дамъ причинитѣ за това, нека разгледаме следващия редъ.

---

[1] Срв. K. Wolf, Studien zur Sprache des Malalas. II Teil. Dissert. München 1912, 68 ff. J. H. Moulton, Einleitung in die Sprache des N. T. Heidelberg 1911 S. 324, 316 f. L. Radermacher, Neutestamentliche Grammatik. 2. Aufl. Tübingen 1925, 186 и 191.

11. Š. ΤΙΟΝΤΑΧΡΥϹΑΝ — — ΙΛ·ΡΛ — — ΤΜΞ — — F. —ʏΟΝΤΑ ΧΡVϹΑ — — ΠΑ — ΡΛ — — ϹΤ·ΜΕ — — Фехеръ допълва: μ[ετα]σχ̣ὸν τὰ χρυσά. . . ἔ[δωκ(εν) ὁ] πατήρ μ[ου ἐσμ]ε̣τ̣[ε]μέ. Следователно, Фехеръ свързва последната буква Μ на предходния редъ съ буквеннитѣ остатъци —ʏΟΝ въ началото на редъ 11, и по този начинъ двата реда образуватъ едно цѣло. Това допълване обаче е невъзможно поради следнитѣ причини. Ние видѣхме по-горе, че следъ τὸ ἴσον трѣбва да е следвалъ verbum finitum или infinitivum, но не и participium. Изразътъ τὸ ἴσον μετέχειν се нуждае отъ своя страна отъ едно допълнение. Явно е значи, че Μ отъ редъ 10 не може да се свърже съ —ʏΟΝ отъ редъ 11. Освенъ това едва ли може да се очаква причастната форма μετασχών въ нашия надписъ. Върху гипсовата отливка може лесно да се разпознае буквата Μ въ началото на реда. Ако се вземе подъ внимание, че Шкорпилъ предава въпросното мѣсто като ΤΙΟΝ, което може да е прочетено погрѣшно вм. —ΜΟΝ, то може да се помисли, че тукъ е стояла форма отъ глагола νέμω, напр. [Ν]ΕΜΟΝ. Явява се сега въпросъ, де сж стояли допълнението на τὸ ἴσον μετέχειν, началото на ΕΜΟΝ и субектътъ на причастието (ако не е билъ сжщиятъ като на παρεκάλεσεν), т. е. дали на края на редъ 10, или въ началото на редъ 11, или трѣбва да се търсятъ и на двѣтѣ мѣста? Това за жалость не може да се установи безъ аутопсия.

Въ всѣки случай стои извънъ всѣкакво съмнение, че редоветѣ не сж започвали и завършвали тамъ, дето Фехеръ приема. До сжщитѣ заключения се идва, ако се разгледа и края на редъ 9. Фехеръ завършва този редъ съ допълването [ὁ βα]σιλεύ[ς Κρου-]. Обаче ако се вземе предъ видъ, че думата βασιλεύς се придружава обикновено отъ името на съответния императоръ, че въ тази часть на надписа изглежда да се срѣща за пръвъ пжть тази дума и че титлата ἄρχων стои съ името на кана, то не ще бѫдемъ далечъ отъ истината, ако приемемъ, че името на съответния императоръ е следвало следъ титлата βασιλεύς. Изхождайки отъ редъ 3 на II-та колона, може да се приеме съ сигурность, че членътъ τὸν е стоялъ предъ името Κρουμέσιν. Споредъ това краятъ на редъ 9 трѣбва да се допълни както следва: [ὁ βα]σιλεὺ[ς ὁ императорско име τὸν Κρου-]. Това допълване важи само, ако може да се допусне, че βασιλεύς е стоялъ въ именителенъ падежъ и че принадлежи къмъ -μεσιν τὸν ἄρχονταν. И тъй ние виждаме, че редъ 9 сѫщо тъй не може да завършва тамъ, дето Фехеръ мисли.

Отъ казаното до тукъ за тѣзи два реда ясно личи, че редоветѣ трѣбва да сѫ завършвали малко нѣщо по-навѫтре въ дѣсно. Въ такъвъ случай обаче тѣ би трѣбвало да се смѣсватъ съ редоветѣ на надписа отъ II-та колона. Тогава явява се отъ само себе си въпроситѣ: дали редоветѣ на надписа отъ II-та колона не сѫ продължение отъ редоветѣ на надписъ С и дали двата надписа не сѫ единъ и сѫщъ надписъ, раздѣленъ отъ пукнатината на скалата и ерозиитѣ на две части? За съжаление работата на Фехеръ не позволява да се направи никакво заключение по този въпросъ. Той съ нищо не е подкрепилъ нито своето предположение за два различни надписа, нито неговата възможность. Азъ съмъ наклоненъ да приема, разбира се, безъ лично наблюдение, а само поради изтъкнатитѣ по-горе съображения, двата въпросни надписа за части на единъ и сѫщъ надписъ.

Съ огледъ на това предположение за въ бѫдаще ще разглеждамъ двѣтѣ части заедно. Най-напредъ нека наваксаме пропуснатото до сега.

Първиятъ запазенъ редъ на втората часть, т. е. продължението на редъ 10, съдържа споредъ Фехеръ несигурни буквени остатъци, които той при все това допълва като το̣ῦ̣ ἄ̣ρ̣χ̣ο̣ν̣τ̣ο̣ς̣. Шкорпиловиятъ преписъ не дава нищо сигурно. Върху гипсовата отливка може да се разпознае нѣщо като Ọ̣ẠP̣X̣[ON]ỌḲ·

Нека се върнемъ сега при редъ 11. Следъ —VON следва TAXPVCA· При сегашното състояние на надписа не може да се реши съ положителность, дали буквитѣ TA принадлежатъ къмъ предходна дума или къмъ χρυσά като членъ. Може би

Фехеръ има право като чете τὰ χρυσά. До сега отлагахме единъ важенъ въпросъ: какъ трѣбва да се обясни думата χρυσά? Фехеръ мисли, че χρυσά е една форма на прилагателното χρυσοῦς или на срѣдногр. χρυσός и че „служи като прилагателно къмъ думата, която означава тяжесть, мѣрка (63)“ или, „че χρυσᾶ, resp. χρυσά е прилагателно къмъ една подразбираща се липсваща дума νομίσματα (парични единици), или νουμμία, т. е. χρυσά νομίσματα = жълтици“. Тѣзи опити за обяснение ми се виждатъ несполучливи. Азъ мисля по-скоро, че тукъ имаме промѣна на рода съ колективно значение на множ. число на думата ὁ χρυσός „злато, златни пари“, както напр. старогр. при μηρός — μῆρα, σῖτος — σῖτα или въ новогр. при καπνός — καπνά, σανός — σανά, λόγος — λόγια и т. н. Срв. особенно промѣната на рода при означенията на металитѣ, напр : ὁ σίδηρος, ὁ χαλκός — τὸ σίδηρον, τὸ χαλκόν.[1])

Фехеръ допълва следъ χρυσά глаголната форма ἔ[δωκεν], което обаче не е необходимо нужно. Буквитѣ ΠΑ . . ΡΛ . . . пъкъ той допълва като [ὁ] πατ[ή]ρ μ[ου ἐσμ]ετ[ε]μέ и мисли, че πατήρ μου е субектътъ на ἔδωκεν и μετασχών. Както допълването, така и тълкуването сѫ много съмнителни. Защото изразътъ πατήρ μου, ако, разбира се, приемемъ, че е вѣрно прочетено и допълнено, допуска и други тълкувания. Обяснението на πατήρ μου, което Фехеръ дава, трѣбва да се припише навѣрно на неговата основна теза, че тукъ се касае безъ друго за кановетѣ Крумъ и Омуртагъ. Обаче обстоятелството, че предполагаемиятъ субектъ ὁ πατήρ μου е твърде много отдалеченъ отъ принадлежащето къмъ него причастие и че се намира следъ verbum finitum и то не на края на изречението, както би трѣбвало да се очаква, прави това тълкуване особено съмнително. Най-естественото словонареждане би било впрочемъ ὁ πατήρ μου μετασχὼν τὰ χρυσά (или още по-добре τὰ χρυσὰ [μετασχὼν) ἔδωκεν ἐσμετεμέ. Мене ми се струва, че, като се вземе подъ внимание следния редъ, изразътъ ὁ πατήρ μου може да стои въ връзка съ събития, които сѫ станали въ времето на бащата на канъ Κρουμέσις, напр., че бащата е сключилъ миръ и пр. Срв. началото на Тумбулджамийския надписъ.

Въ продължението на редъ 11 въ втората колона Фехеръ дава . . . ΧΙϹ, а Шкорпилъ Ι·ΧΙΓΝ· И двата преписа не позволяватъ сигурно тълкуване.

---

[1]) Hatzidakis, Einleitung u. s. w. 356 ff. Thumb, Handbuch u. s. w. § 96.

12. F. ΡΙΑΕΔΟΚΕΚΤȢΟ̣ — — ϹΜΞ — (2) — ΧΑΡΙϹΕΝ̣ΟΚΡȢΜΕ̣Ϲ̣ΙΙ . . . Λ . . Α — — Фехеръ допълва (1) [*καὶ φρου*]*ρία ἔδωκ*(*εν*) *ἐκ τοῦ ὅ*[*ρου*] (2) [*ἐ*]*χάρισεν ὁ Κρουμὲ̣ς̣ ἄρ*[*χων*] *χ*[*ρυσ*]*ά*. За първата часть могатъ да се направятъ следнитѣ бележки. Съюзътъ *καὶ* като съмнителенъ може да не се допълва. Понеже понятието „крепость“ въ нашитѣ надписи се предава съ думата *κάστρον*, то би могло по-скоро да се допълни [*τὰ χω*]*ρία*, [*τὰ Ζαγο*]*ρία* и пр. Думата *ὅρου* може да се допълни и като *ὅρους*. Въ втората часть името на кана може да се допълни отъ буквенитѣ остатъци по-скоро като *Κρουμέσις*. За цѣлата втора часть може да се предложи следното допълване [*ἐ*]*χάρισεν ὁ Κρουμέσις* [*ὁ ἄρ*]*χ̣*[*ον*] Α . . . . *ὁ Κρουμέσις ὁ ἄρχον* може да принадлежи или къмъ *ἐχάρισεν* или да представя началото на едно ново изречение. Азъ предполагамъ, че субектътъ на *ἔδοκεν* е *βασιλεύς*, Може би, двата глагола иматъ единъ и сѫщъ субектъ. За буквитѣ ϹΜΕ̣ Фехеръ не казва нищо.

13. Фехеръ дава само буквитѣ Ȣ (1) и Ο̣ (2), докато Шкопилъ Κ — — ΝΙ (1) — — Λ (2).

14. Š. ΤȢΤΙΝΑΙΜ̣ΛΙ ΙΛΤ — — ΚΡȢΙ (1) – ΑͰΑ — ΕΠVΙϹΕϹΛ— — ΙΛL· F. ΤȢΤΙΝΑΙΜΑΝΛ — — ΧΡVϹ (2) — — ΙΑΡΑΛ· ϹΕΠVΙϹΕϹΝΓΟΙ — ΙΟЬ ΙΛ· Фехеръ чете и допълва така: *τουτῆ*(*ν*) *Ναιμάνο̣*[*ν ἔδωκεν*] *χ̣ρυσ*[*ά*] — — (1) — — [*κα*]*ν̣άρα̣ν̣* [*εἴ*]*σεποίησε ἐ̣μ̣ὲ̣*, *'Ο*[*μ*]*ο̣υ̣*[*ρτὰ*]*γ ὁ β̣ι̣ό̣*[*δωρός μου*] (2) и превежда: „на тута Найманъ даде . . . жълтици (1)“ и „баща ми направи мене Омуртага, канаръ“ (2). Началото на реда, ако приемемъ, че е правилно разчетено, може да се тълкува различно, напр. *Τουτη Ναιμαν ὁ τ*[*αρκάνος*] или *Τουτη Ναιμανος*, па дори и . . . *του τὴν 'Αἵμαν* (географско име? За словонареждането срв. *τῖς Πλσκᾶς τὸν κάνπον* въ Чаталарския надписъ). Допълването *ἔδωκεν* следъ *Ναιμαν*. . . представя едно голо предположение съ нищо не подкрепено. Какъ трѣбва да се чете следващата дума може да разреши само едно ново преглеждане на оригинала. Защото както четенето на Фехера *χρυσά*, така и това на Шкорпила ΚΡȢΜ̣[*έσις* или *έσιν* сѫ възможни.

Допълването на втората часть [*κα*]*ν̣άρ̣α̣ν̣* [*εἴ*]*σεποίησε ἐ̣μ̣έ̣ 'Ο*[*μ*]*ουρ*[*τὰ*]*γ ὁ β̣ι̣ό̣*[*δωρός μου*] е много изкуствено, за да бѫде вѣрно. Словонареждането е тъй неестествено, че не може да се приеме за възможно, докато не се приведатъ подобни примѣри или не се даде едно безупречно обяснение. Но и допълването на отдѣлнитѣ думи търпи критика. Фехеръ допълва буквитѣ ΑΡΑ . . CΕΠVΙCΕ по следния начинъ: [κα]ν̣άρ̣αν̣ [εἶ]σεποίησε и приписва на глагола εἰσποιέω значението „поставямъ, назначавамъ“. Въпрѣки приведенитѣ примѣри, които могатъ да се обяснатъ и друго яче (вж. index Graecitatis у Theophylactos Simocattas, ed. C. de Boor s. v.), това значение е извънредно съмнително. Формата ἴσεπύισε се явява сѫщо тъй съмнителна поради аугмента и липсата на крайното ν. А що се отнася до допълването на κανάραν, трѣбва да се забележи, че редъ причини отъ езиково естество го правятъ невѣроятно. Преди всичко една предполагаема първобългарска основа κανάρ би се погърчила въ nominativus съ завършъкъ -ος, а въ accusativus съ -ον, но не съ -αν който завършъкъ е присѫщъ на имената отъ женски родъ. Самата пъкъ дума κανάρ, както посочвамъ на друго мѣсто, е гласѣла κανάς и е погрѣшно преписана отъ издателя съ κανάρ. По-скоро тукъ, може би, трѣбва да се предположи едно подобно четене: ΙΑΡΑ̣Ν̣[Ο]C ΕΠVΙ[C]ΕΝ̣, като въ ΙΑΡΑΝΟC се дири нѣкое първобългарско име или титла, напр Т̣ΑΡ[Κ]ΑΝΟC и т. н.

Следващитѣ буквенни остатъци съдържатъ навѣрно обекта къмъ ἐπύισεν. Може би отъ буквенитѣ остатъци ¯Ο ще трѣбва да се възстанови члена ΤΟ или ΤΟΝ. А последнитѣ буквени остатъци, може би, стоятъ въ връзка съ началото на следващия редъ и трѣбва да се допълнятъ съобразно съ това: Ο ΚΡ̣8[ΜΕCΙC Ο] ΑΡΧΟΝ. Допълването на Фехера βιόδωρος е невѣроятно. Βιόδωρος не е substantivum!

15. Š. ΡΧΟΙ — \Λ — — Ι8 — — (1) — — ΛΡ_Γ — (2). F. Α̣Ρ ΧΟ — — \Μ¯ ¯ — Ι8 — (1), втората часть липсва. Фехеръ допълва ἄ̣ρχων̣[Κρο̣υ̣]μὲς [ὁ πατήρ] μ̣ου —— Това допълване е малко вѣроятно, понеже противоречи на следното наблюдение. Името на кана стои и на деветѣ мѣста, дето то се срѣща, все следъ титлата и винаги съ членъ. А допълването ὁ πατήρ μου не е съ нищо оправдано и затова е съвсемъ произволно. По-вѣроятно е следъ ἄρχον да е следвала нѣкаква глаголна форма.

16. F. KAΓ̣ΞΛ̣VCANΛ -- ПОΛЕ — — (1) PENHГОТЕЕСΛ¯ — (2). Фехеръ допълва [συνθ/ή]κ̣α̣ς̣ ἔ̣λυσαν — — ПОΛЕ — — ῥέν(αν) τ̣ότε ἐσ̣μ̣ε[τεμέ]. Може би къмъ συνθήκας ἔλυσαν трѣбва да се допълни още ὁ Γρεκὺ τάς. Но тукъ може да се касае и за известния изразъ καταλύω τὸν πόλεμον и да трѣбва съответно да се допълни. Втората часть може да се чете и като PEN НТО ТЕСС[АР. .] или PENH TOTEC — — или PENH TOTE E [+ глаголна форма въ минало време.

17. Š. E — — — (1) — ΛIOΛ — (2), F. ⊦ — — — (1) — ONOM — Фехеръ допълва последнитѣ букви като [ἄρχ]ων Ὀμ[ουρτάγ], обаче, както самъ признава, буквитѣ ONOM могатъ да се допълнятъ и като ὄνομα, което споредъ мене е най-вѣроятното.

18. Споредъ двата преписа тукъ сѫ запазени само несигурни буквени остатъци. При все това Фехеръ предлага да се допълни KP въ втората часть като KPȢMEC.

Изглежда, че надписътъ е завършвалъ и въ своя първоначаленъ видъ съ този редъ. Защото къмъ края на реда се намиратъ два кръста, които сѫ означавали края на надписа, ако сѫ били издълбани едновременно съ него. Ако пъкъ сѫ издълбани по-сетне, то по всѣка вѣроятность ще сѫ били издълбани не всрѣдъ самитѣ букви, а следъ последния редъ.

D

Въ осмия редъ на този надписъ може да се допълни безъ мѫка имѣто OMȢPTAГ. Отъ споменаването на това име съ право можеме да заключиме, че надписъ **D** е отъ по-късно време и е различенъ отъ надписъ **C**. До сѫщото заключение водятъ нѣкои епиграфски особености, а именно буквитѣ на този надписъ сѫ по-едри отъ буквитѣ на другитѣ надписи.

Докато Шкорпилъ дава като прървъ четливъ редъ буквитѣ TȢΛ=¯, Фехеръ пише, че въ този редъ не сѫ запазени букви.

2. Š. OT/Y . . . =. Фехеръ дава почти сѫщитѣ буквени остатъци безъ всѣкакво обяснение.

3. Шкорпилъ дава Λ. Фехеръ — нищо.

4. F. = ТРАФIN т. е. ἐτράφην.

5. Š. ϹΛΕ — — F. ϹΜ̣ΕΛΕΜ̣ Ρ. Фехеръ допълва Μελεμ[ί]ρ и го отъждествява съ канското име Μαλαμήρ. Въпрѣки опита на Фехера да обясни тази чудновата форма това допълване си остава само една малко вѣроятна възможность. Защото много по-вѣроятно е тукъ да имаме глаголната форма [Ε]ΜΕΛΕΝ = ἔμελεν или ἔμελλεν.

6. F. └ΒΙΝΙΙ Δ L\/. Фехеръ допълва Ϲ̣ΒΙΝΙΚ̣ΑϹ и го тълкува като една по-права форма отъ името Ζβηνίτζης, което Теофилактъ Охридски ни предава като име на единъ Омуртаговъ синъ (Migne, Patr. gr. t. 126 p. 152 sq.). Едва ли може да се смѣта и това допълване за вѣрно. Ако трѣбва въ тѣзи буквени остатъци да се търси нѣкакво първобългарско име, то най-добре би подхождало името Винехъ, което е известно отъ Именника, или най-сетне Σαβίνος. Но всичко това е така несигурно, че по-добре е да се остави за сега на страна.

7. F. ΕΛΥ — — ΝΚΕΙΘ8· Фехеръ допълва [ζῆν κατ]έλυσεν̣ κ(αὶ) ἐκ̣ Θ(ε)οῦ и приема като субектъ Σβινίκας въ предходния редъ. Той превежда редоветѣ 6 и 7 така: “Свиникъ свърши живота си и отъ Бога. . .“ Мжчно може да се приеме безъ доказателства, че единъ тъй рѣдъкъ изразъ като τὸν βίον [защо τὸ ζῆν?] καταλύω на класическия гръцки езикъ ще бжде употрѣбенъ и въ езика на Мадарския надписъ. По-скоро може да се очаква само καταλύω (вж. W. Schmid, Der Atticismus in seinen Hauptvertretern, Bd. IV. 409). Ако буквенитѣ остатъци сж наистина правилно прочетени и допълнени, то сигурно ἔλυσεν е употрѣбено въ съвсемъ другъ смисълъ, напр. [τὸν πόλεμον κατ]έλυσεν. Може би, тукъ става намекъ за привършването на Крумовитѣ войни и за сключването на 30 годишния миръ отъ Омуртага.

8. F. ϽΟΜ̣ ΡΤ-ΓΑΡΧΟΝ т. е. ὁ Ὀμ[ου]ρτὰγ ἄρχον. Фехеръ мисли, че ἐκ Θεοῦ отъ предходния редъ принадлежи къмъ ὁ Ὀμουρτὰγ ἄρχον и че ὁ предъ Ὀμουρτὰγ представя „само несполучливъ опитъ да се издълбае първата буква отъ името“. Обаче нито първото предположение, нито второто сж вѣроятни. Защото всички до сега известни надписи познаватъ безъ изключение само ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχον (срв. сжщо Constant. Porph. de cerim. aulae Byzant. ed. Bonn I. 681. ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχων Βουγαρίας). Словонареждането ἐκ Θεοῦ ὁ Ὀμουρτὰγ ἄρχον е съвсемъ неестествено и затова сигурно невѣрно. Изразътъ ὁ Ὀμουρτὰγ ἄρχον е съвсемъ правиленъ. Членътъ предъ Ὀμουρτάγ е необходимъ поради липсата на такъвъ предъ ἄρχον. Ἐκ Θεοῦ въ предходния редъ, ако е правилно прочетено, не може да принадлежи тукъ.

9. Š. ΛΕΝΤΟΝ. F. Α̣ΗΙ ^ΕΝΤΟΝ· Фехеръ допълва: [καλ]ὰ̣ ἔπ[εν]θέν τον като приема за субектъ ὁ Ὀμουρτὰγ ἄρχον и превежда: „(отъ Бога) поставениятъ ханъ Омуртагъ го оплака хубаво“. Допълването ἔπενθεν може да бѫде обаче една отъ многото възможности. Защото буквитѣ Ε̣Π̣ - - Θ̣ΕΝ допускатъ сѫщо така допълванията: 1) ἐπ[ῖλ]θεν, 2) само ΘΕΝ като завършъкъ на participium aoristi passivi въ ср. родъ отъ нѣкой глаголъ, 3) [ἔξω]θεν или най-сетне 4) genetivus pluralis отъ participium aoristi passivi т. е. -θέντων. Допълването ἔπενθεν е съмнително и отъ граматично гледище. Защото за да го оправдае Фехеръ приема: 1) че глаголътъ πενθῶ е сталалъ на πένθω, 2) че авторътъ на надписа е ималъ несигуренъ езиковъ усетъ за употрѣбата на imperfectum и aoristus, което е съвсемъ невѣроятно, 3) че ἔπενθον е единъ видъ аористъ образуванъ по подобие на ἦλθον, ἔπαθον и др. и 4) че въ предходния редъ е разказана смъртьта на Свиника (или на друго лице). При едно таково допълване свързано съ толкова много условия по-добре е изобщо да се откажемъ отъ него.

10. F. Ε·ΟѴΑΡΧΟ ƆΟΗϹΟ—ΜΕ· Фехеръ допълва ἐ̣κ Θ̣(ε)ο̣ῦ̣ ἄρχω̣ν̣ Θ̣(ε)όισο[ς] Με/[λεμίρ . . . .]. Четенето θεόισος е въ пълно противоречие съ факта, че при всички composita съ ἴσος тази дума стои винаги въ началото на сложната дума, следователно само ἰσόθεος, както винаги е гласѣла тази дума въ грѫцки езикъ, но никога θεόισος. Фехеръ не излага доводитѣ си, защо редоветѣ трѣбва да започватъ тамъ, дето той ги дава. Ако може да се приеме, че той има право, то буквитѣ ΤΟΝ въ предходния редъ могатъ да се схванатъ като членъ и да се свържатъ съ ἐκ Θεοῦ ἄρχων, следователно цѣлиятъ редъ ще гласи така: ΤΟΝ ΕΚ ΘȢ ΑΡΧΟΝ[ΤΑ] ΟΗϹΟ[Ϲ] ΜΕ (=μετ̣ά). Може да се предположи още, че редътъ е гласѣлъ така: ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχον [τ]ὸ ἦσο[ν] με[τέχιν или нѣкоя друга форма отъ сѫщия глаголъ].

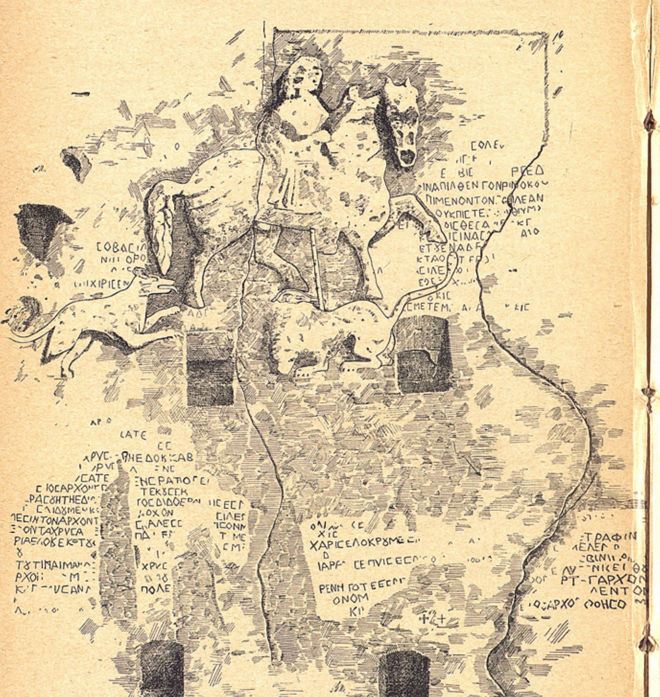

ϹΟΛΕ
Ε ΒΙϹ
ΡϹΕΔ
ΙΝΑΠΙΛΘΕΝΓΟΝΡΙΝΟΚΟ
ΠΙΜΕΝΟΝΤΟΝ ΦΙΛΕΑΝ
ΟΥΚΠΙϹΤΕ ΘΙΥΜ
ΟΙϹΘΕϹΑ ΚΓ
ΙϹΙΝΑϹ ΑΙΟ
ΕΤΣΕΝΑΔ
ΚΤΑΟ Τ
ϹΙΛΕ
ΕΟϹ Χ
ΟΚΙϹ
ϹΜΕΤΕΜ
ΚΙϹ
ϹΟΒΑϹΙΛ
ΝΗΙ ΟΡΟ
ΙΧΙΡΙϹΕΝ
ΑΡΟ
ϹΑΤΕ
ϹϹ
ΧΡΥϹ ΡΗΕΔΟΚ ΚΑΒ
ΡΥϹ ΕΝϹ
ϹΑΤΕ ΕΝϹΡΑΤΟΓΕ
Ϲ ΙΟϹΑΡΧΟΝ ΤΕΚΒϹΕΚ
ΡΑϹΘΗΤΗΕΔ ΤΟϹΔΙΔΟΕΡ ΙΕϹΕϹ
ϹΛΙΔΒΜΕΝΚ ΛΟΧΟΝ ϹΙΛΕ
ΜΕϹΙΝΤΟΝΑΡΧΟΝΤ ϹΑΛΕϹϹ ΙϹΟΝΜ
ΟΝΤΑΧΡΥϹΑ ΠΑ Τ ΜΕ
ΡΙΑΕΛΟΒΕΚΟΤΒ ϹΜ
ΤΒΤΙΝΑΙΜΑΝ ΧΡΥϹ
ΡΧΟΙ Μ
Κ Γ ΥϹΑΝ ΠΟΛΕ
ΟΝ ϹΕ
ΧΙϹ
ΧΑΡΙϹΕΛΟΚΡΒΜΕ
ΙΑΡ ϹΕΠΥΙϹΕϹΡ
ΡΕΝΗ ΓΟΤ ΕΕϹΡ
ΟΝΟΜ
ΚΙ
+2+
ΤΡΑΦΙΝ
ΛΕΛΕ
ΒΙΝ
Ε ΛΥ ΝΚΕΙ Θ
ΡΤ-ΓΑΡΧΟ
ΛΕΝΤΟ
ΟϹΑΡΧΟ ΟΗϹΟ

Обр. 1. — Преписътъ на Фехера заедно съ Мадарския конникъ (скица отъ Р. Поповъ).

*

Отъ изложеното до тука се вижда ясно, колко различни възможности допуска за допълване сегашното състояние на Мадарскитѣ надписи. Затова смѣло може да се каже, че възстановяването на въпроснитѣ надписи не се е удало на Г. Фехера. Излишно ще бѫде да се доказва на отдѣлно, че всички изводи, направени възъ основа на това възстановяване, падатъ сами по себе си.

Все пакъ отъ преписа на Фехера, като се вземе предъ видъ на нѣкои мѣста и Шкорпиловия преписъ, може да се прочете и допълни съ известна сигурность следното:

Горни надписи.

A.

. . . .
. . . .
. . . [τὸν ἄρχο]ν̣τχ̣[ν?]ΙΒ
. . . .
. . . . . . ΙΒ . . . .
. . . . . . ς ὁ βασιλ[εύς]
5. . . . . . . ΟΡΟ . . .
. . . . C π̣άκτ[α] . .
. . . . ἐ̣π̣ιχίρισεν
. . . .

B.

. . . .
. . . .
[ὁ βασιλεὺ]ς ὁ Λεό[ντις]
[ὁ ρινο]κ̣ο̣π̣ι̣[μένος ὁ βα-]
[σλ]ε[ὺ]ς ἰς [τὸν] Τ̣έρβελ-
ιν ἀπῖλθεν. τὸν ρινοκο-
5. πιμένον τὸν β̣α̣[σ]ιλέαν̣
οὐκ ἐπίστεβ̣[ον] ὐ̣ θῦ μ-
ου ΙCΘΕCΑ . . ΚΙC
[ὁ] Κισινὰς ὁ [καυχ]άνο[ς]
[ἀ]β̣τοῦ ⊏ΝΑΛ . . . .
10. ΚΤΑ ὁ Τέρ̣β̣ε[λις] . . .
Ν̣ [τὸν βα]σιλέαν . . .
. . ἔθεσα(?) . . . .
. . ὁ Κισ[ινάς] . . .
CΜΕΤΕΜ . . ΑΛΑ . . ΚΙC . .
. . . .

Долни надписи.

C.

. . . .
. . . .
. . . ἄρ[χ]ο[ν] . . . .
. . . . [χρυ]σὰ ΤΕ . . . .
. . . . ọς ὲ . . . .
. . . . χρυσ̣ὰ ꟻ (ἀ̣ν̣)έδο(κεν) ΚΑΒ . . . .
5. . . . . χρυσ[ὰ] ΑΡ . . . ΝⲈ. . . . . . .
. . . . χρυσὰ ΤΕ. . . ΝⲈΡΑΤ-ΙΟΤΕ. . . . .
. . . ẸΝΟC ἄρχον ἰς [τοὺς] Γρεκοὺς ΕΚ. . . . . . .
ΡΑⲈ8ΗΤΗ ἐδίδου . . . . . . ΤΟⲈ δίδο ε̣ὐ̣θ̣ύ̣ν̣ι̣ς ΕⲈΜ . . .
Τ8C διδοῦμεν Ḳ . . . . ἄρχοντα[ν ὁ βα]σιλέβ[ς ὁ име . . . . . τὸν Κρου-]
10. μέσιν τὸν ἄρχοντα[ν παρ]εκάλεσε[ν ἵνα τ]ὸ ἴσον μ[ετ . . . .] ὁ ἄρχ[ον] ọ̒ Ḳ . . . .
ΕΜΟΝΤΑ χρυσὰ . . . ΠΑ . . Ρ . . CΤ·ΜΕ . . . . ΧΙC . . . .
ΡΙΑ ἔδοκ(εν) ἐκ τοῦ Ọ . . . . CΜΕ . . . . . (ἐ)χάρισεν ὁ Κρουμ̣έ̣σ̣ι̣ς̣ [ὁ ἄρ]χ̣[ον]Α . . . .
. . 8 . . . . Ο . . . .
Τ8ΤΙΝΑΙΜΑΝỌΤ . . . χρυσὰ . . . . ΙΑΡẠΝ·C ἐπύισ(σ)εν Ṭ̣Ο Ọ. . . . . ΙΟЬ/ . . . .
15. [ἄ]ρχον . . . . Μ . . . . 18 . . . .
ΚΑΓἔλυσαν Α . . . . . . ΠΟΛΕ . . . . ΡΕΝΕΤΟΤΕΕCΜ . . . .
Ε . . . . ΟΝΟΜ . . . .
. . . . ΚΡ . . . .
† †

D.

. . . .
. . . .
. . . . . ΤȢΛΕ . . . . .
. . . . . Ο̣ΤΟ̣ . . . . .
. . . . . Ο . . . . . .
. . . . ἐτ̣ράφιν . . . . .
. . . .
5. . . . . ΜΕΛΕΙ˙Ρ̣ . . . . .
. . . ΒΙΝΙ . . . . .
. . ἔλ[υσ]εν ΚΕΙ Θ(ε)οῦ
ὁ Ὀμ[ου]ρτάγ ἄρχον
ΑΕΙ · . ΛΕΝΤΟΝ
Ε. Ο ὁ̣ ἄρχο[ν] . . ΟΗϹΟ·ΜΕ
. . . .

II.

Къмъ това четене и допълване на Мадарскитѣ надписи, което може да минава само за относително сигурно, понеже не е направено по аутопсия, могатъ да се направятъ следнитѣ исторически бележки.

Отъ всички надписи най-добре е запазенъ надписъ В, т. е. горниятъ дѣсенъ. Той разказва на кжсо историята на императоръ Юстиниана II Ринотметъ отъ неговото сваляне отъ пълководеца му Леонтий въ 695 г. до повторното заемане на престола съ помощьта на канъ Тервела. Запазениятъ именителенъ падежъ ὁ βασιλεὺς ὁ Λεόντις е вѣроятно субектъ на едно изречение като τὸν Ἰουστινιανὸν τὸν βασιλέαν ἐρινοκόπισεν (κὲ ἐξόρισεν?) ὁ βασιλεὺς ὁ Λεόντις, срв. Niceph or. Patr. ed. de Boor, p. 39$_{3-4}$ Λεόντιος . . . . τεμὼν τὴν γλῶτταν καὶ τὴν ῥῖνα ἐν Χερσῶνι τῇ πόλει ἐξώρισε. Theophan. Chron. ed. de Boor, p. 369,$_{25}$ ῥινοκοπήσαντες ἅμα καὶ γλωσσοκοπήσαντες ἐξώρισαν ἐν Χερσῶνι (371$_{6}$ ὁ δέ Ἀψίμαρος τὸν μὲν Λεόντον ἐρρινοκόπησε — codd. ἐρινοκόπησεν). Естествено въ нашия надписъ не се разказва нищо за заточението въ Херсонесъ, понеже тежестьта на разказа лежи върху помощьта, оказана отъ канъ Тервела. Досегашнитѣ извори ни съобщаваха, че Юстинианъ билъ приетъ съ голѣма почесть отъ Тервела, който се съгласилъ сѫщо тъй на драго сърдце да му помогне. Вж. Nicephor. Patr. 42_{2-3} и Theophan. Chron. 374_5. Обаче нашиятъ надписъ казва, че τὸν ρινοκοπιμένον τὸν βασιλέαν οὐκ ἐπίστεβον ὁ ϑῖυ μου. Сигурно ὁ ϑῖυ μου не сѫ вѣрвали на императоръ Юстиниана поради нарушението на мирния договоръ презъ 687—688 и поради непостоянния му характеръ. Затова сведението на надписа трѣбва да се приеме за по-достовѣрно отъ това на византийскитѣ лѣтописи.

Изразътъ ὁ ϑῖυ μου въ този редъ на надписа ни дава възможность да установиме приблизително и датата на самия надписъ. Защото тѣзи ὁ ϑῖυ μου сѫ или Тервелови роднини и то отъ майчина страна, понеже, както е известно, Испериховитѣ братя не сѫ дошли въ придунавскитѣ краища, или на най-близкия Тервеловъ наследникъ. Следователно надписъ **B** е издълбанъ не по-късно отъ първата четвъртина на VIII в. Тази дата трѣбва да се приеме сѫщо като terminus ante quem за издълбаването и на самия релиефъ, който безспорно е изработенъ или едновременно или преди надписа. Въ такъвъ случай пада отъ само себе си и хипотезата, че конникътъ представя канъ Крума и че надписътъ разказва за неговитѣ дѣла. Това датуване на релиефа се посрѣща добре и съ датуването на двата конника изтъкани върху единъ византийски коприненъ платъ отъ VIII в. въ Лионъ, които иматъ поразителна прилика съ нашия релиефъ¹). Фехеръ мисли (стр. 59), че подъ ὁ ϑῖυ μου трѣбва да се разбиратъ вуйчовцитѣ на Крума. Обаче ние знаеме много добре, че родътъ Дуло, отъ който е произлизалъ Тервелъ, е билъ смѣненъ презъ 739 г. отъ рода Вокилъ, следъ който идва презъ 761 г. родътъ Угайнъ, а следъ него пакъ Вокилъ за късо време. Презъ 765 г. наставатъ голѣми бъркотии въ България и много канове биватъ качвани и сваляни²). При това положение на нѣщата е много рисковано и смѣло да се приеме, че канъ Крумъ е стоялъ въ тѣсни роднински връзки съ рода Дуло

---

¹) Вж. Кр. Миятевъ, *Мадарскиятъ конникъ* въ И. Б. А. V (1929) стр. 120 и сл.

²) Вж. подробно В. Н. Златарски, *История на бълг. държава* I 193 и сл.

и че може да нарече Тервеловитѣ сродници преди 100 години ὁ θῦ μου.

Въ следващитѣ редове, които не сѫ запазени добре, се е разказвало възстановяването на Юстиниана и каква роля е игралъ при този случай канъ Тервелъ. Въ този разказъ се примѣсва и името на нѣкой си Кисинасъ. Навѣрно той е игралъ сѫщо тъй важна роля въ тѣзи събития. За съжаление надписътъ не ни казва нито какъвъ е билъ този Кисинъ, дали българинъ или византиецъ дошелъ да преговаря, нито какво положение е заемалъ. Фехеръ приема, че той е билъ кавханъ, което не е невъзможно. Обаче, че той не е билъ Крумовъ братъ, едва ли има нужда да се казва следъ всичко изложено до тука.

По всичко личи, че надписъ **А** е издълбанъ едновременно съ надписъ **В**. Може да става споръ само, кой отъ двата надписа разказва по-стари събития, т. е. дали **В** е продължение отъ **А** или е обратното. Изхождайки отъ съвременния начинъ на писане човѣкъ би билъ наклоненъ да приеме, че **А** е по-стариятъ надписъ. За съжаление този надписъ е въ едно такова състояние днесъ, че почти нищо не може да се прочете съ положителность. Макаръ да сѫ споменати титлитѣ ἄρχων и βασιλεύς, не сѫ запазени съответнитѣ собствени имена. Ако се допусне, че надписъ **А** разказва събития по-стари отъ тѣзи на **В**, то глаголната форма ἐπιχίρισεν би могла да се свърже само съ събитието, което Теофанъ и Никифоръ ни съобщаватъ подъ година 687. Teoph. 364_5 παρέλυσε δὲ καὶ τὴν μετὰ τῶν Βουλγάρων παγιωθεῖσαν εἰρήνην διαταράξας τοὺς ὑπὸ τοῦ οἰκείου πατρὸς ἐνορδίνους γεγονότας τύπους, καὶ κελεύει περᾶσαι ἐπὶ τὴν Θρᾴκην τὰ καβαλλαρικὰ θέματα βουλόμενος τούς τε Βουλγάρους καὶ τὰς Σκλαυινίας αἰχμαλωτίσαι. Niceph. 36_{16} μεθ' ὧν λύει καὶ τὴν πρὸς τοὺς Βουλγάρους γενομένην εἰρήνην. ἱππικὰ δὲ στρατεύματα πρὸς τοῖς Θρᾳκῴοις διαγαγὼν χωρίοις κατὰ τῶν Σκλαβηνῶν εὐθέως ὥρμησε. Известно е, че мирниятъ договоръ между ромейтѣ и българитѣ, който развалилъ Юстинианъ, е съдържалъ между другото условието ромейтѣ да плащатъ ежегоденъ данъкъ на българитѣ. Срв. Teophan. 359_{19} ὅθεν ἀναγκασθεὶς ὁ βασιλεὺς εἰρήνευσε μετ' αὐτῶν, ἐτήσια αὐτοῖς συμφωνήσας πάκτα παρέχειν ἐπ' αἰσχύνῃ Ῥωμαίων διὰ πλῆθος πταισμάτων. Може би, думата πάκτα въ нашия надписъ да стои въ връзка съ текста на Теофана и да е остатъкъ отъ едно изречение, въ което се е споменувало, че императоръ Юстинианъ отказалъ да заплати ежегодния данъкъ, но се въоръжилъ и нападналъ българитѣ. Въ такъвъ случай субектъ на ἐπιχίρισεν ще бъде Юстинианъ и -ς ὁ βασιλ[εύς] ще трѣбва да се допълни така: [ὁ Ἰουστινιανὸ- или ρινοκοπιμένο]ς ὁ βασιλ[εύς].

Обаче, ако надписъ **A** е продължение на надписъ **B**, то глаголътъ ἐπιχίρισεν ще стои въ свръзка съ похода на Юстиниана презъ 707 г., срв. Theoph. 376_{13} τούτῳ τῷ ἔτει Ἰουστινιανὸς τὴν ἀναμεταξὺ Ῥωμαίων καὶ Βουλγάρων εἰρήνην διέστρεφε καὶ περάσας τὰ καβαλλαρικὰ θέματα εἰς τὴν Θρᾴκην καὶ ἐξοπλίσας πλώϊμον κατὰ Βουλγάρων καὶ Τέρβελι ὥρμησεν, същo Niceph. 43_{9}.

Може би, началото на надписа е съдържало нѣкакви сведения за създаването или за първитѣ години на българската държава.

Тълкуването на надписъ С се натъква на особено голѣми мѫчнотии. Тукъ липсватъ каквито и да е било опорни точки, които да улеснятъ разбирането му. Дори името на кана не може да се смѣта за напълно установено. Защото допълването на -μεσιν въ първата колона на този надписъ като [Κρου]μέσιν стои въ зависимость отъ това, дали тази часть отъ надписа, дето се чете Κρουμέσ̣ι̣ς̣, образува едно цѣло съ първата колона или не. Иначе -μεσιν трѣбва да се допълни само като [Κορ]μέσιν. Освенъ това ние не сме сигурни, кой канъ се означава съ името Κρουμέσις.

Ето какъ обяснява Фехеръ името Κρουμές, (той го чете така, вж. стр. 84 и сл.). Най-напредъ той се спира на канското име Κορμέσιος (Theoph. 433_{16} и 497_{19}), на което винителниятъ падежъ би гласѣлъ Κορμέσιον или Κορμέσιν, обаче веднага добавя: „Но архонътъ въ нашия надписъ навѣрно не е Kuŕmyš, а **Крумъ**. Трѣбва тогава да се постави въпросътъ дали . . . μ̣εσιν е възможно като акк. отъ името Крумъ?“ за да отговори на този въпросъ Фехеръ изхожда отъ редъ 12 на надписъ **C**, втората половина, гдето той чете KPȢMEC и и пише (стр. 85 и сл.): „При ном. KPȢMẸC̣ ние ще получимъ акк. KPȢ]MECIN само ако основата е Κρουμές, т. е. една форма, въ която не трѣбва да търсимъ гръцко окончание. Въ такъвъ случай въ . . . MECIN ние трѣбва да предполагаме единъ акк. отъ коренъ и сѫщевременно ном. KPȢMEC. Този остатъкъ прочие, се допълва като KPȢ]ṂECIN. Следователно отъ формитѣ ном. Κρουμές, и акк. Κρουμέσιν въ надписа на Мадарския конникъ ние трѣбва да заключимъ, че името на Омуртаговия баща е било не Крумъ, а Κρουμές. И така акк. Κρουμέσιν произхожда отъ корена Κρουμές — Крумьішъ, който коренъ служи и като номинативъ“. За голѣмо съжаление трѣбва да се подчертае, че приведенитѣ думи не съдържатъ никакво обяснение или поне, че тѣ сж така мъгляви, че не може по никакъвъ начинъ да се разбере, защо предполагаемото име Κρουμές трѣбва да гласи въ винителенъ падежъ Κρουμέσιν. Отъ единъ номинативъ Κρουμές би могло да се образува акузативна форма Κρουμέν, както самъ Фехеръ забелязва, срв. сжщо у Psaltes, S. 171 ὁ Ἐσές — τὸν Ἐσέν. Но, дори ако бива да се приеме, че Κρουμές е една основа безъ гръцко окончание, както Фехеръ мисли, то авторътъ на надписа би могълъ да остави спокойно Κρουμές несклоняемо, особено, когато това име е придружено винаги съ членъ и съответната гръцка титла, които достатъчно ясно могатъ да означаватъ съответния падежъ отъ Κρουμές. Поне такива примѣри се срѣщатъ въ нашитѣ надписи, напр.: τὸν ἠτζιργ̆ου βοιλὰν κὲ τὸν κανὰ βοιλὰ κολόβρον въ единъ отъ надписитѣ отъ Филипи. Най-сетне Фехеръ не казва точно, на кое гръцко склонение принадлежи акузативната форма Κρουμέσιν и защо този акузативъ не гласи Κρουμέσον, както би било най-естествено, като се вематъ предъ видъ многобройнитѣ акузативи на -ο основи, отколкото на -ιν, който завършъкъ е по-скоро присжщъ на имената отъ женски родъ?

Едно акузативно окончание -μεσιν за мжжки родъ може да принадлежи само къмъ единъ номинативенъ завършъкъ -μεσις. Следователно, ако двете колони въ надписъ **С** образуватъ едно цѣло, то акузативното окончание -μεσιν принадлежи къмъ номинатива Κρουμέσις, който въ сжщность може да се възстанови отъ буквенитѣ остатъци, а не ΚΡȢΜΕϹ както мисли Фехеръ. Формата Κρουμέσις идва отъ Κρουμέσιος съ известното закономѣрно изчезване на -ο- въ номинативнитѣ окончания -ιος и -ιον и въ акузативното -ιον.

Кой може да бжде сега този Κρουμέσις или Κρουμέσιος? Възможни сж три случая. Името Κρουμέσις е или едно и сжщо съ Κροῦμος, или Κορμέσιος, или е име на единъ неизвестенъ канъ.

Първата възможность приема Фехеръ. Обаче името на канъ Крума, както у византийскитѣ лѣтописи така и въ единъ първобългарски надписъ, ни е предадено винаги само подъ формата Κροῦμος или Κροῦμμος. А освенъ това, досега никаква сѫществена разлика не е забелязана нито въ имената, нито въ първобългарскитѣ титли, които сѫ предадени и отъ надписи, и отъ византийски писатели. Затова докато нѣмаме сигурни, безспорни примѣри за Κρουμέσις (resp. Κρουμές) вм. Κροῦμος, тази възможность като малко вѣроятна трѣбва да се остави на страна. Най-сетне не трѣбва да се изпуска изъ предъ видъ и обстоятелството, че въ нашия надписъ не се срѣщатъ никакви следи отъ нѣкакво споменуване на прочутия бой между Крумъ и императоръ Никифора презъ 811 г.

Много по-близо до Κρουμέσιος стои името на канъ Κορμέσιος. Едничката прѣчка да се отъждествятъ тѣзи две имена би била първата сричка на името Κορμέσιος. Обаче тази прѣчка не е непреодолима. Метатезата при liquida **R** не е рѣдко явление въ гръцки езикъ (вж. Psaltes, 103 f. и Thumb § 31). Самитѣ първобългарски надписи ни даватъ примѣри за това: τρομάρχον = τουρμάρχων, τρακάνον = ταρκάνον. Но не липсватъ примѣри и отъ византийскитѣ хронисти, напр.: Κοβρᾶτος (Niceph. Patr. p. 33_{18}) и gen. Κροβάτου (Theoph. chron. p. 357_{12}) и Crobatus у Anasthasius Biblioth. p. 225_{30}. Въ самото име Κορμέσιος мѣстото на liquida-та не е било установено, така, напр., имаме Cormesius у Anasthasius Biblioth. p. 335_{14}, обаче Comersius на p. 255_{6}, както е въ нѣкои рѫкописи на Теофана Κομέρσιον вж. app. crit. къмъ p. 497_{19}. Имената пъкъ отъ тюркски произходъ, които иматъ въ основата си звукътъ **U** (resp. **O**?), се явяватъ често написани у византийскитѣ хронисти съ **O**, напр.: Κούβρατος (Niceph. Patr. p. 24_{9}) покрай Κοβρᾶτος (п. т. p. 33_{18}), Οὐννουγοῦροι (Теофилактъ Симокатасъ) и Hunuguri (Йорданесъ) покрай Ὀνόγουροι (Прискъ, Агатий) или въ нашитѣ надписи Ὀμουρτάγ покрай Ὠμορτάγ и Omortag; Μορτάγων покрай Μουρτάγων у писателитѣ (вж. Златарски, op. cit., 292 заб. 4), сѫщо κουλούβρος покрай κολόβρος въ надписитѣ. Споредъ Томашекъ името Кормесий идва отъ qurmyš, вж. RE III 1044. Следователно Κρουμέσιος може да се сближи безъ особени мѫчнотии съ Κορμέσιος.

Третата възможность е да се приеме, че Κρουμέσις е име на неизвестенъ български канъ, или още по-точно да се допусне, че това е било името на безименния Тервеловъ наследникъ. Съ това добре биха се съгласували известията на Sigebertus (Pertz, Monum. German. VIII p. 330): 727 an.

Cormesius Bulgaribus dominatur“ и на Albericus (Pertz, Monum. German. XXIII p. 708): 750 an. Super Bulgaros, . . . iam erat tercius rex nomine Cormesius“. Значи двата западни извори означаватъ Кормесий като непосрѣдственъ наследникъ на Тервела. Изглежда, че и Теофанъ е смѣталъ Кормесий за приемникъ на Тервела (497_{18}: ζητῶν τὰς ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Ἀδραμυτινοῦ στοιχηθεἰσας καὶ Γερμανοῦ τοῦ πατριάρχου σπονδὰς πρὸς Κορμέσιον, τὸν κατ᾿ ἐκεῖνου καιροῦ κύριον Βουλγαρίας). Защото само тъй може да се обясни, защо Кормесий се явява у Теофана съвременникъ на императоръ Теодосия III (716—717) и на патриархъ Германа I (715—730). Ако изложеното тукъ е вѣрно, то може би изречението . . . τὸν Κρουμέσιν τὸν ἄρχονταν παρεκάλεσεν ἵνα τὸ ἴσον μ . . . стои въ връзка съ съобщението на Теофана, че българитѣ дошли на помощь на византийцитѣ презъ арабската война 717—718 (397_{28}: συνῆψε δὲ πρὸς αὐτοὺς πόλεμον καὶ τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος καὶ, ὥς φασιν οἱ ἀκριβῶς ἐπιστάμενοι. [ὅτι] κβ′ χιλιάδες Ἀράβων κατέσφαξαν. Но всичко това е тъй не сигурно, че трѣбва да се остави за сега на страна, докато се явятъ други извори, които да го потвърдятъ. Обаче едно е сигурно, че Κρουμέσις не е Крумъ.

Дългото изброяване на златни суми въ надписа, които нѣкой далъ нѣкому, може би, се отнася до подаръци, които канътъ раздалъ на хората си по случай нѣкакво събитие. Обаче може да се предположи сѫщо, че тѣзи суми сѫ ежегодниятъ данъкъ, който се заплащалъ съгласно съ мирния договоръ всѣка година. Поне къмъ едно подобно схващане подтикватъ редоветѣ 4, 12 и 16. Тукъ може пакъ да се вземе подъ внимание Theophan. 497_{18}. За съжаление нищо не се е запазило отъ първитѣ осемъ реда въ дѣсно. Думитѣ ἔλυσαν и πολε. . . (може би, τὸν πόλεμον), може би, трѣбва да се свържатъ съ известията на Theophan. 429_{25} и на Niceph. 66_{15},

Тълкуването на надписъ **D** е за сега невъзможно. Само толкова може да се каже, че този надписъ е най-късенъ и че принадлежи навѣрно къмъ времето на Омуртага. Глаголната форма ἐτράφιν, може би, стои въ тѣсна връзка съ известния изразъ ὁ θρεπτὸς ἄνθρωπος въ първобългарскитѣ надписи.

Отъ изложеното до тука може да се приеме като сигурно следното. При сегашното състояние на Мадарскитѣ надписи могатъ да се отдѣлятъ ясно три надписа различни по съдържание и епиграфски подробности. Първиятъ надписъ се състои отъ две части и произхожда отъ времето на Тервела или неговия най-близъкъ наследникъ. Вториятъ надписъ разказва за канъ Κρουμέσις и произхожда отъ времето на сѫщия канъ. Третиятъ и последенъ надписъ е навѣрно отъ времето на канъ Омуртага.

Противъ едно тъй ранно датуване на първия надписъ би могло да се възрази, че съ изключение на единъ или два не датувани надписи ние не притежаваме надписи отъ времето преди канъ Омуртага. Обаче това възражение би било въ сѫщность само привидно. Защото липсата на първобългарски надписи отъ времето преди Омуртага се дължи вѣроятно на обстоятелството, че досега систематични разкопки въ голѣмъ мащабъ не сѫ правени въ мѣстата заемани отъ първобългаритѣ. А освенъ това възможно е старитѣ надписи да сѫ били унищожени и използвани за разни цели. Че първобългарски надписи е имало и преди Омуртага, се доказва отъ т. н. Именникъ на българскитѣ канове. Споредъ единодушното мнение на всички учени, които сѫ се занимавали съ този именникъ, той е билъ първоначално каменenъ надписъ, написанъ на гръцки езикъ. Именникътъ завършва както е известно съ канъ Умара (Οὔμαρος у Niceph. 70$_{27}$), т. е. съ година 766. Но нѣщо по-вече. Споредъ J. J. Mikkola,[1]) Златарски,[2]) Фехеръ[3]) и други именникътъ е преписанъ отъ два надписа различни по време. Mikkola, Златарски и други мислятъ, че първиятъ надписъ е написанъ въ времето на канъ Исперiха, докато Фехеръ приема, че това е станало въ времето на Тервела. За нашия въпросъ е безъ значение, кой има право. Важно е само обстоятелството, че въ времето на Исперiха или Тервела е имало у българитѣ каменни надписи. Съ това се оборва едно евентуално възражение противъ ранното датуване на горнитѣ Мадарски надписи.

Die Inschriften um das Reiterrelief von Madara. Dieser Aufsatz erscheint zugleich in deutscher Sprache in dem Band IX der „Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbücher“ unter dem Titel „Zu der Inschrift des Reiterreliefs von Madara“.

V. Beševliev.

---

[1]) *Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren.* J. S. F. O. XXX Helsingfors 1914.

[2]) *Къмъ въпроса за българското лѣтоброение* въ СБАК. X. 6 (1915) и Притурка I въ История на българ. държава § 353 и сл.

[3]) *Именникътъ на първитѣ български ханове* въ Год. на Народ. Музей за 1922—25 София 1926, стр. 237 и сл.

Бележки за колонизацията и градоветѣ по нашето Черноморско крайбрѣжие.

Отъ Ив. Велковъ

За ранната култура на земитѣ отъ дветѣ страни на Балкана имаме вече достатъчно археологически материялъ отъ разкопкитѣ и находкитѣ въ предисторическитѣ селищни могили. Подъ влиянието на една култура ще да е стоялъ и самия създатель на Илиадата, за да говори за металнитѣ орѫжия на тракитѣ, които се смѣтатъ тамъ съ сѫщата материялна култура, както ахейцитѣ (Кацаровъ, Битътъ на старитѣ траки, Сб. Акад. на наукитѣ I, 6 сл.). А трѣбва да се предполага, че по-рано нашитѣ области не сѫ били лишени отъ известна култура, което показватъ находкитѣ и което говори за търговски сношения още въ най-далечнитѣ времена между областитѣ около Дунава, Мала Азия и самата Гърция. Сношенията между северъ и югъ никога не се прекѫсвали, а не малкото археологически открития презъ последнитѣ години въ нашитѣ земи повдигатъ наново въпроса за първоначалното срѣдище на микенската култура. Известно е по този въпросъ и мнението на Furtwängler (Ant. Gemmen, III, 36), който смѣта тракитѣ за носители на тази култура, и който не смѣта празнотата между тѣзи две култури за толкозъ голѣма. Знае се, че тракийски племена, носители на култа на богъココココ Аресъ, се поселили въ Тесалия и Беотия, именно въ крѫга на микенската култура.

Новооткритата великолепна гробница отъ микенски типъ въ Малъ тепе до Мезекъ ще бѫде, може би, една голѣма брънка за бѫдещитѣ проучвания въ тази насока. Защото знае се, че всичко, което принадлежи въ областьта на Балканитѣ къмъ неолитната епоха, е по-старо отъ културата на второто поселение въ Троя, по-старо отъ тогавашната съвременна култура по островитѣ и много по-старо и отъ ранномикенския периодъ. Въ тѣзи отдалечени времена ще да е имало едно голѣмо културно влияние отъ северъ къмъ югъ, едно влияние, което може да се проследи не единъ пѫть и въ по-кѫснитѣ вѣкове. Като примѣръ могатъ да ни послужатъ могилнитѣ погребения, които ни идватъ пакъ отъ северъ. Въ най-ранната бронзова епоха такива значителни културни течения отъ северъ къмъ югъ се забелезватъ къмъ странитѣ съ микенска култура отъ единъ центъръ, който трѣбва да се търси нѣкѫде въ Трансилвания. Това културно течение се забелязва особено къмъ брѣговетѣ на Егейското море. Но колко по-стара е епохата, за която тѣзи влияния могатъ да се установятъ, толкозъ по-тѣсно сѫ свързани тѣ съ преселването на племената, които сѫ населили брѣговетѣ и островитѣ на Егея. За тѣзи тѣсни културни връзки отъ предмикенската епоха на дунавскитѣ страни съ егейския културенъ крѫгъ трѣбва да се вфематъ подъ внимание преди всичко рисункитѣ по глиненитѣ сѫдове. Тукъ рисункитѣ съ бѣла боя въ егейската керамика играе не малка роля. Тази орнаментика е свързана съ най-старитѣ преселения на тракийскитѣ племена или тѣхни сродственици по брѣговетѣ на Егейското море. Не може да се отрече, че въ тѣзи именно културни образования главна роля сѫ играли тракийски племена.

Тѣзи културни влияния и културни отражения, било отъ северъ къмъ югъ, или обратно, не преставатъ никога, затова, когато ионийскитѣ градове, подъ влиянието на изтокъ достигатъ сами до висока култура, тѣ пръскатъ тази култура далечъ по тогавашния свѣтъ — до стълповетѣ на Херакла при Гибралтаръ, до Египетъ, до брѣговетѣ на нашето Черно море. Въ тѣзи именно времена, когато Атина и Спарта сѫ още далече отъ своето културно развитие, смѣли търговци отъ Иония пѫтуватъ по всички посоки и заедно съ голѣмитѣ материални печалби, донасятъ съ себе си и не малко други познания за земитѣ, които тѣ сѫ имали случай да посетятъ. Въ тѣзи си пѫтувания ионийцитѣ сѫ били вече много улеснени не отъ финикийцитѣ, но отъ едно друго предгръцко население на Мала Азия и островитѣ — отъ лидийци, ликийци, карийци, — всички може би родствени помежду си. Много вѣроятно е, карийцитѣ да сѫ познавали добре морския пѫть къмъ Черно море, да сѫ го често преминавали и да сж основали нѣкжде по брѣговетѣ свои поселения. Сравненията въ имената даватъ поразителни резултати: така Kallatis се сравнява съ лидийския градъ Καλλάτ-ηβος. Ὀδησσός и Σαλμυδησσός иматъ карийско окончание — (η)σσος.

Карийцитѣ сж били още отъ най-дълбоката древность смѣли и опитни моряци: тѣ населявали Критъ, островитѣ на Егейско море, даже самата Гърция. Тѣ сж, може би, които преминаватъ по островитѣ къмъ Мала Азия и после изтиквани отъ самитѣ гърци въ вжтрешностьта, изчезватъ и загубватъ своята способность да се борятъ съ вълнитѣ на морето. Трѣбва да се признае, че карийцитѣ сж предъ милетчанитѣ въ Египетъ.

Така около 630 год. пр. Хр. Иония е на върха на своето могжщество, търговията ѝ се простира далечъ на западъ, тя владѣе Египетъ, търговията тукъ е почти монополизирана отъ ионийцитѣ. Това време е блѣсъка на Милетъ, градътъ-майка на толкозъ колонии и пазарища. Следъ материалното благосъстояние и материалната култура, се развива и високата духовна култура на ионийцитѣ. Трѣбва да спомена отъ това време само името на философа Талесъ.

Въ предисторическо време областьта около Черно море е съ висока материална култура и може да се предполага, че е влияла върху културата на съседнитѣ области, но вече следъ прехода на първото хилядолѣтие условията се достатъчно измѣнятъ и тя се пригажда само да приема. Бронзъ, после желѣзо намиратъ своятъ пжть къмъ областитѣ на Черно море, а скоро следъ това следватъ и гърцитѣ, които търсятъ удобни мѣста за търговски стоварища и удобни мѣста за търговска обмѣна. Тази културна вълна, може да се проследи, до кжде се е простирала най-вече по керамичнитѣ сждове, които сж намирали добъръ пазаръ въ вжтрешностьта на страната. Това е една отъ задачитѣ на българската археология: да проследи и проучи тѣзи далечни вжтрешни пазари, до които се е достигало главно по долинитѣ и рѣкитѣ, по голѣмитѣ и малки кервански пжтища, по нѣкои отъ които до скоро се минаваше още само съ натоваренъ добитъкъ.

Изглежда, какво безпредѣлното и често бурното Черно море, което плаши още и днешнитѣ мореплаватели, не е било по-малко опасно и за далечъ неопитнитѣ стари плувци. Пжтуването е било мжчно, корабитѣ сж били малки и всичко трѣбвало да се движи близо до брѣговетѣ, всичко зависѣло отъ морскитѣ течения, отъ годишнитѣ времена, отъ вѣтроветѣ. Въпрѣки всички тѣзи несгоди, ионийцитѣ пребраждатъ тогавашнитѣ познати морета.

Повдига се въпросъ, защо именно ионийскитѣ брѣгове, чийто жители сѫ били главно отъ Гърция, достигатъ по-рано до такава висока култура и показватъ такава експанзивна политика. Изглежда, какво всички тѣзи преселници попадатъ въ стари културни центрове, дохаждатъ въ съприкосновение и се засилватъ съ мѣстни елементи. Развилитѣ се така бързо крайбрѣжни гръцки градове се пълнятъ постоянно съ нови преселници, градоветѣ растатъ, търговията се засилва, но и конкуренцията почва да играе своята роля. Населението въ градоветѣ се увеличава значително, земята става оскѫдна за изхранването на жителитѣ. Това е било особено застрашително за градоветѣ, разположени по долината на Меандъръ. Неможе да се отрече, че каквото и гръцко племе да е било, което е заселвало ионийскитѣ брѣгове следъ нееднократнитѣ народни нещастия, то главно е обърщало отначало внимание на земледѣлието. Така се създаватъ селяни и скотовъдци, после се развива занаятчийското съсловие. За продуктитѣ на занаятчийското съсловие, каквито сѫ били главно рисуванитѣ вази, е трѣбвало да се потърси мѣсто, кѫдето тѣ да се пласиратъ, кѫдето тѣ да могатъ да се обмѣнятъ. Планинската мѣстность прѣчела на търговията къмъ вѫтрешностьта, пъкъ и мѣстнитѣ жители, изтикани еднажъ, не сѫ били винаги наклонни и благосклонни да пускатъ доброволно гръцкитѣ търговци при себе си.

На ионийцитѣ оставало само свободно морето и тѣ се впущатъ тукъ въ далечна търговия. Хората, дошли и настанени вече въ новитѣ градове, знаели пѫтищата, по които били преминали еднажъ. А често тѣзи пришълци били принудени да се мѣстятъ, да търсятъ нова родина.

Не сѫ само тѣзи причинитѣ, които сѫ карали хората да напускатъ жилищата си и да търсятъ другаде прехрана и убѣжище. Винаги съ мѫка се напуска едно макаръ лошо селище. Причинитѣ сѫ идѣли често отъ вънъ, отъ чужди нашествия, които сѫ носѣли разорение и ограбване на селищата. Знаемъ за тежкия ударъ на гръцкитѣ крайбрѣжни градове, нанесени имъ отъ Харпага. Поради тѣзи завоевания напускатъ изцѣло родината си фокейцитѣ. Не единъ пѫть настѫпватъ и перситѣ. Често за изселването сѫ ставали причина и вѫтрешнитѣ политически борби, когато безправниятъ плебсъ е напускалъ или билъ изгонванъ, а въ колониитѣ той ставалъ пъленъ гражданинъ.

Единъ пѫть вкусили отъ далечнитѣ непознати земи, единъ пѫть видѣли, какво могатъ да бѫдатъ тѣзи чужди земи, ионийцитѣ се постараватъ да устроятъ тържища на удобни мѣста, при по-голѣми и плавателни рѣки, отдето би могло лесно да се проникваа въ вѫтрешностьта на страната, отдето би могло лесно и безопасно да се свържатъ търговски отношения съ мѣстнитѣ жители.

При изследването на гръцкитѣ колонии по-рано бѣхме насочвани главно въ малкото писмени паметници и бележки, запазени при старитѣ писатели. Но, за да получимъ ясна представа за живота еднакво за майката — градъ и колонията, трѣбва непременно да прегледаме цѣлия епиграфски, нумизматиченъ и археологиченъ материалъ, както и всички нагледъ дребни находки, за да можемъ да проследимъ тѣхнитѣ взаимни отношения и други връзки, станали презъ вѣковетѣ. Защото, ако проследимъ разнитѣ култове въ градоветѣ, празницитѣ, календаря, чиновницитѣ, навсѣкѫде виждаме, колко тѣ сѫ различни. Едно нѣщо е въ Милетъ, друго въ Самосъ, Ефесъ, а всичко това се ясно отразява и въ самитѣ тѣхни колонии. Трѣбва да се хвърли погледъ само въ изработването и украсата на вазитѣ въ градоветѣ и колониитѣ, за да се види, колко голѣма е тази разлика.

Отъ всички ионийски градове, които простиратъ далечъ своитѣ рѫце, на първо мѣсто стои Милетъ, голѣмиятъ търговски градъ, който, възпиранъ на изтокъ, търси излазъ на море, търси нови мѣста за своитѣ стоки. И може да се каже: нѣма другъ градъ въ древностьта, който да е основалъ толкозъ много колонии, както Милетъ. Когато Милетъ или нѣкой другъ градъ е трѣбвало да основе една колония, градътъ освенъ името и кораба, или споредъ случая кораби, пращалъ само едно ограничено число отъ своитѣ граждани, които сѫ образували единъ видъ ядката на предприятието. Нѣкѫде хората се изпращали въ малки пазарища само за презъ лѣтния сезонъ, но ако условията сѫ били благоприятни, то пазарището ставало постоянно и почвало да се развива въ градъ, който впоследствие се ограждалъ съ стени, укрепявалъ се. Такъвъ е случая съ дорийската Месемврия. Нѣкѫде тѣзи пазарища се заематъ съ договори, нѣкѫде съ сила, толкозъ повече, че варваритѣ още не били запознати съ мореплаването и живѣли въ вражда помежду си. Въ вражда живѣли и самитѣ отдѣлни колонисти, особено хладно се държели помежду си ионийци и дорийци.

Единъ списъкъ на милетскитѣ колонии притежаваме отъ Анаксименъ отъ Лампсакъ, оратора и историка на IV вѣкъ, но той, по неизвестни причини, изброява само колониитѣ, разположени по брѣговетѣ на предна Азия и Гърция. За Черно море Ps. Skymnos казва, че тѣ сѫ дванадесеть колонии, но Плиния (Nat. Hist. V, 112) ги наброява до деветдесеть — едно число, явно преувеличено, ако тукъ не сѫ взети подъ внимание и всички лѣтни и непостоянни пазарища

На западния брѣгъ на Черно море, като главна и известна далечъ въ древностьта колония на милетчанитѣ, се смѣта на първо мѣсто Apollonia Pontica, днешниятъ Созополъ, основанъ, споредъ Ps. Skymnos (731), петдесеть години преди Кира — 609 г. пр. Хр. (Pauly-Wissowa, Realencyklopedie II, 113). Къмъ това се присъединява и Страбонъ (VII, 319), като казва, че градътъ се намира на островъ. Стефанъ Византийски смѣта града като основанъ отъ милетчани и родосци. Елианъ (III, 17) посочва като водачъ на колонията отъ Милетъ философа Анаксимандъръ, което малко не се съгласява съ сведенията, дадени отъ Скимносъ, защото приема се, че рождениятъ день на философа се отнася къмъ 611 г. пр. Хр., когато колонията положително е била вече основана.

Въ сведенията на Плиния (Nat. Hist. IV, 45) за градоветѣ, разположени по западния брѣгъ на Черно море четемъ, че Аполония се намира въ стратегията Астике (Astice regio habuit oppidum Anthium, nunc est Apollonia). Въ тази бележка се вижда, какво по-старото име на града е Антиумъ, нѣщо, което напълно отговаря и на сведенията на Стефанъ Византийски (s. v. Ἄνθεια: ἔστιν Ἄνθεια καὶ τοῦ Πόντου πόλις πρὸς τῇ Θρᾴκῃ, Μιλησίων καὶ Φωκέων ἄποικος . . .).

Въ по-голѣмата си часть градътъ билъ разположенъ върху близко лежащия въ западна посока о-въ св. Кирикъ, дето по всѣка вѣроятность се е намирало прочутото светилище на Аполона, изобразено въ по-креснитѣ императорски монети съ четири колони, чийто символъ — лъвътъ, господствува по монетитѣ, които почватъ да се сѣкатъ тукъ още отъ 450 г. пр. Хр. (Head, Hist. num. 277). Когато презъ 72 г. пр. Хр. М. Лукулъ завладѣва гръцкитѣ градове по западнитѣ брѣгове на Черно море, тогава съюзници на Митридатъ, той отвлѣкълъ съ себе си и една колосална статуя на Аполона, цѣла отъ бронзъ, висока 13 метра — едно творение на прочутия на времето си атинския майсторъ Каламисъ. Статуята била пренесена въ Римъ и поставена на Капитола. Едно описание на тази статуя не ни е останало, но ние трѣбва да виждаме нейния образъ въ нѣколко монети, сѣчени въ Аполония отъ по-старо време — отъ V до II и I в. пр. Хр., които сѫ се смѣтали до сега за малоазиатски. Тукъ трѣбва да се вэматъ подъ внимание две сребърни и една медна монета, принадлежащи на първата половина на II в. пр. Хр. На едната страна на тѣзи монети се вижда котва и надписъ АПОΛ, — на другата изобразенъ Аполонъ голъ, правъ, обърнатъ напредъ, съ клонче въ протегната дѣсна рѫка, съ лѫкъ въ лѣвата заедно съ две стрели. Дѣсната рѫка може би е опрѣна до нѣкаква колона. Този стариненъ типъ на Аполона не ще да е произлѣзълъ отъ времето на сѣченето на монетитѣ, той е отъ много по-ранно време, не по-късно отъ 450 г. пр. Хр. и съ право сега се счита, че тукъ именно трѣбва да виждаме първотипа на колосалната статуя на Каламисъ. Този образъ може да се види и въ други две по-голѣми бронзови монети, дето има и надписъ ΑΠΟΛΛΩΝΟϹ ΙΑΤΡΟΥ, на Аполона лѣкаря (Pick, Thrakische Münzbilder, Jahrb. XIII, 167). Единствениятъ подобенъ типъ, който подражава вѣроятно тази статуя на Каламисъ, се намира върху една медна монета съ образа на Gallus и Volusianus (251—253 г.), дето Аполонъ е представенъ правъ, голъ, съ клонче и лѫкъ върху една планина. На този Аполонъ-лѣкарь (Ἀπόλλων Ἰητρός) е посветенъ и надписътъ на Метокъ, синъ на Тарула, който подновилъ града следъ унищожение (може би, следъ 72 г.), съ три врати и една кула (Kalinka, Ant. Denkmäler № 156).

Императорскитѣ монети запазватъ името на града до къмъ първата половина на III вѣкъ, по-късно вече се явява името Sozopolis — градъ на спасението, както се преименували тогава много градове следъ надмощието на християнството. Нѣколкото черкви и многото параклиси говорятъ, че

Созополъ е билъ важенъ центъръ и въ срѣдновѣковието. Тукъ, както въ Месемврия, сѫ били заточвани разни паднали величия въ XIII—XIV вѣкъ, защото Созополъ билъ „многолюденъ и голѣмъ“, „хубавъ и пъленъ съ всѣкакво добро“. Голѣма катастрофа сполетява Созополъ въ 1352 год,, когато той билъ превзетъ и ограбенъ отъ генуезцитѣ. По-сетне ние често виждаме града на сцената на историята, даже въ Кримската война Созополъ е морска база на англичанитѣ.

Колкото и голѣма роля да е игралъ нѣкога Созополъ, сведенията за него сѫ все откѫслечни.

Ние сме се задоволявали съ малкото, което сѫ ни оставили старитѣ писатели, а после и съ случайнитѣ находки. Тѣзи находки отъ старата Аполония не сѫ много, но тѣ сѫ достатъчни, за да носятъ неговата слава далечъ по свѣта. Тукъ да не говоримъ за многото фрагменти отъ античии гръцки вази, намѣрени преди нѣколко години на дъното на морето, при почистване на пристанището, между града и о-въ св. Кирикъ. Това се отнася за мраморната надгробна плоча на Анаксандра, вис. 2·40 м., втората долна половина отъ която се намѣри миналата година. Тя е най-важната и най-ценната отъ всички досегашни находки отъ Аполония. Тази надгробна плоча се отличава не само по своята древность (530—520 г. пр. Хр.), но и по художествената си изработка. Починалиятъ Анаксандъръ е изобразенъ правъ, съ наведена малко глава, какъ се забавлява съ кучето си, вѣрниятъ съпѫтникъ и другаръ на човѣка, нѣщо което поглъща цѣлото негово внимание. Цѣлата фигура диша животъ и истина, една лека усмивка озарява лицето, а горе стои надписъ: Тукъ почива Анаксандъръ, мѫжъ най-отличенъ между гражданитѣ, който въ безукоризненъ животъ дочака смъртния си часъ. Това е въобще най-доброто произведение на ранното ионийско изкуство отъ разцвѣта на неговото развитие.

Находкитѣ отъ VI. вѣкъ въ Аполония даватъ изцѣло единъ ионийски отпечатъкъ на града. Тукъ освенъ култа къмъ главния богъ — Аполона, покровитель на Милетъ, който изпраща колониститѣ и който ставалъ обязателно и такъвъ покровитель на бѫдещата колония, на голѣма почить ще да е била и Хестиа (Ἱστίη) — домашното огнище, винаги вземана отъ преселницитѣ. Въ действителность, при заминаване за основаване на нѣкоя колония, се взимало отъ държавното огнище огъня и защитнитѣ градски богове, дето тѣ въ бждещата си родина наново се въздигали на почить.

Колониитѣ на милетчанитѣ сж били главно основани за търговия, а това е ставало на такива мѣста, които отъ самата природа сж били нагодени за това. Около Созополъ сж били основани и други малки пазарища. Така въ Бургазкия заливъ, на югъ, въ Атия, се откри мраморна архаична статуя на жена, а мѣстностьта Сладкитѣ кладенци, до самия Бургазъ, е пълна съ останки отъ онѣзи времена. Безъ съмнение тукъ сж сжществували малки търговски срѣдища, които сж помагали на главния градъ въ търговията съ мѣстнитѣ жители.

Отъ Аполония се основава на недалечния срѣщенъ издаденъ носъ Анхиало, който е игралъ не по-малка роля въ крайбрѣжнитѣ търговски сношения и въ сношенията съ вжтрешностьта на страната. Положението на Анхиало въ нѣкои случаи е било по-изгодно отъ това на Аполония. Още Амианъ (XXVII, 4, 12) въ 376 год. нарича града civitas magna и покрай Адрианополъ, че билъ най-главниятъ градъ на провинцията. Старитѣ итинерарии отбелязватъ петь пжтища, които сж се кръстосвали тукъ: крайбрѣжния пжть презъ Хемусъ, Марцианополъ, Дуросторумъ на Дунава, пжтя презъ Aquae Calidae за Kabyle, Стара Загора и Филипополъ, пжтя презъ Дебелтъ за Адрианополъ и пжтя на югъ край морето за Константинополъ. Овидий (Tristia I eleg 10, 36) въ описанието на пжтя на своето изгнание пише за високитѣ стени на Анхиало (alta sub Anchiali moenia), а императоръ Траянъ далъ, по подобие на много други провинциални градове, и на Анхиало нови права и нова уредба съ прозвището Ulpia, както това го виждаме не веднъжъ по надписитѣ: Οὐλπιανῶν Ἀγχιαλέων - ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος. Градътъ е сѣкълъ и свои собствени монети, като се почне отъ Домициана (81—96 г.) до Гордиана (238—244 г.) съ надписи ΟΥΛΠΙΑϹ ΑΓΧΙΑΛΟΥ или ΟΥΛΠΙΑΝΩΝ ΑΓΧΙΑΛΕΩΝ. Върху монетитѣ отъ Анхиало виждаме изобразени Артемида, Аполонъ или Орфей, седналъ на скала съ лира, Деметра съ два класа и дълга факла, Хермесъ, Кибела, Триптолемъ, Хераклъ какъ надвива немейския лъвъ, Хермесъ какъ държи детето Дионисъ, градски порти съ кули, три нимфи и нѣкакви игри Σεβήρια Νύμφια, храмъ съ четири колони. Забележително е, че именно тукъ, въ Анхиало, се намира изобразено върху монета такова творение на Праксителя, като това въ Олимпия на Хермесъ съ детето Дионисъ. Да се предполага, че тукъ се е намирало нѣкакво копие отъ тази статуя, е нѣщо малко вѣроятно (Pick, Münzbilder, Jahrb. XIII, 173; B. Filow, Hermesstatue auf einer Münze von Pautalia, N. Z., Bd. 51 (1918), 39). Една особеность на Анхиало е, че тукъ се наподобяватъ по монетитѣ много типове отъ други градове.

Както въ много крайбрѣжни градове, така и тукъ, християнството рано си пробива пѫть. Още отъ ранни времена тукъ се споменава не единъ епископъ, и то като се почне още отъ IV вѣкъ и се достигне до XII вѣкъ. (В. Иванова, Стари църкви и монастири, Годиш. Нар. Музей 1925, 503 ст.). При голѣмото нахлуване на авари и славяни презъ 581 год. славянитѣ разсипали градскитѣ стени на Анхиало и задигнали отъ църквата пурпурнитѣ одежди, подарени като оброкъ отъ императрица Анастасия, жена на Тиберий (578—582 г.).

Благодарение на своето удобно географско положение Анхиало играе значителна роля не само въ древностьта, но и въ цѣлото срѣдновѣковие. (Иречекъ, Пѫтувания 791 сл.). Когато Хемусъ става граница между българи и византийци, подъ стенитѣ на Анхиало не еднажъ дрънкатъ орѫжия и се носятъ победни викове. Царица Ирина, споредъ Теофана (I 457), въ май 784 год. съ своя синъ Константина VI, съпровождана отъ много войска, съ голѣма тържественность, съ музика посетила много тракийски градове и по този случай подновила Анхиало, поставила го на по-безопасно мѣсто, като го защитила по сухо и като докарала тукъ нови преселници. Вѣроятно, стариятъ градъ ще да се е намиралъ на северо-западъ, въ Полеокастро или Калето. Предъ вратитѣ на Анхиало разправятъ, че Юстинианъ II билъ разбитъ отъ канъ Тервеля (707 г.), когато той нападналъ внезапно конницата, пръснала се да търси храна изъ полето. Тукъ билъ разбитъ по-късно Телецъ (762 г.) отъ Константина V, тукъ, въ тѣзи неприкрити отъ буритѣ мѣста, загинали презъ 766 г. 2600 кораби и лодки, събрани отъ всички византийски провинции, приготвени за унищожаване на българитѣ. Отъ страхъ само отъ Крума презъ 811 год. напускатъ града всички християни, но славата на Анхиало е тѣсно свързана съ победата на Симеона презъ 917 год. Не еднажъ Анхиало приютва и високи царски особи. Царь Алекси I Комненъ пребивава тукъ презъ походитѣ срещу печенѣзитѣ и куманитѣ. Анхиало пострадва зле презъ 1190 г., когато бива превзетъ и ограбенъ отъ българитѣ, а презъ 1204 г. той бива пъкъ изгоренъ отъ латинския царь Хенрихъ въ похода му срещу Калояна.

Сѫдбата на Анхиало е тѣсно свързана съ сѫдбата на всички български крайбрѣжни области, но Анхиало, въ разцвѣта на черноморската търговия въ XIV. в. е важно търговско пристанище, дето спиратъ италиянскитѣ моряци, и дето се върти оживена търговия съ зърнени храни, добитъкъ и восъкъ отъ „Загорето“.

Въ голѣмия редъ на грѫцкитѣ колонии, които Милетъ основава по брѣговетѣ на Понта принадлежи и Одесосъ, който билъ основанъ, когато Астиагъ царувалъ надъ Мидия ('Αστυάγης δτ' ἦρχε Μηδίας — Ps. Skymnos 748) — 570 г. пр. Хр. Първото историческо сведение за града имаме въ съобщението за едно стълкновение съ Филипъ II Македонски, и то къмъ 341 г. пр. Хр., когато въ него вzематъ участие и гетски жреци. Филипъ вдигналъ обсадата и сключилъ договоръ съ града. При Александра Велики Одесосъ, както всички крайбрѣжни градове, се държатъ мирно, но при Лизимаха той се присъединява къмъ възстанието на Калатисъ, но бива принуденъ бързо да се предаде, и следъ нѣколко години градътъ става най-сигурно прибѣжище за Лизимаха. Смъртьта на Лизимаха презъ 281 г. донася свободата и на Одесосъ. Отъ тѣзи години значението на града расте и скоро той става единъ отъ най-важнитѣ търговски градове на северъ отъ Балкана, което виждаме отъ сѣченитѣ тукъ тетрадрахми по типа на Александровитѣ монети. Че отношенията на града съ близкитѣ съседни тракийски области сѫ били мирни и дружелюбни, ни сочатъ монетитѣ на скитския царь Канитеса и на другъ единъ, иначе непознатъ, Акроза, които наподобяватъ монетитѣ на Одесосъ. Една серия монети, вмѣсто съ глава на Херакла, съ глава на Митридата, ни показва, че и Одесосъ е билъ съюзникъ на този понтийски царь. При настѫпването на М. Лукулъ презъ 72 г. пр. Хр. градътъ не пострадалъ. Той се предалъ доброволно на римлянитѣ. Нападението на Буребиста и неговитѣ гети, обаче, не останало безъ следи върху Одесосъ. Защото отъ единъ надписъ съ обозначение на жрецитѣ, който почва съ израза μετὰ τὴν κάϑοδον, ни показва, че градътъ и по-рано билъ напусканъ отъ неговитѣ жители; това се предполага да е станало къмъ 50 г. пр. Хр. (Athen. Mitt. X, 317). Въ времето на императоритѣ Одесосъ е принадлежалъ къмъ съюза на гръцкитѣ градове на Понта, къмъ пентаполисъ, по-късно хексаполисъ, чийто центъръ се намиралъ въ Одесосъ, по-късно премѣстенъ въ Томи.

Отъ къмъ края на VII. вѣкъ вмѣсто Odessos се появява сегашното име Варна, което може да има тракийски произходъ и да е принадлежало на нѣкоя близка на града мѣстность. Защото византийскитѣ хронисти Никифоръ и Теофанъ разправятъ, че българитѣ навлѣзли презъ 678 год. дори до Варна близо до Odessos (Βάργαν πλησίον 'Οδήσσου). Идризи знае Барнасъ като голѣмъ крайморски градъ. Калоянъ превзима града съ обсадни машини презъ 1201 год. Известенъ е тукъ презъ XIV вѣкъ болярския родъ на Балика, владѣтель на Балчикъ, съ неговитѣ братя Теодоръ и Добротичъ, последния съ деспотска титла, който се стреми по-късно да основе свое морско владение на Понта (Иречекъ, Пѫтувания 817 сл.).

Отъ многото разнообразни монетни типове въ Одесосъ, които почватъ около 200 година преди Христа и свършватъ по времето на Гордиана (238—244 год.), като се изключи Северъ Александъръ, тукъ трѣбва да се отбележи типътъ съ образа на Великия богъ, на Владѣтеля на подземния свѣтъ Θεὸς Μέγας, който въ жреческитѣ списъци се казва просто Богътъ, а въ единъ надписъ отъ времето на Гордиана той носи още името Δερζέλας, въ чиято честь били устройвани и специални игри Δαρζάλεια (Kazarow, Μέγας ϑεὸς 'Οδησιτῶν, Pauly-Wissowa-Kroll, RE XV, 226). Тѣзи монети сѫ сѣчени въ втората половина на II в. и се смѣта, че тѣ сѫ сѣчени по нѣкой особенъ случай, вѣроятно, поради избавянето на града отъ скордискитѣ презъ 113 г. Като спаситель и закрилникъ на града тукъ се счита именно Главния богъ, представенъ лежащъ или правъ съ рогъ на изобилието, надъ него обърната амфора, изъ която се излива нѣкаква течность. Наоколо надписъ ΘΕΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ· Върху монетитѣ е представена цѣла теоксения — гощавка на боговетѣ, отъ което се вижда че той ще да е билъ наистина главниятъ богъ на града.

Като ионийска колония по монетитѣ на Одесосъ не липсва и овѣнчаната съ лаврови клонки глава на Аполона, а отъ единственитѣ женски божества, които играятъ известна роля въ Одесосъ сѫ Деметра и Кора. Изглежда, че тѣзи божества сѫ имали особенъ локаленъ култъ въ Одесосъ, защото никѫде другаде тѣ не се срѣщатъ по монетитѣ заедно, както тукъ. Пикъ (Münzbilder 160 сл.) съ право предполага, че наредъ съ Θεὸς Μέγας тѣзи двѣ божества тукъ сѫ били Θεαὶ Μεγάλαι и тѣ вѣроятно сѫ имали общо светилище — Σαμοθράκιον, име, което се срѣща въ единъ надписъ отъ Одесосъ (C I G. 2056), дето около 100 г. пр. Хр. се пазѣли градскитѣ документи (Athen. Mitt X, 315 сл.: τὸν δὲ ἱεροποιὸν ἀναγράψαι τὸ ψήφισμα τόδε εἰς τελαμῶνα καὶ θεῖναι εἰς τὸ ἱερὸν τὸ Σαμοθράκιον).

И тракийската религия е въздействувала върху култа на одесчанитѣ; това влияние се вижда и по монетитѣ съ типа на конника, който носи навсѣкѫде, независимо отъ различното облѣкло, рога на изобилието. Този общъ атрибутъ тукъ приближава и конника къмъ Великия богъ.

Следниятъ градъ на северъ, основанъ сѫщо отъ милетчани, е Dionysopolis, съ старото име Krunoi, днешниятъ Балчикъ. Pomp. Mela и Strabo не казватъ нищо за основаването на града. Напротивъ, Ps. Skymnos (751 сл.) дава нѣкакво сведение и казва изрично: ἐν μεθορίοις δὲ τῆς Κροβύζω καὶ Σκυθῶν χώρα μιγάδας Ἕλληνας οἰκητὰς ἔχει. Разположенъ, значи, на границата на областьта на скититѣ и кробизитѣ, населенъ отъ гърци отъ различни племена (Pick, Die antiken Münzen 125 сл.; Pauly — Wissowa, RE V 1. 1008). Официалниятъ диалектъ въ града е билъ ионийския, но на кой градъ сѫ принадлежали тѣзи ионийци не може да се каже, макаръ че милетчанитѣ сѫ стояли тукъ на първо мѣсто. Първоначалното име Κρουνοί се обяснява съ изобилието на вода въ близката околность: Κρουνοὶ ἀπὸ τῆς τῶν ὑδάτων καταροῆς — нѣщо, което може да отговаря на истината. По-късното име Dionysopolis, което се срѣща вече около 200 г. пр. Хр., когато се явява и на монетитѣ, се обяснява съ това, че тамъ, на брѣга, била пренесена по море статуята на Диониса, както това може да се прочете въ стиховетѣ на Стефанъ Византийски: Διονυσιακοῦ δὲ προσπεσόντος ὕστερον ἐκ τῆς θαλλάσσης τοῖς τόποις ἀγάλματος οὕτως ἐκλήθη. Въ случая може би и изобилието на вино въ околностьта на града да е играло роля при наименованието на Dionysopolis Може да се приеме, че жителитѣ на Одесосъ сѫ заели нѣкога това сигурно и запазено отъ севернитѣ вѣтрове мѣсто, важно за тѣхната търговия. По-късно града добива свой самостоятеленъ животъ, почва да сѣче монети, — нѣщо, което може да е станало въ втората половина на III вѣкъ пр. Хр. Поради несгодното си иначе положение градътъ никога немогълъ да се развие и да получи едно по-голѣмо значение въ древностьта. Въ римско време и той заедно съ другитѣ крайбрѣжни гръцки градове приема върховната римска власть съ особенитѣ правдини и още отъ начало и до късно е въ съюза на петьтѣ града (Κοινὸν τῆς Πενταπόλεως). Историята на Dionysopolis ни е още малко позната. Отъ нѣколкото надписи (Dittenberger, Syll I 2, 342) виждаме какви мѫчнотии е срѣщалъ града въ I в. пр. Хр., пъкъ и финансовото положение не ще да е било твърде цвѣтуще, за да може да остане за редъ години по-късно и светилището на Диониса безъ жрецъ.

Като градъ на Диониса, и монетитѣ носятъ главно главата на този богъ, като богъ-основатель (κτίστης), отъ когото и Народниятъ музей притежава едно великолепно мраморно торзо отъ хеленистическата епоха. Въ голѣмия надписъ отъ тука, сега въ Народния музей (Kalinka, Ant. Denkmäler № 95), се почита гражданинътъ Акорнионъ за неговото посланство до бащата на Буребиста, после до самия Буребистъ, а най-после отъ страна на Буребиста до Кнея Помпей, когото намѣрилъ въ Македония, дето той навсѣкѫде застѫпвалъ интереситѣ на града и съ умение и успѣхъ завършилъ мисията си. Затова съветътъ и народътъ на Dionysopolis решили да почетатъ Акорниона съ златенъ вѣнецъ и бронзова статуя на най-видното мѣсто на градския площадъ. Надписътъ се смѣта да е отъ 48 г пр. Хр.

Въ по-късно време Dionysopolis е даже седалище на епископъ. Такъвъ се споменава въ 787 год. Въ срѣднитѣ вѣкове селището се явява подъ името Карбона, Карвуна. Новото име Балчикъ се обяснява съ болярския родъ на Балика отъ XIV вѣкъ.

Друга малка колония съ официаленъ ионийски диалектъ е Bizone (Βιζώνη) при Каварна (Pauly-Wissowa, RE III 1, 551). Скимносъ (760) споменава варвари като първи основатели

— нѣщо, което може и да е вѣрно, ако се сѫди отъ името. Споредъ други сведения, той билъ колония на мегарската Месемврия. Колонията не достига никога до голѣмо значение и още преди Христа се разрушава отъ землетресение и изчезва отъ историята на древностьта.

Callatis при Мангалия, една колония на витинската Хераклеа, се смѣта отъ Pomp. Mela (2, 2) за милетска (Milesiis deducta Callatis), нѣщо вѣроятно, ако сѫдимъ по йонийския диалектъ, милетскитѣ фили и милетскитѣ имена на месеци, които се срѣщатъ тукъ (Pick, Die Münzen von Dacien und Moesien, 83 сл.; Pauly-Wissowa, RE X 2, 1610 сл.). Skymnos (v. 761 сл.) казва, че града билъ основанъ въ времето на македонския царь Аминта, вѣроятно Аминта I въ края на VI вѣкъ (Κάλλατις, ἀποικία τῶν Ἡρακλεωτῶν γενομένη κατὰ χρησμόν· ἔκτισαν δὲ ταύτην, ἡνίκα τὴν Μακεδόνων ἀρχὴν Ἀμύντας παρέλαβεν).

Градътъ се споменава къмъ 313 г., когато взема по-живо участие срещу Лизимаха. Той се дълго обсажда, но къмъ 304 г. пр. Хр. виждаме около хиляда жители да бѣгатъ и търсятъ прибѣжище при таврийския царь Евмела (Diod. XX, 25). Следъ смъртьта на Лизимаха градътъ пакъ получава своята независимость. Около 260 г. Callatis въ съюзъ съ Istros води война заради Томи съ могѫщия Византионъ, но загубва въ борбата и никога не се съвзема отъ нанесения ударъ. Въ 72 г. Калатисъ е въ рѫцетѣ на римлянитѣ, получава наново своята независимость и, въпрѣки честото споменаване въ надписитѣ на съвета и народа (Βουλή καὶ δῆμος), тази независимость е била по-скоро само привидна. Къмъ 50 г. гетитѣ съ Буребиста заематъ цѣлия брѣгъ, докато при Августа всичко не става напълно зависимо отъ римската властъ.

Отъ монетнитѣ типове по-интересни сѫ тѣзи съ главата на Херакла, Атина и Дематра, които замѣстватъ понѣкога главитѣ на императоритѣ. Това изглежда, че сѫ били тритѣ главни градски божества. Освенъ това Херакълъ се смѣта и като основатель на града, за което и въ монетитѣ стои надписъ около главата му ΚΤΙϹΤΗϹ.

Докато Strabo, Pomponius Mela, Plinius не споменаватъ основателитѣ на Tomis, Pseudo-Skymnos v. 765 сл. посочва града изрично като милетска колония, съ което е съгласенъ и Овидий (Trist. 1, 10, 41). Точната дата за основаването на колонията не се знае, но се предполага това да е станало къмъ втората половина на VII. вѣкъ (Pick, Ant. Münzen 588 сл.). Томи излиза на преденъ планъ къмъ срѣдата на III. вѣкъ, когато за неговото превъзходно пристанище спорятъ Калатисъ и Византионъ. Днешното име Constanza е произлѣзло отъ по-късното име на селището Constantiana въ VIII. вѣкъ. Въ времето на Митридата VI намираме въ Томи златни статери, което намира обяснение въ голѣмото приготовление на Митридата срещу Римъ въ 89 г. пр. Хр., когато това злато е било нужно да събира наемници готи и скити. Последнитѣ постѫпвали тогава масово въ неговата войска. При М. Лукула тѣзи области влизатъ въ властьта на Римъ тази власть се замѣня между 60—48 г. съ властьта на дакийския царь Буребиста, за да се повърне къмъ 29 г. наново и за винаги къмъ Римъ, когато Томи е начело на Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων. Прочутъ става Томи съ изгнанието на Овидия презъ годинитѣ 8—17 сл. Хр. и съ неговитѣ жалби за суровитѣ зими и студени северни вѣтрове, за честитѣ варварски нападения.

Причинитѣ за голѣмото процъвтяване на Томи отъ времето на Августа за смѣтка на другитѣ понтийски града Apollonia, Istros, Callatis, Odessos било главно постепенното затрупване съ пѣсъкъ на устието на Дунава, отъ което пристанището на Томи могло да извлѣче само полза. Това става причина да се претоварватъ стокитѣ въ Axiopolis на Дунавъ и съ коне да се закарватъ въ Томи, единъ пѫть, който после се укрепява съ голѣмъ земленъ валъ, известенъ като Трояновъ валъ въ Добруджа. Колко важно е било пристанището се вижда отъ това, че тукъ сѫ идвали кораби чакъ отъ Италия. Предметъ на търговията е било житото, като се внасяло отъ вънъ вино, което ни показватъ и родоскитѣ вази, намѣрена въ Томи. Колко оживѐна и обширна е била търговията на града, показватъ сѫщо пръснатитѣ далечъ навѫтре въ страната монети.

Като колония на Милетъ свидетелствува за Istros (при Каранасуфъ) Херодотъ и Skymnos, както и по-къснитѣ географи (Pauly-Wissowa, RE IX 2, 2268; Pick, Die Ant. Münzen 139 сл.). За времето на основаването съобщава Ps. Skymnos (v. 769—772: ταύτην τὴν πόλιν Μιλήσιοι κτίζουσιν, ἡνίκα Σκυθῶν εἰς τὴν Ἀσίαν στράτευμα διέβη βαρβάρων τὸ Κιμμερίους διῶκον ἐκ τοῦ Βοσπόρου, значи къмъ втората половина на VII. вѣкъ. Колонията скоро се развива и къмъ 400 г. сѣче вече собствени монети. Историята на Истросъ е история на другитѣ градове въ тази область. Наводняването на областьта около Истросъ и лагунитѣ сѫ помогнали най-вече да западне бързо и да загине градътъ. Интересни сведения за сѫдбата на града се намиратъ въ надписа отъ Кара Харманъ (AEM VI (1892) 37, 38), — декретъ въ честь на Аристагора, единъ паметникъ, снабденъ съ знака на града Истросъ — морски орелъ върху делфинъ. Отъ надписа се узнава, че градътъ билъ нападнатъ отъ неприятели. Последнитѣ се оттеглили, но следъ като оставили следъ себе си пожарища, следъ като отвлѣкли и много знатни граждани. Въ началото на тѣзи тежки дни, когато много граждани напуснали града, се връща отъ чужбина (вѣроятно Атина) Аристагора синъ на Apaturios и си спечелва голѣми заслуги съ укрепването на града, съ вземането върху себе си длъжности на жрецъ, съ разни посолства и благодеяния отъ всѣкакъвъ видъ — събития, които сѫ се извършили къмъ края на II. вѣкъ пр. Хр. Така той билъ отначало жрецъ на Ζεὺς Πολιεύς, после заемалъ четири пѫти високата, отговорна и скѫпа длъжность жрецъ на Ἀπόλλων Ἰητρός. При Септимия Северъ (193—211 г.) градътъ се малко издигва, но въ 238 г. той пада въ рѫцетѣ на готитѣ, които го ограбватъ.

За да свършимъ съ голѣмата редица отъ колонии по нашето Черноморско крайбрѣжие, трѣбва да се спремъ и при Месемврия, основана въ времето на скитския походъ на Дария, значи ок. 510 г. пр. Хр., отъ мегарския градъ Калхедонъ съ преселници и отъ самата Мегара (Pauly—Wissowa—Kroll, XV, 1072 сл.). Споредъ Херодотъ (VI, 33), градътъ билъ основанъ следъ рухването на йонийското възстание (493 г.) и то отъ жителитѣ на Византионъ и Калхедонъ, които не искали да се откажатъ отъ своята свобода, но въ случая трѣбва да се отнася за нѣкакво увеличение и заселване на нови преселници. За сѫдбата на града малко знаемъ. Той основалъ по брѣга малки колонии. Такава малка колония между Месемврия и Одесосъ било градчето Naulochos. Въ римско време градътъ останалъ малко на страна, но отъ идването на българитѣ Месемврия станала силна погранична крепость въ подножието на Хемусъ. Месемврия е търгувала съ „варвари“. Месемврия е била изходно пристанище за морскитѣ и сухопжтни походи срещу българитѣ, а сжщо и прибѣжище за много паднали величия както отъ българска, така и отъ византийска страна. Императоръ Теофилъ (829—842 год.) издигналъ кула на провлака, градската врата и една отъ старитѣ черкви. Месемврия е известна и съ обсадата на Крума (812 г.). Тя въ по-късното срѣдновѣковие е „голѣмъ градъ“, „крайморски укрепенъ и многолюденъ градъ“. Месемврия е известна и съ многото си старинни църкви. Сждбата на града е тѣсно свързана съ сждбата на Анхиало. Тукъ се сѣкатъ още рано (450—350 г.) монети, а после и при императоритѣ отъ Хадриана до Филипа Млади (247—249 г.) съ монетни типове, каквито се срѣщатъ и въ околнитѣ градове: Сераписъ, Кибела, Атина, Хигия и др.

Южно отъ Созополъ брѣгътъ е лишенъ отъ сгодни мѣста за пристанища. Тукъ брѣгътъ е билъ слабо колонизиранъ. Знаемъ само за Тиниада при днешната Иниада и Салмидесъ при Мидия.

Нито въ една отъ нашитѣ колонии по брѣга на морето не сж правени голѣми и системни изследвания, за да добиемъ ясна представа за историята, за обществения и частния животъ на всѣки градъ по отдѣлно или за тѣхнитѣ отношения къмъ града-основатель. Предметитѣ, намѣрени тука сж случайни, а малкото находки отъ тѣзи градове, даватъ надежда за по-голѣми научни открития. За насъ по-важни сж находкитѣ, които се откриватъ въ вжтрешностьта на страната. По тѣхъ ще проследимъ пжтищата на търговскитѣ сношения, по тѣхъ ще сждимъ, колко дълбоко е проникнало влиянието на еленизъма въ страната, по тѣхъ ще сждимъ и за главнитѣ културни центрове по брѣга или нѣкждѣ въ вжтрешностьта, отдето изхождатъ и сж се разнасяли разнитѣ търговски стоки, предназначени за обмѣна. На първо мѣсто стоятъ тукъ монетитѣ. Ако се направи нѣкога една археологическа карта по епохи съ подобни находки, картината на търговскитѣ сношения съ вжтрешностьта на страната ще ни станатъ веднага нагледни. Разкопкитѣ, правени отъ дълго време въ могилнитѣ некрополи на южна Русия, показватъ, колко дълбоко сж проникнали стокитѣ, изпращани отъ Олбия. Разкопкитѣ, които се предприематъ отъ нѣколко години у насъ, и то сжщо въ могилни некрополи, ще ни покажатъ, колко дълбоко е проникнала търговската обмѣна въ нашата страна. За северна България това влияние на Черноморскитѣ колонии може да се каже за сега, че е достигало до Ловчанско, дето въ Радювене сѫ намѣрени сребърни сѫдове отъ V в. пр. Хр. — творения на ионийското изкуство (Б. Филовъ, Паметници на тракийското изкуство, Изв. арх. д-во VI, 31). Забележителни въ това отношение сѫ гробнитѣ находки отъ Юруклеръ (Ески-Джумайско), Аязларъ (Поповско), които иматъ много общо както съ находкитѣ отъ южна България, така и съ тѣзи отъ южна Русия (Ив. Велковъ, Нови могилни находки ИАИ V, 13 сл.). Явно е, че тѣзи находки идатъ отъ единъ центъръ и по различни пѫтища проникватъ въ вѫтрешностьта.

За южна България находкитѣ въ това отношение сѫ по-богати. На първо мѣсто тукъ идатъ открититѣ преди време златни копчета, сребърни пластинки и други сѫдове отъ Панагюрище, Брѣзово, Бедняково (Б. Филовъ, Тракийско изкуство, ИАД VI, 36). Трѣбва да се споменатъ тукъ особено последнитѣ находки отъ голѣмия могиленъ некрополъ до Дуванлий, Пловдивско. По находкитѣ се вижда, какво къмъ VI—IV. в. пр. Хр. по цѣлата Маришка равнина благосъстоянието е голѣмо. Само съ това може да се обяснятъ голѣмитѣ богатства отъ златни и сребърни накити, както и скѫпитѣ въ всѣко отношение гръцки рисувани вази. Ако се спомене само амфората отъ Мушовица могила съ черни фигури, съ изображението на Тезея, който убива разбойника Прокрустъ, ако се спомене глинената хидрия съ червени фигури отъ Башова могила съ единственото за сега най-ясно изображение на една теоксения, както и сребърнитѣ сѫдове, особено сребърния тасъ съ гравирано-позлатено изображение на конни олимпийски надбѣгвания — сѫдове отъ VI. и V. в. пр. Хр. — наистина единствени за сега по своитѣ рѣдки изображения, може да си представимъ, какви ценни художествени паметници сѫ намирали пѫть къмъ богатитѣ мѣстни тракийски владѣтели, разположени далече въ равнината и въ подножието на планинитѣ. Всичко това се внасяло отвънъ, по търговски пѫть отъ черноморскитѣ и бѣломорски гръцки колонии.

Въ всички тѣзи търговски обмѣни главна роля играе Apollonia на югъ отъ Балкана, и Odessos на северъ отъ Балкана. Разбира се, долината на Марица никога не е преставала да бѫде една отъ най-главнитѣ културни връзки между изтокъ и западъ.

Тукъ въ по-късната епоха играе роля въ посрѣдничеството Амфиполисъ, основанъ близо при устието на Струма отъ атинянитѣ презъ 437 год. Тракия е подържала оживени търговски сношения и съ Кизикъ, градъ основанъ въ VII. в. пр. Хр. отъ Милетъ на южния брѣгъ на Мраморно море. У насъ се намиратъ често златни статери отъ V—IV. в. пр. Хр., сѣчени въ Кизикъ. Една такава находка имаме даже отъ Ихтиманско (Филовъ, ИАИ. IV, 53 сл.)

Съ колонизацията на нашето Черноморско крайбрѣжие, съ пѫтищата, съ отдѣлнитѣ находки се повдигатъ много въпроси, които тукъ не биха могли да се разгледатъ. За много отъ тѣзи въпроси ще чакаме разрешение въ скрититѣ още дълбоко въ земята археологически находки.

Bemerkungen über die Kolonisation und die Geschichte der griechischen Städte an der bulgarischen Küste des Schwarzen Meeres.

Dank der umfangreichen Grabhügelforschungen in Bulgarien und der wichtigen archäologischen Funde in den letzten Jahren, ist neurdings die grosse kulturelle Rolle der griechischen Kolonien am Schwarzen Meere hervorgetreten. In dieser Beziehung kommen an erster Stelle in Betracht Apollonia und Odessos. Die griechischen Kolonien waren hauptsächlich das Eingangsthor, durch das die auswärtigen Handelswaren einen leichten Zutritt zu den noch unzugänglichen inneren Teilen des Landes gefunden haben, was aus den verschiedenen zerstreuten Funden zu erkennen ist.

In dem vorliegenden Aufsatz stellt der Verfasser eine kurze Geschichte der Kolonien und der hauptsächlich an der bulgarischen Küste, meistens von Miletos gegründeten griechischen Städte dar, und giebt eine Übersicht über die gemeinsammen und ununterbrochenen Verbindungen zwischen den Kolonien am Meere und dem Inneren des Landes.

Iwan Welkoff.

Литература: Pauly-Wissowa, — *ἀποικία*, Realencyklop. der klassischen Altertumswissenschaft I, 2823; Bilabel, Fr., Jonische

Kolonisation, Leipzig, 1920 г.; K. J. Beloch, Griechische Geschichte I $_2$, 218 сл.; L. Bürchner, Die Besiedlung der Küsten des Pontos Euxeinos durch die Milesier I, 1885; E. v. Stern, Die politische und soziale Struktur der Griechen-Kolonien am Nordufer des Schwarzen Meeres (Hermes 50 (1915); E. v. Stern, Die griechische Kolonisation am Nordgestades des Schwarzen Meeres im Lichte archäologischer Forschung, Klio IX, 139 сл.; Th. Lenschau, Zur Geschichte Joniens, Klio XIII, 175 сл.; H. Schmidt, Troja-Mykena-Ungarn, Zeitschrift f. Ethnologie 1904, 688 сл.; Иречекъ, Пѫтувания, София, 1899; B. Pick, Die Antiken Münzen von Dacien und Moesien, Berlin, 1898; G. Seure, Rev. arch. V (1924) 318—350 (за Аполония). Г. И. Кацаровъ, България въ древностьта, София, 1926; Б. Филовъ, Археологически паралели, Сб. XXVI, 3 сл.; B. Pick, Trakische Münzbilder, Jahrbuch XIII, 134 сл.; Pârvan, V., Histria (Acad. Romăna, sect. istor. Seria III, mem. 1), Букурещъ 1923.

Къмъ историята на Августа-Траяна

Отъ Д. П. Димитровъ

До края почти на XIX. в. никой не е и подозиралъ, че въ Тракия, въ подножията на Сърнена-Гора, тамъ дето се простира днешната Ст.-Загора, презъ римската императорска епоха е възникналъ и се развилъ единъ цвѣтущъ градъ на име Августа-Траяна. Защото името на града не се споменува нито въ съчиненията на нѣкой античенъ или срѣдновѣковенъ авторъ, нито пъкъ е отбелязано въ нѣкоя пѫтна карта или география отъ древностьта. Наистина, монети съ надписъ Αὐγούστης Τραιανῆς сѫ били известни въ нумизматиката доста отъ рано, но както тѣ, така и обнародванитѣ още презъ 1868 г. нѣколко епиграфски паметници, въ които се споменувалъ града на траянцитѣ, ἡ Τραιανέων πόλις, били приписвани дълго време на единъ съвсемъ другъ градъ — Траянополъ,¹) развалинитѣ на който се намиратъ далечъ на югъ къмъ устието на р. Марица. Прьвъ френскиятъ археологъ Dumont въ една своя статия²) публикувана въ Bulletin de correspondance hellénique отъ 1878 отдѣли Августа-Траяна като особена географска единица и я свърза съ тогавашната Ески-Заара. Съ Ески-Заара бѣше отъждественъ още отъ по-рано и единъ другъ античенъ градъ, Beroe,³) който отъ срѣдата на III. столѣтие изведнажъ изпѫква на историческата сцена и не само презъ късната римска епоха, но и презъ цѣлото срѣдновѣковие играе важна роль въ историята на Тракия. Дюмонъ приписа тѣзи две имена на единъ и сѫщи античенъ градъ и изказа хипотезата, че на мѣстото на Ески-Заара, сегашната Ст.-Загора,

---

¹) Гл. Мушмовъ, Античнитѣ монети на Балканския полуостровъ, стр. 164. — Kalopothakes, De Thracia provincia romana. Diss. Berlin 1893, стр. 29.

²) Inscriptions grecques de l'Hémus, стр. 406 сл.; сѫщата статия у Dumont-Homolle, Mélanges d'archéologie et d'épigraphie, стр. 297 сл.

³) Ср. Dumont-Homolle, пос. съч., стр. 304 сл.

още въ предримски времена ще е съществувало тракийско селище на име Beroe или Βέρης. Въ II. вѣкъ сл. Хр. това селище, разширено и въздигнато въ civitas отъ императоръ Траяна или нѣкой отъ неговитѣ наследници, добива името Τραιανῆ, но отъ IV. столѣтие нататъкъ, старото тракийско название Beroe отново се наложило. Тази хипотеза на Дюмонъ, въ общи черти възприета и затвърдена отъ Иречекъ,[1]) намѣри благоприятенъ приемъ почти у всички учени, които сѫ засѣгали античната история на гр. Стара-Загора.[2]) Само Kalopothakes на времето отхвърли отъждествяването на тѣзи два антични града. Берое, споредъ него, е било отдѣлно селище, разположено, може би, недалечъ отъ Августа-Траяна. Въ нѣколко латински надписи се среща и титлата Ulpia, което показва, че това селище е било уголѣмено отъ императоръ Траяна. Когато Августа-Траяна въ IV. столѣтие до такава степень упаднала, че вече нищо не се чува за нея, Берое се издига въ „ampla civitas“.[3]) Това мнение на Kalopothakes днесъ при наличностьта на нови археологически и епиграфски паметници изглежда съвсемъ неприемливо. Преди всичко за единъ такъвъ упадъкъ на Августа-Траяна презъ IV. столѣтие, който да доведе античния градъ до пълното му обезличаване, днесъ ние не можемъ да говоримъ. За щастие ние притежаваме единъ надписъ отъ времето на императоръ Константина Велики, датиранъ между 323—327 г., написанъ въ единъ извънредно тържественъ и нагизденъ стилъ, характеренъ за езика на писателитѣ отъ тази епоха.[4]) Въ този надписъ все още се споменува народното събрание и съвета на траянцитѣ, ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος Τραιανέων, което показва, че градътъ съ своето муниципално устройство продължава да сѫществува и презъ този вѣкъ и все още се намира въ реда на значителнитѣ градски центрове на Тракия. Обстоятелството пъкъ, че римскиятъ културенъ пластъ въ чертата на днешната Ст.-Загора не е единственъ, а непосрѣдствено надъ него следва срѣдновѣковниятъ не по-малко богатъ съ паметници,[1] говори най-красноречиво, че античниятъ градъ е продължилъ да сѫществува и презъ срѣднитѣ вѣкове, безъ да загуби своето грамадно значение. И така, днесъ може да се приеме съ голѣма вѣроятность, че първоначално на мѣстото на Ст.-Загора е сѫществувало селище на име Бероe или Вересъ.[2] Въ първата половина на II. столѣтие сл. Хр. уголѣмено и издигнато въ municipia, това селище добива името Августа-Траяна, което име се запазило предимно въ официалнитѣ документи презъ II. III. IV. вѣкъ. Наредъ обаче съ това официално име сигурно ще е било въ употрѣба и старото,[3] което намѣрило широкъ приемъ въ съчиненията на писателитѣ отъ IV. столѣтие нататъкъ, скоро добива господствуваще положение и се налага въ византийската епоха вече като единствено име на срѣдновѣковна Ст.-Загора.[4]

---

[1]) Monatsberichte der Berl. Academie. 1881. стр. 435—454; Княжество България, ч. II Пѫтувания, 1899, стр. 162.

[2]) Ср. Oberhummer у Pauly-Wissowa R. E. III 306. — M. Besnier, Lexique de géographie ancienne, Paris 1914, стр. 130. — Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien, № 132. — H. Kiepert, Formae orbis antiqui, текстъ, стр. 2, заб. 20., изказва предположение, че Августа-Траяна е, може би, названието само на една градска часть на Beroe.

[3]) Пос. съч., стр. 29 сл.

[4]) Гл. Kalinka, пос. съч. № 75: Τ]ὸν εἰρήνης πρό[μαχον] ‖ καὶ ἁπάσης εὐδαιμ[ονίας] ‖ χορηγὸν τὸν τᾶς [ὅλας?] ‖ ἀναιμωτὶ νείκας ἀπ[ὸ τῆς] ‖ 5. ἑσπέρας μέχρι τῆς ἕ[ω] ‖ ἀν[ανεω?]σάμενον καὶ τ[ὴν] ‖ τῶν Αὐτοκρατόρων τε [καὶ] ‖ ἀ-[ειδί?]ων Αὐγούστων πισ[τω] ‖ σάμενον προσηγορί[αν] ‖ 10. Φλ(άουιον) Κωνσταντεῖνον τ[ὸν] ‖ μέγιστον ἡ βουλὴ κα[ὶ ‖ ὁ δῆ]μος Τραιανέων ἡ[γεμο]‖νεύοντος Φλ(αουίου) Παλλαδίο[υ] ‖ τοῦ διασημοτάτου.

Известно е, че градскиятъ животъ въ провинциитѣ Тракия и Мизия, особенно въ тѣхната вѫтрешность, почва да се развива едва отъ времето на императоръ Траяна[5]. Труднитѣ военни предприятия на този императоръ въ земитѣ на германци и даки, въ Африка и срещу партитѣ, увѣнчани съ пъленъ успѣхъ, донесли за империята продължителенъ и благодатенъ миръ¹). За земитѣ на Балканския полуостровъ, обаче, отъ първостепенно значение билъ благоприятниятъ изходъ на дакийскитѣ войни (101 — 107 г.). Следъ успѣшнитѣ походи отвѫдъ Дунавъ Дакия била покорена и превърната въ римска провинция, и по този начинъ се турилъ край на постояннитѣ грабителски набѣги на дакитѣ въ Мизия и Тракия. Сега вече тѣзи две провинции можели свободно да си отдъхнатъ. Настѫпилиятъ пъленъ миръ създалъ отлични условия за икономическото и културно повдигане на тѣзи земи, което още повече се ускорило поради непосрѣдственото внимание и грижи на самия императоръ. Далновидниятъ императоръ схващалъ много добре, че тѣзи провинции, придобити съ продължителни и упорити борби, ще могатъ да бѫдатъ спечелени за империята, само ако римската власть ги постави при такива условия, че тѣ да се чувствуватъ като нѣщо цѣло, като една неразривна часть отъ общата държава. Безъ съмнение, за да се постигне това, трѣбвало тѣзи провинции да се привлекатъ въ сферата на елинистическо-римската култура, да имъ се даде възможность да вкусятъ отъ благата на тази култура. И императорътъ, наистина, не пожалилъ нито срѣдства, нито енергия, за да прокара до край този свой действително грандиозенъ планъ. Кой знае какъвъ кипежъ на работа е билъ, кой знае какви технически срѣдства сѫ били приложени, та въ едно така кѫсо време²) Тракия и Мизия просто да се осѣятъ съ градове, които заедно съ многобройнитѣ новопрокарани и стари, но поправени, пѫтища се явяватъ като най-мощното срѣдство за икономическото и културно повдигане на двет̀ балкански провинции³). Въ селска Тракия и Мизия сега закипѣлъ истински градски животъ. Въ Мизия две легионски селища били въздигнати въ колонии: Colonia Ulpia Oescus и Colonia Ulpia Ratiaria, нѣколко по-стари градове въ Тракия като Serdica, Pautalia, Nicopolis ad Nestum, Topirus и Anchialus били преустроени въ муниципии, и най-после на много мѣста били основани и нови градове: Nicopolis ad Istrum, Marcianopolis, Plotinopolis, Traianopolis, Remesiana и Ulpiana⁴). Всички

---

[1] Интересно сведение за това дава Иречекъ, Пѫтувания, стр. 161. Сѫщо така останкитѣ отъ крепостната стена показватъ строежъ характеренъ за ранно-византийската епоха. Вж. краткитѣ сведения на Ат. Кожуховъ у Кацаровъ, Антични паметници изъ България, ИАД III, 1912, стр. 185 сл.

[2] Oberhummer, пос. м., 307. — Dumont, посоч. съч., стр. 412. — Dumont-Homolle, пос. съч., стр. 305 сл.

[3] Вж. латинскитѣ надписи у Dumont-Homolle, стр. 480. Ср. и Kalopothakes, пос. съч., стр. 29.

[4] За името Εἰρηνόπολις, което градъ Beroe получилъ за съвсемъ кратко време презъ византийската епоха, вж. Иречекъ, пос. съч., стр. 163 сл.; сѫщо Oberhummer, пос. м., вж. 306.

[5] По този въпросъ вж. подробно Филовъ, Императоръ Траянъ и днешнитѣ български земи, ИАД V, 1915, стр. 177 сл.; Римското владичество въ България, Бълг. Ист. Библиотека, I, 1928, кн. I, стр. 35 сл.; сѫщо A. von Domaszewski, Gesch. der röm. Kaiser II, 2 Aufl. 1914, стр. 178 сл. — Rostovtzeff, The Social and Economic History of the Roman Empire, Oxford 1926 стр. 233.

---

[1] Ср. B. Niese, Grundriss der röm. Gesch., 5 Aulf. 1923, стр. 333 сл.

[2] Безъ съмнение строителната дейность на императора ще е била извършена главно презъ мирния периодъ на неговото царуване 107—114 г.

[3] Ср. Филовъ, Римското владичество, стр. 39, 41; Императоръ Траянъ, стр. 208.

[4] Вж. Филовъ, Императоръ Траянъ, стр. 194; ср. сѫщо Г. И. Ка-

тѣзи новосъздадени и възобновени градове получили почетната титла Ulpia, произведена отъ името на императора. Къмъ тѣзи новосъздадени градове отъ Траяна съ пълно право може да се причисли и гр. Августа-Траяна[1]). Само Dumont на времето, а следъ него и Oberhummer[2]) запазиха известна резерва по този въпросъ, като изказаха предположението, че основатель на Августа-Траяна може да бѫде и нѣкой отъ наследницитѣ на императоръ Траяна, напр. Адрианъ. Наистина, ние не притежаваме нѣкакви прѣки свидетелства, че Августа-Траяна е създадена отъ Траяна, но при липсата изобщо на всѣкакви данни за основаването на този градъ, поне за сега отъ решающе значение може да бѫде само името на града и титлата Ulpia, която се среща върху нѣкои монети[3]). И дветѣ тѣзи прозвища свързватъ тѣсно основаването на града съ името на императоръ Траяна.

Въ коя точно година отъ царуването на Траяна е основанъ градътъ, при какви обстоятелства, какви сѫ били първитѣ моменти на неговото развитие, положително ние не знаемъ. Може да се предполага и то съ право, че основаването на Августа-Траяна не е могло да стане по-рано отъ 107 г., т. е. преди завършването на втората дакийска война[4]). Клавди Птолемей споменува всички градове въ Тракия, за които се знае, че сѫ основани отъ Траяна, съ изключение на Марцианополъ и Августа-Траяна. Въ неговата обаче география не е отбелязанъ нито единъ отъ основанитѣ отъ Адриана градове. Тракийскиятъ Адрианополъ, например̀ъ, е означенъ съ старото му име Orestia, въ текста погрѣшно предадено като Ορκελίς[5]). Това е едно важно обстоятелство, което показва, че Птолемей. съвременникъ на Антонинитѣ, ще да е черпилъ своитѣ сведения за Тракия отъ автори, които сѫ писали въ времето на Траяна. А понеже Марцианополъ и Августа-Траяна не сѫ споменати у Птолемея, то по всѣка вѣроятность тѣзи два града ще да сѫ основани къмъ края на царуването на

царовъ, Приносъ къмъ старата история на София, стр. 18. — Mommsen, Röm. Geschichte V, 5 Aufl. 1904, стр. 281 сл. — Kalopothakes, пос. съч., стр. 25.

[1]) Пакъ тамъ; сѫщо и Иречекъ, Пѫтувания, стр. 162.

[2]) BCH II 1878, стр. 412; Pauly-Wissowa R. E. III, 306.

[3]) Мушмовъ, пос. съч., стр. 167.

[4]) Kalopothakes, пос. съч., стр. 29, заб. 5.

[5]) Ср. C. Mueller, Claudi Ptolomaei Geographia, Paris 1883, т. I, стр. 482; сѫщо Kalopothakes, пос. съч., стр. 36. — W. Weber, Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus, Leipzig 1907, стр. 17 и заб. 64. — Oberhummer, Pauly-Wissowa R. E. VII 2174 сл., не говори нищо за Птолемей.

Траяна и по този начинъ сж останали неотбелязани въ изворитѣ, отъ които се е ползувалъ Клавди Птолемей[1]). Археологическиятъ материалъ откритъ въ самата Ст.-Загора и нейната околность, особено официалнитѣ надписи, принадлежатъ на втората половина на II. на цѣлия III. и отчасти на IV. в. Монети градътъ почва да сѣче едва отъ времето на М. Аврелия. Това е като че ли още едно указание, което поне за сега ни дава известно основание да мислимъ, че наистина Августа-Траяна е основана въ последнитѣ години отъ царуването на Траяна. Може би императорътъ е далъ на старото селище Берое само муниципално устройство, предэлъ му е и градска областъ, безъ обаче да е ималъ време и възможность, поради стеклитѣ се събития на Изтокъ (114—117 г.)[2]), да отдѣли повече грижи за уреждането, уголѣмяването и украсяването на града. Може би, тукъ трѣбва да се потърси и обяснението на факта, че името на императоръ Траяна не е могло така неразривно да се свърже съ основния отъ него градъ, защото ние видѣхме и по-горе, че наредъ съ името Августа-Траяна, запазено предимно въ официалнитѣ актове, въ употрѣба е било и старото тракийско име, което скоро се наложило напълно [3]).

Новоосновниятъ градъ надали ще е билъ укрепенъ. Следъ дакийскитѣ войни, когато границата на долнодунавскитѣ римски земи е била измѣстена далечъ на северъ, отвждъ Карпатитѣ, новосъздадената провинция Дакия добила значение на преденъ постъ, на едно прикритие за балканскитѣ провинции. Тракия вече оставала много далечъ отъ северната граница, Балканътъ изгубилъ значението си на втора отбранителна линия и тази задача сега поелъ дѣсниятъ укрепенъ дунавски брѣгъ. Тукъ, обаче, настжпило такова затишие, такова спокойствие, че дори двата военни лагери при Ratiaria и Novae изгубили своето стратегическо значение и квартируващитѣ тамъ легиони били премѣстени: IV Флавиевъ отъ Ratiaria въ Singidunum и V Македонски отъ Novae въ Troesmis[4]). Естествено е, че при такова положение едно планомѣрно и системно укрепяване на новосъзданенитѣ градове въ провинция Тракия не е било наложително[1]). Ние знаемъ, напримѣръ, че стариятъ градъ на дантелетитѣ Пауталия е билъ преустроенъ и разширенъ отъ Траяна, безъ обаче да сѫ били положени нѣкакви особенни грижи за неговото укрепяване. Може би императорътъ се е задоволилъ съ старитѣ укрепления, каквито безъ съмнение градътъ ще е притежавалъ отъ по-рано. Все таки съ положителность може да се твърди, че днешниятъ „Хисарлъкъ", най-важната точка на града въ стратегическо отношение, не е билъ укрепенъ поне до началото на III. вѣкъ. Това укрепление, което по-късно играе извънредно важна роль, е било въздигнато, може би, къмъ IV. столѣтие, когато била почувствувана нужда за това, когато областьта Илирикумъ, къмъ която спадала и Пауталия, била застрашена отъ варварски нашествия[2]). Единъ такъвъ важенъ градски центъръ като Филипополъ е билъ оставенъ, както изглежда, сѫщо така съ неговитѣ стари още отъ тракийско време крепостни стени. При това тѣзи стени, занемарени, съ времето до такава степень рухнали, че къмъ срѣдата на II. в. вече се оказали негодни да служатъ за защита на града[3]). Какво е било отношението на Траяна къмъ фортификацията на останалитѣ градове на Тракия, наистина, ние нѣмаме никакви известия, обаче горнитѣ два случая съ Пауталия и Филипополъ сѫ толкова характерни, че струва ни се нѣма да сгрѣшимъ, ако допуснемъ, че императорътъ е следвалъ сѫщата политика и по отношение на повечето стари и новосъздадени градове въ Тракия включително и Августа-Траяна.

---

[1]) Ср. Kalopothakes, пос. съч., стр. 3.

[2]) Niese, пос. съч., стр. 335.

[3]) Kalopothakes, пос. съч., стр. 29, предполага доста основателно, че въ латинскитѣ надписи у Dumont-Hommole, стр. 480. се споменува тъкмо тракийския градъ Берое. Тѣзи надписи сж отъ III. в.

[4]) Filow, Die Legionen der Provinz Moesia, стр. 64.

Както изглежда отъ времето на Маркъ Аврелий (161—180 г.) настѫпва най-блѣскавата и цвѣтуща епоха за Августа-Траяна, която благодарение на обилния епиграфски и археологически материалъ ние можемъ да проследимъ дори до половината на IV. вѣкъ. Отъ времето на този императоръ политическото положение на дунавскитѣ провинции се промѣнило. Продължителниятъ миръ, който царувалъ тамъ отъ времето на Траяна, билъ нарушенъ съ избухването на тежката маркоманска война. Отъ сега нататъкъ вече римското владичество било сериозно застрашено не само въ земитѣ по лѣвия брѣгъ на Дунавъ, но и останалитѣ отсамъ дунавски провинции били изложени на постоянна опасность1). При такова положение планината Хемусъ изпжкнала като една важна естествена отбранителна линия за тракийскитѣ земи, а заедно съ това и Августа-Траяна добива извънредно голѣмо стратегическо значение. Сега вниманието на М. Аврелия и неговитѣ приемници било привлечено особено много къмъ този край на обширната империя и изглежда, че не малко грижи тукъ сж били положени.

---

[1]) Ср. Cagnat-Chapot, Manuel d'archéologie romaine, т. I 1917, стр. 67.

[2]) Вж. Й. Ивановъ, Кюстендилскиятъ Хисарлъкъ и неговитѣ старини, ИАД VII 1919/20, стр. 116.

[3]) Вж. Филовъ, Възобновяването на Пловдивската крепость въ времето на Маркъ Аврелия, Изв. на Истор. Д-во, IV 1915, стр. 16

Най-ранниятъ писменъ паметникъ, въ който за пръвъ пжть се споменува името на Августа-Траяна, е единъ надписъ отъ подставката на статуя, издигната въ честь на М. Аврелия. Надписътъ е намѣренъ въ градището при с. Гостилица, Трѣвненско, и гласи:

Ἀγαθῇ τύχῃ || Μᾶρκον Αὐρήλιον Ἀν || τωνεῖνον αὐτοκράτο || ρα Γερμανικὸν Σαρματι || κὸν Μηδικὸν Παρθι || κὸν ἡ πόλις ἡ Τραιαν || έων τὸν αὐτῆς κτίστ || ην ἐν τῷ ἐνπορίῳ ἐν Δισ || κοδουρατέραις ἡγεμο || νεύοντος τῆς ἐπαρχίας || . . . . . 2)

Статуята на императора е била издигната отъ името на града Августа-Траяна въ тържището Δισκοδουρατέραι, което въ административно отношение се е намирало въ зависимость отъ града.3) За щастие ние сме въ състояние да опредѣлимъ доста точно датата, когато е била поставена статуята. Въ надписа е отбелязано само името на М. Аврелия, а известно е, че този императоръ управлявалъ самостоятелно отъ 169 до 176 г. Между 161 и 169 г. еималъ за съуправитель Л. Вера, а отъ 176 до до 180 г. Комода; титлата Sarmaticus той получилъ въ 175 г., следователно статуята е била въздигната между 175 и 176 г.4) Надписътъ отъ с. Гостилица съ своето, макаръ и кратко, съдържание се явява като единъ извънредно цененъ паметникъ както за античното минало на Ст. Загора, така изобщо, и за историята на Тракия презъ римската епоха. Въ него освенъ че се загатватъ нѣкои икономически отношения въ тази римска провинция, освенъ че тракийската топонимия отбелязва още едно интересно

---

1) Mommsen, Röm. Gesch. V, стр. 209 сл.— Niese, пос. съч., стр. 340 сл.

2) Велковъ, Антични паметници изъ България, Год. на Нар. Муз. 1922/25, стр. 127 сл., № 1.

3) Ср. пакъ тамъ надписъ № 2, кждето се чете изразътъ ἐν τῷ ἐνπορίῳ αὐτῆς (τῆς πόλεως).

4) За тѣзи данни вж. Cagnat, Cours d'épigraphie latine, стр. 200 сл.

име, този надписъ ни открива и една нова страница отъ дейностьта на императоръ М. Аврелия изъ нашитѣ земи. И тази именно нова страница ние ще се опитаме да разчетемъ и уяснемъ, доколкото е възможно. Въ случая особенъ интересъ представя титлата *κτίστης*, съ която е удостоенъ императорътъ. Той е почетенъ като „основатель“, „възсъздатель“ на града. Презъ класическата елинска епоха понятието *κτίστης* е означавало единъ действителенъ или митиченъ основатель или възобновитель на известенъ градъ, личностьта на който е бивала издигана въ култъ отъ неговитѣ съграждани. Презъ елинистическо-римската епоха това понятие добива малко по-широкъ смисълъ, то изгубило сакралния си характеръ и се превърнало само въ една почетна титла, която се давала главно на владетели, но не рѣдко и на обикновени граждани, не само като основатели или възобновители на нѣкой градъ, но и заради особени заслуги или положени грижи къмъ известенъ градъ.[1] Така, напримѣръ, Прузиасъ, владетель на Витиния, който разрушилъ Киосъ, градъ въ сжщата тази область, и на мѣстото му построилъ новъ градъ, се нарича въ единъ надписъ *κτίστης τῆς πόλεως*.[2] Тиберий се нарича *κτίστης ἑνὶ καιρῷ δώδεκα πόλεων*, понеже възстановилъ дванадесеть полуразрушени отъ голѣмо землетресение малоазийски градове.[3] Въ повечето надписи обикновенно се поставя само титлата, безъ да се изброяватъ различнитѣ заслуги на въпросния благодетель. Но има и такива, дето подробно сж описани дѣлата на заслужилия владетель. Въ това отношение особено характеренъ е единъ надписъ отъ Ефесъ. Въ него се изброява всичко, каквото е направилъ императоръ Адрианъ за този градъ: доставилъ храни отъ Египетъ, направилъ пристанището плавателно, като отбилъ течението на рѣката Каистросъ, която засипвала съ пѣсъцитѣ си залива и правила пристанището на Ефесъ недостжпно за корабитѣ. За всички тѣзи заслуги императоръ Адрианъ билъ почетенъ отъ ефесци като *ὁ ἴδιος κτίστης καὶ σωτήρ*.[4] Тѣзи нѣколко примѣри и многобройнитѣ други, които тукъ нѣмаме възможность да изброимъ, ни даватъ право да твърдимъ, че и въ нашия надписъ отъ с. Гостилица титлата κτίστης се явява като изразъ на дълбока благодарность отъ жителитѣ на Августа-Траяна къмъ М. Аврелия за нѣкакви особени грижи на този императоръ къмъ тѣхния градъ. Какви ще сѫ били обаче заслугитѣ на М. Аврелия къмъ този градъ, какво ще е допринесълъ той за траянцитѣ, та да бѫде удостоенъ съ такава титла, за жалость на тѣзи въпроси надписътъ не дава никакъвъ отговоръ. Все пакъ, като вземемъ предвидъ особенитѣ политически условия настѫпили въ времето на М. Аврелия и свързаната изключително съ тѣхъ дейность на този императоръ, ние ще се опитаме, макаръ и твърде предпазливо, да направимъ нѣкои догатки.

---

[1] Вж. Prehn у Pauly-Wissowa R. E. XI, 2083, 2085.

[2] Dittenberger, Orientis graeci inscriptiones selectae, № 340; ср. Ruge у Pauly-Wissowa R. E. XI, 487.

[3] Prehn, пос. м. 2086.

[4] Weber, пос. съч., стр. 212.

Още на втората година отъ възкачването си на престола М. Аврелий билъ принуденъ да почне война на изтокъ съ партитѣ, която се разрасла въ такива застрашителни размѣри, че трѣбвало източнитѣ войски да бѫдатъ подкрепени съ легиони отъ дунавскитѣ провинции.[1]) Тъкмо стихнала тази война, изведнажъ отъ северъ надвиснали черни облаци. Единъ мощенъ съюзъ на германски племена отъ срѣдни Дунавъ, планинитѣ и далечната германска равнина се образувалъ. Нѣкакъвъ натискъ на нови неизвестни народи отъ изтокъ раздвижилъ тѣзи племена, и тѣ се опѫтили къмъ плодороднитѣ земи на римскитѣ провинции. Начело стояли маркоманитѣ съ тѣхния князъ Баломаръ, къмъ тѣхъ се присъединили отъ западъ наристи и хермундури, отъ изтокъ квади и свеви, вандалитѣ между Елба и Одеръ, лангобардитѣ, па и язигитѣ отъ равнинитѣ на Тиса. Дакия била притисната отъ бастарни, роксолани и алани, дори племената на Рейнъ, които до тогава пазили пълно спокойствие, се размърдали, и ние чуваме за голѣми сражения между легионитѣ и племето Хати. Изобщо цѣлата северна граница на империята стояла настръхнала. Една страшна вълна се надигала отъ изворитѣ на Дунава, по цѣлото негово течение, чакъ до устието му. Всѣки мигъ се очаквало тази вълна да налети и залѣе обширнитѣ земи на империята. Войната съ партитѣ била, наистина, свършена и източнитѣ легиони вече бързали на помощь, но тъкмо сега се случило най-страшното. Пристигащитѣ подкрепления отъ Азия пренесли съ себе си чумата, която съ свѣткавична бързина обхванала всичкитѣ европейски и африкански земи на римската империя. Никога може би до тогава срѣдиземноморскитѣ земи не сѫ били така безпощадно прекосявани отъ смъртьта. Войскитѣ били подложени на небивало опустошение, мирното население сѫщо. Скоро цѣли области обезлюдѣли. Нивитѣ се покрили съ трънаци, а градоветѣ потънали въ бурени. Границата останала открита. И тъкмо сега като по даденъ знакъ неизброими пълчища отъ маркомани, квади и язиги нахлуватъ отъ северъ, и за единъ мигъ Реция, дветѣ Панонии, Норикумъ и Дакия били наводнени и опустошени. Това, което не било ставало отъ преди три вѣка, се случило. Варваритѣ минали Юлийскитѣ Алпи и нахлули въ Италия.[1] Аквилея била обсадена отъ квадитѣ, другъ единъ градъ, Опитергиумъ, билъ нападнатъ и изгоренъ. Всѣки моментъ можело да се очаква, неприятеля да нахлуе още пó на югъ въ Далмация и Тракия. Но изглеждало, сѫдбата все още бдѣла надъ Римъ. Защото, тъкмо въ този върховенъ моментъ за империята, Римъ ималъ щастието да види на своя престолъ Маркъ Аврелия, най-симпатичния и благороденъ образъ на императоръ, какъвто ни е завещала римската история. Маркъ Аврелий съ силата на своето високо нравствено възпитание, съ хладнокръвието, присѫщо на неговия стоически мирогледъ, посрещналъ твърдо ударитѣ, откѫдето и да идвали тѣ. Подкрепенъ отъ вѣрни и преданни помощници, той лично се нагърбилъ съ отбраната на държавата, като не пожалилъ дори и своитѣ лични срѣдства. Много скѫпоценности отъ императорския дворъ били пожертвувани за спасението на държавата. И действително, личниятъ примѣръ упражнилъ своето влияние. Следъ множество сражения и нѣколко тежки походи, най-после устремътъ на неприятеля билъ отбитъ. Варваритѣ били изтласкани задъ границитѣ и презъ пролѣтьта на 167 г. римскитѣ земи се видѣли отново свободни. Но опасностьта, макаръ и временно преодоляна, не била напълно отстранена. Тя все още висѣла заплашително надъ империята. А тъкмо сега границата се чувствувала най-слабо защитена поради липсата на войска. Финанситѣ били напълно разстроени, а чумата все още свирепствувала. Трѣбвало да се напрегнатъ сетнитѣ сили на държавата, трѣбвало да се вематъ извънредни мѣрки, за да се отбие новия ударъ на варваритѣ. Преди всичко трѣбвало да се попълнятъ легионитѣ. Всичко, годно да носи орѫжие, било използувано; полицейскитѣ войници отъ Азия, дори хванатитѣ разбойници изъ планинитѣ трѣбвало да отидатъ на границата.[1]) Били създадени два нови легиона, II Pia и III Concordia. Станали и нѣкои размѣствания на дунавскитѣ войски, като напримѣръ, V Македонски легионъ (legio V Macedonica) отъ Troesmis въ долна Мизия билъ премѣстенъ въ Дакия. Двѣтѣ провинции Горня Мизия и Дакия заедно съ всичкитѣ тѣхни гарнизони императорътъ поставилъ подъ началството на едно и сѫщо лице, M. Claudius Fronto.[2]) Най-после, което е за насъ най-важно, императорътъ, за да осигури вѫтрешността отъ едно ненадейно нахлуване на неприятеля, се погрижилъ да укрепи градоветѣ въ застрашенитѣ земи, чакъ до Далмация и Тракия. Така ние имаме сведения, че около 170 г. е била възобновена крепостьта на Аквилея.[3]) Около сѫщото това време укрепленията на главния далматински градъ Салона сѫ били поправени отъ квартируващитѣ тамъ войски.[4]) А единъ надписъ отъ Филипополъ ни показва, че още въ началото на войната 167/8 г. и този градъ е билъ приготвенъ за отбрана, като старитѣ градски стени били поправени съ срѣдства отъ императорската каса.[5]) Едва следъ като били взети всички предохранителни мѣрки за една евентуално отбранителна война, римлянитѣ започнали своята офанзива, която най-после въ 175 г. завършила съ пъленъ успѣхъ за римското орѫжие.

---

[1]) За тѣзи събития вж. подробно Domaszewski, пос. съч., стр. 219 сл.

---

[1] Ср, Mommsen, Röm. Gesch. V, стр. 210.

Какво е било положението на провинция Тракия презъ време на тѣзи политически събития, може най-добре да се разбере отъ обстоятелство, че единъ вѫтрешенъ градъ, като Филипополъ, е трѣбвало още въ началото на маркоманската война да се приготви за отбрана. Изразходването на суми за укрепяването на Филипополъ, и то при онази оскѫдица на финансови срѣдства, говори най-убедително, колко голѣма ще е била опасностьта, Тракия да бѫде нападната и опустошена отъ варваритѣ.[6]) А като се вземе предъ видъ особената укрепителна дейность на М. Аврелия въ застрашенитѣ земи, то едва ли грижитѣ на императора за защитата на една така цвѣтуща провинция като Тракия ще да сѫ се свършили само съ укрепяването на Филиполъ. Безъ съмнение вниманието на императора ще е било привлечено преди всичко къмъ естествената отбранителна линия на Тракия, Хемусъ. Тукъ той ще да е издигналъ нѣкои крепости, които въ случай на нападение да затворятъ единственитѣ достѫпни мѣста отъ Мизия за Тракия — балканскитѣ проходи.[1]) Основаната преди 50—60 год. по чисто културни подбуждения[2]) Августа-Траяна е вече сѫществувала. Тя е заемала таково мѣсто, че всѣкога, когато Балканътъ е бивалъ използуванъ за естествена отбранителна линия за земитѣ на Тракия, това мѣсто е добивало извънредно голѣмо стратегическо значение.[3]) И надали би трѣбвало да се съмняваме, че М. Аврелий се е погрижилъ да укрепи този стратегически пунктъ. Защото съ издигането на Августа-Траяна въ единъ здраво укрепенъ центъръ се е разрешавала почти наполовина укрепителната задача на М. Аврелия въ Тракия. Отъ тука можело едновременно да се бди надъ Хаинбоазкия, Твърдишкия, Сливенския и Шипчанския проходи. Нахлуващиятъ неприятель отъ северъ презъ тѣзи проходи, преди да навлѣзе въ равнината на Тракия, трѣбвало да се справи най-напредъ съ тази крепость, което забавяло неговитѣ движения и давало възможность защитата на провинцията да се организира. Така станало още при първото нахлуване на готитѣ въ 251 г.

---

[1]) Domaszewski, пос. съч, стр. 223.

[2]) Филовъ, Възобновяването, стр. 18 и тамъ пос. литература.

[3]) Пакъ тамъ; вж. сѫщо Jung, Die romanischen Landschaften des röm. Reiches, Innsbruck 1881, стр. 501.

[4]) Вж. Филовъ, Възобновяването, стр. 18 и тамъ посоченитѣ надписи. Jung, пос съч., стр. 331.

[5]) Подробно у Филовъ, пакъ тамъ, стр. 19; сѫщо и Кацаровъ, Бележки върху античния Пловдивъ, Приноси къмъ историята на древностьта, стр. 123.

[6]) Филовъ, пакъ тамъ, стр. 19.

Че Августа-Траяна въ времето на императоръ М. Аврелия е била вече укрепена, може да се твърди съ пълна сигурность. Върху една извънредно добре запазена и хубаво изработена монета отъ този императоръ е изобразена градска врата съ три кули;[4]) (Обр. 1) двѣтѣ кули отъ страни, а третата, по-висока, се подава задъ самата врата. Изображението е много ясно, личатъ хубаво засводенитѣ, поставени единъ надъ другъ процѣпи на кулитѣ, сѫщо и зѫбцитѣ. Крепостната врата издава една извънредно солидна и монументална постройка. Едва ли бихме могли да приемемъ, че имаме работа съ нѣкакво шаблонно изображение. До колкото ни е известно, изъ между сѣченитѣ въ нашитѣ земи колониални монети такъвъ типъ на крепостна врата се явява само върху нѣкои монети на Nicopolis ad Istrum, и то отъ много по-късни императори.[1] Едно друго изображение върху монета пакъ отъ времето на М. Аврелия се явява типично вече само за Августа-Траяна.[2] (Обр. 2). Тукъ ние можемъ да различимъ много ясно и нѣкои локални особености. Преди всичко въ центъра е изобразенъ единъ хълмъ, въ подножието му полулегналъ реченъ богъ, персонификация на р. Бедечка,[3] на времето си много пълноводна поради околнитѣ изобилни лесове, които сѫщо така сѫ означени на монетата въ видъ на две дръвчета. Най-интересното обаче въ тази монета е, че върху хълма е изобразена сѫщата онази крепостна врата

---

[1]) По късно, къмъ 174 г., когато римлянитѣ заели отново Дакия, проходитѣ на Карпатитѣ били защитени съ издигането на укрепени лагери. — Ср. Domaszewski, пос. съч., стр. 228.

[2]) Ср. Филовъ, Императоръ Траянъ, стр. 192.

[3]) Вж. прецѣнката за стратегическото положение на днешна Ст.-Загора у Dumont, BCH II 1878, стр. 407 сл. или *Mélanges d'archéol.*, стр. 301.

[4]) Мушмовъ, пос. съч., № 2977.

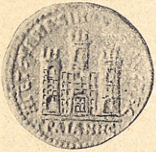

Обр. 1.

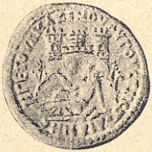

Обр. 2.

съ тритѣ кули, двeтѣ отъ страни, третата отзадъ. Самитѣ крила на вратата действително не се виждатъ, защото хълма ги закрива, но за това пъкъ на кулитѣ се виждатъ много ясно горнитѣ прорѣзи сѫщо така засводени, както ги видѣхме и върху изображението на по-първата монета. А. Т. Илиевъ предполага, че изобразениятъ хълмъ представя „Чичекъ-Баиръ“ съ крепостьта, следитѣ на която и сега още личатъ. Това мнение обаче, сега за сега, ни се вижда малко приемливо, защото „Чичекъ-Баиръ“ отстои на нѣколко километра отъ стенитѣ на античния градъ така, че той въ никой случай не е могълъ да играе роля на акрополъ и едвали ще е ималъ нѣкаква по-тѣсна връзка съ античния градъ, та да бжде изобразенъ върху монетитѣ. Много по-вѣроятно ни се струва, че височината изобразява „Аязмото“, хълмътъ, който се издига непосрѣдствено до самия градъ и въ стратегическо отношение има сжщото значение както напримѣръ Хисарлъка на гр. Пауталия.[1]) Все пакъ окончателно разрешение на този въпросъ може да ни даде само едно основно археологическо проучване на тѣзи мѣста. За насъ въ случая е важно, че изображението на крепостна врата е повторено и въ този монетенъ типъ, и то заедно съ нѣкои ландшафтни елементи. А това достатъчно говори, че въ случая имаме възпроизвеждане на една действителность. Никакъ не е чудно, ако предположимъ, че насичането на монети съ образа на крепостна врата и то така грижливо представена, съ най-малкитѣ подробности, стои въ връзка съ събитието, за което загатнахме и по-горе, укрепяването на Августа-Траяна отъ императоръ М. Аврелия.[2])

---

[1] Пакъ тамъ, № 1234 (Макринъ), № 1314 (Диадумианъ), № 1393 (Елагабалъ).

[2] Пакъ тамъ, № 2980 и табл. X, 29.

[3] *Спомени на* Атанаса Т. Илиевъ, София 1926; стр. 1, заб. 1.

Приемемъ ли възъ основа на горе-изказанитѣ наши сжждения, че Августа-Траяна е била укрепена отъ М. Аврелия, ние бихме могли да опредѣлимъ и по-точно, кога е станало укрепяването. Въ този случай сигуренъ terminus ante quem ни дава една монета отъ Луци Вера, на която е изобразена сжщата онази градска порта съ тритѣ кули.[3]) Значи най-късно до 169 г. Августа-Траяна ще да е била укрепена. Обаче, би могло да се предполага, че укрепяването ще да е извършено още въ началото на маркоманската война, когато сж били възобновени и стенитѣ на Филипополъ (167/8 г.).

Че действително М. Аврелий е оценилъ високо значението на Августа-Траяна, че действително неговото внимание е било привлечено и къмъ този центъръ, се вижда отъ обстоятелството, че градътъ добива отъ този императоръ право да сѣче монети. Монети отъ сжщото това време почва да сѣче и единъ другъ тракийски градъ — Сердика[4]), а единъваженъ военен центъръ на Дунавския брѣгъ, Дуросторумъ, дето е станувалъ XI Клавдиевъ легионъ, е билъ въздигнатъ въ муниципия[1]). Тѣзи нѣколко откѫслечни сведения ни откриватъ и друга една страна отъ дейностьта на М. Аврелия по нашитѣ земи. Този прозорливъ императоръ е схващалъ много добре голѣмата роля, която имало да играятъ балканскитѣ провинции Мизия и Тракия въ бѫдаще, при едни събития отъ вида на маркоманската война. И ето защо той наредъ съ техническото подготвяне на стратегическитѣ центрове за отбрана продължилъ и разширилъ урбанизацията на тѣзи две провинции, почната отъ Траяна. Много мѣста, които били слабо докоснати отъ рѫката на Траяна, сега получили това, което имъ се полагало по силата на тѣхнитѣ стратегически предимства или по-особени географски условия. Въ това число е била и Августа-Траяна. Маркъ Аврелий ще се е стремилъ да създаде тукъ не само единъ солидно укрепенъ центъръ, но сѫщо и градъ съ завидно благосъстояние. Фактътъ, че градътъ почва тъкмо отъ сега да сѣче свои монети, говори вече много. Но безспорно и укрепяването на Августа-Траяна, само по себе си, ще да се е отразило благотворно върху живота въ самия градъ. Много естествено, че задъ градскитѣ стени, при настѫпилитѣ нови политически условия, ще може по-спокойно да се живѣе, гражданитѣ ще могатъ по-безгрижно да се отдадатъ на своитѣ занятия, по-голѣмата сигурность ще привлече нови жители, а търговията по-удобно ще се намѣсти тукъ. Всичко това ще създаде условия за буденъ животъ, за града ще настѫпи високъ културенъ и икономически разцвѣтъ, една нова епоха, която, действително, може да се отбележи още при най-близкитѣ приемници на М. Аврелия.

---

[1]) Й. Ивановъ, пос. съч., стр. 89.

[2]) При нѣкои по-късни императори Августа-Траяна е сѣкла монети пакъ съ изображения на градска порта и укрепенъ хълмъ, но лесно може да се забележи шаблонизирането на тѣзи образи. Ср. у Мушмовъ, пос. съч., табл. XXIX, 7, 10; сжщо у Б. Пикъ, Монетни изображения отъ римската епоха въ България, София 1931, табл. I, 10.

[3]) Мушмовъ, пос. съч., № 2988.

[4]) Мушмовъ, Монетитѣ и монетарницитѣ на Сердика, стр. 1, 51.

Като имаме всичко това предвидъ, ние ще си обяснимъ тогава, защо жителитѣ на Августа-Траяна дори въ най-отдалеченитѣ кѫтове на тѣхната градска область издигали статуи на М. Аврелия, въ посвещенията на които славили благодетелния императоръ като „κτίστης“, като „основатель“ или „възсъздатель“ на тѣхния градъ.

---

[1]) Я. Тодоровъ, Durostorum, Приносъ къмъ античната история на Силистра, *Сборникъ Силистра и Додруджа*, София 1927, стр. 27.

Zur Geschichte der Stadt Augusta-Traiana.

Die von dem Kaiser Traianus wohl nach den dakischen Kriegen gegründete Stadt Augusta-Traiana (auf einigen Münzen auch *Ulpia Traiana* genannt) dürfte bei der damals herrschenden Sicherheit in der Provinz Thrakien kaum eine stark befestigte Stadt gewesen sein. Erst Kaiser Marcus Aurelius soll während der markomanischen Kriege diese Stadt befestigt haben. Bekanntlich ist in derselben Zeit die Befestigung von Philippopolis von demselben Kaiser erneuert worden. Wenn man die rege Befestigungstätigkeit des Kaisers Marcus Aurelius in den bedrohten Provinzen ins Auge fasst, so darf man als sicher annehmen, dass er auch für die Befestigung von Augusta-Traiana Sorge getragen hat. Die natürliche Verteidigungslinie des Haemus hat vor allem die Aufmerksamkeit des Kaisers auf sich gezogen. Augusta-Traiana nimmt eine solche geographische Lage ein, dass sie immer eine sehr wichtige strategische Rolle gespielt hat, so oft der Balkan als Verteidigungslinie für Thrakien benützt wurde. Diese Stadt ist auch jetzt noch ein wichtiger militärischer Knotenpunkt mehrerer Balkanpässe, unter denen sich auch der Schipkapass befindet. Dass Augusta-Traiana sicher in der Zeit des Kaisers Marcus Aurelius ihre starke Befestigung erhalten hat, beweisen auch einige Münzbilder (s. Abb. 1). Das Bild (Abb. 2) mit seinen Einzeilheiten, die auf locale Verhältnisse schliessen lassen, kann schwerlich als schablonenhaft gelten. Die Prägung dieser Münztypen steht wohl in Verbindung mit der Befestigung der Stadt. Eine Münze mit demselben Bild (Abb. 1) aus der Zeit des Mitregenten Lucius Verus zeigt, dass die Stadt schon im Jahre 169 befestigt war. Die Befestigung selbst fällt aber wohl in den Anfang der markomanischen Kriege, als die Mauern von Philippopolis erneuert wurden.

Wegen der Sorge des Kaisers für die Befestigung und für den Wohlstand der Stadt (Augusta-Traiana fängt seine Münzprägung seit Marcus Aurelius an) halten ihn die dankbaren Bewohner als κτίστης αὐτῆς (τῆς πόλεως) in Ehren wie auf einer Inschrift aus der Gegend von Stara-Zagora zu lesen ist.

D. P. Dimitrov.

Какъвъ народъ се разбира у Анна Комнина подъ израза γένος τι Σκυθικόν

Отъ **В. Н. Златарски**

Въ кн. VI, гл. 14 на своята Алексиада Анна Комнина разказва между другото и следния епизодъ:

„Единъ скитски родъ, ограбвани всѣкидневно отъ савроматитѣ, като се дигнали отъ живѣлищата си, дошли къмъ Дунавъ. Понеже имъ било необходимо да сключатъ миренъ договоръ съ ония, които живѣели по Дунавъ, то съ съгласието на всички тѣ влѣзли въ споразумение съ избornитѣ (т. е. първенцитѣ), (а именно) съ Тату, който се наричалъ и Хали, Сеслава и Саца . . . първиятъ (отъ тѣхъ) владѣелъ Дрърстъръ, а другитѣ Вичина и други (разб. *πολίχνια*, т. е. малки крепости-градове). И тъй, следъ като сключили миренъ договоръ съ тѣхъ, тѣ безъ страхъ преминали следъ това Дунавъ и ограбвали околната страна, за да завладѣятъ нѣкои малки крепости-градове. Поради това, понеже имали (ползували се отъ) известно спокойствие (соб. примирие), тѣ почнали да оратъ (земята) и да сѣятъ просо и жито“[1].

Първиятъ въпросъ, който изпжква следъ прочитането на тоя пасажъ, е: какъвъ народъ трѣба да разбираме подъ тоя „скитски родъ“? В. Г. Васильевски пръвъ спрѣ вниманието си на това мѣсто у Анна Комнина и даде своя авторитетенъ отговоръ на поставения въпросъ. Като излиза отъ това, че подъ γένος τι Σκυθικόν не могатъ да се разбиратъ печенѣзитѣ, макаръ че Анна предимно печенѣзитѣ нарича *скити*, та тя не е и могла да говори за печенѣзитѣ така, понеже тѣ ѝ сѫ били добре познати и че изобщо савромати тя нарича куманитѣ, Васильевски изказа мнение, че „понеже преселението на „скитския родъ“ станало следъ закрепването на печенѣзитѣ въ предѣлитѣ на византийската империя, то кой е могълъ да бѫде притѣсняванъ отъ узитѣ и куманитѣ, ако неруситѣ“? И тъй, споредъ Васильевски, който главно напира на това, че тия преселенци се занимавали и съ земледѣлие, т. е. тѣ не сѫ били номадски народъ, Аниниятъ γένος τι Σκυθικόν билъ нѣкой руски родъ[1]). — Подъ влияние на горното тълкуване на Васильевски, П. Голубовски се опита дори да опредѣли, отъ кое руско-славянско племе е произлѣзълъ въпросниятъ „скитски родъ“, именно отъ угличитѣ и тиверцитѣ, защото тѣхнитѣ поселения се простирали до самия Дунавъ[2]). — Ю. Кулаковски не само приема обяснението на Васильевски, но и излѣзе съ ново предложение. Позивайки се на известното съобщение на М. Аталиата, че въ областьта на долни Дунавъ сѫществували „много и голѣми градове“ съ население, което той нарича съ епитетъ μιξοβάρβαρον, и че тамъ се чувалъ „всѣкакъвъ езикъ“ и че „тия градове имали пеша войска и при това доста значителна“[3]), той дохожда до заключение, че руситѣ преди това, т. е. преди преселението на „скитското племе“, сѫ съставяли часть отъ населението на оная територия“[4]). Въпросниятъ пасажъ у Анна Комнина привлѣкълъ и вниманието на ромънския историкъ Н. Йорга, споредъ когото подъ „скитския родъ“ се подразбирали ромъни[5]); впрочемъ, докато на едно мѣсто той го обявява за ромънски, на друго той казва, че това „скитско племе“, което се настанило въ Паристрионъ —

---

[1] Anna Comnena, lib. VI, cap. 14, ed. Teubn. I, p. 222,21-223,2: γένος τι Σκυθικὸν παρὰ τῶν Σαυρομάτων καθ᾽ ἑκάστην σκυλευόμενοι ἀπάραντες τῶν οἴκοι κατῆλθον πρὸς τὸν Δάνουβιν. ὡς δὲ πρὸς ἀνάγκης ἦν αὐτοῖς μετὰ τῶν κατὰ τὸν Δάνουβιν οἰκούντων σπείσασθαι, τούτου συνδόξαντος πᾶσιν εἰς ὁμιλίαν ἦλθον μετὰ τῶν ἐκκρίτων, τοῦ τε Τατοῦ τοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου καὶ τοῦ Σεσθλάβου καὶ τοῦ Σατζᾶ . . . τοῦ μὲν τὴν Δρίστραν κατέχοντος, τῶν δέ τὴν Βιτζίναν καὶ τἄλλα. σπεισάμενοι γοῦν μετ᾽ αὐτῶν ἀδεῶς τοῦ λοιποῦ διαπερῶντες τὸν Δάνουβιν ἐλῄζοντο τὴν παρακειμένην χώραν, ὡς καὶ πολίχνιά τινα κατασχεῖν. κἀντεῦθεν ἐκεχειρίαν τινὰ σχόντες ἀροτριῶντες ἔσπερον κέγχρους τε καὶ πυρούς.

---

[1]) В. Г. Васильевскій, Русскіе на Дунаѣ въ XI вѣкѣ. Вж. Труды его, т. I, стр. 131-132.

[2]) П. Голубовскій, Печенѣги, торки и половцы до нашествія татаръ. Кіевъ, 1884, стр. 206—208.

[3]) Вж. M. Attaleiates, ed. Bon., p. 204,$_{18}$—205,$_{1}$.

[4]) Ю. А. Кулаковскій, Гдѣ находилась Вичинская епархія Костантинопольскаго патріархата? Виз. Врем. т. IV (1897), стр. 328—329.

[5]) Les premières cristalisation d'État des Roumains. Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine. I (1920) p. 33-46.

северо-източна България, нѣмало нищо общо съ тамошнитѣ жители, които, споредъ него, били ромъни. Ние нѣма да се спираме върху това нескопостно мнение на Йорга, защото то е подробно разгледано съ всичкитѣ му противоречия и оценено отъ П. Мутафчиева като съвсемъ несъстоятелно[1]). Но едва ли могатъ да се приематъ тия предположения на тримата руски учени, както и недоказаното твърдение на ромънския историкъ.

Преди всичко, както и самъ Васильевски отбелязва, „Анна не имѣетъ никакого специальнаго обозначенія для русскихъ“. Но тя е нѣмала такива специални обозначения и за другитѣ варварски народи. Наистина, печенѣзитѣ тя нарича въ повечето случаи „скити“[2]), но съ сѫщото име тя нарича и куманитѣ[3]), а ония, които тя нарича „савромати“, т. е. куманитѣ, тя ги нарича и скити; така, споредъ нея, Уза и Карача били савромати[4]), но последния тя така сѫщо нарича и „скитъ“ [5]), както и печенѣзитѣ нарича савромати[6]). Оттука ясно става, че Анна не означавала народитѣ съ строго опредѣлени имена и имената „скити“ и „савромати“ обърквала, особено когато ѝ се падало въ едно мѣсто да говори за нѣколко варварски народи. Поради това, въ дадения случай подъ γένος τι Σκυθικόν по никой начинъ не може да се разбира нѣкой „печенѣжки родъ“, защото печенѣзи въ това време е нѣмало между Днепъръ и Дунавъ: отъ 1048 год. тѣ се бѣха настанили въ източната половина на северна България (между Дунавъ и Стара-планина отъ р. Осъмъ до Черно море).

Не сѫ могли тия преселенци да бѫдатъ и „руски родъ“, защото, ако е имало тогава въ северо-източна България (респ. Добруджа) руски поселенци, както това твърдятъ споменатитѣ руски учени, то защо е било нуждно на тоя „руски родъ“ да сключва предварително миренъ договоръ съ жителитѣ по дѣсния брѣгъ на Дунавъ: той право би се присъединилъ къмъ своитѣ съплеменници, които отъ своя страна биха имъ оказали гостоприемство. Занятието на тия преселенци съ земледѣлие, т. е. че тѣ сѫ орали земята и сѣяли просо и жито, не може да се счита като доказателство, че тѣ не сѫ били номадски народъ, защото това занятие се намирало въ връзка съ настаналото за известно време мирно положение следъ преминаването имъ на дѣсния дунавски брѣгъ и настаняването имъ въ тамшната страна — явление, което къмъ даденото време се забелязвало и у другитѣ номадски народи, напр., у сѫщитѣ печенѣзи¹). Обстоятелството пъкъ, че „многото и голѣми“ градове по долни Дунавъ изкарвали доста значителна пехотна войска, нѣма никакво отношение къмъ етническия произходъ на Аниния „скитски родъ“, защото тая пехотна войска (τὸ ὁπλιτικόν) е могло да даде и мѣстното българско население, за което нѣмаме никакви данни, нито пъкъ и право да твърдимъ, че то е съвършенно изчезнало въ северо-източна България, когато неговото сѫществуване тамъ наредъ съ печенѣзитѣ констатира и самъ М. Аталиатъ, който съобщава, че нападналитѣ въ 1064 г. на Балканския полуостровъ узи следъ разбиването били избити между другото и отъ околнитѣ българи и печенѣзи²). Нѣма съмнение, че М. Аталиатъ при онова пъстро население въ северо-източна България, както това самъ твърди, намѣрилъ за нужно да назове само българи и печенѣзи, то ясно е, че тия два народа по своята многобройность сѫ наддѣлявали другитѣ поселенци по сила и значение. Че българското население тамъ е било не малко, показва още и това, че тъкмо подиръ единъ вѣкъ тамъ се заражда идеята за освобождението на българския народъ отъ византийското владичество и се възобновява бъл-

---

[1]) П. Мутафчиевъ, Българи и румъни въ историята на Дунавскитѣ земи. София, 1927, стр. 207—222.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 211—213.

[3]) Anna Comnena, lib. X. cap. 3; ib. II, 65,18 et cap. 4, ib. II p. 70,3.

[4]) Ibidem, lib. VII, cap. 3; ib. I, p. 236,14-15: Οὐζᾶς καὶ Καρατζᾶς οἱ Σαυρομάται.

[5]) Ibidem, lib. VIII, cap. 7; ib. II, p, 20,2-3: τὸν Ἀργυρὸν τὸν Καρατζᾶν, Σκύθη μὲν ὄντα. Ср. сѫщо, p. 71,13.

[6]) Ibidem, lib. III, cap. 8; ib. I, p. 115,18 et squ

---

¹) Поселенитѣ въ 1048 год. около Срѣдецъ печенѣзи се занимавали съ земледѣлие. Вж. Skylitza-Cedrenus, ed. Bon. II, p. 589,$_{18-23}$.

²) M. Attaleiates, ib.. p. 85,$_{23-24}$: τὸ δὲ καὶ τοῖς παρακειμένοις Βουλγάροις καὶ τοῖς Πατζινάκοις καταπολεμηθέντες. Считаме за нужно тукъ да отбележимъ, че г. Н. Бъdisplayеску въ статията си „Les premiers témoignages byzantins sur les roumains du Bas-Danube“ въ Byzan.-neugr. Jahrbücher, Bd. III (1922), S. 298, Amm 3, като посочва всички мѣста у М. Аталиата, дето се споменува името на българитѣ, изпуща тукъ цитирано мѣсто, очевидно затуй, защото то опровергава най-явно защищаваната отъ него теза на учителя му Н. Йорга, че жителитѣ на Паристрионъ въ XI. вѣкъ били вече ромъни.

гарската държава. Историцитѣ, чужди и наши, сѫ готови да предполагатъ, че тамъ е имало представители отъ всѣкаква друга народность презъ дадената епоха, но никому и на умъ не дохожда да си спомни, че тамъ никога не сѫ преставали да сѫществуватъ вѣковнитѣ владѣтели на тая страна — българитѣ. Както и да било, но тъй ранното появяване на руски колонисти между населението на северо-източна България е твърде проблематично;[1] презъ XI вѣкъ руситѣ въ Византия се представятъ все още като наемна войска, чрезъ която сѫ ставали връзкитѣ имъ съ нея самата[2]. За руски компактни поселения може да се говори съ известна достовѣрность само презъ XII. вѣкъ, и то откогато вѫтрешнитѣ междуособици между рускитѣ князе, отъ една страна, а отъ друга — нападенията на куманитѣ на рускитѣ земи се засилватъ.

Но тогава какъвъ народъ трѣбва да разбираме подъ γένος τι Σκυθικόν на Анна Комнина? За да се отговори на тоя въпросъ, необходимо е да се запознаемъ въ общи черти съ народнитѣ движения, които сѫ ставали около и въ това време въ днешна южна Русия.

Следъ нашествието на узитѣ или торкитѣ въ североизточна България и по-нататъкъ въ вѫтрешностьта на Балканския полуостровъ презъ 1064 год., както е известно, една доста голѣма часть отъ тѣхъ съ главатаритѣ си сполучили да се прехвърлятъ обратно презъ Дунавъ и да се върнатъ въ собствената си земя; отъ останалитѣ пъкъ въ предѣлитѣ на византийската империя една часть загинала, както се каза, подъ ударитѣ на българи и печенѣзи и отъ епидемични болести и гладъ, а друга — се смирили, приели християнството и били назначени на византийска служба[3]. Следъ тоя несполучливъ походъ на Балканския полуостровъ завърналитѣ се узи, както и другитѣ тѣхни съплеменници, останали въ юго-западнитѣ покрайнини на черноморскитѣ степи, не могли да се успокоятъ. Нападани постоянно отъ съседнитѣ тѣмъ кумани, които, откакъ почнали систематично да нахлуватъ въ рускитѣ земи — главно отъ 1071 год., разширявали малко по малко своята власть западно отъ Донъ, узитѣ поискали да заседнатъ въ предѣлитѣ на Киевска Русь. Но тогавашниятъ киевски князъ Всеволодъ Ярославичъ (1078—1093) изпратилъ противъ тѣхъ въ 1080 год. своя синъ Владимира Мономахъ, който имъ нанесълъ голѣмо поражение[1]). Следъ това узитѣ или торкитѣ изгубватъ политическата си самостойность и по-късно подъ името „черные клубоки“ (черни шапки) се обръщатъ въ военни погранични поселенци на руска територия[2]).

---

[1] П. Мутафчиевъ, като приема напълно мнението, изказано отъ споменатитѣ руски учени, се опита да приведе нови доказателства за твърде ранното сѫществуване на руски колонисти въ северо-източна България — чрезъ паралели между имената на руски и български градове въ тая область. Но тия доказателства сѫ толкова натегнати и неубедителни, че и самъ той се усъмнилъ въ тѣхната сила Вж. статията му „Произходътъ на Асѣневци". Македонски Прегледъ, год. IV. (1928), кн. 4, стр. 26—34.

[2] Вж. В. Г. Васильевскій, Варяго-русская и варяго-англійская дружина въ Константинополѣ XI и XII вѣковъ. Особено гл. X и XI. Труды его, п. т, стр. 316—355 и особ стр. 373—377.

[3] M. Attaleiates. ib., p. $87_{9-13,\ 16-22}$.

Ако следъ тоя кратъкъ прегледъ на това, каквото е ставало по южно-рускитѣ степи презъ 8-то десетилѣтие на XI. вѣкъ, се обърнемъ къмъ съдържанието на приведения по-горе пасажъ на Анна Комнина, то надали може да се отрече, че въ *γένος τι Σκυθικόν* трѣбва да видимъ тъкмо единъ родъ отъ родствения на печенѣзи и кумани народъ узи, които у руситѣ носили име то̀рки, а у арабскитѣ писатели гузи, огузи. И наистина, че тия преселенци сѫ били узи или торки, се види отъ това, 1. че тѣ по никой начинъ не могатъ, както се изтъкна, да се приематъ за печенѣзи; 2. че тѣ сѫ наречени „скитски родъ“[1]), защото Анна строго различава узитѣ отъ куманитѣ[2]), а не ги нарекла съ известното ней истинско име затуй, защото и куманитѣ не е нарекла съ националното имъ име: въ случая тя употрѣбила и за двата народа класически имена; 3. че сѫдбата на тоя „скитски родъ“ напълно съвпада съ сѫдбата на узитѣ въ юго-западнитѣ покрайнини на черноморскитѣ степи презъ даденото време: нападани постоянно и ограбвани отъ куманитѣ (савроматитѣ) и отблъсвани отъ руситѣ, една часть отъ узитѣ, нашиятъ „скитски родъ“[3]), като не искали да признаятъ нито куманска, нито руска власть надъ себе си, напуснали жилищата си и се явили на Дунавъ да търсятъ мѣсто за поселение на византийска територия, дето тѣхнитѣ съплеменници били така добре приети и настанени.

---

[1]) Лѣтопись по Ипатскому списку. С.-Петербургъ 1871, стр. 143: „В лѣто 6588 (= 1080). Заратишася Торцi Переяславестии на Русь, Всеволодъ же посла на нѣ сына своего Володимера, Володимеръ же шедъ побивъ Торки“. — Обикновено къмъ това известие се приспособява съобщението на М. Аталиата, че върналитѣ се въ земята си обратно узи „се спасили при князя на мирмидонитѣ и били пръснати отъ него по градоветѣ му, и собствената имъ земя останала съвсемъ пуста отъ хора“ (M. Attaleiates, ib. p. 87,$_{13-16}$). Ако, наистина, трѣба да видимъ въ князя на мирмидонитѣ киевския или другъ руски князъ (вж. В. Г. Васильевскій, Византiя и печенѣги. Труды его, т. I, стр. 29, прим. — П. Голубовскій, п. т., стр. 47—49), то това, което съобщава М. Аталиатъ, ще трѣба да отнесемъ не къмъ 1080 год, а къмъ много по-късно време; па и самата тая година, като се вземе предъ видъ, че годинитѣ въ руския лѣтописъ изобщо твърде често сѫ поставяни произволно, имаме основание да не я смѣтаме за точна. Така напр., руският лѣтописъ отнася похода на узитѣ на Балканския полуостровъ къмъ 1060 г. (Ипат. сп. стр. 114,$_{30}$—115,$_{4}$), когато, споредъ византийскитѣ извори, той се отнася къмъ 1064 год. (Skyl.-Cedr., ib. p. 657,$_{4-6}$. — M. Attaleiates, ib. p. 83,$_{10}$. — ср. П. Голубовскій, п. т, стр. 48, прим. 3), тъй и тука, ако се сѫди по общото развитие на събитията въ юго-западнитѣ покрайнини на рускитѣ степи презъ това време, поражението на узитѣ ще трѣба да се отнесе най-рано къмъ 1082 или 1083 год.

[2]) П. Голубовскій, п. т., стр. 47—49; 77—78 и 147 и сл. — К. Бестужевъ-Рюминъ, Русская Исторiя. I. С.-Петербургъ 1872, стр. 165. — Д. И. Иловайскій, Исторiя Россiи. I Москва 1876, стр. 113—115, прим. 42.

Следъ като пристигнали на Дунавъ, разказва Анна, за преселенцитѣ било необходимо да сключатъ миренъ договоръ съ населението, което живѣело по дѣсния брѣгъ на Дунавъ, а тая необходимость изтичала отъ това, че тъкмо въ тая страна самоволно се разпореждали тогава печенѣзитѣ, стари и върли тѣхни врагове, защото тогава Алексий I Комнинъ (1081—1118) билъ заетъ съ опасната за него война съ норманския князъ Роберта Гюискаръ; затова тѣ влѣзли въ споразумение съ управителитѣ на придунавскитѣ градове, които били печенѣжки главатари, каквито били Татусъ (или Татушъ) и Сача (или Саца), и български воеводи, какъвто е билъ Сеславъ (Всеславъ и др.[1]), защото, както вече се изтъкна, въ северо-източна България въ това време сѫ действували задружно българи и печенѣзи и съ своята многобройность сѫ имали силно влияние и сѫ играли голѣма роля въ сѫдбата на страната. Следъ като имъ обяснили, че тѣ нѣматъ никакви воинствени и завоевателни намѣрения и цели, а мирно търсятъ само земя за поселение, мирниятъ договоръ билъ сключенъ, и „скитскиятъ родъ“ безъ страхъ се прехвърлилъ отсамъ Дунавъ. Що се отнася до годината на преселението, то тя се опредѣля между 1082 г. — годината на поражението на узитѣ отъ руситѣ, и 1085 г. — годината на възстанието на павликянитѣ начело съ Травла, за което Анна разказва веднага следъ нашия пасажъ[2]), или преселението е станало презъ 1083 год. най-късно.

---

[1]) M. Attaleiates, ib., p. 87,9 сѫщо така нарича узитѣ τὸ ἔθνος Σκυθικόν.

[2]) Така Анна (lib. VII, c. 5; ib. p. 242,1—243,9), като пише за борбата на Алексия I Комнинъ съ куманитѣ и печенѣзитѣ, изтъква, че въ войската на баща й имало узи, като по тоя начинъ различава последнитѣ отъ първитѣ; като разказва пъкъ за борбата на печенѣзитѣ съ куманитѣ, именно, че последнитѣ притиснали първитѣ къмъ езеро Озолимна, Анна при това съобщава, че това име на езерото произлѣзло отъ името на народа узи, които нѣкога-си лагерували по стръмнитѣ му брѣгове. Като оставяме на страна обяснението на Анна за произхода на името Озолимна (за него говоримъ на друго мѣсто), за насъ въ случая е важно това, че тя и тукъ изтъква узитѣ като отдѣленъ народъ; най-сетне, това различие може лесно да се констатира у Анна вече по това, че узитѣ сѫ били на страната на императоръ Алексия I, когато куманитѣ сѫ били негови врагове. — П. Голубовскiй, п. т. стр. 44.

[3]) Нѣма съмнение, че тукъ Анна е употрѣбила думата τὸ γένος, а не τὸ ἔθνος съ цель да изтъкне, че преселенцитѣ не сѫ цѣлъ народъ, а само едно колѣно, една орда, на каквито се разпадали и узитѣ, както и тѣхнитѣ родичи, печенѣзитѣ и куманитѣ. Че узитѣ или торкитѣ се разпадали на отдѣлни родове, вж. подробно П. Голубовскiй, п. т., стр. 147—148.

Но въпрѣки сключения миренъ договоръ преселенцитѣ, за да се закрепятъ здраво въ новитѣ си живилища чрезъ завземането на нѣкои малки крепости-градове, известно време „ограбвали околната страна“. Но коя е тая „околна страна“ и де сѫ преминали Дунавъ и сѫ се настанали тия нови поселенци? Въ разказа си Анна споменува имената на два придунавски града — Дристра (Δρίστρα), дето владѣелъ Татушъ, който се наричалъ още Хали́, и Вичина (Βιτζίνα), дето се разпореждали българинътъ Сеславъ и печенѣгътъ Сача. Първиятъ е старобългарския градъ Дръстъръ (днеш. Силистра) на Дунавъ, а вториятъ така сѫщо трѣбва да се търси на Дунавъ, защото действията изобщо ставатъ на долни Дунавъ, Съ името ἡ Βιτζίνα Анна нарича така сѫщо и рѣка, която извира отъ източна Стара-планина и се влива въ Черно море между Варна и Месемврия[3]), която е днешната р. Камчия, но сѫщата рѣка Константинъ Багренородни нарича ἡ Διτζίνα[4]).

---

[1]) За тия имена подробно вж. П. Мутафчиевъ. п. т., стр. 215—221.

[2]) Anna, lib. VI, cap. 14; ib. I, p. 223_{2-11}.

[3]) Ibidem, lib. VII, cap. 3; ib. I, p. 233_{17-18}.

[4]) Вж. De admin. imp. ed. Bon., p. 79_{8}.

Ние отдавна се изказахме, че по-правилно е четенето ἡ Βιτζίνα, което въ гръцка транскрипция предава българското име „Бичина“ отъ корена „бич“, „бичъ“ = камшикъ, тур. камчикъ, отдето уголѣмено „бичина“, т. е. голѣмъ бичъ, голѣмъ камшикъ. Че така се нарича тая рѣка въ старобългарско време, свидетелствува турското ѝ име „Бююкъ Камчикъ“, което е нищо друго, освенъ преводъ на старобългарското ѝ име „Бичина“, защото нѣма „Кючукъ Камчикъ“, а „Дели-Камчикъ“, „Луда-Камчия“; народътъ нарекълъ тая рѣка поради многото ѝ разклонения и лакатушнитѣ ѝ очертания, които я правятъ да прилича на бичъ, особено следъ вливането на Луда-Камчия въ нея; въ горното си течение, обаче, до излизането си отъ Преславската планина (Герловския проломъ), както и днесъ, тя се нарича Тича[1]). Едновременно и съвсемъ независимо Ю. Кулаковски, като приема ἡ Βιτζίνα за име на сѫщата рѣка, доказва, че при устието ѝ сѫщо така презъ срѣднитѣ вѣкове имало и градъ съ сѫщото име ἡ Βιτζίνα[2]). Но наредъ съ тоя градъ имало и другъ съ сѫщото име ἡ Βιτζίνη и Βιτζύνη, който презъ XIV. вѣкъ билъ епархиаленъ центъръ и се намиралъ на долни Дунавъ, на мѣстото му е днешниятъ Мачинъ[3]) Като имаме предъ видъ, че действията, споредъ нашия разказъ, сѫ ставали на долни Дунавъ, и че несъмнено градъ Вичина се намиралъ, както и Дрѫстъръ, сѫщо на долни Дунавъ, ние дохождаме до заключение, че и споменатиятъ въ нашия пасажъ гр. Вичина е днешниятъ Мачинъ, дето е станало, очевидно, прехвърлянето на преселенцитѣ отсамъ рѣката, като мѣсто, което отъ дълбока старина, та и до ново време се е смѣтало като най-удобно за лесно преминаване на Дунавъ. Оттука ясно става, че „скитскиятъ родъ“ се е поселилъ въ днешна Добруджа.

Но Анна Комнина ни дава възможность да опредѣлимъ още по-точно мѣстопоселението на преселенцитѣ. Тя пише, че езеро Озолимна (Ὀζολίμνη), т. е. старото Ἁλμυρίς, Salmyris, а днеш. ез. Расимъ при устието на Дунавъ[1]), „било наречено така, не защото издавало нѣкоя лоша и тежка миризма, а защото на езерото пристигнала хунска войска (тия хунни простиятъ езикъ нарича узи) и се разположили на лагеръ по стръмнитѣ му брѣгове. Оттогава езерото било наречено Узолимна (Οὐζολίμνη) съ прибавка, мисля, на гласната υ“. При това Анна увѣрява, че „презъ времето на многото и чести походи на баща ѝ мѣстата получавали много названия отъ стеклитѣ се врагове“, или пъкъ „понѣкога той самъ давалъ на мѣстата нови имена споредъ народитѣ, които или сѫ го нападали, или сѫ били викани отъ него на помощь, а понѣкога давалъ отпосле на ония мѣста, отъ които той придобивалъ своето име“[2]). Ако всичко това е вѣрно, то не подлежи на никакво съмнение, че преселенцитѣ узи сѫ се поселили първоначално на Бабадагскитѣ издигнатини, а впоследствие сѫ се спуснали въ южната часть на Добруджа, дето и днесъ се намиратъ развалини на подобни πολίχνια, т. е. малки крепости, които тѣ сполучили да завзематъ.

---

[1]) Вж. В. Н. Златарски, Кой е билъ Тудоръ черноризецъ Доксовъ? Български Прегледъ, год. IV (1897), кн. 3, стр. 50—52. — W. Tomaschek, Idrîsî, S. — Ab., стр, 29—30. като че ли е билъ наклоненъ да приеме за по-вѣрно четенето ἡ Διτζίνα, като посочва на старобългар. коренъ „дик“, „дикій“ и го сближава съ тур. Дели-Камчикъ = Луда-Камчия; но Томашекъ изпусналъ изъ предъ видъ, че Луда-Камчия е притокъ на Голѣма-Камчия.

[2]) Вж. каз. ст., п. т. стр. 321—322.

[3]) Подробно за тоя градъ вж. W. Tomaschek, п. т, стр. 20-21. — Ю. Кулаковскій, каз. ст., п. т, стр. 322—324.

Намъ ни остава да разгледаме още една отличителна черта на „скитския родъ“ — занятието му съ земледѣлие. Следъ настаняването и закрепването си въ Добруджа, новитѣ поселенци се ползували, казва Анна, съ известно спокойствие, т. е. тѣ престанали да воюватъ съ съседитѣ, а това обстоятелство имъ дало възможность да се предадатъ на миренъ трудъ — обработване на земята. Доколкото може да се сѫди по сѫдбата на узитѣ или торкитѣ, тѣ не се отличавали съ нѣкоя особено силна воинственость и страсть да грабятъ и опустошаватъ, както тѣхнитѣ съплеменници — печенѣзитѣ и куманитѣ; може би, това трѣбва да се обясни съ туй, че тѣ се намирали презъ цѣлото си движение отъ Азия въ Европа винаги между тия два силни народа. Напротивъ, ония отъ тѣхъ, които останали въ предѣлитѣ на византийската империя, а сѫщо и ония, които по-сетне се поселили въ рускитѣ земи, бързо и лесно заседнали тамъ и въ скоро време станали полуоседнало население[3]), следов., тѣ, още докато сѫ живѣели въ южно-рускитѣ степи, вече сѫ водѣли единъ полуоседналъ животъ, какъвто, както се види, сѫ продължавали да водятъ и тѣхнитѣ изселенци — Аниниятъ „скитски родъ“ въ такава плодородна земя, каквато е била и е Добруджа.

---

[1]) W. Tomaschek, п. т., стр. 27.

[2]) Anna, lib. VII, cap. 5; ib., I, p 242,$_{26}$—243,$_{9}$.

[3]) П Голубовскій, п. т, стр. 75—76.

Не трѣба ли да видимъ въ тия узи, гузи и огузи прадѣдитѣ на нашитѣ гагаузи въ Варненско и съседнитѣ земи?

Нашата статия бѣше отдавна завършена, когато въ последната книга на сп. Byzantion (t. VI. fasc. 1. (1931) намѣрихме статията на г. N. Bănescu, Ein ethnographisches Problem am Unterlauf der Donau aus XI. Jahrhundert (S. 297—307). На стр. 301 той привежда in extenso на гръцки разгледания въ горната статия пасажъ у Анна Комнина. Ние очаквахме следъ него да видимъ анализа на тоя пасажъ и неговото научно изследване, обаче, ние се излъгахме. Той привежда въпросния пасажъ, както се оказа, съ желание да опровергае мнението на Васильевски за *γένος τι Σϰυθιϰόν*, обаче, всичкитѣ му възражения и опровержения се заключаватъ въ следното: „Васильевски твърде справедливо забелязва, че тия „скити“ (кои? тия ли, които сѫ живѣли вече на дѣсния брѣгъ на Дунавъ около Дръстъръ, или тия, които дошли на лѣвия му брѣгъ и искали да минатъ рѣката? В. З.) не били номади, защото тѣ окончателно заседнали и обработвали земята. Обаче, ако не сѫ били никакви номади, то, споредъ неговото мнение, могатъ да бѫдатъ само руси. Но и ние сѫщо така можемъ да приемемъ, че тѣ сѫ били ромъни, още повече, че тѣ сѫ били по-близо къмъ Паристрионъ и подъ общото наименование „скити“ могли сѫ да бѫдатъ включени, както къмъ времето на 4-ия кръстоносенъ походъ подъ наименованието кумани тѣ били включени, когато тия ги повлѣкли съ себе си при своитѣ нападения отвѫдъ рѣката“. Това сѫ всичкитѣ възражения на Бънеску противъ мнението на Васильевски: нито дума за народностьта на „скитския родъ“; очевидно, че той за него е сѫщо ромънски, както и другитѣ „скити“.

По-нататъкъ Бънеску се впуща да доказва излюбленната теза на своя учитель за ромънството на „скититѣ“, които въ XI. в. живѣли на дѣсния брѣгъ на долни Дунавъ, като приповтаря своитѣ произволни изводи, изказани въ цитираната тукъ погоре[1]) негова статия, съ тая само разлика, че той ги счита за потомци на ромънскитѣ колонисти, които, макаръ и да „били съвършено погълнати отъ славянитѣ, все пакъ могли сѫ да се смѣсятъ и съ военно-пленници, съ варварски поселенци и съ търговци отъ империята“.

---

[1]) Вж. стр. 78, бел. 2.

Г. Бънеску свършва своя екскурсъ съ следнитѣ думи: Es ist also sehr natürlich, wenn wir dieses ethnikon mit der romanischen Bevölkerung in Zusammenhang bringen, mit der einzigen, die damals noch, neben all' den anderen durchziechenden Völkern, dort sein konnte, denn sie bestand Jahrhunderte hinduch (до кога?) in den Städten der Skythia minor. Auch sind ja Vlachen aus diesen Gebieten von Anna Komnena und, ein Menschenalter nach ihr, von Kinnamos erwähnt (S. 303). Всичко това е добре нагласено, но то трѣбва да се докаже, защото историческитѣ въпроси не се решаватъ съ „могатъ да бѫдатъ“, „можемъ да приемемъ“, „негли“ и т. н. Ние тукъ ще забележимъ само, че ако „скитския родъ“ билъ влашки, то несъмнено Анна, на която сѫ били известни власитѣ, би ги нарекла съ тѣхното име; но работата е тази, че за нея „скитскиятъ родъ“ билъ едно, а власитѣ сѫ били друго; сѫщо и власитѣ на Кинама сѫ пъкъ съвсемъ други.

RÉSUMÉ

Der obige Aufsatz befasst sich mit der Erzählung von Anna Komnena über γένος τι Σκυθικόν, das an die untere Donau gekommen ist und mit Einwilligung der am rechten Ufer der Donau wohnenden Skythen den Strom übersetzt und sich dort niedergelassen hat. Der Verfasser des Aufsatzes hebt hervor, dass dies γένος Σκυθικόν der Herkunft nach weder petschenegisch noch kumanisch noch russisch (wie W. Wassiljewski, P. Golubowski und J. Kulakowski meinten) gewesen sein kann, denn im XI. Jahrhundert befand sich noch keine dichte russische Bevölkerung in dem nordöstlichen Bulgarien (bezw. Dobrudscha). Es können aber auch keine Rumänen gewesen sein (wie N. Jorga meint), denn das Volk, das damals in Dobrudscha sass, war keine Rumänen, sondern Petschenegen, die sich als Herren in dem ganzen Land verhielten. Auf Grund der Völkerbewegung, die in der zweiten Hälfte des XI. Jahrhunderts in dem heutigen Südrussland entstanden ist, und aus dem, was Anna Komnena in der erwähnten Erzählung mitteilt, kommt der Verfasser zu

dem Schluss, dass dies γένος Σκυθικόν den mit den Petschenegen und den Kumanen stammverwandten Uzen angehörte, die bei den Russen unter dem Name Torken und bei den arabischen Schriftstellern — Guzen, Oguzen bekannt waren. Ein Teil oder vielleicht eine Horde von diesen Uzen — γένος Σκυθικόν, — die von den Kumanen fortwährend mit Plünderungszüge heimgesucht und von den Russen bekämpft wurden, hat seine Wohnsitze verlassen, weil er weder die kumanische noch die russische Herrschaft anerkennen wollte, und an die untere Donau gekommen ist um Plätze zum Ansiedeln in dem byzantinischen Gebiet zu suchen, wo seine Stammesgenossen im Jahre 1064 gut aufgekommen wurden. Mit Einwilligung der Petschenegen, die den rechten Ufer der Donau bewohnten, haben sie den Plass bei der heutigen Stadt Matschin im Jahre 1082/3 übersetzt und haben sich vorübergehend an dem Babadagberge bei dem Rasim See (Ozolimne, ʽΑλμυρίς, Salmyris) aufgehalten. Später sind sie weiter nach Süden gezogen, wo sie sich dauernd niedergelassen und dem Ackerbau gewidmet haben.

Орѣховскиятъ монастиръ и неговитѣ грамоти

Отъ Вѣра Иванова

Монастирътъ Св. Никола Орѣховски или Мрачки се намира въ Радомирско, недалече отъ гара Земенъ, въ землището на с. Пещера (обр. 1). Орѣховски е нареченъ отъ това, че е въ мѣстностьта наричана нѣкога „Орѣховъ“ (сега Орѣшковецъ е името на близка монастирска земя). По-късно монастирътъ е познатъ като Мрачки отъ името Мракà на областьта въ Радомирско, гдето се намира[1]).

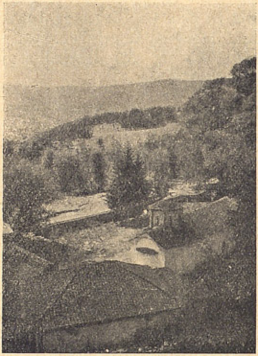

Обр. 1. — Изгледъ на Орѣховския монастиръ.

За този малъкъ монастиръ ни е запазенъ единъ хрисовулъ отъ Иванъ Александра издаденъ въ 1347 год.[1] и три сръбски грамоти[2] и тритѣ подправени, както ще видимъ. Освенъ това монастирътъ Св. Никола „на Мрацѣ“ е поменатъ въ единъ отъ преписитѣ на Душановата сборна грамота отъ 1348, която изрежда имотитѣ, чиито доходи Душанъ или предшественицитѣ му сѫ подарявали на Хилендарския монастиръ[3].

---

[1]) Й. Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония. София, 1908, стр. 153—4.

Отъ грамотата на Ив. Александра[4] научаваме, че монастирътъ е билъ основанъ доста отдавна преди този царь, може би въ време на Тертеровци, а още по-сигурно на Асѣневци. Въ грамотата, приписана на Дечански, се казва, че последниятъ намѣрилъ монастирската църква овехтѣла, развалилъ я до основи, съградилъ отново и зографисалъ. Дали може да се вѣрва на този пасажъ отъ грамотата, както иска да ни накара г. Соловьевъ, ще видимъ по-долу, като направимъ вѫтрешенъ и филоложки разборъ на фалсификата.

Сегашнитѣ монастирски сгради сѫ нови. Отъ нѣкогашнитѣ е запазена до днесъ само църквата (обр. 2). Тя е еднокуполна, триконхална. На изтокъ куполътъ лежи на надлъжния цилиндриченъ сводъ, който покрива кораба, а отъ северъ и югъ се опира непосрѣдно на двѣтѣ странични апсиди (планъ обр. 3).

Триконхални църкви се срѣщатъ често у насъ, имаме повече отъ двадесеть градени преди XVIII в., безъ да говоримъ за по-новитѣ. Можемъ раздѣли триконхалнитѣ църкви въобще на две групи, споредъ това дали страничнитѣ апсиди иматъ конструктивна задача, т. е. дали само тѣ подържатъ купола отъ северъ и югъ, или служатъ повече да увеличатъ просторностьта на сградата ако не дори да ѝ придадатъ само символичната форма на кръста. Първиятъ видъ е най-близко до стария източенъ типъ на така нареченитѣ отъ Стриговски сгради съ подпорни ниши (Strebenischen). Подпорнитѣ ниши намираме у насъ още въ най-стария периодъ на християнската архитектура, напримѣръ въ „Червената Църква“ при Перущица (VI—VII в.)[1]), презъ XIV в. въ Винени (Прѣспанско)[2]), въ малкия параклисъ на най-горния етажъ на Хрельовата кула въ Рилския монастиръ, въ нашата църква и, по-късно, въ Св. Архангели въ Арбанаси[3]), въ петконхалната църква въ Тетевенъ и пр.

---

[1] Г. Ильинскій, Грамоты болг. царей. Москва, 1911, стр. 109.

[2] А. Соловьевъ, Повеље манастира Св. Николе Мрачког. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, кн. IX. Београд 1929, стр. 1—18.

[3] Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средњега века, Београд 1912, стр. 422; Miklosich, Monumenta serbica, Viennae, 1858. стр. 140.

[4] Ильинскій, Цит. съч. стр. 24; Приложения стр. 106.

Въ църквитѣ отъ втората гру̀па, страничнитѣ апсиди губятъ все по-вече и по-вече конструктивното си значение и ставатъ най-после факултативенъ елементъ, който се прибавя къмъ сгради съ най-различенъ планъ[4]).

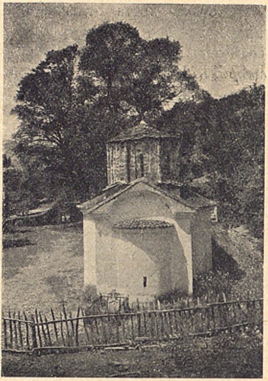

Обр. 2. — Църквата на Орѣховския монастиръ.

---

[1]) Б. Филовъ, Старобългарската църковна архитектура, Сп. Акад. Наукитѣ, кн. XLIII, обр. 7.

[2]) П. Милюковъ, Изв. Русск. Арх. Инст., кн. IV, обр. 14.

[3]) C. Gurlitt, Alte Bauten in Bulgarien, табл. XXXVI.

[4]) Като сѫ прибавени конхи къмъ плана на Боянската църква (старата часть) е получена триконхалната Кубелитиса въ Костуръ; конхитѣ, прибавени къмъ плана на куполна базилика, даватъ църквата на Атонската Лавра, къмъ кръстовидна куполна църква съ четири колони — църквитѣ на Ватопедъ и Иверския монастиръ, къмъ Спасовица при Кюстендилъ — Св. Илия при Сѣръ, къмъ планъ отъ рода на Трѣскавечката църква — църквата въ Крушевацъ,

Въ втората половина на XIV в. въ православната църковна архитектура личи стремежътъ да се стѣснятъ и удължатъ куполитѣ на височина. Диаметърътъ на купола вече не отговаря на широчината на кораба, стѣсняването на купола се постига по разни способи споредъ разнитѣ области.

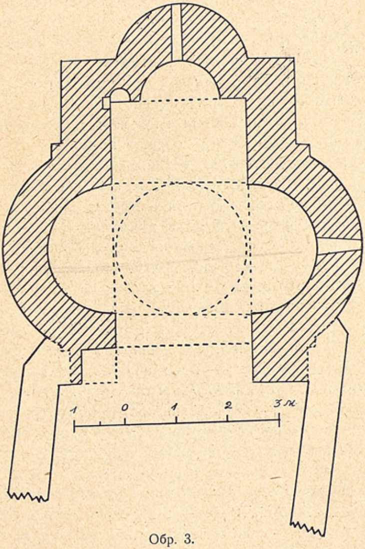

Обр. 3.
Планъ на църквата на Орѣховския м-ръ (планъ Н. Мавродиновъ).

Това стѣсняване диаметъра на купола спроти ширината на кораба се забелязва много добре и въ триконхалнитѣ църкви, и то е толкова по-силно, колкото църквата е по-

---

къмъ планъ отъ рода на църквата при Асѣновата крѣпость — църква подобна на гробищната църква въ Смедерево и многобройнитѣ ромънски църкви.

късна. Въ Погановския монастиръ[1]) (края на XIV вѣкъ), въ монастира Архангелъ[2]) при Трънъ стѣсняването на купола личи добре и отъ вънъ. А въ нашата църква куполътъ е още широкъ и съ тежки пропорции, премного широкъ дори за малкия корпусъ. И по това църквата трѣбва да се отнесе къмъ XIV в. А. Грабаръ, който прьвъ даде планъ на църквата — измѣрванъ съ крачки — безъ да знае, че тя е църквата на стария Орѣховски монастиръ, отнася сградата къмъ XIV—XV в.[3]). За XIV в. говори, освенъ размѣритѣ, и самата украса на купола. Тя е еднаква съ украсата на купола въ Колуша (XII—XIII в.)[4]) и въ Скопското село Матка (1370 г.)[5]). Дори куполътъ на последната църква е доста извишенъ въ сравнение съ купола на Орѣховската църква.

Подъ сегашната бѣла мазилка има само единъ пластъ живопись и то късна, отъ XVI—XVII в. Презъ лѣтото на 1930 год. разчистихме отчасти образи на светители въ апсидата и дѣсно отъ нея (обр. 4) и надъ тѣхъ часть отъ композиция (Рождество) съ многобройни малки дървени фигурки, съ черни контури и малиново-червени дрехи. Доколкото може да се сѫди отъ откритото, имаме предъ себе си характерна късна „атонска“ живопись: позата на светеца на южната стена, свитъкътъ, шапката му напомнятъ много подобнитѣ светителски образи въ Света-гора и по-специално въ Хилендаръ[6]), чиито метохъ за известно време поне е билъ, както изглежда, и Орѣховския монастиръ. Мазилка съ сѫщитѣ сиви и жълти цвѣтове, съ които сѫ рисувани вѫтре образитѣ на църковнитѣ отци е запазена и отвънъ, на единъ ѫгълъ на куба подъ купола, на южна страна. Тази мазилка вѫтре и вънъ произхожда отъ едно поправяне навѣрно по-старо отъ последното, въ миналия вѣкъ, когато е била придадена новата голѣма часть, защото кубътъ подъ купола, следъ като е билъ измазанъ съ пъстра мазилка, е пострадалъ доста и на западната страна не е билъ вече издиганъ до първоначалната си височина. Иречекъ1) видѣлъ въ Кюстендилъ ржкописно евангелие отъ XVI—XVII в., донесено отъ Пещера: това свидетелствува, че църквата е служила по това време. Видѣхме отъ друга страна, че живописьта подъ сегашната мазилка е приблизително отъ сжщото време. Естествено е да заключимъ, че църквата е била поправяна или най-малко изписвана въ XVII вѣкъ. Скоро следъ това обаче, може би и въ края на сжщия XVII в. при грабежитѣ и разрушенията, последвали оттеглянето на австрийскитѣ войски — църквата трѣбва да е била разсипана. Стояла е запусната дълго време, била е обрасла въ храсти и дори голѣми дървета, когато къмъ срѣдата на миналия вѣкъ била разчистена и стегната. Въ 1842 год. къмъ старата триконхална сграда била прибавена на западъ слаба пристройка2). Въ края на вѣка (1899 г.) църквата е уголѣмена

---

[1]) Б. Филовъ, Старобългарското изкуство, обр. 49.

[2]) Кр. Миятевъ, Годишн. на Нар. Музей за 1921 г., обр. 262.

[3]) А. Грабаръ, Годишн. на Нар. Музей за 1921, обр 266, стр. 292—3.

[4]) П. т. обр. 267.

[5]) Н. Кондаковъ, Македонія, СПБ. 1909, обр. 128.

[6]) G. Millet, Monuments de l'Athos. Les peintures. Paris 1927, табл. 63 (образъ на Св. Кирилъ).

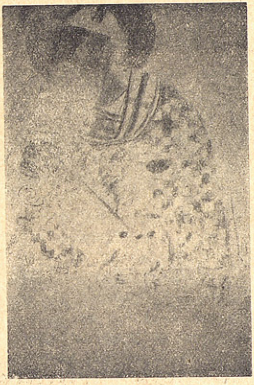

Обр. 4. — Стенописъ въ църквата на Орѣховския монастиръ.

---

1) Пжтувания, стр. 530, заб. 10.

2) Значението на монаститирѣ и кратка история на монастиря „Св Николай“ въ село Пещера (Радомирска околия). София 1899; Йор. Ивановъ, Бълг. старини стр. 255—6.

съ здрава западна часть така, че нѣкогашната църква служи за олтаръ на новата правожгълна постройка (обр. 5).

Ще разгледаме една следъ друга грамотитѣ на Орѣховския монастиръ и ще се опитаме да извадимъ отъ самитѣ тѣхъ и отъ сравнението било помежду имъ, било съ други подобни грамоти, доводитѣ си за или противъ автентичностьта на всѣка грамота.

Почваме, както е правилно, съ единствената автентична споредъ насъ, грамота, съ Хрисовула на Иванъ Александра, издаденъ въ 1347 год.[1]).

Хрисовулъ на Иванъ Александра отъ 1347 г.

Иванъ Александъръ казва въ своя хрисовулъ[2]), че видѣлъ хрисовулитѣ, дадени на монастира отъ предшественицитѣ му „съдържителиѥ̂ скип̓тра бл҃гар̓скаго цр҃ка“ и на свой редъ, дарява и той грамота на монастира за хората му и за имотитѣ въ Софийско, Радомирско и Дупнишко. Ако и не голѣмъ, монастиръ е ималъ имоти, пръснати доста надалече, като селището Бѣлица при Костинбродъ, северозападно отъ София, Ракита въ Брѣзнишко или по течението на Струма лозя въ Скриинò, Дячья весь, Драчево и крепостьта Житомитскъ[3]), която сжщо трѣбва да се търси нѣкжде наблизо. Въ грамотата приписана на Дечански, освенъ всички споменати въ Александровия хрисовулъ, се изреждатъ и други монастирски владѣния, и то все въ близката околность на Велбуждъ (Кюстендилъ) и дори въ самия градъ: църква Богородица въ с. Периволь съ метохъ и лозе, воденица въ града (разбира се Велбуждъ), друго лозе въ Периволь, Черѣнецъ и Скакавица, селището Челопекъ, а въ Мракàта междата по течението на Житуша отъ извора ѝ до вливането ѝ въ р. Блато. Трѣбва да допуснемъ, че тѣзи имоти сж наистина придобити отъ монастира следъ 1347 год. или пъкъ монастирътъ е искалъ съ подложенъ документъ да си узакони владението имъ.

---

[1]) Въ ,Минало' г. II кн. IV стр. 186, г. Баласчевъ прогласи набърже въ една подлистна бележка за фалсификатъ, заедно съ Шишмановата дадена на Рила, и Иванъ Александровата грамота, понеже Иванъ Александъръ не билъ владѣлъ Мракàта, споредъ него. Доколко това отричане е неоправдано се вижда отъ това, че г. Соловьевъ, който щѣше да си послужи на драго сърце съ това твърдение, ако то почиваше на сериозна основа, го изоставя като неоснователно. (п. т. стр. 41,з).

[2]) Ильинскій, Грамоты. стр. 24—26, Приложение, стр. 106.

[3]) Ивановъ, Б. Старини, стр. 157; Ильинскій, стр. 109.

Въ автентичностьта на Александровата грамота не може да има никакво съмнение: издържаниятъ правописъ, палеографията, датата, царскитѣ подписи и печатъ и дори името на писача Добромиръ, както и мѣстото Сергевица, гдето е писана, говорятъ предостатъчно за това. Затова и противорѣчието между тази грамота и сводната Душанова отъ следната 1348 година, въ която Св. Никола е споменатъ между подаренитѣ на Хилендаръ метоси и имоти[1]), ни кара веднага да се усъмнимъ въ истинностьта, ако не на цѣлата сборна грамота, то поне въ първичностьта на пасажа за нашия монастиръ и отъ тамъ логично и въ автентичностьта на тритѣ сръбски грамоти, които подкрепятъ въпросния пасажъ въ сборната грамота.

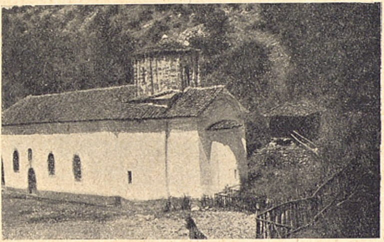

Обр. 5. — Изгледъ на църквата въ Орѣховския монастиръ.

Напоследъкъ В. Соловьевъ, въ желанието си да докаже истинностьта ни сръбскитѣ грамоти, приписвани на Ст. Дечански и на Душана, подържа мнѣнието, изказано по-рано отъ други[2]), че краятъ Мракà, заедно съ Велбуждката областъ е останалъ за дълги години подъ сръбска властъ следъ Велбуждката битка въ 1330 г., та Иванъ Александъръ съ своя хрисовулъ е искалъ да потвърди правата монастирски само надъ имотитѣ, намиращи се въ предѣлитѣ на неговото царство. Затова именно не споменавалъ за именията на монастира въ града Велбуждъ и въ околностьта му, които намираме въ грамотата на Дечански, а само за тѣзи въ Софийско и Дупнишко[1]).

---

[1]) Новаковић, Зак. споменици, стр. 422.

[2]) Соловьевъ, п. т., стр. 14, заб. 1.

Но ние знаемъ, и то отъ сръбски източникъ, че сърбитѣ не сж владѣли Мракàта и следъ битката при Велбуждъ, при все че самиятъ градъ Велбуждъ е билъ подъ сръбска власть още отъ Милутиново време. Самъ житиеписецътъ на Дечански казва, че кральтъ, три дни следъ победата, се срещналъ съ българскитѣ пратеници „въ предѣлитѣ на българската земя въ мѣстото, наричано Изворъ“[2]). Изворъ и сега е главното село на Мракàта. Следъ тази среща, сърбитѣ се върнали обратно[3]) и по всичко изглежда, че сж запазили границата си по Конявскитѣ височини, които отдѣлятъ Мракàта отъ Кюстендилското поле. Житиеписецътъ на Дечански, за когото и самитѣ сърби казватъ, че се въодушевява отъ „патриотично пристрастие“[4]), не би никога пропусналъ да спомене за териториални придобавки, ако имаше наистина такива. А и беза това е ясно, че областьта Мракà е била и си е останала българска: Блатечница, която е сжщо въ Мракàта, и то въ западния ѝ край, най-близко до възможната сръбска граница е помената въ хрисовула на Ив. Александра[5]). А Ив. Александъръ не може да поменава мѣста, които не сж въ предѣлитѣ на царството му, както не може да каже „монастиръ царства ми“ за монастиръ, който не се намира въ неговата държава, каквото и да казва Соловьевъ[6]). Отъ хрисовула на сжщия Ив. Александъръ, съ който подарява на Зографския монастиръ селото Хантакъ на долна Струма, знаемъ, какъ се изразява той, когато подарява имотъ, който се намира въ чужда държава[1]). За Зографъ казва наистна „монастиръ царства ми“, както и сръбскитѣ крале наричатъ Хилендаръ „монастиръ ‛кралѥвства ми“[2]), но по-горе бѣше обяснилъ, че този монастиръ е билъ **„ӥздавна прѣдръжимъ ѿ православныӥхъ цр҇и блъгарскыӥхъ . . . и прилагали сѫтъ и крѣпили къждо ихъ“**[3]). Освенъ това, ако монастирътъ не бѣше въ българскитѣ предѣли, можеше ли българския владетель да го освобождава отъ данъци къмъ българското държавно съкровище и да се грижи за запазване правата на монастира и игумена му, да заповѣдва на „великата“, значи българска, църква да се не мѣси въ вѫтрешнитѣ монастирски работи?

---

[1]) Соловьевъ, цит. съч. стр. 15.

[2]) Данило, Животи краљева и архиепископа српских, Загреб 1866, стр. 193.

[3]) За Велбуждката битка и събитията следъ нея вж. Ю. Трифоновъ, Иванъ Александъръ и България следъ велбуждската битка. Сп. Акад. Наукитѣ, XLIII (31) стр. 78 сл.

[4]) Николаевичъ, Српски Комнени. Гласник, кн. XII (1866), стр. 458.

[5]) Ильинскій, Пос. съч, стр. 25 (редъ 23); Приложение, стр. 108 р. 7.

[6]) Соловьев, Ц. съч., стр. 15.

Въпрѣки всичкитѣ усилия на Соловьева да омаловажи значението на Ив. Александровия хрисовулъ, той си остава единствения автентиченъ документъ за Орѣховския монастиръ, едно ясно и категорично свидетелство, че монастирътъ въ 1347 год. е принадлежалъ на българската държава.

Изводитѣ, които той ни дава, можемъ резюмира така:

1. Въ 1347, а следователно и въ 1330 г.. областьта Мракà заедно съ Дупнишко сѫ дѣлъ отъ българската държава;

2. никакво умуване не може да обезцени обстоятелството, че Ив. Александъръ дава хрисовула си на монастиръ, намиращъ се въ царството му, който е сѫществувалъ и преди това и е билъ обдаряванъ отъ по-раншнитѣ български царе;

3. Ив. Александъръ не говори за никакви сръбски грамоти, нито за сръбски крале-ктитори на монастира. Александъръ е билъ много добре съ сръбския дворъ — сестра му Елена е била жена на Душана — и ако сръбскитѣ крале бѣха наистина ктитори и бѣха, като такива, издавали грамоти, той не можеше да не спомене това[4]). А още по-малко

---

[1]) Поискалъ отъ византийския императоръ Йоанъ Палеологъ, неговъ племеникъ и сватъ, селото Хантакъ, което се намирало **„ѿнѫдъ къ дръжавѣ грьчестѣ“** и следъ като последния му го отстѫпилъ **„съ златопечатымъ словѡмъ цр҇тва ѥго“**, Ив. Александъръ го подарява на Зографъ. Ильиискій, стр. 22, р. 28, 46.

[2]) Новаковић, Пос. съч., стр. 411, § V.

[3]) Ильнскій, Грамоты, стр. 22, р. 18-20.

[4]) Така Константинъ Тихъ въ грамотата, дадена на Виргинския монастиръ изрежда всички владетели — ктитори на монастира и български, и гръцки (вж. Ильинскій, Ц, съч , стр. 15); сѫщо така Душанъ въ грамотата, дадена на Трѣскавецъ въ 1335 г. споменава за хрисовулитѣ на „древнитѣ царе гръцки и български“, по чиито примѣръ дава и той своя хрисовулъ (вж. Новаковић, Зак. Спом. стр. 644).

щѣше той, заради нѣкакъвъ си малъкъ монастиръ да развали тѣзи свои добри отношения: хрисовулътъ му би билъ явно насоченъ срещу дветѣ грамоти приписани на Душана, съ които монастирътъ ужъ се подарява първомъ на Хилендаръ, а после на Йоана Хочански.

Грамота на Стефана Дечански отъ 1330 (?)

Грамотата, издадена отъ името на Стефана Урошъ Дечански за монастира Св. Никола Мрачки е явно подложна. Дата има само за деня, 9 септември. Запазениятъ въ архивата на Хилендаръ текстъ на пергаментъ не е преписъ, както твърди Соловьевъ[1]), а е самиятъ оригиналъ на фалсификата: личатъ дупкитѣ и следитѣ отъ нишкитѣ, съ които му е билъ прикаченъ и печатъ, за да му придаде нѣкаква автентичность. За неистинностьта на наметника най-ясно отъ всичко говори подписътъ на краля: никѫде другаде Дечански не се титулува така[2]). Прибавката „Велбуждской“ показва, че фалшификацията е направена заради имотитѣ въ града Велбуждъ и близката му околность, Периволь, Скакавица, Черѣнецъ и пр., които именно се и не поменаватъ въ грамотата на Ив. Александра.

Грамотата на Дечански копира почти изцѣло тази на българския царь или друга българска грамота отъ сѫщия типъ, като изпуска нѣкои несѫществени пасажи и прибавя три нови, които ни обясняватъ още по-добре цельта на фалшификацията. Първата прибавка гласи: **и видѣхь ц҃рквь ѿветьшавшоу . разваливь ис темелиꙗ и сьзидавь и пописавь . и сьврьшивь ꙗко же ѥсть лѣпо . и видѣвь . кр҃лко ми . записавшее хрѹсоволе . с҃топоцевшихь прьвкін҃х ц҃реи и томоу поревнова · кр҃кво ми дарокати настоѭщи сьи хрисовѹль**, т. е. Дечански разчистилъ развалинитѣ на старата църква, издигналъ нова и я живописалъ.

Видѣхме по-горе, че сърбитѣ се оттеглили скоро подиръ победата си, следъ като уговорили въ Изворъ съ бъл-

---

1) Пос. съч., стр. 3, заб. 1.

2) Пълниятъ подписъ на Дечански гласи: **Стефань вь Христа Бога краль и самодрьжьць всѣхь српскихь и поморскихь земль**“ (Новаковић, Ц. с., стр. 406) или „**Стефань благовѣрни краль сербскихь и поморскихь земль**“ (стр. 570), или „**Стефань Оурошь крал ьи сь Богомь самодрьж’ць всѣхь србскихь земль и поморьскихь**“ (стр. 642).

гарскитѣ пратеници, че на българския престолъ ще се възкачи синътъ на убития царь Михаила подъ опеката на майка си, сестрата на Дечански. Та Дечански сигурно не е останалъ въ Мракàта до 9. септември — датата на приписваната му грамота, — знаемъ, колко е мѫчно да се задържи по-дълго въ бездействие една срѣдновѣковна войска. А задъ българскитѣ пратеници е имало българска войска¹), и Дечански сигурно не би останалъ самъ въ Мракàта. Но ако речехме въпрѣки това да приемемъ грамотата му за автентична, би трѣбвало да приемемъ сѫщо, както прави Соловьевъ²) че Дечански е могълъ, наистина, да развали старата църква, да съгради и изпише новата въ промежутъка време отъ 29. юни до 9. септември на сѫщата година³), нѣщо съвършено невъзможно. Въ XIV. в. техниката на стенописитѣ е темпера и не само се работи бавно, но не позволява да се рисува по мокритѣ още стени, както по-рано при фресковатата техника.

Споредъ втората вставка, монастирътъ владѣлъ и църквата Богородична въ Периволь съ мѣсто и съ лозе и „воденица ѕ градъ“. Тя пакъ е едно доказателство за подложностьта на грамотата. Споменато веднага следъ с. Периволь, „градъ“ означава градъ Велбуждъ (Кюстендилъ). Велбуждъ като главния центъръ на областьта е могълъ да бѫде „града“ за монастирскитѣ хора, но кралската канцелария щѣше непременно да опредѣли по-точно града, ако документътъ, наистина, произлизаше отъ нея. Иначе градове (въ срѣдновѣковното значение на градъ-крепость) е имало много по-близки до монастира, каквито сѫ били крепоститѣ при Земенъ и Ръждавица. А това „градъ“ употребено безъ по-точно обозначение на града говори сѫщо, че подложниятъ хрисовулъ е билъ съставенъ много време следъ Дечански, когато Велбуждъ е билъ, наистина, главниятъ градъ на цѣлия край по срѣдна Струма, значи въ края на XIV. или презъ XV. в. Естествено е, че само предъ турцитѣ е могълъ да има значение единъ толкова неиздържанъ въ всѣко отношение документъ.

Освенъ това Дечански, дори и като владетель на „Велбуждката земя“ не е могълъ по никой начинъ да дава права

---

¹) Ю. Трифоновъ, Цит. с., стр. 87.

²) Ц. с. стр. 9.

³) На 9 септември 1331 г. Дечански бѣше вече затворенъ и Душанъ, бѣше самъ краль.

на монастирскитѣ хора, които отиватъ въ София, нито да дарява имоти въ Софийско, което никога не е било подъ сръбска власть. А г. Соловьевъ, опитвайки се да обясни нѣкакъ тази несъобразность, решилъ, че Дечански, следъ победата при Велбуждъ, се почувствувалъ като върховенъ господарь на цѣла България“ и затова намира за естествено Дечански да потвърждава монастирскитѣ права надъ имоти въ Софийско[1].

Езиковно грамотата на Дечански е толкова неиздържана, че и най-повръхностния филоложки разборъ ще ни убеди въ нейната подложность. Писана е на смѣсена сръбско-българска редакция, въ много случаи (23 пѫти) сѫ запазени носовкитѣ на българската подлога, а на 11 мѣста тѣзи носовки сѫ поправени отгоре и замѣнени съ чисти гласни. Има и палимпсести, такъвъ е цѣлиятъ пасажъ за имотитѣ въ Периволь и въ града (Велбуждъ), пасажъ, който не се намира въ Александровия хрисовулъ. Въпрѣки грѣшкитѣ, поправкитѣ и палимпсеститѣ, мѣстата еднакви съ текста на последния хрисовулъ рѣзко се отличаватъ по езикъ отъ прибавкитѣ за новопридобититѣ имоти. Тѣзи вставки издаватъ автора имъ за много неукъ човѣкъ, достатъчно е да се отбележи само, колко безпомощно повтаря причастието „видѣвь[2]“ всѣки пѫть, когато трѣбва да споява прибавкитѣ къмъ текста отъ стария хрисовулъ, гдето ги вмѣта съвсемъ неумѣстно. Сърбизмитѣ въ тѣхъ („ȣ град“ „сь Юдоу“, до Калоугерьскаго брода и до Рьж̃авичьского дроума“, показватъ още, че фалсификатътъ е правенъ не отъ самия игуменъ на монастира въ 1330 г., както твърди Соловьевъ[3]), а отъ сърбинъ или отъ българинъ свикналъ съ сръбската редакция. Ако речемъ да приемемъ, че грамотата е съчинена отъ игумена, защо ще е писана „на бърза рѫка, въ военeнъ лагеръ“, както казва Соловьевъ[4]), за да обясни нѣкакъ нескопосания езикъ и стилъ? Игуменътъ все ще е могълъ да напише единъ свѣстенъ хрисовулъ за шесть седмици, щомъ като Дечански за това време е успѣлъ да развали старата църква, да я съгради отъ ново и — най-невѣроятното — да я изпише отъ ново.

Ако ли пъкъ речемъ да приемемъ, че запазениятъ въ

---

[1] Цит. съч., стр. 8.

[2] Приложение, стр. 109, редъ 1, 18, 19.

[3], [4] Цит. съч., стр. 8.

Хилендаръ екземпляръ е преписъ, а не оригинала на фалсификата, остава необяснимо, какъ е могълъ единъ официаленъ сръбски документъ отъ XIV в. да бѫде написанъ на юсова редакция — съвсемъ ясно е, че грамотата е преписвана отъ оригиналъ съ носовки — та да става нужда, следъ преписването, да се замѣнятъ носовкитѣ съ *е* и *у*? Да се настоява, че носовкитѣ сѫ писани по навикъ отъ преписвача, е сѫщо така неоснователно, защото въ прибавенитѣ нови части не само нѣма носовки, но има явни сърбизми, както видѣхме.

И така грамотата на Дечански си остава явно подложна и запазениятъ екземпляръ въ Хилендарския архивъ е самия оригиналъ на фалсификата. За тази подложность свидетелствуватъ, както видѣхме:

1. Правописътъ, поправкитѣ и палимпсеститѣ;

2. подписътъ съ цѣлия си видъ и съ прибавката за Велбуждската земя;

3. робското копиране на една чужда (българска) грамота, нѣщо което една кралска канцелария нѣма да си позволи;

4. пълната невъзможность да се развали, построи отново и особено изпише за шесть седмици една църква, макаръ и съвсемъ малка;

5. народниятъ езикъ, примѣсенъ съ сърбизми и неграмотниятъ стилъ на прибавкитѣ; означаването града Велбуждъ само съ „градъ“.

Грамота на Ст. Душана отъ 1339 г.

Грамотата на Душана, № 17 на Хилендарския сръбски архивъ, носи заглавие: **Кралѧ Дѹшана за цéрковь Св. Никола Мръча́нскаго** г. 6847[1]). Съ нея монастирътъ се поставя подъ властьта на Хилендаръ, безъ да се отбелязватъ по-точно каквито и да е имоти или тѣхни граници. Запазениятъ текстъ на пергаментъ е отъ XVI—XVII в. споредъ Соловьева[2]). Че е преписъ личало и по рѫкописа, и по правописа: „Везана слова краљева потписа нимало не личе на аутентичне потписе на другим повељама. После краљева потписа долази нека црвена шара, налик на турску тугру, коју никад нисмо видели на другим српским повељама; ово је украс додат от преписача. Повеља е писана доста непажљиво, са многим разурама и грешкама у тексту. У правописа има доста бугаризма, што је приметио још пок. Ст. Новаковић[1]).

---

[1]) Издавана по преписъ на Љ Ковачевић отъ 1896 г. у Новаковић, Зак. Споменици, стр. 406—7; по преписъ на Порф. Успенскій отъ 1845 г. отъ Кораблевъ въ Виз. Вр. XIX, Петрогр. 1915. стр. 468—69; Соловьевъ, Цит. съч. стр. 16—18.

[2]) Цит. съч., стр. 1, стр. 3, заб. 2.

В. Марковић съ право го обяви за фалсификатъ[2]) и не бихме се спирали на него, ако А. Соловьевъ не бѣше се заелъ да доказва и неговата автентичность. Соловьевъ обяснява невъзможния езикъ и стилъ на грамотата съ това, че била преписъ отъ XVI—XVII в., но и десеторно преписване на единъ смисленъ документъ (какъвто би билъ несъмнено единъ автентиченъ хрисовулъ на Душана) не може да натрупа толкова грѣшки и несъобразности. Преди всичко мѫчно можемъ допусна, че когато Душанъ ще подари единъ цѣлъ монастиръ заедно съ имоти, пръснати надалече, както е случая съ Мрачкия, при това въ область заета отъ сърбитѣ неотдавна, нѣма да изреди по-подробно имотитѣ на монастира съ границитѣ имъ, а ще се задоволи да каже „намѣрихъ църквата Св. Никола и я поставихъ подъ властьта на Хилендаръ“. Автентичнитѣ сръбски грамоти за подобно поставяне подъ властьта на Хилендаръ изреждатъ имотитѣ поименно, повечето пѫти съ границитѣ имъ. Така е въ една грамота на Стефана Драгутина[3]), въ друга на Милутина[4]), въ две на Дечански[5]), въ една на Душана отъ 1360[6]). Душанъ, дори когато само потвърждава владението на имоти, подарени отъ неговъ васалъ или роднина, пакъ изброява и селата и границитѣ[7]).

Въ тази грамота за бащата и дѣдото на Душана (значи Дечански и Милутинъ) на два пѫти е казано, че сѫ ктитори — основатели на монастира, Св. Никола. Какъ да обяснимъ тогава, ако трѣбва да вѣрваме на тази грамота като на официаленъ документъ, че Стефанъ Дечански въ грамотата си, която Соловьевъ приема сѫщо за автентична, не поменава нищо за това ктиторство на баща си Милутина, а говори само за българскитѣ царе — ктитори? Безъ да се спре да обясни нѣкакъ тѣзи несъобразности, г. Соловьевъ обявява за „сасвим веродостојна“ грамотата, която В. Марковић смѣташе за фалшива. А за съвестностьта на Марковића и сериозното му отнасяне къмъ работата никога не е имало две мнения. Фактическата часть (диспозицията) почва съ израза „изьѡбрѣтє кралєвьство ми црькьвь свєтаго Николє“, който значи, че Душанъ лично е посетилъ монастира и по тоя случай издава и грамотата [1]. Но когато единъ владетель посещава нѣкой монастиръ, правилото е той да обдари последния или поне ди потвърди старитѣ му владения, а не да го ощети, като го постави подъ властьта на светого́рски монастиръ, който ще взема най-малко половината отъ доходитѣ му. За да избиколи нѣкакъ това неудобно положение, г. Соловьевъ заявява, че съ това поставяне „подъ защитата на Лаврата“ монастирътъ „добивалъ повече привилегии и защита[2]“ (?!). Въ сѫщность никакви привилегии и никаква защита не могатъ да замѣнятъ правата, които си има единъ ставропигиаленъ монастиръ като Мрачкия и които той губи съ подчиняването си подъ Хилендаръ. Поставянето подъ властьта на светогорски монастиръ е въ полза само на последния, това личи и отъ пасажа на грамотата, въ който ужъ Душанъ казва, че подарява на Богородица Хилендарска всичкитѣ имоти на Мрачкия монастиръ: „кь помєнь кралєвства ми“ а още по-добре отъ обрѫщението къмъ Богородица: „и сии маль дарь приношѫ ти Владичицє“. Явно е, прочее, кого сѫ могли да ползуватъ фалсификатитѣ и где сѫ „майсторени“.

---

[1]) П. т., стр. 1.

[2]) В. Марковић, Православно монаштво и манастири у средњевековној Србији, Карловци 1928, стр. 100.

[3]) Новаковић, Зак. Спом., стр. 387.

[4]) П. т., стр. 391—2.

[5]) П. т., стр. 396; 398—9.

[6]) П. т., стр. 437—8.

[7]) П. т., стр. 413—16; стр. 424.

Главниятъ доводъ на г. Соловьева за автентичностьта на паметника е приликата на аренгата му съ аренгата на третата Душанова грамота, дадена на монастира Трѣскавецъ [3]. Въ сѫщность еднакви сѫ само нѣколко общи фрази за божествения произходъ на царската власть и за дълга на владетелитѣ да обичатъ „домоветѣ“ на този, който имъ е далъ тази власть. Тази прилика, точно наопаки, би могла да бѫде доказателство, че съчинительтъ на грамотата за Мрачкия монастиръ е преписалъ аренгата отъ друга грамота съ аренга, подобна на тази въ Трѣскавечката, както е преписалъ и другитѣ по-смислени пасажи (напр. за данъцитѣ) отъ други стари документи. Въ сѫщность аренгата на една грамота е „само украшение и има само морална и литературна стойность. Аренгата съдържа винаги само общи и банални фрази и често е безъ връзка съ съдържанието на грамотата. Поради това, аренгата по правило нѣма стойность за историята“. Това казва за аренгата на грамотитѣ Ст. Станоевичъ [1]), въ свето толкова ценно съчинение върху официалнитѣ сръбски документи, изработено възъ основа изследванията на редици специалисти като Paoli, Erben, Giry и пр. Една и сѫща аренга се повтаря не само въ нѣколко грамоти на единъ и сѫщи владетель [2]), но и въ документи, издавани отъ разни лица и то въ течение на цѣли вѣкове [3]). А щомъ аренгата въ автентичнитѣ документи е една съвсемъ несѫществена часть, безъ правно и историческо значение, какво доказателство за автентичность може тя да бѫде за единъ съмнителенъ документъ? Червениятъ пъкъ знакъ „подобенъ на турска тугра“ ни обяснява, кога и защо е фабрикуванъ фалсификата. Знаемъ, че светогорскитѣ монастири сѫ си служили предъ турскитѣ власти съ грамоти, дадени имъ отъ по-раншнитѣ християнски владетели, а често сѫ и фабрикували подложни за новопридобити имоти.

---

[1] Станојевић, Пос. съч., стр. 283 и 283, заб. 6.

[2] Солсвьевъ, Цит. съч., стр. 12.

[3] Гласник Срп. Уч. Др., кн. XIII, стр. 369.

За такъвъ именно късенъ фалсификатъ, направенъ по всѣка вѣроятность въ Хилендаръ, а не въ Мрачкия монастиръ (което личи и отъ неточното заглавие — Св. Никола Мръчански) — трѣбва да смѣтаме и псевдо-Душановата грамота отъ 1339 година.

Доводитѣ ни, на кратко, сѫ следнитѣ:

1. Лошитѣ езикъ, стилъ, изложение; безбройнитѣ грѣшки;

2. наличностьта на червения знакъ, приличенъ на турска тугра;

3. ако не бѣше подправена, Грамотата щѣше да изреди поименно имотитѣ на монастира, който се дава на Хилендаръ;

4. ако Душанъ бѣше наистина посетилъ лично монастира,

---

[1]) Ст. Станојевић, Студије о српској дипломатици, Београд 1928, стр. 152.

[2]) П. т, стр. 170 и 170 заб. 4.

[3]) П. т., стр. 210—11, 211 заб. 1.

той ще трѣбва да го обдари, а не да го ощети като го постави подъ властьта на Хилендаръ;

5. явната тенденция да се облагодетелствува Хилендаръ за смѣтка на Св. Никола Мрачки.

Душанова грамота отъ 1342 и сборна Хилендарска отъ 1348 г.

Грамотата отъ 1342 г., съ която Душанъ подарява Мрачкия монастиръ за „доживотно използуване“ на стареца Йоанъ икономъ Хочански [1]), за да отиде отново на Хилендаръ следъ смъртьта на последния, е сѫщо такъвъ фалсификатъ, както и разгледанитѣ по-горе. За подложна я обяви Марковић и поради безсмисленото ѝ съдържание „(смушена садржина“) и поради многобройнитѣ примѣси отъ народния езикъ, които показватъ, че документътъ не може да произхожда отъ кралската канцелария [2]). Ст. Станојевић я смѣта за съмнителна [3]). Достатъчно е да се прочете дѣловата часть („диспозицията“) на грамотата, тамъ гдето съставительтъ ѝ е трѣбвало да съчинява ако и по подражение на други подобни грамоти, а не само да преписва, както е преписалъ аренгата или заключителната часть — обръщението къмъ наследницитѣ и проклятията („санкция“ и „анатема“) — за да се разбере не само, че той е билъ съвсемъ безкниженъ човѣкъ, но че кралски подписъ по никой начинъ не е могълъ да стои подъ едно толкова нескопосано писание. Въ началната часть на грамотата (липсва у Новаковича) има единъ пасажъ, който ни издава ясно защо и где е съставена тази подложна грамота: „ѥлико ми бысть възможно приложити светымь црьквамь и великымь манастыремь“ [4]). Трѣбва значи, да се облагодетелствуватъ голѣмитѣ монастири, разбира се светогорскитѣ. А когато бѣше въпросъ да се право добро на самия Мрачки монастиръ, Иванъ Александъръ [5]), а следъ него и авторътъ на грамотата, приписвана на Дечански [6]), казваха точно обратното, че трѣбва да се даряватъ не само голѣмитѣ църкви — светитѣ лаври, но и малкитѣ, „въ които сѫщо се прославя името Божие“.

---

[1]) Ст. Новаковић, Зак. спом., стр. 412.

[2]) В. Марковић, Цит. съч., стр. 100, заб. 91.

[3]) Ст. Станојевић, Студије, стр. 514, заб. 2.

[4]) Miklosich, Monumenta serbica, стр. 115.

[5]) Приложение, стр. 106, редъ 23 и 24.

[6]) Приложение, стр. 107, редъ 22 и 23.

Г. Соловьевъ веднажъ смѣта за вѣроятно грамотата да е написана отъ самия игуменъ и поднесена на краля[1]), а малко следъ това твърди, че грамотата не може да бѫде подложна, защото игуменътъ съвсемъ нѣмалъ смѣтка да фалшифицира грамота, „която намалява — (курсивъ на г. Соловьевъ) — неговитѣ права на полза на нѣкой си старецъ“ [2]). Тогава защо игуменътъ ще съчини и поднесе на краля една грамота, съ която ощетява себе си и монастира? Душанъ не може да накара игумена на подобно нѣщо; видѣхме по-горе [3]), че практиката иска точно наопаки, когато кральтъ идва въ монастиръ, да подари нѣщо или да потвърди старитѣ владения монастирски. А изразътъ „**изнаиде**[4]) **кралѥвьство ми црькьвь светаго Николи**“, съ който почва експозицията, показва, че съставительтъ на грамотата иска да ни накара да вѣрваме, че Душанъ е билъ лично въ монастира. Ако кральтъ бѣше наистина ходилъ въ монастира, той не би му навредилъ съ издаване на подобна грамота, а щомъ не е ходилъ, грамотата не е писана тамъ. Ако ли пъкъ речемъ да повѣрваме, че е писана „на Морава“, както стои въ текста, тогава тя не е дѣло на игумена, а непремѣнно е писана отъ кралски чиновникъ и като такава нѣма никога да е толкова неумѣло скърпена.

Че тази грамота е късно съчиняванъ фалсификатъ, ще разберемъ още по-добре като я сравнимъ съ автентичния хрисовулъ[5]) на Душана отъ следната година (май 1343), съ който последниятъ дава старата църква Св. Петъръ въ Кориша на нѣкой си старецъ Григори затова, че старецътъ билъ подарилъ съградената отъ самия него църква въ Кориша, заедно съ имотитѣ ѝ като метохъ на кралския монастиръ Св. Архангели въ Призрѣнъ. Следъ смъртьта на Григория, църквата оставала на Хилендаръ. Хрисовулътъ[5]), нареченъ златопечатенъ въ текста, писанъ въ Призрѣнъ по заповедь на краля отъ секретаря му Хърсъ, е официаленъ документъ, напълно издържанъ и стилно, и езиковно. Най-напредъ Душанъ говори доста подробно за съградената и подарена отъ Григория църква и за имотитѣ ѝ1), а следъ това отъ благодарность и единъ видъ въ замѣна му дава старата църква Св. Петъръ.

---

[1]) Цит. съч., стр. 12 горе.

[2]) П. т., стр. 13.

[3]) Стр. 99.

[4]) Както бѣше съ синонимния глаголъ „изобрѣте“ въ грамотата отъ 1330; вж. Станојевић, пос. съч. стр. 283.

[5]) Новаковић, Зак. спом. стр. 412—13.

Грамота на Душана отъ 1342 г., както видѣхме, е зле съставена мозаика отъ най-разнородни фрази, споени коекакъ: не току така я намѣри В. Марковиħ за безсмислена по съдържание.

Следъ това бѣгло сравнение, питаме възможно ли е два документа, издадени отъ сѫщия владетель само година време едно следъ друго, за два идентични случая, да бѫдатъ толкова различни?

И така, ако „безсмисленото съдържание“ би се сторило и нѣкиму другиму, освенъ на г. Соловьевъ недостатъчно да ни убеди въ подложностьта на грамотата, сравняването ѝ съ автентичната подобна грамота на Душана е повече отъ достатъчно. Ако на единъ многозаслужилъ предъ цѣлия кралски родъ старецъ Душанъ дава само една стара църква, какъ така ще подари цѣлъ монастиръ, който въ 1347 г. е ставропигиаленъ и има доста имоти, на единъ калугеръ, чиято заслуга се състои въ това, че „се случилъ“ предъ Душана?

Обстоятелството, че всичкитѣ доходи на монастира се даватъ на стареца Йоанъ, за да се изхрани той до смъртьта си, говори ясно, че грамотата е съчинявана въ едно време, когато отъ нѣкогашнитѣ имоти и доходи е било наистина останало малко нѣщо, значи най-рано следъ идването на турцитѣ, и вѣроятно прѣзъ XVI и XVII вѣкове.

Щомъ при внимателенъ и строго наученъ прегледъ немалка часть отъ гръцкитѣ грамоти въ Зографъ и въ Хилендаръ се оказватъ фалсификати, то вече a priori можемъ допусна, че и между сръбскитѣ ще има не единъ и два. Да споменемъ освенъ нашитѣ три, автобиографията на Милутина въ форма на грамота съ печатъ2), въ сѫщность съвсемъ не-

---

1) За тѣзи имоти се говори подробно и въ грамотата Душанова за самия монастиръ Архангели (вж. Новаковиħ, Зак. Спом., стр. 686, § 27).

2) Нейната подложность доказа J. Радониħ въ Летопис Матице Српске кн. 183 (1895) стр. 92 сл.. По-рано С. Вуловиħ се бѣше усъмнилъ въ нейната автентичность (Глас 43), печатана е и въ Спомениkъ III, стр. 17-24.

нуженъ, грамотата на деспотъ Ивана, дадена ужъ въ 1496 г. на монастира Крушедолъ[1]), грамотата на Душана отъ 26 априлъ 1348 г., въ която се изреждатъ земитѣ на Хилендаръ въ самия Атонски полуостровъ[2]).

Казахме вече, че турцитѣ въ първитѣ вѣкове следъ завоеванието сѫ уважавали документитѣ, издавани на монаститѣ отъ по-раншнитѣ владетели и славянски фалсификати, дори неиздържани като разгледанитѣ, естествено сѫ могли „да минаватъ“ доста лесно предъ турската власть. Монастирътъ Св. Никола Мрачки е записанъ въ общата грамота, издадена отъ Душана въ 1348 г.[3]) за всичкитѣ имоти въ сръбскитѣ предѣли, подарявани до тогава на Хилендаръ. Това обстоятелство ни позволява да разберемъ още по-добре, где сѫ фабрикувани грамотитѣ отъ 1339 и 1342 година, защото тѣ сѫ съчинени именно за да подкрепятъ интерполирания пасажъ на Хилендарската грамота. Тази сборна грамота на Душана, доколкото знаемъ, не е проучена ни отъ палеографска, ни отъ историчнa, ни отъ езиковна страна[4]). Начинътъ, по който завършва хрисовула: Сіи хрисовуль написа се кьди приде царство ми оу Светоу Горю въ лѣто **,ѕѡнѕ**, ни дава право да се усъмнимъ въ автентичностьта на цѣлия документъ. Единъ хрисовулъ отъ такава важность все ще бѫде поне датиранъ малко по-точно. Освенъ това самата форма на пасажа за св. Никола **„Црькъвь на Мрацѣ свєты Николає сь всѣми правинами сі“** е доста съмнителна: би могло да се каже **„на Мрацѣ“** ако Мракà е име на рѣка, както е казано по-горе въ сѫщия хрисовулъ **на Брєгалници** или подолу **„на Вардарѣ“** но **„оу Положѣ“** щомъ като се говори за область.

---

[1]) Печатана отъ Миклошича въ Monumenta serbica, стр. 541; за нейната неавтентичность вж. Гласник 47, стр. 182.

[2]) Още L. Petit като издаваше грѫцкия преводъ на този сръбски хрисовулъ, казва ясно, че той не е автентиченъ (L. Petit, Actes de Chilandar, Прил. къ Виз. Врем. XIII, стр. 287 заб.). Преводътъ е правенъ въ 1614 г. и още преводачътъ е забелязалъ тази подложность (П. т. стр. 292). Независимо отъ това и друго обстоятелство говори за подложностьта на паметника. Той е датиранъ 26 априлъ 1348 г., а знаемъ, че на 29 априлъ Душанъ е билъ въ Призрѣнъ, гдето е поставилъ въ този день основния камъкъ на монастира Архангели (Miklosich, Mon. serb., стр. 133, 135; Ст. Новаковић, Цит. съч. стр. 682). Има ли нужда да подчертаваме, че е невъзможно Душанъ да бѫде на 26 априлъ въ Атонъ, щомъ на 29 е билъ въ Призрѣнъ? Напоследъкъ Хилендарскиятъ монастиръ, като се позовава именно на тази Душанова грамота изяви претенции надъ голѣма часть отъ земитѣ на Атонския полуостровъ. Затова общата управа на светогорскитѣ монастири поиска комисия отѣ експерти да прегледа хрисовула. Комисията установила, че въпросния хрисовулъ е подложенъ и изложила заключенията си въ единъ докладъ, датиранъ 9/22 февруари 1931.

[3]) „Црьковь на Мрацѣ светы Николае съ всѣми правинами“). Новаковић, Зак. Спом., стр 422.

[4]) Miklosich, Mon. Serbica. стр. 140—41; Safařík, Památky drevního písemnictví jihoslovanův, Prag 1873, стр. 103; вж. и Новаковић, Пос. съч., стр. 419.

Не се знае, кой отъ двата екземпляра, Хилендарския или Карловечкия е по-старъ. Знаемъ само, че оригиналътъ (?) на кожа съ златенъ печатъ се е намиралъ въ митрополитската архива въ Карловци, а другъ екземпляръ имало въ Хилендаръ. Печатътъ на Карловечкия не е още доказателство, че грамотата не е най-малко интерполирана[1]) и автентичностьта ако не на цѣлия документъ, то поне на пасажа за Св. Никола „на Мрацѣ“ остава да се докаже.

За фалшификациитѣ на документи, които сѫ ставали въ Хилендаръ, говорятъ достатъчно бележкитѣ на Л. Пти къмъ отдѣлнитѣ случаи на подправяне гръцки грамоти. Като привежда изцѣло единъ такъвъ документъ, монсенйоръ Пти обяснява: bien que cette pièce (№ 128 bis) ne soit qu'un pastiche de la précédente on a cru bon de la reproduire ici, pour fournir une preuve authentique des manipulations subies par certains documents[2]).

---

[1]) Интерполирани сѫ напримѣръ: Душановата грамота, дадена на Которци въ 1351 г. (издадена у Miclosich, Monumenta Serbica, стр. 149—50, за нея у Становић, Пос. съч., стр. 365); грамотата, дадена отъ св. Сава на Вранинския монастиръ (Станојевић, П. т., стр. 381); Душановата грамота, издадена въ 1358 г. въ полза на атонскитѣ монастири Хилендаръ и Св. Павелъ (за интерполирането ѝ писа Иречекъ въ Ягичовия Юбилеенъ Сборник — Jagić-Festschrift, Berlin 1908, стр 527, това се прие отъ Новаковић, Цит. съч., стр. 710 и отъ Станојевић, Студије, стр. 212 (172) заб. 1). Печати сѫ имали три фалшиви акта на княгиня Милица и синовитѣ ѝ (Станојевић, стр. 488); съ печатъ е и Милутиновата грамота — биография, сѫщо и фалшивата българска грамота на Калимана, както и сводната грамота-лѣтописъ на Зографския монастиръ съ печатъ на Душана ако ѝ съставена въ XVI в. и др.

[2]) L. Petit, Actes de Chilandar, прилож. на Виз. Врем. XIII, стр. 268, заб. къмъ № 128 bis). Подправени сѫ и печатанитѣ отъ него №№ 5, 128, 128 bis, 136, 137, 150. Съмнителни сѫ №№ 23, 35, 45, 75, 124. Вж. и бележката къмъ № 170.

Възъ основа на всичко казано до сега, въпросътъ за фалшивитѣ сръбски грамоти може да се обясни така:

Грамотата на Дечански е съчинявана въ самия Мрачкия монастиръ по образеца на стари български хрисовули отъ типа на Александровия, ако не на самия Александровъ и то въ едно време, когато споменътъ за нѣкогашнитѣ точни сръбско-български граници е билъ вече неясенъ, значи въ края на XIV или въ XV в.

Другитѣ сръбски грамоти, които цѣлятъ явно да облагодетелствуватъ Хилендаръ, а не Мрачкия монастиръ сѫ били

Хрисовулъ на Иванъ Александъръ

Бл҃гочъстиѵно что, и ѕѣло бг҃оѹгодно, и всѣми похвално, еже къ с҃тымъ, и бж҃твнымъ цр҃квамъ. теплѫѫ҃ любокъ имати. изрѧдно оукрасити, даромꙿже и повелѣниемъ цркымъ. тоже и въседръжителю боу. оугодно естъ и ѿ ксемъ бл҃гоприѧтно. тѣм же и цр҃во ми теплѫѫ҃ любовъ имѣѧ къ. симъ бж҃ткнымъ цр҃квамъ дръзновениемъ. оусрдно изрѧднѣки же, къ ст҃моу и тепломоу, помощникоу, и пособителю цр҃ка ми, с҃тмоу и великославномоу. чю҃творцоу архиерарꙿхоу хв҃оу Николѣ. еже въ ксѣкы҆ бранеⷯ. приключъшиⷯсѧ цр҃сва ми. неѿстѫпно, теплѣ помагаѧщи цр҃коу ми. тѣмже и цр҃ко ми, въспомѣнѫвеше слово пр҃рка Дв҃да. еже рече, гн҃и възлюбихъ красотѫ домоу твоего. и мѣсто въселенїа слакы ткоеѧ. и иже рече, съ сими бж҃ткными цр҃квами. цр҃не цр҃коуѧтъ. и рогъ цр҃кы възвышаетсѧ. и дръжава ихъ оуткръждаетсѧ. и силнїи пракдѫ пишѫтъ, ревноуѧ цр҃ко ми семоу словеси, и хотѧ сиѧ бж҃ткнѫѧ цр҃кки оукрасити. изкѣстно ꙗкоже естъ лѣпо. ꙗкоже и сѫщии мимошедши цр҃ие. Сѫщи съдръжителне скиѵтра блгарꙿскаго цр҃ва. оукрасишѫ и записашѫ. чъстнаа бг҃оначрътана писмене. избраныѧ хрисовоулы. коиже принесошѫ сѧ къ цр҃вꙋ ми. ихже ꙋкѣдѣ и ꙋзрѣвши цр҃ко ми. поревноуѧ симъ. и хотѧ приложити симъ. и покрасити чъстъ достойнѫѧ. бл҃годарениемъ съвръшити хотѧ. ꙗкооже достоитъ, просвѣтити цр҃во ми. и напракити, коеждо мѣсто. и коѫ либо цр҃ковь. не тъкмо великыѧ еже сътъ с҃тыѧ лавры. нѫ и малыѧ же. въ нихже тъкмо нарицаетсѧ и прославѣетсѧ имѧ. Іс҃а Хр҃а Бг҃а нашего. и православнаа кѣра христїанска. и тогоже ради, бл҃гоизволи цр҃во ми, даровати съи бл҃гоѡбразныи въсенастоѧщии ХРЇСОВОУЛ, цр҃ва ми, томꙋ вече съчинявани въ Хилендаръ. Тамъ сѫ избѣгали навѣрно монаситѣ отъ Св. Никола следъ разорението на монастира.

За да се запази поне нѣщо отъ доходитѣ му, Хилендарци интерполиратъ въ хилендарската обща грамота пасажа за „Св. Никола на Мрацѣ“ а после, за да се придаде автентичность на тоя пасажъ, се съставятъ и другитѣ два фалсификата по образеца вече на сръбски Душанови грамоти.

Нескопосанитѣ форма и езикъ свидетелствуватъ за късната епоха на тѣхното съставяне, а тенденцията имъ да се облагодетелствува Хилендаръ, и за мѣстото гдето сѫ съставени.

Грамота приписвана на Дечански.

Благочьстивно что. и зѣло бо҆ȣгодно. и всѣмі похвални̑. ѥже къ с҃тымь и б҃жьствьнимь ц҃рквамь. теплѫ(ȣ) любовь имѣю. изредно оукрасити, даромъ же и повелѣниемь ц҃рскы̑мь. тож҃е и вседрьжителю̑. б҃гоу оугодно ѥ҃ и ѿ всемь бл҃гоприетно. тѣм же и крⷧ҇вства ми. теплоу любовь ѫ(ѥ) имѣю къ симь б҃жствьнимь ц҃рквамь. і дрьзновлⷷ҇ние оусрⷣно. изреднѣ же къ с҃томоу и тепломоу. помощникȣ и пособителю. крⷧ҇вства ми. с҃томȣ и великославномоу. чюдотворцоу̑. архиерархоу̑ х҃воу̑ Николѣ. ѥже и къ всакыі бранехъ. приключьшиⷯ сѫ(ѥ) крлⷡ҇тка ми. не ѿстѫпно теплѣ помагаѫщомоу. крⷧ҇встⷡȣ ми. тѣм же. и крлⷡстко ми. се поменоувше слово пррⷪ҇ка Дв҃а. ѥже рⷱ҇е г҃и възлюбихъ красотȣ домȣ твоѥго. и мѣсто вселенніа славы твоѥѥ. и иже рⷱ҇е съ сими б҃жьствьн҃ми ц҃рквами. ц҃рие црюютъ. и рогь ц҃рскы възвишаеть сѫ(ѥ) и дрьжава иⷯ. оутврьжⷣаѥт се. и силни правдоу пишоуть. і ревноую крⷧ҇во ми. семȣ словеси. і хотѥ сиѥ б҃жьствьниѥ ц҃ркви оукрасити. извѣстно ꙗко же ѥ҃ лѣпо ꙗко же и сѫ(ȣ)щии мимошьдшеі ц҃риѥ. соущи сьдрьжителиѥ скыіфтра царьскааго. оукрасишѫ(ѥ) и записашѥ. чьстна бо начрьтана писмене, избраныѥ. ихже оузрѣвше. кр҃вⷮо ми. и поревноуѫ симь. и хотѫ приложити. и покрасити. и чⷭ҇ достоинѫ(ȣ) бл҃годарениемь. сьврьшити хотѫ(ѥ) ꙗко же дⷪ҇ить. просвѣтити крлⷡȣ ми. и направити коѥжо мѣсто кою либо ц҃рквь. не тькмо великыѫ(ѥ) ѥже сѫ(ȣ)ть с҃тыіѥ. лаврі. нь ӥ малиѫ же. вь нихъ же тькмо нарицаеть сѫ и прославлѣеть сѫ име І҃са Х҃а Б҃а н҃ашего. и православнаа вѣра хр҃тиꙗньска. и того же ради бл҃гоизволи. кр҃во ми. и видѣхъ ц҃рквь ѡбветьшавшоу. великославнаго и чюдотворца. архиерарⷯа Х҃ва Николы. Мрачьскаго҆. разкаливь не темелиꙗ. и

монастырю цр҇ва ми· с҇тго великославнаго чю(до)творца, и҆ архиер(ар)ха Николѫ· еже есть въ мѣстѣ нарицаемѣмь Ѡрѣховъ· за всѧ ѡ҆бласть, и҆ ѡдръжание того монастырѣ, и҆ за всѧ мꙋ люди. и за всѧ мꙋ работникы· и за всѣ мⷹ ѕевгелїа· и҆ за люди Ѡрѣховѣнъ· еже сѫть въ Ѻрѣдци· и҆ селище Бѣлица· до междѫ Костина брода· и҆ селище Бововци· и селище Дръщрѣне· и҆ Конорѣзъ. и сѣнокоси въ Ракыти· и҆ Блатечницѫ съ всѣмъ бранищемъ· и҆деже аще сѫть, и҆ли парици, и҆ ѡтроци. и҆ли технитаре, и҆ли люⷣне какоби либо. и҆ли сѫть нивїа· или винограды· и҆ли сѣнокоси, и҆ли жрънки, и҆ли кипꙋрие, и҆ли периколе и҆ли бранища· и҆ рыбнаа҆ ловища· и҆ли ѡ҆рѣшне̑, и҆ли иныѧ҆ какови либо сѫть стаси· и҆ прилежанїа того монастырѣ. съ всѣмъ да ѡ҆бладꙋетъ тои монастыръ, с҇тго ар̑хиере̑а и҆ чю҇творца Николы· а ѿ всѣхъ болѣръ и҆ работникъ цр҇ва ми· малыи҆х же и҆ великыⷯ· посилаемыхъ· по всѣ̑ врѣмена по всѣи хорѣ· въсприе̑мати дани· и҆ съдръжати въсѣкыѧ҆ работы цр҇ва ми· е҆же сѫ настоѧщии҆, севасти хоры тоѧ҆· дꙋки, катепани, писци· десѧткаре всѣции҆. свиннии҆, ѡ҆вчи, пчелныи, кинаре же и повари· апохаторе. крагоуіаре и҆ песъıаци· градаре побирчие҆ и҆згончие҆· ѿ сихъ въсѣхъ да не и҆матъ власти нихто· и҆спакостити· ни ноги поставити на силѫ· к сиıа села· и҆ люди· и҆ селища монастырѣ цр҇ва ми· и҆ въсѧ мꙋ правини· ни писати, ни дани взѧти· ни комⷣ ни митаты. ни десѧтокъ, никакъвъ· ни хлѣбъ, ни вино, ни мѧсо· ни зоби, ни кꙋрѧта· ни самѣхъ поѐмати· на коѧ҆ либо работѫ цр҇ва ми· ни и҆мъ конъ е҆нгарепсати· ни коловы· ни ѡслѧте, ни поводѫ взѧти. ни на и҆но что испакостити· тѣмъ людемъ· развѣ да и҆маѫтъ всѣкѫ вла҇. съ всѣми своими правинами, монастырѣ цр҇ва ми с҇тго Николы· и҆ настоѧщы ар̑химан҇дритъ, того монастырѣ с҇тго. и҆ по немь, хто настанетъ слꙋжителъ· в томъ монастыри·

виногрⷣ въ Драчовѣ. и҆ дрꙋгы виногрⷣ в Ѻкринѣ· и҆ дрꙋги въ Дїачеи҆ веси· и҆ дрꙋгы въ Житомитсѣ, егоже е҆ далъ чрънoстарецъ за постригъ·

и҆ глобы какови либо сѧ ꙋстраѧтъ к тѣхъ людеⷯ· монастырскыⷯ, малы же и҆ голѣмы· и҆ли фꙋнъ, и҆ли распꙋстъ· и҆ли разбои. и҆ли коискы татъ· и҆ли прочаѧ҆ глобы· да не метехсѧтъ з глобамы, севасти· ни прахтори цр҇ва ми· развѣ архиман҇дрисъ, да си взимаⷮ к монастыръ· що е҆ правина такожⷣе и попове кои сѫ въ люⷣхъ монастырскыхъ· да и҆мъ не пакоститъ великаа҆ цр҇ква· ни проⷮпа, ни е҆ксарⷯси· ни и҆ни прочии҆, нѫ да прѣбываѫтъ свободно вси люди е҆ того мⷪ҇настырѣ цр҇ва ми· да имаѫⷮ лекчинѫ донъдеже слⷩ҇це на земѧ сїаетъ, и дондеже е҆ живоⷮ цр҇во ми, нѫ и по съмрⷮти цр҇ва съзидавь. и пописавь. и съврьшивь. ꙗко же ѥсть лѣпо. и видѣвь. краⷧво ми. записавшеѥ хрꙋсоволе. ⷭ҇го почевшихь прьвыиⷯ ц҃реи. и томоу поревнова. крⷭ҇кⷪ ми. даровати настоѧщи сьи. хрисовꙋль. томоу намастироу крⷭ҇кⷪ ми. ⷭ҇того и великославнаго цюдотворца архиерарха. хⷭ҇ва Николꙑ. еже ѥⷭ҇ вь мѣстѣ нарицаемѣмь Ѡрѣховь. за все ѡбласть. и сьдрьжание. того мастꙑрѣ и за всѧ(е) мꙋ люди. и за всѧ моу работникⷪ. и за всѧ(ѣ) мꙋ. гевгелиꙗ. и за люди Орѣховлѣнь. еже сꙋть вь Єрѣдьци и селища Бѣлица. до межⷣоу Костина брода. и селище Бобовци и селище Дрьстрѣне. и Конерьзь. и сѣнокоси в Ракити. и Блатечницоу сь всѣмь браницемь. и мⷮрь бⷤию Периволскꙋ с меⷭ҇тм и с вⷩ҇градоⷨ. i водⷮница ꙋ граⷣ идеже аще соуть: или сꙋть парици. или ѿроци. или технитарие. или люⷣе какы(sic) любо. или соуть нива или виногради. или сѣнокоси. или жрьнвы (sic) или кипоуриꙗ. или периволе или браница. или рибна ловища. или ѡрѣшие. или инꙑѥ каковыѥ либо соуть. стаси. и прилежаниꙗ тога моностꙑрѣ. сь всѣмь да ѡбладоуеть. тьⷩ монастирь. ⷭ҇таго архиереꙗ чюдотворца Николꙑ.

тожⷣе видѣвь кралⷡ ми прѣдниⷯ ц҃реи мимошⷣшихь. видѣкь прилежениꙗ. тожⷣе кидѣкь краⷧко мi приложихъ село Черѣнець и Єкакавицѫ. и к Периволи виноградь съ овощиемь. и селище Челопекь. на Драговищици. до Калоугерьского брода и до Рьжⷣавичьского дроума, и село Драчево на Єтроумѣ. и вонградь(sic) к Дꙑꙗчевѣ. и дроуги виноградь вь Єкринѣ. и дроуги виноградь в Житомиⷮсцѣ. его же ѥⷭ҇ даль чрьностарець за постригь си. межⷣа ѿ Мракоу ѿ коудѣ истиче Житꙋша догде втиче Блато.

и крⷭ҇вⷪа ми настоѧщи работници. или секасти или прахторꙑ ѡблⷣѫщи по земли. крⷭ҇ка ми. да не ѡбладоужть црⷦквиними люⷣми. и глоби каковi любо оустраꙗѥт се. вь люⷣхь манастирьскыихь. или мали или голѣми. или фоунь. или распоусть. или разбои. или коньскꙑ тать или инеⷭ прочие глобꙑ. да не метехаѫ с тѣми глобарiѥи и севасти. крⷭ҇ва ми развѣ архимоудрить(sic) настоющи оу ⷭ҇тго Николе. да си вьзимать вманастiрь что е правина. такожⷣе и попове кои соу вь люⷣехь в мастирьскыⷯ. да имъ не пакости великаа црⷦкви. ни протопопа ни ексарси. ни инꙑ прочии нь да прѣбꙑвалжтъ свободно люⷣе того манастирѣ. крⷭ҇вⷪа ми и да имаютъ льгьчиноу. дондеже живе. крⷭ҇кⷪ ми. нь и по сьмрти крⷭ҇ва ми. кто боуде наслѣдникь. краⷧва ми или сⷩ҇ь или соуродникь. крⷭ҇ва ми. или и инь кого бⷢ҇ь ѿберетъ и посадить на и прѣстолѣ. крⷭ҇ва ми. да не попереть. ни да разⷡоушить сеге хри-

ББИ

ми хто бѫдеⷮ наслѣдникъ црⷭ҇вꙋ ми, и̑ли ѿ възлюбленныⷯ дѣтеи црⷭ҇ва ми, и̇ли ѿ сърод̑никъ црⷭ҇ва ми, и̑ли и̑нъ кого Бг҃ъ ѿбереⷮ. и посадитъ на прѣстолѣ црⷭ҇ва ми, хто либо ѿ православныⷯ христїанъ· да не поꙋчит̈сѧ и̑ пометнетъ, ни порꙋшитъ съи̑ бл҃гоѿбразныи, **ХРЇСѠВꙊЛЪ** црⷭ҇ва ми· нѫ паⷱ҇ да потвръжа̑тъ и̑ понавлѣтъ ꙗкоже е̑стъ лѣпо, ст҃ымъ и̑ православнымъ ц̑ремъ творити· ꙗкоже и само црⷭ҇во ми· не раздрⷹши, не пометнѫ· нѫ паⷱ҇ пот҃връ и̑ понови, и̑ просвѣтитъ· хто ли раздрꙋшитъ и̑ поперетъ, таковаго да искꙋситъ г҃ъ бг҃ъ, праведныⷨъ своиⷨ сѫдомъ· и̑ да наслѣдꙋетъ клѧтвѫ ѿ г҃а бг҃а и̑ ѿ прⷭ҇чтыѧ̑ е̑го мт҃ре, и̑ ѿ всѣⷯ ст҃хъ ѿ вѣка бг҃оу ꙋгодив̇шиⷨ· на вѣкое̑ ꙋ̑бо извѣстое̑ ꙋ̑твръ̑жение̑· и̑ въ свобоⷣ чистѫ· и̑ къ ѡ̑дръжание̑ вѣчное̑, и неразрꙋшимое̑, даровл црⷭ҇во ми· съи̑ **ХРЇСОВꙊЛЪ**, црⷭ҇ва ми ст҃го и великославнаго чю̑твор̓ца и ар̓хиерарха хв҃а ·Николы, за всѧ мⷹ дрьжавѫ и̑ обл҃· и̑ за лю̑и· и̑ за в̇сѧ мꙋ правины· писа и̑ пописа црⷭ҇во ми, црⷭ҇кымь ѡ̑бычнымь знамениемь· вь иже бл҃гочьстиваа̑, и̑ бл҃говѣнчѣнаа· назнамена сѧ дрьжава црⷭ҇ва ми· в лѣⷮ ,ѕ҃.ѡ҃.нѕ҃ ениктиѡна, а҃· мц҃а декеⷨврїа· а҃· дн҃ь к сѫⷠ· ⁛

† ІѠАНЪ АЛЕѯАНДРЪ ВЪ Х҃А Б҃А БЛ҃ГВѢРЕНЪ ЦР҃Ъ И САМОДРЖЦЬ ВСѢМЬ † БЛ҃ГАРОМЪ И ГРКОМ †

† црⷭ҇ь повелѣ, Добромирь писа в̇ Сергевици, деⷦ· а҃ дн҃ь к сѫⷠ †

совѹла кр҇ва ми. нь паче да понавлѣеть и потврьжⷣаеть. ꙗко же неⷭ҇ лѣпо. ст҇ымь ї православнимь цр҇емь творити. ꙗко же и само. кр҇во ми не раⷥроуши ни пометноу. нь паⷱ҇е потврьди и понови. и просвѣти. кто лї раⷥроушить и попереть сего крисовѹла(sic) кр҇ва ми таковаго да їскоусить б҇ь своимъ праведнимь сѫдомь. страшньімь и невидимимь мечемь. ї да имать клетвоу ѿ б҇а и ѿ прⷭ҇тою его мт҇ре. и ѿ в҇і апл҇ь и ѿ всѣⷯ ст҇ихъ боу҇ оугодившихь. ї сь Юдоу҇ честь да има.

дарова. хрисѹвѹль кр҇во ми на всѣко извѣстно оутврьжⷣение. свободоу чистьи къ оудрьжание вѣчное. манастирю ст҇го и великославнаго чюдотворца архиереꙗ хв҇а Николы. за все моу дрьжавоу и ѡбласти. и за люⷣи и за ксее емоу правины. писа и пописа кр҇во ми мц҇а сектᵉ ꙃ днь.

Стефань Ѹрошъ кра҇ ⁘ къ х҇а б҇а вѣрни. и самодрᵇжавни кр҇ь всеи Срᵇпьскои земли и Поморьскои ⁘ и Ѡвчепⷧ҇ъскои. и Белъбоужⷤ҇ъскои ⁘

Грамота приписана на Душана (1339)

Понеже чл(овѣ)колюб’ц Богь неизреченою моудростию· и промисломь строѥ вса поставлѣѥ врѣмена и лѣта. положиви ѡбластию своѥю· и нареки вь нихь царе же и кнези и власти· и давь комоуждо свои ждрѣби ѡбладати и строити ꙗко ѡт него· приѥмлющимь царство· того ради ѥ (радꙋіе) красно и дльжьствно сь оусрьдиѥмь чьсти хвалити· светиѫ ѥго домови любити· сь всѣмь оукрашенниѥмь и потрѣвами· светомоу и живоносномоу гробоу животкорещаго вьскресениꙗ· новаго Сиѡна вьтораго Ієрꙋсалима· ꙗко же дивенъ Богь вь светихь своих Богь Израилевь· ꙗко же глаголеть сь бож(ьст)вьни пророкъ богоѡтьць Давидь· иже прѣмоудри Соломонъ рече: „мною цариѥ царствоужть и сил’ни пракдоу пишꙋть.“ Тѣмьже и азь вь Х(ри)ста Бога вѣрни краль Срьбьски и Поморски синь прѣвисокаго кралѣ Стефана вноукь господина ми светаго кралѣ Оуроша. оусрьдною любовь имѣти кь симь божьствьнимь црккамь дрьзновлениѥ и ѡбновлениѥ· рекноуе изь гльбини срьдчниѥ кь тебѣ прибѣгохь прѣчистои богоумати· всѣмь царице і- владичице помощница ми боуди вь день испитаниꙗ моѥго· и сии маль дарь приношѫ ти владичице богородице извѣстно ꙗкоже и лѣпо ꙗко соущи мимошед’ши цариѥ и кралиѥ соущи сьдрьжеи скипетра царьска и Срьбьска кралевьства оукрасивши· чьстиа и богоначрьтаньна писмена изьбран’ни(х) хрисоволь коихжде. Изьѡбрѣте кралевьство ми црькьвь светаго Николе Мрачкога иже ѥс(ть) древними цари и родители кралевьства ми и прѣродители сьздан’на· и приложихь ю под ѡбласть светогорскою б(огороди)цѥ Хиланьдарьскоѥ да ѥс(ть) метохь б(огороди)це Хиланьдарьске дори и до вѣка и що се находе оу црькве те люди и села и метохиѥ що си ѥс(ть) дрьжала црькви та а оу древних цариѥ и прѣродитель кралевьство ми или добици црькве те все този да си има дрьжи Богородица Хиланьдарьска и що соу црькве те находили и виногради или млини или сѣнокоси или периволи или забѣли или ловища или планина или зимовища или пашища или ѥсѣнища или ино что мало голѣмо този все записахь и приложихь домоу богородице Хиланьдарьске да ѥс(ть) метохь и область светогорски кь помень кралев’ства ми ꙗкоже соу прьви светопочинь’ши прѣродителиѥ прилагали и записавали такожде и кралевьство ми приложих Богородици Хиланьдарьскои до вѣка· а по сели да не ѡблада мѣстомь тѣмъ и црькомъ Светаго Николе ники владалець мѣста того ни властелинь· кра́левьства ми развѣ иконома Светогорьска а ини никторе· и този мѣсто ѡсвободи кралевьство ми що ѥсть ѡбласть светаго Николе Мрачьскаго ѡд всѣхъ работъ и поданькь кралевьства ми малихь и великихь да имь нѣ ни позоба ни псарѣ ни поклисарѣ ни провода ни приселице ни севаста ни кефалиѥ ни прахьтора ни сѣдища сильнога ни ꙗстребара ни димнине ни глобара ни десетка ѡвчега ни пчельнога ни свинога развѣ да си соу свободни црькви да работаю црьковноу работꙋ що имь повелѣва игоумень светогорьски настоѧщи (и) икономь настоѧщи а инь никто да не ѡблада людьми тѣми светаго Николе.

И що ѥ записаль дѣдь и родитель кралевьства ми и прьви цариѥ и кралиѥ или села или землю или винограде що се обрѣта оу хроусоволехь светаго Николе· този все приложи кралевьство ми под ѡбласть светогорьскою· и оутврьдих и записахь како и прьви цариѥ и родителиѥ кралевьства ми· оу ѡбласть светомꙋ Николѣ· тако и кралевьство ми приложи оу ѡбласть Матери Божи Светогорьскои· и да имь нѣ никеѥ силе вь ѡбласть кралевьства ми· тькмо да си држ(и) Хиланьдарь що ѥ оу хроусоволехь записано· до вѣка. Кога ли Богь изволи по мнѣ кралевьствовати Срьбьскомь землемь· или синь кралевьства ми или брать кралевьства ми· или к'то ѡт соуродникь кралевьства ми· молю се семоу непотвореноу бити· нь паче ѥлико ѥс(ть) комоу вьзможно приложити а не потварѣти· записан'ноѥ и приложен'ноѥ· мною кралемь Степаномь· к'то ли дрьзне разорити и потворити. таковаго да искоусить Богь и прѣчистаꙗ Богородица Хиланьдарьска вь си вѣкь и вь придоущи· и да га оубиѥ сила честнаго и животворѧщаго крьста Христова· и да ѥсть проклѧть ѡ(д) дванадесеть апостоль и ѡдь· д҃· ѥваньделисть. ѡ· т҃и҃і· светыхь. ѡ(ть)ць Никеискихь и ѡдь светаго Симона и Сак'и· и да ѥсть причьст'никъ Июдѣ прѣдателю Христовоу· иже рекоше крьвь ѥго (на) нас и на чѧдѣхь нашихь· и да ѥ проклѧть ѡт всѣхь Богоу оугодив'ши(х) вь си вѣкь и вь придоущи· и мѣсто бл(аго)с(ло)вениѧ да ѥ проклѧть ѡдь збора Матере Божиѥ Светогорьскиѥ· и ѡдь светаго Николе Чюдотворц'а· и ѡдь мене грѣшнаго да нѣсть благословень ни в'си вѣкь ни вь придоущи. аминъ· и сиѥ писа и подписа кралевьство ми· вь лѣто· ,ѕ҃ѡ҃м҃ѕ҃· ѥндиктиона· ѕ҃.

† СТ(Є)ФꙖНЬ ВЬ Х(РИСТ)Ꙗ Б(ОГ)Ꙗ ВѢР҃НИ
КРꙖЛЬ.

Ем. П. Димитров

Грамота приписана на Душана (1342)

† Азь вь Христа Бога вѣрьныи краль Стефань, сынь и наслѣдьникь прѣвысокаго кралꙗ Оуроша третиѥга, веселю се доушею и тѣломь ѡ божьствьньмь дарѣ, иже ми дасть владыка мои Христось: кь тебѣ припадаю скоромоу помощьныкоу сьвѣдоущомоу вьсаа моꙗ прѣгрѣшениꙗ ꙗвьлѥнаа и неꙗвьлѥньна, трѣбоуѥ твоѥ помощи великыѥ, свете иѥрарьхо христовь Николаѥ, скоромоу и крѣпькомоу помощьныкоу, пособителю кралѥвьства ми, веселю се доушею и желаѥ послѣдовати оученню и дѣломь добримь светыхь родитель и прародитель моихь, недостатьчьна ихь исьпльнити и сьврьшити. мнѣ же грѣшьномȣ и недостѡиномоу Стефаноу, богомь помилованьномоу и богомь просвѣщеньномоу кралю вьсѣхъ срьпьскихъ и поморьскихъ земль, и та вьса видѣвь кралѥвьство ми и ѥлико ми бысть вьзможьно приложити светымь црькважь и великымь манастыремь, и изнаиде кралѥвьство ми црьквь светаго Николи мрачьскога, вь врѣмѧ то слоучивьшоу се старьцоу же ѡть светыхь мѣсть старьць Иоань икономь ходьчьскыи, и да моу кралѥвьствоу ми црьквь тоу светаго Николи, да си облада икономь Иѡань црьквомь томь и сь сельми вьсѣми що се находи оу црькве те до нѥгова живота за ѥгово дрьзновениѥ, понѥже видѣвь кралѥвьстко ми ѥгоко поработаниѥ домоу прѣчистиѥ владычице госпожде и Богородице Хиланьдарскыи, иже ѥсть на Адонѣ, сь троудомь и вьсакымь поспѣхомь, наипаче и сь сьмѣрениѥ(мь), да моу ѥсть до живота оу помень и за доушоу кралѥвьства ми, и да ѥсть виноу подь ѡбласть светогорьскоу оу послоушаниѥ игоуменоу и вьсеи брати светогорьскои. а игоумень и братиꙗ да га не потькноу сь ѡнога мѣста, що моу ѥсть кралѥвьство ми записало, до ѥгова живота, развѣ да си се дохрани старьць Їѡань до смрьти своѥ оу црькви те светаго Николии, паче и ѥлико се находе людиѥ оу црькве те, да га слоушаю сь всакымь страхомь кралѥвьства ми како и вьсакого господарꙗ игоумена ѡ вьсѣхь работахь, що комоу заповѣдоуѥ црькьныхь и кралѥвьства ми, не тькьмо ѡ работахь ноу вь всакомь исправьлѥнии црькв(н)ьмь како и соущега старьца коуке кралѥвьства ми и брата хиланьдарьскаа. и сиѥ прило(жи)вьши и записавьши кралѥвьство ми Светои Горѣ, и молю, ѥгоже богь изволи кралѥвьствовати на прѣстолѣ светыхъ прародитэль и родитель кралѥвьства ми вь земьли срьпьскои или сынь кралѥвьства ми или брать кралѥвьства

ми а или кто ѡдь соуродьныкь кралѥвьства ми, молю сє ѥмоу непотвореноу быти моѥмоу сиѥмоу маломоу записанию икономоу Іѡаноу, нь пачє потврьдити и прилагати и записати, понѥжє прьвы цариѥ и кралиѥ и прародителиѥ кралѥвьства ми нѣсоу разорили, нь пачє приложивьши и записовали, ѥлико оузьможьно было комоу приложити, такождє и кралѥвьство ми нє потвори ихь записаныꙗ, нь пачє потврьждахь и прилагахь. кто сє ѡбрѣтє ѡть таковыхь потьщавь диꙗвольскымь наваждениѥмь разорити малоѥ сє приложениѥ и записаниѥ кралѥвьства ми, таковаго да разорить господь богь вьсєдрьжитель, и в мѣсто помощи и застоуплѥниꙗ да моу ѥсть мьститєльница богородица хиланьдарьска и свєтыи скори помощьникь иѥрархо Николаѥ, ижє сє ѡбрѣта вь мѣстѣ томь, и да га оубиѥ и поразы сила чьстнаго и животворєщаго крьста Христова, и да ѥсть проклеть ѡдь .д҃. хь иѥѵангелисть и ѡть .в҃і. апостолы и ѡть .т҃иі. свєтыхь и богоносныхь ѡтьць ижє вь Никєи, и да ѥсть прѣчьтєнь кь тѣмь, ижє рекошє: вьзьми, пропьни, крьвь ѥго на нась и на чедѣхь нашихь, и да нѣсть благословєнь вь сии вѣкь и вь придоущии, и ѡть всєга зьбора свєтогорьскога да боудєть проклеть. и сиѥ записа кралѥвьство ми оу Моракѣ прѣгє спасова дьнє вь лѣто. ,ѕ҃ѡ҃и., єньдикьтиѡна. ѕ҃.

† Стефань вь Христа бога вѣрни краль всѣхь срьпскихь и поморскихь земль.

RÉSUMÉ

Le monastère d'Oréhov (Oréhovski) et ses chartes.

Le monastère Saint-Nicolas Oréhovski ou Mratchki se trouve dans la Bulgarie du sud-ouest, non loin du monastère de Zémène. Il a été appelé Oréhovski du nom de la localité où il est situé (fig. 1), tandis que le second nom „Mratchki" vient du nom de la région entière qui est appelée „Mraka" déjà au XIVe s.

Des anciens bâtiments l'église seule est conservée jusqu'à nos jours (fig. 2). Actuellement elle sert de sanctuaire à l'église nouvelle, bâtie dans les dernières années du siècle passé. C'est une petite bâtisse triconque dans laquelle les absides latérales servent réellement à contrebuter la coupole sur les côtés Nord et Sud (fig. 3). La décoration et les dimensions de la coupole trapue, trop large même pour le petit bâtiment qu'elle coiffe,

font dater l'église du XIVᵉ s. et même de sa première moitié. Les restes de peintures que nous avons découverts sous le badigeon actuel sont plutôt récents et se rattachent à la peinture „athonite“ tardive (fig. 5). La décoration du XIVᵉ s. paraît avoir été complètement détruite, du moins dans la partie inférieure des murs.

Ce petit monastère, fondé probablement au XIIIᵉ s., possédait des chartes avec lesquelles les rois bulgares lui concédaient des privilèges ou lui faisaient des donations. Une seule de ces chartes, celle du roi Jean Alexandre, datée de 1347, est conservée jusqu'à nos jours. Mais nous avons aussi trois chartes, manifestement fausses, octroyées au même monastère soi-disant par les krals serbes. L'une est attribuée à Stéphane Detchanski, les deux autres à son fils Douchan. Le monastère est cité en outre dans la charte collective de Douchan, datée de 1348, qui est une espèce de „confirmation“ où sont énumérées toutes les donations faites au monastère de Chilandar pour les souverains serbes. Les trois chartes serbes qui jusqu'à maintenant étaien généralement tenues pour fausses ou pour le moins suspectes, ont trouvé dernièrement un défenseur de leur authenticité en la personne de M. A. Soloviev, prof. à l'Université de Belgrade. La charte de Jean Alexandre et celle de Detchanski, les seules qui énumèrent les possessions du monastère, sont aussi celles qui ont été publiées et étudiées. Les deux autres n'ont pas été publiées d'une façon satisfaisante, ce qui est un obstacle à l'étude de leurs particularités paléographiques et linguistiques.

Chrysobulle de Jean Alexandre. La forme, les particularités de la langue et de l'écriture, la signature et le sceau d'or royaux, le nom du secrétaire et l'indication de la localité où fut rédigé ce chrysobulle ne permettent aucun doute sur son authenticité. Les conclusions auxquelles nous conduit l'étude de ce chrysobulle peuvent se résumer ainsi:

1. En 1347, et par conséquent aussi en 1330, la région Mraka avec la région voisine jusqu'à Doupnitza font partie du royaume bulgare;

2. ce diplôme de Jean Alexandre est une preuve indéniable que le monastère était un monastère bulgare qui avait reçu des donations des rois bulgares ses prédécesseurs;

3. le roi bulgare ne parle pas de chartes serbes, ni de krals serbes donateurs du monastère. Il était en très bonnes

relations avec la cour serbe — sa sœur Hélène était la femme du kral Douchan — et si Douchan ou son père avaient vraiement été les fondateurs du monastère, comme le veulent les chartes serbes, il n'aurait pas manqué d'en parler. Son diplôme d'ailleurs aurait été ouvertement dirigé contre les dispositions des chartes attribuées à Douchan.

La charte attribuée à Detchanski, portant seulement la mention du jour — 9 septembre — où elle fut rédigée, peut se rapporter seulement à 1330. Elle prétend que le kral serbe fit raser les ruines de l'ancienne église, la fait rebâtir et même décorer entièrement de peintures. Mais ce travail devrait avoir été effectué en l'espace de moins de cinq semaines, chose absolument impossible, étant donné que la bataille de Velboujde avait eu lieu le 18 juillet 1330. Parmi les autres conclusions auxquelles nous amène l'examen du faux les plus importantes sont:

1. Le manuscrit ist palimpseste par endroits;

2. Le manque d'authencité est évident par la teneur même de la signature du kral qui n'a jamais signé ainsi, par le fait qu'un document émanant de la chancellerie royale ne peut être une copie servile, avec des fautes et des ratures, d'un document provenant de la chancellerie d'un autre Etat;

3. la langue populaire et la syntaxe plus qu'incorrecte des passages ajoutés, le fait que la ville de Velboujde y est nommée tout simplement „la ville" assignent au faux une date bien postérieure au règne de Detchanski et parlent en faveur de la fin du XIVe s. ou plutôt du début du XVe s.

Avec la charte de 1339, attribuée à Douchan, le monastère Orehovski est placé sous la dépendance du monastère Chilandar de l'Athos. Nous n'y trouvons par l'énumération des biens avec leurs limites, comme c'est de rigueur dans les chartes authentiques, surtout lorsqu'il s'agit d'un riche monastère. Contre l'authenticité de l'acte parlent encore:

1. La langue, la syntaxe, les innombrables fautes, le manque de toute „composition";

2. la présence du cachet rouge semblable à la „tougra" turque;

3. l'intention évidente de son auteur de favoriser Chilandar au détriment du monastère auquel elle fut soi-disant octroyée.

Avec la charte de 1342 attribuée à Douchan, et qui est aussi peu authentique que la précédente, les revenus du monastère sont abandonnés à un moine des environs de Prizrène pour revenir à Chilandar après sa mort. Elle ne peut provenir que des XVIe—XVIIe ss. quand les revenus du monastère apauvri devaient réellement suffire seulement à l'entretien d'un vieux moine.

La „confirmation" de Douchan de 1348 nous paraît n'avoir pas échappé à ces „manipulations subies par certains documents" de l'Athos dont parlait Monseigner Petit.

D'après nous, la charte de Detchanski a dû être fabriquée au monastère Oréhovski sur le modèle d'anciennes chartes bulgares du type de celle de Jean Alexandre à une époque où le souvenir des anciennes frontières entre la Bulgarie et la Serbie était déjà passablement effacé, c'est-à-dire vers la fin du XIVe s. ou pendant le XVe. Les autres chartes, qui visent clairement à favoriser Chilandar, ont été écrites à Chilandar, où ont dû se réfugier des moines du monastère Oréhovski. Pour conserver tant soit peu des anciens revenus du monastère bulgare, les moines de l'Athos ont interpolé dans la „confirmation" de Douchan le passage relatif à „Saint-Nicolas sur la Mraka" et ont fabriqué ensuite les deux autres chartes qui devaient servir à étayer le passage interpolé.

Запись въ Средецком евангелии 1329 г.

Отъ Г. А. Ильински.

Хотя издаваемая ниже запись и не является новостью в науке, — еще въ 1881 г. ее напечатал и очень недурно для своего времени В. В. Макушев в „Русском Филологическом Вестнике“[1]), — все же она вполне заслуживает палеографически точного и фототипического воспроизведения, так как на ее 12 строках увековечено несколько драгоценных исторических данных. Прежде всего интересно сообщение, что евангелие было написано **к ст҃ѣи софи · метрополи срѣдеⷱ҇кои**, т. е. въ кафедральном соборе г. Срѣдца: оно указывает, что в первой половине XIV в. название главного храма еще не совсем вытеснило исконное название теперешней столицы Болгарии. Ведь иначе и митрополия была бы названа въ записи „софийской“. Во главе митрополии стоялъ в 1329 г., по свидетельству записи, Иоанн: именно, по его приказанию было переписано евангелие, и ему же неизвестный переписчик посвятил свой труд. В других доступных нам исторических источниках митрополит Иоанн не упоминается, и даже в списке средецких митрополитов в Синодике царя Борила мы напрасно стали бы искать его имя[2]). Ничего не знает о нем также Голубинский, первый историограф южнославянских церквей[3]). Наконец, интересно упоминание в записи имени царя Михаила Асеня (1323—1330). Родоначальник последней династии Тырновского царства, он был возведен на престол советом бояр по смерти Георгия Тертерия. Первой его женой была Неда (Анна), дочь сербского короля Стефана Уроша II Милутина. В битве с братом ее, Стефаном Дечанским, близ Вельбужда въ 1330 г. он пал смертью храбрых[1].

---

[1]) Том VI, стр. 304. Из неточностей мы отметим только: **и** вм. **и** (стр. 1), **ами** вм. **амиⷩ҇** (стр. 2), **писашѫ** вм. **писашѫ** (ib.), **книгы** вм. **книгꙑ̈** (ib.), **гл҃емъıѫ** вм. **гл҃емꙑ̈ѫ** (стр. 3), **еѵ҃лие** вм. **еѵ҃лиѥ́** (ib.), **и** вм. **и́** (ib.), **прѣчⷭ҇тыѫ** вм. **прѣчⷭ҇тыѫ́** (стр. 3—4), **в҆еѡсщ҃енааго** вм. **в҃еѡ́сщ҃енааго** (стр. 5), **иѡана** вм. **и҆ѡ̆ана** (ib.), **исправлѣѭще** вм. **и҆справлѣѭ̆ще** (стр. 7), **бл҃ките** вм. **бл҃ките** (стр. 8) **іѡаⷩ҇** вм. **ї҆ѡаⷩ҇** (стр. 9), **еѵ҃е** вм. **ё̈ѵ҃е** (ib.), **и** вм. **й** (стр. 11). Следовательно, неточности относятся почти исключительно к сфере надстрочных знаков.

[2]) Попруженко, Синодик царя Борила. София, 1928, стр. 9.

[3]) Краткий очерк 721.

Запись, откуда мы заимствуем все эти любопытные данные, находится на пергаменном листике, который поступил в конце 1880 г. в Белградскую Народную Библиотеку в числе других рукописей, приобретенных русским консулом в Призрене И. Ястребовым у учителя в Скопье хаджи Иордана. Долгое время отрывок считался единственным остатком рукописи, и даже Стојановић, описывая рукописи Белградской Народной Библиотеки, не обратил внимания, что фрагмент, запись которого он привел тут же in extenso[1], представляет собой не что иное, как заключительную страницу другой рукописи той же библиотеки (№ 30—63), довольно хорошо уже известной из описаний Ламанского[2], Сперанского[3] и Воскресенского[4]. Это очень убедительно доказал въ 1911 г. покойный П. А. Лавров в своей рецензии на „Охридскую рукопись“ С. М. Кульбакина[5] Три года спустя, он еще раз вернулся к занимающей нас рукописи в своей южнославянской палеографии[6], — на этот раз, чтобы подробно охарактеризовать ее с палеографической стороны. Здесь же дано и несколько прекрасных фотографических снимков с отдельных частей рукописи.

---

[1] Макушев, o. c. 304; Иречек, История болгар 382; Златарский, Статьи по славяноведению II 156; Jireček, Geschichte der Serben I 361.

[1] Катал. Нар. Библ. стр. 10 № 49—301 Запись издана, впрочем, не очень точно. Не говоря уже о том, что автор раскрыл (хотя и очень непоследовательно) титла, устранил почти все надстрочные знаки и многие знаки препинания, репродукция Стојановића содержит в себе такие грубые неточности орфографического характера, как ч҆тьтє вм. ч’тѣтє (7 стр.) или єѵгєл вм. є҆ѵ҃ⷢє (9 стр.).

[2] Ламанский, О нек. слав. ркп. 2.

[3] Сперанский, Заметки о ркп. 34.

[4] Воскресенский, Слав. рукоп. 50—51.

[5] Сборник отчетов о премиях за 1909 г. Спб. 1911.

[6] Палеографическое Обозр. кирилловск. письма Пгд. 1914, 138—142.

Нижеследующий текст печатается нами по уменьшенному фотографическому снимку, сделанному нами во время нашего пребывания въ Белграде весной 1903 г.

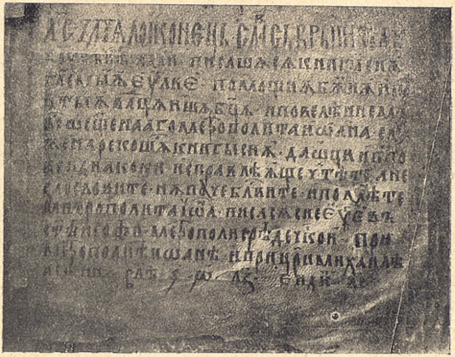

х҃с· зачѧло и҆ конець· слаⷡ҇ сьврьшителꙋ
боу вь вѣⷦ · амиⷩ҇ · писашѫ сѧ книгӹ сиѫ҆
гл҃емыїѫ є҆ѵ҃лиє́ · помощиѫ бж҃иѫ и҆ прѣ
ч҃тыѫ вл҃цѫ нш҃ѫ бц҃ѫ · и повелѣниемъ
в҃еѡсщ҃енааго метрополита и҆ѡ́ана · емꙋ
же нарекошѫ҆ книгы сиѫ́ · да ѿц҃и и҆ пп҃о
ве и диакони · и҆справлѣѫ́ще ѵ҆тѣте · а не
злословите · нѫ паче бл҃вите · и҆ помⷩ҇ѣте
митрополита їѡаⷩ҇ · писа сѧ сие є҆ѵⷢ҇е въ
ст҃ѣи софи · метрополи срѣдеѵк҃ои · при
метрополиⷮѣ иѡанѣ · и҆ при ц҃ри михаилѣ
асѣни ·:· в лⷮѣ · ,ѕ · ѡ҃ · лз҃ · ендкⷮ · ві ·:·

Тракия въ Омировия епосъ

Отъ Гавр. И. Кацаровъ

I.

Въпросътъ за произхода и развитието на гръцкия епосъ макаръ че отдавна занимава ученитѣ филолози, историци и археолози, и до днесъ още не е окончателно разрешенъ. Въ всѣки случай, може вече да се смѣта за установено, че гръцкото геройско сказание и епическитѣ пѣсни, въ които то намѣрило изразъ, е произлѣзло отчасти още въ времето, когато е цъвтѣла микенската култура (около 1600—1200 г. пр. Хр.), носитель на която въ Елада сѫ били вече гръцки племена (ахейцитѣ). Напоследъкъ M. Nilsson изтъкна обстоятелството, че срѣдищата, въ които се развили главнитѣ митове и сказания съответствуватъ точно на градоветѣ, които сѫ цъвтѣли въ микенскатѣ епоха; нѣщо повече, колкото по-важенъ и по-голѣмъ е билъ единъ градъ въ това време, толкова по-значителни сѫ свързанитѣ съ него митове; на първо мѣсто Микена, после Тива, Тиринтъ и т. н. Ясно е, значи, че голѣмитѣ митови комплекси въ основнитѣ си чърти сѫ произлѣзли още въ микенската епоха, преди катастрофата, която докарала гибельта на микенската култура въ Елада[1].

За микенския произходъ на епическитѣ пѣсни свидетелствуватъ и нѣкои следи въ формата и съдържанието на Илиадата и Одисеята. Наистина, последнитѣ ни сѫ предадени на ионийски говоръ, въ който сѫ примѣсени и многобройни еолийски елементи; обаче запазени сѫ и думи, които сигурно произлизатъ отъ ахейския говоръ на микенската епоха. Къмъ тая епоха се отнасятъ и многобройни стереотипни изрази и цѣли стихове, които постоянно се употрѣбятъ безъ промѣна отъ епическитѣ пѣвци[2]. Сѫщо, едва ли можемъ да се съмняваме, че въ сказанието се криятъ и чисто исторически спомени; така напр. днесъ мнозина учени приематъ, че Троя действително е била обсадена и превзета отъ нѣкой микенски царь и неговитѣ васали[1]). Въ Омировитѣ пѣсни сѫ запазени рудименти отъ микенската култура, макаръ че тия пѣсни описватъ предимно живота на рицарското болярство въ колониална Елада. Така напр. Илиадата познава по-старото микенско въоржжение (микенски щитъ, бронзови оржжия, борба съ колесници, лжкъ, съ който се сражаватъ нѣкои богове и герои).

---

[1] M. Nilsson, Festschr. für Wackernagel 137; Chantepie de la Saussaye, Lehrb. der Religionsgesch. II 313.

[2] Ed. Meyer, Gesch. des Altertums II, 1, 288.

Епическитѣ пѣсни, които, както казахме вече, сѫ изникнали у ахейцитѣ въ микенско време, сѫ били пренесени покъсно въ М. Азия, дето били развити по-нататъкъ отъ еолийцитѣ и ионийцитѣ. По такъвъ начинъ е произлѣзълъ голѣмъ епосъ, който пѣвцитѣ пренесли обратно въ континентална Елада[2]). Явно е, значи, че тоя епосъ — Илиадата и Одисеята — е резултатъ на дълго развитие, презъ време на което епическото градиво било увеличавано все повече и повече; най-старитѣ пѣсни на Илиадата може да се отнесатъ къмъ 10—9 в. пр. Хр., а най-новитѣ падатъ въ 7—6 в. преди Христа.

Спрѣхме се накъсо върху въпроса за произхода на епоса, защото тоя въпросъ не е безъ значение и за преценката на сведенията за древна Тракия и Македония, които срѣщаме у Омира. Едва ли може да има съмнение, че търговскитѣ сношения въ микенската епоха сѫ засѣгнали и тия две страни. Въ южна Македония сѫ открити вече на нѣколко мѣста остатъци отъ микенска керамика[3]). Въ Тракия подобна керамика още не е открита, обаче ние имаме други археологични находки, които свидетелствуватъ за сношения между микенския културенъ кржгъ и Тракия. Тука трѣбва да споменемъ бронзовия мечъ и бронзовото копие, намѣрени въ единъ гробъ при с. Калагларе[1]), и другъ бронзовъ мечъ, намѣренъ въ Пловдивско; тия мечове се схождатъ напълно съ мечове отъ Микена и Критъ. Една бронзова двойна брадвичка отъ микенски характеръ е намѣрена въ с. Семчиново Татаръ-Пазарджишко)[2]). Друга бронзова двойна брадва пакъ отъ микенски типъ[3]) е била намѣрена неотдавна при с. Семерджиево (Русенско)[4]). Не по-малко важно е и обстоятелството, че микенски традиции сѫ запазени въ Тракия и Македония (Илирия) дори до IV в. пр. Хр. Нека припомнимъ за куполнитѣ гробници при Лозенградъ[5]) и за великолепната куполна гробница съ дромосъ, открита неотдавна въ една могила при с. Мезекъ[6]). Гробоветѣ, открити въ време на войната при Требенище[7]) до Охридското езеро, които произхождатъ отъ VI или V в. пр. Хр., приличатъ на шахтовитѣ гробници въ Микена; сѫщо и намѣренитѣ въ тѣхъ златни предмети сочатъ по своята техника и украса къмъ Микена. Може да се каже, че тия находки представятъ една домашна илирийска култура, началата на която спадатъ още въ микенската епоха[8]).

---

[1]) E. Bethe, Homer I.I 11 сл. напоследъкъ застжпва мнението, че, Троя е била разрушена отъ тракийски племена около 1200 г. пр. Хр. Ср. Wilamowitz, Ilias und Homer 337. U. Wilcken, Griech. Gesch. 2-о изд. стр. 38. — Ср. изобщо и Vulič, Mélanges Šišić, 53.

[2]) Ed. Meyer, ц. м. 291.

[3]) Ср. D. Fimmen, Kretisch-myken. Kultur, 95; St. Casson, Macedonia, Thrace and Illyria, 134; Schachermayr, Etrusk. Frühgesch. 30. Нека забележимъ, че два меча отъ късно-микенски типъ сѫ намѣрени при Гревена до Халиакмонъ (Бистрица): Casson, Man XXIII, 172; Macedonia Thrace 135.

II.

Както изглежда у Омира Тракия (Θρῄκη) се схваща въ широка смисълъ като область, която се простира северно отъ

---

[1]) H. Schmidt, Zeitsch. für Ethnol. 1912, 244; Филовъ, Сборн. Шишмановъ 44; St. Casson, Man, XXIII, 1923, стр. 170 сл. Casson изказва мненио, че тоя мечъ е пренесенъ по търговския пѫть на Струмишката долина; споредъ него Бѣломорското крайбрѣжие източно отъ Струма вѣроятно не е било засегнато отъ микенската търговия. Обаче подобно заключение ни се вижда прибързано, защото тъкмо тая область на Тракия е малко изследвана въ археологично отношение. Едва ли можемъ да се съмняваме, че микенски културни елементи сѫ могли да проникнатъ въ Тракия и по долината на р. Марица.

[2]) Сборникъ Дяковичъ 105.

[3]) Сѫщата като брадвата у Montelius, La Grèce préclass. pl. 5, fig. 12.

[4]) Още необнародвана.

[5]) Филовъ, и. м. и тамъ посочената литература.

[6]) Arch. Anz. 1931, 418.

[7]) Filow, Die archaische Nekropolis von Trebenischte (Берлинъ 1927); Vulič, Arch. Anz. 1930, 276; Jahreshefte des Österr. Arch. Inst. XXVII 1.

[8]) Ср. Pernice, Götting. Gelehrte Anz. 1929, 439. И проф. Ростовцевъ, Skythien und Bosporus, 224 приема, че тука сѫ били погребани илирийци.

Елада чакъ до Дунава[1]. Въ Илиада II 844 племената на Тракия, които ограничава „бързотечния“ Хелеспонтъ, се явяватъ като съюзници на Троя; тѣ се предвождатъ отъ Акамантъ и Пейроосъ. Отъ Тракия духатъ вѣтроветѣ Борей и Зефиръ[2]; въ Ил. XXIII 191 сл. Ахилъ се обрѫща къмъ тѣхъ съ молба да дойдатъ на помощь, за да разпалятъ по-добре костера на Патрокла, та да изгори тѣлото му. Тѣ се понасятъ съ страшенъ шумъ, гонейки предъ себе си облацитѣ, вдигатъ морскитѣ вълни и пристигатъ въ Троя, за да духатъ надъ костера. Следъ като изгаря тѣлото, тѣ се връщатъ у дома си презъ тракийското море[3].

Тракия се нарича съ епитетъ ἐριβῶλαξ (тлъстопочвена) и „майка на овце“, Ил. XI 222. Споменуватъ се сѫщо и снѣжнитѣ планини на Тракия; въ Ил. XIV 225 Хера напуща Олимпъ, минува надъ Пиерия и Ематия, прехвърля снѣжнитѣ планини на коневъдци-тракийци, отъ Атонъ слиза надъ морето и стига въ островъ Лемносъ.

Омиръ нарича тракитѣ коневъдци (ἱππόπολοι), Ил. XIII 4, XIV 227; на друго мѣсто (Ил. IV 533) ги назовава съ епитетъ ἀκρόκομοι, въоржжени съ дълги копия (δολίχ' ἔγχεα χερσὶν ἔχοντες). За жаль значението на думата ἀκρόκομοι не е точно опредѣлено: тя може да се тълкува въ смисъль, че имали коса само на върха на главата (перчимъ), или че косата имъ била вързана надъ главата на вѫзелъ[4].

Но географскиятъ хоризонтъ на Омира се простира още пó на северъ. Въ Ил. XIII 3 сл. четемъ, че Зевсъ отъ планина Ида (въ Троада) обрѫща погледъ далечъ назадъ, разглеждайки земята на тракитѣ, мизитѣ и хипемолгитѣ. Явно е, че това се отнася къмъ мизитѣ, които живѣяли въ северна България; тѣ получаватъ епитетъ ἀρχέμαχοι[5].

Въ племената на южна Тракия Омиръ споменува киконитѣ. Въ Ил. II 846 тѣ се явяватъ като съюзници на троянцитѣ; тѣхенъ вождъ е Еуфемъ, Омиръ ги нарича копиеборци (Κικόνων αἰχμητάων). Въ Ил. XVII 71 Аполонъ се явява на Хектора подъ образа на Ментесъ, вождъ на киконитѣ[1]). По-подробно се говори за тѣхъ въ Одисеята IX 39 сл.; тукъ Одисей разказва следното:

---

[1] Ср. Buchholz, Homer. Realien I 1, 79.

[2] Ил. IX 5: Βορρῆς καὶ Ζέφυρος, τώ τε | Θρῄκηθεν ἄητον.

[3] Ил. XXIII 229:

οἱ δ'ἄνεμοι πάλιν αὖτις ἔβαν οἰκόνδε νέεσθαι | Θρηίκιον κατὰ πόντον.

[4] Passow-Crönert, Wörterb. der griech. Spr. I 234 тълкува тая дума „mit Schopfhaaren“; Helbig, Das homer. Epos 241 приема, че тракитѣ стригали косата си отзадъ, а я оставяли дълга на горната часть на главата.

[5] . . . . αὐτὸς δὲ πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινώ | νόσφιν ἐφ' ἱπποπόλων Θρῃκῶν καθορώμενος αἶαν | Μυσῶν τε ἀγχεμάχων. — 'Αγχέμαχοι = сражаващи се съединени, близу единъ до другъ.

„Отъ Илионъ вѣтърътъ ме понесе къмъ киконитѣ, къмъ града Исмаръ; тукъ опустошихъ града и погубихъ жителитѣ му. Отъ града заграбихме женитѣ и много имотъ, та никой не остана безъ да получи равенъ дѣлъ. Следъ това азъ подканяхъ нашитѣ да избѣгаме бързо, но тѣ, глупци, не ме послушаха. Тука тѣ пиха много вино, заклаха на брѣга много овце и много влекокраки говеда. Между това избѣгалитѣ кикони съобщиха на киконитѣ, които имъ бѣха съседи и живѣеха въ вѫтрешностьта, много повече на брой и по-храбри, опитни да се сражаватъ съ колесници, а когато трѣбва и пешà. И тѣ се явиха въ ранна сутринь, като листя и цвѣтя на пролѣть. И тогава ни сполѣтя зла сѫдба отъ Бога, насъ нещастнитѣ, за да изпатимъ голѣми злини. Следъ като се построиха[2]), започнаха битка при бързитѣ кораби и се нараняваха взаимно съ медообковани копия. Докато бѣше още рано и божествениятъ день растѣше, ние се бранѣхме и се държахме, ако и тѣ да бѣха по-много. Но щомъ слънцето се наклони къмъ пладне, тогава киконитѣ надвиха ахейцитѣ и ги обърнаха въ бѣгство. Загинаха по шесть хубаво въоржжени другари отъ всѣки корабъ. Останалитѣ се отървахме отъ смъртьта и сѫдбата.

Отъ тука отплувахме нататъкъ съ опечалено сърдце, радостни, че избѣгнахме смъртьта, но изгубили мили другари. Но двойно извититѣ кораби не потеглиха напредъ, преди да извикаме три пѫти всѣкиго отъ нещастнитѣ другари[3]), които умрѣха на полето, убити отъ киконитѣ“.

Едва ли можемъ да се съмняваме, че въ тоя разказъ се отражава споменъ за борбитѣ, които сѫ водѣли гръцкитѣ колонисти съ киконитѣ, когато се опитвали да се установятъ по тракийския брѣгъ [1]).

---

[1]) За противоречието между тия две мѣста на Илиадата ср. Lamer у Pauly-Kroll, Realenc. XV 961.

[2]) Разбира се, ахейци и кикони.

[3]) По такъвъ начинъ били поканени душитѣ на умрѣлитѣ да последватъ отдалечаващитѣ се ахейци къмъ родината, за да имъ се приготви тамъ кенотафъ; Rohde, Psyche I³ 65.

Въ областьта на киконитѣ се намиралъ гр. Исмаръ, за който се говори и въ Одис. IX 196 сл. Тукъ Одисей разказва за Аполоновия жрецъ на Исмаръ Маронъ, който живѣелъ въ свещената горичка на бога. Отъ него Одисей получилъ подаръци: седемъ таланта злато, сѫдове (кратери) отъ чисто сребро и дванадесеть делви чисто вино, божествено питие. Това вино, макаръ смѣсено съ 20 части вода [2]), пакъ издавало такъвъ приятенъ мирисъ, че мѫчно могълъ човѣкъ да се въздържи да не пие. Съ това вино Одисей опилъ киклопа, преди да го ослѣпи.

За тракийско вино се говори и въ Илиадата IX 72: шатритѣ на Агамемнона сѫ пълни съ вино, което ахейскитѣ кораби ежедневно докарвали отъ Тракия[3]).

Омиръ споменува и следнитѣ тракийски градове: Исмаръ, за който вече се каза по-горе; гр. Сестъ (Ил. II 835) въ тракийския Херсонесъ; неговитѣ жители сѫ съюзници на Троя; после Еносъ (Αἶνος), родно мѣсто на Пейроосъ (IV 520). Гр. Кабесъ (Καβησός) въ Ил. XIII 363 споредъ Хесихия сѫщо се намиралъ въ Тракия; обаче, по-вѣроятно, че то́я градъ трѣбва да се търси въ М.-Азия [4]). Нѣкои мислятъ, че и гр. Αἴσυμη (Ил. VIII 302), родно мѣсто на една отъ Приямовитѣ наложници, е билъ тракийски и го отъждествяватъ съ по-сетнешния гр. Οἴσυμη[5]). Островъ Самотраке се споменува въ Ил. XIII 13; ср. XXIV 78 [6]). Споменуватъ се и Синтиитѣ въ островъ Лемносъ, които се смѣтатъ като тракийско племе: Ил. I 594; Одис. VIII 234 (Σίντιας ἀγριοφώνους).

Името Македония не се срѣща у Омира; споменуватъ се само отдѣлни области отъ нея, именно Пиерия (Πιερίη при Олимпъ), Ил. XIV 226, Одис. V 50; Ематия (Ἠμαθίη), която носи прекоръ ἐρατεινή (прелестна), Ил. XIV 226; Пеония

---

[1]) Ср. E. Bethe, Homer III 64, 182; до късно името на Одисея е останало свързано съ тая область; при устието на крайбрѣжното Исмарско езеро (ср. Oberhummer, Realenc. IX 2134) сѫществувало мѣсто Ὀδύσσειον.

[2]) Разбира се, че това е поетическо преувеличение.

[3]) πλεῖαί τοι οἴνου κλισίαι, τὸν νῆες Ἀχαιῶν | ἠμάτιαι Θρῄκηθεν ἐπ' εὐρέα πόντον ἄγουσιν.

[4]) Bürchner, Realenc. X 1450.

[5]) Thuc. IV 107; Hirschfeld, Realenc. I 1087.

[6]) ὑφοῦ ἐπ' ἀκροτάτης κορυφῆς Σάμου ὑληέσσης | Θρηικίης.

(Παιονίη), съ епитетъ ἐριβῶλαξ или ἐρίβωλος (тлъстопочвена), Ил. XVII 350; XXI 154. — Пеонцитѣ се явяватъ като съюзници на Троя; Ил. II 848: „Пирехмесъ предвождаше криволжки (ἀγκυλότοξοι) пеонци, далечъ отъ Амидонъ, отъ широкотекущия Аксий, чиято вода най-хубаво се разлива по земята“ (ср. Ил. XVI 288)[1]). Епитетътъ криволжки се срѣща и въ Ил. X 428. На други мѣста пеонцитѣ се означаватъ като ἱπποκορυσταί (борци съ колесници, Ил. XVI 287, XXI 205) или δολιχεγχέες (съ дълги копия, Ил. XXI 155)[2]). Широкотекущиятъ Вардаръ (Ἀξιός) се споменува още въ Ил. XVI 288 и XXI 157, гр. Амидонъ — Ил. II 849 и XVI 289. Планина Атонъ (Ἄθως) — Ил. XIV 229.

Макаръ че Омировитѣ пѣсни не познаватъ Диониса като олимпийски богъ, неговиятъ оргиастиченъ култъ е вече известенъ на Омира. Въ Ил. VI 130 (въ разказа за срещата на Главка съ Диомеда) четемъ: „И силниятъ Ликургъ, синъ на Дриасъ, не живѣлъ дълго, понеже дръзналъ да се противи на боговетѣ. Той едно време преследвалъ кърмачкитѣ на бѣснуващия Дионисъ (μαινομένοιο Διωνύσοιο τιθήνας)[3]) по божествената Ниса (καθ' ἠγάθεον Νυσήιον). Тѣ всички изпуснали на земята тирситѣ, удряни съ остена отъ мжжеубиеца Ликурга. Самъ Дионисъ, подгоненъ, се хвърлилъ въ морскитѣ вълни, дето го приела въ лоното си Тетида, треперащъ отъ вика на Ликурга. Затова после боговетѣ се сърдѣли на Ликурга, и Зевсъ го ослѣпилъ; той не живѣлъ дълго, защото сталалъ омразенъ на всички богове“.

Въ Ил. XIV 323 сл. Омиръ споменува и майката на Диониса, Семела, която била любена отъ Зевса и родила Диониса: ἡ δὲ Διώνυσον Σεμέλη τέκε χάρμα βροτοῖσιν[4]).

---

[1]) Нека забележимъ, че Ил. II 484—877, тъй нареченията каталогъ на корабитѣ и троянцитѣ, се смѣта като по-късна прибавка. ок. 600 г. пр. Хр. споредъ Schmid—Stählin, Gesch. der griech. Lit. I 1, 151. Berve, Griech. Gesch. I 50 мисли, че въ каталога се отражава състоянието на Елада ок. 800 г. пр. Хр. Друго мнение поддържа Mülder, Realenc. IX 1008.

[2]) Въ Ил. XI 339, 368 троянецътъ Агастрофъ се нарича Παιονίδης (синъ на Пайонъ); тукъ народното име е употрѣбено като лично; ср. Wilamowitz, Ilias und Homer 332.

[3]) Менадата (μαινάς), жена, изпаднала въ вакхическо изстжпление, е явление, познато на Омира: ср. Ил. XXII 460. За тълкуването на гореописаната сцена ср. Rohde, Psyche II, 5, и особно Perdrizet, Cultes et mythes du Pangée 45 сл.

[4]) Трѣбва да забележимъ, че стих. 317—327 въ тая пѣсень сж посетнешна вставка.

Въ Одис. XI 321 се съобщава, че Ариадна последвала отъ Критъ Тезея, обаче той не могълъ да се наслади отъ нея, защото преди това тя била убита отъ Артемида въ островъ Дие споредъ показанието на Диониса (Διονύσου[1]) μαρτυρίῃσιν).

Въ Одис. XXIV 73 сл.[2]) сѣнката на Агамемнона разказва на сѣнката на Ахила, че при погребението на последния Тетида дала златенъ сждъ, творение на Хефеста, който ѝ билъ подаренъ отъ Диониса: въ тоя сждъ билъ поставенъ прахътъ на Ахила заедно съ праха на Патрокла.

У Омира Тракия е седалище на бога на войната Аресъ; отъ тамъ той тръгва на война заедно съ сина си Фобосъ, Ил. XIII 298 сл. Следъ своето любовно приключение съ Афродита, той се оттегля въ Тракия, Одис. VIII 361. Въ Ил. V 460 Аресъ подъ образа на Акамантъ, предводитель на тракитѣ, подбужда троянцитѣ и имъ вдъхва дързость да противостоятъ на ахейцитѣ.

Аксий като богъ се явява въ Ил. XXI 140 сл.: Аксий родилъ съ Перибоя (най-старата дъщеря на Акесаменъ) Пелегона; последниятъ родилъ Астеропея, който отишълъ въ Троя и предвождалъ пеонцитѣ.

Отъ митическитѣ тракийски пѣвци Омиръ споменува Тамирисъ, Ил. II 594 сл.: въ Дорионъ музитѣ срещнали тракийския пѣвецъ Тамирисъ (Θάμυριν τὸν Θρήικα), който идѣлъ отъ Еврита, царя на Ойхалия. Той дръзналъ да се похвали, че ще победи съ своята пѣсень и самитѣ музи, ако излѣзатъ да се състезаватъ съ него; затова тѣ го ослѣпили и му отнели дарбата да пѣе и да свири на китара.

У Омира изрично се споменуватъ тракийски мечове; така въ Ил. XIII 576 троянецътъ Хеленъ убива Деипира съ голѣмъ тракийски мечъ[3]). Между подаръцитѣ, опредѣлени за награда на победителитѣ въ игритѣ, устроени въ честь на Патрокла, се намира и хубавъ тракийски мечъ съ сребърни гвоздеи[4]), който Ахилъ взелъ отъ Астеропея (Ил. XXIII 807: φάσγανον ἀργυρόηλον καλὸν Θρηΐκιον.) Заслужава да се изтъкне, че и въ двата случая мечоветѣ се носятъ отъ троянци[1].

---

[1]) Тука имаме атическата форма на името Дионисъ.

[2]) Тия стихове сж отъ „втората Nekyia“, съставена по-късно по подражание на първата Nekyia въ кн. IX на Одисеята. Ср. Rohde, Psyche I 52.

[3]) Δηίπυρον δ' Ἕλενος ξίφεϊ σχεδὸν ἤλασε κόρσην | Θρηικίῳ μεγάλῳ. Ср. Helbig, Homer. Epos 8, 18.

[4]) Вѣроятно е дума за обкованата съ гвоздеи дръжка. Myres, Who were the Greeks 438 се съмнява, дали тия мечове сж били отъ бронзъ или желѣзо.

Въ Ил. XXIII 560 сл. се споменува скъпоценната медна броня, украсена околовръстъ съ лъскаво олово, която Ахилъ взелъ отъ убития Астеропей.

Между даровете, съ които Приамъ отива да откупи тѣлото на сина си Хектора, се споменува скъпоценна чаша, δέπας περικαλλές), която му подарили тракийски мѫже, Ил. XXIV 234.

На края нека добавимъ и известията, които дава Омиръ за сѫдбата на споменатитѣ вече тракийски герои. Пейроосъ, синъ на Имбрасъ, който дошълъ отъ Еносъ, хвърля камъкъ, наранява Диореса, и следъ това го убива съ копието си; обаче етолиецътъ Тоасъ погубва Пейрооса, безъ да може да му ограби орѫжията, защото тракитѣ обкрѫжаватъ падналия си вождъ и прогонватъ Тоасъ (Ил. IV 517 сл.).

Другиятъ предводитель на тракитѣ Акамантъ, най-храбриятъ между тѣхъ, билъ убитъ отъ Айантъ (Ил. VI 5 сл.)[2].

Пеонскиятъ предводитель Пирехмесъ билъ убитъ отъ Патрокла; неговитѣ другари се уплашили, защото падналъ тѣхниятъ вождъ, който билъ най-храбъръ въ сраженията (Ил. XVI 285 сл.). Единъ отъ подначалницитѣ на пеонцитѣ, Аписаонъ, синъ на Хипасосъ, който следъ Астеропея билъ най-храбъръ, билъ убитъ отъ Ликомеда (Ил. XVII 348). — Ахилъ убива Ригмосъ, синъ на Пейреосъ[3], който сѫщо дошълъ отъ Тракия; ударенъ съ копие отъ Ахила, той пада отъ боевата си колесница (Ил. XX 483 сл.).

Въ Ил. XXI 139 сл. подробно е описана борбата между Ахила и Астеропея,[4] който следъ смъртьта на Пирехмесъ билъ главенъ вождъ на пеонцитѣ:

---

[1] Тракиецътъ Акамантъ носи и шлемъ съ φάλος (обръчъ, който се простира по срѣдата на шлема отъ тила къмъ челото); Ил. VI 9.

[2] Нека споменемъ и троянеца Ифидамасъ, синъ на Антенора, който билъ отхраненъ въ Тракия при дѣдо си Кисей; той билъ убитъ отъ Агамемнона: Ил. XI 221 сл.

[3] Може би тоя Πείρεος е тъждественъ съ Пейроосъ, който пада убитъ Ил. IV 527.

[4] Астеропей се явява вече въ Ил. XII 102 (ἀρήιον Ἀστεροπαῖον); Ликиецътъ Главкъ и Астеропей следъ Сарпедона сѫ най-храбритѣ между троянскитѣ съюзници. Ср. Ил. XVI!, 217.

„Между това синътъ на Пелея съ дълго копие въ ржка се спусна срещу Астеропея, сина на Пелегона, горящъ отъ желание да го убие; Пелегонъ билъ роденъ отъ широкотекущия Аксий и Перибоя, най-голѣмата дъщеря на Акесамена; съ нея се съчеталъ дълбоковъртопниятъ богъ.[1]) Къмъ него се юрналъ Ахилъ, но той му излѣзълъ насреща отъ реката, съ две копия въ ржце. Дързость вдъхна въ гърдитѣ му Ксантъ, разгнѣвенъ заради падналитѣ юнаци, които Ахилъ безмилостно избиваше въ неговитѣ води. Когато се приближиха единъ срещу другъ, първъ заговори богоподобниятъ бързоногъ Ахилъ: „кой си ти, и отъ какъвъ си родъ, та се одързостявашъ да ми излѣзешъ насреща? Само деца на злощастни родители се срѣщатъ съ моята сила.“

Нему пъкъ така отговори славниятъ синъ на Пелегона: „храбри сине на Пелея, какво ме питашъ за рода ми? Азъ съмъ отъ далечната тлъстопочвена Пеония и предвождамъ пеонци съ дълги копия. Вече ми е единадесетиятъ день, откакъ съмъ дошълъ въ Илионъ. А пъкъ родътъ ми е отъ широкотекущия Аксий, който роди славния копиеборецъ Пелегонъ; той пъкъ, казватъ, родилъ мене. Хайде сега да се биемъ, благородни Ахиле!“

Така каза съ заплаха. Славниятъ Ахилъ вдигна пелийското си копие, ала героятъ Астеропей хвърли едновременно две копия, понеже бѣше ловкъ и съ двете си ржце. Съ едното той улучи щита на Ахила, но не можа да го пробие, защото го възспрѣ златото,[2]) божиятъ даръ; другото копие удраска лакътя на дѣсницата му, та заструи черна кръвь, и като прехвръкна надъ него, заби се въ земята, жадно да се насити на месо. Следъ него Ахилъ хвърли по Астеропея праволетящето копие, съ желание да го убие, но не го улучи, а удари стръмния брѣгъ, та ясеновото копие се заби до половина въ него. Но синътъ на Пелея, като изтегли острия си мечь отъ бедрото, се спусна къмъ него разпаленъ; Астеропей напусто се мжчеше да изтръгне съ дебелата си ржка копието на Ахила отъ брѣга: три пжти го разклати, желаещъ да го изтръгне, три пжти сила не му достигна; четвърти пжть искаше да счупи ясеновото копие на Еакида, като го прегъне, но Ахилъ го изпревари и съ меча си му отне живота, защото го удари въ корема до пжпа, та изтекоха на земята всичкитѣ му чърва и мракъ обхвана очитѣ на хъркащия. А пъкъ Ахилъ, като стжпи на гърдитѣ му, свлече оржжията му и, славейки се съ победата, извика: „Лежи така! Мжчно е да се боришъ съ децата на всемогжщия Кронионъ, ако и да си роденъ отъ река. Защото ти казваше, че си потомъкъ на широкотекущата река, а пъкъ азъ се славя, че съмъ отъ рода на великия Зевсъ.“

---

[1]) т. е. речниятъ богъ Аксий.

[2]) т. е. златната обкова на щита.

Ст. 205: „Следъ това той се обърна противъ пеонцитѣ-колесоборци, които бѣха се юрнали да бѣгатъ покрай въртопната река, когато видѣха най-храбрия си вождъ въ страшна битка поразенъ отъ ржката и силния мечъ на Пелида. Тамъ той уби Терсилоха, и Мидона, и Астипила, и Мнесоса, и Трасиосъ, и Айния, сжщо и Офелеста. И още повече пеонци щѣше да избие бързоногиятъ Ахилъ, ако дълбоковъртопната река, разгнѣвена, не бѣше издигнала гласъ отъ глъбината, преобразена на мжжъ“ и пр. —

Епизодътъ за борбата между Ахила и Астеропея, която изложихме по горе, както изглежда, представя по-късна прибавка отъ поетъ, който е преработиль тая часть отъ Илиадата.[1]) Изказано е и предположение, че тукъ имаме отражение на борбитѣ, които еолийцитѣ въ Тесалия едно време водѣли съ съседитѣ си, пеонцитѣ.[2])

Сждбата на тракийския царь Ресъ е разказана въ десетата песень на Илиадата (тъй наречената Долония). Диомедъ и Одисей излизатъ презъ нощьта да разузнаятъ положението на неприятелския станъ; тѣ улавятъ троянеца Долонъ, който билъ изпратенъ отъ Хектора като съгледвачъ къмъ корабитѣ на ахейцитѣ. Отъ него тѣ узнаватъ за разположението на троянцитѣ и тѣхнитѣ съюзници въ стана; той сжщо имъ съобщава, че наскоро дошли нови съюзници, тракийци, предвождани отъ царя Реса.

Ст. 434 сл.: „а ако желаете да се вмъкнете въ троянската войска, тамъ настрана сж новодошлитѣ тракийци, разположени най-накрая отъ всички; между тѣхъ е царь Ресъ, синъ на Еионея. Азъ видѣхъ неговитѣ коне, най-хубави и найедри, по-бѣли отъ снѣгъ[1]), бързобѣги като вихъръ. Колесницата му е хубаво украсена съ злато и сребро. Той дойде съ оржжия, златни, огромни, дивни да ги видишъ; тѣ не приличатъ на смъртни мжже да ги носятъ, а на безсмъртни богове.“

---

[1]) Wilamowitz-Moellendorff, Ilias und Homer 84 сл.

[2]) R. von Scala, Das Griechentum in seiner geschichtl. Entwicklung, 22

Следъ като Долонъ далъ тия сведения, той билъ убитъ отъ Диомеда, следъ което Одисей и Диомедъ проникватъ въ троянския станъ. Ст. 470: „скоро тѣ достигнаха стана на тракийскитѣ мжже. Тѣ спѣха, изморени отъ работа, а хубавитѣ имъ оржжия лежеха на земята до тѣхъ, наредени прилично въ три редици; при всѣки отъ тѣхъ стоеше двойка коне. Въ срѣдата спѣше Ресъ, при него стоеха бързитѣ коне, вързани съ ремъци за кочията на колесницата. Одисей, който го зърна по-рано, посочи го на Диомеда: „ето, това е мжжътъ, Диомеде, това сж конетѣ, за които ни разказваше Долонъ, когото убихме. Хайде, покажѝ юнашката си сила; не трѣбва да стоишъ празенъ съ оржжията си, ами отвързвай конетѣ, или пъкъ ти убивай мжжетѣ, а азъ ще се погрижа за конетѣ“.

Така рече, а пъкъ Диомеду вдъхна дързость бухалоока Атина. Той почна да убива околовръстъ, вдигна се страшенъ стонъ на убиванитѣ съ мечъ траки, земята се обагри съ кръвь. Както лъвъ, наскокналъ на беззащитно стадо овци или кози, връхлетява на него съ гибелна помисъль, така Тидеевиятъ синъ обхождаше тракитѣ, додето погуби дванадесеть души. И когото Тидидъ погубваше съ меча си, хитриятъ Одисей задъ него го улавяше за крака и го изтегляше назадъ съ тая умисъль, щото китногривеститѣ коне да преминатъ лесно и да не се изплашатъ, като стжпятъ върху мрътви, още не привикнали на това. А когато синътъ на Тидея достигна до царя, и него тринадесетия, лиши отъ сладкия животъ: той тежко изпъшка, защото лошъ сънь бѣ се явилъ до главата му. Между това търпеливиятъ Одисей отвърза конетѣ, привърза ги единъ за другъ съ ремъци и ги изкара отъ стана, удряйки ги съ лжка, понеже не бѣ помислилъ да вземе лъскавия бичъ отъ кочията. После подсвирна, давайки знакъ на благородния Диомедъ; а тоя се бавѣше и обмисляше, какво по-смѣло дѣло да извърши: дали да вземе колесницата, въ която лежеха хубавитѣ оржжия, като я изтегли за аржша или вдигне високо и изнесе, или пъкъ да отнеме живота на още повече тракийци. Додето обмисляше това въ духа си, Атина застана наблизу и така рече на богоподобния Диомедъ: „помисли за връщане, храбри сине на Тидея, къмъ дълбокитѣ кораби, да не би да се върнешъ тамъ съ бѣгство, ако нѣкой богъ разбуди троянцитѣ“. Така каза, а той позна гласа на говорящата богиня и пъргаво се метна на коня; Одисей ги шибна съ лѫка[1]) и тѣ полетѣха къмъ бързитѣ кораби ахейски.

---

[1] По-долу въ ст. 540 сл. се разказва, че когато Несторъ видѣлъ докаранитѣ отъ Одисея коне на Реса, той се възчудилъ и казалъ, че тѣ приличатъ на слънчеви лжчи (αἰνῶς ἀκτίνεσσιν ἐοικότες ἠελίοιο).

Не не безгрижно вардѣше сребролѫкиятъ Аполонъ, когато видѣ, какъ Атина вървѣше следъ сина на Тидея. Разгнѣвенъ на нея, той се втурна въ войската на троянцитѣ и разбуди тракийския съветникъ Хипокоонъ, благородния братовчедъ на Реса. Той се вдигна отъ сънъ, и като видѣ празно мѣстото, дето стоеха бързитѣ коне, сѫщо и трептящитѣ още мѫже въ страшни кърви, изрида и почна да призовава по име милия си приятель. У троянцитѣ, които се притекоха на купчини, се вдигна ужасенъ глъчъ и безкраенъ смутъ: тѣ гледаха страшнитѣ дѣла, извършени отъ мѫжетѣ, които се върнаха при дълбокитѣ кораби“.

Днесъ много учени приематъ, че десетата пѣсень на Илиадата образува отдѣлна пѣсень, която била съчинена, когато Илиадата вече сѫществувала; нейниятъ поетъ е ималъ вече предъ видъ Илиадата.[2]) Споредъ Bethe[3]) въ епизода за Ресъ се отражаватъ борбитѣ, които гърцитѣ водѣли съ тракитѣ при колонизацията на Абдера и Марония. Предполага се дори, че Долонията е отражение на борбитѣ на атинскитѣ поселенци въ тракийския Херсонесъ, ок. 560 год. пр. Хр.[4]) Въпрѣки това поетътъ въ тая пѣсень е описалъ въорѫжението на тракитѣ по сѫщия начинъ, както и на други мѣста въ епоса, т. е. еднакво съ ахейското.[5])

---

[1]) Поетътъ е пропусналъ да каже, че Одисей възседналъ другия конь.

[2]) Wilamowitz-Moellendorff, Ilias und Homer 61. Mülder, Realenc. Klass. Alt. XI 1014.

[3]) Homer III 3, 64.

[4]) Schmid-Stählin, Gesch. der griech. Liter. I, 1, 151.

[5]) Helbig ц. съч. 11. — Wilamowitz, Ilias 62 изтъква, че въ тая пѣсень нѣкои герои обличатъ кожуси отъ лъвска или пантерска кожа (VI 29, 175); това е тракийски обичай.

III.

Още W. Helbig[1]) бѣше изтъкналъ обстоятелството, че въ епоса тракитѣ стоятъ въ културно отношение наравно съ ахейцитѣ, въ противоположность на класическата епоха, когато елинитѣ сѫ смѣтали тракитѣ като варварски народъ. Helbig изказва и известно предположение относно факторитѣ, които сѫ причинили това по-високо културно развитие на Тракия. Тоя въпросъ обаче, следъ новитѣ археологически открития, се явява въ друга свѣтлина.

Днесъ едва ли можемъ да се съмняваме, че въ Тракия въ II хилядогод. пр. Хр. е сѫществувала бронзова култура, която се е развивала успоредно съ критско-микенската. Досегашнитѣ случайни находки на бронзови мечове, копия, брадви, сърпове и пр. показватъ, че тракийската бронзова култура е имала общи чърти съ тая на срѣдна Европа; отъ друга страна, обаче, тя ще да е възприела елементи и отъ микенския културенъ кржгъ. Една отъ належащитѣ задачи на домашната ни предисторическа археология е да издири повече градиво за запознаване съ бронзовата култура на Тракия.

Thrakien im Homerischen Epos.

In dieser Abhandlung bespricht der Verfasser, die Zeugnisse über Thrakien, die uns im Homerischen Epos erhalten sind und auf die schon W. Helbig aufmerksam gemacht hatte. Neue archäologische Funde in Bulgarien, z. B. bronzene Schwerter, Lanze und Doppeläxte von mykenischen Typus, sowie der Umstand, dass mykenische Nachwirkungen in Thrakien bis ins IV. Jahrh. v. Chr. lebendig geblieben sind, lehren uns, dass auch Thrakien in Beziehung zum mykenischen Kulturkreis gestanden hat. Unter diesem Gesichtpunkt erscheinen die Zeugnisse Homers über Thrakien in neuer Beleuchtung.

---

[1]) Das Homer Epos aus den Denkmälern erläutert, 2° изд. стр. 7 сл. — Ср. G. Kazarow, Beitr. zur Kulturgesch, der Thraker, 5 сл.; Битъ на старитѣ траки, въ СБАН I.

Приносъ къмъ погребението на мъртвитѣ у старитѣ траки

Отъ **В. Миковъ**

Земитѣ на юго-източна Европа като се почне отъ Украйна презъ Бесарабия, Молдава, Влашко, източната половина на северна България, южна България, южна Македония до Тесалия сѫ били обитавани презъ камено-медната епоха отъ единъ народъ,носитель на така наречената рисувана керамика, за чийто произходъ до сега сѫ изказани най-противни мнения[1]). Отъ този народъ ни сѫ останали незаличими следи, а именно селищнитѣ могили, каквито само у насъ сѫ изброени около 160[2]). Въ самото начало на бронзовата епоха, или приблизително около 1900 г. пр. Хр.[3]) това могилно население напуска своитѣ селища, но кѫде отива и дали доброволно, или подъ натиска на другъ народъ? — това сѫ въпроси, на които не може да се даде точенъ отговоръ.

Но каквото и да е станало, не следъ дълго време върху нѣкои отъ напустнатитѣ могилни селища, или въ близко съседство съ тѣхъ, се е настанило ново съ бедна култура население. Останкитѣ на новото население образуватъ културни напластявания отъ 1—5 метра високи могили, които нѣматъ нищо общо съ богатитѣ и разнообразни културни останки отъ по-старото могилно население[4]). Въ най-долнитѣ пластове на новитѣ селищни могили, намираме керамика, която можемъ да датираме къмъ началото на бронзовата епоха[1]; въ следващитѣ по-горни пластове се проследява постепенното ѝ развитие, докато въ най-горнитѣ пластове добива форми, каквито ни сѫ познати отъ 12—10 в. пр. Хр.[2]. Възъ основа на незначителнитѣ разкопки и изследвания въ тѣзи могили се установява, че непрекѫснато почти отъ 19—11 в. пр. Хр. въ нашитѣ земи е живѣлъ единъ народъ, който не може да бѫде другъ, освенъ тракитѣ. А знаемъ, че къмъ 12—10 в. пр. Хр. въ нашитѣ земи се споменуватъ вече тракитѣ, които сѫ представени като носители на висока материална култура[3]. Селища отъ това време, които съ положителность можемъ да смѣтаме за тракийски, до сега сѫ открити нѣколко и то само въ южна България, а такива безспорно ще се намѣрятъ и въ другитѣ части на българскитѣ земи. Въ горнитѣ пластове на могилата до Св. Кирилово (Ст. Загорска ок.)[4], въ Берекетската могила до Ст. Загора[5], въ могилата до Срѣдногорово (Казанлъшка ок.)[6], както и въ могилата до Карнобатъ сѫ намѣрени изключително материали отъ тракийска култура, отъ каквато изцѣло сѫ и могилитѣ: „Монастиря“ до с. Дудене, „Бъзунека“ до с. Графъ-Игнатиево, Камшикова могила между Графъ-Игнатиево и Крислово (Пловдивска ок.)[7] и Малева могила до Азапъ-кьой (Ямболска ок.)[8]. За насипване на Кукова могила до Дуванлии (Пловдивска ок.) е използвана една тракийска селищна могила[9].

---

[1]) O. Menghin, Weltgeschichte der Steinzeit. Wien 1931, стр. 566 и сл.

[2]) В. Миковъ, Могилитѣ въ България въ „Българска Историческа Библиотека". Год. II, кн. IV. стр. 11 и следн. сѫ изброени само 117, обаче следъ това и откриха още 43, а следъ време ще се намѣрятъ още нови селища.

[3]) O. Menghin, Die ethnische Stellung der ostbandkeramischen Kulturen. Tocharer und Hettiter (Festschrift Hruschewski). Wien 1928, стр. 3 и следн.

[4]) В. Миковъ. Селищна могила отъ бронзовата епоха до Азапъ-кьой (Ямболско) въ Год. Пл. Н. Биб. 1928/29, стр. 177.

За съжаление нито една отъ горнитѣ селищни могили не е разкопавана системно, освенъ отчасти могилата въ Св. Кирилово, а тѣ ще дадатъ извънредно интересни предмети, възъ основа на които ще може да се каже много нѣщо за материалната и духовна култура на тракитѣ презъ бронзовата и отчасти презъ старата желѣзна епоха.

---

[1] Ibid. 181.

[2] H. Schmidt, Heinrich Schliemann's Sammlung Trojanischer Alterthümer. Berlin 1902, стр. 172.

[3] Г. И. Кацаровъ, Битътъ на старитѣ траки, въ Сб. Ак. Н. кн. I, 1914, стр. 6.

[4] G. I. Kazarow, Vorgeschichtliches Funde aus Sv. Kirilovo. Prähist. Zeitschrift 1914, стр. 67—88.

[5] Материали въ Казанлъшката музейна сбирка.

[6] Материали въ Казанлъшката музейна сбирка.

[7] Материали събрани само върху повърхнсстьта на могилитѣ.

[8] В. Миковъ, Могила отъ бронз., стр. 171 и следн.

[9] Материали въ Пловдивския Народенъ Музей, които ще бѫдатъ публикувани наскоро.

Отъ могилнитѣ обитатели, живѣли презъ камено-медната епоха у насъ, сѫ известни нѣколко гроба, следователно ние бихме могли да кажемъ нѣщо за погребението на мъртвитѣ у непосредственитѣ предшественици на тракитѣ. При разкопкитѣ на селищната могила до Ямболъ сѫ открити гробове, но рѫководителитѣ на разкопкитѣ, въпрѣки че приематъ самата могила за некрополъ, говорятъ много накратко за тѣхъ[1]). Обаче при разкопкитѣ въ могилата до Русе сѫ открити 7[2]), а въ тази до Балбунаръ 25 скелета[3]). Умрѣлитѣ и отъ двете селища сѫ били полагани направо въ земята, безъ никакво ограждане, като сѫ били поставяни въ повечето случаи легнали на лѣво, но винаги въ своето положение (Hocker); краката свити така, че коленетѣ се допиратъ до лактитѣ на рѫцетѣ, а пръститѣ на рѫцетѣ поставени подъ или предъ брадата. При нѣкои отъ скелетитѣ не е имало нищо, а при други разни предмети. При единъ скелетъ отъ Русенската могила сѫ открити два глинени сѫда, една медна игла и маниста, направени отъ черупки[4]). Въ единъ гробъ пъкъ отъ Балбунаръ сѫ намѣрени два глинени сѫда, при други — кременни ножове, стъргалки, косо заострени кременни брадви и пр.[5]). Значи могилнитѣ обитатели отъ края на камено-медната епоха сѫ погребавали своитѣ мъртви въ самото селище, въ близко съседство съ жилището и въ свито положение, като при мъртвия сѫ оставяли необходимитѣ предмети, нужни му за задгробния животъ.

Въ Сакаръ-планина, Странджа и Източнитѣ Родопи се намиратъ особени паметници — известни съ името долмени[6]). Това сѫ гробове, подобни на стаи, построени отъ грамадни камени блокове. Въ нѣкои случаи долменитѣ сѫ покрити съ пръсть и наподобяватъ на надгробнитѣ могили[7]). По устройство нашитѣ долмени сѫ напълно аналогични на долменитѣ отъ Кримъ, Кавказъ, Персия и Мала-Азия, въ които сѫ намѣрени скелети заедно съ предмети отъ медната и началото на бронзовата епоха[1]). И въ нашитѣ долмени, споредъ сведения, сѫ намѣрени човѣшки скелети и глинени сѫдове, обаче тѣзи открития сѫ станали случайно отъ иманяри, затова и нищо не може да се каже за времето, нито за начина на погребението на мъртвитѣ у този неизвестенъ народъ, който е издигалъ мегалитнитѣ паметници.

---

[1]) G. Seure et A. Degrand., Explorations de quelques Tells. Bull. de Corr. Hell. 1906, стр. 386 и 387.

[2]) Д. Костовъ, Предисторическата могила до Русе. Годишникъ на Народния Музей 1922/25, стр. 69 и сл.

[3]) В. Миковъ, Селищната могила до Балбунаръ. Изв. Б. Арх. Инст. кн. IV, стр. 277.

[4]) Д. Костовъ, стр. 69—70.

[5]) В. Миковъ, стр. 278 и следн.

[6]) К. Шкорпилъ, Мегалитни паметници и могилища. София 1925, стр. 5 и следн. и цитираната тамъ литература върху нашитѣ долмени.

[7]) J. Déchelette, Manuel d'archéologie préhistorique. Paris 1907, I стр. 388 и сл.; К. Шкорпилъ, стр. 7.

Въ периода отъ 19—11 в. пр. Хр., както приехме вече, въ нашитѣ земи сѫ живѣли тракитѣ, но тъй като нито едно отъ тракийскитѣ селища отъ това време не е разкопано, както трѣбва, и не е намѣренъ нито единъ гробъ, то и за начина на погребението нищо не можемъ да кажемъ. Въ могилата до Азапъ-кьой сѫ били открити скелети[2]), но дали тѣ сѫ съвременни на културнитѣ останки, или сѫ по-късни гробове, не може нищо да се установи.

У насъ едвамъ отъ къмъ края на бронзовата епоха сѫ намѣрени следи отъ изгаряне на мъртвитѣ, но и това е станало случайно. Така, заедно съ единъ бронзовъ върхъ за копие отъ Б. Слатина[3]) били намѣрени и горѣли човѣшки кости. Не е вѣрно твърдението на G. Wilke, че въ България сѫ намѣрени горѣли кости заедно съ рисуваната керамика[4]).

Ако бронзовата епоха у насъ не е добре представена и почти не е изучена, то желѣзната, особено старата желѣзна, или халщатската епоха е добре изследвана, а то се дължи на обстоятелството, че отъ нея притежаваме много повече предмети отъ колективни и единични находки, намѣрени изключително въ гробове. Възъ основа на тѣзи находки и системнитѣ проучвания на могилни гробове отъ VI.—IV. в. пр. Хр., ние можемъ да кажемъ много повече за погребението на мъртвитѣ у тракитѣ, отколкото това знаемъ отъ историческитѣ известия.

За погребалнитѣ обичаи на тракитѣ Херодотъ разказва следното: „Богатитѣ се погребватъ така: трупътъ държатъ изложенъ три дена наредъ, колятъ разни жертвени животни и се угощаватъ, следъ като по-рано сж оплакали умрѣлия. следъ това го погребватъ, като го изгарятъ, или заравятъ въ земята. После издигатъ могила и устройватъ разни състезателни игри. . .“[1]) По-нататъкъ Херодотъ говори: „тия (тракитѣ), които живѣятъ на северъ отъ крестонцитѣ постжпватъ така: всѣки има по много жени и, ако умрѣ нѣкой, става голѣмъ споръ между женитѣ, пъкъ и приятелитѣ се страшно мжчатъ да узнаятъ, коя отъ женитѣ е била най-любима на умрѣлия мжжъ. И тази, на която се признае тая честь, тържесвено се занася отъ мжже и жени на гроба, дето я принася въ жертва най-близкиятъ ѝ роднина, и следъ това се погребва заедно съ мжжътъ“[2])

---

[1]) J. de Margon, La préhistoire orientale Paris. 1927, III, стр. 256.

[2]) В. Миковъ, Могила отъ бронзовата епоха, стр. 171.

[3]) Инв. № 1812, отъ предисторическия отдѣлъ на Народния Музей.

[4]) G. Wilke, въ Ebert's Reallexikon VII, 277.

Ксенофонтъ пъкъ съобщава, че следъ едно сражение одриситѣ погребали падналитѣ свои, пирували доста много и следъ това устройвали надпрепускания съ коне[3]).

Такива и подобни известия намираме и у други стари автори, както за траки, така и за гети, скити, келти, германци и др.

Сега трѣбва да видимъ какво се установява отъ археологическитѣ находки и изследвания. Преди всичко, повечето отъ това, което намираме въ известията се потвържда и отъ разкопкитѣ, а именно: тракитѣ сж издигали могили надъ своитѣ мъртви, погребвали сж ги чрезъ изгаряне и направо и сж клали разни жертвени животни. Нийде у старитѣ автори не намираме известие, както напримѣръ за скититѣ[4]), че и тракитѣ сж оставяли въ гробоветѣ на своитѣ умрѣли сждове и други принадлежности и най-после до сега въ нито една могила у насъ не сж намѣрени погребани заедно мжжътъ и жената, както ни учатъ известията.

За сега е мжчно да се каже отъ кжде е преминалъ у тракитѣ обичая да насипватъ могили надъ своитѣ умрѣли. Египтянитѣ презъ ново-каменната епоха сж имали обичай да издигатъ могили[5]). Въ Южна Русия презъ камено-медната епоха се явяватъ надгробнитѣ могили, въ които сж открити погребения съ скелети въ свито положение, понѣкога боядисани съ чеврена боя[1]). Тѣзи погребения сѫ просѫществували въ Русия непрекѫснато до появата на желѣзото, а времето на появата на желѣзото (около 9—8 в. пр. Хр.), съвпада съ проникването на иранцитѣ и гърцитѣ въ Ю. Русия[2]), отъ които първитѣ сѫ имали обичай да насипватъ могили надъ своитѣ мъртви.

---

[1]) Herodot (V. 8) у Г. И Кацаровъ, Битътъ на старитѣ траки, стр. 39.

[2]) Herodot, у Г. И. Кацаровъ, стр. 39.

[3]) Xenophon, у Г. И. Кацаровъ, стр. 39.

[4]) Herodot у М. Ростовцевъ, Эллинство и иранство на югѣ Россіи. Петроградъ, стр. 60.

[5]) J. Déchelette, Manuel, I 578.

Съ могиленъ насипъ сѫ били покрити и по-голѣмата часть отъ долменитѣ[3]). Могили отъ бронзовата епоха има и въ срѣдна и западна Европа[4]). Въ Илиадата се споменува за изгаряне на умрѣлитѣ троянци и ахейци, пепельта на които следъ това е била събирана въ сѫдове и погребвана подъ могили, напълно така, както сѫ правили първитѣ арийци въ Индия[5]). Презъ желѣзната епоха, навредъ изъ Европа е билъ разпространенъ обичая да се насипватъ могили надъ умрѣлитѣ, съ изключение на Гърция и южна Италия. Отъ тази епоха, особено отъ къмъ VII. в. пр. Хр. у насъ сѫ познати най-старитѣ могилни погребения, — отъ Ендже (Шуменско)[6]), Ловечъ, Александрово (Ловчанска ок.) и Попово (Елховска ок.)[7]) — следователно и тогава, може би, този обачай ще да е преминалъ у тракитѣ. Въ допълнение на това предположение ще приведемъ следнитѣ доказателства, отъ които ще се види, кога и отде тракитѣ сѫ възприели обичая да насипватъ могили.

Не допустимо е въ никой случай щото обичаятъ — тракитѣ да издигатъ могили да е наследенъ отъ онзи народъ, който е градилъ долменитѣ, тъй като долменното население е живѣло презъ медната и, може би, въ началото на бронзовата епоха, 1000—1200 години преди първата надгробна могила у насъ.

---

[1] М. Ростовцевъ, Эллинство и Иранство на итѣ Россіи, стр. 9; M. Rostovtzew, Iranians and Greeks in South. Russia, Oxford 1922, стр. 21.

[2] M. Rostovtzew, Iranians and Greeks, стр. 21.

[3] J. Déchelette, Manuel I, стр. 388 и следн.

[4] J. Déchelette, Manuel I, стр. 462; II, стр. 135 и следн.; I. Cervinka въ Ebert's Reallex., II. 384.

[5] J. L. Myres, Who were the Greeks? Barkeley 1930, стр. 391; O Schrader, Reallex. der Indogerm., стр. 102.

[6] Р. Поповъ, Култура и животъ на предист. човѣкъ въ България II, 1930, стр. 72 и следн.

[7] Р. Поповъ, Новооткрити паметници отъ желѣзн. епоха, въ Изв. Б. Арх. Инст. V, 1928/29, стр. 160 и сл.

Този обичай да е преминалъ отъ срѣдна Европа е невъзможно, иначе биха се намѣрили, особено въ западната половина на Балканския полуостровъ, могилни находки отъ бронзовата епоха, подобни на тѣзи отъ срѣдни Дунавъ, когато както у насъ, така и въ другитѣ части на полувстрова, най-старитѣ могилни погребения сѫ отъ VII. в. пр. Хр.[1]). Ако насипването на могили е минало отъ западъ, то въ западната половина на полуострова не само че биха се намѣрили по-стари могили, но тамъ тѣ биха били и по-многобройни. Въ сѫщность ние виждаме обратното: — въ земитѣ между Черно море, р. Огоста, изворитѣ на Струма, Брѣгалница и до долното течение на р. Вардаръ има много могили, които можемъ да датараме отъ VII. в. пр. Хр. до XIV. в. сл. Хр.[2]), когато на западъ отъ тази линия — Видинско, Сърбия, Македония и Албания, могили се срѣщатъ много нарѣдко, които да сѫ отъ VI. в. пр. Хр. до IV. в. сл. Хр., или пъкъ съвършенно липсватъ за да се появатъ отново въ Босна, дето най-старитѣ могилни погребения сѫ отъ VII. в. пр. Хр.[3]). Могилнитѣ находки отъ западната половина на Балканския п-въ сѫ типични за втората половина на халщатската епоха (VII.—V. в. пр. Хр.), която особено къмъ V. в. пр. Хр. добива голѣмо разпространение въ днешнитѣ български земи. Но съ разпространение на тази култура, не се е разпространилъ и обичаятъ да се насипватъ могили, тъй като много по-голѣмата часть отъ всички халщатски находки произхождатъ отъ плоски гробове[4]) и много по-малко отъ могилни. И за забелязване е, че всички халщатски предмети отъ България, намѣрени въ Видинско, отчасти Врачанско, Софрйско и др. произхождатъ отъ равни гробове[5]), когато тѣзи, намѣрени на изтокъ — Врачанско, Плевенско, Родопитѣ и др., сѫ изключително отъ могилни гробове[1]). Отъ горнитѣ редове е ясно, че обичаятъ да насипватъ тракитѣ могили не е преминалъ отъ западъ.

---

[1]) Р. Поповъ, стр. 165 и следн. Fr. Fiala, Die Ergebnisse, der Untersuchnung prähistorischer Grablügel auf dem Glasinac въ Wiss. Mitt. aus Bosn. und. Herz. Bd. V. 189, стр. 16 и сл.

[2]) В. Миковъ, Могилитѣ въ България, въ Бълг. Ист. Библ Год. II, кн. IV, стр. 16 и сл.

[3]) C. Truhelka, Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savabette bei D. Dolina въ Wiss. Mitt. aus Bos. und Herzeg. B. IX 1904, стр. 84 и следн.

[4]) Възъ основа на добититѣ отъ могилитѣ материали тѣзи могили не могатъ да бѫдатъ въ никой случай по-стари отъ VII. в. пр. Хр. ср. Fr. Fiala въ Wiss. Mitt. aus Bosnien въ Bd. V, стр. 3 и сл.

[5]) Р. Поповъ, Гробни находки отъ халщатска епоха, въ Сп. Б. Ак. Н. кн. XIV, стр. 106, за Македония, стр. 110 и сл.; Р. Поповъ, Год. Нар. Музей 1921, стр. 152 и сл.

Колкото за Мала-Азия, макаръ и известията да говорятъ, че троянцитѣ и ахейцитѣ сѫ погребвани подъ могили, но по липса на паметници нищо не може да се каже.

Остава най-после да се приеме, че този обичай е преминалъ отъ северъ. По-горе казахме, че съ появата на желѣзото (9—8 в. пр. Хр.), въ ю. Русия, изчезва и обичая да се погребватъ тѣлата въ згънато положение и да се боядисватъ съ червена боя и че идва новъ народъ, който сѫщо така е насипвалъ могили надъ своитѣ мъртви. Старото население, което е боядисвало мъртвитѣ и е издигало могили надъ тѣхъ, подъ натиска на новитѣ народи — кимерийци и скити се разпръсва на разни посоки, като една часть отъ него се настанява и въ нашитѣ земи — Добруджа и с.-и. България, кѫдето продължава да погребва своитѣ мъртви по стария обичай. Така, въ две могили до Ендже (Шуменско) сѫ открити гробове въ згънато положение и боядисани съ червена боя[2]). Намѣренитѣ при единъ отъ скелетитѣ предмети сѫ напълно сходни съ предметитѣ, каквито се намиратъ въ ю. Русия къмъ 8—6 в. пр. Хр. и сѫ едни отъ най-старитѣ могили паметници открити досега у насъ (около 7—6 в. пр. Хр.). Къмъ това време можемъ да отнесемъ и двата желѣзни меча — намѣрени сѫщо така въ могили — отъ Александрово (Ловчанско)[3]) и Попово (Елховско)[4]), както и мечътъ съ антени отъ Ловечъ[5]). Интересно е, че въ единъ могиленъ гробъ до Александрово е намѣренъ скелетъ въ згънато положение, който се датира къмъ VII.—V. в. пр. Хр.[6]). Тракитѣ сѫ възприели обичая да насипватъ могили отъ това по-старо население отъ Ю. Русия, но не и отъ скититѣ, тъй като най-старитѣ скитски могилни гробове сѫ едвамъ отъ VI. в. пр. Хр.[1]), когато най-старитѣ могилни находки у насъ сѫ отъ VII. в. пр. Хр. По-късно, особено къмъ VI.—IV. в. пр. Хр., когато скититѣ се спускатъ въ с.-и. България, тѣ спомогнали още повече, да се разпространи между тракийскитѣ племена обичаятъ да се натрупватъ могили, а това показватъ и многото находки отъ скитски произходъ, както и начинътъ на погребение на мъртвитѣ, открити у насъ[2]). Отъ скититѣ и другитѣ северни народи тракитѣ сѫ възприели само обичая да натрупватъ могили, но не и да погребватъ своитѣ мъртви, тъй като погребенията у горнитѣ народи се различаватъ отъ тракийскитѣ — скититѣ не сѫ изгаряли своитѣ мъртви[3]), когато тракитѣ сѫ ги изгаряли.

---

[1]) Р. Поповъ, „Предисторически изследвания въ Врачанско поле, Изв. Б. А. И., кн. II, стр. 137 сл. В. Миковъ, Могилни некрополи отъ Ловческо и Тетевенско, въ И. Б. А. И. кн. VI 1930/31, стр. 187 и сл. Б. Дяковичъ, Халщатски и латенски фибули въ Пловд. Нар. Библ. въ И. Б. А. И. кн. I, стр. 37 и сл.

[2]) Р. Поповъ, Култура и животъ стр. 72.

[3]) Р. Поповъ, Новооткрити паметници, И. Б. А. И. кн. V, стр. 282.

[4]) Р. Поповъ, Новооткрити пам. стр. 289.

[5]) Ibid., стр. 280.

[6]) В. Миковъ, Могилни некрополи, стр. 173.

Ако издигането на могили е старъ тракийски обичай, то навредъ въ земитѣ между Черно и Адриатическо море и отъ Карпатитѣ до Бѣло море, дето сѫ живѣли тракитѣ преди изселването на фригитѣ и мизитѣ и преди заемането на западната половина на п-ва отъ илиритѣ (12—10 в. пр. Хр.), биха се открили по-стари отъ VII. в. пр. Хр. могилни гробове, а ние виждаме, че не само нийде на Балканския п-въ не сѫ открити по-стари отъ VII. в. пр. Хр. могилни находки, но и най-старитѣ, както и най-много могили има въ източната половина на Балкана, т. е. въ земитѣ по-близо до ю. Русия.

Отъ всичко казано до тукъ се разбира, че обичаятъ тракитѣ да издигатъ могили е преминалъ отъ северо-изтокъ и то къмъ VIII.—VII. в. пр. Хр.

Могилитѣ сѫ били насипвани на всѣкакви мѣста — равнини, долини, височини, гребени и сѫ единични и на групи. Отъ това, което е наблюдавано въ южна Русия, се създава убеждение, че за всѣко царско погребение се е избирало високо и открито мѣсто[4]), така и у насъ, отъ изследванията се важда, че всички богати могилни находки произхождатъ отъ могили, насипани на високи, или открити мѣста, каквито сж могилитѣ Башова, Мушовица, Голѣмата, Кукова и Арабаджийска до Дуванлии, (Пловдивско), Малъ-тепе до Юруклеръ (Е.-Джумайска ок.), Малъ-тепе до Мезекъ (Свиленградска ок.) и мн. др. Отъ Мумджиларската могила се открива обширенъ кржгозоръ, могилата върху Мадарското плато, тази надъ Джамбазито (Ст.-Загорско) и мн. други сж насипани на високи и открити мѣста. И интересното е, че винаги всички могили, въ които сж окрити по-богати погребения, сж единични, пръснати далечъ една отъ друга. А въ всички могилни некрополи, дето могилитѣ сж близо една до друга, както при Влашко-село, Байлово, М.-Бресница и др.[1]), сж намѣрени бедни материали отъ VI—IV в. пр. Хр., или каквито сж могилкитѣ до Угърчинъ (Ловчанска ок.)[2]). Дуванлийската курия и др. сж открити сжщо много бедни погребения, но отъ III. вѣкъ сл. Хр.[3]).

---

[1]) M. Rostovzeff, Iranians and Greeks, стр. 41.

[2]) Предмети отъ скитски произходъ сѫ намѣрени, освенъ въ познатитѣ могилни гробове отъ Брезово, Бедняково, Панагюрище. Б. Филовъ, Паметн. на трак. изк. И. А. Д., кн. VI, стр. 6 и следн.), още и въ Поповско, Русенско, Радювене и пр.

[3]) Herodot у Ростовцевъ, Эллинство и Иранство на югѣ Россіи, стр. 59 и следн.; M. Rostovzeff, Iranians and Greeks, стр. 45 и следн.

[4]) M. Rostovzeff, Iranians and Greeks, стр. 45 и следн., 75 и следн.

Тракитѣ сж погребвали своитѣ мъртви по два начина — чрезъ изгаряне и направо. До сега не е установено точно, де се е появилъ най-напредъ обичаятъ да се изгарятъ мъртвитѣ, но най-стари следи намираме въ долината на Тигъръ и Ефратъ[4]). Въ последната половина на неолитната епоха, особено въ тъй наречената лентеста керамика, въ Европа вече сж изгаряли тѣлата[5]), а съ появата на бронза навредъ изъ Европа сж изгаряни мъртвитѣ[6]). Хомерова Гърция познава само изгаряне на тѣлата[7]), обаче по-рано въ Критъ, Микена и др. се е практикувало погребението направо[8]). Въ началото на желѣзната епоха навсѣкжде изъ Европа, съ изключение на ю. Русия, е билъ разпространенъ обичаятъ да се изгарятъ умрѣлитѣ, но къмъ срѣдата на тази епоха, особено въ по-културнитѣ народи, — гърци и римляни, тѣлата вече сж били погребвани направо. Съ разпространение на християнството окончателно се изоставя и обичаятъ да се изгарятъ тѣлата.

---

[1]) Р. Поповъ, Некрополътъ при Байлово, Изв. А. И. кн. I, стр. 71 и следн.; Р. Поповъ, Предист. изсл., 127 след. стр. 173 и следн.: В. Миковъ, Могилни некрополи 175 и сл.

[2]) Ив. Велковъ, Стари селища и градища по долината на Витъ, стр. 40.

[3]) Материали въ Пловдивския Народенъ Музей, които наскоро ще бждатъ публикувани.

[4]) O. Schrader, Reallexikon des Indogerm., 117; M. Ebert's Reallexikon IV, стр. 485.

[5]) G. Wilke, въ Ebert's Reall. VII, 277.

[6]) O. Schrader, 104; J. Déchelette, Manuel d'archéologie II 144.

[7]) O. Schrader, 102.

[8]) R. Dussaud, Les civilisations préhelleniques dans le bassin de la mer Egée, 2 édition, 1914, стр. 408.

По-горе казахме, че у насъ до сега отъ бронзовата епоха не е открито нито едно сигурно погребение и затова ние не знаемъ, какъ тракитѣ сж погребвали своитѣ мъртви презъ тази епоха, но вече презъ желѣзната — тѣ сж изгаряли умрѣлитѣ и сж останали, както и дакитѣ[1]) вѣрни на този обичай и презъ римско време.

Въпрѣки че не е ясно, защо тракитѣ сж изгаряли едни, а други погребвали направо, все възъ основа на досегашнитѣ проучвания, може да се каже, че винаги богатитѣ или, както Myres казва, „щастливо-роденитѣ — татуиранитѣ“ сж били изгаряни;[2]) беднитѣ сжщо сж били изгаряни, но често заравяни и направо; женитѣ пъкъ сж били заравяни направо и въ рѣдки случаи изгаряни. Трѣбва да се забележи, че винаги при мжжетѣ сж били оставени оржжия, а при женитѣ накити, и че мжжетѣ не сж носили гривни и обеци, както скититѣ.[3]) Въ богатитѣ могилни гробници отъ Юруклеръ, Дуванлии, Кара-Агачъ, Панагюрище, Аязларъ[4]) и др., заедно съ оржжия, шлемове, щитове, сждове и др. сж били намѣрени и горѣли човѣшки кости. При беднитѣ мжжки погребения, както казахме, тѣлата сж били изгаряни, но въ нѣкои могилни гробове, какъвто е случая отъ Байлово и Влашко-село,[5]) или както при богатитѣ могилни гробове отъ Брезово, Бедняково[6]) и Дълбоки,[7]) заедно съ скелетитѣ сж били намѣрени и оржжия, сждове, и пр., но не и накити, — следователно въ тѣзи гробове сж били погребани мжже. Защо при Байлово и Влашко-село мѫжетѣ сѫ погребвани така не е ясно; вѣроятно тукъ имаме некрополи на проникнали въ земитѣ на тракитѣ, отдѣлни рояци илирийски племена, а въ илирийскитѣ погребения независимо отъ полътъ, намираме и двата вида погребения[1]). — Точно какви предмети сѫ открити при Дълбоки, не знаемъ, но намѣренитѣ въ гробоветѣ отъ Брезово и Бедняково предмети отъ скитски произходъ[2]) показватъ, че умрѣлитѣ, които може би сѫ били скити, сѫ били погребани по скитски обичай, т. е. безъ изгаряне.[3])

---

[1]) V. Parvan, Dacia, an outline of the early civilizations of the Carpatho-Danubian countries, Cambridge, 1928, стр. 142.

[2]) J. Myres Who were the Greeks? стр. 394.

[3]) Сравни богатата литература върху скитскитѣ гробни находки у M. Ebert, Sudrusland im Altertum 1921, M. Rostovzeff, Iranians and Greeks.

[4]) За Юруклеръ, Кара-Агачъ и Аязларъ у Велковъ Нови могилни находки. И. Б. А. И. V., стр. 37, 15, 50, за Дуванлии, B. Filow und Iw. Welkow. Grabhügelfunde aus Duvanli in Jahrbuch d. D. arch. Inst. 1930 H. 3/4. стр. 281 сл.; за Панагюрище, Б. Филовъ, И. Б. А. Д. VI, стр. 18.

[5]) Р. Поповъ, И. А. И. кн. I стр. 74; Р. Поповъ, И. А. И. кн. II 122.

[6]) Б. Филовъ, И. А. Д. кн. VI, стр. 6 и следи, и 29 и следи.

[7]) Х. К. Шкорпилъ, Могили, 1898, стр. 130.

Женитѣ пъкъ съ малки изключения сѫ били погребвани направо, като при тѣхъ сѫ били поставяни накити — гривни, обеци, сѫдове, или само фибула, или глиненъ сѫдъ. Така въ могилнитѣ гробове отъ Дуванлии,[4]) Варна[5]) и много други, заедно съ скелетитѣ сѫ намѣрени накити и разни сѫдове и предмети, а при Влашко-село, М. Бресница, Байлово и др. сѫ намѣрени само гривни, фибули, или глинени сѫдове.[6]) Въ могилнитѣ гробове отъ Езерово (Борисовградска ок.)[7]) и Мезекъ (Свиленградска ок.)[8]) заедно съ изгорѣлитѣ кости сѫ открити само женски принадлежности — следователно изгорѣлитѣ сѫ жени и може би неженени. А знаемъ, че женитѣ у тракитѣ сѫ били третирани много зле, — тѣ сѫ били работни животни,[9]) следователно тѣ сѫ били недостойни да бѫдатъ погребвани като мѫжетѣ, чрезъ изгаряне. Момичетата, напротивъ, сѫ се ползували съ неограничена свобода[10]) и тѣ сѫ погребвани по всѣка вѣроятность както мѫжетѣ —

---

[1]) Fr. Fiala, Ergebnisse — W. M. aus Bosn. und Herz. B. V. стр. 27,; C, Truhelka, Vorgeschichtliches — W. M. aus Bosn. und Herz., B. IX стр. 82 и сл.

[2]) H. Schmidt, Pferdegeschirrschmuck aus einem Silberdepot unbekanter Herkunft in Präh. Leitschin. B. XVIII 1927, стр. 77 и сл.

[3]) Herodot y Rostovzeff, Iranians and Greeks, стр. 37.

[4]) Б. Дяковичъ, И. А. И. кн. II, стр. 111—130: Б. Филовъ, И. А. И. кн. IV, стр. 27—60; B. Filow und Welkow, стр. 306 и следн. и намѣренитѣ презъ тази година нови могилни находки отъ Арабаджийската могила.

[5]) Х. и К. Шкорпилъ, Могили, стр. 140, 141, 144.

[6]) И. А. И. II, стр. 124 и следн.; И. А. И, VI стр. 176 и сл.; И. А. И. I, стр. 74 и следн.

[7]) Б. Филовъ, Златенъ пръстенъ съ тракийски надписъ, въ И. А. Д. кн. III, стр. 204 и следн.

[8]) Материали открити презъ тази година, и които ще бѫдатъ наскоро публикувани.

[9]) Г. И. Кацаровъ, Битътъ на старитѣ траки, стр. 10.

[10]) Ibid, стр. 9.

чрезъ изгаряне. Не само накитнитѣ предмети отъ Езерово показватъ, че тукъ е погребена жена, но и отъ златниятъ прѫстенъ узнаваме, че той е билъ притежание на . . . дъщеря на . . .[1]), ако въ този гробъ е билъ погребанъ мѫжъ, щѣше обезателно намѣсто огледало да има орѫжие, — поне единъ кривъ желѣзенъ ножъ, или връхъ за копие.

Тѣлата на богатитѣ — татуиранитѣ, винаги сѫ били изгаряни вънъ отъ могилата, — Кара-Агачъ, Дуванлии, Юруклеръ и др.,[2]) а на беднитѣ въ повечето случаи, особено късно къмъ III.—II. в. пр. Хр. върху самата клада, безъ даже да бѫдатъ събирани останкитѣ, е била насипвана могилата, като при Байлово, Дуванлии, Влашко-село и пр.[3])

Гробницитѣ на богатитѣ, независимо отъ това, дали сѫ на мѫже, или на жени сѫ били ориентирани отъ изтокъ (краката) — западъ (главата)[4]), а беднитѣ сѫ поставяни въ разни посоки; така сѫ били и старитѣ гробове въ Критъ.[5])

Следи отъ жертвоприношение у насъ сѫ намѣрени само въ четири могилни гроба: въ единъ мѫжки гробъ безъ изгаряне отъ Байлово, както и отъ единъ гробъ чрезъ изгаряне отъ Влашко-село сѫ намѣрени кости отъ говедо,[6]) а при два гроба отъ Дуванлии се откриха горѣли кости и зѫби отъ свиня.[7])

Тракитѣ сѫ поставяли при своитѣ умрѣли разни предмети: при мѫжетѣ върхове за копия и стрели, мечове, шлемове, щитове, юзди, шпори, разни сѫдове, въ рѣдки случаи прѫстени, фибули, или просто само единъ кривъ желѣзенъ ножъ, но никога накити. — При женитѣ — обеци, огърлици, гривни, разни сѫдове въ рѣдки случаи прѫстени, огледала и пр., но никога орѫжия.

Обичаятъ да се поставятъ предмети при умрѣлитѣ е практикуванъ при всички народи, като се почне отъ Мадленската епоха, т. е. края на палеолита и се свърши до наши дни. Дори и сега при нѣкои народи се практикува този обичай, а това показва, че всички сѫ имали и иматъ известна представа за задгробния животъ и навредъ се вижда желанието на живитѣ да продължатъ живота на покойника и въ задгробния свѣтъ.

---

[1]) В. Бешевлиевъ, По въпроса за надписа върху прѫстена отъ с. Езерово, въ Год. Пл. Н. Б. за 1927 г. стр. 171 и цитираната тамъ литература.

[2]) И. А. И. кн. 5, стр. 3 Filow and Welkow 285, и тазгодишнитѣ материали: И. А. И. кн. V, стр. 37.

[3]) И. А. И. кн. I, стр. 83 за Дуванлии, материалитѣ не сѫ публикувани; И. А. И. кн. II, стр. 113.

[4]) Шкорпилъ, Могили, стр. 62, за Дуванлиискитѣ гробове ще говоримъ на друго мѣсто: И. А. И. кн. V, стр. 36.

[5]) G. Glotz. La civilsation Egéenne. Paris 1923, стр. 32.

[6]) И. А. И. кн. I стр. 80; И. А. И. кн. II. стр. 113.

[7]) Не публикувани материали въ Пловдивския Народенъ Музей.

Богатитѣ, както и въ повечето случаи беднитѣ тракийци, сѫ изгаряни, безъ да бѫдатъ изгаряни заедно съ тѣхъ и тѣхнитѣ принадлежности, но въ нѣкои бедни гробове, и особено следъ идването на келтитѣ въ нашитѣ земи, заедно съ мъртвия сѫ изгаряни всички негови принадлежности.[1]

И най-после въ нито единъ тракийски гробъ у насъ не сѫ намѣрени върхове за копия, мечове, юзди и пр. заедно съ женски накитни предмети, т. е. не сѫ намѣрени погребани заедно — мѫжъ и жена, както ни учи Херодотъ. Въ могилитѣ гробове отъ Руски Тифлисъ, които въ много отношения сѫ по-бедни отъ нашитѣ, заедно съ мѫжетѣ сѫ погребвани по една, две, три и повече жени,[2] а пъкъ въ богатитѣ скитски гробове отъ южна Русия, заедно съ най-разнообразни предмети, колесници и пр. съ мѫжътъ сѫ погребвани жени, слуги и по-много, дори по стотина коне.[3]

RÉSUMÉ

Contribution aux rites funéraires chez les anciens Thraces.

Les plus anciennes funérailles connues jusqu'à présent en Bulgarie sont de l'époque néolithique et qui proviennent de soi-disant tumuli applatis ou tells. Si de l'époque du bronze nous ne possédons aucune sépulture, au contraire de l'époque hallstattienne et surtout de VI—IV siècles avant J. Chr. nous en avons beaucoup.

De ces sépultures nous sommes bien plus renseignés sur

---

[1] Такъвъ е случая и съ две могили при Дуванлии, които сѫ отъ III—II в. пр. Хр.

[2] J. Morgan, L'humanité préhistorique, стр. 256,

[3] М. Ростовцевъ, Эллинство и Иранство, стр. 60 и следн.: M. Ebert, Südrussland im Altertum, стр. 117. M. Rostovzeff, Iranians. стр. 47 и сл.

les rites funéraires des anciens Thraces, que des informations des écrivains de l'antiquité. Les informations que Hérodote et Xénophon nous ont laissés sur ce sujet ne se trouvent pas toutes confirmées par des découvertes archéologiques.

Les sépultures de VI—IV siècles sont généralement sous tumuli élevés tantôt dans les régions planes, tantôt sur les crêtes des collines, tantôt sur les bords éscarpés des vallées. La mode d'élévation des tumuli est parvenue aux Thraces de la Russie Méridionale.

Les corps des hommes riches sont inhumés toujours après l'incinération, tandis que ceux des femmes riches sont toujours enterrées sans crémation. Les gens du peuple sont enterrés par les deux modes à l'inhumation et l'incinératlon à l'exeption des filles qui sont enterrées par incinération.

On a mis toujours dans les tombes des hommes ses armes et d'autres objets, près des femmes leurs parures et aussi des vases, des ustensiles. etc.

Les tombeaux des hommes et des femmes riches sont ordinairement orientés du S. au O. et ceux des pauvres à n'importe que côté. On a immolé des animaux sur les tombeaux — des bêtes et des porcs.

Il est curieux, que jusqu'à présent on n'a pas trouvé dans un même tombeau, la femme immolée sur le tombeau de son mari, par conséquent on ne l'enterrait pas avec celui-ci.

V. Mikoff

Разкопки на „Вжтрешния градъ“ въ Преславъ

Отъ **Кр. Миятевъ**

Презъ 1928 и 1929 г. Народниятъ музей предприе изучвания на части отъ Вжтрешния градъ на стария Преславъ. Разкопкитѣ започнаха около крепостната стена непосрѣдствено до откритата презъ 1905 г. северна порта и продължиха все покрай стената къмъ западъ, докато най-после на 90 м. отъ портата се намѣри една отъ търсенитѣ крепостни кули. Задачата на тѣзи разкопки бѣше двояка: отъ една страна тѣ трѣбваше да откриятъ основитѣ на крепостния зидъ, за да може да се изучи той по-основно, а отъ друга — необходимо бѣше да се намѣри поне една отъ кулитѣ, които сж се издигали до зида, за да се види тѣхната форма. Само съ новитѣ данни, комбинирани съ това, което знаемъ за Вжтрешния градъ отъ разкопкитѣ на Руския археол. институтъ въ Ц-дъ, ние бихме могли да си съставимъ по-точна представа за преславската укрепителна система и особено за нейнитѣ технически и хронологически отношения къмъ вжтрешната крепость на Плиска.

Началото на тѣзи изучвания били поставени още презъ 1905 г., но тогава били разкрити само северната порта и северо-източната жглова кула.[1]) По планъ и устройство портата се оказала аналогична на източната порта въ Плиска: и тукъ и тамъ тя се пазѣла отъ двойни четвъртити кули. Подобна на плисковскитѣ била и преславската жглова кула, която се издигала като цилиндъръ до жгъла на крепостьта.[2]) Тѣзи подобия между крепостнитѣ постройки на двет̀ѣ столици се подкрепватъ и отъ приблизително еднаквата строителна техника, а всичко това послужило за основа на К. Шкорпилъ да приеме, 1) че двет̀ѣ крепости принадлежатъ на едно и сжщо време, т. е. на „езическата“ или „Омуртаговска епоха[1]) и 2) че и останалитѣ неоткрити кули по стенитѣ на вжтрешната преславската крепость сж били, както въ Плиска, петожгълни.[2])

---

[1]) Изв. Варн. арх. д-во, III, 1910, 119.

[2]) Пакъ тамъ, 120 сл.; Абоба-Плиска, 44 сл., табл. IV—VIII

Новитѣ разкопки на Народния музей потвърдяватъ предположението на Шкорпила само въ неговата първа половина. Що се отнася, обаче, до формата на стеннитѣ кули, тѣ опровергаватъ старото мнение, като хвърлятъ отчасти нова свѣтлина върху укрепителната система на старитѣ българи.

Крепостната стена е разкрита на едно продължение отъ 90 м. западно отъ северната порта (обр. 1.). На мѣста тя е запазена до 2 м. високо и е поставена върху широкъ цокелъ, който се издава отъ двետѣ ѝ страни. Цокелътъ се състои отъ редъ напрѣчно поставени блокове, половината отъ които се издава навънъ (50 см.), а другата половина остава подъ зида. Височината на цокела е 70 см. Сжщинскиятъ крепостенъ зидъ надъ цокела е запазенъ най-много въ 4 реда блокове. Дебелината му е 2.10 м. Той е изграденъ само отъ варови-

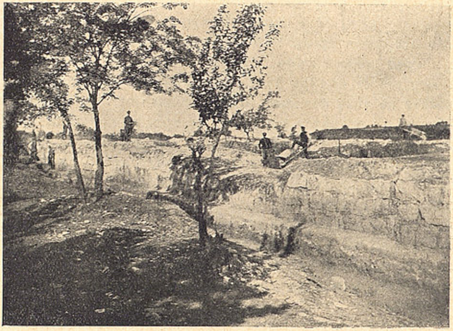

Обр. 1. — Общъ видъ на разкопаната часть отъ крепостния зидъ.

---

[1]) Изв. Варн. арх. др-во, III, 141.

[2]) Пакъ тамъ, 112, 122.

кови блокове (100╳50╳50 см.), които не всѣкога сѫ правилно одѣлани.[1]) Блоковетѣ сѫ слагани както въ Плиска (на длъжъ и въ дълбочина въ правилно редуване) по външното и вѫтрешно лице на стената (обр. 2—4), а пространството, което е оставало между тѣхъ е било запълнено съ по-дребни ломени камъни отъ мѣстенъ произходъ и обиленъ бѣлъ хоросанъ (обр. 5). Съ бѣлъ хоросанъ, измѣсенъ съ едри пѣсъчни зърна сѫ били споени и лицевитѣ блокове, а фугитѣ между тѣхъ сѫ били замазани пакъ съ бѣлъ хоросанъ, но свободенъ отъ едри пѣсъчни примѣси (обр. 6).

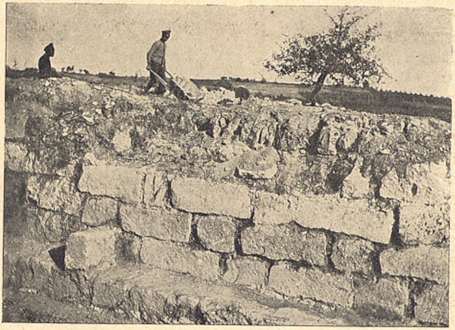

Обр. 2. — Разкопана часть отъ крепостния зидъ.

Пръстьта отъ двѣтѣ страни на крепостния зидъ на дълбочина до цокела се оказа насипъ отъ дребни камъни и хоросанъ. Отъ цокела надолу започваше черна, но ровка пръсть, въ която се намѣриха следнитѣ нѣща:

1. Кѫсове отъ тънки червени и жълти керамиди.

2. Кѫсове отъ квадратни тухли, нѣкои отъ които облепени съ голѣми маси червенъ хоросанъ.

---

[1]) Нееднакви и неправилно одѣлани сѫ и блоковетѣ на крепостьта въ Плиска, срв. Абоба-Плиска, табл. VI, VII, VIII.

3. Фрагменти отъ обикновени глинени сѫдове безъ глазура. Между тѣхъ единъ отъ малко гърненце.

4. Фрагменти отъ глинени сѫдове съ глазура и орнаменти („византийска карамика“ отъ XIII—XIV в.). Дръжки отъ сѫдове съ зелена (оловена) глазура и редове пѫпчици.

5. Листовидни и четирирѫбести стрели.

6. Глинени прешлени.

7. Бронзови пръстенчета.

8. Една сребърна монета Ив. Александъръ; две медни монети Лъвъ VI (886—912), една медна Иоанъ Цимисхий (969—976) и една медна корубеста, но силно изтрита, вѣроятно византийска отъ Комненитѣ.

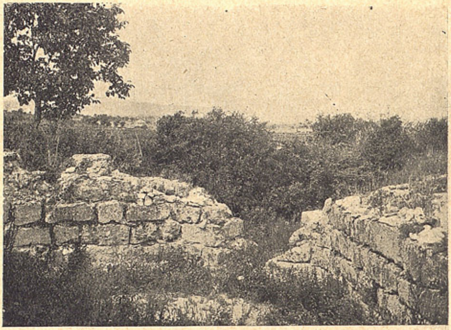

Обр. 3. — Североизточниятъ ѫгълъ на крепостьта.

9. Нѣколко варовикови стрѣховидни капаци отъ зѫберитѣ на стенитѣ, известни вече по-отрано въ Плиска и Преславъ.[1]

Новооткритата *крепостна кула* (обр. 7) отстои на 90 м. отъ северната порта. Тя има форма на правоѫгѫлникъ, 9.90 м. дългъ и 7 м. широкъ. Отъ кулата сѫ запазени само незначителни остатъци: връзкитѣ ѝ съ крепостния зидъ и часть отъ северната стена, на височина 50 см. Кулата е строена едновременно съ крепостния зидъ отъ сжщия материалъ и по сжщия начинъ. Зидоветѣ ѝ сж 1 м. дебели и отвънъ сж опасани съ 20—25 см. широкъ цокелъ отъ единъ блокъ. Цокловитѣ блокове сж на много мѣста така издѣлани, че часть отъ тѣхъ е използувана сжщевременно и като градиво на кулната стена. Вжтрешностьта на кулата е била постлана на нивото на цокела съ неравни каменни плочи, които сж запазени само въ източната половина. Въ кулата се е влизало откъмъ крепостьта презъ една врата, 1.10 м. широка, която пробива крепостната стена почти въ срѣдата на кулата (обр. 6). Близо до вратата по камънитѣ на крепостния зидъ се виждатъ два вдълбани знака: † и Y.

---

[1] Абоба-Плиска, табл. XXXIII, 46 и 47; Изв. Варн. археол. д-во, III, 110 сл.

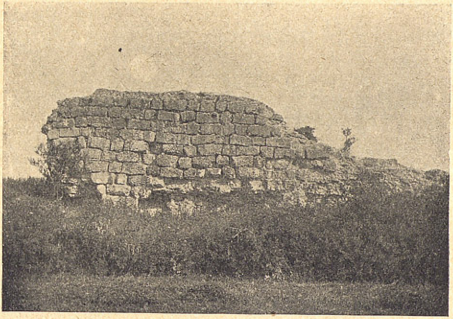

Обр. 4. — Остатъкъ отъ крепостната стена надъ земята.

Около кулата не се намѣриха никакви други предмети, освенъ единъ капакъ на зжберъ.

Рано е да се сжди по тази находка за формата на осталитѣ кули покрай стенитѣ на Вжтрешния градъ въ Преславъ, но все пакъ новооткритата четвъртита кула ни дава по-голѣмо основание да очакваме навсѣкжде тази форма. Но четвъртититѣ кули на Вжтрешния градъ въ Преславъ не измѣнятъ ни най-малко хронологичното положение на тази крепость спрямо Плиска. Тѣ показватъ само, че въ едно опредѣлено време българитѣ сѫ използували за своитѣ крепости разнообразни архитектурни форми, които, обаче, все принадлежатъ на римско-византийската фортификация. Такива крѫгли, много-

Обр. 5. — Остатъкъ отъ крепостната стена, лишена отъ облицовка.

жгълни и четвъртити кули се срѣщатъ въ множество римски крепости,[1] но тѣ сж обикновени и за византийскитѣ укрепления отъ епохата на Юстинияна.[2] Само въ българскитѣ земи могатъ да се посочатъ нѣколко Юстинианови крепости (Хисаръ,[3] Pautalia,[4] Ulmetum)[5] съ кржгли кули по жглитѣ и четвъртити покрай стенитѣ. Кржгли кули въ жглитѣ е имала и Capidava[6] въ Добруджа, а четвъртити кули намираме въ Цариградъ, Istros,[7] Лемза, Хайдра, Тимгадъ, Айнъ-Тунга и пр.[8] Независимо отъ това, крепостнитѣ постройки въ Плиска и Преславъ се сближаватъ съ римско-византийскитѣ и по своя градежъ. Начинътъ, по който е изпълнена вжтреш-

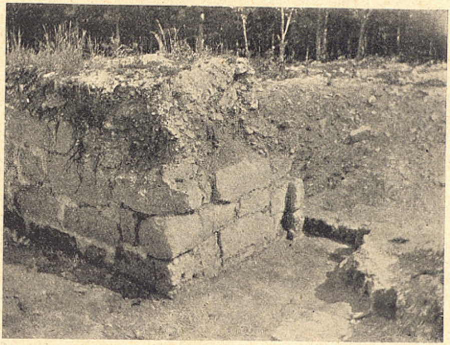

Обр. 6. — Входъ за четвъртитата кула.

---

[1] P. Cagnat et V. Chapot, Manuel d'arch. romaine, I, Paris, 1917, 68—70.

[2] Ch. Diehl, Justinien, 238; Manuel d'art byzantin, I, 197 сл.

[3] Б. Филовъ. Изв. арх. др-во, II 108—124.

[4] Йорд. Ивановъ, Изв. арх. др-во, VII, 91.

[5] V. Pârvan, Cetatea Ulmetum, II. 317—328; R. Netzhammer, Die christl. Altertümer in Dobrudscha, 144 сл.

[6] V. Pârvan, Descoperiri nouă in Scythia Minor, 540, Plan fig. 2.

[7] R. Netzhammer, цит. съч. 163, fig. 58.

[8] Ch. Diehl, Manuel, t. I, 197 сл.

ностьта на стенитѣ между лицевитѣ блокове е известенъ като типично византийски.1)

Най-после, като белегъ, който говори за близкитѣ отношения между нашитѣ постройки и тѣзи на римската фортификация, могатъ да се приведатъ тукъ капацитѣ на стеннитѣ зѫбери въ Плиска и Преславъ, които по форма и профилъ стоятъ доста близко до сѫщитѣ крепостни елементи въ Помпеи.2)

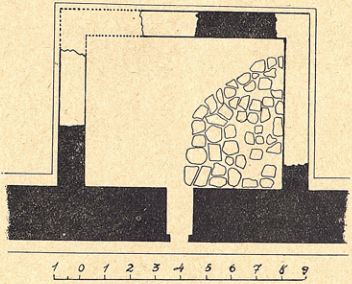

Обр. 7. — Планъ на новооткритата крепостна кула.

Ausgrabungen in der „Inneren Burg“ von Preslav

Der Verfasser berichtet über die Ergebnisse der vom Nationalmuseum unternommenen und von ihm geleiteten Ausgrabungen in der inneren Burg von Preslav. Es sind hauptsächlich die Festungsmauer und eine der Festungstürme erforscht worden. Die Festungsmauer, die eine Stärke von 2.10 m. hat, ist stellenweise über dem Boden oder tief in der Erde erhalten. Ähnlich wie die Festung von Pliska ist sie mit grossen Quadern gebaut, die regelmässig als Läufer und Binder verwendet worden sind.

---

1) Diehl, Manuel, 198; O. Wulff, Altchristl. und byzantinische Kunst, 404.

2) J. Durm, Handbuch der Architektur, II Bd. 436, fig. 494.

Der neuentdeckte Turm befindet sich 90 m. westlich vom Nordtor. Er ist im Grundriss ein Rechteck, während die Türme an den Festungstoren und Ecken quadratisch, bzw. rund waren. In dieser Hinsicht zeigt die „Innere Burg“ von Preslav einen Unterschied von der Festung in Pliska, die an Stelle der viereckigen nur fünfeckige Türme aufweist. Beide sind jedoch nach römisch-byzantinischen Fortifikationsvorschriften errichtet worden.

Женскиятъ образъ въ българската нумизматика

Отъ **Н. А. Мушмовъ**

Между другитѣ славяни България е заемала първо мѣсто въ културно отношение. Още съ приемането на християнството отъ Бориса въ 865 г. тя си осигури това първенство, което продължава да се развива съ превеждането на евангелието на старо-български езикъ, който е най-стариятъ литературенъ езикъ въ Европа следъ латинския и гръцкия. Нашиятъ езикъ е легналъ въ основата на славянската литература, защото първитѣ писменни произведения на всички славянски народи сѫ написани на старо-български езикъ; той е свещенъ езикъ на славянството, както е латинскиятъ на западнитѣ народи. България се гордѣе предъ другитѣ славяни и като носителка на по-висока веществена култура. До като другитѣ славяни въ търговията сѫ си служили съ замѣнка на предмети и съ чужди монети, българитѣ още въ началото на XI в., въ времето на първото българско царство, сѫ имали свои и то златни монети, признакъ на висока култура. И по-късно, презъ второто българско царство, първи българитѣ сѫ сѣкли свои монети и тепърва идатъ сърби, руси, бошняци и пр.

Датата на българската нумизматика съвпада съ новия периодъ отъ историята на нумизматиката на западъ, 1837 г., когато става дума въ книжнината и за български монети. Новъ периодъ за българската нумизматика настава отъ 1890 год., когато почнаха да се появяватъ въ българския периодически печатъ специални статии по българскитѣ монети. По-редовно и по-обстойно проучване на българската нумизматика започва въ „Известия на Бълг. Арх. Д-во (т. I—1910—VII 1919/20), дето сѫ печатани редъ статии по новооткрити и новоопредѣлени български монети.

Златнитѣ монети отъ първото българско царство, за които поменахъ по-горе, сѫ сѣчени отъ началникътъ на

Срѣмската область между р. р. Сава и Драва, въ времето на царь Самуила, стратилатъ (военоначалникъ, генералъ) Сермонъ. Споредъ византийскиятъ историкъ Скилица-Кедринъ, Сермонъ като се научилъ за смъртьта на последния царь отъ първото българско царство Ив. Владислава (1015 — 1018 год.) и като знаелъ, че съ тази смърть България се лишава отъ законенъ владетель, самъ се обявилъ за самостоятеленъ владетель на областьта и се борилъ съ своя противникъ Василия II Българоубиецъ, до като най-после падналъ предателски убитъ (1019 година) при свиждане съ византийски пратеникъ. Тогава Василий II превзелъ последната българска крепость и покорилъ България подъ своя власть. Споредъ компетентни историци и нумизмати, тъкмо въ тѣзи критически минути, като самостоятеленъ владетель на Сирмиумъ, Сермонъ трѣбва да е сѣкълъ въпроснитѣ златни монети съ свое име.[1])

Въ една находка отъ византийски монети, станала презъ 1877 г. край Дунава, въ източна Славония, дето Сермонъ е водилъ борбата, се намѣриха и три екземпляра отъ въпроснитѣ Сермонови монети съ надписъ на гръцки езикъ: на лицето монограма съдържаща ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΕΙ, на опакото въ три реда: ΖΕΡΜ — ωCΤΡΑ — ΤΗΛΑΤ. Надписътъ преведенъ на български гласи: Богородице, помагай на стратилатъ Сермона! Отъ тѣзи монети две се съхраняватъ въ нумизматическия кабинетъ при Народната Библиотека въ Парижъ и една въ нумизматическия кабинетъ въ Лондонъ.

Находката на въпроснитѣ Сермонови монети има много интересно значение за българската история отъ първото българско царство. Преди всичко самиятъ фактъ, че сѫ известни монети съ името на единъ началникъ на армия е едно извънредно обстоятелство, каквото не се срѣща нито въ аналитѣ на византийската нумизматика, нито на която и да е славянска страна. Право да сѣкатъ монети и то само въ време на походъ за нуждитѣ на отдѣлни части, сѫ имали само римскитѣ военоначалници отъ времето на републиката[2]). Другото важно значение на тѣзи монети е, че навѣрно тѣ сѫ сѣчени по примера на Сермоновия господарь, царь Самуилъ, който трѣбва да еималъ свои монети, макаръ такива до днесъ да не ни сѫ познати. Всѣки день ставатъ изненади въ областьта на нумизматиката; цѣлата българска нумизматика и сфрагистиката сѫ резултатъ само на изненади отъ 1837 г. и до днесъ, та не е чудно ако единъ день осъмнемъ при една находка отъ монети отъ първото българско царство. На всѣки случай такъва една изненада нѣма да бѫде по-голѣма отъ изненадата съ откритието на Сермоновитѣ монети.

---

[1]) Revue archéologique 1877, кн. I, стр. 173 след.

[2]) До учредяването на римската империя, златнитѣ монети били като изключение, понеже тѣ били сѣчени вънъ отъ Римъ отъ нѣкой генералъ за изплащане заплатитѣ на войницитѣ.

Blanchet, Les monnaies romaines, стр. 11—12.

Това откритие е едно събитие отъ първостепенна важность за най-старата веществена култура между всички славяни.

Нека да минемъ сега въ второто българско царство, за да видимъ какво мѣсто е заемала жената въ българската нумизматика.

За сега сѫ известни монети освенъ Сермоновитѣ още и отъ следнитѣ български царе отъ второто царство:

1) Асень II (1212—1241) единъ типъ сребърни и два типа медни;

2) Ирина съ Михаила (1246) единъ типъ сребърни;

3) Михаилъ II Асень (1242—1276) единъ типъ сребърни;

4) Константинъ Асень (1258—1277) четири типа медни;

5) Константинъ съ сина си Михаила, единъ типъ медни;

6) Георги I Тертерий (1280—1292) единъ типъ сребърни и единъ типъ медни;

7) Светославъ (1301—1321) единъ типъ сребърни и три типа медни;

8) Светославъ съ сина си Георги II Тертерий (1321—1323) единъ типъ медни;

9) Михаилъ III Шишманъ (1323—1330) единъ типъ сребърни и шесть типа медни;

10) Михаилъ III Шишманъ съ сина си Иванъ Стефанъ единъ типъ медни;

11) Иванъ Александъръ съ сина си Михаила (1330—1355) единъ типъ сребърни и два типа медни;

12) Иванъ Александъръ самъ (1355—1371) единъ типъ сребърни и три типа медни;

13) Иванъ Срацимиръ (1355—1396) единъ типъ сребърни и три типа медни;

14) Иванъ Срацимиръ съ сина си Константинъ, единъ типъ медни;

15) Иванъ Шишманъ (1371—1393) единъ типъ сребърни и три типа медни.

Отъ изложеното става явно, че отъ всички български царе, отъ Асеня II до Иванъ Шишмана, сѫ известни сребърни и медни монети, само отъ Константинъ Асеня не сѫ известни сребърни и отъ Михаилъ II Асеня — медни. Не сѫ известни монети съ образитѣ на царя и неговия съуправитель на следнитѣ царе: Асень II, Георги I Тертерий и Иванъ Шишманъ. Навѣрно и тѣзи царе, както другитѣ, сѫ сѣкли отъ този типъ монети, но до днесъ не сѫ открити.

Типоветѣ върху сребърнитѣ монети отъ Асеня II, Ирина съ Михаила, Михаилъ Асеня, Георги I Тертерия и Срацимира сѫ сѣчени подъ западно влияние и тѣ сѫ заимствували главно отъ монетитѣ на Венецианската република, която е имала, както това знаемъ отъ писменнитѣ паметници, твърде развити търговски сношения съ България, както и Дубровникъ. Тѣзи търговски сношения сѫ били причина, щото монетитѣ на тѣзи държави да се пренасятъ отъ една страна въ друга, което се доказва отъ честитѣ находки на венециански и дубровнишки монети, които се намиратъ въ България и български въ тѣзи страни. Обаче меднитѣ Асенови монети както и ония отъ другитѣ български царе сѫ сѣчени по образецъ на византийскитѣ монети. Сермоновитѣ монети по стилъ и типъ сѫ досѫщъ еднакви съ монетитѣ на Василия II Българоубиецъ и брата му Константина VIII. Особено е поразително сходството на монограмитѣ на тѣзи два вида монети.[1]) Обаче, въпрѣки, че за образци на българскитѣ монети сѫ послужили главно византийскитѣ и венецианскитѣ, българскитѣ царе не сѫ се задоволявали да копиратъ само типоветѣ на чуждитѣ монети, а сѫ гледали да придадатъ на своитѣ монети нѣкаква особеность, която да ги отличава отъ чуждитѣ. Напр. меднитѣ Асенови монети, дето сѫ представени царьтъ и св. Димитри прави, сѫ сѣчени по образецъ на византийскитѣ монети отъ XII. и XIII. в. на императоритѣ

---

[1]) Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine coisn, 1908, II стр. 490, табл. LVII, 4 и 5. — Sabatier, Description des monnaies byzantines II, стр. 149 и табл. XLVIII. 18.

Ивана II Комнинъ (1118—1143), Мануила I Комнинъ (1143—1180) и до нѣкѫде на монетитѣ отъ никейския императоръ Тодоръ II Ласкарисъ (1254—1258); другиятъ типъ медни Асенови монети, дето царьтъ е представенъ правъ, а на опакото монограма, навѣрно е заетъ отъ монетитѣ на Исака II Ангелъ (1185—1195).[1] Обаче и еднитѣ и другитѣ се отличаватъ съ нѣкаква особеность и главно съ монограмата ЦР и български надписъ. Сребърнитѣ Асенови монети сѫ сѣчени по венециански образецъ, но сѫ съ български надписъ, докато сръбскитѣ монети отъ XIII. в., на Стефана Уроша I (1241—1272 г.), съ сѫщо сѣчени по венециански образецъ но сѫ съ латински надписъ, както венецианскитѣ.[2] Между българскитѣ монети единствени съ латински надписъ сѫ Михаилъ Асеновитѣ, но и тѣ се различаватъ отъ венецианскитѣ по инициалитѣ, IPR за IMPERATOR, които се срѣщатъ между фигуритѣ, докато венецианскитѣ на това мѣсто иматъ надписъ DVX.[3]

Монетитѣ на царица Ирина, съпруга на царь Асеня II, съ малолѣтния си синъ Михаила, сѫ сѣчени около 1246 г.; тѣ сѫ сѣчени по венециански образецъ, но се отличаватъ по своята особеность, която не се срѣща въ никои други монетни типове на венецианската, сръбска, нито добровнишка нумизматика. Не искамъ да кажа, че образъ на царица не се срѣща върху монетитѣ на поменатитѣ държави, но не се срѣща царица въ качеството ѝ на настойница на малолѣтния си синъ, въ каквото качество Ирина е представена върху българскитѣ монети.

Ето описание на тѣзи монети: лице — царица Ирина съ сина си Михаила съ високи зѫбести корони на главитѣ, облѣчени въ богато облѣкло, застанали прави на срѣща, държатъ заедно дългъ двоенъ кръстъ, който опира до земята; свободнитѣ имъ рѫце сѫ сложенн на гърдитѣ. При лѣвата фигура, която трѣбва да представя Ирина, български надписъ, който начева отъ лѣво къмъ дѣсно: **Ц. ЄРІНЯ**, при дѣсната, която представя Михаила, надписътъ начева отъ горе на долу: **Ц. МIХАIЛ**.

---

[1] Wroth, пакъ тамъ таблица LXVIII 2; LXIX 9—10. LXX 2; стр. 591, табл. LXXII 3 и 4. — Sabatier, пакъ тамъ стр. 197, 6, табл. LIII 16, стр. 296, 5, табл. LXV. 6.

[2] Ljubić, Opis jugoslavenskich novaca, Zagreb 1875, стр. 42, табл. IV. 2.

[3] Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе. София 1924, стр. 72—73.

На опакото е представенъ Христосъ съ осѣнка отъ точки около главата и знацитѣ $\overline{\text{IC}}$—$\overline{\text{XC}}$, седналъ на престолъ, въ скута си държи евангелие.

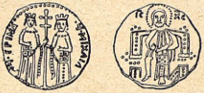

Сребърна монета на Ирина съ Михаила.

Въ византийската нумизматика твърде често се срѣщатъ образитѣ на византийскитѣ императрици. Два царски образа върху византийскитѣ монети за пръвъ пѫть се срѣщатъ ония на Юстина I и Юстиниана I (527)[1] (като сметамъ византийската нумизматика по новата класификация отъ времето на Анастасия I (491—518)), а женския образъ тамъ се явява за пръвъ пѫть въ времето на Юстина II и София, негова жена (565—578). Двамата съпрузи сѫ представени върху сребърни и медни монети.[2] Следъ Юстина II женски образи върху византийскитѣ монети е нѣщо твърде обикновено, както е и въ римската нумизматика.

Българскитѣ монети на царица Ирина съ Михаила, сравнени по смисълъ и съдържание на образитѣ съ византийскитѣ, се схождатъ съ монетитѣ на Константина VI и майка му Ирина (780—790). Следъ смъртьта на Лъва IV византийскиятъ престолъ е наследилъ Константинъ VI, но, понеже той билъ тогава на шесть години, поставенъ билъ подъ настойничеството на майка си Ирина. По това време били отсѣчени два вида монети: първиятъ видъ златни съ образитѣ отъ едната страна на Константина VI и Ирина, отъ другата образитѣ на Лъва III, Константина V и Лъва IV. Другитѣ монети сѫ златни и медни съ образитѣ на Константина VI и майка му

---

[1] Wroth, цит. съч. I стр. 23—24, табл. IV 5—8. — Sabatier, цит. съч. стр. 168—170, табл. XI, 19—23.

[2] Wroth, пакъ тамъ стр. 77—102, табл. XI—XIII. — Sabatier, пакъ тамъ стр. 226—229, табл. XXI, 9—17 и XXII, 1—12.

Ирина.[1]) Другъ случай на женско настойничество въ византийската нумизматика имаме съ Евдокия, съпруга на Константина X Дука (споредъ Sabatier XIII). При смъртьта си (1067) Константинъ Дука поискалъ, Евдокия да се закълне, че нѣма да се прежени, и за тази жертва ѝ оставилъ императорския престолъ да го владѣе отъ името на тримата си малолѣтни сина: Михаилъ, Андроникъ и Константинъ. Евдокия дала исканата ѝ клетва, но едва се изминали седемь месеца отъ тогава, тя се премѫжила за Романа Диогенъ, комуто предала и царството. Отъ времето, когато Евдокия, въ качеството си на настойница на малолѣтнитѣ си деца, управлявала империята (1067), били сѣчени златни монети съ образитѣ на Евдокия и синоветѣ ѝ Михаила и Константина.[2])

Тѣзи два случая на женско опекунство сѫ единствени въ византийската нумизматика. Навѣрно тѣ сѫ послужили за предлогъ и образецъ на българската царица Ирина да представи своя образъ върху монетитѣ заедно съ малолѣтния си синъ Михаила. Подобенъ примѣръ въ сръбската нумизматика нѣма. Върху сръбскитѣ монети първъ Стефанъ Душанъ като царь (1346—1355) е представилъ заедно съ своя образъ и този на жена си Елена;[3]) следъ него иде Стефанъ Урошъ, пакъ като царь (1355—1367), който по подражение на своя предшественикъ е представилъ върху своитѣ монети и своята царица.[4]) Най-сетне и Вълкашинъ (1368—1371) върху своитѣ сребърни монети е представилъ заедно съ своя образъ и този на неговата кралица.[5])

Върху венецианскитѣ монети и ония отъ Дубровникъ въобще не сѫ представени женски образи, навѣрно по причина, че тѣзи градове-държави сѫ били републики и женскиятъ образъ върху тѣхнитѣ монети е нѣмалъ никакво основание.

Българскитѣ царе, напротивъ, никѫде не сѫ представени върху монетитѣ заедно съ своитѣ царици; тѣ при повечето случаи сѫ представени заедно съ своитѣ съуправители — наследници. Въ сръбската нумизматика, напротивъ, върху никоя монета нѣма да срѣщнете владетеля придруженъ отъ своя наследникъ.

---

[1]) Wroth, II стр. 397—398, табл. XLVI 5—9. — Sabatier, II стр. 68, табл. XLI 7—9.

[2]) Wroth, пакъ тамъ, стр. 521—522, табл. LXI 10. — Sabatier, пакъ тамъ стр. 169, табл. L. 10.

[3]) Ljubić, цит. съч. стр. 96 и табл. VII, 19—24, VIII. 1—19.

[4]) Пакъ тамъ стр. 132, табл. IX 11—12; стр. 137, табл. X 3—10.

[5]) Пакъ тамъ стр. 141, табл. X. 16.

За особеноститѣ върху българскитѣ монети въ сравнение съ византийски, венециански, сръбски пр. вижъ моята статия: Particularités des monnaies bulgares, напечатана въ юбилейното издание въ честь на проф. Хайзенберга на Byzant. Zeitschrift XXX — 1929, стр. 626—633.

RÉSUMÉ

L'effigie de la femme sur les monnaies bulgares

Parmi les autres pays slaves c'est la Bulgarie qui la première a adopté le christianisme en 865 et c'est elle qui a fait traduire en sa langue l'évangile. Par conséquent elle s'est conservé la priorité pour la civilisation slave. L'ancienne langue bulgare est devenue la langue littéraire pour tous les slaves. Elle est la base de la littérature slave, puisque les premières œuvres littéraires slaves sont écrites à la langue vieille bulgare. Elle est la langue sacrée pour les slaves de même que la langue latine l'est pour les peuples occidentaux. Les premières monnaies d'or slaves sont d'un chef bulgare du XI-e siècle, Sermon, gouverneur de Sirmium au temps du roi Samuel (Rev. Archéol. 1877). Deux exemplaires de ces pièces intéressantes sont conservés au cabinet des médailles de la Bibliothèque Nationale de Paris et un autre au cabinet numismatique de Londre.

Le début de la numismatique bulgare coïncide avec la nouvelle période de l'histoire de la numismatique qui date de 1836 quand on fait mention pour la première fois de monnaies bulgares.

Pendant la période du sécond royaume bulgare (1187—1393) la majorité des rois ont frappé des monnaies en argent et en cuivre, depuis Assen II (1212—1241) jusque Jean Chichman (1371—1393). Toutes ces monnaies sont frappées sous l'influence byzantine et venitienne en se distinguant par certaine particularité et par les monogrammes.

Plusieurs rois bulgares ont représenté sur les monnaies leur

fils héritiers, mais pas un seul n'a pas présenté sa reine. L'unique exception où l'on voit l'effigie de la femme sur les monnaies bulgares c'est sur les monnaies en argent de Michel Assen (ver 1246) où la reine Irène est représentée en sa qualité de tutrice de son fils mineur (Voir la figure). Les empereurs byzantins, au contraire, ont présenté souvent leurs impératrices sur les monnaies. Cependant en qualité de tutrices sont représentées seulement Irène, femme de Léon IV et Eudoxie, femme de Constantin X Ducas. Elles ont fait, toutes deux, frapper des monnaies portantes l'effigie de leurs fils mineurs. Bien sûr la reine Irène a imité ces deux impératrices en faisant frapper des monnaies qui représentent son fils Michel.

Dans la numismatique serbe la femme est représentée sur les monnaies des Stephan Doušan (1346—1355) et de Stephan Uroš (1355—1367) en qualité de reine, et pour une troisième fois sur les monnaies de Valcašin (1368—1371), mais il n'y a pas des cas où la reine soit représentée en qualité de tutrice.

Произходътъ на имената „Кобратъ“ и „Есперюхъ“

Отъ J. Németh

За името Кобратъ Moravcsik дава въ Sprachreste der Türkvölker und des Ungartums in den byzantinischen Quellen (още въ ржкописъ) следното:

Κοβρᾶτος Fürst der Bulgaren am Maeotis (+ ca 642). Κοβράτου$_g$ THEOPH 357_{12} (conieci: κροβάτου codd ed: Crobatus LAT) Κούβρατος NIK PATR HIST 24_9 Κοβρᾶτος ib. 33_{18} **Коуртъ** BULG SER (**Кꙋ҆ртъ** P) 'Kubratos' IO NIK 197_{47} ('Qetrâdes' Zotenberg: Journal Asiatique VIIe s. 13 [1879] 379) 'Chubrathaj' CHOR MOS 17 'Chudbadraj' ib. 25 (Chubradaj legendum censuit Marquart, Chronologie 88.)

BULG SER = Bulgarorum principum series [—767], ed. Mikkola, Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren JSFOu XXX_{33} (1915) 6—7. P = cod. Petropolit. coll. Pogodin 1437 (s. XVI). IO NIK = The Chronicle of John bishop of Nikiu [s. VII], translated from Zotenberg's Ethiopic text by R. H. Charles, London - Oxford 1916. MOS CHOR = Géographie de Moïse de Corène [s. VII] d'après Ptolémée, texte arménien, traduit en français par A. Soukry, Venise 1881. NIK PATR HIST = Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani [+ 829] opuscula historica, ed. C. de Boor, Lipsiae 1880. THEOPH = Theophanis [+ 818] Chronographia, rec. C. de Boor I. Lipsiae 1883 **c** = cod. Vatic. gr. 155 (s. X.) **d** = cod. Paris. gr. 1710 (s. X.) **e** = cod. Vatic. Palat. gr. 395 (s. XVI). **f** = cod. Coislin. gr. 133 (s. XII—XIII.) **g** = cod. Paris. gr. 1711 (s. XI.) **h** = cod. Vatic. gr. 978 (s. XI - XII) **m** = cod. Monac. gr. 391 (s. XVI.). LAT = Anastasii Bibliothecarii versio latina [ca 873—875], ed. C. de Boor, ed. cit. II. p. 31—346.

Като уводъ къмъ тълкуването на това име ще спомена известни събития изъ историята на кьоктюрките (Köktürken) и ще разгледамъ нѣколко тюркски владетелски имена.

Могжщото царство на кьоктюрките подпаднало, както е известно, презъ 630 год. resp. 659 подъ китайска власть, обаче нѣколко десетилѣтия по-късно около 681 г. то е било наново възстановено отъ единъ членъ на стария управляващъ родъ. Историята за придобиването на народната независимость е разказана въ надписи. Главатарьтъ на освободителното движение носи първоначално титлата šad, а по-късно става qaγan. Името му гласѣло, споредъ китайскитѣ извори, Qutluγ „щастливъ“. Обаче той е получилъ въ разцвѣта на възрастьта си още едно име, което е дошло до насъ чрезъ кьоктюркскитѣ надписи. Това име е Elteriš qaγan, което значи „Reichssammlungs-kagan“.[1] Името стои въ свръзка съ това, че той е отхвърлилъ чуждото иго и е обединилъ живущитѣ на отдѣлно народни части въ едно ново, независимо царство.

Какъ се създава едно подобно име ни учи Rašīdeddīn[2] въ тази часть на съчинението си, гдето той разглежда историята на уйгуритѣ: „Es vergiengen Jahre, dass jenen Uigur-Völkern kein König und Hauptmann bestimmt gewesen war, und zū jeder Zeit ward aus jedem Stamme einer durch Gewalt der Häuptling seines Volkes. Späterhin machten die Sippen jener Völker zur Ordnung des Allgemeinwoles einen Ratstag (und sprachen): „Uns ist ausser einem absoluten Könige, welcher über alle seine Befehle erlasse, kein Mittel und Ausweg geblieben“, und gemeinsam, einmütig und freiwillig erwählten sie einen mit Namen Möngö-Bai aus dem Volke Iškül, der der verständigste unter den Völkern war, und gaben ihm den Beinamen Äl-Ältirir“ [3])

Подобни имена се срѣщатъ у тюркитѣ въ голѣмъ брой. Единъ западнокьоктюркски князъ около 744 г. се казва El-etmiš Qutluγ Bilgä, т. е. „Der das Volk organisiert hat, der Glückliche, der Weise.“[4]) Около сжщото време единъ уйгурски каганъ носи почти сжщото име: Il-itmiš Bilgä.[5]) Въ единъ манихейски текстъ се срѣща княжеската титла Il-tirgüg „Volkssammler.“[6])

И името Кобратъ принадлежи къмъ тѣзи имена. Thomsen въ Turcica (стр. 90-91) доказа, че въ кьоктюркскитѣ и уйгурскитѣ надписи сѫществува единъ глаголъ qobran — или qubran — „se rallier“, resp. qobrat или qubrat — „rallier“, и този глаголъ се отнася винаги до събиране на народъ, до организирване на една държава. Напр.: въ надписа на Tonjuquq (редъ 3, 4): „In dem (alten) Lande des vereinigten (?) türkischen Volkes war keinerlei geordnete Geselschaft zurückgeblieben. Aber die, welche unabhängig geblieben waren, schlossen sich zusammen (qobranyp), und es wurden siebenhundert.“ Следъ това се разказва за основаването на държавата на El-teriš qaγan.1)

---

[1]) Thomsen-Schaeder: ZDMG. NF. III, 126.

[2]) Salemann, въ Radloff: Kudatku Bilik I, S. XXVI.

[3]) Името не е съвсемъ ясно, обаче принадлежи несъмненно къмъ тукъ разглежданитѣ имена. Срв. забележката на Salemann въ прив. съчинение и Salemann, пакъ тамъ XXXIX, Abulγāzi въ разказа за сжщото събитие: Il-iltir. Надали вѣрно Vámbery и Hirth, вж. Hirth, Nachworte 138—139.

[4]) Chavannes, Documents sur les Tou-kiue occidentaux 286, Заб. 1.

[5]) Ramstedt: JSFOu. XXX$_3$ 12—13, 43; Marquart, Komanen 199.

[6]) Вж. Le Coq. Manichaica I 27, 44.

Въ надписитѣ на Kültegin и на Bilgä qaγan (I S 9, 10 = II N 7): „Kagan geworden, habe ich das ganze elende Volk gesammelt (qobrat-dym): das arme Volk habe ich reich gemacht, das (an Zahl) geringe Volk habe ich Zahlreich gemacht.“2) На едно друго мѣсто въ сѫщия надписъ стои (I E 11, 12, 13 = II E 10, 11): „ . . . damit das Türkenvolk nicht zugrunde ginge, sondern damit es (wieder) ein Volk würde, erhöhten sie (d. h. die Götter der Türken) meinen Vater El-teriš kagan und meine Mutter Elbilgä katun. . . Indem er (der Kagan) nach Osten und nach Westen zog, sammelte er Leute und schloss sie zusammen (qobratmyš) . . . Nachdem es siebenhundert Mann geworden waren, ordnete er in Uebereinstimmung mit den Einrichtungen meiner Ahnen das Volk.“3) Въ надписа отъ Šine-usu издаденъ отъ Ramstedt се чете: toquz oγuz budunymyn tirü qobraty altym „mein Volk, die Neun-Oguzen sammelte ich zusammen.“4)

Гласната въ първата сричка е споредъ мене **o**, а не **u** (кьоктюркското писмо допуща двѣтѣ възможности), и то поради тази причина, понеже този глаголъ стои въ връзка съ тюркското köp „много“ — кьоктюркското qop „много, всичко“ Суфиксътъ -*r* се срѣща често въ подобни образувания уйгур. kadγuṛ- „скърбя, тѫжа“ < kadγu „грижа, скръбь“, казански syuar- „поливамъ“ < syu „вода“, якут. tasār- „извеждамъ“ < tas „външна страна“, чуваш. kyvagar- „посинявамъ“ < kyvak „синъ“.

Qobrat значи следователно на тюркски „du sollst [das

---

1) Thomsen — Schaeder: ZDMG. NF. III, 162 — 63.

2) прив. мѣсто 142.

3) прив. мѣсто 146—47.

4) JSFOu XXX$_3$ 12—13.

Volk] wieder sammeln“ („ти трѣбва да съберешъ отново народа“). Името Qobrat е споредъ това една императивна форма.

Императивни форми като лични имена не сѫ рѣдко у тюрккитѣ. Така къмъ най-употрѣбителнитѣ принадлежатъ имената Dursun, Tursun, Toχtasun „той трѣбва да стои, да остане (т. е. да не умре)“. Въ второ лице: Ongal „бѫди здравъ, щасливъ“,[1] Qal „остани“,[2] Toχta „стои, остани“,[3] Gül „смѣй се“, Gäl-bäri „ела тукъ“, Korkut „уплаши“.[4]

Нѣкои имена отъ този видъ се срѣщатъ както като индикативни форми, така и като императивни: кирг. Iz-basar „der der Spur folgt“ и Iz-bas „du sollst der Spur folgen“.[5] Но отъ тѣзи имена за насъ сѫ особенно важни следнитѣ: Il-tutγu, Il-tutmyš „Volks-Erfassen, Volks-Erfasser“ и El-tut „du sollst das Volk erfassen“, име на единъ половцки князъ (1180).[6] Тукъ принадлежи също и киргизкото име Il-baq „du sollst das Volk behüten“.[7]

При Кобратъ липсва думата il „народъ“. Това се дължи явно на обстоятелството, че тукъ значението на глагола прави излишно присѫтствието на думата народъ. Забележително е името Tirmiš-il[8] „Volks-Sammler“, въ което думата il „народъ“ идва на второ мѣсто.

Името на Кобратъ „събери (народъ)“, се оправдава отъ неговата историческа роля. Той е добилъ това име разбира се въ разцвѣта на възрастьта си, както El-teriš qaγan и другитѣ, които носятъ подобни имена. Споредъ Златарски[9], Кобратъ е билъ този, който — заедно съ още единъ князъ — е освободилъ българския народъ отъ властьта на кьоктюрккитѣ и е възстановилъ отново българската държава. Той е билъ сѫщо този, който е спасилъ българитѣ отъ аварското иго. Че той е билъ единъ много значителенъ князъ, се вижда още отъ обстоятелството, че преданието за старото отечество и раздѣлянето на българитѣ е свързано съ неговото име.

---

[1] Karutz, Unter Kirgisen und Turkmenen (Ullstein), 86.

[2] Pais — R. Nagy: Magyar Nyelv (Унгарски езикъ) XXV (1929), S. 123.

[3] Németh: Klebelsberg - Festschrift 141.

[4] Németh: Körösi Csoma - Archivum II, 379; Babinger: MSOSpr. W. XXXI, 97, заб. 1.

[5] Изъ L. Rásonyi Nagy, „Wörterbuch der türkischen Personennamen (въ ръкописъ).

[6] Прив. съч.

[7] Прив. съч.

[8] Bang — v. Gabain, Türkische Turfan - Texte IV, 2.

[9] Вж. История на Българската държава т. I, 87 и сл. и Moravcsik: Ung. H. X, 73–74.

⁂

Името на Кобрата „на българския канъ-освободитель“ се опита да обясни напоследъкъ и Геза Фехеръ.[1]) Той казва: „Името . . . е дадено . . . у Никифора (ed. de Boor p. 24_9) Κούβρατος и (ср. 33_{18}) Κοβρᾶτος, у Теофана (ed. de Boor p. 357_{12}) род. п. Κροβάτου . . . Въ Именника се срѣща името въ формата Куртъ: за вѣрностьта на тази форма говори . . . обстоятелството, че тя . . . представя една позната въ нѣкои тюркски диалекти дума: осм. азерб. крм. Kurt „вълкъ“. Нѣщо повече, ние знаемъ сѫщо, че тази дума била употрѣбявана у тюркскитѣ народи и като лично име.“ По-нататъкъ Фехеръ извежда различнитѣ форми отъ основната форма qurt по фонетични и палеографични пѫтища.

Фехеръ има право, като казва, че въ тюркски има една дума qurt „вълкъ“, която се употрѣбя често като лично име. Обаче азъ се съмнявамъ, дали qurt въ български е имало значението „вълкъ“. На тюркски се казва „вълкъ“ собствено böri и така се е казвалъ и у българитѣ. Тази дума имаме предъ насъ въ българското име Böri-ta[r]kan:

„Βοριτάκανος (od. Βοριτακάνος) bulgarischer Befehlshaber von Belgrad (ca 853—888) Βοριτακάνῳ d Vita Clem A 114_{13} (βοριτχκάγγῳ C)“.

Vita Clem A = Vita et miracula Clementis Bulgarorum archiepiscopi (+ 916), ed. N. L. Tunickij, Матеріалы для исторіи жизни и дѣятельности учениковъ Свв. Кирилла и Меѳодія I, Sergiev Posad 1918. C = cod. Achrid. Mus. Rum. coll. Grigorovič 818 (s. XIV/XV).[2])

Думата qurt е значила първоначално въ турски „червей“. Значението „вълкъ“ е сравнително ново и се срѣща само въ единъ клонъ на тюркитѣ. Радловиятъ речникъ го привежда само отъ понтийски-тюркски, османски, кримски и азербейджански. Тукъ имаме сѫщата промѣна на значението, което намираме и въ унгарски, гдето думата féreg „червей“ е приела сжщо значението „вълкъ“.[1] Следователно отъ етимологическо гледище трѣбва да приемаме формата Qobrat за правилна.

---

[1]) Остатъци отъ езика на дунавскитѣ прабългари въ ИБАИ V (1928—29) 130 и сл.

[2]) Moravcsik, прив. съчинение.

Формата **Коуртъ**, **Кȣрътъ** въ Именника може да се обясни и безъ да се приематъ палеографични грѣшки.[2] Старата форма Qobrat е станала въ български на Qovrat, Qoβrat. Това може да се заключи отъ българо-тюркскитѣ заемки въ унгарски езикъ, гдето пратюркското - **b** - е застжпено съ удължаване на предходния вокалъ: пратюркското * sabyr- — (телеут. sobur-) > чувашки syvyr-, sur- унгар. szór „worfeln“.[3]

Отъ тюркското Qov(β)rat се е развило въ последствие на славянски една форма Kur'tъ > Kurtъ; срв.: старочешки lúh < lúg, чешки louh, полски ług, словаш. lúh, бълг. лугá, словен. lúg и lùg, сърбо-хърв. lûg сорб. ług полаб. läug отъ старовисокон. louga, louge (срѣдновисокон. louge, навон. lauge);[4] стбълг. useręgъ, useręzь „inauris“ отъ гот. * ausahrigga;[5] Grûž мѣстно име при Рагуза отъ * Grausium.[6]

*

Единъ старъ опитъ за тълкуване се намира у Ашmаринъ, Болгары и чуваши 59,[7] гдето името се раздѣля на тюркски qut „щастие“ + berdi „даде“.

*

Въ II томъ на Körösi Csoma - Archivum (S. 384—87.) Ludwig K. Katona се опитва да обясни българското име Omurtag — Омуртагъ. Той свързва името съ чувашкото ymyrt—

---

[1] Срв. Radloff, Wb.; Bang: K. Sz. XVII, 128—29; Brockelmann. M. W; споредъ Kašgari: qurt „диво животно“.

[2] Върху това обяснение ми обърна вниманието J. Melich, на когото дължа и приведенитѣ примѣри.

[3] Gombocz, MémSocFinno Ougr. XXX 168.

[4] Melich.

[5] Vondrák, Vgl. Gr. I^2 41, 123.

[6] Skok: Slavia X, 462.

[7] Отд. отп. отъ XVIII т. на Изв. Общ. Арх. Казан. (1902).

өmөrt (-kajuk) „орелъ (дивъ)“, а чувашката дума съ чагатайското (и т. н.) anqir „видъ патица“.1)

Свързването на Омуртагъ съ ymyrt (-kajyk) смѣтамъ за правилно. Развоятъ * omurt > ymyrt — өmөrt е въ чувашки правило. Суфиксътъ — (a)γ е тъкмо въ български лесно обяснимъ. Напротивъ, едва ли е вѣроятно (обаче за сѫщината на въпроса това е безъ значение), че чуваш. ymyrt стои въ връзка съ думата anqir „видъ патица“.

Gombocz въ работата си „Нашитѣ тюркски лични имена въ времето на Арпадитѣ (1915)“ разглежда следнитѣ тюркски имена: Qartal „орелъ“, Toγan „соколъ“, Bäšä „врабченъ ястребъ“, Turumtai „граблива птица“, Toγrul „сѫщото“, Soṇqur „соколъ“. Изобщо може да се установи, че названията на разни видове соколи се употрѣбяватъ често като лични имена.

Къмъ тѣзи имена принадлежи въ семантично отношение и името Esperüχ. Обаче преди да обоснова това, искамъ да приведа най-напредъ предаденитѣ форми на името, да установя тѣхното четене и следъ това да подложа на критика по-раншнитѣ опити за обяснение.

Esperüχ се срѣща въ изворитѣ въ следнитѣ форми:

'Ασπαρούχ Fürst der Donaubulgaren (ca 644—702). 'Ασπαρούχ THEOPH 357_{27} (ἀπαρούχ efm: Asparuch Lat) NIK PATR HIST 34_6 **Исперих** BULG SER Есперерих ib (ЄР seclusi) 'Aspar—hruk' MOS CHOR 17.2)

Тѣзи форми предаватъ българското Esperü(i)χ. Многобройни примѣри ни показватъ, че тюркското ä се предава на гръцки съ α.3) Следователно формата 'Ασπαρούχ може да се чете като Esperüχ, а поради формитѣ за това име въ Именника трѣбва да се чете Esperüχ. Въ ЕСПЕРЕРИХ второто — ЕР — е произлѣзло чрезъ дитография. Началното i —

---

1) Еднаквостьта на двѣтѣ форми е направила впечатление още на Ашмарина. Въ своето съчинение Болгары и чуваши, стр. 63—66, той сближава името Омуртагъ съ много чувашки думи, между които е и ә'mә'rt-, обаче безъ да идва до опредѣлено заключение. Сѫщо въ съвсемъ неопредѣлена форма Куникъ сближава името Омуртагъ съ българското канско име Umor и по-нататъкъ съ арабс. Omar: Куникъ-Розенъ, Изв. Ал-Бекри (Прилож. къ XXXII-му тому Зап. Ак. Н. № 2, Петербургъ 1878) 137.

2) Moravcsik, прив. съчинение, за съкращенията вж. при Кобратъ.

3) Вж. моето съчинение „A honfoglaló magyarság kialakulása“ 135. Фехеръ: ИБАИ V (1928/29) 133—34, 154.

въ ИСПЕРИХ не мога друго яче да го обясня освенъ, че тукъ се касае или за едно затворено **е**, или за една промѣна **ä—i** (Срв. тюркскитѣ форми, съ които сближавамъ това име).

Споредъ Ашмаринъ1) името било съставено отъ тюркск. eš „другаръ“ + berdi „даде“.

У Marquart, Die altbulgarischen Ausdrücke in der Inschrift von Čatalar und der altbulgarischen Fürstenliste2), стр. 9, заб. 6, намираме следното: „Man braucht bei diesen Namen durchaus nicht an den alanischen Namen Aspar zu denken, wenn auch eine solche Entlehnung an sich wohl begreiflich wäre.3) Weit näher liegt der türkische Titel Yšbara, chines. Sa-poh-lio, byz. Σπαρζευγοῦν einer der Chagane der Westtürken (Theophyl. Simok. 7, 8, 6) = Yšbara jaβγu (džaβγu), chines. Sa-poh-lio Jep-hu.4) Wenn die Zerlegung in zwei Namen bei Anania Sirakači richtig ist, so kann man für hruk, -ρούχ an den Namen des Hunnenfürsten Ruga, mit gotischem Hypokoristikon Rug-ila, bei Priskos Ῥούα (gen.) = „uruγ erinnern.“

Това сближаване (Yšbara — Esperüχ) е незадоволително. Вокализмътъ не съответствува, а завършъкътъ (-**а** — üχ) остава необяснимъ. Навѣрно и самиятъ Marquart не е мислѣлъ за сериозно обяснението на -ρούχ възъ основа на арменската форма чрезъ (готското!) Rug (-ila).

Едно друго тълкуване на това име дава Геза Фехеръ.5) Той, следъ като разглежда достигналитѣ до насъ форми, идва до заключение, че първоначалната форма на името е гласѣла Es(š)berüch. Това име той обяснява отъ тюркското eš „другаръ“ + böri „вълкъ“; като семантични паралели привежда хунскитѣ имена Eš-kam „другаръ-жрецъ“, Atakam „баща-жрецъ“ и унгарското Apa-farkas „баща вълкъ“.

Този опитъ за обяснение пропада поради **е** въ втората сричка. Думата böri „вълкъ“ гласи съ **ö** и въ български, както доказва името Βοριταχάνος = Böri-tarkan (вж. по-горе).

Противно на горнитѣ сближения името Есперихъ,

---

1) Болгары и чуваши 59.

2) Отд. отп. отъ Изв. Русск. Арх. Инст. Конст. XV.

3) Тази мисъль принадлежи на Куника вж. Куникъ—Розенъ, Изв. Алъ Бекри 134.

4) Вж. още Pelliot: T'oung Pao 1929, 211.

5) ИБАИ V 1928/1929, 132 сл.

споредъ мене, трѣбва да се сближи съ османо-тюркскитѣ думи: Redhouse: ispäri „the hobby (hawk), hypotriorchis subbuteo“; called also ispäri doγan „the hobby falcon“. Sami, Qamus-i türki (95): äspäri „doγanyn tärbijä qabul atmäz χujlu džinsi“. Radloff (Wb.): isbäri „ein Falke, der schwer zu dressiren ist“. Hammer-Purgstall, Falknerklee 107: ä(i)späri doγan „Volkommener Falke, Blaufuss?“

Крайсловното -χ е — както -γ въ Omurtaγ — умалително окончание.*)

---

*) Преведе отъ нѣмския ржкописъ на автора В. Бешевлиевъ.

Кондиката

на Троянския храмъ „Преподобна Параскева“

Отъ Ст. Станимировъ

Презъ лѣтото на 1930 година, поканенъ отъ Негово Високопреосвещенство свето Пловдивския митрополитъ г. г. Максима, мой нѣкогашенъ ученикъ въ Киевъ и близъкъ презъ всичкото време (1877 — 1881 г.) на учението му въ Киевската духовна семинария, а отъ тогава и до днесъ, азъ се приготвихъ да отида да прекарамъ 40 — 50 дена въ Троянския балканъ, въ мѣстностьта „Зелениковецъ“, гдѣто митр. Максимъ има собствена вила при скита „Св. Иванъ Предтеча“. — Научилъ се за това, проф. А. Иширковъ ми предложи да използувамъ посещението си на троянско, за да прегледамъ и си взема бележки отъ кондиката, принадлежаща на храма „Преподобна Параскева“ въ гр. Троянъ. — Като пристигнахме въ Троянския монастиръ, азъ замолихъ отца егумена, Негово Високопреподобие архимандритъ Климента, да поиска кондиката отъ Троянъ. На 23. VII. 1930 година кондиката бѣше вече въ Троянския монастиръ; тя съ готовность бѣ изпратена на отца егумена отъ троянския протоерей Христо Дрѣнски при едно писмо отъ 22. VII. с. г, въ което между другото Негово Всеблагоговеинство пишеше и следващето: „Изпращамъ книгата, която имаме като старина. Моля, запазете я“. — На другия день — 24. VII, ние бѣхме вече на Зелениковецъ. Дошли бѣхме тука не само да почиваме, но и да работимъ „Автобиографията и споменитѣ“ на митр. Максима. Решили бѣхме да почиваме до 27. VII (недѣля), а въ понедѣлникъ — първия день на горѣщницитѣ — да се заловимъ за работа. Азъ използувахъ тритѣ свободни дни, та изучихъ и си направихъ извадки отъ кондиката. — Тѣзи именно извадки, които сж най-сжщественото отъ сждържанието на Троянската кондика, представяме на благосклонното внимание на читателитѣ

* * *

Разгледваната кондика е единъ тевтеръ съ размѣри 16·5×20 см., дебела здрава хартия безъ водни знаци около 180 листа, които не бѣха преброени. Подвързана е съ мукава, като гърбътъ и четиритѣ краища сѫ съ кожа, а самата мукава е облепена съ шарена хартия. Нѣкога си на срѣдата на горниѣ два рѫба на мукавата е имало по едно ширитче за завръзване, отъ които сега сѫ останали само следи. Самиятъ тевтеръ е добре запазенъ. — Първитѣ 18 листа сѫ изписани съ изключение на първата страница на първия листъ и първата страница на шестия листъ. Тази последната страница е съвсемъ чиста; а върху първата страница на първия листъ е написано съ синъ моливъ; „Ловч. Окрѫж. Управл. | № 2458. 14. V. 97“. Вѣроятно, на 14. V. 1897 г. Ловчанското окрѫжно управление е правило нѣкаква ревизия въ Троянъ (само въ храма не е могло да има толкова много, повече отъ 2000 предмета) и е направило списъкъ на предметитѣ, които е оставило на съхранение тамъ, дето ги е намѣрило, но, вѣроятно, срещу подписъ на отговорни лица. Между тѣзи предмети е била и нашата кондика. — На втората страница има следнитѣ приписки:

1867 ноемврія 28 день

Проповедническія подвиги апостоловъ | славянъ святихъ Кирилла и Методія | даръ отъ г-на доктора В. Каракановскій | ловчалѫ.

1872 Јаннуарій

Мирчо Ивановъ Бояджи подари една | ялдѫза жълтица за позлатѫ на св. чашѫ.

Септемврия 22 гр. 100 подарявамъ.

Най-долу на сѫщата страница е написано съ моливъ:

Църквата ни е съградена | презъ 1835 г. | осветена презъ . . . . г. отъ | . . . . | изгаряна презъ 1877 г. 6. VIII. отъ | турцитѣ. Преосветена отъ . . . . .

Онова, което съставлява собствено съдържанието на кондиката, се захваща на стр. 3 и датува отъ 1855 година 20. ноемврий. Презъ този месецъ епископъ Иларионъ ловчански, който започналъ да светителствува въ Ловечъ отъ 1852 год., вѣроятно, за првъ пѫть е посетилъ гр. Троянъ. Голѣмъ ревнитель на благолѣпието на храмоветѣ и народната про свѣта, той пожелалъ и въ Троянъ да тури въ редъ смѣткитѣ на храма, отъ приходитѣ на който сѫ се вземали срѣдствата, както за украсата на храма, тъй и за издържането на училището. Съ тази цель той всички вещи на храма раздѣлилъ на 4 категории (книги, сребрени вещи, ѡдежды церковны и бакаряны) и ги вписалъ на страница 3 и 4. На стр. 5 и 6 епископъ Иларионъ вписалъ единъ протоколъ, въ който обяснява, че, като дошелъ въ Троянъ, счелъ за необходимо да изпълни архиерейския си дългъ, да прегледа имота (вещитѣ) на храма, а сѫщо и приходитѣ и разходитѣ му. За голѣмо негово очудване, той не намѣрилъ никакъвъ редъ: имотитѣ не били описани, а приходо-разходна книга нѣмало — **нє намѣрихмє никоє ꙋстроєніє**, пише той. Обаче, вината за това **нєꙋстроєніє** епископъ Иларионъ не хвърля върху троянци, а на своитѣ предшественици ловчански епископи: „**ѿнємаринито и нєрадєніє на нашитє прєждє бившии архїєрєи**“. Вѣроятно, чрезъ разпитвания той узналъ, че една голѣма часть отъ приходитѣ на храма, построенъ още преди 20 години (презъ 1835 г.), били изразходвани за вѫтрѣшната украса на самия храмъ „**ѿвнꙋтрє**“ и за заграждането му съ стена „**и ѿ ванъ сосъ довари**“. Останалата часть, а именно 35,150 гроша, били изразходвани за издръжката на училищата. Посочването сумата, изразходвана за училищата, навежда на мисъль, че поне за разходитѣ на училищата е била държана нѣкаква смѣтка. — Епископъ Иларионъ решилъ, че работата и занапредъ не бива да върви тъй, както е вървѣла до сега, но че трѣбва да се тури известенъ редъ. Ето защо той свикалъ селскитѣ първенци — „**первоначалници(тѣ) на това селꙋ**“ — и, като размислили какво трѣбва да се направи, решили, че трѣбва да се изберать и избрали двама епитропи за водене работитѣ на храма. Избрани били г. **Димитрїи Поповичъ** и **даскалъ Василїє**. Тѣзи господа били служили на храма редъ години, „**толкози години**“, но вижда се, че смѣтка не сѫ държали. Ето защо сега именно имъ било заповѣдано „**ѿ сєга нататакъ да даржать тєфтєрь на приходитє и на харчовєтє сось страхъ божїи и сось чиста совѣсть**“. Въ края на всѣка година избранитѣ епитропи трѣбвало да представятъ смѣткитѣ си за преглеждане, както на еп. Илариона, тъй и на селскитѣ първенци. По-нататъкъ, еп. Иларионъ наредилъ: 1) касиеръ да бжде г. Д. Поповичъ, когото задължилъ, „като сѧ сабиратъ нѣколко гроша щє да ги дава сосъ тимисюкъ (ще ги дава подъ лихва срещу записъ) на цѣрны мѣста за да сѧ ꙋмножаватъ“; 2) при вѣнчаването да се взема по 5 гроша за въ полза на храма; 3) за гробно мѣсто въ двора на храма ще се плаща „идно количєство“; 4) всѣки приходъ трѣбва да бжде записанъ, като при това се посочи и името на вносителя.

Отъ описа на храмовитѣ вещи (Ѿписаніє вещи на троѧнската церква преподобнаѧ параскєва движими и нє движими) се вижда, че: — 1) Троянскиятъ храмъ ималъ всички потрѣбни церковно-богослужебни книги и то на славянски езикъ. На гръцки езикъ въ храма имало само една литургия и дванайсеть минеи, като редомъ съ тѣхъ имало сжщитѣ книги и на славянски езикъ. Гръцкитѣ книги, вѣроятно, сж се употрѣбявали само въ случаитѣ, когато е идвалъ въ Троянъ и служилъ литургия ловчанскиятъ епископъ. — 2) Нѣкои книги въ храма имало въ два екземпляра, та единътъ отъ тѣхъ билъ даденъ другаде за използуване. Тъй, срещу три книги е отбележено: „на Шипково“. Бележкитѣ сж направени съ друга ржка, а не съ ржката на еп. Илариона. — 3) И следъ съставянето на списъка на книгитѣ отъ еп. Илариона настоятелството на храма продължавало да снабдява храма и съ други книги, които вписвало въ края на списъка — 4) Въ храма имало доста сребърни предмети, между които и два потира, единътъ отъ които билъ сжщо на Шипково. — 5) Одежди церковни имало въ ограниченъ брой. — 6) Медни предмети (свѣщници, дискоси, купелъ и др.) имало достатъчно.

Епитропитѣ продължавали да попълватъ инвентаря на храма. Тъй на стр. 7 (съ дата 1859 г. мартъ 25) сж записани нови църковни одежди и други храмови принадлежности. — На стр. 8 (безъ дата) разни храмови принадлежности.

На стр. 9, съ дата 1865: априлiи 8, е вписана приписка, отъ която се научаваме, че хаджи Калчо хаджи Петровъ поставилъ четирма души надзиратели на училището, на които възложилъ да „приглеждватъ учителя Цветко Стояновъ, и училището да върви редовно споредъ заповедьта на правителството“.

На стр. 10, съ дата 1865: мартъ 30: Троянъ, е вписана приписка, въ която сѫ посочени „останалитѣ книги отъ покойнаго Василія учителя Стояновича“. Тѣ били завещани на храма „прєподобныѧ Параскє́ѵы“. Всичко 10 книги се́ черковни. Това е била библиотеката на покойния учитель. Въ края сѫ вписани и 7 разни предмети за домашна употрѣба, между които и една „иконичка съ капачита“.

Страница 11 е чиста.

Нареждането на еп. Илариона за водене смѣткитѣ било спазено. Вѣроятно, подробно приходитѣ и разходитѣ сѫ били отбелязвани на другъ тефтеръ, а въ кондиката била вписвана само равносмѣтката. Тъй на стр. 12—13 сѫ вписани равносмѣткитѣ за отъ 5 ноемврий 1855 година до 24 февруарий 1858 година. Презъ това време касиеръ билъ Власи Иліевъ Лингурскы, а не Димитъръ Поповичъ, когато, както видѣхме, назначилъ еп. Иларионъ. Като вземаме предъ видъ, че Лингурски дава смѣтка за отъ пети 9/вріа = 5 ноемврий (презъ втората половина на XIX. вѣкъ м. ноемврий все още се считаше за девети месецъ, а м-цъ мартъ за първи месецъ на годината. Декемврий се бележеше тъй = 10/врїа. Азъ не съмъ срещалъ 7/вріа за септември, нито 8/вріа за октомврий, както това би трѣбвало да бѫде споредъ горната бележка и споредъ имената и на четиритѣ месеци: окто = осемь, дека = десеть и пр.), идваме до заключение, че Лингурски е билъ касиеръ и преди нареждането на еп. Илариона, и презъ време на това нареждание, което, както казахме, е отъ 20. XI. 1855 г., а че и следъ него. Не е известно, какъ еп. Иларионъ се е отнесълъ къмъ това незачитане на нареждането му. Обаче, като вземаме предъ видъ благия му характеръ, предполагаме, че въ случая въпросътъ е билъ разрешенъ съ устна отстѫпка отъ страна на еп. Илариона.

Въ разглежданата първа записана въ кондиката равносмѣтка, разноскитѣ не сѫ отбележени подробно, а е дадена само общата имъ сума: 2009 гроша + 11149 гр. 20 пари = 13158 гр. 20 пари. Като вземаме, обаче, предъ видъ, че презъ отчетнитѣ години (5. XI. 1855 г. — 24. II. 1858 г.) за храма не сѫ купувани нито книги, нито одежди, нито утвари, а пъкъ е изразходвана толкова голѣма сума; а сѫщо и това, че презъ последнитѣ години, както и презъ предидущитѣ, отъ приходитѣ на храма е плащано и на учителитѣ и изобщо за издръжката на училищата въ града, идваме до заключение, че и презъ отчетнитѣ години отъ приходитѣ на храма е плащано и на учителитѣ и за училищата.

Следъ Лингурски касиеръ билъ избранъ Иванъ Марковъ, който изпълнявалъ тази длъжность отъ 24. II. 1858 г. до 1. III. 1859 г. Въ равносмѣтката си Марковъ отбележилъ, че презъ времето на неговото едногодишно служение изразходвани били 7065 гроша, отъ които за заплата на учителя Христо 1950 гроша, за заплата на даскалъ Василіа 1198 гроша и за **„разноскы цркков. милостынѧ"** и проч 3917 гр.

Както презъ времето на Лингурски, тъй и презъ времето на Маркова, черковнитѣ приходи се състояли отъ: 1) **„дизкозы"**, т. е. отъ доброволни пожертвувания, събирани отъ богомолцитѣ въ време на литургия: такива презъ 1855 г. били събрани 823 гроша; 2) **„гробнинѫ"**, т. е отъ плащания за закупуване гробно мѣсто въ двора на храма: такива презъ сѫщото време били събрани 50 гроша. 3) Печалба отъ продаването свѣщи (5328 гроша) и 4) **„вȣлы за свадбы"** (515 гр.). Попосле се явява и ново перо, което, както и горнитѣ, би трѣбвало да бѫде постоянно, а именно: **„ȣгарѫци"**. Това перо (приходъ) за първъ пѫть се явява въ равносмѣтката на Иванъ Марковъ (1858—1859 год.), но размѣритѣ му не могатъ да се определятъ, защото не сѫ посочени отдѣлно, а слѣни съ **„дизкозы"** и **„гробница"** (гробнина).

По този редъ сѫ водени смѣткитѣ и презъ следващитѣ години. По-долу (стр. 194—195) ние предаваме страницитѣ 12—13 и 14—15 изцѣло; а останалитѣ — въ извлечние. (стр. 196). Изглежда, че троянци най-доволни били отъ епитропъ-касиера Добри Найденовъ, който поелъ касиерската служба на 22. III. 1865 г. и служилъ неизвестно до кога следъ 1. I. 1880 година. За него въ края на кондиката е казано: „Добри показа полза отъ черковата за 6 години само отъ свѣщи 33,198 гроша отъ 1874 мар. 13 до 1880 г. Јан. 1".

„Добри дава си смѣтката напълно и пріема за напрѣдъ".

Съ тѣзи думи се завръшватъ бележкитѣ въ кондиката на стр. 35.

Листоветѣ 18^{б} (страница 36) до листъ 183^{а} (страница 365) включително сѫ чисти, неписани. На листъ 183^{б} (страница 366) и листъ 184^{а} (стр. 367) е изложена подробна смѣтка за заплатитѣ, платени на учителя Костанди Чихларъ за времето отъ 25. XII. 1859 година до 23 априлий 1863 година. За три години и 4 месеци трѣбвало, споредъ спазаряванията, да му изплатятъ 12,000 гроша и разни 648 гроша 10 пари. Срещу тази сума, обаче, му изплатили само 10,023 гр. 10 пари, а останалитѣ 2,625 гроша му изплатили едвамъ чакъ презъ 1865 година на 15. юний, когато Костанди билъ въ Ловечъ.

Този учитель Костанди Чихларъ билъ изпратенъ въ Троянъ отъ епископа Илариона, който въ писмата си до учителя Н. Златарски въ Търново го нарича Константинъ. По рано К. Чихларовъ, който билъ родомъ отъ Елена, билъ учитель въ Стара-Загора, а презъ ноемврий 1859 година билъ безъ работа въ родното си село. Еп. Иларионъ влѣзълъ въ сношение съ него при посредството на учителя Н. Златарски и следъ 17. XII. 1859 година го изпратилъ отъ Ловечъ въ Троянъ, дето той пристигналъ на 25. XII. с. г.[1]

Отъ приходитѣ на храма Преподобна Параскева била изплащана заплатата не само на учителя К. Чихларъ, а и на всички учители въ селото Троянъ. Въ разгледаната кондика сѫ отбележени имената на всички учители въ Троянъ, получавали заплата отъ приходитѣ на този храмъ и размѣра на заплатитѣ имъ, като се захване отъ м. мартъ 1859 година, а че и до времето, когато касиеръ на храма билъ Добри Найденовъ. Изглежда, че изобщо всички разноски за училищата въ Троянъ до освобождението, а може би и нѣкоя година и следъ освобождението, били плащани все отъ приходитѣ на храма Преподобна Параскева.

Ето подробни сведения за разноскитѣ за училищата въ Троянъ, плащани отъ приходитѣ на храма Преподобна Параскева:

1) 1859. мартъ 10 (стр. 14—15 на кондикта)

на учитель Христо.	1950 гр.
на Даскалъ Василіа	1198 гр.

2) 1860. (стр. 16—17)

разноски за училищата	482 гр. 10 пари
на учитель Христя	1920 гр.
на даскалъ Василіа заплата	1200 гр.

---

[1] Ст. Станимировъ, Изъ черковната история на гр. Ловечъ, стр. 33. (въ „Ловечъ и Ловчанско", кн. II, София, 1930 г.).

3) 1861. (стр. 18—19)

на даскала Василія за хакъ	1151 гр. 10 пари
разноска школска	775 гр. 30 пари
на учител . . . . . 1) заплата	4587 гр.

4) 1862—1863. (стр. 20—21)

на даскалъ Кустадина	3686 гр. 10 пари

5) отъ мартъ 1863 до мартъ 1865, (стр. 22—23)

за учитель Христя Ганчіевъ далъ	2000 гр.
подидаскальа Стефань Станюв	1000 гр.
учитель Акимь Мичов	1810 гр.
разноски церковни и школски за 2 г.	1677 гр. 10 пари
на Димитъръ Папазовъ за даскалъ К.	1000 гр.

6) отъ 1865. мартъ до 1867 априлъ 3-го (стр. 24—25)

да доплаща Добри Н (Найденовъ) на учитель Іоакима Кус(уръ)	690 гр.
1865 апр. 3-го на даскалъ Василя Пуп хакь за 1 година	2450 гр.
1866 дефа на Даскалъ В. П. хакь за 1 г.	3300 гр.
на Димитъръ Поповъ за Даскалъ Кустадина	150 гр.
на аджи Калча за даскалъ Кустад и на Доча Станчовъ	487 гр, 20 пари
за две години школски разноски	1205 гр.

7) отъ 1867 априлъ 3 до 1868 мартъ 21 (стр. 26—27)

на даскалъ Јянка сосъ помощника за 6 м.	1290 гр. 20 пари
на малкія даскалъ за 6 месеца	350 гр.
за училищиту масрафъ разенъ	202 гр. 35 пари
за долното ново училищи	600 гр. 17 пари
за 1859-та година на Димитриката акъ даскалск	1500 гр.
за нову на даскалъ Христя	1523 гр.

---

1) Тукъ листътъ е прогоренъ, та името не се чете. Отъ листъ 184-а се вижда, че тѣзи пари сж дадени на учителя Константи Чихларъ, комуто били броени 2140 + 1047 + 1400 = 4587 гроша.

8) 1868 мартъ 21 до 1870 мартъ 9-го (стр. 28—29)

на даскалъ Христя акъ за 2 години .	6200 гр.	
на даскалъ Стефана акъ за 2 години	2750 гр.	
школски разноски за 2 години . . .	528 гр.	30 пари

1870 мартъ 9-го до 1872 мартъ 27 (стр. 30—31)

Акъ на даскалъ Христя за 1 година .	3300 гр.	
срѣщѫ хака на уч. Илія Б.(ѣлковски)	3103 гр.	30 пари
. . . . , . Стефана	1000 гр.	
за 2 год. училищны разноскы . . .	622 гр.	20 пери
на уч. кассѫ записъ на Паисія . . .	208 гр.	

1872 мартъ 27 до 1874 мартъ 13 (стр. 32—33)

черков.-учил. разноскы за 2 год. . .	3574 гр.	
на масторъ Дим. подаръкъ за уч. . .	390 гр.	
за уч. смѣткѫ на Василя Сп. . . .	1000 гр.	
заплата на учитель Стефана	350 гр.	
. . . . Илія Бѣлковски . .	10888 гр.	10 пари
. . . . Коля Христювъ . .	558 гр.	

1874 мартъ 13 (стр. 34—35) (равносмѣтка? на епитропа Добря Найденовъ).

на учителіте и ипитропите платка за 5 години	37677 гр.	20 пари[1])

Други разноски, правени отъ храма и заслужаващи да бѫдатъ отбележени, сѫ:

1) Презъ 1860 година били платени 233 гроша „за великата църкова и дискоси“;

2) Презъ 1866 година били платени 70 гроша „за Весникъ Дунавъ“;

3) Презъ сѫщата година били платени 228 гр. 20 пари „масрафъ Владишки“. Вѣроятно, презъ тази година еп. Иларионъ Ловчански е идвалъ въ Троянъ, та храмътъ е платилъ разноскитѣ за издръжката му.

---

[1]) Тази бележка сѫщо навожда на мисъль, че сѫ водени и отдѣлни смѣтководни книги, а въ кондиката сѫ вписвани само равносмѣткитѣ.

4) Презъ 1867—1868 година били платени 124 гр. „владишки Масрафъ“. Вѣроятно, презъ нѣкоя отъ тѣзи години еп. Иларионъ Ловчански пакъ е идвалъ въ Троянъ.

5) Въ равносмѣтката за годининитѣ 1868—1870 г. (стр. 28—29) е отбележено „на Паисия сосъ записъ 200 ґроша“. — Поменатиятъ тука Паисий билъ еродяконъ и приближено лице на Ловчанския епископъ Илариона. Когато въ края на 1868 година еп. Иларионъ отишелъ въ Цариградъ, еродяконъ Паисий останалъ неговъ замѣстникъ въ епархията. Вижда се, вземането пари „сосъ записъ“ е било единъ отъ начинитѣ, по които този човѣкъ ограбвалъ храмоветѣ. За него ние говоримъ въ „Изъ черковната история на гр. Ловечъ“, стр. 48.

Въ кондиката намѣрихме и две отдѣлни писма. Поради интереса, който представлява съдържанието имъ, даваме ги in extenso въ края на настоящето.

Извадки изъ кондиката на храма Преподобна Параскева въ гр. Троянъ:

На кондиката:

Стр. 3.

1855.

Ѿписаніє вєщи на троѧнската цєрква прєподобныѧ | Параскєви движими и нє движими:

Книги:

12 : дванáдесѧть минєи
1 : идно єѵаггєліє голємо
1 : идно малко єѵаггєліє (на шипково) (съ друга рѫка).
1 : идинь тріодь.
1 : идинь пєнтокостарь.
2 : два типицы голѧмь и малькь (малкіѧть на Шипкок (друга рѫка).
2 : литȣргіи болгарска и грєческа.
1 : идна ирмологіа.
2 : два ѱалтири голѧмь и малакь.
3 : три пролози.

1 : идно толкованїє софронїєкѡ.
3 : три трєбницы идинь голѫм двата малки.
12 : дванадєсѫть минєи грєчєски.
1 : идинь осмогласникь (на шипкоко) (др. рѫка).
2 : осмогласника пȣ 4 : гласа.

* * *

1 : наȣсница.
1 : кормчїє голѫмо. } съ друга рѫка.
1 : єванґєлїє
1 : апостолъ } цари-градски.

Стр. 4.

Єрєбрєни кѣ́щи.

2 : два потирѫ срєбрєны (єдинїѫ на Шипковь) (др. рѫка).
1 : идинь крєсть.
1 : идна кътїа св. мощи.
21 : двадєсѫть идно киндилȣ.
1 : идна кандилница.
5 : пєть вєнцы малки и голєми.
2 : рацє двє (кивота) (съ друга рѫка съ моливъ).
4 : чєтири чифта чапрази.

Ѡдєжди цєрковны.

4 : чєтири єпитраχили.
3 : три фєлоны.
3 : три стиχари.
2 : стиχара два за анагности.
2 : ѡрарѫ.

Бакарѫны.

4 : свєщницы голєми два. и малки два єдєцы.
5 : малки свєщници пєть на св. трапєза и на прєскомь.
9 : дєвєть дискоси. єдинъ бакарєнь.
1 : идинь кȣпєль.
2 : два ибрикѫ.

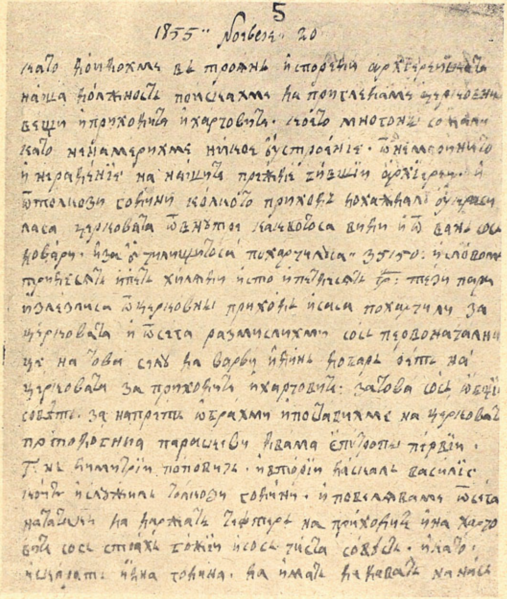

5

1855 Ноемв: 20

като дойдохме въ троянъ и споредъ архиерейската
наша должность поискахме на попечителите църковни
вещи и приходите и харчовете. които много ни [illegible]
като не намерихме никое устроение. ѿ нѣмарѣнието
и неправлението на нашите прежни бивши архиереи. и
ѿ толкози години колкото приходъ находжали у църк-
каса църковата ѿ денътъ какъ се види и ѿ [illegible]
[illegible] похарчилися 35150: и словомъ
тридесять и петъ хиляди и сто и петдесять гр: тѣзи пари
излезлися ѿ църковни приходи и сѫся похарчили за
църковата и ѿ всѣта размислихме со первоначални-
ци на това село да варди единъ [illegible] на
църковата за приходите и харчовете: за това со общи
совѣтъ. за напредъ избрахми и подадохме на църковата
преподобная параскева двама епитропи първий.
Г. н. Димитрій Поповичъ. и вторій даскалъ Василіе
който и служилъ толкози години. и повелѣваме ѿ всѣта
наставши на държатъ тефтеръ на приходите и на харчо-
вете со страхъ божій и со чиста совѣстъ. и като
искаятъ и на година. да имать да кажатъ на нас

Образъ 1. — Протоколъ, вписанъ въ Троянската кондика съ собствената ржка на епископа Илариона Ловчански.

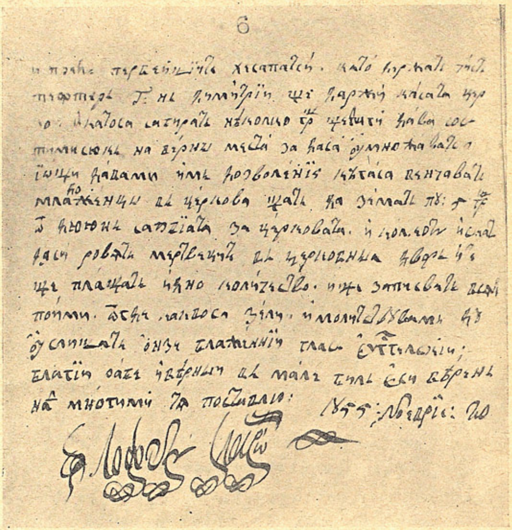

Стр. 5.

1885 Ноеврїе 20.

Като дойдохме въ Троѧнь испореди архїерейската | наша должность поискахме да пригледаме церковните | вещи и приходите и харчовете. което много ни сожа̀ли | като ненамерихме никое ȣстроеніе ѿ немаринито | и нераденіе на нашите прежде бившии архїереи, и | ѿ толкози годинни колкото приходь дохаждалȣ ȣкраси | ласа церковата ѿ внȣтре каккатоса види и ѿвань сос | дова́ри. и за ȣчилищатаса, похарчилȣса 35150: и словомъ | тридїсѧть и петь хи́лѧди и сто и петдесѧть гр. тези пари | излезлиса ѿ церковны приходь и саса похарчили за | церковата и ѿсега размислихме сось первоначални | це на това селȣ да варви идинь добарь реть на | церковатл за приходите и харчовите: затова сось ѡбщiи | советь за напреть ѡбрахми и поставихме на церковата | преподобнна параскеви двама епитропы первiи | Г-нь димитрiи поповичь. и вторiи даскаль василiе | които и слȣжили толкози години. и повелѫваме ѿсега | нататъки да даржать тефтерь на приходнте и на харчо | вите сось страхъ божiи и сось чиста совѣсть. и като | искарать идна година, да имать да давать на нась

Стр. 6.

и предь первейшiнте хесапатси. като держать чисть | тефтерь Г-нь димитрiи ще даржи касата цер | ко(вна) икатоса сабирать нѣколко гроша щедаги дава сось | тимисюкь на верны мѣста за даса ȣмножавать, | iѡщи давами имь дозволенiе кȣга са венчавать | младоженцы вь церкова щать да земать пȣ: 5 гр. | ѿ дююнь саибiата за церковата и колкото искать | да си ровѫтъ мертвеците вь церковныа дворь и те | ще плащать идно количество и ще записватъ всѫко | поимн ѿгде каквоса зели. и молитствȣвами да | ȣслишать онзи блаженнiи глась еѵаггелскiи: | благiи рабе и вѣрныи вь мале биль еси вѣренъ | надъ многими тѫ поставлю.

1855: Ноеврiе: 20

(п.) Лофчȣ Иларнѡн.

Стр. 7.

Нови церковни одежди

1859 Марта 25.

1 : фелонъ }
1 : петрахилъ } отъ Найдѫна врачаницатъ.
гр. 55 : 30 чисти древни пари подъ печать зехасѫ за кивотатъ.
три 3 : патранлѫ прости.
шесь 6 : филонѫ прости.
два 2 : стихарѫ попски прости.
1 : стихарь анагнось.
1 : ѡрарь дiѫконски.
два 2 : свешника малки медни.
1 : медникъ сось капакь за водосветь.
3 : репиди.

(писано съ друга ржка).

1 : кивоть за пристолатъ сребаренъ.
1 : крестъ големъ сребсренъ и позлатенъ.

Стр. 8.

Церковни вещи.

1 : кенецъ сребарѫнъ на престолнїѫтъ крѫстъ.
2 : свещницы жилезни.
2 : дефа свещници жилезни.
1 : кантарь оки 35.
1 : пиратникь.
1 : медникь вехтакь черь.
1 : лигень и кипче. керигѫ. пиростїѫ. ражень.
1 : лигенъ още напраки добре бакѫренъ.

Стр. 9.

1865: априліи 8

Надзиратели над училището въ Троянь поставямъ г-на Димитріе Поповичь, Василь Спасовь, Ивань Стоичковь и Минка Иванова, да приглеждватъ учителя ипетко Стоянова, и училището да варви редовно спореди заповеди на правителството.

Хаджи Калчо Хаджи Петровъ

(подписътъ е зачеркнатъ).

Стр. 10.

1865: Мартъ 30: Троянъ.

Останалите книги отъ покойнаго Василія учителя Стояновича и сѫ посвѣщаватъ за церковата храмъ преподобныя Параскéѵы.

3: пасхалія за сичката свѣтла недѣля.
1: пасхалія само за праздникатъ, за воскресеніе.
1: евангеліе и апостолъ толковани.
1: апостолъ церковенъ цареградски.
2: правилото на святаго Јоанна рылскаго.
1: канонъ молебній мѫч. Харалампія малко.
1: правило мѫч. Харалампія.
1: сеџаде отъ атанаса сищовлйята.
1: сеферъ тасове,
1: иконичка съ капачета.
1: софрѫ дѫрвена.
1: чутора.
3: чифта чопрази отъ долно сребро.
1: чифтъ кокале садефъ.

Стр. 12.

Дв. Власи Ил

1855

	гр. п.
9/ вріа 5. готова сирміа въ цьрквѫтѫ что му се даде	602·20
отъ дизкозы прѣзъ цѣлѫтѫ тази година	823·—
гробнынѫ	50·—
свѣщиты пичялбѫ	5328·—
вулы за свадбы	515·—
1856/1858	
9/ вр. 5/ февр. 24. Кяръ отъ свѣщи и дизкозы	6524·20
отъ вули за 1857-та година	600·—
за 1858 „ „	320·—
	14763·—
Отъ срѣщныты разноскы прѣнесены.	13158·20
	1604·20

Дава си съвърш
гы прѣ

Стр. 14.

Дв. Ивана Мар

1858 февр. 24 до 1859 | Мар. 1.	Отъ готовы отъ власева смѣтка что му се дади	1604·20
	За вулы отъ свадбы	550·—
	отъ свѣщыты кяръ	5000·—
	отъ дыскозы гробища и угаряци	2357·—
		9511·20
	прѣнесены отъ срѣщныты за равносмѣтка.	7065·—
		2446·20
		17·—
		2429·20

Дава си съвър
си и ѭ прѣда

Стр. 13.

іевъ Лингурскы. **Зм.**

1855

	гр. п.
9/ вріа разноскы цьрковны общо.	2009·—
9/ вр./ февр. 24 за 1857-та годинѫ до 1858-та година общи разноски.	11149·20
	13158·20

енно смѣткѫтѫ за оставка и
дава на

Стр. 15.

ковъ **Зм.**

отъ 1858 до

1859 | Мар. 10. На учитель Христа	1950·—
. . . . даскалъ Василіа	1198·—
разноскы цьрков. милостын. и проч.	3917·—
	7065·—
. . . .	17·—
	7082·—

шенно смѣткѫтѫ за уставкатѫ
ва на . . . .

Отъ 10 мартъ 1859 год. до априлий 1860 год. епитропъ касиеръ билъ Станчо Ивановъ Гадевскы. Храмътъ ималъ приходъ 10,143 гр., а разходъ 7,855 гр., отъ които 293 за „великата църква и дискоса“ и за двама учители 3,120 гр.

Отъ 8 априлий 1860 до декемврий 1861 год. епитропъ-касиеръ билъ Иванъ Маркувъ. Приходъ 11,023, а разходъ 7,334 гр., отъ които заплата на учителитѣ: 5,732 гр. 10 п.

Отъ 8 декемврий 1861 год. Дочу Станчувъ. Приходъ (до 21. мартъ 1863 год). Изглежда, че смѣтката му не е била провѣрена.

Мирчо Радоювъ отъ 21. III. 1863 год. до 22. III. 1865 год. Отъ тази дата става епитропъ-касиеръ Добри Найденовъ и продължавалъ до 1. I. 1880 год. „Добри показа полза отъ черковата за 6 години само отъ свѣщи 33,198 гроша отъ 1874 мар. 13 до 1880 год. Јан. 1“.

„Добри дава си смѣтката напълно и пріима за напрѣдъ“ . . . . . .

Листъ 183[6]

1859 декемврія 25 доде учителъ Ҝ. Чехлар и го пазариха общинѫта за 12 месеца, за гр.:

3500: три хиляди и петъ стотинъ.

Като искара пáрвата година пакъ пазарихме отъ декемврія 25. 1860 г. за напредъ за 16 месици сий речъ до 1862 до гергевденъ за гр.:

4500: четери хиляди и петстотинъ.

Като искара втората година и четери месици пакъ пазарихме уч. Костанди за 1 еднѫ година отъ 1862 гергев.: до1863 гергевденъ за гр.

4000

12000

1865 іун. 15

323: 10 за заминалите два месици.
200: — за елмихаберитѣ загубени.
67: 20 ресими на хаджи силимана.
50: — на хаджи Р. . . . . .
7: 20 аяктере на заптіето.

12648: 10.

Листъ 184^{а}

Шо е давала общинѫта на учителя К.

1000	хиляда Димитъръ п. дава учителитѣ.
2140	отъ Ивана К. Ма́рковски епитропа.
1047	отъ даскалъ Василія отъ вулити отъ год. 1860.
1400	дефа му дадохме ногутъ 1861 декември 8: отъ Ив. К. епитропъ като си даде оставката.
5587	
600	отъ Доча Станчовъ 1862 іануар. 10.
6187	
850	. . . . отъ Д. Стан: 1862 маія 14.
7037	
600	отъ доча Станчова дефа 1862 іул. 27.
1010	. . . . дефа 1862 окт. 22.
626·10	. . . . 1863 февр. 15.
250	отъ разни збирани. 1863 мартъ 22.
9523:10	вересий предавамъ.
500	отъ хаджи Калча за Петка Гергински далги на Д. К.
10023:10	

1865 іун. 15.

Кои плащамъ на уч. К. в'ловечъ кусура.

560	хаджи Калчо дава
100	Дочу Станчовъ дава.
307:20	Добре дава.
307	Петку дава.
200	Иванъ Колювъ за елмихаберите чи ги изгубилъ.
1150:20	Димитъръ п. Поповъ дава.
12648:10	

ПРИБАВКИ

къмъ кондиката на храма Преподобна Параскева въ гр. Троянъ.

1. Парче сива хартия, върху което е написано: „До 1835 година е имало училище въ Троянъ. Песъчници. Писане по пѣсѫкъ съ влачене на прѫста.

Димитъръ Поповъ е билъ прѣдседатель на тайния революционенъ комитетъ.

Прѣзъ 1874 г. е отворено въ Троянъ трикласно училище.

Прѣзъ 1835 г. се въведи взаимната метода“..

2. „Условно писмо.

съ което подписаний казвамъ какъ съ всѣко благодарение се согласихъ съ училищното настоятелство и съ общинския съвѣтъ да имъ остана за учитель въ градеца по слѣдоющитѣ условия.

1. Азъ се задължавамъ да преподавамъ на първо отделение.

2. Училищното настоятелство и общинския сѫвѣтъ са задалжаватъ да ми заплати годишна заплата за учебната 1880—1881 година 3500 или три хиляди петстотинъ гроша отъ които съразмѣрната часть на четири пѫти да ми исплати до свършванието на учебната година.

3. Слѣдъ свѫршванието на учебната година това условие и за двѣтѣ страни губи значението си.

За здравина и увѣрение направихме двѣ равни, който и ги подписахми.

1880 г. Авгостъ 25
Троянъ (п.) у. Стефанъ Станевъ“[1]).

---

[1]) За прьвъ пѫть въ кондиката за този учитель — Стефанъ Станевъ — се поменува въ равносмѣтката за 1863—1865 година (стр. 22—23). По онова време той билъ „подидаскалъ“ и получавалъ 1000 гроша, разбира се, годишно; а за последенъ пѫть — въ равносмѣтката за 1872—1874 година (стр. 32—33. Въ тази равносмѣтка той вече се именува „учитель“.

Известието на сирийския презвитеръ Константинъ за Исперихова побѣда надъ византийцитѣ

Отъ Юрд. Трифоновъ

Както е известно, сведения за настаняването на Испериховитѣ българи отсамъ Дунава се черпятъ главно отъ хроникитѣ на Теофана и патр. Никифора, писани въ първата третина на IX в., въ които е билъ използуванъ единъ общъ недостигналъ до насъ, изворъ. Но за победата на тия българи надъ византийцитѣ има въ историческата книжнина и друго известие, което по странно недоглеждане, доскоро оставаше неизползувано. На него е обърналъ внимание само руският професоръ Юл. Кулаковски[1]), съ чието мнение ние добихме възможность да се запознаемъ едва неотдавна, когато, благодарени на професоръ П. Мутафчиевъ, ни падна на ржка 3-иятъ томъ отъ Исторія Византіи, който не се намира въ софийскитѣ библиотеки. Известието на пресвитера Константина ние съгледахме миналата година, като прегледждахме помѣстенитѣ въ протоколитѣ на VI всел. съборъ изповѣдания на вѣрата въ свръзка съ проучваното отъ насъ, „**Написаниѥ о правѣи вѣрѣ**“ на Константина Философа (Св. Кирила). Отначало, когато се научихме, че известието на сирийския пресвитеръ е било вече съгледано и използувано отъ проф. Кулаковски, ние помислихме, че нашитѣ проучвания ще се окажатъ закъснѣли и излишни; но, когато прочетохме изложението на руския професоръ, видѣхме, че той е използувалъ въпросното известие само относно датата му, и то безъ да го съпостави по-специялно съ разказа на Теофана и Никифора и да корегира Теофановата дата, а освенъ това, схваналъ го е само отъ религиозна страна, безъ да долови политическата. Поради това ние намѣрихме за потрѣбно да изнесемъ на свѣтъ, своитѣ проучвания и заключения относно известието на сирийския пресвитеръ.

---

[1]) Исторія Византіи, т. III (602—717), Кіевъ, 1915, стр. 249.

Ето известието, за което е дума. Въ протокола на XVI заседание на VI всел. съборъ, awsталъ на 9. августъ 681 год., се съобщава следното:

„Когато най-славнитѣ патриции и консули и всички найблажени и боголюбезни епископи насѣдаха споредъ чина си въ сѫщата сѫдебна Трулска палата и когато биде сложено по срѣдата светото и непорочно Евангелие на нашия Христосъ Богъ, — Теодоръ, най-благочестивъ дяконъ на светата тукашна католическа и апостолска велика Божия църква, който заема първо мѣсто между най-благочестивитѣ нотарии на светейшия архиепископъ на този отъ Бога пазенъ и царственъ градъ Георги, каза: „Съобщавамъ на васъ, най-славнитѣ, и на вашия светъ и вселенски съборъ, че при завесата стои Константинъ, който нарича себе-си пресвитеръ на светата Божия църква въ Апамея, въ втората сирийска область, и иска позволение да влѣзе, за да съобщи на вашия светъ съборъ нѣщо, което засѣга сегашното догматическо движение. Азъ докладвамъ това на ваше благоусмотрение". Най-славнитѣ сановници и светиятъ съборъ казаха: „Нека влезе споменатиятъ най-почтенъ пресвитеръ!" И той влѣзе.

Светиятъ съборъ каза: „Нека най-благоговейниятъ Константинъ, който стои тука, да съобщи за себе-си сведения и да каже причината, поради която е дошълъ". Най-благоговейниятъ Константинъ каза: „Името ми е Константинъ; пресвитеръ съмъ на светата Божия църква въ Апамея, във втората сирийска область; рѫкоположенъ съмъ отъ Авраамия, епископъ на Аретуса. Дойдохъ при вашия свети съборъ, за да ви съобща, че, ако да бѣхъ изслушанъ, нѣмаше да претърпимъ онова, което претърпѣхме тази година, т. е. ако сме претърпѣли нѣщо въ войната съ България. Защото още отначало азъ поискахъ да влѣза въ събора и да моля да стане примирение, за да се извърши между двѣтѣ страни нѣщо обединително, та да не се оскърбяватъ нито еднитѣ, нито другитѣ, т. е. нито изповѣдващитѣ една воля, нито изповѣдващитѣ две воли. Азъ отидохъ при патриция Теодора, стратига, и го помолихъ, той да говори на събора за мене за да настане любовь и миръ, защото Богъ обича отъ всичко най много мира и любовьта. И сега, ако заповѣдате, да напиша онова що ми е внушилъ Богъ за вѣрата, по сирийски, и да се преведе на гръцки".

Поради историческата важность на последния параграфъ, ние печатаме тука и гръцкия му текстъ.

Той гласи:

Ἡ ἁγία συνόδος εἶπεν· ὁ ἑστὼς εὐλαβέστατος Κωνσταντῖνος τὰ οἰκεῖα γνωρίσματα λεγέτω, καὶ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν παραγέγονε. Κωνσταντῖνος ὁ εὐλαβέστατος εἶπε· Κωνσταντῖνος λέγομαι, πρεσβύτερός εἰμι τῆς ἐν Ἀπαμείᾳ οὔσης ἁγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας τῆς δευτέρας τῶν Σύρων ἐπαρχίας, χειροτονηθεὶς ὑπὸ Ἀβρααμίου ἐπισκόπου Ἀρεθούσης· ἦλθον πρὸς τὴν ἁγίαν ὑμῶν σύνοδον, ἐφ' ᾧ ἀναδιδάξαι ὑμᾶς, ὅτι ἐὰν εἰσηκούσθην, ἃ ἐπάθομεν ἐφέτος, οὐκ εἴχομεν παθεῖν, τουτέστιν εἴ τι ἐπάθαμεν εἰς τὸν πόλεμον Βουλγαρίας. ἠθέλησα γὰρ ἀπ' ἀρχῆς εἰσελθεῖν εἰς τὴν σύνοδον, καὶ παρακαλέσαι, ἵνα γένηται εἰρήνη, ὅπως τίποτε ἑνωτικὸν γένηται εἰς μέσον, καὶ μὴ ἐκεῖνοι θλίβωνται, μηδὲ ἐκεῖνοι, τουτέστιν οἱ λέγοντες ἓν θέλημα, καὶ οἱ λέγοντες δύο δελήματα. καὶ ἀπῆλθον ἐγγὺς τοῦ πατρικίου Θεοδώρου τοῦ στρατηγοῦ, καὶ παρεκάλεσα αὐτὸν, ἵνα αὐτὸς λαλήσῃ ὑπὲρ ἐμοῦ εἰς τὴν σύνοδον, ἵνα γένηται ἀγάπη καὶ εἰρήνη. ὅτι εἰρήνην καὶ ἀγάπην πλέον ὅλων ἀγαπᾷ ὁ Θεός. καὶ ἄρτι ἐὰν κελεύετε, ἵνα ὅ δέδωκέ μοι ὁ Θεὸς περὶ πίστεως, γράψω Συριστὶ, καὶ ἑρμηνεύηται Γραικιστί.1)

(Mansi. Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, XI. Florentiae 1765, p. 617).

За да се схване, както трѣбва, смисъла и значението на приведения откѫслекъ отъ 16-ия протоколъ на VI всел. съборъ, трѣбва да дадемъ нѣкои църковно-исторически сведения. VI всел. съборъ е билъ свиканъ, за да реши въпроса, колко воли и действувания е имало у Христа. Както е известно, IV всел. съборъ възприелъ учението, че Христосъ е билъ съвършенъ човѣкъ, както е билъ и съвършенъ Богъ, т. е. че е ималъ две естества. V съборъ потвърдилъ това учение; но то не било възприето въ Месопотамия и Сирия, чиито християни поддържали, че у Христа е имало само едно — божеско естество (монофизитство). За да запазятъ

---

1) За тези гръцки текстъ има да благодаримъ на почитаемия маджарски ученъ Gyla Moravcsik, който го преписа и изпрати по молбата на проф. В. Н. Златарски, понеже въ Софийскитѣ библиотеки нѣма гръцко издание на протоколитѣ на вселенскитѣ събори, а има само руски преводъ на Казанската Дух. Академия.

учението за едно естество у Христа, казанитѣ християни дори се отдѣлили въ особна църква, наричана яковитска. Така въ империята се явило вѣроизповѣдно раздѣление, което, при тогавашната дълбока религиозность, лесно довеждало и до политическа. За да го отстрани, императоръ Хераклий, следъ победитѣ си надъ перситѣ, по внушение на яковитския сирийски патриархъ Атанасий, предложилъ ново, примирително учение, по което Христосъ, макаръ да ималъ две естества, проявявалъ само една воля и едно действуване (монотелитство). Но това учение, което водѣло къмъ монофизитство, било отхвърлено отъ строгитѣ православни, главно на западъ. Дълго време се водила борба за неговото прокарване. Найревностенъ неговъ поддържатель билъ внукътъ на Ираклия, импер. Констансъ, който, за да го наложи, прибѣгналъ до голѣми гонения. Между друго, той наказалъ папа Мартина съ заточение въ кримския Херсонесъ, а Максима Изповедника — съ отрѣзване на езика и дѣсната ржка. Но и това не помогнало. Учението за една воля у Христа постепенно отчуждавало западнитѣ провинции отъ империята. Тъкмо поради това отчуждение, императоръ Константинъ IV Погонатъ, откакъ свързалъ миръ съ арабитѣ, свикалъ VI всел. съборъ въ Цариградъ, за да разгледа въпроса за волята и действуването на Христа. Този съборъ, който заседавалъ между 7. ноемврий 680 г. и 18. септемврий 681 г., възприелъ учението, че у Христа е имало две воли — божеска и човѣшка, и две действувания. Най-ревностни противници на това учение въ събора били сирийскиятъ (антиохийски) патриархъ Макарий и неговиятъ ученикъ иеромонахъ Стефанъ. Нѣкои малоазиатски епископи и нѣкои дякони на цариградския патриархъ поддържали Макария, но тайно и нерешително, понеже императорътъ възприелъ учението за две воли у Христа. Следъ дълги обсжждания, монотелитското учение на патриарха Макария било признато за еретическо и осждено, а самиятъ той, въ 8-то заседание (7. мартъ 681 г.), билъ анатемосанъ и лишенъ отъ патриаршеското си достойнство; въ 9-то пъкъ заседание (8. мартъ 681 г.) билъ осжденъ и лишенъ отъ званието си и иеромонахъ Стефанъ. Но монотелититѣ не отстжпили лесно. Още въ 8-то заседание, преди да бжде анатемосанъ патр. Макарий, въ събора било прочетено примирително предложение, изработено отъ 4-ма малоазиатски епископи, тайни поддръжници на Макария, и внесено отъ мелитинския епископъ (въ Кападокия, на границата къмъ Армения) Теодоръ. Споредъ това предложение, съборътъ не трѣбвало да взима решение за числото на волитѣ и действуванията у Христа, а трѣбвало да подчъртае само учението за две естества, като не осѫжда нито тия, които приематъ една воля, нито ония, които поддържатъ две воли. Предложението, което явно имало за цель да избави патр. Макария отъ осѫждане, не било прието, и последниятъ, както се каза, билъ анатемосанъ и деградиранъ. Четирмата малоазиатски епископи, автори на предложението, се отказали отъ него и въ 10-то заседание (18 мартъ) прочели и предали на събора писмени изповѣдания, въ които заявявали, че приематъ две воли и две действувания у Христа. Въ края на 11-то заседание, станало на 20 мартъ 681 г., императоръ Константинъ Погонатъ, който до тогава председателствувалъ събора, заявилъ: „Извършеното днесъ е достатъчно. А понеже ние сме заети съ работитѣ на нашето христолюбиво царство, то, следъ като по-голѣмата и най-важна часть отъ това дѣло се извърши вече въ присѫтствието на наше благочестие, — ние заповѣдваме, въ поподирнитѣ събрания да присѫтствуватъ отъ наше лице, наедно съ светия и вселенски вашъ съборъ, Константинъ и Анастасий, най-славни патриции, и Полиевктъ и Петъръ, най-славни бивши консули“. И наистина, отъ 12-то заседание (22. мартъ) нататъкъ дори до последното 18-то заседание, станало на 16. септемврий 681 г., императорътъ отсѫтствувалъ отъ събора.

Осѫждането и низвъргването на патриарха Макария ще да е причинило възбуждане у неговитѣ сирийски последователи, особено въ войскитѣ, които тъкмо тогава били премѣстени отъ Азия въ Европа за борба съ нахълтващитѣ отсамъ Дунава Исперихови българи. Тая борба ще да е станала причина и за отсѫтствието на императора отъ събора до 16. септемврй. За незадоволство въ войската свидетелствува обстоятелството, че вече въ 12-то заседание на събора, сановницитѣ, оставени отъ императора да го замѣстватъ, попитали отъ негово име събора, дали, ако патриархъ Макарий се откаже отъ мнението си, може да бѫде възстановенъ въ длъжностьта си. Съборътъ отговорилъ отрицателно. Но найдобро доказателство за сѫщото е свикването на 16-то заседание, за да бѫде изслушано предложението на сирийския свещеникъ Константинъ. Отъ самитѣ негови думи: „азъ отидохъ при патриция Теодора, стратига, и го помолихъ, той да говори на събора за мене“ — се вижда, че 16-то заседание е било свикано подъ натиска на влиятелни военни лица. Наистина, въ сѫщото заседание било изслушано и разгледано още и предложението на цариградския патриархъ Георги, да не се анатемосватъ по име бившитѣ цариградски патриарси Сергий, Пиръ, Павелъ и Петъръ, които съборътъ призналъ за еретици; но това предложение се явило инцидентно и не било причина за свикване на заседанието, както се вижда отъ обстоятелството, че било отхвърлено отъ събора, безъ да се предизвика сериозенъ отпоръ отъ страна на патриарха. Само натискътъ на влиятелни военни лица е могълъ да накара ръководителитѣ на събора да свикатъ специално заседание, за да се изслуша мнението на единъ обикновенъ сирийски свещеникъ. Последниятъ ще да е билъ дошълъ въ Цариградъ наедно съ войскитѣ, а не е билъ отъ ония, които дошли наедно съ патриарха Макария, ако и да познавалъ последния, защото, инакъ, той би билъ известенъ на нотария, който съобщилъ на събора за него, и последниятъ нѣмаше да каже „при завесата стои Константинъ, който нарича себе-си пресвитеръ на светата Божия църква въ Апамея“. Срещу това наше мнение може да се направи такова възражение: съборътъ е изслушалъ въ XV заседание единъ старъ иеромонахъ, нѣкой-си Полихроний, който не е ималъ никакви връзки съ войската. Но това възражение нѣма сила, защото случаятъ съ този иеромонахъ е билъ съвсемъ другъ: Полихроний билъ доведенъ предъ събора по предложение на прусиадския епископъ Дометий, за да бѫде сѫденъ, защото ходѣлъ да разпространява монотелитско учение между простия народъ. Изправенъ предъ събора, този екзалтиранъ старецъ заявилъ, че ималъ видение и че ще докаже правотата на своето монотелитско учение чрезъ възкресяване на мъртвецъ: щомъ сложи свитъка, въ който е написано неговото изповѣдание, върху мъртвецъ, последниятъ щѣлъ да възкръсне. Понеже съ такова заявление той можелъ да подействува върху тълпата, опитътъ билъ допуснатъ, но никакво възкресение, разбира се, не последвало, и Полихроний билъ осѫденъ и прокълнатъ. Явно е, че случаятъ съ сирийския пресвитеръ Константина е билъ съвсемъ другъ. Той самъ поискалъ да бѫде допуснатъ въ събора въ едно отъ първитѣ му заседания, но не сполучилъ. Обаче, увѣреностьта му, че неговото предложение е въ състояние да примири двѣтѣ страни, била силна, и той се наложилъ на събора чрезъ военнитѣ. Въ сѫщность, това предложение било по-неприемливо за събора отъ примирителното предложение на 4-мата малоазиатски епископи, внесено отъ мелитинския епископъ Теодора още преди осѫждането на патриарха Макария. Констанитинъ изказалъ предъ събора такова мнение, което не му било позволено да изложи подробно по сирийски, както той искалъ: споредъ него, съборътъ би могълъ да приеме, че Христосъ до разпятието си е ималъ и човѣшка воля, която пресвитерътъ наричалъ свойство, но че следъ разпятието си той (Христосъ) я оставилъ и съблѣкълъ отъ себе-си наедно съ кръвьта и плътьта, та останалъ само съ божеска воля. Това мнение съборътъ призналъ за манихейско, и пресвитеръ Константинъ билъ анатемосанъ и изгоненъ отъ събора.

Следъ гореказаното, ние можемъ да схванемъ, както трѣбва, думитѣ на пресвитера Константина за византийската несполука срещу българитѣ. Както видѣхме, той изказалъ увѣреность, че, ако да билъ пуснатъ въ събора, когато за пръвъ пѫть искалъ да влѣзе, би могло да стане примирение между двѣтѣ страни, и да се извърши нѣщо обединително, за да се не оскърбява нито една отъ странитѣ; а въ такъвъ случай нѣмало да се случи и нещастието, което се претърпѣло въ войната съ българитѣ. Споредъ насъ, неговата мисъль е била такава: ако презъ неизтеклата още година (ἐφέτος), когато той за пръвъ пѫть искалъ да говори въ събора, да е било прието примирително учение, войскитѣ нѣмаше да бѫдатъ недоволни, и затова нѣмаше да се случи сполетѣлото ги нещастие въ войната съ българитѣ. Отъ така разбиранитѣ думи може да се извади заключение, че презъ въпросната година войскитѣ сѫ направили бунтъ, или сѫ отказали да се сражаватъ. Проф. Кулаковски, обаче, тълкува думитѣ на апамейския пресвитеръ, когото той погрѣшно нарича Сергий, въ чисто религиозенъ смисълъ. Той пише: „Одинъ сирійскій пресвитеръ, по имени Сергій, выступавшій защитникомъ моноѳелитства въ засѣданіи 9 августа 681 года, признавалъ въ неудачахъ „текущаго года“ въ войнѣ съ болгарами кару Господа Бога за отступничество отъ истины христіанскаго вѣроученія“. Но, както вече казахме, сирийскиятъ пресвитеръ е говорилъ не за отстѫпничество отъ истината на християнското вѣроучение, а за пропусната възможность, да се постигне нѣщо примирително, за да се не укорява една отъ странитѣ, инакъ казано, да се не позори сирийскиятъ патриархъ.

Сега да видимъ, *въ какво отношение може да бѫде поставено известието на сирийския свещеникъ къмъ Теофановия разказъ за победитѣ на Исперихoвитѣ българи.* Както е известно, Теофанъ говори за една главна победа, която станала близо при северния брѣгъ на Дунава, предъ българското укрепление Оглосъ, и за нѣколко по-дребни, които последвали следъ настаняването на българитѣ на западъ отъ Варна и на северъ отъ балканскитѣ клисури, откакъ тѣ разселили намиращитѣ се тамъ по-рано северци и други седемь славянски племена. Къмъ коя отъ тия победи ще трѣбва да се отнесе известието на пресвитера Константина? Професоръ Кулаковски го отнася къмъ по-сетнешнитѣ победи, та едничкото заключение, което вади отъ него, е това, че „военнитѣ действия и загуби на империята сѫ продължавали и въ 681 год.“ [1]), а не сѫ се случили само въ 679 г., както, споредъ него, твърдѣлъ Теофанъ. Споредъ насъ, сирийскиятъ пресвитеръ визира сѫщото голѣмо поражение, за което говорятъ Теофанъ и Никифоръ; поради това и датата на последното трѣбва да бѫде корегирана. За да докажемъ нашето схващане, ние трѣбва да разгледаме по-подробно разказа на Теофана, който, както е известно, по-неизмѣнено предава сведенията на извора, използуванъ отъ него и отъ патриархъ Никифора. Споредъ тоя разказъ, който вече нѣколко пѫти биде излаганъ отъ проф. В. Златарски [2]), импер. Константинъ Погонатъ, откакъ се научилъ, че българитѣ сѫ се настанили близо при Дунава въ тъй наречения Оглосъ, заповѣдалъ, всички теми да преминатъ въ Тракия, па въорѫжилъ и флота, следъ което отишълъ срещу българитѣ, за да ги изгони отъ заетото мѣсто съ бой. Многобройната византийска войска изплашила българитѣ, затова тѣ избѣгали въ построеното отъ тѣхъ укрепление, отгдето не се опитали да излѣзатъ

---

[1]) Исторія Византіи, III, 249.

[2]) Пер. спис. на Бълг. Книж. Друж. кн. 63, св. 5—6, стр. 320—322; Годишникъ на Софийския Университетъ за 1914/1915 год. и отдѣл. отпечат. стр. 103—4; История на българската държава, т. I, стр. 140—141.

3—4 дена, па и византийцитѣ не ги нападнали поради намиращитѣ предъ укреплението блата. „Мръсниятъ народъ, като счелъ това за слабость на ромеитѣ, ободрилъ се и сталалъ по-смелъ. А понеже императорътъ страдалъ силно отъ подагра и билъ принуденъ да се върне, за да направи обичайнитѣ си бани, наедно съ 5 дромони (бързи военни кораби) и съ свитата си, той оставилъ стратезитѣ и войската, като имъ заповѣдалъ да заобикалятъ българитѣ и да ги подмамватъ да излѣзатъ изъ укреплението, като отворятъ бой съ тѣхъ, само ако излѣзатъ, а ако не — да ги изчакватъ и да ги пазятъ въ укрепения станъ (ἐν τοῖς ἐρύμασιν, букв. въ укрепленията). Между това низъ конницата се разнесълъ слухъ, че императорътъ бѣга (οἱ δέ τοῦ καβαλλαρικοῦ τὸν βασιλέα φεύγειν διαφημίσαντες), и тя, обзета отъ страхъ, сѫщо така се обърнала въ бѣгство, безъ да бѫде гонена отъ нѣкого. А българитѣ, като видѣли това, подгонили бѣгащитѣ и повечето избили съ мечъ, а мнозина и ранили. Като ги преследвали до Дунава и като го преминали и дошли при тъй-наречената Варна, близо до Одисосъ и до тамошната вѫтрешна страна, съгледали мѣсто, което се намирало въ пълна безопасность, бидейки оградено отзадъ съ рѣката Дунавъ, а отпредъ и отстрани съ клисури и съ Понтийското море“ [1]). И така, споредъ разказа̀ на Теофана, византийската войска била разбита отъ българитѣ, защото не искала да продължи обсадата имъ, а тръгнала да се връща и то бързо, та се разстроила, и българитѣ, като видѣли разстройството ѝ, подгонили я и по-голѣмата часть отъ нея изтрѣбили, а и мнозина ранили. Теофанъ обяснява нежеланието на войската да продължава обсадата и връщанието ѝ съ слухъ за бѣгство на императора. Но това обяснение явно не посочва истинската причина. Какъ се е появилъ този слухъ и, главно, защо е билъ повѣрванъ, когато за императора не е имало абсолютно никаква опасность при разполагането съ флота, каквато българитѣ не сѫ имали? — Явно е, че авторътъ на разказа или не е знаелъ истинската причина за връщането на войската, или пъкъ не е искалъ да я каже. Но това, което той не е знаелъ или не е искалъ да каже, е загатнато отъ сирийския пресвитеръ Константина предъ вселенския съборъ: тя се е съдържала въ недоволството на войската отъ решенията на събора, взети съсъ съгласието на императора. Военачалницитѣ не искали да се биятъ, защото не били доволни, гдето императорътъ не само се съгласилъ да приеме учението за две воли въ Христа и да се осѫди и опозори сирийскиятъ патриархъ Макарий, но и напусналъ полесражението, за да продължи председателствуването на събора, като имъ казалъ, че, ужъ, отива да прави бани. Ако схващаме така оттеглянето на войската, странностьта му се губи, и то се явява твърде естествено. Бързината на оттеглянето, което подъ ударитѣ на българитѣ се обърнало въ сѫщинско бѣгство, може да се обясни съ желанието на пълководцитѣ да изпреварятъ закриването на събора и да го разпръснатъ.

---

[1]) По изданието на de Boor, стр. 358—359.

Остава да се види само това, дали *датата* на разказаното отъ Теофана поражение не противоречи на датата, въ която се е случила загатнатата отъ сирийския пресвитеръ несполука. Нека се спремъ по-напредъ на последната. Пресвитеръ Константинъ казалъ, че поражението, което византийцитѣ претърпѣли поради това, че съборътъ не взелъ помирително становище по въпроса за волята на Христа, се било случило въ сѫщата година, въ която той говорилъ предъ събора (ἅ ἐπάθομεν ἐφέτος). Говоренето му е било на 9. августъ 681 г., а поражението на византийцитѣ се е случило между тази дата и несполучливиятъ му опитъ да се яви предъ съборъ въ едно отъ по-първитѣ му заседания (ἀπ᾽ ἀρχῆς). Опитътъ му ще да е билъ не по-рано отъ 8-то заседание (7. мартъ 681 г.), защото едва въ последното цариградскиятъ патриархъ Георги се изказалъ решително въ полза на учението за две воли у Христа, и станало явно, че сирийскиятъ партиархъ и ученикътъ му ще останатъ сами въ защита на монотелизма, та било внесено примирителното предложение на мелитинския епископъ. Може би, тъкмо отхвърлянето на последното да е станало причина, пресвитеръ Константинъ да иска да се яви съ ново примирително предложение. Затова ще трѣбва да приемемъ, че поражението, за което е загатналъ сирийскиятъ пресвитеръ, ще да се е случило презъ пролѣтьта на 681 год. въ началото на мартовската (или отъ 21, или отъ 25 мартъ) или пъкъ на пасхалната година (въ 681 г. Великдень е билъ на 14 априлъ). Впрочемъ той е можелъ да каже „тази година“ дори ако си е служилъ съ антиохийската ера, която е захващала годината по индикта отъ 1. септемврий и е считала до р. Хр. 5968 год.[1]). Ако поражението да е станало наскоро преди 9. августъ, той би казалъ „преди единъ-два“, или „преди два-три месеца“, а не би казалъ „презъ тази година“. Подъ думитѣ на Константина: „нѣмаше да претърпимъ онова (буквално ония нѣща — ἅ), което претърпѣхме тази година“, може да се разбератъ и нѣколко поражения; но той ще да е ималъ предъ видъ първото и най-важното. И Теофанъ споменува, че следъ главното поражение последвали и други, откакъ българитѣ се настанили на западъ отъ Варна и на северъ отъ планинскитѣ клисури и се разгордѣли. Тѣзи поражения именно станали причина, императорътъ да се примири съ българитѣ и да се съгласи да имъ плаща годишенъ данъкъ. Но, и споредъ него, главното поражение ще да е станало не по-рано отъ края на пролѣтьта, защото императорътъ, ужъ се върналъ да прави бани, а такива не се правятъ въ началото на пролѣтьта. Отъ протоколитѣ на VI всел. съборъ се вижда, че императорътъ е отсѫтствувалъ отъ заседанията му между 22. мартъ и 11. септемврий 681 год., за да се занимава съ работитѣ на царството. Не е мѫчно да се досетимъ, че отсѫтствието му е било наложено отъ нуждата да се воюва съ българитѣ. Затова съборътъ го изчаквалъ, и отъ 26. априлъ, когато билъ сѫденъ стариятъ иеромонахъ Полихроний, до 9. августъ, когато се явилъ предъ събора сирийскиятъ пресвитеръ Константинъ, се минали повече отъ 3 месеца, макаръ че работитѣ на събора били вече привършени, та той е можелъ да се закрие още въ края на пролѣтьта, ако да не е отсѫтствувалъ императорътъ.

Отъ казаното се вижда, че и относно времето презъ годината, когато е станала главната победа на българитѣ, известието на сирийския пресвитеръ не противоречи на Теофановия разказъ. Остава да разгледаме само *годината*, въ която, споредъ този разказъ, се е случила въпросната победа.

Общоприето е, настаняването на българитѣ отсамъ Дунава да се отнася къмъ 679 год. Това се прави възъ основа на Теофана, но безъ строга критика. Известието на сирийския пресвитеръ Константина налага такава. Теофанъ помѣства разказа си за дохажденето на българитѣ непосрѣдствено следъ съобщението за смъртьта на халифа Моавий подъ 6171 свѣтовна година, която отговаря на 679—680 отъ р. Хр., защото той си служи съ александрийската ера, на която отъ сътв. на свѣта до р. Хр. е имало 5492 год., и съ мартински години (отъ 25 мартъ)[1]). Този разказъ той захваща съ думитѣ: „и въ това време“ (καὶ τούτῳ τῷ χρόνῳ), а не съ обикновенитѣ у него думи: „въ тази година“ (τούτῳ τῷ ἔτει). Такова захващане въ издадения отъ de Boor-a текстъ на хрониката е много рѣдко: отъ 640 дати само 14 сѫ посочени така. Въ латинския преводъ на хрониката, извършенъ отъ Анастасия Библиотекаря (въ 873—875 г.), датата е посочена като 11-та година отъ царуването на Константина: anno imperii Constantini undecimo mortuus est Mauhias, Saracenorum protosymbolus... hoc quoque anno Vulgarum gens supervenit in Thracem. Но въ така захванатия разказъ авторътъ говори за събития, станали презъ нѣколко години: следъ географически прегледъ на стара България на сев. отъ Кавказъ, той излага събития отъ времето на импер. Константа, именно говори за разпадането на Кубратовата държава, следъ това минува къмъ дохожданeто на Испериховитѣ българи при Дунава, разказва за главната имъ победа надъ византийцитѣ и споменува за последвали подиръ нея по-маловажни победи; а въ края говори за извършеното отъ VI всел. съборъ. Помѣстването подъ една година на събития, станали презъ нѣколко години, се срѣща и на други мѣста въ хрониката. Така, подъ свѣтовна година 6165 (673—4 отъ р. Хр.) се разказва за обсадата на Цариградъ отъ войскитѣ на Моавия, която обсада, споредъ автора, продължавала 7 години. Подъ сѫщата 6165 свѣтовна година се съобщава и за изнамирането на тъй-наречения морски, или гръцки огънь отъ архитекта Калиникъ, макаръ че малко преди това, подъ година 6164 се говори за изпращане на кораби съ такъвъ огънь. Поради помѣстване на събития отъ нѣколко години наедно, годината 6171, която не е турена само за главното сражение на Испериховитѣ българи съ византийцитѣ, не решава опредѣлено неговата дата. А че тази дата е била малко по-сетнешна, показва ни обстоятелството, дето самиятъ Теофанъ, както и Никифоръ свързватъ разказа за настаняването на българитѣ отсамъ Дунава съ сведения за VI всел. съборъ, който, както се каза, е станалъ не въ 679 год., а въ 680—681 год. отъ рожд. Хр. Сегашнитѣ историци отнасятъ българскитѣ победи къмъ 679 г., между друго, и затова, защото Теофанъ говори за VI всел. съборъ следъ тѣхъ и дори следъ мира между Исперика и Константина Погоната. Той пише: „Но той (императорътъ), като вѣрваше, че това (т. е българскитѣ победи) се е случило на християнитѣ по Божия промисълъ, и като размисли по евангелски, свърза миръ (εἰρήνευσεν, pacem fecit). И до края на живота си той не биде обезпокояванъ отъ никакви войни и усърдно се стараеше да съедини светитѣ Божи църкви, раздѣлени навсѣкѫде отъ времето на императора Ираклия, неговия прадѣдо, и на зломисленитѣ Сергий и Пиръ, които недостойно управляваха цариградския престолъ, учейки, че у Господа Бога и Спасителя нашего Исуса Христа е имало една воля и едно действие. Бързайки (σπουδάζων) да изтрѣби тѣхното злочестие, сѫщиятъ най-християнски императоръ събра въ Цариградъ вселенски съборъ отъ 289 епископи, утвърди догмитѣ, опредѣлени вече въ по-раншнитѣ петь свети и вселенски събори, и на този светъ и най-точно обсѫждащъ (ἀκριβεστάτην) шести вселенски съборъ, на който председателствуваше самиятъ всеблагочестивъ императоръ Константинъ наедно съ благочестивитѣ иерарси, установи учението за две воли и действия“. И така, Теофанъ пише, че императорътъ бързалъ да свърши работата съ българитѣ, за да изтрѣби монотелитското учение, като свика събора. Но сѫщиятъ Теофанъ посочва следъ това за година на събора свѣтовната 6172, която по мартинско начало е захващала отъ 25. мартъ 680 год., а по царуването на Константина Анастасиевиятъ преводъ посочва година 12-та: anno imperii Constantini duodecimo collecta Sancta et universalis sexta synodus Constantinopolim. Поради това съ еднакво право бихме могли да кажемъ, пакъ възъ основа на Теофана, че настаняването на българитѣ отсамъ Дунава е станало презъ пролѣтьта на 680 год., защото и тя е предхождала откриването на събора. Въ сѫщность, обаче, ние ще трѣбва да го отнесемъ къмъ 681 год., защото то е станало едновременно съ събора. Императорътъ наистина бързалъ да свърши българскитѣ работи, но не за да открие събора, а да го закрие. Теофанъ е отмѣстилъ разказа за главната българска победа съ една година назадъ, защото въ държавнитѣ документи събитията сѫ се означавали не по свѣтовни години, а по годинитѣ на императорското консулство (ὑπατεία), за начало на което се е взимало празненството следъ възкачването на престола, когато на народа сѫ се давали подаръци. Отъ протоколитѣ на VI съборъ се вижда, че заседанията му сѫ станали все презъ 13-та консулска година на Константина Погоната. Но Теофанъ не е ималъ на рѫка протоколитѣ, та е билъ принуденъ да опредѣли датата му чрезъ смѣтане по консулскитѣ години на по-сетнешнитѣ императори, при което е направилъ грѣшка отъ 1 година, като взелъ за дата на събора 12-та консулска година на императора Константина, вм. 13-та. За това си пресмѣтане той съобщава подъ год. 6177 (685 — 6)[1]). Теофанъ пише: „Тука трѣбва да се знае, че твърдението на нѣкои, какво, ужъ, главнитѣ постановления на VI съборъ били обнародвани следъ четире години, е празенъ брътвежъ. Както навсѣкѫде лъжата имъ се изобличава, така и тука е очевидно, че тѣ не казватъ истината. Точно изчисление на времето показва, че св. шести вселенски съборъ противъ монотелититѣ е craналъ *въ 12 година отъ царуването на Константина*, Ираклиева правнукъ, въ свѣтовната год. 6172; че следъ това този Константинъ е царувалъ 5 години, а следъ смъртьта му е владѣлъ самодържавно синъ му Юстинианъ 10 год.“ и пр. По свѣтовна година Теофанъ не е сгрѣшилъ датата на VI всел. съборъ, защото, макаръ да не е ималъ на рѫка протоколитѣ на последния, той е намѣрилъ тази дата въ нѣкой църковно-исторически документъ; но, като е отнесълъ тази дата къмъ 12-та консулска година, той е помѣстилъ събитията, които е намѣрилъ датирани по консулски години, преди събора. Така е постѫпилъ съ датата на главната Исперихова победа. Впрочемъ, Теофанъ е отмѣстилъ съ по една година назадъ и други събития отъ онова врѣме, напр. убиването на импер. Констанса и годината, когато е умрѣлъ Константинъ Погонатъ[2]).

---

[1]) Вж. Ginzel, F. K. Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie, III Band, Leipzig, 1914, стр. 294.

---

[1]) Вж. П. Г. Преображенскій. Лѣтописное повѣствованіе св. Θеофана Исповѣдника. Вѣна, 1912, стр. 138—9.

---

[1]) Съобщението има характеръ на схолия, и въ нѣкои рѫкописи е отбелязано като такава; но то е на самия Теофанъ, както се вижда отъ обстоятелството, че го намираме и въ латинския преводъ на Анастасия Библиотекаря, даже безъ да е отбелязано като схолия.

[2]) Вж. G. Ostrogorsky. Die Chronologie des Theophanes im 7. und 8. Jahrhundert. Отдѣл. отпечатъкъ отъ излизащето въ Атина списание Byzantina καὶ νεοελληνικὰ χρόνικα (Byzantinisch — neugriechische Jahrbücher), V Band, 1—2 Heft (1926), стр. 32

Че императорътъ е бързалъ да свърши работата си съ българитѣ, когато е заседавалъ съборътъ, показватъ ни следнитѣ думи на първия нотарий при цариградската патриаршия, Теодоръ, казани въ последното заседание, преди да се прочете опредѣлението на събора: „Най-кротки владѣтелю! На високото благочестие е свойствено да се грижи преди всичко за това, което се отнася до богопочитанието, а вече подиръ туй да се занимава съ благоустройството на работитѣ на христолюбивото царство. Така именно постѫпвашъ и ти, найблагосклонни, *като остави на страна всѣка жалость за мирскитѣ работи и като възложи на себе-си, чрезъ благодатьта на Св. Духа, грижи и старание за божественитѣ работи.* Ето и това е едно отъ многославнитѣ дѣла на твоето благочестие, гдето ти излѣзе на война срещу дявола и противъ неговото нечестиво сборище; събра записанитѣ въ списъка свещени ратници, т. е. сегашниятъ светъ и великъ вселенски съборъ. Този съборъ въ течение на дълго време съ достодлъжима ревность изследва въпроса за непорочната наша християнска вѣра, като намѣри съдеецъ въ вашето благочестие“ и пр. Колкото и да се е пазилъ да говори открито, първиятъ патриаршески нотарий все пакъ е далъ да се разбере, че императорътъ е изоставилъ мирската война за духовната. За свързване на миръ той не споменува.

И така, имаме основание да приемемъ че българитѣ сѫ дошли при Дунава въ 680 г., а главната имъ победа е била къмъ края на пролѣтьта въ 681 г. и че, следов., загатнатото отъ сирийския пресвитеръ поражение на византийцитѣ е сѫщото, за което говори Теофанъ; а това дава право да се твърди, че българското настаняване отсамъ Дунавъ е било улеснено отъ недоволството на сирийскитѣ войски поради вѣроизповѣдната политика на императора, който, противно на баща си, подкрепилъ учението за две воли у Христа и допусналъ да се осѫди и деградира сирийскиятъ патриархъ.

Колкото за *мира между Константина Погоната и Испериха*, той ще да е committed станалъ къмъ края на 681 г., наскоро следъ закриването на събора. Основание за такова допущане ни дава посочването на Теофана, че импер. Константинъ лишилъ братята си Ираклия и Тиберия отъ царско достоинство (ἀπώσατο) и почналъ да царува самъ наедно съ сина си Юстиниана въ свѣтовната 6173 (681—2 г.): anno vero imperii sui tertio decimo reppulit Constantinus ab imperio fratres suis. За наказание на императоровитѣ братя хронистътъ говори и подъ год. 6161 (669—670), като съобщава, че, поради желанието на анатолийци, да бждатъ коронясани за царе и братята на Константина, последниятъ, следъ като наказалъ съ измама водителитѣ, наказалъ и братята си съ отрѣзване на носоветѣ (ἐρρινοκόπισεν). Но последното съобщение, както е вече доказано отъ английския ученъ Бруксъ[1]), е погрѣшно: Ираклий и Тиберий сж били наказани съ носоотрѣзване и лишение отъ царско достоинство въ края на 681 г. Въ протоколитѣ на VI всел. съборъ (закритъ на 16. септемврий 681 г.) тѣ се споменуватъ като царе, а въ писмото на импер. Константина до папа Агатона отъ 13. декемврий 681 год. тѣ вече не сж споменати като такива. Защо сж били наказани Константиновитѣ братя, хронистътъ не е казалъ; но въ хрониката на Симеона Логотета, запазена въ срѣднобългарски преводъ, макаръ не на свое мѣсто, се съобщава, че братята се опитали да дигнатъ възстание, но били победени и наказани: **въстав'шема же има (т. е. братома) нань, прѣодолѣ и, ѡрѣзавь носовы и изгна ѭ; бѣхѫ же имена єю Ираклїє и Тиверїє**[2]) Най-вѣроятно е, че братята на императора сж искали да използуватъ негодуването между столичани, причинено отъ позорния за Византия миръ съ българитѣ, по който на последнитѣ не само се отстжпвали заетитѣ отъ тѣхъ земи, но трѣбвало да се плаща и годишенъ данъкъ (ἐτήσια πάκτα). Възстанието, обаче, не сполучило, защото предизвиканото отъ мира негодуване не ще да е било силно. Земитѣ на северъ отъ Стара-планина и преди това фактически били изгубени за Византия, защото били заселени и владѣни отъ славяни, надъ които империята имала само номинална власть. Твърдението на нѣкои румънски историци, че много градове на дѣсния брѣгъ на долни Дунавъ, ужъ, били запазили автономна власть и презъ VII в., сж лишени отъ всѣкакво основание. Да е имало такива автономни градове, императоръ Константинъ Погонатъ би се облегналъ на тѣхъ въ борбата си срещу българитѣ. Добро доказателство за ославяняването на Мизия и северна Тракия ни даватъ и протоколитѣ на VI вселенски съборъ, въ които не се споменува нито единъ епископъ отъ Мизия. Дори отъ Тракия въ този съборъ сѫ присѫтствували само епископи отъ прибрѣжнитѣ черноморски градове Месемврия, Созополъ, и отъ градоветѣ на най-южнитѣ области, именно отъ Силиврия и др. И житието на споменатия по-горе Максимъ Изповѣдникъ, наказанъ отъ импер. Константа за строгото си православие, показва, че въвъ времето на този императоръ южнотракийскитѣ укрепления Виза и Перверисъ сѫ били погранични [1]. А за фактически изгубени отдавна области сериозно народно движение мѫчно се подига. Освенъ това, съ закрепяване на православието чрезъ VI всел. съборъ, императоръ Константинъ Погонатъ придобилъ обичьта на по-голѣмата часть отъ цариградското духовенство. По тия причини гласеното отъ братята му Ираклий и Тиберий възстание не сполучило, и последнитѣ били наказани и лишени отъ власть. Понеже това наказание, както се каза, е станало въ края на 681 год., мирътъ съ българитѣ, който е далъ поводъ за кроеното възстание, ще да е станалъ наскоро преди това, по всѣка вѣроятность, следъ закриването на VI всел. съборъ (16 септемврий).

---

[1]) Вж. въ Исторія Византіи на Кулаковски, т. III, бележката на стр. 757—8

[2]) Симеона Метафраста и Логоѳета списаніе міра отъ бытія и лѣтовникъ собранъ отъ различныхъ лѣтописецъ. Спб. 1905, стр. 70.

Най-после, въ съобщението на сирийския пресвитеръ Константинъ, което ни занимава тука, заслужва да се обърне внимание и върху това, че последниятъ говори не за ненадейно нападение на мръсно и нечисто племе (ἔθνος ῥυπαρὸν καὶ ἀκάθαρτον) като Теофана, а за война съ България (εἰς τὸν πόλεμον Βουλγαρίας). Неговиятъ начинъ за изказване може да се обясни двояко: или българитѣ сѫ дошли на северъ отъ Дунава нѣколко години по-рано, та сѫ станали известни като заседнали вече тамъ, или пъкъ тамъ е имало много по-отдавна българска държавица, която Испериховитѣ българи само сѫ засилили. Намъ се вижда по-вѣроятно второто обяснение; но неговото доказване, което е свързано съ общо разглеждане на въпроса за българи въ придунавскитѣ страни преди Испериха, стои вънъ отъ предмета на тази ни статия.

---

[1] Migne, Patr. Graeca, т. 90, стлб. 129.

Отецъ Паисий въ дѣлото на нашето възраждане.

Отъ **П. Ценовъ**.

Има думи въ словното съкровище на културнитѣ народи, които веднага предизвикватъ въ въображението цѣлъ рой весели, засмѣни образи, а въ сърдцата едно неопредѣлено чувство на щастие, нѣкаква мистична вѣра въ бѫдащето, думи способни да възбудятъ и енергията въ моменти на униние и мрачно настроение.

Такъва една чаровна дума е и думата възраждане, при звука на която всѣки е наклоненъ да си представи преди всичко събуждането на природата, пролѣтно време следъ дълга зимна дремка.

Извѣстно е, че подъ възраждане въ нашата история се разбира онази блѣскава историческа епоха, съ която се почва събуждането на нашия народъ следъ дългия робски сънъ и организирането му за борба противъ неговитѣ вѣковни потисници,

Тази епоха е привличала вниманието на почти всички наши историци и за нейното изучване тѣ сѫ създали многобройни трудове.

Безпорно е, че една отъ най-крупнитѣ личности въ нашето възраждане е отецъ Паисий съ неговата славянобългарска история. Почти вкоренено е у насъ е убѣждението, че съ появяването на свѣтъ историята на отца Паисий се турга началото на нашето политическо и литературно възраждане, че отецъ Паисий е първоизточникъ, първопричина, единственъ инициаторъ на българското възраждане и че времето преди него е време, когато българското дѣло се смѣтало за безвъзвратно загубено. когато самитѣ българи били загубили спомена за своята народность, а европейскитѣ народи нищо не знаяли за етнографската имъ физиономия.

Това вкоренено у насъ убѣждение, което си е пробило пѫть и въ нашитѣ учебници по отечествена история, се оспорва отъ мнозина наши историци и ние тукъ ще се постараемъ да изтъкнемъ истинското значение на отецъ Паисий въ дѣлото на нашето възраждане, като ще се потрудимъ да дадемъ едно, макаръ и слабо, освѣтление на двѣтѣ епохи, между които стои появяването на паисиевата история.

⁂

Имаме сигурни исторически свидетелства, които ни говорятъ, че далечъ преди отецъ Паисий политическото съзнание у българския народъ не е било изчезнало, не е било угаснало. Пѫтешественици, които сѫ минавали презъ България на пѫть за Цариградъ още презъ XV вѣкъ, ни даватъ многобройни доказателства за будния политически духъ у поробения български народъ. Населението смѣло изявявало своята дълбока ненависть къмъ звѣрския господарь и обѣщавало, че ще помогне отъ сé сърдце на своитѣ освободители, стига само да се яватъ тѣ. „Идеята за освобождението не е била угаснала въ сърдцата на тѣзи окаяници, тя е тлѣяла само и е чекала удобния моментъ да избухне съ всичката сила на една притисната стихия. И колко рѣдко този удобенъ мигъ се е появявалъ и колко време робътъ е копнеялъ да чуе зова на свободата!“ Не е истина, прочее, че християнското население на Балканския полуостровъ се придобрило скоро съ своето положение или е изгубило всичка енергия подъ нечувания натискъ, дѣто тъй рѣдко е повдигалъ глава да отърси чуждия, тежкия яремъ. Запискитѣ на старитѣ пѫтешественици ни представляватъ това население въ съвсемъ друга свѣтлина. Робътъ е далечъ отъ онази протоплазма, за каквато го представляваха и доскоро, далечъ отъ скотската апатия на убития дивакъ — „въ сърдцето на всѣки единъ отъ тѣзи роби има енергия, достатъчна да порази 10 души турци, стига само да се яви нѣкой да освободи тази енергия, да й даде възможность да действува“[1])

И наистина ние виждаме редъ опити презъ XVI и XVII вѣкове отъ страна на българитѣ да възстановатъ своята независимость. Въ похода на Сигмундъ Баторий, трансилвански князъ, Михаилъ Витезулъ, влашки управитель и Аронъ, молдавски господарь, въ България презъ 1594—1595 г. освенъ сърби, ромъни и унгарци, взели участие и българи. Презъ време на този походъ добрувчанинътъ Павелъ Джорджичъ далъ на князъ Сигмундъ подробна записка за положението на българитѣ, което той изучавалъ въ продължение на 15 годишното си престояване въ българскитѣ земи. Въ този документъ той подканя воеводата да се възползува отъ недоволството на българитѣ и да завладее тази прекрасна страна, като му предлага при това и своитѣ услуги. „Българитѣ, казва той, сѫ горделивъ, благороденъ народъ, който не пренася несправедливостьта и който отмъстява съ смърть за обидата, къмъ турцитѣ сѫ враждебни, съ гърцитѣ не се сговарятъ, а пъкъ съ добрувчанитѣ поради общностьта на езика, търговскитѣ сношения и многото родствени връзки сѫ въ приятелски отношения. Българитѣ съ нетърпение очакватъ появяването на християнски войски и сѫ готови да изтребятъ всичкитѣ турци въ тѣхната страна“.

---

[1]) Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ. Стари пѫтувания презъ България отъ 15 до 18 вѣкъ. София. 1891.

Войнитѣ на Венеция, Полша и Австрия съ турцитѣ презъ първата половина на XVII в. подхранвали сѫщо голѣми надежди у българитѣ за освобождение. Презъ това време българинътъ Петъръ Парчевичъ е ходилъ при дворетѣ на горепоменатитѣ държави съ мисия да ги кани да дойдятъ и освободятъ България. Въоржженото възстание на българитѣ презъ 1688 г. въ Кутловица е първиятъ имъ смѣлъ опитъ да отхвърлятъ турското владичество.¹)

Презъ XVII в. българитѣ сѫ искали помощьта и на далечната Испания, най-силната тогава европейска държава. Въ началото на 1615 г. българскиятъ пратеникъ предалъ на управителя на Сицилия една *записка за лесното изгонване на турцитѣ изъ Европа*. Въ тази записка българитѣ казватъ: „Като виждаме всичко това — жестокоститѣ и несправедливоститѣ — ние сме намислили да изтрѣбимъ проклетитѣ мохамедани и да освободимъ християнитѣ.“ Въ записката се дава увѣрение, че всички сѫ одушевени отъ ненависть къмъ угнетителитѣ, турцитѣ, и че предприятието ще сполучи найдобре, ако Негово Величество — испанскиятъ краль — снабди крѣпоститѣ съ испански или италиянски войски и превземе планинскитѣ проходи.²)

---

¹) Конст. Иречекъ. Исторія болгаръ. Одесса. 1878. стр. 604—605.

²) В. А. Макушевъ. Восточный вопросъ въ XVI и XVII вѣкахъ. Славянскій сборникъ. Пбг. 1776.

Въ началото на XVIII в. Русия вече добила голѣмо значение за южнитѣ славяни. Когато се почнала войната съ турцитѣ презъ 1711 г., Петъръ Велики получилъ много писма отъ всички балкански народи, въ това число и отъ българитѣ, които го канѣли да дойде и ги освободи отъ турцитѣ, като го увѣрявали, че народътъ е готовъ да възстане и помогне на неговитѣ войски. Независимо отъ всички тѣзи усилия да добиятъ чужда помощь за своето освобождение, Иречекъ твърди, че презъ всичкото време на турското владичество въ България е имало люде, които съ орѫжие въ рѫка се съпротивлявали на турскитѣ притеснения и сѫ живѣли свободно въ горитѣ и планинитѣ[1]).

* * *

Все презъ тѣзи вѣкове на тежко робство въ България е цъвтѣла и богата книжнина. Многобройни граматици и книжовници преписвали църковни и богослужебни книги презъ XVI и XVII в. Отъ тѣзи многобройни книжовници — диякони, иеромонаси, монаси, свещеници, пресвитери и ереи — ще споменемъ само Матей Граматикъ, живѣлъ въ срѣдата на XVI в. и авторъ на житието на Николай Софийски. За него Сирку казва следното. „Матей Граматикъ, както се вижда отъ неговото произведение, е билъ за времето си човѣкъ съ голѣма ерудиция и несъмнено единъ отъ най-образованитѣ жители на г. Срѣдецъ, а, може-би, единъ отъ най-добритѣ български книжовници презъ XVI в. Въ съставеното отъ него житие на св. Николай Софийски ние намираме извадки отъ всички почти книги на вѣтхия и новия завѣтъ; освенъ свещеното писане той знае и житиетата на светиитѣ; запознатъ е и съ историята на вселенскитѣ събори; има намѣци и за житието на св. първомѫченикъ архидяконъ Стефанъ. Силае се и на произведения отъ светски характеръ, на Йосифъ Флавий, на историята на византийцитѣ; проявява основателно познаване на географията, знае доволно подробно и корана. Усвоилъ е доста основно правилата на византийската риторика. Изложението му не е лишено отъ картинность, образность, релефность и пълна реалность. Далъ е не само житието на св. Николай Софийски, но и цѣлата история на София или по-вѣрно художествено описание на този градъ и природата на неговитѣ околности. Далъ е и интересни сведения за разбойничеството по пѫтищата, описва характерни черти у турцитѣ, дава описание на турския сѫдъ, турскитѣ затвори, на мѣстни обичаи и нрави, описва разни мѣста и постройки въ София. Житието дава портретитѣ и на живи съвременни софийски дейци.“¹)

---

[1]) Конст. Иречекъ, Исторія болгаръ. Одеса 1878, стр. 615.

Презъ следующия XVII в. въ България вече сѫществувала една сравнително доста богата чистонародна литература. Тази литература е представена главно въ редъ сборници, наречени дамаскини. Нашитѣ историци отдаватъ голѣмо значение на тази литература за събуждането на българския народъ. Нѣкои отъ тѣзи историци турятъ началото на българското възраждане въ онова време, когато е написанъ първиятъ дамаскинъ на простъ народенъ говоръ.

Мнозина отъ духовницитѣ въ Хилендаръ, Зографъ и Рилския монастиръ забелезвайки, че българскиятъ нѣкогашенъ черковенъ езикъ е сталалъ неразбираемъ и неясенъ на слушателитѣ, почнали да пишатъ своитѣ поучения на простъ язикъ, който се разбиралъ отъ всички. Така е възникнала литературата на дамаскинитѣ, въ които проповѣдитѣ, поученията и житиетата били повече или по-малко близу до живата народна речь.

Кой пръвъ е дошелъ до тази хубава мисъль: да възведе на амвона простия народенъ говоръ, ние незнаемъ, но този инокъ заслужава да бѫде нареченъ отецъ на нашето възраждане. Такъвъ скроменъ инокъ, ако не пръвъ, то поне единъ между първитѣ, който се изправя предъ насъ съ тази мисъль, е иеромонахъ Йосифъ Брадати. Въ своя сборникъ отъ поучения иеромонахъ Йосифъ Брадати се труди вече да поучава народа на простъ говоримъ езикъ. Колко и какъ е схваналъ значението на народната речь и ползата отъ нея, се вижда отъ следнитѣ негови забележителни думи: „Где могутъ простíе людіе да разумѣютъ псалтирское толкованіе и каноническое чтеніе. Требуе мірска църква да имати книги поучителни на прости езикъ да се разбиратъ и прости людіе безкнижни да разумѣваютъ“.

---

[1] Сырку П. Очерки изъ историі литературныхъ сношеніи болгаръ и сербовъ въ XIV—XVII вѣкихъ СпБ. 1901.

Като проповедникъ Йосифъ Брадати ни напомня въ нѣкои отношения пресвитеръ Козма и патриархъ Евтимий. У него намираме сѫщата смѣлость, сѫщия огънъ и сѫщата искреность въ изобличенията и сѫщата сила въ убѣжденията. Строгъ постникъ и достигналъ до висока добродѣтель, той можелъ немилостиво да шиба и да изобличава пороцитѣ, както и горепоменатитѣ наши отци. „Аще быхме-мы христіяне имели покореніе и послушаніе единъ другиму, не бы Богъ предалъ насъ въ руце ӑгарѐнцкы, да досаждаютъ намъ и да биютъ насъ“, изобличава той отъ амвона несъгласието между българи и гърци безъ страхъ отъ турскитѣ власти. Иеромонахъ Иосифъ Брадати е живелъ въ Рилския монастиръ между 1690—1750 година. Той е билъ изпращанъ много пѫти изъ България било като духовникъ, било по други работи.¹) Такава оценка на дамаскинската литература дава и проф. Б. Цоневъ. „Дамаскинитѣ, казва той, заслужаватъ да получатъ почетно мѣсто въ нашата писменость, защото именно тѣ сѫ почетъкътъ на българската нова литература; словата, чудесата и дѣянията на светиитѣ, описани на простъ български езикъ въ дамаскинитѣ, сѫ прочувствували сърдцата на българина както по-после паисиевата история.“²)

Презъ първата половина на XVIII в. почнали да се явяватъ вече съчинения, които свидетелствуватъ за почналото да се пробужда народно съзнание у българския народъ, че е необходимо той да се обърне къмъ своето минало и тамъ да търси доказателство за своитѣ права за по-добъръ животъ. Начало на това съзнание и на този стремежъ у българитѣ турга книгата на Христофоръ Жефаровичъ — Стематография — излѣзла въ 1741 г. Авторътъ на тази книга, българинъ отъ Дойрянъ, се явява като предшественикъ на отецъ Паисий, върху когото той е упражнилъ извѣстно влияние. Стематографията е ценна книга, защото съдържа изображенията на български и сръбски царе и светци, а сѫщо и гербоветѣ на всички славянски земи. Подъ всѣки гербъ Жефаровичъ вмества съответно стихотворение, въ което характеризира всѣки славянски народъ и загатва за неговата историческа сѫдба.

---

¹) Д. Мариновъ. Иеромонахъ Йосифъ Брадати. Сбнук 1901 г. кн, XVIII.

²) Б. Цоневъ. Новобългарската писменость преди Паисия. Български Прегледъ, год. I, кн. XIII. 1894.

Съ съчинението си той е преследвалъ несъмнено извѣстна патриотическа цѣль — съ изображението на българскитѣ и сръбски гербове, съ сведенията за българската и сръбската история искалъ да възвеличи тѣзи два поробени народа, да изтъкне тѣхното славно минало, като залогъ за самостоятеленъ животъ. Самъ той казва, че желанието му е било да възкреси славата на славянското орѫжие, на южнославянскитѣ царства — „да би паметьта между человеки не угасла, но била во вечния веки: дерзнухъ сию книжицу типомъ написати“.[1] Високо цени Стематографията и проф. Попруженко. „Съ тази си книга, казва той, Жефаровичъ искалъ да докаже, че между другитѣ славянски народи българитѣ не правятъ изключение, но че и тѣ могатъ да представятъ изъ своето минало доказателства за самостоятелно сѫществуване, както било и у другитѣ славянски народи.“[2]

⁂

Такова е било политическото и културно състояние на българския народъ преди появяването на паисиевата история. Тази малка книжка се появила въ 1762 г. подъ заглавие: „Історія славяно-болгарска о народахъ и о царѣхъ и о святыхъ болгарскихъ“. Неможе да се откаже, че трудътъ на Паисий завзема едно отъ най-виднитѣ мѣста въ историята на нашето възраждане; съ този си трудъ той е далъ силенъ тласъкъ на пробуждающето се народно съзнание за по-нататъшна политическа и културна борба. Вдъхновенъ отъ патриотическо чувство, Паисий прокарва въ своята история идеята за величието на миналото на българитѣ и се стреми да имъ докаже, че тѣ въ старо време сѫ били не по-зле отъ другитѣ, че тѣ сѫ стояли неизмѣримо по-високо отъ другитѣ славянски народи по политическа мощь и култура и че тѣ сѫ били учители и наставници на тѣзи народи. Този родъ напомнювания за миналото били нови за българитѣ и произвели силно впечатление и у съвременицитѣ му извикали чувство на бодрость, на надежда, а главно оживили още повече тѣхното самосъзнание. По този начинъ историята на Паисий има и ще има извънредно голѣмо значение за българския народъ, защото представлява отъ себе си паметникъ, който е помогналъ най-много да се вдигне завесата на мрака предъ очитѣ му, за да проникнатъ въ тѣхъ свѣтлитѣ лѫчи на едно ново време на националенъ животъ.

---

[1] Антонъ П. Стоиловъ. Български книжовници отъ Македония. София. 1922 г.

[2] Попруженко. М. Г. Очерки по исторіи возрожденія болгарскаго народа. Ж. М. Н. П. № 10. 1903.

Като сочимъ историческата ценность и значение на паисиевата история, длъжни сме, обаче, да признаемъ, че нашитѣ историци не сѫ единодушни досежно влиянието, което тя е упражнила въ историческото развитие на нашето възраждане. Нѣкои отъ тѣхъ смѣтатъ, че паисиевата история е събудила българския народъ и съ нея се почвало неговото политическо и литературно възраждане. Проф. Попруженко смѣта, че паисиевата история е пробудила начало на самосъзнанието. И М. Дриновъ турга на чело на нашето възраждане отецъ Паисии, а и Конст. Иречекъ смѣта, че съ появяването на паисиевата история се начева българското национално движение. Ал. Тодоровъ-Баланъ турга началото на новата българска писменость отъ 1762 г.

Този възгледъ досежно влиянието на паисиевата история въ историческото развитие на възраждането среща сериознитѣ възражения на други наши историци. Проф. Б. Цоневъ смѣта, че не е право да смѣтаме отецъ Паисий за начинатель на българската нова литература и въ неговото лице да сливаме двойното наше черковно и литературно възраждане. Той се пита, дали неможемъ да̀ по-старо начало на българската нова книжевность и сочи на дамаскинската литература преди Паисий и въ нея той вижда началото на българската нова литература. Още по-категориченъ въ това твърдение е проф. Ив. Шишмановъ. Той казва, че немогатъ да се намѣрятъ достатъчно думи, за да се изтъкне значението на отецъ Паисий на първоизточникъ, първопричина, единственъ инициаторъ на българското възраждане и че е преувеличено да се твърди. че съ него се наченва нашата духовна пробуда.

⁂

Такива сѫ възгледитѣ на нашитѣ историци досежно влиянието, което Паисий е упражнилъ въ историята на нашето възраждане. Отъ тѣзи възгледи се вижда, че въпросътъ за това влияние на Паисий още не е уясненъ и по него още не е добито едно опредѣлено мнение. А този въпросъ, споредъ насъ, е единъ отъ най-важнитѣ въ нашата история. Въ тази статия ние искаме да изложимъ и нашитѣ схващания и разбирания досежно този въпросъ и съ това да спомогнемъ за неговото правилно освѣтление.

Отъ изложението, което дадохме въ начало на нашата статия, личи, че на българския народъ дълго време преди Паисий не е липсувало известно политическо съзнание и че много по-рано преди появяването на неговата история въ страната е цъвтѣла доста богата книжнина. Не може, обаче, да се откаже, че това политическо съзнание и тази литература сѫ давали възможность за единъ слабъ и неорганизиранъ политико-общественъ протестъ. Имало е преди Паисий мощни причини, които сѫ спирали българина да се възроди колективно като народъ, въпреки отдѣлнитѣ прояви на национално съзнание или на частична образованость. Тѣзи причини лежатъ преди всичко въ неговото общо низко социално положение и икономическото му безсилие до началото на XIX в. До края на XVIII в. българинътъ е предимно селянинъ, безправенъ робъ на спахията. По-голѣмитѣ градища сѫ въ рѫцетѣ на турцитѣ.

Трѣбвало е да настѫпятъ страшнитѣ смутове въ края на XVIII в. и началото на XIX в., да завърлуватъ кърджалии и даалии, та изплашенитѣ турци да се решатъ да отворятъ градскитѣ врати и за християнитѣ, които идѣли отъ селата да се спасяватъ и съ това да положатъ основитѣ на българското гражданство. Много добре е забелезалъ този социаленъ процесъ и Н. Милевъ въ своята студия — Известия за състоянието на Турция въ края на XVIII в. . . . „Приливътъ на селско население въ градоветѣ, твърди Милевъ, засили българския елементъ въ последнитѣ и умножи редоветѣ на разнитѣ еснафи, които се явиха по-сетне носители на нашето национално възраждане„.

Голѣмо значение иматъ и размирнитѣ кърджалийски времена, които създали мѫжки характери и оттогава почва хайдушкàта традиция, толкова важна за политическото ни възраждане.

Главното условие на българското възраждане проф. Шишмановъ намира въ икономическото развитие на страната, въ създаването на една гражданска класа, силна, заможна, самостоятелна. Голѣма е споредъ него, ролята на беглегчиитѣ, първитѣ представители на българския капитализъмъ въ историята на българското възраждане; играе роля и развитието на турското и българско натурално стопанство следъ въвеждане на редовната войска — повдига се абаджийството и гайтанджийството, отварятъ се пазари за българската домашна индустрия въ Цариградъ. Други фактори той вижда въ рускитѣ и австрийскиттѣ военни намѣси, въ сръбското, гръцкото и руско влияние, въ българската емиграция въ Пеща, Виена, Букурещъ, Одеса и въ турскитѣ граждански реформи, хатихумаюна и др.[1]).

Когато ставатъ тѣзи обществени движения и се извършватъ тѣзи политически събития въ турската империя, историята на Паисий е била вече написана и се е чела отъ българитѣ. Макаръ тя да е пробудила самосъзнанието имъ, да е турила преграда между съня и свестяването, макаръ тя да е показала на нашия народъ какъ да се обособи, да се оформи и да се съзнае като нѣщо отдѣлно отъ другитѣ балкански народи, времето за колективно организиране и колективно възраждане на българския народъ е още далече. Настѫпилитѣ размирни времена въ турската империя следъ появяване на паисиевата история, за които говоримъ по-горе и които внасятъ голѣмитѣ промѣни и въ живота на империята и въ живота на българитѣ, не даватъ възможность за организиране на българския народъ за една културна и политическа борба. Тѣзи размирни времена сѫ били крайно неблагоприятни и за разпространението на паисиеватата история; тя дълго време не била напечатана, а малкото екземпляри, нейни преписи, намѣрени досега, не повече отъ 15, свидѣтелствуватъ, че тя не е могла да добие масово разпространение.

Колективното организиране на бългрския народъ и силния тласъкъ къмъ възраждане се почва къмъ трийсетѣ години на XIX в. Къмъ това време турската империя е вече преживѣла размирнитѣ времена и встѫпила въ сравнително спокоенъ вѫтрешенъ животъ, а българскиятъ народъ не е вече една селска маса; той има многобройна градска класа, гражданство, която пълни не само градоветѣ въ България, но и много градове въ обширната турска империя; създава се богата, заможна търговска класа, която пълни столицата на турската империя и голѣмитѣ градове на съседнитѣ ѝ държави. Тѣзи две класи не сѫ вече невежествени и затворени класи; въ тѣхъ е проникнало образованието, запознали сѫ се съ външния свѣтъ и тѣ вече сѫ годни за възприемане на нови идеи и нови схващания. И всрѣдъ тѣзи класи се явяватъ нови проповедници, организатори, които събуждатъ тѣзи две класи, събуждатъ и народа въ неговото мнозинство, организиратъ го за борба. На тази организация той, народътъ, лесно се подава и става годенъ за смѣлата черковна и политическа борба.

---

[1]) Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ. Паиси и неговата епоха. София, 1914.

Пръвъ за тѣзи борба заговорилъ Неофитъ Хилендарски Бозвели. Той дошелъ въ Цариградъ „като отъ Бога проводенъ посланикъ до българитѣ“ да посее *първото семе на народния духъ*: той успѣлъ да спечели бързо довѣрието на българскитѣ еснафи и търговци въ Цариградъ, събудилъ у тѣхъ *народното чувство* и намислилъ да осѫществи една своя велика мисъль — да се състави въ Цариградъ едно *българско общество*, да се основе една *народна българска черкова*, която да се бори отъ името на *цѣлия народъ* срещу гърцитѣ. Неофитъ си поставилъ за жизнена цѣль да съдействува за *националното окопитване* на народа и за добиването му съ ония граждански свободи, които имали съседитѣ му гърци, сърби и ромъни. Тази агитационна и организационна борба Неофитъ водилъ вече съ успѣхъ и *неговото време ние смѣтаме за начало на колективното възраждане на нашия народъ.*

Времето на Неофитъ Бозвели се отдѣля отъ времето на отецъ Паисий съ единъ периодъ отъ около 60 години. И когато се е почнала дейностьта на Неофита, книгата на Паисий е била почти забравена, тя е стояла на заденъ планъ и други фактори сѫ тласкали народа къмъ организирана борба.

Аналогична сѫдба съ книгата на Паисий намираме въ историята и на други народи. Николо Макиевели още презъ XV в. пръвъ като нашия Паисий се опита да събуди патриотическото чувство у своитѣ сънародници — италиянцитѣ. Въ своето знаменито съчинение — *За князътъ* — той оплаква разпокѫсаностьта на италиянския народъ, оплаква го, че е станалъ плячка на чужди народи и се пита, нѣма ли да се яви нѣкой вождъ, който да обедини италиянския народъ и да го избави отъ чуждо иго. И за този бѫдащъ избавитель и обединитель на неговия народъ той е написалъ горното съчинение, въ което му дава съвѣти и наставления, какъ да добие това освобождение и обединение. Вѣкове тази книга не указа влияние върху италиянския народъ, нея използуваха чужди владетели за свои лични цѣли, и колективното политическо па и литературно възраждане на италиянския народъ се почна едва въ началото на XIX в. Така е станало и съ книгата на Паисий и съ възраждането на българския народъ.

Отъ казаното до тука ние вадимъ заключение, че възраждането на българския народъ е дѣло колективно, а не лично на Паисий, продуктъ на една много или малко социална еволюция, а не единъ непредвиденъ гигантски скокъ, че Паисий не е едничъкъ инициаторъ на нашето възраждане, а едно голѣмо звено въ една дълга каузална верига, не единъ случаенъ лостъ, единъ акцидентъ; че дълго време преди него е имало будно национално съзнание у българина, а въ дамаскинската литература ние ще търсимъ наченкитѣ на културното възраждане, литература, на която самиятъ Паисий е билъ ученикъ.

Като се стараемъ да опредѣлимъ мѣстото и значението на Отецъ Паисий въ нашето възраждане, ние съ това ни наймалко не отнемаме отъ неговитѣ заслуги, отъ неговата слава като великъ ратникъ за доброто на нашия народъ. Кѫдето и да го поставяме, неговото име всѣкога ще стои въ първитѣ редове на онѣзи смѣли борци, които събудиха българския народъ и подготвиха онази славна епоха — възраждането, — която повдигна и постави българския народъ наредъ съ другитѣ културни европейски народи.

19. ноемврий 1931 г.
гр. София.

Титли и служби въ областното управление на старовремска България.

(Споредъ грамотитѣ на българскитѣ царе[1]).

Отъ **С. С. Бобчевъ.**

Актоветѣ, излѣзли изъ държавната канцелария на старитѣ български царе, — оризмо, хрисовули, писмо — не сж много. Тѣ не надминаватъ броя осемь, като говоримъ за тѣзи, които сж писани по старобългарски. При все това тѣзи старовремски грамоти все още не сж разработени у насъ нито палеографски, нито филологически (лингвистично), нито културно-исторически. Голѣма благодарность дължимъ ние на руския проф. Г. И. Ильински за неговия трудъ „Грамоты

---

[1] За тѣзи бележки ние използуваме познатитѣ до сега грамоти на български царе. А именно:

1. Ватопедската грамота, дадена отъ Ивана Асеня II (около 1230 г.) на мънастиря св. Богородица въ Света гора Атонска. Открита презъ 1929 г. отъ гръцкия професоръ М. Ласкарисъ. — Ще се обозначава въ съкращение — Ват.
2. Джбровнишкото оризмо, дадено отъ Ивана Асѣня на Джбровнишката община за свободно търгуване на джбровничани низъ цѣла България безъ мито (1230 г.) — Съкр. — Джбр.
3. Виргинскиятъ хрисовулъ, даденъ отъ Константинъ Асѣня на мънастиря св. Георги при Скопье (1298 г.) Съкр. — Вирг. Погрѣшно се четѣше по-напредъ Вирпински.
4. Хрисовулътъ на Ивана Александра даденъ на Орѣховския мънастиръ (1348 г.) Съкр. — Орѣх.
5. Хрисовулътъ на Ивана Александра, даденъ на Зографския мънастирь (1342 г.) Съкр. — Зогр.
6. Рилскиятъ хрисовулъ, даденъ отъ Ивана Шишмана на Рилския мънастирь въ 1378 г. Съкр. — Рил.
7. Витошкиятъ хрисовулъ, даденъ отъ сжщия И. Шишманъ на Драгалевския мънастирь не по-късно отъ 1782 г. Съкр. Вит.
8. Писмото на Ивана Срацимира, пратено до Брашовскитѣ търговци. Съкр. — Браш.

Тѣзи грамоти сж издадени, освенъ първата, въ ценната работа на проф. Ильински „Грамоты болгарскихъ царей“ (Москва 1911). Първата е печатана болгарскихъ царей" (Москва, 1911), въ който той издаде поменатитѣ паметници не само научно-критично, но и съ много ценни тълкувания и бележки: палеографски, лингвистични, историко-географски и културни. Ние очакваме, че и българскиятъ историкъ-филологъ, най-после, ще се спре и на българскитѣ хрисовули отъ старо време. И той ще може да направи много нѣщо и въ тази область, както ни даде извънредно важни приноси изъ областьта на историята, филологията, езиковедението, етнографията, географията и пр. Особно нашиятъ историкъ-филологъ ще трѣбва да се спре върху нѣколкото и до сега неизтълкувани и неразбрани термини въ хрисовулитѣ.

Бележкитѣ, които правимъ тукъ, иматъ скромната цель: да освѣтлятъ нѣкои моменти въ областното управление на старовремска България; — тѣ не даватъ нѣщо съвсемъ ново. Но, струва ни се, не ще сж лишни[1]).

I. Боляри (болѣри).

Почваме отъ болярситѣ, защото изъ тѣхната срѣда сж се заемали по-голѣма часть отъ службитѣ въ старовремска България.

Излишно е да разгледваме тукъ произхода на болярситѣ въ стара България и етимологията на думата. Веднага ще кажемъ преди всичко, че е имало два вида боляри, за които ни говорятъ и хрисовулитѣ[2]). Тъй, както се поменаватъ болярситѣ въ нашитѣ хрисовули (Орѣх., Рил.) и отъ други исто-

---

въ „Български старини" отъ нашата Бълг. Акад. на наукитѣ (1930). На български грамотитѣ на българскитѣ царе сж издадени отъ мене въ „Старобългарски правни паметници" (София 1903), обаче това издание не е научно-критично, бидейки печатано съ учебна цель, като помагало. Проф. Йорд Ивановъ напечата на български всички поменати грамоти въ „Български старини въ Македония" (София, 2-о изд. 1931 г. отъ БАН).

[1]) Вж. С. С. Бобчевъ, Значение на старобългарскитѣ хрисовули за историко-правната наука. Юридически Прегледъ, 1906, кн. 4.

[2]) За болярството и болярситѣ вж. нашата „История на старобълг. право"; нашата статия „Думата болѣринъ и държавно-правното й значение" Юр. Пр. XXII кн. 2; статията на проф. Младеновъ, „Къмъ етимолог. обяснение на думата болеринъ" въ сборникъ въ честь на С. С. Бобчевъ унив. издание 1920. — Дриновъ, съч. I, 150 слд. — Гильфердингъ. Сбор. соч. I 160. В. Н. Златарски, История на бълг. държава, II, 546.

рически данни, които имаме, може да се каже, че великитѣ и малки боляри сѫ били лица, отличили се съ разни заслуги къмъ царството, държавни служители, на които е била дадена нѣкаква служба, голѣма или малка[1]). Голѣмитѣ служби сѫ създавали и издигали до степеньта велики боляри, а малкитѣ служби сѫ били достѫпни за другитѣ. Така, че болярството въ България е било едно служебно положение, както, впрочемъ подобно болярство е имало известно време въ Русия, та и въ Турция, гдето потомствено и наследствено болярство не е сѫществувало. То не е сѫществувало и у насъ.

Боляри въ стара България, отличили се първенци, сѫ били повикани около царя, за да съставятъ неговия „болярски съветъ“, за който се срѣщатъ данни въ исторически и лѣтописни паметници[2]).

Болярите се дѣлили не само на мали и велики, но още и на вѫтрешни и външни. За това дѣление се познава, между друго, и отъ дворцовия церемониалъ, описанъ отъ Константина Багренородни[3]). Тамъ е казано, че византийскиятъ логотетъ отправялъ къмъ българскитѣ посланици, между друго, и следния въпросъ: „Какъ сѫ съ здравето шесттѣ велики боляри и какъ сѫ другитѣ боляри отъ вѫтре и отъ вънъ.“ Споредъ Дринова, вѫтрешни боляри били тѣзи, които заемали придворни длъжности и такива въ главното управление. Тѣ съставлявали многобройна чиновническа иерархия, която се дѣляла на много стѫпала и чинове. Външнитѣ боляри пъкъ били областнитѣ управители, властьта и значението на които били разнородни[4]). При това Дриновъ обяснява, че тѣзи областни управители, както той мисли, носѣли общото име властители. Дриновъ се мами, защото названието властители се срѣща отъ нашитѣ хрисовули само въ Вирг. хр.), а има владащи и владалци. Едни владащи се назначавали отъ короната и се наричали велики воеводи или просто воеводи, а други, струва ми се, казва Дриновъ, били наследствени управители или се избирали отъ самата область. Тѣ се ползували съ известна самостойность спрямо короната, къмъ която се намѣрвали, тъй да се каже, въ подчинени отношения. И Дриновъ привежда нѣколко доказателства за таквизъ подчинени управители. ¹)

---

[1]) Проф. В. Н. Златарски, Нова полит. и социална история на България (Издание на Свободния Университетъ. София, 1921 на 8-о)

[2]) Иречекъ, Исторія болгаръ, од. изд., 506; — Дриновъ, Съч. I, 451 слд. Ср. нашата История на староб. право.

[3]) De Ceremon. II, 47, стр. 681.

[4]) Дриновъ, Съчинения, т. I, стр. 452 и слд.

Народното название за тѣзи полузависими управители, казва Дриновъ, било князе. И той привежда, че около 1015 г. царь Иванъ Владиславъ водилъ преговори съ императоръ Василия II. Въ тѣзи преговори вземали непосредствено участие и тѣзи управители, които наедно съ писмото на царя, и отъ себе си пращали писма до гръцкия императоръ. А когато Василий следъ смъртьта на Ивана Владислава поискалъ да му се предаде българската земя, началницитѣ на нѣкои области не се съгласявали да направятъ това. И Василий билъ длъженъ да превземе всѣкиго по отдѣлно: или съ договоръ, или съ сила. Споредъ народнитѣ предания, дошли до насъ отъ дълбока старина, въ X. вѣкъ въ предѣлитѣ на българското царство е имало деветь, тъй да се каже, подрѫчни княжества²).

По този начинъ се утвърждава нашето положение и тълкувание, което даваме на думитѣ „владалци царьства ми“, назначавани и зависими направо отъ царя и „владалци господствȣѭщи по царьствȣ ми“ ³), т. е. такива, които, вѣроятно, сѫ били полузависими, единъ видъ васали, може би, избирани отъ областьта или пъкъ наследствени.

Боляритѣ отъ Болярския Съветъ сѫ придружавали царя навсѣкѫде⁴), кѫдето и да е отивалъ той, и не само сѫ били негови съветници, но сѫ вземали участие и въ управление, и въ сѫдъ, и въ законодателство подъ председателството на самия царь. Българскиятъ царь, наистина, е билъ монархъ, на когото волята е била изворъ на законодателни актове и военни, правителствени и други разпоредби. Обаче, българскиятъ държавенъ владетель не е билъ абсолютенъ господарь: той се е вслушвалъ въ съветитѣ на своитѣ боляри, давалъ е ухо и на народнитѣ изказвания, обичаи и предания. Въ всѣки случай болярите при българскитѣ царе сѫ се удостоявали освенъ съ службата въ Съвета около царя, още и

---

¹) Дриновъ, Сѫчинения, т. I, стр. 454.

²) Дриновъ, ц. с. стр. 455.

³) Бобчевъ, История на старобългарското право, стр. 347.

⁴) Ср. М. Дриновъ, Сѫчинения, т. I, стр. 451 и след.; Иречекъ, ц. с.

съ други служби, било около централното правителство, било въ областитѣ. Голѣмиятъ разредъ боляри е давалъ така наречените владащи, жупани, прахтори, кефалии, севасти, катепани и други.

Въ Орѣх. хрисовулъ е казано: „**Отъ всѣхъ болѣръ и работникъ царьства ми, малыихъ и великихъ посилаемыхъ, по всѣ врѣмена, по всей хорѣ вьсприемати дани. и съдръжати въсѣкыѧ работы царьстка ми. Єже сѫ(тъ) настоѫщии. севасти хоры тоѫ дѹки. катепани, писци. десѧткари всѣцин**". Отъ този цитатъ става явно, че болярите, както и тъй нареченитѣ „работники" на царя — малки и голѣми — сѫ имали за задача на първо мѣсто, когато сѫ пращани или назначавани въ областитѣ да събиратъ данъцитѣ и да настояватъ за извършването на всѣкаквитѣ повинности въ царството. И въ този разредъ се вмѣстятъ: севасти, дуки, катепани или кефалии, писци, десеткари и пр.

Иречекъ казва, че болярите отъ България сѫ преминали у ромѫни, албанци и руси; въ Сърбия и Босна тѣ се наричали властели, единствено число властелинъ[1]), което се споменава и въ Виргинския хрисовулъ. Иречекъ мисли, че дребното болярство въ България е било много разпространено, както било въ Хърватско, Маджарско, Полша и Русия и до 30-годишната война въ Чехия. Тѣзи дребни боляри водили скроменъ животъ и въобще всички боляри имали незавиденъ животъ. Следъ турското завоевание тѣ се разбѣгали въ разни насоки или се потурчили. И, споредъ него, възможно е *чорбаджиитѣ*, въ нѣкои мѣста, както въ Елена, да произлизатъ отъ малкитѣ боляри. Погрѣшна мисъль! Чорбаджиитѣ иматъ своя произходъ въ условията на обществения животъ по време на турското владичество. Тѣ само наподобяватъ положението на дребнитѣ боляри въ стара България. Чорбаджии е имало два разряда: чорбаджии, назначавани отъ самата турска власть, като представители на полицейската власть и посрѣдници между населението и правителството. Другитѣ чорбаджии сѫ били влиятелни първенци, представители на народа, негови мълчаливи пълномощници, които защищавали неговитѣ права предъ турскитѣ власти, особено предъ субашитѣ[2]).

---

[1]) Иречекъ, Історія, стр. 506.

[2]) За чорбаджийството вж. моята статия „Канун-наме за чорбаджилѫк въ Търновския санджакъ отъ 1857 г." Печатана въ Сп. на Бълг. Акад. на наук., кн. XXIX.

И тъй, болярите сж били държавни служители, голѣми и малки, вжтрешни и външни; тѣ сж били влиятелни първенци; заемали разни служби, както въ централното, тъй и въ областното управление и въ това си качество тѣ сж добивали и разни названия: владащи или владалци, жупани, кефалии[1]), катепани, севасти, прахтори и пр.

2. Владащи или владалци.

„Да не вьзима на цьрковнии человѣцѣ никто владѫщи, развѣ да си вьзима цьрква на своимь си человѣцѣ“. (Вирг.)

Пакъ тамъ: И да не метеха никои кефалыꙗ никѡтори владалецъ царьства ми, ни владалци господствꙋѭщихъ по царьствꙋ ми. Да не има вълѣсти къ село Рѣчици“ и пр.

Отъ съпоставянето на тѣзи текстове отъ Вирг. хрис. и отъ други исторически и лѣтописни данни, които има за владалци (и властели) въ сръбскитѣ хрисовули, ние заключаваме, че тѣ сж били областни управители, които сж имали голѣма власть въ управително, фискално, та и въ сждебно отношение. Тѣзи владаши се наричатъ „владалци царьства ми“ и „владалци господствуѭщи по царьству ми“.

Въ нашата „История на старобългарското право“ ние тълкуваме този текстъ въ смисълъ, че първитѣ сж прѣко назначаванитѣ отъ държавния владетель управители; вторитѣ, вѣроятно, сж били наследствени боляри, властели или князе, които сж имали правото на управление, отстжпено тѣмъ отъ господаритѣ, нѣщо като подчинени васали, които обаче продължавали да бждатъ въ зависимость отъ държавния владетель[2]).

---

[1]) Иречекъ, Историја, стр. 523. Кефалия, обикновено дворянинъ.

[2]) Вж. „История на старобълг. право“, стр. 347. — Ср. Дриновъ, Съч. I, 453 слд. — Ср. казаното по-горе. Въ строгата си научна и обширна критика върху нашата „История на Старобълг. право“ руският проф. Ф. Зигель (Журналъ М-ва Нар. просвѣщ. януари и февр. 1915 г.) не приема напълно нашето положение, че болярите сж ставали таквизъ по службитѣ, които имъ сж бивали давани. Той твърди, че болярството се е появило у славянитѣ еволюционно, извикано отъ живота и станало ржководяща сила поради собственитѣ си дарби и наследвани добродетели. По едно недоразумение проф. Зигель мисли, че ние не сме приемали, какво царьтъ е могълъ да извиква на длъжность и не боляри. Напротивъ, нашето мнение е било тъкмо против-

Владалцитѣ или владащитѣ сѫ били велики боляри, нѣкои отъ тѣхъ сѫ били натоварвани и съ други служебни длъжности, при което обстоятелство тѣ сѫ добивали и специални титли, като: прахтори, севасти, кефалии, катепани и пр [1]). Въ най-ранно време владащитѣ, инъкъ наричани още и жупани, сѫ били представители на рода, стареи[2]).

По-късно, когато този родъ се е разрасвалъ въ община и жупа, стареитѣ сѫ запазвали своитѣ права на общоплеменни или общожупски началници. Тѣ ставали началници на цѣлата жупа, „хора" или область. Знае се, напримѣръ, за Богданъ жупанъ, управитель на Никюпъ (Търновско), за когото се говори въ разказа за пренасяне мощитѣ на св. Иванъ Рилски. Въ Царь-Петрово време таквизъ административни единици е имало около 40, ако сѫдимъ по познатитѣ тогава 40 епархии. Вѣроято, всѣка такава единица ще е имала и по единъ владалецъ, назначенъ или занимаващъ службата по изборъ или по право на наследие. Този брой се е намалявалъ съ намаляването териториалния съставъ на българското царство. Споредъ турски лѣтописци, въ времето на Шишмана е имало около 30 крепости и укрепени градове. Не може, обаче, да се твърди, че тѣ всички сѫ били центрове на голѣми области.

Както се знае, турцитѣ при и следъ завоеванието на България сѫ приели нѣкои отъ уредбитѣ (институциитѣ), както и наредбитѣ на страната. Тѣ сѫ запазили нѣкои отъ областитѣ на областнитѣ управления, като измѣнили самъ-тамъ тѣхнитѣ названия Владалцитѣ-жупани сѫ наречени, вѣроятно, съ наименованието *мютесарифи*, а мютесарифъ ще каже собствено притежатель или владетель, владѫщий, владалецъ.

3. Работники.

Въ хрисовулитѣ названието работникъ, работники, се срѣща въ Вирг., Орѣх., Рил., Зогр. Вредъ въ тѣзи мѣста,

---

ното. Критиката на Зигель, изцѣло преведена на български отъ С. М-въ, е печатана въ „Юр. Пр." 1915 г. стр. 403—463.

[1]) Иречекъ, Исторія, 523.

[2]) Иречекъ мисли, че висшиятъ чиновникъ въ жупата първоначално у сърби и българи се наричалъ и жупанъ. Но въ XIII. и XIV. стол. названието било изоставено и замѣстено съ кефалия или катепанъ. Трѣбва да се каже, обаче, че кефалия се срѣща и въ Вирг. хрис. (1277).

както се видѣ по-напредъ отъ даденитѣ при отдѣла за боляри цитати, работницитѣ вървятъ редомъ съ боляритѣ. Ако на първитѣ е била възложена предимно управителна работа и въ сжщото време и финансова, то на работницитѣ е било възложено „всяческая работа царьства ми“, или, както е казано въ Орѣх. хрис.: „сьдрьжати вьсѣкыя работы царьства ми“. Работникъ е значило слуга, служитель, служащъ.

Работницитѣ ще сж били поставени като надзиратели и прѣки настойници за извършването на разни тегоби (ангарии, енгерии) или за събиране въ натура на нѣкои берии — реквизиции — каквито е имало нужда да се събиратъ за царски хора, за чиновници и за войници. Съ една речь, работницитѣ сж били хора, които се занимавали съ „работитѣ“ — ангариитѣ, толкозъ много разпространени въ срѣдновѣковна Европа въ всички държави, а сжщо така и на Балканския полуостровъ въ България и Сърбия.

Важностьта на тази служба е била голѣма, защото отъ една страна „работитѣ“ — ангариитѣ сж доставяли на фиска голѣми облаги, голѣми доходи, а отъ друга — пжтища, мостове, укрепления сж се работили съ ангариитѣ[1]). Като се погледне на това, което съдържатъ хрисовулитѣ, вижда се голѣмата редица отъ работи — ангарии, съ каквито сж били товарени населенията отъ градове и села. Да поменемъ: 1. *подвода*, т. е. вземане принудително добитъкъ и люде за превозъ на царя и царски хора. Подводата отговаря на руската ямщина; принудително тя се е вземала и за пощата (турското — мекяре); 2. *градозидание*. Въ хрисовулитѣ се говори за „градъ зидати“, което ще каже строене на крепость. Това е византийската *καστροκτισία*. Тя се срѣща у всички славяни: хървати, сърби, чехи, поляци; 3. *пазенето на тъмница* — „темницѫ блюсти“. Наистина общиятъ надзоръ е принадлежалъ на кефалиитѣ, катепанитѣ или градскитѣ владалци, обаче, висшиятъ контролъ е принадлежалъ, види се, на работницитѣ; 4. *приселица*. Това е била квартирната повиность; по чехски nocleh, по руски ночлегъ; турски *конакъ*[2]). Тази приселица състояла въ това, че, когато царьтъ обикалялъ държавата си, жителитѣ били длъжни да му намѣрватъ станъ, нему и на цѣлата му свита. Когато минавала многобройна свита и разни служители, писари, оржженосци и соколници, които искали хлѣбъ, месо и т. н., приселицата ставала въ голѣма тяжесть на населението.

---

[1]) Изобще този редъ е билъ въ сила въ цѣлото срѣдновѣковие. Вж. Brissaud, Histoire gén. du droit fr. public et privé. I, 557.

[2]) Срѣдновѣковна ангария — Brissaud, Hist. gén. du dr. fr. I, 556. Кральтъ опредѣлялъ въ писмо количеството на предметитѣ, които се допускало да се изискватъ отъ хората му: толкозъ бѣлъ хлѣбъ, толкозъ сухъ,

Душановото законодателство се постарало да огради злоупотребленията съ приселицата, като запретявало на властелинитѣ да се ползуватъ отъ нея по начинъ, пакостенъ за домакинитѣ. Въ градоветѣ не е имало приселица, защото е имало *станянинъ* — гостилничарь[1]). Въ свръзка съ приселицата, трѣбва да се постави а) *зобътъ*, т. е. даромъ даване за свитата на царя или на жупана провиантъ; б) *военниятъ постой* — митатъ; в) *горнината*, вѣроятно участие въ рудницитѣ. Васильевскій обяснява това като данъкъ отъ добитъка, който пасе по горитѣ и пр.

4. Прахтори.

Прахторитѣ сж били административни чиновници, органи на изпълнителната власть. Това название ще да е било и титла. Въ всѣки случай прахторитѣ принадлежали къмъ разряда на великитѣ боляри, защото на тѣхъ сж били възлагани временно или постоянно важни управителни и фискални длъжности.

Въ Вирг. хрис., откакъ се говори за „работницитѣ“, т. е. настоятелитѣ на работитѣ (ангариитѣ), на които се възлагало въ всички времена да ходятъ по служби въ области и градове, прибавя се, че се забранява да отиватъ въ селата и при хората на мънастиря: **„Ни севастъ ни дȣки ни кастрофилакь, ни прахтори ни кнѧзь ни топчикаль“**. Въ сжщия хрисовулъ е казано, че се освобождава мънастирьтъ св. Георги отъ всѣкаква работа и приплата: **„Ни да метеха съ ними ни севастъ, ни прахторь, ни кнѧзь, ни кастрофилакь“**. — Въ Рил. хрис. е казано за селата и за хората на мънастиря: **„Да имь не смѣѧтъ**

толкозъ вино, сланина, яйца, пиперъ. Въ тѣзи реквизиции се предвиждатъ и коне И на западъ сж били писнали отъ тѣзи ангарии и главно отъ зимното имъ препитание. Brissaud. ibid.

[1]) Подробно за станянина вж. „Догадкитѣ“ на проф. Милетичъ, МСб. II ч. I стр. 210—212.

забавлѣти нижє сѫтъ сєвасти, и прахтωри, и примикюри, и алагатори“. А въ Вит. се казва: „Надъ тѣми людьми да нє мєтєхатъ ни кєфалиє срѣдєшъскоє, то ни мȣ прахторє, ни кастрофилаци, ни мȣ дєсѫтници, ни примикюрє“.

Отъ тѣзи текстове *има мѣсто да се заключи*, че прахторитѣ, както се каза, сѫ били административни чиновници, принадлежащи къмъ голѣмия разредъ боляри и работници. Прахторътъ не е билъ като чиновникъ само данъченъ бирникъ, но е билъ обличанъ понѣкога и съ тази служба[1]). Не изглежда вѣрно твърдението на проф. Ласкарисъ, че въ Ватоп. грамота изречението: „Еже сѫтъ севасти, дуки, катепани и т. н.“ се отнася къмъ споменатитѣ по-горе „прахтори царьства ми“ — изразъ, който обхващалъ всички изброени следъ това чиновници. Не ще е вѣрно, защото прахторътъ не се откѫсва и отдѣля отъ другитѣ административни или финансови агенти, които се изреждатъ редомъ съ прахторитѣ, както това се види явно въ по-горнитѣ цитати[2]). За прахторитѣ се говори и въ сръбскитѣ хрисовули, особено за въ области, които малко по-рано сѫ били подъ българска власть[3]).

5. Севасти.

Севастътъ (σεβαστός — възвишенъ), който първоначално е билъ високъ държавенъ чиновникъ, на който е била дадена тази титла, заета отъ Римъ (augustus — преведено съ севастъ), въ България се превръща въ чиновникъ[4]).

Титлата севастъ сама по себе си не е прѣчила на тогозъ, който я носи, да бѫде назначаванъ на една или друга административна служба. Севастътъ е могълъ да бѫде назначаванъ главно сѫдия, и кефалия, и катепанъ, и примикюръ, да заема и други държавно-обществени служби. Въ студията си „Боженишкиятъ надписъ“ проф. П. Мутафчиевъ дава подробни сведения за севастъ Огнѣна при царь Шишмана, нареченъ кефалия, който много зло патилъ, когато турцитѣ воювали, а той билъ поддържатель на Шишмана. Мутафчиевъ обяснява, че севастътъ е билъ обикновенъ чиновникъ на централното правителство въ провинцията или, по-точно, че името севастъ непременно е било свързано съ известно служебно положение[1]).

---

[1]) Навсѣкѫде въ поменатитѣ хрисовули прахторътъ е поставенъ между други чиновници.

[2]) Ср. Иречекъ, Исторія, стр. 525.

[3]) Вж. Ласкарисъ, стр. 36.

[4]) За севастъ е далъ подробни обяснения като титла и служба Новаковичъ, Византијске чинови и титуле у српским земљама XI—XV в. Б. 1908, стр. 254 и слд.

Както казахме по-горе и севаститѣ, както прахторитѣ, принадлежали къмъ болярството. Въ това отношение ние сме съгласни съ автора на „Боженишкия надписъ“. Севаститѣ се удостоявали съ тази титла за нѣкакви особени заслуги и, като довѣрени боляри, сѫ получавали служебни положения и изпълнявали известни царски длъжности [2]).

Тѣ сѫ могли да бѫдатъ и кефалии — замѣстници на жупани. Властьта на севаститѣ като кефалии е била голѣма, и тъкмо зарадъ туй хрисовулитѣ ограждатъ съ запрещения мънаститритѣ, като не се допуска да встѫпватъ тѣ въ тѣхнитѣ привилегировани владения. Въ мънаститритѣ службата на кефалия е вършилъ мънастирскиятъ игуменъ [3]).

При тѣзи обяснения за севаститѣ, ясно е, че мненията, изказани отъ Иречекъ, Ильински и насъ не противоречатъ на действителностьта. Севаститѣ не сѫ били непременно кефалии, нито обратното, но тѣ сѫ могли да заематъ длъжностьта на кефалия.

Освенъ севасти, въ България е имало протосевастъ, титла, която е била по-висока и, вѣроятно, протосевастътъ е ималъ не само по-голѣма честь, но и въ действителность ще е била държавникъ, като предпоставенъ на севаститѣ[4]). Протосевастътъ не е заемалъ нѣкаква особена длъжность и въ Византия; но е бивалъ натоварванъ съ надзора надъ севаститѣ.

6. Кефалии.

Кефалия е гръцка дума отъ *κεφαλή* и ще каже *глава*.

Въ хрисовула на Константина Асѣня, даденъ на Вирг. мънастирь, се казва: „**И да нє мєтєхатъ ни кєфалиє срѣдєшъскоє. то ни мꙋ прахторє**“.

---

[1]) П. Мутафчиевъ, Боженишкиятъ надписъ. Сп. БАН, кн. XXII, 1921, стр. 95.

[2]) П. Мутафчиевъ, с. м. стр. 96.

[3]) Вж. Грамотата дадена на Виргинския мънастирь св. Георги отъ Ст. Уроша II. Новаковичъ, Законски поменици, стр. 608.

[4]) М Г. Попруженко, Синодикъ царя Борила. „Бълг. старини“, кн. VIII, стр. 90 § 132. Ср. Споменик српске Академије, 1891, стр. 12.

Това сѫ били началници на градоветѣ, административни началници на укрепенитѣ градове. Въ известни случаи, ние срѣщаме кефалията да се замѣня съ катепана[1]), метатеза отъ капитанъ. Ильински нарича синонимъ и дука: „Нє имать по хора. . . ни дꙋка“ (Вирг.: Єжє сѫть дꙋки“[2]).

Кефалиитѣ сѫ били тоже боляри и се намѣрвали подъ прѣката зависимость на централната царска власть[3]). Споредъ ак. гуш. тѣ, ако и назначени отъ върховната власть, не сѫ получавали заплата, а имали свой доходъ, опредѣленъ съ законъ. Споредъ 63-я членъ на Душановия Законникъ, забранявало се на кефалиитѣ да вематъ повече отъ опредѣления вмѣсто данъкъ „доходокъ“, и се предписвало да си купуватъ храна, вино и месо, въ който случай на тѣхъ се отпускало съ половинъ цена. „И да имъ се продава жита и вина, меса за динаръ що иному за два“. . . Тази тегоба носѣли само жителитѣ на градоветѣ на кефалиитѣ. Жупскитѣ жители, т. е. отъ околията, не сѫ били длъжни да носятъ тази тегоба.

Въ службата на кефалията е било да се грижи за безопасностьта на пѫтищата, да се грижи за стражаритѣ, които били поставяни на опасни мѣста, а сѫщо и за пазене на затворитѣ. Отъ нашия Вирг. хрис. може да се заключава, че въ ведомството на кефалиитѣ е влазяло, освенъ общото управление, още: да сѫдятъ, да запиратъ, да събиратъ глоби, да взиматъ известенъ „доходокъ“. Ведомството имъ се е опредѣляло отчасть отъ обичая, отчасть съгласно съ даденитѣ имъ или договорнитѣ имъ правдини. Едни събирали „доходокъ“ само за себе си; други — и за държавата.

Както се каза, кефалиитѣ носѣли още и названието катепани. У Дюканжъ се срѣща следното обяснение на катепанъ: „Catepanus — idem quod Capitanes praeses prefectus provinciae vel civitatis“. Мажураничъ въ своитѣ „Приноси“ тълкува катепанъ така: „Това название носѣли намѣстницитѣ на византийскитѣ цезари въ Италия и Далмация“. Има и друго едно тълкуване, че катепанъ, въ действителность грънцка дума, произлазя не отъ метатезата на капитанъ, а отъ грънцката *κατεπαν* отъ *Κατὰ ἐπὶ ἀνά*, което означава: надъ (отгоре). Названието капитани е останало въ употрѣбление у нѣкои южни славяни и до скоро. Вукъ Караджичъ въ своя „Рјечник“ пише: „Въ Босна капитанитѣ сѫ старѣйшини и управители на градоветѣ и на тѣхнитѣ околии, и това капитанство е останало у тѣхъ по предание отъ баща на синъ“. Като привежда тия сведения Ст. Новаковичъ казва: „Това сѫ сѫщитѣ кефалии на Душановия Законикъ, само не се знае за тѣхъ, да ли сѫ били наследствени [1]).

---

[1]) **Новаковичъ**, Зак. цара Душана, стр. 240. — **Мажураничъ**, „Приноси“ — обяснение на думата кефалия и капитанъ. — **Иречекъ**, стр. 593. — **Ильински**, Гр. 120.

[2]) **Ильински**, Грамоты, 120.

[3]) **Иречекъ**, Исторія, 523: „Кефалия, обыкновенно дворянинъ, отправлялъ въ качествѣ представителя царя, собственую власть и заботился объ общественной безопасности“.

Нека въ заключение се каже, че кефалии, катепани или капитани сѫ били началници само на едни градове; въ други, напр., жупскитѣ, е имало жупани или владащи.

7. Воеводи.

Въ нашитѣ хрисовули не се поменаватъ воеводи. Обаче всеизвестно е, че воеводскиятъ институтъ е билъ познатъ въ стара България, както и въ други славянски страни. Отъ исторически данни става явно, че войводата е билъ на първо мѣсто и преди всичко военачалникъ, който е предводителствувалъ войска, впрочемъ, много пѫти и въоржжени чети. Тази служба въ мирно време се е замѣняла въ много случаи съ гражданско-управителната, каквато е била възлагана на войводитѣ въ нѣкои гарнизони, после — разширително въ всѣкакви градове и области [2]).

Обратно, и много владалци, боляри, кефалии въ време на война сѫ се превръщали въ воеводи, военни служащи и коменданти. Въ време на турското владичество ние виждаме още въ началото, че сѫ запазени нѣкои воеводства, наречени войводалъци [3]). Това сѫ били области, въ които началницитѣ сѫ били, вѣроятно, и по-напредъ воеводи, и турцитѣ не сѫ искали да промѣнятъ тѣзи названия[1]). Воеводството е било толкозъ разпространено въ стара България като военно-гражданска служба, че то е преминало по-късно и у турцитѣ, които сѫ заели не малко уредби и наредби отъ нашия държавно-правенъ строй.

---

[1]) Новаковичъ, Душ. Зак. стр. 84, 240.

[2]) У Герова войвода: а) глава на войска; б) глава на хайдутска дружина; в) съ това име наричатъ български управители на каза, аянина, мюдюрина; г) глава на семейство, билюк-башия. У Мажуранича войвода, воевода (belli dux) се тълкува споредъ паметницитѣ, като висшъ военень началникъ следъ длъжностьта „властель“ и като кралски намѣстникъ и като капитанъ, голѣмъ и малъкъ чиновникъ.

[3]) В. Н. Златарски, Нова политическа и социална история, стр. 8

Запазено е било не само названието воеводство — воеводалъкъ, но и названието на управителя, който се е наричалъ войвода — санджакъ-бей. Имало е около 50 воеводства, които се намирали не само въ Европейска, но и въ Азиатска Турция, и управителитѣ, на които се е давала титлата войвода. У *Евлия-Челеби* сѫ посочени въ негово време — срѣдата на XVII в. — десетина подобни воеводства само въ Узу-Еялети, особено име на Силистренския еялетъ. Като изброява имотитѣ *хасъ*, частно владение на Султана или на негови приближени, — Евлия-Челеби посочва следнитѣ 10 воеводалъци: Баба-дагски, Черноводски, Добруджански, Ески-джумайски, Дели-ормански, Добрички (Хаджиолу Пазарджишки), Провадийски, Айтоски, Карнобатски и Силистренски[2]).

По преемство отъ българитѣ, турцитѣ сѫ давали названието воеводи и на нѣкои мѣстни управители, мютесарифи или аяни. Така, напримѣръ, търновскиятъ аянинъ се е наричалъ още и войвода; Турнова войводасѫ. Въ самия Цариградъ е имало началникъ на единъ участъкъ, Галата войводасѫ, въ Галата; нанагорнището, което се издига отъ Галата къмъ Пера (Бейолу), и до сега се казва *войводѫ юкушу*, т. е. войводски хълмъ (стръмнина)[3]). Новаковичъ, като привежда чл. 129 отъ Д. З., тълкува го така: „Въ всѣка войска войводитѣ имали царска власть, каквото наредѣли, трѣбвало да се слуша. Ако ли нѣкой не послуша, да се осѫди, все като че не е слушалъ царя. И каквото има да се сѫди на войска, малко или голѣмо, да го сѫди войводата и никой другъ". Той предполага даже, че градоветѣ ще сѫ били уредени по войнишки и сѫденето въ тѣхъ е ставало не така, както въ жупитѣ 1).

---

[1]) Вж. подробно за това въ моята кн. „Източна Румелия" (Годишникъ на Соф. У-тъ, Юр. Фак. т. XIX), стр. 13 и сл. Проф. Златарски казва, че останалитѣ при завоеванието воеводи управлявали свободно своитѣ общини и села, събирали данъкъ за турцитѣ и помагали съ войска или съ друго на турската държава. Обаче, по-късно тѣ, или се покалугерили, както тримата братя възобновители на Рил. мънастирь въ XV в. — Йосифъ, Давидъ и Теофилъ, или, следъ смъртьта имъ, потомцитѣ губѣли привилегиитѣ си, ако не приемѣли Исляма. На мѣстото на боляритѣ се явяватъ потурнацитѣ вече спахии — едно косвено доказателство, че отъ старитѣ боляри не сѫ могли да останатъ чорбаджиитѣ.

[2]) Вж. Евлия-Челеби, сПСп. кн. 70, стр. 661.

[3]) Интересни подробности за турскитѣ войводи и за тѣхното управление у насъ виж. въ съобщенията отъ разни мѣста на България въ моя Сборникъ на българ. юр. обичаи. Държавно право, стр. 185 сл.

Знае се, че влашкитѣ князе и господари сѫ носѣли титлата воевода: Владъ воевода, Басарабъ воевода и пр. Венелинъ казва, че думата *войвода* първоначално не е била титла на влашкия независимъ владетель, но название на управитель на область. Басарабъ, т. е. Влашко било българска область, затова понятно е, че войводитѣ тамъ били чиновници или намѣстници на българскитѣ царе, а после думата войвода останала въ употрѣбение, както по-напредъ и тогазъ, когато тѣзи управители станали независими отвѫдъ Дунава.

Въ всѣки случай, ние желаемъ да потвърдимъ тукъ положението, че войводитѣ сѫ били въ България, редомъ съ голѣмитѣ владащи или владалци, управители на области, жупи, „хора", като запазвали или не, правата си на военни коменданти.

Въ Хърватско имало е банове и воеводи. Въ Босна главатаритѣ на нѣкои области се наричали воеводи, а надъ тѣхъ имало велики воеводи 2).

8. Селски управници.

а. Примикюри.

За примикюри ни говори Рил. хрис., като ги поставя следъ прахторитѣ, а следъ това следватъ алагаторитѣ, сѫдиитѣ, и после — перпираки и др. фискални чиновници. За примикюри ни говори и Вит. хрисовулъ, който поставя примикюритѣ между десетници и алагатори, а следъ това перпираки.

Примикюри е византийско название, което означава първи господарь πριμικήριος. У византийцитѣ най-напредъ примикю-

---

1) Новаковичъ, Д. З. стр. 235. — въ една грамота отъ 1461 год. на Дѫбровчанитѣ за свободна търговия наредени сѫ така чиновницитѣ: „Паче заповѣдамъ воеводамъ, кнезовамъ, жупанамъ, царинникомъ, глобаромъ, катонаромъ". Вж. Визант. чинови и титуле, 191.

2) Rački, Odlomci iz drž. prava, Hrv., 119.

рътъ е билъ голѣма титла, но, както севастътъ и логотетъ, съ време тя се е измѣнила и почнала е да се употрѣбява за нѣкои областни управители, а по-късно и за селскитѣ стареи, кметове. Иречекъ превежда примикюръ съ катунаръ, както се наричали челницитѣ на власитѣ (пастири); на югоизтокъ се е употрѣбявала думата „примикѣръ“ (πριμικέριος). [1])

Между челницитѣ, стареитѣ на пастиритѣ и скотовъдцитѣ, Законникътъ на Стеф. Душана поменава и примикюритѣ, речь отъ римски произходъ, която ще каже, казва Иречекъ, първи човѣкъ въ личния списъкъ, който е билъ написанъ на восъчна таблица (primus in cera)[2]). Като старей на пастири, примикюрътъ е билъ познатъ не само въ статутитѣ на Крачула и Сплитъ, но и въ Босна, и още у днешнитѣ аромъни дори до северна Гърция. На западъ названието е било катунаръ. Въ Дубровникъ често се поменава отъ 1369 г. (Catunarius, жена му — Catunara). Катунитѣ най-много сѫ се наричали по името на главатаря си, както въ Ромѫния селата често се именуватъ споредъ кнезоветѣ, които сѫ ги основали [3]).

У насъ сѫщо така куцовраситѣ, които сѫ живѣли и живѣятъ и до сега въ Родопитѣ на катуни, наричатъ своитѣ стареи, челници, но нѣкѫде и примикюри.

б. Кнезе [4]).

Въ нашитѣ хрисовули названието князъ или кнезъ се срѣща въ много мѣста, като служба редомъ съ прахторъ и топщикалъ (Вирг). Ильински справедливо забелязва, че, споредъ контекста въ цитатитѣ на Вирг. хрисовулъ, князъ обозначава не princeps'а, а бирникъ на известни данъци (стр. 119). Трѣбва, обаче, да кажемъ веднага, че кнезъ у насъ въ България е билъ сматрянъ, особено въ Видинско и други покрайнини, както впрочемъ и въ Сърбия, за селски управникъ, кметъ. [5]) Това сѫ стареи, които сѫ познати въ Сърбия и въ старо и въ ново време, като жупски, срѣзки или околийски и градски стареи. Тѣ сѫ управлявали и сѫдили. У насъ селскитѣ кнезове на западна България и въ други мѣста били наречени отъ турцитѣ коджа-башии, което ще каже буквално стари началници, стареи. Съ сѫщото име били наричани и нѣкои първенци, чорбаджии.

---

[1]) Историја Срба, св. II, стр. 23.

[2]) Пакъ тамъ, III, 115.

[3]) Вж. Bogdan, Archiv für slavische Philologie, XXV, 524, 542 стр.

[4]) Между другитѣ обяснения за кнезъ, като princeps Мажураничъ (Rječnik) дава и следнитѣ: той е. челникъ надъ сборъ отъ катуни, влашки колиби; главатарь на община, селски кнезъ.

[5]) Вж. Жива старина отъ Д. Мариновъ, кн. II; срв. моя Сборникъ на юрид. обичаи, томъ III. Държавно право, стр. 262.

в. Кметове.

Кметове у насъ е имало и тѣ сѫ били, както кнезоветѣ, старейшини, първенци, избраници на народа за известна служба, обаче въ сѫщото време и посрѣдници — чорбаджии — припознати отъ властьта между народа или между населението и властьта.

Нѣкои мислятъ, че думата кметъ не е била употрѣбявана въ старо време и е заета отъ другаде. Едно погрѣшно мнение. Наистина, думата кметъ не се срѣща въ хрисовулитѣ, но тя е позната въ други наши стари паметници, напримѣръ, въ Законъ соудный людьмъ. Независимо отъ това, думата се срѣща въ народнитѣ пѣсни, пословици и поговорки:

Кметъ село брани
Кметъ село храни.
Кметъ село фали
Кметъ село пали.

Вето село — ветъ кметъ.

Кметове имало у всички южни славяни. Терминътъ въ разни славянски краища е обозначавалъ различни понятия. У Мажуранича (Rječnik) се срѣщатъ десетина тълкувания на кметъ. За него думата е прасловенска. Проф. В. Н. Златарски сѫщо така казва, че кметъ е славянска дума. Това става вънъ отъ всѣко съмнение следъ обяснението на проф. Н. Ван-Вейка въ Slavia (II 1923, стр. 209—212). Ягичъ мисли, че думата иде отъ comes, comitis[1]). Впрочемъ, това се поддържа и отъ други филолози. Нѣкжде кметоветѣ сѫ били привилегировани и наследствени[2]). Въ Босна и Херцеговина — кметоветѣ сѫ и зависими селяни, работещи чужда земя. Въ Чехия кметъ е значело: 1) главатарь на челядь, старея; 2) земледѣлецъ, семянинъ; 3) колонъ.

---

[1]) У Дюканжа comes сѫ отличенитѣ при римския дворъ служители.

[2]) За кметъ и кметската служба ние говоримъ другаде. Ср. История на староб. право, стр. 352.

⁂

Освенъ горепоменатитѣ титли и служби въ Областното управление на старовремска България може да се посочатъ и други, сравнително по-дребни, за които ни говорятъ нашитѣ хрисовули.

Такива сѫ:

Алагаторъ (Рил.) началникъ на ескадронъ; началникъ на конна служба.

Ватахъ (Вирг.). *Иречекъ* предполагалъ, че това е служитель, заведващъ сѫдебни и финансови работи. Споредъ него ватахъ е синонимъ на топщикалъ.

Страторъ. У *Даничичъ* — началникъ на мънастирска охрана.

Сердаръ, както казва Ильински, съ неясно значение.

Находникъ. — *Иречекъ* мисли, че това е посланникъ. Ильински казва, че въ такъвъ случай находникъ е синонимъ съ

Изгончия — Рил. Вирг. Орѣх.

За фискалнитѣ чиновници, каквито сѫ побирчии, перпираки, аподохатори, житари, винари, сѣнари, десеткари, пчелни, свинии, овчии и др. ние нѣма да се спираме, както не се спираме и за сѫдийскитѣ титли и служби, както за черковнитѣ титли и служби, които заслужватъ, обаче, внимание и отдѣлно обстойно изучване.

Заключение.

Много е трудно да се правятъ положителни и категорични заключения за вѫтрешния животъ, и, въ слу́чая, за областното управление и неговитѣ служби въ старовремска България. Въ срѣдновѣковието не само у насъ, но и навсѣкѫде титли, длъжности и служби сѫ се мѣнявали, споредъ мѣстото, времето, обичаитѣ. Нахлуването на временни влияния политически, културни и вѣрски, е повличало смѣна въ възгледитѣ и живота. Вчера една титла или дадена длъжность е била висока, много висока, висша; днесъ тя се измѣнява. Севастътъ, напримѣръ, отъ най-великъ чинъ при двора, става по-късно обикновенъ боляринъ, комуто се възлагатъ разнообразни и всевъзможни служби. Логотетътъ отъ канцлеръ на държавата се превръща най-после, mutatis mutandi, въ писарь. Воеводата отъ военоначалникъ, втори чинъ въ военна область следъ царя, става обикновенъ воененъ и граждански чиновникъ. Болярить — знатни, именити люди — ставатъ и мали, много мали и т. н. Тъй, че заключенията, които правимъ, не сѫ безусловно положителни. Тукъ ние отбѣгваме да влизаме и въ езикови обяснения, въ дирене произхода на термини, не само защото това е работа на езиковеда, но и защото това не влязя въ нашата прѣка задача.

Ето сега и нашитѣ заключения и положения:

1. Всички почти управителни титли и служби въ старовремска България сѫ заети текстуално или въ преводъ и приложение отъ Византия. Нѣкои сѫ промѣнени по български образецъ и обичаи. Побългаряването на таквизъ въобще е било работа на домашното творчество.

2. Ни една почти титла и служба не е останала да бѫде сѫщата, както въ византийската империя. Титли и служби сѫ се промѣнявали, ставали сѫ дори неузнаваеми по естество, значение, на практика. И това не само у насъ, а сѫщо въ другитѣ славянски земи, дето, напр., речьта князъ, кнезъ е добивала всевъзможни служебни положения и значения. Отъ владетель, господарь, управникъ тя е достигнала нѣкѫде, та и у насъ, да означава селски старей.

3. Болярите, каквито е имало велики и мали, вѫтрешни и външни, били срѣда, която се съставяла отъ чиновници. Сами болярите сѫ били незакрито съсловие, но откритъ, свободенъ класъ, въ който всѫпвалъ много лесно всѣки способенъ за царска, областна, общинска служба. Управители на области, жупи, градове, паланки и села сѫ принадлежали къмъ болярството. Тѣзи служители сѫ носили обикновено разни титли: владащи, владалци, воеводи, работници, прахтори, севасти, кефалии, катепани, примикюри, общински кнезове и пр.

4. Владащитѣ сѫ били два разряда: назначавани и зависими отъ централната власть и полунезависими — по подобие на васали, избирани или поставени, но винаги подчинени на царя.

5. Работницитѣ сѫ били онези, види се, боляри, на

които сѫ се възлагали предимно фискални служби, а главно надзираването надъ ангариитѣ, наречени „работи“ и пригодяването да бѫдатъ тѣ вършени или давани своевременно, редовно. Предполагаме, че работници е равнозначаще съ слуга, служитель, служащи.

6. Воеводитѣ били военачалници, но ставали и граждански управители, малки и голѣми. Тѣ упражнявали и фискални служби.

7. Прахтори и севасти не сѫ били само титли, но и служебни длъжности. Тѣ бивали и управители, и фискални, и сѫдебни чиновници.

8. Служебната управителна иерархия не е била точно опредѣлена и раздѣлена. Службитѣ обикновено не отговаряли на титлитѣ. Много пѫти лица съ малки титли заемали високи служби, а на севасти и воеводи е възлагана нѣкоя бирническа, надзирателска служба.

9. Нѣкои отъ титлитѣ и службитѣ, поменавани въ хрисовулитѣ, оставатъ и до сега неуяснени, тѣ чакатъ своя „майсторъ“ — историко-филолога, който да каже думата си.

RÉSUMÉ

Titres et fonctions dans l'administration provinciale de l'ancienne Bulgarie

(D'après les diplômes des rois bulgares)

Par **S. S. Bobtchev.**

Après avoir énuméré les huit diplômes des rois bulgares connus jusqu'à présent, écrits en vieux bulgare l'auteur relève la grande signification de ces documents comme sources directes du droit ancien de la Bulgarie médiévale. Il arrête son attention sur les titres et fonctions suivantes:

1. *Boliari* — une grande catégorie des notables, devenus tels par suite de leur service d'état, appelés grands et petits, internes et externes d'après l'importance des services qu'ils occupaient. C'est cette catégorie de boliars qui fournissait les différents fonctionnaires dont on parle plus loin.

2. *Rabotniki* (domestiques) grands et petits, employés qui

étaient appelés à contrôler et à faire exécuter les „raboti" (corvées, angarié).

3. *Vladaltzi, vladachti* ou *joupans*. C'étaient les préfets des provinces (chora, joupe).

4. *Prachtors* et *sévastes* (augustes). C'étaient des titres de personnages en même temps appelés à remplir certains services d'Etat dans l'administration, les finances, la justice.

5. *Catépans* (métathèse de capitaneus) ou *kefali* (mot grec). C'étaient les chefs de certains bourgs, dans lesquels ils représentaient la police.

6. *Voévodes* (voïvodes). A l'origine c'étaient des commandants militaires, mais ils étaient aussi des administrateurs civils. Sous la domination turque les voévodes sont connus sous le même nom. Il y avait quelques dizaines de voévodes un peu partout dans l'Empire, même à Stamboul.

Le gouvernement dans les villages était dans les mains des *primikures* (les anciens), les *knèzes* (princes) et dans les communes des *kmètes* (de l'ancien bulgare кълетъ — maires). Ils avaient soin du maintien de l'ordre dans leur circonscription respective.

En conclusion l'auteur insiste sur sa thèse que ces titres et fonctions, quoique empruntés à la hiérarchie administrative byzantine — leur nomination l'indique — étaient bulgarisés. Titres et fonctions byzantines changèrent souvent complètement de caractère; par exemple le grand sévaste devient un petit serviteur d'Etat. Il n'en reste pas moins certains points controversés à éclaircir sur toute cette matière, ce que l'auteur attend des philologues et historiens bulgares.

ИСТОРИЧЕСКИ МАТЕРИАЛИ.

Две писма на видни кръстоносци отъ Пловдивъ презъ 1189 год.

Отъ **Св. Георгиевъ.**

Презъ XI и XII вѣкъ, когато България, следъ падане на Самуиловата държава, останала подъ властьта на Византия, голѣми и малки армии, отряди, групи и тълпи на западноевропейски народи преминали презъ земитѣ ѝ. Това било времето на кръстоноснитѣ движения, на походитѣ на вдъхновени отъ мисъльта да освободятъ гроба Господенъ и Светитѣ земи рицари и народни маси. По две главни посоки протекълъ този потокъ отъ чужденци: отъ северъ по стария воененъ и търговски пѫтъ Бѣлградъ, Нишъ, София, Пловдивъ, Одринъ, Цариградъ и отъ западъ сѫщо тъй по познатия римски пѫть via Egnatia, съ малки или голѣми отклонения, отъ брѣга на Адриатическо море, обикновено презъ Драчъ, Охридъ, Битоля, Солунъ, Кавала, Гюмюрджина, Родосто, Цариградъ.

При преминаването на кръстоноснитѣ маси презъ българскитѣ земи били извършени много безчинства, опустощения и жестокости. Макаръ да нѣмаме домашни извори, отъ които да се види точно, какъ сѫ се държали минавацитѣ тълпи и армии, но отъ това, което ни даватъ западно-европейскитѣ хроники и писма на участвующи въ походитѣ, колкото кѫсо и слабо да е изразено то, може да се добие ясна представа за голѣмитѣ и многобройни пакости и злини, които е претърпяло българското население. Въ тѣзи хроники и писма се представя като нѣщо обикновено разграбването на имотъ, добитъкъ и храни на околнитѣ земи, разрушаването и изгаряне на кѫщи и селища, избиването на хора и даже масово изтрѣбване жителитѣ на цѣли градове. Често участвующитѣ ни говорятъ, че по пѫтя си не виждали хора и добитъкъ, че селищата били пусти, че градоветѣ, презъ които минавали, били напуснати отъ населението. Това показва само, какъвъ страхъ били внушили кръстоносцитѣ съ лошото си държание, на какви страдания били подложени засѣгнатитѣ отъ тѣхното минаване области.

Презъ течение на първия вѣкъ отъ кръстоносното движение минали презъ българскитѣ земи толкова много армии, отряди и отдѣлни групи кръстоносци, че съ право нѣкои историци наричатъ пѫтя отъ Бѣлградъ до Цариградъ „Кръстоносенъ пѫть“ ¹). Сведенията, които сѫ оставили участницитѣ въ кръстоноснитѣ предприятия, въ тѣхнитѣ писма и разкази, както и хроникитѣ на западно-европейскитѣ хронисти, които описватъ дѣлата на своитѣ сънародници презъ пѫтуването имъ за Светата земя, сѫ едни отъ най-ценнитѣ за българскитѣ земи, градове и население, сѫ, както казва Иречекъ „безценни материяли за освѣтление на цѣлата страна“ ²).

Особена важность представя за българската история третиятъ кръстоносенъ походъ, собствено походътъ на германския императоръ Фридрихъ Барбароса. Предприетъ презъ 1189 г., тъкмо когато, следъ сполучливото възстание на братята Асенъ и Петъръ, се създавало второто българско царство, този походъ упражнилъ решително влияние за неговия бѫдащъ успѣхъ. Макаръ българското население, презъ градоветѣ и селата на което водилъ пѫтьтъ на кръстоносцитѣ, познавайки отъ по-ранни походи грубостьта и необузданостьта на западното рицарство, да било обзето отъ смущение и страхъ, рѫководителитѣ на младата българска държава очаквали и посрещнали новия походъ съ особена радость, съ надежда, че ще могатъ чрезъ поддържка или съюзъ съ силния западноевропейски монархъ да нанесатъ решителенъ ударъ на недавнашния подтисникъ на българския народъ, — византийската държава, и да разширятъ съ това властьта си надъ българскитѣ земи. И действително, макаръ и да не се изпълнили

---

[1] в. C. Jireček. Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe, с. 82.

[2] „unschätzbare Materialien zur Beleuchtung des ganzen Landes“, п. m. с. 82.

всички тѣхни желания, все пакъ сношенията на германския императоръ съ водачитѣ на възстаналитѣ българи и съ великия сръбски жупанъ, както и ударитѣ нанесени на Византия отъ кръстоноснитѣ рицари тогава, не останали безъ влияние върху по-нататъшния ходъ на борбата за независимость. Т. Успенски съ огледъ на голѣмото значение, което ималъ този походъ за освободителното движение на България, раздѣля рѣзко фактитѣ отъ тази епоха на две: на такива, които предшествуватъ минаването на Фридриха презъ България за Светата земя и на такива, които следватъ подиръ похода[1]. Той даже твърди, че „презъ 1189 г. обстоятелствата предавали окончателното разрешение не само на българския, но и въобще на славянския въпросъ на Балканския полуостровъ въ ржцетѣ на германския императоръ“[2].

Писмата, чийто преводъ даваме тукъ, сж най-важнитѣ отъ запазенитѣ писма, писани презъ този походъ на Фридрихъ Барбароса[3]. И двetѣ писма сж писани въ Пловдивъ при преминаването на кръстоносната армия презъ българскитѣ земи въ 1189 год. и престояването ѝ тамъ повече отъ четири месеца. Едното е писано отъ самияраждъ на армията, императора Фридрихъ Барбароса, до неговия синъ и замѣстникъ въ Германия, краль Хенрихъ; другото е отъ участвуващия въ сжщия походъ епископъ на града Пасау, Дитполдъ, до Херцога на Австрия Леополдъ.

Императоръ Фридрихъ I Барбароса билъ една отъ най-интереснитѣ и видни фигури на срѣдновѣковието, една отъ онѣзи мощни личности, създадени отъ вѣковетѣ, които чувствували въ себе си сила да изправятъ прегъналото се човѣчество и да насочатъ по правъ пжть заблуденитѣ народи. Съ това съзнание за предназначението си той упражнилъ чудно влияние върху духоветѣ на своитѣ съвременници. Следъ близо четиресеть годишна държавна дейность, постигналъ ценни резултати съ своята външна и вжтрешна политика, отличилъ се като рѣдъкъ воененъ и държавенъ мжжъ, когато, вече седемдесеть годишенъ, Фридрихъ би трѣбвало да се ползува спокойно отъ резултатитѣ на своитѣ усилия, той предприелъ твърде трудното дѣло, кръстоносенъ походъ на Изтокъ. Съ настжпване на старческата възрасть у него наченали да се явяватъ сѐ по-често сериозни религиозни настроения. Той самъ казвалъ, че често слизалъ отъ висотата на императорския тронъ, за да се съсредоточи въ себе си и да мисли за спасение на душата си. Още презъ 1184 г. Фридрихъ водилъ разговори съ германскитѣ феодали за бждеще кръстоносно предприятие Държавнитѣ работи обаче го отвличали дълго време отъ изпълнението му.

---

[1] Θ. Успенскiй, Образованiе втораго болгарскаго царства, с. 111.

[2] п. т. с. 209.

[3] в. S. Riezler. Der Kreuzzug Kaiser Friedrichs I въ Forschungen z. Deutschen Geschichte, B. 10. 1870 г. с. 108—115; Dr K. Fischer, Geschichte des Kreuzzugs Kaiser Friedrichs I, с. 4—5.

На 27 мартъ 1188 г. на събранието въ Майнцъ Фридрихъ взелъ окончателно решение да предприеме кръстоносенъ походъ. Заедно съ него се провъзгласили за кръстоносци и по-малкиятъ му синъ Фридрихъ Швабски, племенникътъ му ландграфъ Лудвигъ Турингски, много епископи, князе, графове и рицари.

Фридрихъ подготвилъ грижливо бждещето си предприятие. Само добре поставенитѣ материално трѣбвало да тръгнатъ съ него. Следъ известно колебание върху изборъ на пжтя, морски или сухоземенъ, германскиятъ императоръ се решилъ да тръгне по стария пжть на Готфридъ Бульонски, презъ Унгария и Балканския полуостровъ. За да осигури спокойно движение на армията си, Фридрихъ изпратилъ посолства и писма за уреждане на този въпросъ до всички дворове, презъ чиито земи билъ пжтьтъ му за изтокъ. Такива били изпратени до унгарския краль Бела III, до сръбския великъ жупанъ Стефанъ Неманъ, до византийския императоръ Исакъ II Ангелъ и до султана на Икония Килиджъ Арсланъ. Съ рицарския си характеръ Фридрихъ предупредилъ и самия си противникъ, султанъ Саладина, че тръгва на война срещу него.

Съ Византия билъ сключенъ даже особенъ тържественъ договоръ въ градъ Нюренбергъ, въ който били уговорени въ подробности условията, при които трѣбвало да стане преминаването на кръстоносната армия презъ земитѣ на византийския императоръ. Този договоръ билъ утвърденъ съ клетвени изявления отъ двете страни.

На 23. априлъ 1189 г., Гергьовдень, праздникъ на поклонницитѣ, всички трѣбвало да се събератъ въ градъ Регенсбургъ на Дунава. Макаръ императорътъ да се явилъ на време въ Регенсбургъ, дето държалъ и последенъ държавенъ съветъ на германска територия, изминали още нѣколко седмици, до като се събрали всички кръстоносци. Армията на Фридрихъ се състояла отъ заможни участници и била повечето рицарска армия. Въ нея участвували най-виднитѣ духовни и свѣтски князе на империята. Броятъ ѝ ще да е достигалъ до 120,000 въоржжени бойци, къмъ които трѣбва да се прибавятъ и значително число прислужници [1]).

Отъ Регенсбургъ армията потеглила по течението на Дунава на Балканския полуостровъ. На 15. май кръстоноснитѣ били въ Пасау, дето къмъ тѣхъ се присъединилъ епископътъ на града Дитполдъ. Следъ десеть дневно пжтуване германската армия преминала границата на империята и се озовала на унгарска територия. Тукъ тя била отлично приета отъ унгарския краль Бела III, който позволилъ на значителенъ брой унгарци да се присъединятъ къмъ германскитѣ кръстоносци. На Петровдень Фридрихъ Барбароса билъ вече на византийска територия въ Бѣлградъ [2]).

Преминаването на германската армия презъ българскитѣ земи, поведението на византийскитѣ власти и императоръ къмъ Фридрихъ Барбароса и кръстоносцитѣ му, както и плановетѣ на германския вождъ въ връзка съ държането на Византия, най-добре се освѣтляватъ отъ писмата, чийто преводъ ще дадемъ.

Както се спомена, едното писмо е писано отъ епископа на града Пасау Дитполдъ. То е отправено на 11. ноемврий 1189 г. отъ Пловдивъ до херцога на Австрия Леополдъ. Това писмо е запазено въ хрониката на Magni Presbiteri, издадена въ XVII томъ отъ Scriptores на Monumenta Germaniae Historica, с. 509 сл. Сжщото то съ малки измѣнения е предадено и въ Freher'овото издание на Тагено, с. 407 сл. Другото писмо е на самия императоръ Фридрихъ Барбароса, писано сжщо въ Пловдивъ на 16. ноемврий 1189 г. до неговия синъ, краль Хенрихъ, въ Германия. То е било издадено най-напредъ въ 1612 г. споредъ единъ добъръ преписъ въ Historia episcoporum Traiectensium auctore Wilhelm Heda, Franequerae 1612 с. 319 сл.

---

[1]) вж. Alb. Ruville. Die Kreuzzüge, с. 193.

[2]) вж. Historia de expeditione Friderici imperatoris. M. G. H. Scriptores т. V, N. S., с. 17—26.

Отъ тази история то било взето въ Groot charterboek der graaven van Holland, Leyden 1753 г. с. 125 сл. Погрѣшно преданъ е текстътъ въ сборника на Martène и Durant, Veterum scriptorum. . . collectio I, Parisiis 1724 г., колона 909. Въ деветнадесетия вѣкъ това писмо било издадено отъ Reiffenberg въ Bulletin de l'académie des sciences de Bruxelles, X a, 1843 г. с. 377 сл. споредъ брюкселския ржкописъ № 9886. Нашиятъ преводъ е даденъ отъ последното му издание въ Monumenta Germaniae Historica N. S. Scriptores томъ V с. 40 сл.

Ето въ преводъ писмото на епископъ Дитполдъ, което е съ петь дена по-рано отъ това на императора.

„Дитполдъ, по Божия милость смиренъ служитель на Пасауската църква, (изпраща) на сърдечния си приятель Леополдъ, знаменития херцогъ на Австрия, поздравъ и искренна обичь. Както желаемъ да Ви съобщимъ приятното и сладкото на нашето сърдце, тъй и това, което се случи помалко благоприятно за нашата армия, счетохме, че трѣбва да обявимъ на Вашето внимание. И тъй разберете, че, като влѣзохме въ България, претърпѣхме най-голѣми неприятности отъ българитѣ, които нараниха мнозина отъ нашитѣ съ стрели. Ние сжщо, колкото уловихме отъ тѣхъ, окачихме да висатъ на вжжето. Когато пъкъ стигнахме до града Нишъ, срѣщна ни тамъ съ най-голѣмъ блѣсъкъ великиятъ жупанъ на Сърбия, когото господарьтъ императоръ прие съ почить и като обсжди съ него много (работи), отдаде (му) почести и дарове, а сжщо и самъ получи много отъ него. Подобно и всички князе бѣха много почестени отъ споменатия жупанъ съ вино, медъ и животни. Отъ тукъ пъкъ, като преминавахме презъ първия проходъ, претърпѣхме тамъ голѣма загуба въ вещи. Единъ доблестенъ рицаръ отъ Халле бѣ убитъ тамъ. Армията въ тѣзи страни въ голѣма часть начена да боледува, тъй като едни се измжчваха отъ тридневна, други отъ четиридневна трѣска, нѣкои и отъ дезинтерия. Въ втория проходъ, който бѣ твърде много укрепенъ съ камъни и дървета и отъ природата на самото мѣсто, бѣ се събрало голѣмо множество разбойници и крадци, както бѣ заповѣдалъ Браничевскиятъ управитель, който ни бѣ изпреварилъ лукаво; то много затрудни хората на Швабския херцогъ, който водѣше първия отредъ. Сетне, като нападнаха нашия отредъ, и на

Меранския херцогъ¹), нараниха нѣкои, като имъ отнѣха голѣма часть отъ вещитѣ. Веднъжъ привечерь ние съ споменатия вече Мерански херцогъ съ около дванадесеть рицари вървѣхме напредъ, като пазехме последнитѣ отъ групата; но внезапно двама синове на единъ войвода на тази область почти съ сто другари, като ни нападнаха мѫжки и смѣло, дълго се сражаваха съ насъ съ мечове и копия. Но ние съ Божия помощь ги обърнахме въ бѣгство, така че по-вече отъ четиредесеть ранени се изпокриха въ скривалища, и ние следъ това като събрахме тамъ 24 отъ тѣхъ отведохме вързани за опашкитѣ на конетѣ въ нашия лагеръ и тамъ накарахме да ги обесатъ за краката. Въ София не намѣрихме почти никакъвъ човѣкъ, тъй като по заповѣдь на Браничевския управитель хората на тази область бѣха избѣгали въ планинитѣ и бѣха отнесли съ себе си съестнитѣ припаси; тамъ армията поради липса на вино, начена много да слабее. Въ третия проходъ, който бѣше тъй укрепенъ, че ни заплашваше мѫченъ преходъ, не претърпѣхме никаква вреда, макаръ че разузнавачитѣ на Швабския херцогъ да бѣха видѣли тамъ по-вече отъ петстотинъ въорѫжени гърци, които, съгледали първитѣ рицари на сѫщия херцогъ, тутакси се обърнали въ бѣгство. На това мѣсто изтощението на войската бѣ най-добре премахнато отъ голѣмото изобилие на хлѣбъ и вино и пресни плодове; тукъ се присъедини къмъ насъ и групата на господаря императоръ. При Църквица се завърна при насъ заедно съ пратеника на грѣцкия царь единъ унгарски графъ на име Лектофоръ, който бѣ отишелъ въ Константинополъ съ посолство на господаря-императоръ. И тъй споменатиятъ царь, като се наричаше гордо и нахално ангелъ²) на Бога и изворъ на нашата вѣра, и римски императоръ, дигаше довѣрието си отъ нашия господарь-императора, като казваше, че е научилъ отъ донесението на френския и английския краль и на браничевския управитель, какво господарьтъ-императоръ билъ влѣзълъ съ това намѣрение въ Гърция, щото, следъ като изтрѣби и изкорени гърцитѣ, да предаде това царство въ владение на сина си, Швабския херцогъ. Освенъ това

---

¹) Бертолдъ отъ Андексъ.

²) Дитполдъ счита фамилното име на Исакъ *Ангелъ* за произволно прибавено отъ византийския императоръ и за това се възмущава.

заяви, че приятелството, което чулъ, че било свързано между господаря-императоръ и великия жупанъ, било за него твърде важно и подозрително. Все таки прибавилъ, ако господарьтъ императоръ би му изпратилъ доброволно заложници отъ армията, би му позволилъ преминаване презъ протока Св. Георги и пазарь, както бѣ уговорено. На това отгоре каза, че иска да се предаде на негово разположение половината отъ земята, която нашата армия би завладѣла отъ сарацинитѣ. Господарьтъ-императоръ и князетѣ, като чуха това, макаръ и да бѣха много раздразнени, при все това отговориха споредъ времето и мѣстото вежливо и мѫдро, като казаха, че когато получатъ пратеницитѣ[1]) си, които бѣха измѫчвани, ограбени отъ вещитѣ си въ това време, за обида и присмѣхъ на саладиновитѣ пратеници, позорно и нечовѣшки третирани, хвърлени въ нечистотиитѣ на затвора, — би могълъ да ги намѣри благосклонни за волята си, съгласно честьта на Бога и империята. Като потеглихме отъ тукъ, намѣрихме града Пловдивъ празенъ отъ хора, но пъленъ съ вино и храна и други богатства. Въ това време братътъ на гръцкия царь бѣше близо до насъ на шесть мили съ голѣмъ брой войници, къмъ които единъ день нашитѣ, като приближили малко предпазливо, начеНали да ги обръщатъ въ бѣгство, тъй че въ тѣзи области тѣ по-нататъкъ не се показаха. Следъ това гръцкиятъ царь и братъ му, сѫщо и войската имъ винаги, като се опитваха да ни обкрѫжатъ, ни задържаха много дълго; при все това съ Божия милость, съ много трудъ и много усилие получихме пратеницитѣ си полуголи. И чакъ тогава царьтъ ни обеща преминаване презъ зимата, ако му дадеме заложници, че ще се запази мирътъ въ страната, и другитѣ нѣща, както бѣ уговорено въ Нюренбергъ. Господарьтъ императоръ, като видѣ, че всичко това се върши лукаво, не искаше да се съгласи по никой начинъ, тъй като пратеницитѣ му бѣха третирани съвършенно нечовѣшки и нечестно, и по никой начинъ не искаше да повѣри себе си и армията на светия походъ на безчестнитѣ имъ клетви. И както по-рано, за да получи пратеницитѣ си, бѣ говорилъ смирено, така, следъ като получили пратеницитѣ, заяви съ императорски жестъ: ако гръцкиятъ царь му даде заложници синъ си, братъ си, вуйчо си, въ когото (билъ) съветътъ му и регуляторътъ на цѣла Гърция, — канцлера, маршала и столника си, че ще направи да премине съ миръ, сигурность и съ добъръ пазарь земята (му) и протока Св. Георги; той самъ отъ своя страна ще му позволи да избере нѣкои отъ армията, ще (ги) накара да се закълнатъ, че той ще влезе въ земята (му) безъ никакво лошо намѣрение, нито съ замисъль къмъ държавата (му). Какво ще да е отговорилъ на това царьтъ, до сега не знаемъ. Каква пъкъ радость бѣ у насъ въ този день, въ който получихме пратеницитѣ си, едва бихме могли да Ви опишемъ, тъй като по-вече отъ три хиляди избрани рицари, въртящи въ дѣсницитѣ си копия и щитове, имъ излѣзоха на срѣща почти на шесть мили, така че гръцкиятъ канцлеръ[1]) и другитѣ магнати се изплашиха много, тъй като се страхуваха да не сѫ имъ били приготвени примки. Когато това чу херцогътъ на Швабия и другитѣ първенци веднага, като свалиха щитоветѣ, любезно ги посрѣщнаха, като казаха, че такъвъ е германскиятъ обичай, и че е направено за радость на посрещанитѣ и въ честь на гърцитѣ. Сетне следъ като бѣха посрещнати гръцкитѣ пратеници, и нашитѣ пратеници бѣха заведени чакъ до господаря императоръ съ голѣмо веселие, като нѣкои пѣеха: „Пристигнахте желанни“ и т. н., нѣкои викаха: „Днесъ, Господи, е твоятъ день“. А господарьтъ императоръ, като излѣзе отъ жилището си, и като се хвърли въ прегръдкитѣ на епископа и графа, прие ги съ много сълзи казвайки: „Благодаря на Бога, защото моитѣ синове бѣха мъртви и оживѣха, загинали и се намѣриха“. На следния пъкъ день епископътъ съ сълзи изложи на князетѣ мѫкитѣ на пленничеството си, така че и тѣ се трогнаха до сълзи. Гръцкитѣ пратеници изложиха своята мисия и господарьтъ императоръ, както се каза по-горе, на кѫсо имъ отговори; той не иска нищо друго, освенъ споменатитѣ заложници. За това гърцитѣ бѣха много смутени. Понеже гръцкиятъ царь сѫщо въ писмата, които на три пѫти изпрати на господаря императоръ, премълча името му, нито го наричаше императоръ, въ присѫтствието на гърцитѣ и на нашитѣ князе, опренъ на императорското си положение и съ думи каза: „Не можемъ достатъчно да се начудимъ и твърде недостойно считаме, че нашиятъ братъ не обича да поставя въ писмата си името ни, което е познато на много крале, князе и страни, че се казва Фридрихъ. А неговиятъ предшественикъ, благочестиво споменатиятъ Мануилъ, и когато бѣхме единъ на други врагове, поставяше ясно името ни въ писмата си, нито съ нѣщо отнемаше достоинствата на нашето величие. Това и ние правехме къмъ него на свой редъ. Тъй като нашиятъ предшественикъ, блаженопаметниятъ Карлъ съ победа получи щастливо империята въ града Римъ и презъ повече отъ петстотинъ години безъ прекъсване достигна до наше време. И ние съ Божия воля и съ свободния изборъ на князетѣ мощно се славиме съ висотата на свещенната римска империя вече 38 години. Защото въ града Римъ, който се нарича господарь и глава на свѣта, получихме короната и властьта на цѣлото християнство отъ олтара на блаженния Петъръ, князя на апостолитѣ, отъ господинъ папа Адриана, наследника на Петра, тържествено помазанъ съ мирото на радостьта предъ нашитѣ съучастници, и за това нашето име се счита знаменито и славно. Това казахме затова, ако случайно вашиятъ господарь не знае името и достоинството ни. Трѣбва да знаете: нѣма да приемаме писмата му по-нататъкъ, ако въ тѣхъ не се съдържа точно изразътъ на името и на нашето величие. Тъй като ние го наричахме и наричаме по име. Вашиятъ господарь се нарича свещенъ: странна е светостьта, която свети мѫже, честни и религиозни, приети благосклонно като вѣрни пратеници съ цалувка на мира, въ чиято уста не е намерена нито лъжа, нито несправедливость, изведнажъ поставя въ затвора и измѫчва до смърть съ гладъ и голота. Далечъ отъ насъ да държи Богъ такава светость“. Следъ като чуха това, гърцитѣ заминаха. Какво повече? Цѣла Македония¹) чакъ до стенитѣ на Константинополъ е подчинена на нашитѣ заповѣди и служи на нашата воля. Градоветѣ и укрепленията сѫ въ наши рѫце, нито пъкъ има нѣкой, който би посмѣялъ да прошушне, като чуе нашето име. Власитѣ²) сѫ съ насъ. Арменцитѣ ни сѫ предани. Нашиятъ господарь има намерение да зимува въ Пловдивъ. Швабскиятъ херцогъ

---

[1]) Епископътъ на Мюнстеръ Херманъ и графътъ на Насау Робертъ съ придружаващата ги свита.

---

[1]) Иванъ Дука.

---

¹) Собствено Тракия, която въ тази епоха нѣкои включвали въ по-общото име Македония.

²) въ сѫщность Българитѣ; в. Успенскій. Образованіе втораго болгарскаго царства с. 104—105.

— въ Вероя[1]). Армията се оттегли въ три мѣста. Гърцитѣ ни наричатъ еретици. Клирицитѣ и монаситѣ ни преследватъ твърде много съ думи и дѣла. Знайте, че имаме въ изобилие всички блага, и че всички наши другари до сега сѫ здрави и невредими. На третитѣ календи на октомврий нашитѣ поклонници бѣха въ най-голѣма воня поради безбройнитѣ трупове въ Пловдивъ. Въ ноемврийскитѣ нони господарьтъ императоръ се оттегли отъ Пловдивъ и отиде въ Одринъ. Които обаче останаха въ Пловдивъ, наченаха да иматъ най-голѣмо изобилие на продажни продукти. — Около третия день на ноемврийскитѣ иди.“

Писмото на императора гласи:

„Фридрихъ по Божия милость римски императоръ и винаги августъ (изпраща) на своя обиченъ синъ Хенрихъ, (знаменития) римски краль августъ, (поздравъ и) искрено чувство на бащина любовь. Нашата императорска милость получи съ удоволствие писмото на твое превъзходителство, пълно съ мисъль и духъ, отъ чието съдържание, зарадвани твърде много, добихме сигурна и желана надежда за оздравяването ти. Освенъ това, понеже твоята кралска яснота иска да знае за състоянието на нашата личность и за успѣха на славната армия на животворния кръстъ, това най-напредъ трѣбва да бѫде отбелѣзано, че щомъ като стѫпихме въ предѣлитѣ на държавата на нашия братъ, константинополския императоръ, претърпяхме не малко загуби въ ограбване на вещи и избиване на наши хора, несъмненно устроено, както се узна, отъ самия императоръ. Тъй като нѣкои разбойници стрелци, скрити въ гѫсталацитѣ на храститѣ покрай главния пѫть, не преставаха отъ ненадейно да поразяватъ съ отровни стрели мнозина отъ нашитѣ бедни и по-малко предпазливо движещи се, до като съ по-зрѣло обмисляне, окрѫжени отъ всѣкѫде отъ нашитѣ прашници и рицари и уловени на самото мѣстопрестѫпление, заслужено понесоха подходящитѣ наказания, тъй като въ единъ день и на една бесилка тридесеть и двама свършиха позорно живота си, обесени по вълчи начинъ; при все това обаче останалитѣ злосторници (ни) безпокоеха отъ страни на склоноветѣ на планинитѣ презъ цѣлата Българска гора, като ни преследваха съ нощни нападения, макаръ че безброй много (отъ тѣхъ) бѣха измжчвани грозно пакъ отъ нашата армия съ разни видове мжчения. Сетне споменатиятъ константинополски императоръ не се поколеба да наруши не само всичко, което се знаеше, че бѣ се задължилъ въ Нюренбергъ чрезъ канцлера си съ клетва въ душата си и въ главата, но даже чрезъ заплашване съ наказание ни отне размѣната на пари и пазара; даже проходитѣ на пжтищата заповѣдалъ да се заградатъ съ отсечени дървета и натъркаляни грамадни скали и нѣкои стари укрепления, паднали отъ старина — именно силата и защитата на цѣла България, — поржчалъ да се укрепатъ съ кули и бойници противъ честьта на Бога и на светия животворенъ кръстъ за гибель наша и на цѣлото християнство. Ние пъкъ, подкрепени отъ небесна помощь, като поставихме огънь на гръцкитѣ съоржжения, обърнахме въ прахъ и пепелъ дърветата заедно съ скалитѣ. И тъй, като преминахме победоносно съ Божия милость всички проходи, пристигнахме въ равна земя Църквица, препълнена съ всички блага, така че въ преминаване на България прекарахме доста трудно шесть седмици. Отъ тукъ пъкъ, като потеглихме, завзехме града Пловдивъ, твърде укрепенъ съ естественото му положение и съ човѣшка ржка и твърде богатъ, съвсемъ пустъ, като че напуснатъ. И ето, на следния день получихме писмо отъ константинополския императоръ, написано съ голѣма надутость, съдържаще еднакво заплашвания, ласкателства и коварства. Тукъ сжщо най-напредъ напълно се удостовѣрихме за пленничеството на нашитѣ легати, именно на Мюнстерския епископъ, на графа Рупертъ, на камерера Марквардъ, които често споменваниятъ императоръ, докато пребивавахме въ Унгария, заповѣдалъ да бждатъ пленени за обида на създателя и за скандалъ на кръста, за когото воюваха, и заповѣдалъ да се хвърлятъ позорно оголени въ тъмница, малко грижащъ се за своята честь, противъ правото на всички нации и посланици. Следъ като чу това, цѣлата кръстоносна армия вдигна шумъ и сетне не престана да опустошава и да превзима градове, крепости и села, до като константинополскиятъ императоръ не ни съобщи съ съдържанието на писмото си, че ще ни бждатъ върнати съ голѣма почесть пратеницитѣ на наша свѣтлость. Най-сетне действително, следъ много посолства и хитрувания на пратеницитѣ, искусно предложи коварството, което бѣше намислилъ срещу наша милость още отъ по-рано, като ни предостави преминаване презъ суровата зима; и така, следь като бѣха отпуснати до нашата особа пратеницитѣ ни, като че бѣха добре завършили работата, на които задържа по-вече отъ две хиляди марки отъ паритѣ, отново обещаваше сигурно минаване, изобилие на кораби, добъръ пазаръ, обикновена парична размѣна. Но както народната пословица казва: „Паренъ каша духа“, като нѣмахме съвършено никаква вѣра на гръцкитѣ клетви и лицемѣрия, решихме да зимуваме въ Пловдивъ; нашиятъ пъкъ синъ херцогътъ на Швабия, братъ на твое величие, е съ намерение да остане съ голѣма часть отъ войската въ другъ градъ, на име Вероя[1]), който отстои отъ Пловдивъ на десеть мили отъ нашата земя, докато пролѣтната топлина прогони суровостьта на зимния вѣтъръ. И тъй, понеже е невъзможно преминаването ни презъ протока Св. Георги, ако не получимъ отъ контантинополския императоръ най-избрани и безъ всѣкакво изключение видни заложници и не подчинимъ цѣла Романия на нашата власть, като напомнюваме, настоятелно молимъ мѫдростьта на царското ти благородие, щото да изпратишъ удобни на твое величие пратеници въ Генуа, Венеция, Анкона и Пиза и въ други мѣста за подкрепа съ галери и кораби, щото, като ни се притечатъ на помощь въ Константинополъ къмъ срѣдата на мартъ, тѣ по море, ние пъкъ отъ суша да обсадимъ града.

---

[1]) Стара Загора.

Освенъ това напомнюваме царската особа, щото останалитѣ пари, които ни се дължатъ отъ разни мѣста, незабавно да направишъ да се съберать съ съвета на канцлера и на Х. и на Вернеръ де Болантъ, и на нашия нотаръ Рихолфъ и да разпоредишъ да се депозиратъ въ кѫщата на нашия приятель, Бернардъ Венецианеца, и тъй съ съвета на сведущитѣ да се пренесатъ чакъ въ Тиръ; тъй като трѣбва да знаешъ, че ще ни бѫдатъ твърде много необходими поради непредвиденото бавене, което трѣбваше да направимъ, особено пъкъ като не получихме паритѣ отъ Анкона и сѫщо отъ много други мѣста, именно отъ Мети, Бременъ и отъ графа на Хонау. Макаръ пъкъ да имаме множество най-избрани рицари въ услуга на животворния кръстъ, при все това съ настоятелни речи би трѣбвало да се прибѣгне до божествена помощь, *защото царьтъ не се спасява съ много храбрость,*[1]) но чрезъ милостьта на вѣчния царь, излизаща отъ заслугитѣ на отдѣлнитѣ. И тъй настоятелно молимъ ваша царска милость, щото съ проява на най-голѣма преданость да постигнешъ отъ религиознитѣ личности на нашата империя, че съ непрекжснато бдение да отправятъ молитва къмъ Бога за насъ. Съветваме, сжщо твоята особа, като (те) насърдчаваме въ Христа, щото царската ржка да вземе решение и ревностно да пламне срещу злосторницитѣ на царското достоинство, понеже действително чрезъ това ще добиешъ милостьта на Бога и разположението на народа. При това да не изпуснешъ да пишешъ на господинъ папата, щото да опредѣли нѣколко проповѣдници въ разни страни, които да подбудятъ Божия народъ противъ враговетѣ на кръста, особено пъкъ противъ гърцитѣ, понеже въ присжтствието на нашитѣ пратеници, на Мюнстерския епископъ и неговитѣ другари, въ църквата Св. София, константинополскиятъ патриархъ публично проповѣдвалъ, че който убие сто кръстоносци, ако и да е извършилъ убийство на десеть гърци, ще получи прошка отъ Бога. Управителската постройка въ Суибертъ и въ Нимвегенъ постарай се да се свърши и да се пази най-добре, понеже (го) считаме за твърде полезно. Изгубихме повече отъ сто кръстоносци, които се преселиха въ Бога отъ собствена смъртъ. Най-голѣма загуба претърпѣхме въ коне. Много кръстоносци отъ империята ни се задържатъ пленени въ Константинополъ, както отъ Провансъ, тъй и отъ Сосатъ, които идеха да ни срещнатъ тамъ. Вече дванадесеть седмици изпълнихме въ Пловдивъ. До Константинополъ отъ Пловдивъ не ще се намери обитатель нито на градъ, нито на укрепление.“ —

---

[1]) Стара Загора.

Преведенитѣ тукъ писма съдържатъ освенъ ценни общи данни за движението на кръстоносната армия на Балканския полуостровъ, за отношенията ѝ къмъ византийската държава и византийския императоръ, но и важни сведения за България, за нейнитѣ земи и население въ тази епоха. Въпреки сто и петдесеть годишното робство на българитѣ подъ Византия, нито името на населението въ северозападнитѣ предѣли на византийската държава — Бѣлградската и Браничевска область

---

[1]) Псаломъ 32, 16.

— е било промѣнено, нито самата територия е била позната на западна Европа другояче, освенъ съ названието „България“ и „българи.“ Още съ преминаването на Дунава и встжпването на кръстоноситѣ въ византийската държава епископъ Дитполдъ знае, че е въ България и съобщава „като влѣзохме въ България, претърпѣхме най-голѣми неприятности отъ българитѣ, които нараниха мнозина отъ нашитѣ съ стрели“. Сжщо императоръ Фридрихъ пише, че „въ преминаването на България (отъ Бѣлградъ до Пловдивъ) прекарахме доста трудно шесть седмици“.

Византийскиятъ императоръ не изпълнилъ клетвенитѣ си задължения, взети съ договора въ Нюренбергъ: той не се погрижилъ нито за складиране на припаси по пжтя на кръстоносната армия, нито за размѣна на паритѣ, нито пъкъ за съпровождането ѝ и мирно прекарване презъ държавата му. Това повлѣкло къмъ голѣми произволи и грабежи отъ страна на голѣмата войскова маса къмъ населението, презъ чиито земи минавала тя. Населението естествено не е могло да гледа безучастно, какъ се опустошавали и разграбвали имотитѣ и селищата му. Отъ тукъ и постояннитѣ стълкновения съ кръстоноситѣ. Последнитѣ считали тѣзи нападения на мѣстното българско население за заповѣдани отъ византийския императоръ и неговитѣ чиновници и жестокостьта имъ съ това се уголѣмявала. „Колкото уловихме отъ тѣхъ (мѣстнитѣ съпротивящи се жители), съобщава епископъ Дитполдъ, окачихме да висятъ на вжжето“. А Фридрихъ Барбароса пише: — „безброй много (отъ тѣхъ) бѣха измжчвани грозно пакъ отъ нашата армия съ разни видове мжчения“;... „въ единъ день и на една бесилка 32 свършиха позорно живота си, обесени по вълчи начинъ“; . . . „цѣлата кръстоносна армия вдигна шумъ и сетне не престана да опустошава и превзима градове, крепости и села“.¹)

Въ писмото на германския императоръ ясно се разкрива и планътъ му да завладѣе Византия, следъ като Исакъ Ангелъ не само не бѣ изпълнилъ поетитѣ задължения, но и открито началъ да прави пречки и да проявява враждебни действия срещу кръстоноситѣ. Фридрихъ заповѣдва на сина си да

---

1) Подробности въ статията Императоръ Фридрихъ Барбароса на Балканския полуостровъ и въ българскитѣ земи, отъ Св. Георгиевъ. Българска историческа библиотека, год. III томъ II.

събере пари и подготви флота отъ италиянскитѣ градове Генуа, Венеция, Анкона и Пиза, „щото, като ни се притекатъ на помощь въ Константинополъ къмъ срѣдата на мартъ, тѣ по море, ние пъкъ отъ сушата да обсадимъ града“.

Ако византийскиятъ императоръ не бѣ отстѫпилъ въ последния моментъ, то сигурно Византия би била завладѣна отъ Фридрихъ Барбароса съ помощьта и на българската 40.000-на армия на Асенъ и Петъръ, съ които германскиятъ императоръ билъ не само въ добри отношения, но и въ опредѣлени преговори.[1] Съ това и историята на Балканския п-въ и на България въ частность би добила по другъ характеръ, отколкото доби при създаването на Латинската държава презъ четвъртия кръстоносенъ походъ, но не вече въ съюзъ съ българската държава, а въ конфликтъ съ нея.

---

[1] Вж. Historia Peregrinorum въ Monumenta Germaniae Historica SS т. V. N. S. с. 149.

Две новооткрити писма на „деспотъ Вукъ“ до „султанъ Баязитъ ханъ бегъ“.

Отъ проф. протоиерей **Ив. Гошевъ.**

Сегашниятъ ректоръ на Берлинския университетъ Д-ръ Густавъ Адолфъ Даисманъ презъ 1929 год. бѣ ходилъ къмъ Мала-Азия и навръщане въ Цариградъ попадналъ случайно на две стари писма отъ къмъ XV в. Писмата той намѣрилъ въ библиотеката на една джамия; тамъ тѣ били пазени въ папка, съдържаща и други подобни славянски писма. Проф. Даисманъ, който въ София ми позволи да си снема и преписъ отъ фотографическата снимка на писмата, ми разказа, че тѣзи две писма той извадилъ изъ папката почти напосоки, понеже той не разбира никой славянски езикъ и при избора се ръководилъ отъ външния изгледъ на разглежданитѣ две писма, които му се сторили доста стари[1]).

Писмата сѫ писани съ кирилица на сръбски езикъ. Написани били на обикновена хартия.

Първото писмо се състои отъ два листа: на единия листъ е написанъ текста на писмото, а на другия — адреса. Съ втория (адресния) листъ е било обвито самото писмо, тъй че адресниятъ листъ е послужилъ за пликъ, като е билъ пригънатъ отъ лѣво, отъ дѣсно, отъ горе и отъ долу, тъй че се образували 9 правоѫгълни полета, на централното отъ които билъ начертанъ адресния текстъ. Отъ къмъ гърба този импровизиранъ пликъ билъ запечатанъ съ нѣкакъвъ крѫгълъ печатъ (отъ който за жалость фотографическата снимка не възпроизвежда нищо повече, освенъ неговата крѫглина). Отъ второто писмо не е запазенъ обвивния листъ; възможно е това писмо дори да не се е състояло само отъ единия (сега оцѣлѣлъ) листъ, понеже писмото завършва безъ подписъ, дата или указание за мѣстото, отъ което писмото било изпратено. Ако, обаче, се сжди по туй, че и двеtѣ писма сж писани не само въ едно и сжщо време (езикъ, правописъ), но и отъ една и сжща ржка (начертание на буквитѣ и другитѣ знаци); освенъ туй, ако се вземе предвидъ, че и въ двеtѣ писма лицето, до което сж отправени писмата, е наречено **чєститї гⷭ҇подарȣ** и че въ второто писмо името и титлитѣ на този *„честити господарь“* сж като че ли смѣтнати за излишно повторение и премълчани и, най-после, като се вземе въ съображение съдържанието на първото писмо[1] и факта, че до днесъ тѣзи две писма сж били пазени заедно, би могло да се предположи, че второто писмо е приложение къмъ първото.

---

[1]) Дължа да изкажа тукъ сърдечна благодарность на уважаемия проф. Д-ръ А Даисманъ, задето ми разреши да си снема преписъ отъ писмата и ме осведоми подробно за намирането имъ.

По-долу предавамъ текста на тѣзи две писма дословно. Писачътъ употрѣбява два вида „ү“: сложно ȣ (което по-долу предавамъ съ оү) и опростено ȣ, което предавамъ съ сжщия

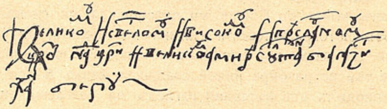

Обр. 1. — Адресниятъ текстъ.

знакъ. Документитѣ сж писани съ *завързанъ ситенъ скорописъ* и въпреки навика ми да чета старински текстове, трѣбваше нѣколко дни наредъ да възстановявамъ текста буква по буква. Съмнение може да има главно относно правилното разчитане на нѣкои букви, напр. **и** и **н**, сжщо **є** и **ь**, които букви на мѣста въ оригинала си приличатъ. Предполагамъ, че никжде не съмъ размѣнилъ буквитѣ **а** и **о** една съ друга, защото писачътъ пише буквата **а** винаги чрезъ малко (намѣста дори невидимо) колелце, опрѣно о една голѣма вертикална линия, три пжти по-дълга отъ срѣдната височина на буквенитѣ знаци; поради тази особеность смѣсването на **а** съ **о** е невъзможно. Съмнителнитѣ или неразбрани отъ менъ думи поставямъ въ скоби. Лигатурата на **р** и **ѣ** предавамъ разчленена. Чрезъ вертикални чертички посочвамъ началото на редоветѣ.

---

[1] Деспотъ Вукъ научилъ отъ султанскитѣ пратеници Мурата и Ивана каквото трѣбвало и сега *праща писмо* (**мн҃ ѡ́пєть цр҇ткоу тн҃ оуписасмо и посласмо**) на султана.

Представа за изгледа на писмото дава заглавието (вж. обр. 1), което точно прерисувахъ отъ фотографическата снимка[1]).

1. На адресния листъ е написано:

† Великоⷨⷹ и светⷮломⷹ· и високоⷨⷹ и прѣславⷡномⷹ | цроꙋ на҃ цр҃и и великоⷨⷹ амирѣ сꙋⷧтаⷩ баїазиⷮ хаⷩ бегⷹ· ∾

2. Текстътъ на първото писмо:

† Великомⷹ· и светлоⷨⷹ· и високомⷹ· и прѣславⷡномоꙋ цр҃оꙋ надь цр҃и и ве|ликомоꙋ амиⷬе (sic) сꙋлтаⷩ хаⷩ Баїазиⷮть бегꙋ. Целивамь че|ститꙋ роꙋкоꙋ црⷭтвати· честитиⷨ гⷭподароꙋ да знаⷨ црⷭтво | ти ерѣ ѿ црⷭтва ти кнамь догоше слоуга црⷭства ти Моꙋ|рать и҆ нашимь слоугоⷨ Иѡваноⷨ и наⷨ казаше що е҆ црⷭтвоꙋ | ти кнаⷨ порꙋчило и зато и миⷨ ѡпеть црⷭтвоꙋ | ти оуписасмо и посласмо и по Моꙋратоꙋ на рѣчи пороꙋчи|смо щоⷮ оузговориⷨ црⷭтвоꙋти наше сꙋ рѣчи да моуⷮе ве|роуⷮе црⷭко ти. и що ниⷮе црⷭтвоти армагаⷩ конꙗ | послало· на ѡвеⷨ се поклꙗⷨ твомоꙋ честитомоꙋ црⷭтвꙋ | и роꙋкоꙋ ти целиваⷨ Бг҃ да даⷭ црⷭтвоꙋ ти доꙋгь животь | и миⷨ да слоужимо црⷭтвоꙋ ти право и верно како соꙋ | и прьвеⷨ цреⷨ црⷭтва ти родителеⷨ наши прьвиⷨ ро|дитеⷧе слоужили. и Бг҃ да оумножи твое великоⷮ· | и честитоⷮ црⷭтво. Писано иоуниꙗ. кз҃. дн҃ь ⟨ꙋнригоꙋ⟩: ∾ ∾

Хⷡла црⷭтва ти
Деспоть Воукь ∾

3. Текстътъ на второто писмо:

† Чеⷭтитиⷨ гⷭподароꙋ зна црⷭтв(о) т(и. . . .)ние[2]) црⷭтво ти за миⷨ пороꙋчило· и ꙗ саⷨ | ⟨енеби⟩ казаⷩ момꙋ гⷭподарꙋ светломꙋ кралю. И нашаⷨ саⷨ кралевꙋ светло|сть гот(ов)оꙋ

---

[1]) Подобенъ изгледъ на букви и въобще на писмо (текстъ) даватъ писмата отъ 1648 год., публикувани отъ Dr. Janko Šimrak въ сп. Nova Revija 1929, VIII, бр. 3—4, стр. 254 сл.

[2]) Зацапани 5 букви. Може би трѣбва да се чете — що ние или защо ние или како ние.

на мирь и на браⷮ(с)тво и на приꙗⷮтество· И подь таковсаⷨ | рѣ̈д то и нашаⷦ да бⷹдѥ трвьдо и непотворѣно. И на ‹ тои саⷨ нашаⷦ мира[1]) | гⷭ҇подара инагноу ѿ › да кь твомоу црⷭ҇твоу дошлѥ своѥ добрѣ люди гⷭ҇по|доу спотеⷮемь како кь братȣ и кь доброу приꙗтелю. нȣ тако и хокѥ гⷭ҇нь | краⷧ҇ да твоѥ црⷭ҇тво даⷣ свою вѣру и црⷭ҇твати книгȣ да дошлѥⷲ ѿнемь | кралѥвеⷨ людеⷨ кои те ‹ доки[2]) › кь црⷭ҇твоути оу поклисарьство и твоѥ црⷭ҇тво | да даⷣ своꙗ дв҇а добра чл҇вка ѿ гⷭ҇подѥ оу залогоу за ѡⷩ҇ѥ кралѥве люди кои те кь | твомⷹ црⷭ҇твоу ходити. и ѡⷡ҇вои давамь црⷭ҇твоу ти на знанѥ ерѣ ѥ кралѥва | свѣтлость истиноⷨ оузнала ерѣ ѥ твоѥ црⷭ҇тво ѿлоучило ѡвѣ̈ ‹ башѥ › да | чинѥ некоѥ кащелѥ по брѣгоу доунаꙗ соупроⷦ кралѥва ѿсага. и кралѥва ѥ свѥ|тлоⷭ҇ть ѿлоучила гⷭ҇подоу ‹ своѡⷨакыꙗ › и по соухȣ и по водѥ соупроⷦ ‹ тогаи › да боудȣ. ‹ затои видь[3]) › твоѥ црⷭ҇тво ѥ ли врѣмѥ сада таи посаⷧ҇ чинити када | хокѥмь мироу и мирь да сѥ сврьши. ерѣ да знаⷣ црⷭ҇тво ти ꙗ̀ самь рѣкаⷧ҇ преⷣ кралѥ|воⷨ светлостью и предь оугарьскомь гⷭ҇подамь. ерѣ твоѥ црⷭ҇тво нищо некеⷲ чинити щоби било сȣпроⷮ кралю и нѥговȣ ѿсагȣ доклѥ сѥ за | мирь сврьши. да ако хокѥ црⷭ҇тво ти мирь да сѥ сврьıши и кралѥке светло|сти поклисари кь црⷭ҇твоу ти да догю. оустави[4]) ѡвѥ башѥ и воискѥ да стоѥ. | ѿ Нишоу или ѿ Кроушѥвцоу доклѥ поклисари ходѥ и црⷭ҇тва ти да ‹ доѥ· до ткаи[5]) › | кь Смедѣревоу да нѥ идоу. а кралѥва ѥ светлость на менѣ ѡⷭ҇тавила ако | твоѥ црⷭ҇тво своѥ воиска ȣстави ꙗа да ȣставиⷨ нѥговѥ воискѥ | да стоѥ ѿ Сигединоу и ѿ Темишвароу и ладь ѥ кралѥвѥ да нѥ идȣ нижѥ | Фȣтора и Слаⷩкамена. тоȣ и да стоѥ докла (sic) поклисари ходѥ. ерѣ када би | црⷭ҇тва ти воиска до Доунаꙗ дошла ȣ той доба

---

[1]) — моꙗ?

[2]) — докю?

[3]) — виль?

[4]) Има и широко надредно т, тъй че думата собствено би трѣбвало да се чете съ две т — оȣстⷮави.

[5]) Тукъ буквитѣ сѫ съвсемъ неясни.

кралıєва светлоⷭ҇ть | своıеⷯ҇ поклисарⷶ кь цр҇твоути некıє послати ерѣ би сваки чл҇вкь | рѣкаⷧ҇ краⷧ҇ е поⷭ҇силꙋ мирь сь цароⷨ҇ ꙋчинⷩ҇. ерѣ кралıєва светлость ни по|дь еднꙋ силꙋ таи миⷬ҇ь некıѐ да бꙋде него̀ за браⷮство̀ и за приıатеⷧ҇|ство. И ако се ѡваи мирь сврьши за ѿногаⷢ҇ чл҇вка за кога твоıе цр҇|тво добрѣ знаⷨ҇ що ми си пороучеваѡ за тои ıаⷦ҇ твомꙋ цр҇твоꙋ при̑|маⷨ҇ моѡⷨ҇ вером и моѡⷨ҇ дш҇омь ‹ докла го дерьте гн҇ь › Бк҇ жива дрь|жи на ѡвоⷨ҇ светоу ни гд҇а соꙋмнıе да не имаⷲ҇ ѿ ѡвѐ стране стоган | чл҇вка· тако и саⷨ҇ твомꙋ цр҇твоу за таи поⷭ҇а направⷤ҇. и що хокıе сто|ган цр҇тво ти оучинити на поспеⷯ҇ ми дан на ‹ ꙋлаⷦ҇ › на знаⷨ҇е ∾

* * *

Отъ съдържанието на писмата би могло да се заключи, че тѣхенъ авторъ ще е — може би — *Змай Вукъ Деспотъ*, който, като васалъ на унгарския краль *Матей I*, воюва[1]) срещу войскитѣ на султанъ *Баязита II*, но ние се въздържаме да се впущаме въ каквото и да е историческо тълкувание, още повече че и самиятъ текстъ още не може да се смѣта за изцѣло възстановенъ. Може би на сръбски ученъ ще се удаде, макаръ и по смисъль, да възстанови по-ясно поставенитѣ отъ насъ въ скоби неясни пасажи.

Изнесенитѣ писма не сѫ безъ значение и за насъ българитѣ. Тѣ изхождатъ отъ време колкото интересно за насъ българитѣ, толкова и прибулено съ мрака на вѣковетѣ. Славянскиятъ езикъ на тѣзи военно-дипломатически писма, тѣхниятъ външенъ видъ, начини на обращение и пр., сè могатъ да ни подсетятъ донѣкѫде и за вѣроятния езикъ, изгледъ и форма на писмата на последнитѣ български владетели до турскитѣ султани. Но, което е още по-важно, то е фактътъ, че писма на славянски балкански владетели до султанскитѣ отъ XIV и XV в. сè още се пазятъ изъ турскитѣ стари архиви и, може би, единъ день ще може да се намѣрятъ въ Цариградскитѣ архиви и документи отъ последнитѣ царе на второто ни царство.

---

1) Къмъ 1479 год. той се подвизава къмъ Сараево, а къмъ 1481 — къмъ Крушевацъ.

Изъ завещанията на Дубровчанитѣ въ България презъ 16-и вѣкъ.

Отъ Ив. Сакѫзовъ.

Дубровнишкиятъ архивъ е неизчерпаемъ съ материяли за българската стопанска и културна история, както за срѣднитѣ вѣкове, тъй и за епохата на турското робство. Голѣма часть отъ изворитѣ, отнасящи се за срѣднитѣ вѣкове, сѫ използувани и отчасти публикувани въ многобройнитѣ монографии на Иречекъ. Що се отнася, обаче, до материалитѣ, засѣгащи епохата на турското владичество въ България, може съ сигурность да се каже, че Иречекъ, Макушевъ и други изследователи сѫ едвамъ надникнали въ тѣхъ. Тѣзи материали сѫ толкова многобройни и обширни, че необходими сѫ усилията на мнозина, за да се изнесе поне по-важната часть отъ тѣхъ. Това, което ние използувахме въ досегашнитѣ си монографии, е все още много малко въ сравнение съ онова, което съдържа дубровнишкиятъ архивъ за България[1]. Никой още не знае, какво точно има въ него, защото едвамъ днесъ последниятъ се туря въ редъ.

Дубровникъ е старъ славянски градъ, който съхранява необятно богатство отъ материяли, засѣгащи политическото и културно-стопанско минало на всички балкански народи. Въ жилитѣ на неговото население тече чиста славянска кръвь, което го направило неволенъ съучастникъ на мѫкитѣ и радоститѣ на всички християнски народи, населяващи Балканския полуостровъ презъ епохата подъ турското робство. Затова и политическиятъ и стопански животъ на нѣкогашната Дубровнишка република е неразривно свързанъ съ живота на другитѣ балкански държави. Благодарение петвѣковното съвмѣстно съжителство на българи и дубровчани ние днесъ имаме неизчерпаемото богатство на дубровнишкия архивъ, въ който сж намѣрили отражение всички по-крупни събития изъ живота на Сърбия, България и Турция.

---

[1] Ив. Сакѫзовъ — Стопанскитѣ връзки между Дубровникъ и българскитѣ земи презъ 16 и 17 стол. София, 1930. — Търговията на България съ Анкона презъ 16 и 17 в. по нови извори. Извѣстия на Историческото Д-во кн. 9 (1929).

Презъ пролѣтьта на миналата година ние имахме възможность за втори пжть да посетимъ Дубровникъ и да хвърлимъ отново погледъ върху часть отъ материалитѣ, засѣгащи България. Последнитѣ, разбира се, не сж групирани въ едно, а трѣбваше да се търсятъ измежду неизброимитѣ писма, завещания, договори и нареждания на дубровчанитѣ, които засѣгатъ единъ периодъ повече отъ 500 години. На първо време ние започнахме да прегледжаме едно по едно завещанията (testamenta) на дубровчанитѣ, като се почне отъ 1536 г. — отъ което време разполагахме сравнително съ наймалко материалъ въ нашата колекция отъ дубровнишки документи. За тая цель ние прегледахме най-внимателно надъ 3000 завещания за единъ периодъ отъ 50 години, съдържащи се въ 10 голѣми тома отъ по 200 — 250 листове плътна свинска кожа. Завещанията, съ изключение на нѣколко, сж писани на италиянски езикъ, мѣстенъ диалектъ, официаленъ въ дубровнишката канцелария презъ онази епоха. Обикновено тѣ сж писани съ червено мастило отъ киноваръ, което на мѣста е избѣляло съвсемъ и то тамъ, дето кожата е била по-гладка. Форматътъ на всички томове съ завещания е почти еднакъвъ — средно 25/30 см. Всички представятъ добре подшити регистри, изключително отъ свинска кожа.

По съдържанието си прегледанитѣ отъ насъ завещания сж доста разнообразни, особено ония, които се отнасятъ до по-богати дубровчани. Това сж били обикновено търговци, или банкери, а рѣдко занаятчии. Завещанията на женитѣ сж твърде бедни по съдържание. Най-често тѣ се ограничаватъ въ нѣколко дарения къмъ църкви, монастири и близки роднини, или пъкъ представятъ последни разпореждания къмъ изпълнителитѣ на завещанието — да инкасиратъ и разпредѣлятъ вземанията на покойницата. По-дълги и по-интересни сж завещанията на богатитѣ търговци, които имали връзки съ чужбина. Срѣдно на всѣки 10 — 12 завещания се пада по едно, въ което да се говори за българскитѣ земи. Мнозина отъ търговцитѣ въ Дубровникъ били въ прѣка или косвена връзка съ търговци, живѣещи въ България, Сърбия или Турция. Въ епохата, за която говоримъ, 1536—1582 год., преобладаватъ завещания, които засѣгатъ дубровнишката търговия въ България.

Сръбскитѣ и турски земи идватъ на втори планъ. Общо взето, презъ цѣлата епоха на турското господство въ полуострова, дубровнишката търговия била най-интензивна въ българскитѣ земи. Въ сръбскитѣ земи тя се появила не само единъ вѣкъ по късно, отколкото въ София, но и се ограничила само въ Бѣлградъ и по-късно въ Прокупле. Въ българскитѣ земи тя се бързо разпростира, въ цѣла северна България — Видинъ, Никополъ, Търново, Провадия, Силистра и Варна, и на югъ отъ Балкана — въ Пловдивъ и София.

Отъ завещанията на дубровчанитѣ ние ще добиемъ най-правилна преценка за характера и размѣра на дубровнишката търговия въ чужбина и на първо мѣсто въ България. Едновременно съ това ще проследимъ въ подробности културнитѣ и стопански връзки на българскитѣ земи съ чужбина, както и ще имаме една представа за вѫтрешното положение на България презъ онази мрачна епоха.

Засега ние ще се задоволимъ да предадемъ като суровъ материалъ това, което сме извлѣкли отъ завещанията на дубровчанитѣ и което прѣко или косвено засѣга българскитѣ земи и стопанската дейность на дубровнишкитѣ търговци въ тѣхъ. Тѣзи материали ще пояснятъ значително характера и размѣра на дубровнишката търговия въ България. Тѣ ще ни освѣтлятъ, кои стоки на западноевропейскитѣ държави сѫ намирали потрѣбление отъ населението, а сѫщевременно, кои сѫ били близкитѣ и далечни пазари за суровитѣ материали и полуобработени стоки на българския земледѣлецъ и скотовъдецъ. Тѣзи материали ще ни обяснятъ посрѣдническата роля на дубровчанитѣ между България и останала Европа, както и голѣмото културно влияние на дубровчанитѣ всрѣдъ българското население, пръснато изъ цѣлия Балкански полуостровъ. Единствено отъ дубровнишкитѣ архивни извори ние бихме могли да извлечемъ малко материалъ за състоянието и нивото на българската култура презъ онази епоха.

Както изтъкнахме по-подробно на друго мѣсто, началото на постоянното и окончателно заселване на дубровчани като колонисти въ българскитѣ земи е къмъ края на 15 в.[1]). Отъ 1486 г. е едно отъ първитѣ завещания на дубровчани въ България. Постепено отъ началото на 16 в. става масово заселване на дубровчани въ много български градове, така че къмъ 30-тѣ години почватъ да се срещатъ едно следъ друго тѣхнитѣ завещания, писани въ голѣмата си часть далечъ отъ родината.

Като се почне отъ 1536 г. българското име почва да се споменува все по-често и въ частнитѣ завещателни актове на дубровчани, които сѫ живѣели и въ самия Дубровникъ. Ние ще срещнемъ въ тѣхъ сведения и за съседнитѣ на българското племе градове и тържища, съ които българитѣ поддържали отъ преди вѣкове търговски връзки. Поради това ние ще предадемъ всички подробности, които мислимъ ще допринесатъ за попълване многото празднини въ българската културна и стопанска история, като се помѫчимъ да предадемъ самия текстъ на по-важнитѣ мѣста.

Testamenta, томъ 37 (1536 г.)

1. На fol. 43 v° е помѣстено завещанието на Nicolo Jacobo di Crieva отъ 3. октомврий 1536 г. Той е търгувалъ съ българскитѣ земи и най-много съ Варна, както и съ Одринъ и Пера въ Цариградъ, дето ималъ складирани свои стоки — на първо мѣсто захарь (zuchero), сапунъ (sapone), платове (panina) и дамаски (damaschi). Споменати сѫ „8 pichi de carisee laggi verde; saponi въ каси (fol. 45). Захарьта струвала по 900 аспри кантара — „li zuchari aspri 900 il cantaro" (f. 45) споменати сѫ сѫщо — grano pavonazo di cento al paragone aspri 130 il picho (f. 45 v°), а сѫщо и английски платове — panni d'inghilterra (f. 45 v°). Никола Яковъ търгувалъ не по-малко съ български кожи, изнасяни презъ Варна. „. . . E piu lasso per conto mio in magazino 486 cori de Varnia e piu li cori che sono in magazino sette" (f. 46) поддържалъ връзки и съ Родосто — голѣмо стоварище на кожи отъ български произходъ, които били изнасяни предимно за Анкона (f. 47 v° сл.).

2. На fol. 76 е завещанието на Nicolo Buttari отъ 16. октомврий 1536. Неговъ братовчедъ билъ по това врѣме капе-

---

[1]) Ив. Сакѫзовъ, Стопан. връзки и пр. стр. 8 сл.

ланъ на дубровчанитѣ въ София. Той му завещалъ 10 дуката. „Item lasso a prete Francesco mio cugino presente capellano in Sophia ducati dieci per amor“ (f. 76).

3. На fol. 195 е преписано завещанието на Antonio di Giovanne ditto chella, шивачъ въ София. Самото завещание е написано сжщо въ София на 15. мартъ 1538 г. „Io Antonio di Gio sartore ditto Chella“ (f. 195 v°). За епитропи на завещанието му били опредѣлени Giugno Francesco de Gozze и нѣкой си Маринъ, които сигурно сж живѣли въ София. Споменатъ е като капеланъ на софийската колония „prete Stephano capellano di Sophia“. Свидѣтели на завещанието били следнитѣ дубровчани, сжщо софийски жители: Lorenzo di Michiele di Bobali, Gregorio di Gio, Nicolo Francesco di Sorgo, Stephano de Dobriel (f. 196).

4. fol. 197. Завещание на Luca Pietro di Lucari отъ 14. декемврий 1538 г. Той е търгувалъ съ платове въ Лондонъ и Венеция.

Томъ 38 (1539 г.)

5. На fol. 66 v° е завещанието на Giugnio di Lucha отъ 1536 г. — търгувалъ съ Одринъ „ . . . per certa robba che mi'ha mandate di Andrinopoli . . .“ (f. 68).

6. На fol. 104 V-o е завещанието на Andrea Michiele de Resti отъ 7. мартъ 1540 г. Отъ f. 105 почва следния пасажъ, който засѣга българскитѣ земи: „Lasso ducati 5 per compire tre figure del altare qual al presente si ritruova in la bottega da Piero Pictore non finito, al quale per parte ho dato duc. 7, lo restano dette ducati 5. Detto altare voglio se ponghi in S-ta Maria alle Danze per ordine di Bartholo Radognich Barbier in Sophia“. Търговецътъ билъ въ съдружие съ братъ си Марино и Marino P-ro di Crieva съ голѣми капитали. Само частьта на двамата братя възлизала на около 5200 дуката. Третиятъ съдружникъ билъ натоваренъ съ доставката на стоки отъ Лондонъ, часть отъ които се продавали въ София: „che detto s. Mar. P-ro de Crieva debbia administrare in Londra tal raggione m'a et a noi mandar quello accade circa li trafichi“. Доставяли сж по 3000 и повече карисеи, а сжщо и калай (stagno). Следъ това почва другъ единъ пасажъ, засѣгащъ изключително България. „ . . . Anchora habbiamo

posto in compagnia có Mar. Mar. de Resti in Sophia di capitale nostro ducati 2000 in circa e di conto e capitale del detto Marino ducati 1500 e questo anno passato de 1539 di Octobr' habbiamo visti li conti con detto Marino dove è stato di guadag°, per ducati tre milla... quando tutto se scuodera tanto in paese di Sophia; quanto in Italia, dove per Iddio Grazia Jo con fratello in compagnia fraterna se trovamo haher buoni ducati 12,000 de 1540, ad genaro come meglio et tutto se trovera per el (?) libro e giornale nostro = quale libro si trova in mano di Simone Arrighi. Dove ho trovato fra le capitale di Londra, e guadagno et in Sophia in Marino Mar. de Resti fra capitale è guadagno in tutto duc. 12,000 fra me' e Marino mio fratello di fraterna compagnia come per detto libro appare...“ (f. 165 v°).

7. На fol. 122 v° е помѣстено завещанието на другия съдружникъ Marino di Resti отъ 11 априлъ 1540 г. Въ него се споменава за общата имъ търговия съ изтокъ и западъ „tanto per levante quanto Ponente (f. 123).

8. На fol. 176 v° е завещанието на Pasqual Mich. de Bona отъ 22. октомврий 1541 г. Билъ е въ търговски връзки съ българскитѣ земи и е търгувалъ съ всѣкакъвъ родъ стоки. Споменати сѫ „spetie e turbiti 34 ocha“, изпратени за Венеция (f. 177), сѫщо „uno saco de semenzina et uno faccolitto in ... oche 67 . . . 4 faccotti di renbarbaro nelle quale sono oche 69 . . . oche 24 in casa di scalmonea . . . 2½ oche di renbarbaro“. Следва пасажъ за търговскитѣ му връзки съ Варна и Провадия: „ . . . e piu come m. Hier(onim)o di Cabogha ho mandato al viaggio di Varna e Provadia tutto recom̃endato a Baldasar veronese e sono denari e robbe“ (f. 178 v°). Търгувалъ е сѫщо съ левантски стоки: „una balla di zensero bello di oche 62 . . . comfora . . .“ следва: „spese di vitto e vestito per piu aspri 50 per ogni mese cominciando del giorno che ma cominciato ad ambi due servire nel viaggio di Varno... Ancora con Giugno di Francesco de Goze in Sophia tengo certo conto di pocco fra noi tutto scritto in mio quaderno chearo“ (f. 178 v°).

Томъ 39 (1543—49).

9. На fol. 85 v° е регистрирано завещанието на Nicola Radossalich dicti Medo, dudum defuncti in Sofia, отъ 28. септемврий 1544. Между даренията му има такива и за София.

Item lasso alla capella de Sophia ducati 10 có la conditione che dieno repizar la detta capella al tempo del suo bisogno. Item dechiaro come ho fatto compagnia có Giuancho Radognia e có Juan detto Subassa e con Vulacussa de Stephano secondo pare in libro de Notaro de Ragusi con la quale compagnia io Nicolo ho posto in denari proprij mei, e intanti debitori quali sono deb-ri a mi e de mio compagno, sudeto Vulacusa secondo per lo . . . libro si vedera a posto per valletta de aspri 75,000 secondo pare per la Not-a come de sopra ho detto delli quali danari deziaro come ho havuto et receputo de Vulacusa sopranominato in la dote có la sua nepote Fiolia di Thomas Caligaro duc. d'oro in oro 300 li quali duc. 300 morendo Jo voglio che li habià sudetto Vulacusa per li quali duc. 300 sono obligato in Not-a nostra de Ragusa" (f. 85 v⁰). Като екзекутори за завещанието сѫ опредѣлени следнитѣ дубровчани: Nicolo di Rado, Stephano de Giovanni ditto Baraba, Vucasso di Natale e Vulachussa di Stephano. (f. 85 v⁰) Завещанието е писалъ софийския имъ свещеникъ Andrea, комуто били завещани 500 аспри (f. 86).

Томъ 40 (1549 г.).

Въ цѣлия този томъ се срещатъ много малко данни за търговията на дубровчанитѣ въ чужбина. Това показва, че последнята била въ временень упадъкъ и че голѣма часть отъ колониститѣ, пръснати по близки и далечни пазари, сѫ се прибрали въ Дубровникъ. На fol. 27 се говори за търговията на дубровчанитѣ въ Англия, а на fol. 31 — въ Александрия. На fol. 59 се даватъ сведения за т. н. carisee, които били боядисвани въ Венеция „carisee . . . rosse tenta in Venezia in archimia . . ."

10. На fol. 197 е записано завещанието на Guianchi Radognich отъ 25 Юлий 1553 г. Въ него има следния пасажъ за българскитѣ земи. „Dichiaro come sono debitore de Dusco greco di Provadia di aspri sei milla voglio che tali aspri siano pagati da Nicolo mio figliolo, alle sua heredi, . . . che lui e morto. Item dichiaro qualmente Nicolo mio figliolo, quale per avanti lo ho emancipato e legitimato per una delle carte romana, ha pagato per virtu d'una piegaria fatta per me a. s. Nicolo Piero de Lucari in Ancona duc. 370."

11. На fol. 234 v⁰ е завещанието на нѣкой-си Drago di

Rado defuncti in Mysia sive Thracia. Той е търгувалъ съ Бѣлградъ. На fol. 240 е друго едно завещание на Gio Zonchech отъ 1553 г. Търгувалъ е съ Индия.

Томъ 41 (1556—62).

Въ този томъ има сравнително повече данни за българскитѣ земи.

12. На fol. 20 v⁰ е завещанието на Ivan Radivoevich, mercatoris Sophiae, отъ 1 ноември 1555 г., преписано въ дубровнишкитѣ регистри на 16 априлъ 1556 г. То има следнитѣ важни за насъ пасажи: „ . . . Item dichiaro che sono debitore di Radossavo pellizaro di scudi 62 per tante pellize, o vero fodrae da lupi (lui?) tolte“. Отъ неговия капиталъ въ едно съдружие въ българскитѣ земи му останали 102,000 аспри . . . Item dichiaro che per le mani di s. Lorenzo Michele di Babalio, ho mandato a Venetie, cordovani 2050 del ritratto delli quali, ho ordinato che paghi a s. Stephano Fr. di Gradi, ducati 32 e da lui ho havuto aspri 8000 e ducati 60 del ritratto de ditti cordovani e dello restante, ho ordinato, che per le sue mani se compre tanti panni a Venetie, le quali venuti che sarano, voglio che se mandino a Sophia a ditto Piero di Nale, per conto delli miei heredi . .“ За екзекутори на завещанието били опредѣлени: Lorenzo Mich. di Babalio, Biaggio di Stephano, Cladilo Bonino di Piero Zuppana e Nicolo di Stephano“.

13. На fol. 39 е регистрирано завещанието на другъ софийски търговецъ — „Johannis Florii mercatoris Sophiae defuncti“, отъ 18. априлъ 1555 г. Той направилъ твърде многобройни и значителни по размеръ дарения. Търгувалъ съ платове, голѣма часть отъ които си доставялъ отъ Венеция. Тѣзи платове пласиралъ най-вече въ българскитѣ земи. Не рѣдко той избѣгвалъ да плаща необходимитѣ износни мита въ митницата на Венеция и Дубровникъ. За това оставилъ нѣколко дарения въ полза на ощетенитѣ митничари „lasso al commune di Raugia, ducati 40 e questo se per caso, havessi portato fuora ò vero dentro la città qualche cossa senza havere pagato la dohana. Item lasso a quello che fù dohaniero delli panni in Venetia del anno 1546 di mese di Genaro e Feb-ro duc. sette. Item lasso a quello che fu dohaniero delle panni in Venetia de ditto anno di 1546, commenziando il mese di marzo . . . ducati 34 . . .“ (f. 39 v⁰).

14. На fol. 69 V o е завещанието на Nicolai Mich. Slatarich, Sophia defuncti отъ 16. априлъ 1557 г. Оставилъ дарения за софийската капела — „duc. uno dozo“, и на софийския свещеникъ Франческо „duc. 2 d'oro“. За търговията въ България е следния пасажъ: „Item dichiaro qualmente lassa certe robba ne salvo da Marino di Marino Stanulich in Sophia come apparera per uno inventario de mano del detto Marino che siza (?) posto dentro in presente testamento“. Следватъ имената на свидѣтелитѣ, сжщо софийски търговци: Francesco de Stano, Mat. di Nicolo Barzero, Marino di Marini Stanulich.

Следъ това е даденъ твърде важенъ за насъ инвентаръ на стокитѣ и вещитѣ, които останали въ дукяна му въ София: „Inventario delle robba di conto di Nicolo di Mich. Slatarich trovato messer il di sopradetto in mano de me Marino di Marino Stanulich e pr-a:

Sopramani tre rossi di Raugio della bottegha di detto Nicolo e fratello — panni 3.

Panno di 70 raugeo d'ardumia. Integro panno 1 una frugia di panno di Londra ravano (?). Lenzolli 4 di tella, Lebre (?) dua di carthanetta. Quanifirme dua di cartha uno pare de guanti de volpa. Scarpetti di tella para XI. Fazoli de veso № 3. La barreta negra d'argnio uscito di detto. Uno arageno bianco. Camese tre scatola de confetta scufia cavezate due, fezollette cinque uno pare de guante de bombace. Una barretta de seda. Pettoni 4 uno d'osso e tre de legno. Uno capoto de follro (?) una sedla, uno fiasco de mino (?), una geamadano strevale e hessacre (?) . . . fumanglia vecchia, uno spaccio, uno semeturo, uno chnilunch (?), uno scatola di noghiza sugettata del suo suggello . . .“ (f. 70) На fol. 76 е завещанието на Gio Vuchievich, починалъ въ Скопие презъ 1557 г.

15. На fol. 195 е регистрирано завещанието на „Hieronimi Marcii di Basilio, oratoris ad Turcarum imperatori Constantinopoli defuncti“, отъ 1560 г. Следва текстъ за България: „Dichiaro cum saplia (?) mes. Simone a-sa, havemo havuto in mes. Michiele de Zamagno alcuni aspri die per nostro conto lo sono stati pagati nelli quali ho a tengo por aspri 1783 i per le ambassatori ho mandato in Philippopuli una mula che comprai-qui ad Andrea Barrattaro . . . al detto Andrea . . . Nicolo nostro Giombruchia duc. 22 d'oro per comprare tanta abba . . .“ (f. 195 v⁰).

16. На fol. 263 се говори за „calisee biancha di Londra“, които по други извори научаваме, че намирали голѣмъ пазарь всрѣдъ българското население.

Томъ 42 (1562 г.).

17. На fol. 46 v⁰ се говори за търговията на дубровчанитѣ въ Александрия. Тамъ се водила голѣма търговия съ роби. На fol. 49 се даватъ сведения за търговци въ Турция. Отъ 1560 г. има конкретни сведения за търговията на дубровчанитѣ въ Месина, Неаполъ, Генуа, Флоренция, Венеция, Лондонъ, Бари и др. (f. 86). Презъ 1564 г. починалъ Gio di Calamota въ Цариградъ, дето ималъ дукянъ. Търгувалъ съ cori bovini, spalle di cavalli и др. Споменати сж „duc. 25 di oro sultanini et venetiani sono valutati di scudi 30“ (fol. 118). Срещатъ се повече сведения за търговията съ Анкона (f. 117 v⁰, 157 v⁰).

18. На 24. августъ 1566 е написано завещанието на Blasii Bixich, defuncti Philipupoli. Изброени сж редица дарения въ перпери. Търговецътъ ималъ да взима отъ своя шурея Франческо по едно сконто 25,000 аспри (170 v⁰). По отношение зестрата отъ жена си завещательтъ, макаръ и пловдивски житель, дава нареждания да се постжпи съгласно наредбитѣ и законнитѣ на Дубровникъ — „iusto li ordini et le leggi di Ragusa“ (f. 171). Моли наследницитѣ да платятъ на всички негови кредитори — „dichiarando peró se volesse ditto Francesco, mio cognato, fior' la mia casa et botiga qui in questo luogo, la possa havere per ducati 200, zoè aspri doze milla et non volendolo fior'se debba vendere a piu offerente, et a publico incauto, tutta volta detto Francesco tollendo detta casa et buttiga s'intenda et staga, allo risico suo“ . . . „По такъвъ начинъ, продължава завещательтъ, като минатъ 6 години споменатиятъ Франческо да даде точна смѣтка на епитропитѣ“ . . . li quali miei epitropi, et detta mia mogliere, debba tale mia facultá et denari, ponere e investire a tre per cento“. Така олихвена тази сума, съпругата трѣбвала да предаде за благотворители цели на едно братство до Дубровникъ, което сжщо отъ своя страна да дава сумитѣ подъ лихва съ 3%. Лихвитѣ трѣбвало да се поддѣлятъ между едно училище и една църква — за бѣднитѣ. За епитропи били опредѣлени Giugno Franc. de Goze e Pasq. Martholo di

Zorzi. На края е дадено името на софийския капеланъ, който е писалъ оригиналното завещание. „Jo p're Bernardo Samoel d'Antivari, hora capellano di signori mercanti Ragusei di Soffia“. Единственъ свидетель който присжствувалъ при завещанието въ Пловдивъ, билъ Biascio di Piero di Bisia. (f. 171 v°)

19. На fol. 188 е регистрирано завещанието на „Giorgii Antonii, defuncti Ternovi,“ отъ 21. мартъ 1562 г. Разпорежда следното за имотитѣ си въ Търново: „la mia casa et la botega alla sorella per un'anno che stava Ivan dentro, per (?) fina scode li debitori, et tutto resto per amor di Dio che se daga per man de Simcho, et se la donna non si marida, che Simco la mantiene per fin che sara viva. Подписани свидетели: Bartolomeo Giurgevich и Nicolo di Stefano di Ragusa“ (f. 188).

Томъ 43 (1568 г.).

20. На fol. 4 е записано на хърватски езикъ завещанието на Vulacuscia Nicola Nemanich, търговецъ въ Бѣлградъ презъ 1568 г. На fol. 22 е помѣстено завещанието на голѣмия дубровнишки даритель Jahannes Pas. Prazzati отъ 27. юний 1569 г. На fol. 30 v° се говори за голѣми и непрекжснати търговски връзки съ Марсилия, Флоренция и др.: „denari nostri datti a cambio in detto loco di Soria per Marsiglia a 60 per cento à magior soma . . .“ (f. 30 v°)

21. На fol. 53 v° е завещанието на Radula Andrina отъ 18. ноемврий 1567 г. Има следния пасажъ за търговията съ Пловдивъ — „lassa a Paola Stiepanova sta a Isola di Meggio nepota di essa testratrise la sua casa piu granda, et se riscoterà del paese del Turco quello che li si trova in Plouudino di conto di suo figliovolo, che se li paghino a detta sua nepote ducati 30 d'oro; et tutto il resto qual sara et si trovera alla morte sua di mobile et massaria et tutto quello si potra riscotere di conto di suo figliolo in Plouudino“. (f. 53 v°)

22. На fol. 74 е завещанието на Pietro di Rade banchiero отъ 17. юлий 1570 г. съ следния по-важенъ за насъ пасажъ: „Dichiaro che di Londra aspetto carisee pezze 130 grande, bianche et latesine, che neli há fornite Federico de Fedenzi in Inghilterra, delle quali ne ha mandato pezze 80 per via de Jamburgo“ (f. 75 v°).

23. На fol. 76 v° се говори за търговски връзки съ Турция, а на fol. 118 се даватъ нѣкои сведения за платове и

дрехи, които се продавали и въ България: „Veste di damasco carmesino e altro di scarlatto con la fodra di lupi cervieri . . .“ На fol. 141 се говори за „101 cantara de sedi portate con epsa nave in questo viaggio de Spagna“.

24. На fol. 147 v° е помѣстено завещанието на Giorgio Pasq. di Sorgo отъ 13 юний 1571 г. съ следния пасажъ за София: „per conto delli beni qu. s. Nicolo mio fratello, et loro zio morto in Sofia“.

25. На fol. 199 v° е завещанието на Christophoro Jac. di Aligretto отъ 28. юний 1572 г. Търгувалъ съ Stephano Baraba, Antonio di Franchi, Damiano di Nicolo и съ нѣкой-си Chagi Paiasit въ турскитѣ земи. Далъ е на Francesco Hier-o di Gondola „una colana d-o di ore sette“. Следва: „non ho potuto mandare (denari) a tempo per causa di iasacco“ (f. 200). Търгувалъ е още съ „cordovani monti et colli tre di cera, li pelami segnati di mio segno sopra tela gialla, e cera con ferro segno + per la coperta hanno schavinotti № 13 . . . Item lascio in tre chogiare in carvasaria di Chusrenbegh tapeti grandi № 14 e picoli № 50 li quali mi costano a baratto di panni aspri 31,000. Item abe bianche № 53. Item astari azure № 23. Item pezze X di mucaiari ugniuli . . . Item nelle chogiare di cera getta coli № 33 et in formela in circa p. colli 4 . . . in Trebine da Thoma Lucich № 9 di schiavine pelose di Usciza. Item dichiaro come sopra Nicolo di Vincenzo greco uno scritto di aspri 139,733. . .“ Споменува „uno sopramanno di lana di Levante“. Търгувалъ е и съ Буда Пеща (f. 201 v°).

Томъ 44 (1573 г.).

26. На fol. 51 v° е завещанието на Pasq. Francesco de Sorgo отъ 16. декемврий 1573 съ следния пасажъ: „Item dichiaro che ho sopra Pauao mercante di Nicopoli uno instrumento de scudi 600 qual instrumento ho dato insieme con la procura à Marino Darsa, aciό me lo riscoda, et segna la volonta di essi scudi 600 di s. Sigismundo Stephano di Goze, perό dichiero detti scudi 600 esser mia, ne detto s. Sigismundo non ha alcuna attione in essi . . .“

27. На fol. 60 сж споменати sei candelle bianche di cera, cadauna a gr'uno, на fol. 71 — стоки отъ Смирна: „canavazi, cordi e . . . 150 cantara lane . . .“ На fol. 77 v° — tela

„libre 30 di lino Alessandrino“; fol. 97 — una sottona di rascia fiorentina“; fol. 141 — „lana di levante per cimusse di panni, che si lavorono in botega, ducati 2.35.15. На fol. 141 v⁰ — schiavinotti e canevazzi e corde de inbalar panni. Fol. 143 — „cori seccatici di Belgradi“.

28. На fol. 160 е помѣстено едно дълго завещание на единъ провадийски свещеникъ — Joannis Dobrinich defuncti Provato отъ 30. януарий 1576 г. Следва пасажа: „Item lasso a Illia Bodiglia scudi 20 per sua mercede . . . et perche qui in Provato in mano mia mi trova haver in contanti in tanti taleri aspri bianchi et zechini per circa aspri 6200 et in pannina per aspri 4800 e diverse robbe et miei vestimenti, le quali robbe voglio (che) si come hò ordinato à bocca alla miei epitropi s. Domenico hioseffo di Giorgi et s. Gio Fr. de Lucari . . . voglio che si piglino da s. Nicolo Mat. di Pozza delle miei aspri che mi deve come per lo scritto fattomi di sua mano propria, resto tutto che m'attrovo havere in Andrenopoli tanto in oro et argento quali in vestimenti et massaritia et quale che mi deve sopradetto Nic. di Pozza . . .“ Подписани сѫ свидетели: Gio Luccari, Piero di Gio, Sebastino Marco (f. 160 v⁰).

29. На fol. 167 v⁰ е завещанието на Jacobo Galliberti di Barletta отъ 6. августъ 1576. Има следния по важенъ пасажъ: „Perche havend'io per . . . in questa citta di Raugia fatto fare l'arte delli panni i quali sotto nome et in compagnia di s. Hieronimo (di Babalio) si mandavano in Turchia, accio fussero piu rispettali et favoriti cosi per la citta come in Turchia, accio aministrasse tal negotio et che recuperasse i danari dalli nostri debitori et riscossi che furono bona suma“.

30. На fol. 170 v⁰ е споменатъ Greco sensale. Говори се за foggia turchesca et... li fornimenti da cavallo turchescho“ (f. 182). Споменуватъ се търговци въ Бѣлградъ и Буда-Пеща (f. 192), както и „fiera di Hocera“ (196 v⁰). Изброени сѫ между другото следнитѣ вещи и стоки на единъ кожухарь, каквито имало мнозина въ София: „foldre negre 52½, foldre bianche 55, foldre doi di fianchi di volpe, foldra una di fianchi di Puglia, foldre di pelo di gatte, pelle 3 di lupi, pelle 1 di lupi o cerviero, goletti di martori — 14, una ringa de gambette di martori, foldra goletti di volpe di Bosna (f. 197) foldra di schine di volpe, fianchi di volpe, fuine, martori, code di mar-

tori et fuine, agnelline biance e negre, scavezzi 2 di tarantela bianca esassa (?) 2, doi cavezzo uno di Londra negra braccia ventino quarti tre, saccha uno di lino lessandrino, foldre, negre venetiano (f. 197 V-o).

Томъ 45 (1577).

31. Споменати сѫ разни стоки, които имали пазаръ и въ България, като cuchiare di argento, pironi di argento con dodeci curtelli, ombrele, anelli, (f. 15, 23) gonella di panno negro . . . et coreto verde". (f. 17)

32. На fol. 18 v° има следния пасажъ въ завещанието на Luca Jacobi di Cerva отъ 18. декемврий 1577 г.: „Item voglio, che per discarico dela conscienza di q. sign. Nicolino, mio fiolo morto in Sofia debbano esser difalcati tot. trenta dalli denari che debbe haver nel libro delle maritationi della Thes-ia overo della Procura, qual denari detto q. mio fiolo disse haver avanzato della vendita delle grani del cóe . . ."

33. На fol. 36 v° е регистрирано завещанието на Ioan di Marco, починалъ въ Александрия. Търгувалъ е съ кожи. Плащано е за навло отъ Цариградъ до Дубровникъ по 105 скуди за 1000 парчета кожи. (105 скуди = ore 22 tar' 22 gr. 12 moneta di Sizilia.) (fol. 37) Има сведения за покупки на робини отъ Бѣлградъ и другадѣ (fol. 45 v°).

34. Отъ fol. 58 V-o почва едно дълго завещание на Biagio di Rado, търговецъ въ Пера, отъ 22. ноемврий 1578 г. Търгувалъ съ кожи, вълна и платове. Следва пасажа: „al quale io ho dato ordine che li rimetta in Inghilterra per comprar tante calisee per conto mio". Търгувалъ сѫщо съ Месина, Венеция. Споменати сѫ: velluto padiglio (f. 59 v°) 2 cuscini di raso lavorati . . . cocchiari, pironi di argento и др. Търгувалъ доста и въ Турция, съ нѣкой си Murat begh, genero di Meimar Bassi di S-ta Soffia . . . (f. 60). Следва дарение за провадийския свещеникъ: „Item lasso al prete di Provadia ducati due (f. 67 v°).

35. На fol. 115 е записано устното завещание на варненския търговецъ Марко Веселичъ — „Marco Vesselich Varniae defuncti", отъ м. октомврий 1578 год. Преди да умре той направилъ устно своето завещание въ гр. Варна. Поради това били разпитани дубровчани въ София презъ м. априлъ 1579.

а именно: Andrea Marci di Sorgo, Paulo Marincho di Gondola, Paolo di Francesco и Nicolo di Vido. Тѣзи търговци били въ Варна, когато Марко Веселичъ починалъ. „Jo mi sono trovato a Varnia nel tempo che mori quondam Marco di Ilia Veselich . . .“

36. На fol. 134 е написано: „Testimonii Augustini Christofori Vulaicovich Sophiae defuncti . . .“ отъ 19. августъ 1580 г. Следва по важенъ пасажъ: „Item ho à dare a s. Rafael Marino di Goze per dua inssrumenti quali sono maturi ducati 860. Item a dio per un instrumento ducati 245 de quali non è ancora tempo maturito. Item hó a dare a Piero di Gio Gioni per uno instrumento ducati 620 e per un altro ducati 60 ciœ instrumento delli quali instrumento non e maturito il tempo. E perche hó mandato per pasato quando era a Scopie a mes. Antonio Ferro dua tavole di giambellotti et non ho havuto avisa della ricevuta se non d'una tavola tanto aspetto per un altra cioé avuso (?) Item in Novo Pasaro hó comprato in Scopie montoni 240 da. . . et ho dato ordine a tutti tre che mandino dei montoni a dicto Antonio Ferro . . . Item hó dato a Matteo et Xpó'fano braccia 44 di damasco carmesino venetiano . . . Item ho mandato con cambio di taleri cento sopra un'hebreo fatto in Scopie per un letera di mes. Abram Levi a sudetto mes. Ant. Ferro. Item ho in Scopie in una harara (?) legata diverse robbe sono da sopri Mat. Xp'fano appare quello è intraparticulare per un poliza lassata da mes. Antonio mercante de Scopie. Item da dicto Antonio ho lassato una fodera di golette di martori et certi conti con ordine se intenderà qualche cosa da me dato di qua da Soffia cordovani bianchi grandi 820 et di taglio cordovani 1200 che in tutto 2020 et montonini 60 per Thomaso cramaro a mes. Ant. Ferro che faccia diessi qualche di par e piace, anzi l'ho pregato sopra tutto che la mandi a Messina al mio cognato. Item ho in casa di mes. Giovani di Marino cordovani grandi negri 400 et di taglio 360 li quali cordovani sono mescolati con rossi e bianchi li quali penso di mandar con primo cramaro per Ragusa, caso che mi segvirà qualche cosa si darà ordene a mes. Giovani . . . Item hó in detta casa braccia 22 di carisea la giuverdi. Item m'e venuta una pezza di damasco giallo de da Messina . . . Item m'e venuta una balla di carisea di Londra, e sta ancora in dogana di Ragusa . . .“

„In nome de Dio. A di 20 di Agosto 1580 in Soffia.

Aggionta di test-o di mes. Aug-o di Xp-o Vlaicovich . . . come appare per un conto lassato da Ant. Ferro in sua mano in circa ho da dare et havere con detto Ferro conti et apparte delle quale forse che havero á dare peró pregoli che metta mano al pretto di quello hó dato per suo conto a Bosna nel 1563 alle carisee piccole squasi son fallite remetto in petto nostro, hó da havere et hó da dare ducati 100 per uno scritto a Baldasare Giganti in d-o loco, peró qualche li ho dato è sotto scritto, ma voglio che mi dia quello che mè obbligato di cordovani di quello che lui mi e piegio, ma voglioi per d-a scitta sa forsé trovo da lui piu dare; peró calculando uno all'altro à dare fare, e piu hó fatto alla mia consorte a di danari mia ducatine d'oro et pendenti et agnusdei et uno subino et uno diamante per valore di duc. 400, e piu ho in Messina da mio cognato Giovani una . . . di cera bianca. A di d-o Jo Aug-o di Xp'fano affermo q-nto di sopra" (f. 135)

37. На fol. 143 е споменато „agnello di dragone". На fol. 151 v° се говори за търговски връзки съ Каиро, и съ Триполи (f. 154).

Томъ 46 (1582)

38. Fol. 28. Завещание на Nicolai Joanis Popovich регистрирано на 31. августъ 1582 г., а писано на 16, августъ с. г. въ София. Сжщиятъ подарилъ на своя свещеникъ 100 скуди. Следва: „ . . . Tutti li mia negotii che sono stati tra me et Ant-o Ferro apartamente in Bosna, in Ancona, à Venezia in Fiandra a Ragusa tutto questo si contiene nel libro et sta nelle mani di d-o Antonio Ferro et del mio negotio et di compagno Andrea et Mich-e fratello mio il tutto stia nel deposito et nelle mani di dicto Antonio Ferro. Item se morissi per caso di qui in Soffia, come siamo certi che habbitarno morire lasso qui alla chiesa nostra dove se sepellira il mio corpo aspri 400". Следватъ дарения за двамата свещеници въ София аспри 400, сжщо на „Paulo Barbiero stante in Soffia" — 120 аспри. „Item tutti li mia negotii che sono qui et debitori et le mandate che habb-o fatto à Antonio Ferro et a Rado di Lupi son scritte nel libro negro per man di Domenico mio servitore et qualche non si trovarà nel detto libro si trovarà nelle strapazo. Item per la participatione che ha uno participato li comp-i cìoe Radie Vuchi-

chievich et Bosco Gherglieni et altri loro compagni nell terreno dove adesso sono le nostre botteghe li habbiamo pagato di lor participation aspri 4000 delli quali debbono far la scrittura. Item mi truovo haver in mano di Ivan Michailovich in Bosna cordovani 810 quali ho mandato per il pasato per vendere a provigion". Подписали като свидетели на завещанието следнитѣ софийски жители: Prete Marino Vitusa, Prete Simone di Jacobo, Benedetto Resti, Nicolo di Vitto, Michele Jacobovich и Marino di Thomaso.

39. На fol. 39 v⁰ е завещанието на Jachsa Boschinovich видински търговецъ, отъ 31 августъ 1582 г. Следва: „... come sendo venuto qui in Vidino . . . e volendo ordinare le cose mie e negotii, e del mio cr'e Nicolo Gregovich voglia che possa hereditar tutte quello si trovera et cosi lo facio mio herede . . . or sei e mezzo di calisea verde dal Casano Hiusuffa. Da Vulacussa quando partii per Belgrado ho lassiato appresso di lui a 9 di Genaro pezze 35 di calisee dell'quali ho dato a Sultan Mustafa per mio conto pezze 2 e ancora ho dato a Vulacussa in contanti aspri 46,117 come appare per libretto. Anchora ho da risponder Vulacussa et dar il conto di tutti le calisee et panni et sete le quali Nicolo ha mandato a me in Saraevo et anchora il detto Vulacussa ha da farbono aspri 18,000 quali ho dato a fratello in Venezia in tanti soldi uugareschi et aspri accio che compri delle schiavine et anchora si trovano da Halvagijck due teschere non saldate comme appare per il libro. Ancor Vulacussa ha da saldar Ors-o et Biagio in Belgradi per aspri 19,000 piu o manco in tanti cordovani di Uscizza ad aspri 13 per ogni lr' (litra) veneziana si come anchore scritto nel libro d'Vulacussa di cambii quali trovarete in casa non sono pagati". Подписали свидѣтели отъ Видинъ: „Andrea Tonchovich, Mat-o di Marino, Piero di Domenico longo, Zvietco-Mattascevich, Antonio di Marino (fol. 40).

40. За търговията на дубровчанитѣ въ турскитѣ земи се говори въ този томъ още на fol. 26 v⁰, 31, 109 и 127.

41. На fol. 168 V-o е „Testamentum s. Hieronymi Jo de Menze" отъ 20. октомврий 1567 г. Следва по важенъ пасажъ: „ . . . Item aricordo de scudi 100 i quali sono al viagio di Constantinopoli a Varno per Ancona con nave, e per mano di Benedetto Giovene di s. Michele di Menze".

* * *

Въ следващитѣ томове отъ testamenta има още много материали върху България. Обаче, като се почне отъ 1583 г. въ дубровнишкия архивъ има запазени редица други документи, които освѣтляватъ тази епоха. Особено цѣнна и крайно разнообразна съ материали е търговската книга на софийския търговецъ Бенедето ди Рести, дубровнишки патриций. Върху нея ние отново ще се спремъ допълнително, още повече, че материалитѣ въ нея достигатъ последователно отъ 1590 до 1606 година.

Едно малко познато житие на свети Георгия нови софийски отъ Кратово.

Отъ **Ст. Станимировъ.**

Доколкото ми е известно пръвъ Е. Спространовъ съобщи за сѫществуването на това житие. На стр. 37 на „Описъ на рѫкописитѣ въ библиотеката при Рилския монастиръ“ София 1902 г. той отбележи, че въ началото на единъ Миней служебенъ за м. февруарий сѫ притурени 12 листа, писани отъ друга рѫка и изкарани отъ другъ миней, върху които сѫ изложени службата и житието на св. Георгия нови. Като пристѫпихъ къмъ написване житието на св. Георгия нови Кратовски, азъ решихъ да използувамъ и това рѫкописно житие. А тъй като ми бѣ затруднително да отида нарочно въ Рилския монастиръ да си препиша интересуващето ме житие, то азъ замолихъ да ми услужи Негово Високопреподобие архимандритъ Горяздъ, нѣкогашенъ мой ученикъ въ Цариградската българска духовна семинария, и сега братъ на светата Рилска обитель. Както и се надѣвахъ, архим. Гораздъ съ готовность ми услужи. Той ми изпрати не само преписъ отъ житието, но и фотографна снимка отъ образа (фреска) на свети Георгия нови софийски. Въ писмото си той ми пиши: „Преписътъ е направенъ най-точно, като сѫ спазени и граматическитѣ грѣшки, които се срѣщатъ въ него, или ако се приематъ като особености на сръбската му редакция“. — — „Образътъ на светията се намира изписанъ въ свода на единъ отъ къмъ южната страна прозорци на главния монастирски храмъ, изписанъ наедно съ образа на свети Николай Софийски, дѣсната рѫка на когото се простира до лѣвото рамо на св. Георгия, поради голѣмата близость на двата образа. Тѣ сѫ нарисувани презъ 1844 година. — Преписътъ и фотографическата снимка сѫ направени отъ монастирския ни секретарь Иеродиякона Климентъ, който умѣе и да фотографира съ свой апаратъ“. — Азъ използувамъ случая да изкажа и печатно своята благодарность, както на Негово Височайше преподобие архим. Горазда, така и на Негово преподобие еродякона Климента за направената ми услуга.

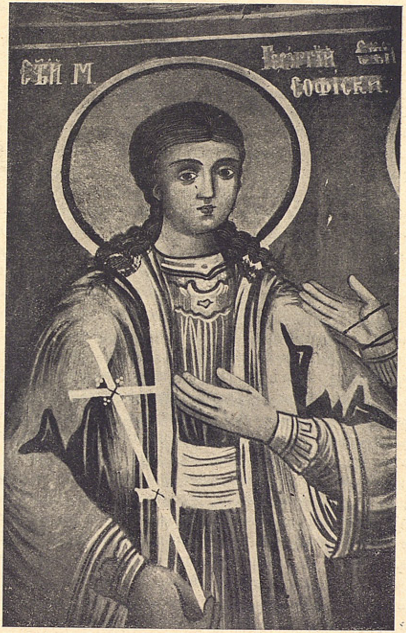

Г-нъ Спространовъ бележи, че ржкописътъ е отъ XVII. вѣкъ и че е сръбска редакция. Впрочемъ, всичко това е казано по такъвъ начинъ, че не е ясно, дали тѣзи думи се отнасятъ и къмъ притуренитѣ листа или само къмъ служебния миней за м. февруарий.

Ето пълниятъ текстъ на житието — Синаксаръ, което се намира въ службата на св. Георгия нови Софийски следъ шестата пѣсень на канона му:

М҃ца ф҃ра а҃і. ст҃го м҃нка геѡрⷢїа новаго и҆же въ сардакїи.

Съй бѣше ѿграⷣ крато́ва. роди́телеи бл҃гочьстикы, сн҃ь димитрїа и҆ сарри. и҆ прьвѣе въдають то́го оу҆ченїю кни́жномȣ. и҆си́мь поѹчи́вѣсе. та́же пакы въдають хоудо́жьствȣ среброкȣзничьско́мȣ. и҆сїа до́бре и҆звикь. понѥ́же роди́тели е҆́го ѿ здешныⷯ прѣи҆до́ше. тьи́же хоудо́жьства ра́ди прѣходить въ срѣдьчьски граⷣ, нарица́еми Софїа. и҆ тоу ма́ло врⷨѣ прѣбы́сть. нападае́ть то́го и҆скȣси́тель. зави́де е҆мȣ добродѣтелномȣ житїю. и҆ ѡ҆бльгсе е҆ди́нь ѿ а҆гарейскыⷯ че́дь, ꙗ҆ко то́го съсоудсы, и҆ оу҆добно въменивь въсадѣйствова́ти сата́на. съсвои́мь слоу́жителѥ́мь. и҆ прькое прико́деть ст҃го къ сȣдилищȣ. и҆ ѡ҆блкгȣють, е҆го лъжни́ми свⷣѣтели. ꙗ҆ко похȣливша тѣхь вѣрȣ, и҆ начелника и҆хь моȣхамета. и҆ та́ко то́го понȣжⷣають ѿврькщисе ѿ х҃а. и҆ поклонитисе тѣхь мрьзскомȣ начинанїю иⷯ. ѡ҆нже тѣхь непослȣшавь, па́чеже посмѣꙗвсе. ѡ҆ни́ же разгнѣ́ваше съ безчестиⷨе. свѣзȣють то́го и҆ въ тьмни́цȣ затварають. и҆ тоу прихо́дить нѣкы къ нѥ́мȣ сщ҃енникь граⷣ то́го и҆ оу҆молꙗе́ть тьмни́чнаго стра́жа е҆же прогл҃ати съ ни́мь. понѐже любимь е҆мȣ бѣше, и҆ сїѐ полȣчивь, оу҆тврьждае́ть то́го сло́веси бл҃гыми. ѿ нже ꙗ҆ко земла̀ бл҃гаа приѥмлѥ и҆ сѣмѣна къ срⷣци своⷨе. и҆ по си́хь прихо́деть къ нѥ́мȣ тѣхь е҆ре́си наче́лныкы. и҆ мнѡгими прщенми и҆ ласка́ми покȣшають то́го ѿврьщи́се ѿ х҃а. и҆ непослȣша иⷯ. и҆ понѣкыⷯ дн҃е́хь па́кы приво́деты къ соу́дилищȣ. и҆ събыраю́тсе тѣхь мн҃ѡжьство. и҆ то́го свезана прⷣѣ соу́дїю поставлꙗють. тьи́ же въпрашаеть и҆хь, ко́е зло̀ сътво́рил е҆ⷭ. ѡ҆ни́же ꙗ҆ко хȣлиль е҆ⷭ вѣрȣ на́шȣ и҆ законодавца нашего моу́хамета. сȣдїа же а҆зь вѣрȣю си́хъ па́че тебѣ. нъ а҆ще хо́щеши и҆збави́ти се ѿ ѡ҆гнꙗ̀ послоу́шаи менѐ понⷤе зрȣ те ю҆на и҆ е҆ще кра́сна тѣлѡⷨ. ѿврьзи́ се х҃а своѥ́го и҆ присту́пи къ слоу́жбе на́шеи. и҆ боу́деши ми въ сн҃а мѣсто. и҆ въсѣхь бла́гыⷯ наслади́ши се. ѡ҆ нже гл҃а е҆моу. да́ не боу́деть мнѣ ѿврьсти́се х҃а моѥ́го въ вѣкы. нъ жела́ю па́че и҆нꙗ́шнѥе моу́кы е҆же а҆ще нанесе́ши ми. па́че твои́хь бла́гь маловрⷨѣнныⷯ и е҆же ми ѡ҆бѣщаваеши.

Сїа слꙑшавь, соу́дїа ре́че. грѣ́хь ѥ҆го на ба҃ и҆ на чедѣхь вашиⷯ. ꙗ҆ко́же хо́щете сътко́рите ѿ нⷨѥ́- ѡ҆ни́же оу҆стрьмише со на́нь. ꙗ҆коже влъ́ци растрьгнȣти а҆гьнца хв҃а̀, и҆ свезаше ѥ҆мȣ рȣцѣ наѡпе́ть. и҆ провѣ́доше скрозѣ въсѐ трьжи́щє. и҆ проповѣ́дникь въпиꙗше. снѣсете дрѣвнѥ да съжезⷨе сего. и҆́же закѡ́нь нашь похȣли́вша. и҆ х҃а нехо́теща ѿврьсти́се. вѣдомȣ же ѥ҆мȣ ѥ҆ави́се ѥ҆м҃ȣ пришь́ди прѣждє въ ть́мници, и҆ гл҃а ѥ҆мȣ. прѣтрьпи брате, въма́ле дн҃ь, да въ вѣкꙑ съ хр҃мь ликȣеши, ѡ҆́нже гл҃а. мл҃и г҃а ѥ҆ако да оу҆крѣпи́тме. и҆ тако вѣдоше ѥ҆го на мѣсте близь ст҃ꙑе Софїе. и҆ зежего́ше ѡ҆гнь́нь велен. и҆ съвлѣ́кошѥ ѥ́мȣ ѡ҆дѣждȣ. и҆ на́чеше ѥ҆го па́кꙑ ласка́ти и҆ мнѡ́гꙑ да́ри ѡ҆бѣщава́ти ѥ҆моу. ѡ҆́нже ѥ҆ако а҆гнє незло́бꙑкое сто́е посрѣ тѣхь, ре́къ нимь. рѣхь ва́мь, се̑ тѣ́ло моѐ ѥ҆же хо́щете тво́рите. р҃е бо мои̑ х҃с. не оу҆бойтесе ѿ оу҆бꙑвающиⷯ тѣ́ло. д҃шоу́ немогоу́щихь оу҆бꙑти. ѡ҆ни́ же въри́нȣше въ ѡ҆гънь. И па́кꙑ и҆звлѣкоше рѣ́ше ѥ҆мȣ. ѡ҆връзи́ се х҃а прѣ нами, и҆ и҆збави́ се ѿ ѡ҆́гнꙗ. и҆ и҆ди̑ потѡⷨ съ ми́рѡⷨ. и҆ тво́ри своѐ хо́тенїе. по́щеди свою̀ ю҆но́сть. ѡ҆́нже въ оу҆ме и҆мѣе прѣ гл҃а́ннаа. коснȣлосе бѣ́ше с҃рцȣ ѥ҆го сп҃сно́е сло́во. беза́кони же то́го вьринȣше въ ѡ҆гнь́нь. и҆ да́же до́ трѣтицею въревающе и҆ и҆зревающе. и҆ виде́ше ꙗ҆ко ни̑ прѣщенми ѡ҆гнѥ̀ ни̑ ма́ловⷨрѣнниⷨ богатьствомь, невъзмо́гоше ѿтрьгнȣти ѿ лю́бви хв҃и. ко́ньчнеже въврьго́ше посрѣ скра́ди ѡ҆гьн̑нѣи. и҆ та́ко ле́же на ѡ҆гни възнакь къ въсто́кȣ. и҆ прѣго́рє вѣза на рȣкаⷯ ѥ҆го. и҆ та́ко въз҃вигь дѣснȣю роукȣ, и҆ сътво́ри на себѣ кр҃тное зна́менїе. и прѣд҃а д҃хь хв҃и, м҃ца фара, а҃і въ ѕ҃ ч҃а дн҃е. бѣ́ше дн҃ь и҆мѣнꙋеми н҃ѣлꙗ вѣдрȣ бо сȣщȣ и҆ ꙗ҆снȣ въз҃дȣхȣ и҆злиѥасе рѡса ти́ха тьчїю на҃ ѡ҆но́мь мѣсте. въсѣхь привла́че къ оу҆дивлѥ́нїю. ꙗ҆ко̀же гл҃ати въсѣмꙑ съ себѣ. въи҆сти́нȣ сьи неповинь́нь и҆ праведьнь бѣ. сї̀а видѣ́вше хр҃тїа́не просла́вишѥ б҃а давшо́мȣ та́ковȣю кр҃пость. а҆га́рене же то́гда съ дїаво́лѡⷨ посрамлѥ́ни ста́ше. по́сихь дрьзнȣше нѣ́ци ѿ бл҃гочьсти́вꙑⷯ и҆ пристоу́пише къ сȣди гл҃юще. дажь ни тѣло да погребеⷨ. по́нѥже хр҃тїанинь ѥ҆ и҆ х҃а ра́ди оу҆мре. ѿнже гл҃а и҆мь, ма́лѣва хо́щеть бꙑти нъ ѥгда̀ боу́деть но́щь и҆дѣте и҆ възме́те его ѥ҆гда бꙑсть къ вѣ́рȣ даше мъз҃ȣ некоѥ́мȣ бли́зь мѣста то́го. ѡ҆нже и҆зьш҃ь въ прьвȣю стра́жȣ но́щи. и҆ възе́ть ѡ҆ста́вшеѥ ѿ мо́щи ѥ҆го. и҆ принесє и҆хь въ дѡ́мь свои̑. и҆ наоу́трїа ш҃ь прѣзви́терь нѣкꙑ и҆менемь і҆ѡаннь прѣнесе и҆хь въ ц҃ркѡвь ст҃ꙑе мч҃це мари́ни ѥ҆же ѥ҆сть нн҃ꙗ митро́полїа, и҆ тако събираѥ́тса въсь клиро́сь ц҃ркѡвни, съ митропо́литоⷨ панкра́тиемь. и҆ съ по҃бающими пѣ҃нми. погрибають въ хра́ме вꙑше ст҃ꙑе м҃ни́це. въ лѣⷮ ,з҃и҃к҃г. въ ц҃ртво. и҆з҃маилтеи̑ско трѣтїе лѣто ца́рства селӥмова при ми́трополитѣ панкратие. бѣ же

по тѣлѣсномꙋ виденїю. тьнькъ и високь възрастомь. сꙋхо́нꙗвь. ѿбра́зь имѣе дльгова́ть. прьсти тьнкы дльгы. нарꙋсича́вь. ѿбычае́ м̀же сме́ренъ. мльча́ливь. кротькь. и никогда въсмиѣ́ се без ра́зꙋма. и никогда́ изыдѐ изь оу҆́сть е҆го сло́во скврьно, бѣше лѣтомь и҃і. ма́лꙋ врмѣни минꙋкшꙋ, ꙗ҆влꙗе́тсе нѣкое́мꙋ ѿ кли́рикь то́же црк҃ве. и повелева́еть изе́ти ѿ землѥ́ тѣло. не е҆ди́ницею нъ мнѡ́гажи. ѿнѝже поведꙋеть цр҃кѡвникоⷨ и сщ҃е́никѡⷨ бывшее ѿни́же изымають мощи ѿ гро́ба и полагають въ хра́ме бж҃ть́вныиⷯ. бл҃говолѥ́нїе неизрѣ̈нно подающе. въсѣ́мь прихо́дещимь вѣ́рою въ сла́вꙋ б҃ꙋ а҆минь:

[Синаксарь на св. Георги Софийски, който се помѣщава следъ 6 та пѣсень на канона мꙋ].

Известни сѫ още и следнитѣ три жития на св. Георгия нови софийски отъ Кратово, напечатани по стари рѫкописи:

1) Страданіе святаго мученика Георгіа Новаго въ Сардикійстѣмъ градѣ болгарскомъ: иже нынѣ Софіа нарицается, просіявшаго. (Списанное самовидцемъ пресвитеромъ, духовно его наставлявшимъ), — Това житие е напечатано въ напечатаната въ 1855 година въ Самоковъ (въ печатницата на Карастояновъ) книжка, пълното заглавие на която е: Слꙋжба съ житїе́мъ и страда́нїемъ ст҃агѡ великомч҃ника Геѡ́ргїа но́вагѡ. Страдавшагѡ въ сарди́кїй градѣ Бо́лгарскомъ, и҆́же ны́нѣ нарицаетсѧ Софїа. Сочинена на старославе́нскомъ ѧ҆зыцѣ, нѣкїимъ презвѵ̀тeромъ, наставлѧ̀вшимъ е҆̂го, и смотрѣ̀вшимъ страда̀нїе е҆гѡ́-Обрѣтена́ же по бз҃ѣ ре́вности, и ко ст҃ы́мъ оу҆се́рдїѧ, и превосхо́дныѧ любве къ славѧноболгарскомꙋ Пле́мени. И҆̂здана́ Благослове́нїемъ и иждиве́нїемъ Е҆̂гѡ̀ Преѡсвѧщенства, высокопреѡсвѧще́ннѣйшаго Митрополи́та Свѧтософі́йскаго Господи́на, Господи́на, Гедеона. въ По́лзꙋ правосла́вныхъ, к' сла́вꙋ же и че́сть ст҃а́гѡ въ Самоковѣ. 1855. — Въ тази кнжка житието завзема страницитѣ 36—74 включително. На втората страница е напечатанъ образътъ на св. Георгия.

2) Мученіе светаго мученика Георгіа новаго въ сърдакисцѣмь граде еже есть въ София. — Това житие е напечатано въ: „Лѣтопись занятій Археографической Коммиссіи 1862—1863, выпускъ второй. Сп. б. 1864". — То е приготвено за печатъ отъ руския ученъ А. Хилфердингъ по рѫкописъ, намѣренъ въ София и изпратенъ на Хилфердинга отъ Сава Филаретовъ, известенъ дългогодишенъ учитель въ София, възпитаникъ на Московския университетъ. Въ сведенията,

които дава за ржкописа си, Хилфердингъ, между другото, казва и следното: „Авторъ житія, Софіискій священникъ, былъ безъ сомнѣнія, родомъ болгаринъ; житіе представляетъ въ себѣ много признаковъ новаго болгарскаго нарѣчія. Но рукопись, въ которой оно намъ сдѣлалось извѣстнымъ, сербская и первоначальная Болгарская редація замѣнена позднѣйшею сербскою“. — Ние не можемъда кажемъ, дали Филаретовъ е изпратилъ на Хилфердинга сжщия ржкописъ, който по-рано използувалъ *дупничанинътъ Христо Димитріевичъ, бывшій пѣвцеучитель въ Самоковѣ*, при приготвянето за печатъ посоченатото по-горе първо житие на св. Георгия; но въ София този ржкописъ днесъ го нѣма.

3) Мучение светаго мученика Георгия въ Сардикийсцѣмь граде. — Това житие е напечатано въ „Гласник Српског ученог Друштва, книга IV, свезка XXI (старога реда) у Београду. 1867“ въ статията „Служба и животъ светаго Георгия Кратовца, по рукопису XVII вијека. Спремио за штампу Стојан Новакович“, стр. 97—156. — Презъ 1874 година издаденото отъ Новаковича житие на св. Георгия било допълнено съ всичко онова, което въ повече се намира у Хилфердинга. Допълнението направилъ В. Ячичъ съ статията си: „Још нешто о животу светаго *Георгия* Кратовца, Додатак к XXI. книзи Гласника, стр. 96—156“, напечатана въ „Гласник“ кн. XL.

Отношения между българската държава и българската църква презъ 1887 год.*)

Отъ П. Никовъ.

Всеизвестни сѫ събитията отъ месецъ декемврий 1888 г., които за пръвъ и единственъ пѫть въ най новата българска история кулминирали въ единъ решителенъ разривъ между свѣтска и църковна власть: тогава, на 30 декемврий, св. Синодъ на българската църква, върховното българско църковно началство, който заседавалъ по онова време въ столицата, е билъ разгоненъ отъ свѣтската власть насила отъ София и неговитѣ членове интернирани въ провинцията и преследвани. Отношенията на църква и държава въ далечното българско минало познаватъ, наистина, нѣкои подобни случаи на голѣми конфликти между двѣтѣ власти — именно, когато църковната политика на царь Иванъ Асень II, принудила въ 1232 год. българския архиепископъ Василия да даде оставка и се оттегли въ Св. Гора; или когато царь Теодоръ Светославъ, следъ като отстранилъ татарското иго и заелъ царския тронъ, свалилъ въ 1300 год. търновския патриархъ Иоакима, който билъ обвиненъ въ предателски връзки и отношения съ татаритѣ, и заповѣдалъ да бѫде хвърленъ отъ една висока крепостна скала на Търново въ зеещата долу пропасть на Янтра; или най-подиръ когато завоевателитѣ турци следъ завладяване и унищожаване на Търновското царство, обезглавили и българската църква, като изпратили патриархъ Евтимия на заточение 1) — обаче най-новиятъ такъвъ конфликтъ и стълкновение на двѣтѣ власти десеть години само следъ освобождението на България отъ петвѣковното турско робство представя единъ особено интересенъ и забележителенъ случай, на който винаги ще се търсятъ близкитѣ и далечни причини. Непосрѣдственитѣ причини сѫ доста известни[1]; по-малко сѫ познати и прецизирани по-далечнитѣ и предварителни условия, които сѫ подготвили почвата за тоя разривъ. Известна свѣтлина върху последнитѣ хвърлятъ 18 декументи, извлѣчени отъ насъ отъ Виенския Държавенъ Архивъ презъ 1927 год. и печатани тукъ по-долу въ оригиналъ.

---

*) Тая статия по независящи отъ Редакцията причини е напечатана въ тоя отдѣлъ вм. въ първия.

1) В. Васильевскій, Обновленіе болгарскаго патріаршества при Ив. Асѣня II въ 1235 год., „Журн. Мин. Нар. Просв." С. П. б. 1885, ч. 238, стр. 35. П. Никовъ, Църковната политика на Иванъ Асеня II, „Бълг. Истор. Библ." 1930, кн. III стр. 85 сл., 89. К. Иречекъ, Исторія Болгаръ. Одесса 1878, стр 378, 450 сл. П. Никовъ, Турското завладяване на България и сѫдбата на последнитѣ Шишмановци. „Известия на Истор. Д-во въ София" 1928, кн. VII стр. 76 - 77.

Отъ самото начало историческото развитие криеше въ себе си известни психологически предпоставки за противоречие между двет̀ѣ български власти — свѣтската и духовната.

Църквата бѣше изиграла въ живота на българския народъ една грамадна роля, и то не само въ далечното минало, но и въ непосредствено изтеклитѣ десетилѣтия на новото българско време, на българското възраждане. Идеята и борбата за българска църква послужила като лозунгъ и стимулъ за събиране и организиране на пръснатитѣ и разпокѫсани народни сили, а новосъздадената българска Екзархия образувала единствената подъ робството голѣма всебългарска организация, която обедини въ своитѣ рамки цѣлия български народъ. Тая нова всебългарска църковна организация взема въ свои рѫце управлението не само на неговитѣ църковни работи, но въ голѣма степень и на свѣтскитѣ му народни дѣла[1]. Всичко това способствува за повдигане престижа, авторитета и достоинството на българската църква и за изпълване на нейнитѣ служители съ съзнание за това преодоляваще нейно значение.

Въ това особено властно и изключително положение завари българската църква освобождението, което доде да издигне нова една всебългарска организация — българската държава, която по своето естество и характеръ трѣбаше да застане надъ църквата, да я обгърне. Последното е било лесно и понятно въ далечното минало, дето винаги българската самостойна църква е била дѣло и резултатъ отъ усилията на свѣтската власть както при първото, така и при второто царство, обаче въ ново време положението бѣ малко по-друго: българската църква бѣше възникнала преди политическата реставрация, бѣше водила борби за издигане, организиране и обединение на нацията, нейнитѣ представители изтърпяха гонения и преследвания за народа, бѣха работили и способствували косвено и прѣко и за политическата свобода. Какъ можеше тая църква да се преклони съвсемъ предъ младата свѣтска власть, безъ да иска сама да прокара своитѣ разбирания? А младата държавна власть не можеше да не предяви своитѣ легитимни и естествени права. Това бѣ единъ важенъ психологически моментъ, който изигра не малка роля въ насочване на отношенията на двѣтѣ власти следъ освобождението и създаде елементи на противоречие между тѣхъ, които първоначално се губѣха въ първия захласъ и опиянението отъ свободата, но скоро изплаваха на повърхностьта въ единъ явенъ антагонизъмъ и накрай се изродиха въ рѣзъкъ конфликтъ.

---

[1] Вж. Ю. Трифоновъ, В. Друмевъ — Климентъ Браницки. София, 1926 г. стр. 139 сл. М. Арнаудовъ, Климентъ Търновски. София 1927 стр. 242, 404 сл., 422 сл. 418 — 470, Хр. Върговъ, Конституцията на българската църква, София 1921 г. 205 сл. П. Никовъ, Варненски и Преславски Симеонъ. Сборникъ въ честь на м. Симеона, София 1922 стр. 45 сл.

[2] П. Никовъ, Възраждание на българския народъ — църковнонационални борби и постижения. София 1929 стр. 5 сл., 328 сл.

Още въ турско време при разискванията въ Църковно-народния съборъ въ Цариградъ въ 1871 г., както и изобщо въ църковния въпросъ, се очертали две тенденции, които намѣрвали подхрана въ крайно либералистичната или консервативната мирогледна насока на нашитѣ обществени деятели: свѣтска, която давала предимство на свѣтското начало и била готова дори да пожертвува затова църковно-религиозния интересъ, и духовна, която поставяла на първъ планъ църквата и религията[1]. Тия две тенденции се срещнали и сблъскали и въ Учредителното народно събрание въ 1879 година при изработване на българската конституция и специално на 39-я ѝ членъ, съ който се опредѣляло изобщо положението на църквата въ княжеството. Забележително е, че и тогава действували почти сжщитѣ лица, както и преди освобождението — на едната страна владицитѣ Бурмовъ, Балабановъ, а на другата — Цанковъ, Славейковъ, Д-ръ Чомаковъ (отъ Пловдивъ) и др. — и едва следъ голѣми усилия била намѣрена една срѣдна помиряваща двѣтѣ гледища формула [1]). Противоречието изпжкнало по-силно чрезъ поставяне въпроса за разграничението на двѣтѣ власти — свѣтската и духовната. Управляващиятъ духовнитѣ дѣла въ България, М. Дриновъ, казва въ писмото си отъ 5. IV. 1879 год.: че Екзархийскиятъ уставъ (отъ 1871 г.) засѣга наредби, които всецѣло влазятъ въ областьта на гражданската администрация на свѣтския сждъ и на общественото управление изобщо. Затова той трѣбва сега да се промѣни и се направи строго разграничение на гражданскитѣ и църковни работи.[2])

---

[1] Т. Бурмовъ, Българо-гръцката църковна разпря. София 1902, стр. 335, 489 сл., 526 сл., 609 сл. П. Никовъ, Възраждание и пр. Сжщия, Варн. и Пресл. м. Симеонъ, 43—44. Протоколи на църковно-народенъ съборъ въ Цариградъ отъ 1871 год. Г. Пашевъ, Отношението между българската църква и държавната власть. „Сборникъ въ честь на митр. Максима.“ София, 1931 стр. 12, 17 слл.

Още по-силно се проявило противоречието между тия две тенденции скоро следъ това, когато презъ следната година се пристжпило къмъ подробното уреждане на църквата въ княжеството. Тукъ веднага изпжкналъ на сцената въпросътъ за границитѣ на компетенцията на църковната власть. Др. Цанковъ, министъръ на изповѣданията отъ новото либерално министерство, който се заелъ съ задачата за уреждане на църквата въ княжеството, считалъ, че държавната власть може да законодателствува и въ църквата. Затова той, като се възползувалъ отъ единъ проектъ за уредбата на църквата въ княжеството, изработенъ отъ една назначена отъ него комисия отъ владици и сведущи лица, приготвилъ и съ княжески указъ издалъ „Приврѣменни правила за духовното управление на Християнитѣ, Мусулманитѣ и Евреитѣ“ [3]). Този начинъ на процедиране извикалъ обаче решителния протестъ и противодействие на църквата въ лицето на екзарха и на архиереитѣ, които заявили, че наредби за вжтрешното устройство на църквата не могатъ да се издаватъ безъ предварителното нейно съгласие и удобрение, и че тѣ нѣма да приложатъ нито „Привременнитѣ правила“, нито „Устава за църковното управление“ отъ комисията, додето не бждатъ предварително прегледани и удобрени отъ св. Синодъ. Обаче Цанковъ стоялъ на становището, че на св. Синодъ подлежатъ само духовнитѣ дѣла на църквата, а недуховнитѣ дѣла, които по-рано били нареждани и управлявани отъ Мирския съветъ при Екзархията, преминали сега върху министерството и сѫ отъ компетентностьта на правителството, което урежда недуховнитѣ работи.[1] Затова той, безъ да обръща внимание на протеститѣ на църквата, внесълъ своя законопроектъ направо въ народното събрание, което го приело на първо и второ четене. Това извикало още по-енергични протести на всички владици, на екзарха предъ правителството и предъ самия князъ Александра; борбата се пренесла въ печата, та и въ руския. Най-подиръ намѣсата на руското правителство, което препорѫчало, уредбата на църквата да се извършва съ нейно съгласие, решило въпроса, и Цанковъ трѣбвало да напусне Министерството на изповѣданията и да вземе онова на вѫтрешнитѣ работи, а неговиятъ законопроектъ билъ изоставенъ[2]).

---

[1]) Ст. Цанковъ, Измѣненията на Екзархийския уставъ и участието на митрополитъ Симеонъ въ тѣхъ. „Сборникъ въ честь на митр. Симеонъ“, София 1922, стр. 267 сл. Никовъ, п. т.

[2]) Вж. Зелената книга, „Кореспонденция на министерството на Външн. Работи. 1880, стр. 56 сл.

[3]) Ст. Цанковъ, ц. с. 292, 295. Хр. Връговъ, Конституцията на българската православна църква. София 1921, стр. 43 сл.

Нѣкои мислятъ, че тоя конфликтъ е билъ създаденъ единствено отъ Цанкова, отъ лекото му и повърхно отнасяне къмъ църквата, отъ буйния му характеръ и отъ етатистическитѣ му наклонности[3]). Обаче това схващане е твърде ограничено и едностранно, и не вижда историческото развитие на нѣщата. Нѣма никакво съмнение, че тукъ е билъ поставенъ съ всичката си сериозность въпросътъ за границитѣ на конпетенцията на двете власти, че тукъ сѫ се сблъскали по-сериозно двете известни вече намъ стари начала и разбирания — свѣтското и духовното. Мнението на Цанкова е било не само негово, но е било мнение и на тогавашното правителство, на либералитѣ и на Народното събрание, което го е приело, и е било защитено, освенъ отъ Цанкова, още отъ Славейкова, Н. Михайловски и др.[4]). То е било цѣла идеология. И този конфликтъ е билъ твърде естественъ и неизбѣженъ; защото въ турско време, както е известно, Екзархията е управлявала не само чисто духовнитѣ, но и много отъ свѣтскитѣ работи на нашия народъ. Следъ освобождението нѣкои отъ последнитѣ минали, както напр. учебното дѣло или гражданското сѫдопроизводство, подъ ведомството на свѣтската власть. И сега изпѫквалъ, разбира се, самъ по себе въпросътъ за границитѣ на компетенцията на двете власти, при което младата свѣтска власть е предявявала широки претенции, дори за обгрѫщане на самата църква. Добре, но последната, която до освобождението се радвала на голѣми привилегии, на една широка автономия и насочвала живота на нацията, сега не могла и не искала така лесно да се прости съ това свое самостойно положение. И въ това отношение много характерни сѫ пренията, станали по случая въ Народното събрание.[1] Така че конфликтътъ между двѣтѣ страни е билъ неизбѣженъ. И кой знае, какви размѣри, направление и изходъ би взелъ той, ако не бѣ намѣсата на Русия въ полза на църквата.

---

[1] Ст. Цанковъ, ц. с. 297 сл., 300. Върговъ, ц. с. 50 сл.

[2] Ст. Цанковъ, ц. с. 306—313. Хр. Върговъ, ц. с. 67 сл., 70 сл.

[3] Ст. Цанковъ. ц. с. 295. Напротивъ Хр. Върговъ, ц. с. 73—83.

[4] Ст. Цанковъ, ц. с. 310—312 Върговъ, ц. с. 70.

Много е забележително, че това противоречие, което имало, както казахме, своитѣ зачатъци още въ турско време, не се приключило само съ конфликта при Цанкова, но продължило и по-нататъкъ и при следващитѣ министри и правителства. Наследникътъ на Цанкова, министъръ Стойчевъ, свикалъ въ София архиерейско събрание (1880 г.), за да прегледа Цанковия законопроектъ, но отъ това нищо не излѣзло. По-късно въ време на пълномощията, когато давали тонъ на властьта не либералитѣ, а консерваторитѣ, когато свиканиятъ въ края на 1881 г. Синодъ въ София изработилъ проектъ на Екзархийския уставъ, приспособенъ въ Княжеството, който билъ внесенъ въ Държавния съветъ за удобрение, последниятъ направилъ значителни измѣнения, аналогични съ схващанията на Цанкова — той прехвърлилъ въ компетенцията на държавата всички дѣла отъ свѣтски и смѣсенъ характеръ. Варненскиятъ митрополитъ Симеонъ отказалъ да се яви да защищава предъ съвета гледището на църквата, съ което билъ следъ това натоваренъ опортюнистичния Русенски митрополитъ Григорий, който наистина довелъ до едно споразумение и поправениятъ законопроектъ билъ внесенъ и приетъ отъ Народното събрание (1883 г.)[2] Обаче основната мисъль, прокарана въ тоя законопроектъ и законъ, била тая: че въ църквата има духовни дѣла, които подлежатъ на духовната власть и недуховни — мирски дѣла, които въ турско време се намирали подъ Екзархийския съветъ, а сега подлежатъ и минаватъ подъ държавната власть[3]. Тоя законъ не разрешилъ напълно, нито ликвидиралъ голѣмия въпросъ за разграничението на двѣтѣ власти, за ширината на тѣхната компетенция; тоя въпросъ останалъ и по-нататъкъ откритъ, а заедно съ него и противоречието и антагонизмътъ между двѣтѣ страни, проявявайки се въ разни случаи и форми.

---

[1] Протоколи на II Обикн. нар. събр., II сесия, 24 окт.

[2] Ст. Цанковъ, ц. с. 314 сл., 318. Хр. Върговъ, ц. с. 93—100.

[3] Ст. Цанковъ, ц. с. 326 сл.

Църквата се е чувствувала при това положение притисната, ограничена и недоволна. Нейното недоволство се увеличавало и по други причини. Освобождението докарало едно влошаване на нейното вѫтрешно и външно положение. Създаденото отъ Екзархията народно единство било нарушено отъ Берлинския договоръ и нѣколко области били загубени за нея (Добруджа, Пиротъ, Нишъ). Въ нея избухнали и вѫтрешни неуредици, които разклатили и вѫтрешното ѝ устройство. Материалното положение на духовенството било сѫщо лошо и неуредено, и то още отъ турско време, когато Екзархията страдала силно отъ неплащане на църковнитѣ данъци отъ населението и се намирала въ голѣми финансови затруднения. Очакванията, че следъ освобождението поне държавата ще вземе присърдце тоя въпросъ и ще уреди материалното положение на духовенството, като вземе предъ видъ заслугитѣ му за народа въ миналото, се оказало напразно. Въпрѣки настояванията на църквата тоя важенъ въпросъ осталъ дълги години висящъ, за да дразни и настройва църковнитѣ крѫгове, а и онова, което най-подиръ е било направено въ това отношение, е било недостатъчно и внасяло разочарование у църковницитѣ. Църквата се почувствувала пренебрѣгната отъ държавата и даже преследвана въпрѣки своитѣ заслуги въ миналото. Презъ 1880 г. II Обикновено народно събрание лишило владицитѣ отъ правото на избираемость за народни представители, а въ 1889 г. — и цѣлия клиръ [1]), съ което църквата била елиминирана отъ прѣко участие въ вѫтрешно-политическия животъ на страната. Опитътъ на държавата да постави църквата подъ своя опека и по външно-политически въпроси изострилъ още по-вече създадения така антагонизъмъ и довелъ до конфликтъ между двѣтѣ страни. Това развитие на нѣщата е добре схванато и предадено отъ австрийския политически агентъ въ София Буриянъ въ едно конфиденциално писмо до неговото началство. [2]).

Политическитѣ събития имали силенъ отзвукъ върху развитието на отношенията между църква и държава и силно способствували за увеличение на антагонизма между тѣхъ. И сега, както и въ турско време, църквата смѣтала, че може и трѣбва да има и въ това отношение свое становище и гласъ. Самото развитие на работитѣ въ първитѣ години следъ освобождението, когато владици и свещеници участвували наредъ съ миранитѣ въ Народното събрание и въ политическия животъ на страната като министри, народни представители и пр., подхранвало тази претенция. А становището на църквата бѣ и сега, както преди освобождението, изобщо склонно къмъ Русия, великата покровителка на православието на истокъ и при това освободителка на България отъ турско робство, на чиято интервенция се дължало въ 1880 г. оттеглянето на Цанкова и на неговия насоченъ противъ църквата законопроектъ. Българската църква чувствувала, че Русия е естествена защитница както на православието, така и на самата нея, и при всичко че отдѣлни нейни видни представители били въ известни случаи противъ рускитѣ замашки и действия въ България, все пакъ държала за великата православна сила, проповѣдвала отстѫпчивость и примирителность къмъ нея и я предпочитала предъ западнитѣ католишки и протестантски сили. Това ѝ подсказвалъ несъмнено и нейниятъ антагонизъмъ съ българската държавна власть. Въпросътъ обаче се преплиталъ и влиялъ и отъ стремежа на църквата къмъ автономность спрѣмо държавата. Въ всѣки случай тая позиция внесла единъ новъ елементъ за изостряване на отношенията между църква и държава.

---

[1]) Протоколи на II Обикн. нар. събр., II сесия, 1880 г. и на V Обикн. нар. събр., III р. сесия, 1889 г.

[2]) Вж. тукъ писмо № II отъ 25. I. 87 г.

Политическитѣ събития отъ 1885, 1886 и 1887 г. — съединението, сръбско-българската война, детронацията и отказването отъ престола на князъ Ал. Батенберга, регенството, издигането на новъ български князъ Фердинандъ въпрѣки руското противодействие и несъгласие — хвърлили младата българска държава въ едно извънредно тежко и критическо положение. Опитътъ на регентството, начело съ Стамболова, да спечели наново благосклонностьта и съдействието на Русия, която се чувствувала обидена отъ извършеното безъ нейно знание и съгласие съединение, отъ повръщането на съборения отъ нея князъ Александъръ, и отъ назначеното отъ последния регенство, — се оказалъ неуспѣшенъ поради непреклонния отказъ на Русия и го принудилъ да потърси покровителството и съдействието на западнитѣ велики държави, главно на Австрия и Англия, които се противопоставятъ на рускитѣ стремежи на Балкана и предотвратяватъ една застрашаваща руска окупация на България. Рускиятъ пратеникъ генералъ Каулбарсъ скѫсва сношенията на Русия съ България. Русофилската опозиция въ България води остра агитация, русофилски бунтове избухватъ въ Русе, Силистра и биватъ потушени въ кръвь. Въпрѣки опозицията на Русия намирането и избирането на новъ български князъ се явявало належаща необходимость за стабилизиране и успокоение на страната. Най-подиръ на 2 юний 1887 г. Великото народно събрание въ Търново избрало за български князъ Фердинанда Сакскобурготски, който въ августъ пристигналъ, назначилъ правителство на чело съ Стамболова и турилъ край на междуцарствието при благосклонностьта на западнитѣ сили и при енергичния протестъ и противодействие на Русия, която го прогласила за узурпаторъ.¹)

Тия събития въ България прибавили още единъ сѫщественъ и решителенъ елементъ къмъ сѫществуващитѣ вече такива за противоречие между църква и държава. Църквата не е могла да приеме и се съгласи съ насоката на държавната българска политика, която не само не се удобрявала отъ Русия, но извиквала острата опозиция на сѫщата и накрай — скѫсването на връзкитѣ между освободителката и освободеното българско княжество. По понятни и изтъкнати отъ насъ по-горе причини, църквата е била изобщо за отстѫпчивость и близко споразумение и единение съ Русия и осѫждала антируската политика на регентството и правителството, още повече че последната поставила на мѣстото на приятелството и единението съ православна Русия споразумението и сближението съ западнитѣ католишки сили. Екзаръ Йосифъ подържалъ най-близки отношения и връзки съ руското посолство въ Цариградъ, билъ е довѣрено лице на посланика Нелидовъ и съветвалъ да се направатъ отстѫпки на Русия, за да се спечели наново нейното разположение, защото иначе България се застрашавала отъ голѣми опасности. Това негово русофилско държане извикало недоволство и подозрение къмъ него въ австрийскитѣ дипломатически крѫгове, но сѫщо и у българското правителство²). Още по-прононсиранъ и активенъ русофилъ е билъ екзархийскиятъ делегатъ (1884—1887 г.) митрополитъ Климентъ, който явно проповѣдвалъ своитѣ

---

¹) С. Радевъ, Строителитѣ на съвременна България I и II т. София 1911.

²) С. Радевъ, ц. с. II 457. Тукъ писмо № II отъ 25. I. 87. А. Шоповъ, Д-ръ Ст. Чомаковъ. Сб. б. Ак. Н. XII. 1919, стр. 24—51.

русофилски убеждения. Той се обвинявалъ въ това, че въ време на сръбско-българската война конспиралъ противъ князъ Александра; следъ детронацията на 9. августъ 1886 г. той отслужилъ молебенъ и участвувалъ въ акламациитѣ на Русия отъ тълпата предъ руското агенство; следъ това той застаналъ като министъръ-председатель начело на временното правителство, което било образувано отъ детронаторитѣ русофили, за което въ последствие е билъ и арестуванъ.[1]) Другитѣ български архиереи, при всичко че не били прононсирани русофили, все пакъ изобщо споделяли схващанията на екзарха, че трѣбва да се прояви добра воля и се спечели наново благоволението на великата православна освободителка и били склонни повече къмъ русофилската опозиция. Варненскиятъ митрополитъ Симеонъ, погрѣшно считанъ за съмишленикъ на детронаторитѣ, е билъ изложенъ на нѣкои оскърбления, преследвания и съ съдействието на властьта дори билъ изгоненъ отъ епархията си,[2]) фактъ твърде характеренъ за настроението въ правителственитѣ кръгове спрѣмо църквата. Григорий Русчушки, който сѫщо не е билъ русофилъ, съветвалъ управителя въ Русчукъ къмъ отстѫпчивость и благоразумие къмъ руситѣ и къмъ генералъ Каулбарса, за да не ставатъ скандали.[3])

Добре, но тия схващания на църквата били въ рѣзко противоречие съ външната политика на правителството, което било недоволно отъ тая глуха, но поради влиянието на църквата всрѣдъ широкитѣ маси, не безопасна опозиция отъ нейна страна. Усилнитѣ времена налагали строга бдителность и при всичко, че не е имало отъ страна на църквата нѣкаква организирана опозиция, все пакъ правителството гледало съ безпокойство и подозрение на държането на църквата. Всичко това усложнявало още повече отношенията между държава и църква и прѣчило на нормалного развитие не само на държавата, но и на църквата. Синодътъ на българската църква отдавна не билъ вече свикванъ. На 20 юний 1886 г. екзархътъ наредилъ да се изберать синодални членове измежду архиереитѣ и поискалъ позволение и отпущане на кредитъ за разходитѣ за свикване въ София на Синода. Обаче правителството отказало и отложило свикването на Синода за неопредѣлено време. Този отказъ, колкото и да билъ основателенъ поради ненормалнитѣ условия, извикалъ недоволство въ църковнитѣ кръгове. Поради бунтове на ученицитѣ правителството закрило въ началото на септемврий Петропавловската духовна семинария при Лѣсковецъ [1]). Тая мѣрка, предприета безъ предварителното съгласие, дори безъ знанието на църквата, била изтълкувана като намѣса и посегателство на гражданската власть въ църковнитѣ работи, и извикала протеста на екзарха, който телеграфически поискалъ на 6. IX. да се свика св. Синодъ въ София, за да се занимае съ въпроса. Сѫщо и екзархийскиятъ делегатъ митрополитъ Климентъ съ две писма настоялъ за сѫщото, но получилъ отговоръ (9. IX. 86 г.), че „Мнистерскиятъ съветъ се занималъ съ въпроса и, като взелъ предъ видъ извънреднитѣ обстоятелства, въ които се намирало сега отечеството, намѣрило за необходимо да се отложи свикването на Синода за по-благоприятно време“.[2]) Съ нови писма до министра (12. IX. 86 г.) екзархътъ настоялъ пакъ за свикване на Синода и заявилъ, че „се поставятъ отъ страна на българското правителство препятствия за редовното функциониране на църквата и ще бѫде принуденъ енергически да протестира“, но и това не дало резултатъ. На 2 октомврий и 12 ноемврий последвали по сѫщия поводъ нови две писма на Климента до правителството и едва на 22 ноемврий билъ полученъ отъ последното благоприятенъ отговоръ за свикването на Синода. Последниятъ се събралъ въ София и на 22 декемврий държалъ първото си заседание подъ председателството на екзархийския делегатъ, м. Климента, и при участие на членоветѣ Григорий Русенски, Симеонъ Варненски и Константинъ Врачански [3]).

---

[1]) С. Радевъ, II 10, 11, 18, 224. Шоповъ, п. т. Ю. Трифоновъ, В. Друмевъ — Климентъ Браницки и Тусловски. София 1926, стр. 131 сл. „Свободно слово" бр. 12, год. II (1894). (Митрополитъ Климентъ и русофилството му).

[2]) С. Радевъ, II 309. П. Никовъ, Варно-Пресл. Симеонъ, 41. Хр. Връговъ, 204 сл. Вж. тукъ писмо № XVIII отъ 23. VI. 1888.

[3]) С. Радевъ, II 394.

Отъ печатанитѣ тукъ отъ насъ конфиденциални писма на австрийския агентъ въ Софиа — Буриянъ, които заслужаватъ особено довѣрие, предъ видъ близкитѣ отношения на сѫщия съ тогавашнитѣ български държавници и особено съ Стамболова — се вижда, че продължителното отлагане свикването на Синода се дължало на недовѣрието на правителството къмъ църквата и владицитѣ, „понеже имало опасения, че баронъ Каулбарсъ ще се опита да привлѣче сѫщо и тѣхъ въ крѫга на своята агитация, което би било все пакъ опасно, предъ видъ на известното становище на православния клиръ отъ една страна къмъ Русия, а отъ друга къмъ населението". Споредъ Бурияна, „правителството получило увѣрение, че владицитѣ ще оставатъ далечъ отъ дневната политика и ще влиятъ успокоително върху населението, а за по-голѣма предпазливость правителството предизвикало сѫщо едно писмо на екзархъ Йосифа, съ което се вмѣнява сѫщото като дългъ на владицитѣ". Че правителството е получило подобни увѣрения отъ църквата, това е възможно и вѣроятно, но писмото на екзарха до синодалнитѣ владици, за което говори Буриянъ, навѣрно тождествено съ онова отъ 10. XII., гласи малко по-другояче.

---

[1]) Протоколи на св. Синодъ за 1886 г. № 1 до 22. XII.

[2]) Протоколи на св. Синодъ, п. т. Ю. Трифоновъ, ц. с., стр. 114; сѫщо Протоколи на св. Синодъ за 1887 г. № 23 отъ 2. III.

[3]) Протоколи на св. Синодъ за 1886 г. № 1. Сѫщо Хр. Върговъ, ц. с. 198 слл.

Както въ заседанията на Синода, така и въ писмото на екзарха до синодалнитѣ по случай откриването, явно личатъ ненормалнитѣ отношения между църква и държавна власть и единъ глухъ ангонизъмъ между тѣхъ. Екзархътъ изказва своето убеждение, че *членоветѣ на св. Синодъ, при всичко че днешнитѣ обстоятелства и политически условия сѫ далечъ отъ да сѫ благоприятни най-вече за църквата, за доброто нейно устройство, ще съумѣятъ въ случай на нужда високо да защитятъ правата и достолепието на църквата*[1]). Австрийскиятъ агентъ Бурияна изрично бележи, че „схващанията на повечето синодални владици не сѫ приятелски къмъ правителството, че тѣ сѫ дори решително русофилски", че „правителството познава това настроение" и че „държането на владицитѣ му внушава неразположение"[2]).

Откритъ и започналъ работата си срѣдъ недовѣрие, недоволства, недоразумения и протести, Синодътъ продължилъ и изкаралъ заседанията си въ една тежка атмосфера на търкания и неприязънь между двѣтѣ власти. Още въ самото начало се появилъ поводъ за недоразумение между църква и държавна власть. Съ писмо отъ 22. XII. 86 г. министърътъ на външнитѣ работи и изповѣданията Начовичъ съобщилъ, че Министерскиятъ съветъ постановилъ, да се делегира членътъ на вакувската комисия Никола Михайловски като правителственъ представитель въ предстоящитѣ заседания на св. Синодъ[1]). Това е било едно нововъдение, съ което правителството се стремѣло да създаде въ България длъжностьта на оберъ-прокурора на руския синодъ, чрезъ което да постави църквата подъ свой надзоръ и опекунство. Това искане е било неприемливо за църквата не само по принципъ, но и поради самото лице: Н. Михаиловски се бѣ отличилъ въ миналото като защитникъ на противо-църковния законопроектъ на Др. Цанковъ и на цезаропапистични схващания[3]), а това обстоятелство го правило за случая още по-неудобенъ. Синодътъ е билъ крайно чувствителенъ къмъ правдинитѣ на църквата, както това се вижда отъ внесената отъ него въ протокола на първото му заседание поправка въ формулировката на секретаря Методий Кусевичъ, именно: вмѣсто „Заседанията на извънредната сесия на Синода на българската църква се откриха на 22. XII. 86 г. съ волята и по заповѣдь на Н. Бл. Екзарха и съ съгласието на правителството“, което е противно на Екзархийския уставъ и на църковнитѣ правила, той решилъ да се каже само: „Днесъ на 22. XII. 86 г. се откри настоящата извънредна сесия на св. Синодъ на българската църква“.[3]) Въодушевенитѣ отъ тоя духъ синодални не се съгласили на искането на правителството. Като взелъ предъ видъ: 1. че въ Екзархийския уставъ не е предвиденъ представитель на гражданската власть въ св. Синодъ; 2. че никога дотогава не е имало такава практика, а само въ случаи, когато сѫ били разглеждани въпроси, засягащи правителството и църквата, така въ 1880 и 1881 г., присѫтствувалъ е самъ министърътъ; 3. че правителството при известни въпроси може да има представитель, но подходяще лице; и 4. че Н. Михайловски е заемалъ наистина голѣми постове, но често е проявявалъ неразположение къмъ църквата и не подхожда, — Синодътъ отговорилъ, че св. Синодъ въ работи, засягащи правителството и църквата, съ удоволствие ще посрещне въ своитѣ заседания самия г. министра, но г. Н. Махайловски е неудобенъ и може да осложни само работитѣ.[4])

---

[1]) Протоколи на св. Синодъ отъ 1886, № 1.

[2]) Вж. тукъ писмо № II отъ 25. I. 87. Вж. сѫщо рапорта на Д-ръ Вълковича у С. Радевъ, ц. с. II 624.

---

[1]) Хр. Върговъ, ц. с. 200. Протоколи на св. Синодъ 1886 г. № 2 отъ 29 декемврий. Тукъ писмо № III отъ 7. IV. 87.

[2]) Вж. Дневницитѣ на II Обикновено народно събрание, II сесия, кн. I. София, 1881, стр. 863—4.

[3]) Протоколи на св. Синодъ 1886 № 1 отъ 22. XII. и № 2 отъ 29. XII.

[4]) Протоколи на св. Синодъ отъ 1886 г. № 2 отъ 29. XII. Тукъ писмо № III отъ 7. IV. 87.

Тоя отказъ на Синода извикалъ, разбира се, недоволство въ правителственитѣ кръгове, и създалъ още по-натегната атмосфера между двѣтѣ страни. Когато на 4 февруарий 1887 год. Синодътъ, следъ приключване разглеждането на бракоразводнитѣ дѣла, решилъ да се покани министра на вѣроизповѣданията да вземе участие въ заседанията при разглеждане на висящитѣ въпроси: 1. За положението на Стара-Загорската епархия; 2. За уреждане на духовнитѣ училища въ Княжеството; и 3. За подобрение материалното положение на свещеницитѣ — министърътъ не се отзовалъ. Засегнато отъ отказа на Синода, правителството почнало да оказва известно пасивно съпротивление по горнитѣ важни за църквата въпроси, а това увеличавало само натегнатостьта на отношенията между двѣтѣ страни[1]). Навѣрно, въ свръзка съ това нѣкои софийски вестници, близки до правителството („Независима България", „Македонски Гласъ"), въпрѣки военното положение и цензурата, значи съ съгласието на властьта, отправяли остри нападки и ругателства противъ църквата и религиознитѣ вѣрвания на българския народъ. Това принудило Синода да отправи до правителството едно доста остро писмо, съ което му напомняло, че трѣба да вземе мѣрки за прекратяване поруганията на народната вѣра, защото иначе ще се мисли, че преднамѣрено се предоставя на вестницитѣ да нападатъ праотеческата вѣра, а това ще накара св. Синодъ самъ да вземе нужнитѣ мѣрки[2]).

Тия търкания се отразявали, както подчертава въ едно свое конфиденциално писмо и австрийскиятъ агентъ въ София Буриянъ, върху решението на висящитѣ въпроси, изискващи взаимодействието на двѣтѣ страни[3]). Синодътъ се заелъ между това самъ съ разглеждане на въпроса за духовното образование и училища. Натоваренъ е билъ Варненския митрополитъ Симеонъ да проучи въпроса и докладва, което станало на 6 мартъ. Въ писмо отъ 19 декемврий 1886 г. Министерството на народното просвѣщение подържало, че управлението на държавнитѣ училища трѣба да се намира подъ негово ведомство, за да нѣма раздвоение, и само учителитѣ по духовнитѣ предмети да се назначаватъ отъ Синода. Синодътъ обаче решилъ сега да му отговори, че ако правителството желае да съдействува за постигане целитѣ на духовнитѣ училища, нужно е да предостави на църквата управлението на тия училища, като запази за себе си най-строгъ контролъ върху разходването на отпусканитѣ суми. Следователно, каквито да сѫ преговори за програмата на духовнитѣ училища и за откриване на духовно училище при Търновската гимназия, предлагани отъ министерството, сѫ безцелни, безпредметни и безплодни [1]).

---

[1]) Протоколи на св. Синодъ отъ 1887 г. № 15 отъ 4. II. Тукъ писмо № III отъ 7. IV. 1877.

[2]) Протоколи на св. Синодъ, п. т.

[3]) Ср. тукъ писмо № III отъ 7. IV. 87.

Въ тия чести спорове основниятъ въпросъ е билъ оня за границитѣ на конпетенцията на духовната и свѣтска власть, който изпѫкналъ още веднага следъ освобождението.

Тия търкания попрѣчили накрай на разрешаването на двата голѣми въпроса, силно и отдавна интересуващи и вълнуващи църквата: 1. за реорганизацията на духовнитѣ учебни заведения, и 2. за подобрение материалното възнаграждение на духовенството. [2]) При пасивната съпротива и противодействие на правителството Синодътъ е билъ безсиленъ да разреши самъ тия въпроси и предъ видъ на Великденскитѣ праздници отложилъ заседанията си. Обаче, преди да се разотидатъ, синодалнитѣ отправили до епархиалнитѣ началства едно окрѫжно, което е една обвинителна речь противъ правителството и единъ документъ за недоволството на църквата и за създаденитѣ натегнати отношения между църковна и държавна власти. Тамъ се четатъ следнитѣ мисли: „Една отъ главнитѣ грижи на св. Синодъ презъ тая му сесия е била да влѣзе въ споразумение съ надлежното министерство за справедливото уреждане на висящитѣ въпроси (за възнаграждението на свещеницитѣ и за духовнитѣ училища), но министерството отъ своя страна, заето, види се, съ анормалностьта на времето, презъ което прекарва днитѣ си отечеството ни, *не само не поиска да влѣзе въ преговори съ църквата, но не счете за добре и да отговори и на синодалната покана*, затова жизнениятъ въпросъ за подобрение положението на свещеницитѣ остана за голѣма скръбь на всинца ни неразрешенъ. *Св. Синодъ, принуденъ отъ тия хладни обноски на правителството* къмъ единъ въпросъ, който отдавна вълнува църква и държава, разгледа само въпроса за духовнитѣ училища, едното отъ които е вече закрито, и опредѣли, че ако правителството желае, щото тия училища да бѫдатъ въ полза на църква и народъ, трѣба да ги постави подъ прѣкия надзоръ на св. Синодъ“ [1]).

---

[1]) Протоколи на св. Синодъ 1887 № 24 отъ 6. III.

[2]) Ср. тукъ писмо № III отъ 7 IV 1887. Сѫщо Протоколи на св. Синодъ 1887 № 27 отъ 18. III.

Ясно е, че тя синодална сесия имала за сетнина още по-силно охладняване на отношенията между държавната и църковната власть. Въпѣрки настоятелнитѣ постѫпки на екзарха, да се позволи следъ праздницитѣ наново събирането на Синода, правителството отказвало дълго време, подъ предлогъ, че Синодътъ трѣба да се свиква въ Цариградъ, а не въ София. Едва следъ почти цѣли две години, на 1 декемврий 1888 г. позволение било дадено. [2]) Тия прѣчки обаче още повече дразнили църковнитѣ крѫгове и ги карали да гледатъ враждебно на държавната власть, която ги притискала.

Въ едно свое писмо австрийскиятъ агентъ Бурияиъ сочи, че една близка задача на българското правителство трѣба да бѫде чрезъ по-голѣми грижи да се постарае да привлѣче благоразположението на зле настроената българска църква. [3]) Обаче ставало тъкмо обратното. Види се, че самото правителство не е имало довѣрие въ църквата. То подозирало нейнитѣ водачи. Неблагосклонното държане на правителството тласкало обаче църквата къмъ русофилската опозиция и къмъ Русия, отъ която тя могла да очаква подкрепа въ защита на своитѣ права. При това положение представителитѣ на църквата не можеха освенъ да се стараятъ да запазятъ своитѣ връзки и добри отношения съруситѣ и нито можеха да удобрятъ, нито можеха да се солидаризиратъ съ русофобската политика на правителството. Така се доде до положението, че държавна и църковна власти по въпроса за външната политика застанали на противоположни гледища [4]). Регенството е било недоволно отъ владицитѣ заради тѣхното държане. [5]) С. Радевъ твърди, [6]) че събралиятъ се въ декемврий 1886 г. Синодъ въ София билъ се занимавалъ вмѣсто съ църковнитѣ работи съ политика и се обърналъ въ клубъ на бунтовници. Обаче, че това твърдение не отговаря на фактитѣ, се вижда ясно отъ едно писмо на австрийския агентъ Бурянъ, който, като съобщава на своето началство за закриване на синодалната сесия, казва дословно следното: „Отъ политическото държане на владицитѣ правителството можеше да бѫде напълно доволно; защото тѣ се държаха съвсемъ на страна отъ движението на деня, макаръ и да сѫ били подбуждани да агитиратъ не само отъ страна на русофилската опозиция, но така сѫщо, навѣрно . . . отъ тукашния френски представитель, г. Флешъ“ [1]). Обаче, че правителството е било тогава недоволно и се опасявало отъ църквата, се вижда отъ едно писмо на българския дипломатически агентъ въ Цариградъ Д-ръ Вълковича, който пише на министъръ Начовичъ: „Имахъ разговоръ съ Негово Блаженство върху поведението на духовенството въобще, и особено на Климента. Екзархътъ съжалява и осѫжда действията на Климента, обеща се да пише едно строго писмо на неговия намѣстникъ и да го призове на редъ и отстранение отъ политическитѣ борби. Обеща се тоже да изпроводи единъ енцикликъ до цѣлото духовенство, съ който да го покани да се държи далечъ отъ партизанскитѣ борби. Ще ли дѣдо Екзархъ да изпълни обещанието си, азъ се съмнѣвамъ . . . . . . Иначе не ми се ще да вѣрвамъ, че св. Синодъ ще иска да играе политическа роля“. [2])

---

[1]) Вж. сѫщия протоколъ № 24.

[2]) Протоколи на св. Синодъ за 1888 г. № 1 отъ 1 декемврий.

[3]) Ср. тукъ писмо № II отъ 25. I. 87 г.

[4]) С. Радевъ (Строителитѣ, II 623) обяснява русофилското държане на владицитѣ неосновательно съ стремежа имъ да бѫдатъ съ бѫдащия победитель. Ясно е, че то е имало въ основата си по-дълбоки причини.

[5]) С. Радевъ, Строителитѣ II. 623.

[6]) Ц. с. II 624.

Следъ прекратянето на заседанията на Синода и разотиването на синодалнитѣ натегнатостьта между църква и държава останала и се засилвала поради появилитѣ се търкания и недоразумения. Близкитѣ до правителството вестници пущали всевъзможни слухове, измислици и нападки по адресъ на църквата и Екзархията. Българската екзархия се била преобърнала на учреждение, въ което се работи противъ интереситѣ на страната, че била взимала активно участие противъ настоящето правителство въ България, че била раздавала руски рубли на емигрантитѣ и пр.“ [3]) Казахме вече, че Синодътъ протестиралъ предъ правителството за тая кампания. Екзархъ Йосифъ на 28. мартъ 1887 година сѫщо се отнесълъ до Д-ръ Чомакова въ Пловдивъ, оплаквайки се, оправдавайки се и протестирайки противъ сипанитѣ върху Екзархията обвинения. Той изтъква въ това свое писмо, че

---

[1]) Вж. тукъ писмо № III отъ 7. IV. 1887 г.

[2]) С. Радевъ, ц. с. II 624—25.

[3]) Вж. писмото на екзархъ Йосифа до Д-ръ Чомакова у А. Шоповъ, Д-ръ Ст. Чомаковъ. Сб. б. Ак. Н. XII. 1919, стр. 246. Сѫщо тукъ писмо № IV отъ 18. VI. 87.

„екзархийскиятъ делегатъ въ София е неговъ делегатъ само по чисто църковни дѣла; а вънъ отъ това той е действувалъ съвършенно независимо отъ екзарха, като български гражданинъ. Че той (екзархъ Йосифъ) винаги билъ противъ намѣсването на екзархийския делегатъ въ вѫтрешнитѣ политически и партизански работи на България. Но той нѣма власть да му забрани, защото конституцията дава граждански права и на духовнитѣ лица, така че Екзархията не може да имъ забрани да ги упражняватъ. Самъ той (екзархътъ) винаги се е държалъ вънъ отъ всѣка партия, като се задоволявалъ само да изказва мнението си, за което си навлѣкълъ негодуването на нѣкои крайни отъ интелигенцията. Но че отъ съединението на И. Румелия съ България правителствата въ София се мѫчатъ за голѣма пакость да намѣсятъ и Екзархията въ своитѣ вѫтрешни борби и да я направятъ орѫдие. Обвиняватъ ни, че не вдигаме отъ поста му въ София м. Климента, при всичко че знаемъ, че той е неприятенъ на българското правителство и действува противъ него. Но правителството никога не е поискало това официално. Освенъ това неговото вдигане отъ службата му може да стане само, ако се намѣри виновенъ отъ св. Синодъ. Ние сме били, казва екзархъ Йосифъ, на мнение, което отъ никого не сме крили, че е въ интереса на България, да се сдобримъ и да бѫдемъ въ добри отношения съ Русия, както и съ Турция. Такова е нашето убеждение, но ние винаги сме изказвали мнението си, безъ да предприемаме каквито и да било активни действия за неговото преобладаване и възтържествуване. Обвиняватъ ни, че сме издали нѣкакви окрѫжни по епархиитѣ противъ настоящата политика на правителството. Това е измислица. А за постѫпкитѣ на свещеницитѣ по епархиитѣ отговарятъ епархиалнитѣ архиереи, а не Екзархията [1]).

На това писмо на екзарха, което е характерно за отношенията на църквата и държавата, Чомаковъ отговаря едва на 4 май. Като се извинява за закъснението, Чомаковъ констатирва едно охладняване къмъ Екзархията въ българското общество. Причини за това той сочи: 1. Раздробяването на българското единство; 2. бездеятелностьта, въ която обвиняватъ Екзархията; 3. опитътъ на м. Климента да свали князъ Батемберга, когато сърбитѣ наближавали София и поведението му презъ августъ 1886 г. се всеобщо осѫждатъ. „Въобще поведението на духовенството не вдъхва довѣрие и се предполага да е съгласно съ онова на В. Пр. Климента и да взима le mot d'ordre отъ сѫщия източникъ“. 4. Сѫщинската причина е кризата отъ детронацията насамъ. . . Разногласието е пълно между насъ и освободителитѣ, съ които не можемъ вече да се споразумѣемъ и въ най-елементарнитѣ работи, до степень на баснята за агнето. Имаме две партии: едната иска да задоволи прищевкитѣ на руското правителство, а другата на всѣка цена да запазимъ своята независимость.Руситѣ искатъ да ни дадатъ князъ тѣхенъ поданикъ, министъръ на войната и на външнитѣ дѣла — руси, назначавани отъ Петроградъ. Масата на народа обаче иска да запази своята свобода и самостоятелность и само суровата сила може да наложи руската воля. Но руситѣ никога нѣма да станатъ угнетители и нарушители на волята на царя освободителя. Накрай Чомаковъ предлага на екзарха да се избере една депутация отъ високопоставени почтенни хора, на чело на която да застане самъ екзархътъ, да се яви предъ руския императоръ и ходатайствува за помирение. За това трѣбва да се иска предварително съгласието на правителството. Чомаковъ моли екзарха да му съобщи дали е съгласенъ [1]).

---

[1]) Вж. цитираното писмо у А. Шоповъ, ц. с. стр. 247—8. Сѫщо тукъ писмо № IV отъ 18. VI. 1887.

Отъ едно писмо на австрийския пловдивски консулъ, Погачеръ, ние узнаваме, че въ Пловдивъ националиститѣ обвинявали още екзарха въ това, че не подкрепилъ никакъ съединението предъ мѣродавнитѣ кржгове въ Цариградъ, че удобрилъ преврата на 9 августъ, ако и да не го е подкрепилъ. Че, споредъ частни съобщения отъ Цариградъ, следъ съвещание съ Драганъ Цанкова и неговитѣ приятели, екзархътъ билъ показалъ горното писмо на Чомакова на руския посланикъ Нелидовъ и го изтълкувалъ като доказателство, че българитѣ сж отчаяни и близо вече да се подчинятъ на Русия, съ което накаралъ сжщата да не отстжпва [2]).

На писмото на Чомакова екзархъ Йосифъ отговорилъ съ две писма отъ 16/5 май и 16 юний, които сж характерни за становището на българската църква въ онова време по палящитѣ дневни въпроси. Въ първото той отговаря и опровергава обвиненията отправени противъ Екзархията: че преследвала Мелетия Софийски и епископа Гервасия заради тѣхнитѣ политически убеждения; че нѣмала свой органъ печатенъ; че не успѣла да изпрати свои владици въ Македония. Екзархъ Йосифъ отхвърля да е ималъ всѣкакво участие въ действията на митроп. Климента къмъ князъ Александра и къмъ днешното правителство, които не удобрява, но не може публично да изкаже неудобрението си, за да не се рече, че е противъ Русия. Той не е ималъ възможность, нито е искалъ да влияе на владицитѣ въ това отношение. За недовѣрието на властвуващата партия въ България въ добритѣ намѣрения на руското правителство относно независимостьта и конституционната свобода на България, и на въпроса, дали приема да застане на чело на една депутация до руския царь, та да признае той България независима и свободна, е. Йосифъ отговаря, че последното би било голѣма честь за него, но не въ това е лѣкътъ. Следъ дългъ опитъ той (Йосифъ) дошълъ до убеждение, че Русия не иска да посегне на независимостьта на българското Княжество. България е малка държава и не може да не бѫде подъ влияние на Русия или Австрия. Русия е положила грамадни човѣшки и материални жертви за освобождението на България. Единственото, което тя иска, е да има своето влияние въ България, за да не го вземе на нейно мѣсто съперницата ѝ Австрия. Тя иска само признателность и довѣрие отъ българитѣ. Тя не иска руски воененъ министъръ, нито външното министерство на България; такива преди е имало по изрично искане на князъ Александра, който прѣвъ е поискалъ и ревизия на българската конституция. Тя иска князъ изъ Русия, защото не вѣрва, че единъ князъ изъ Германия или Австрия ще бѫде вѣренъ на интереситѣ на страната. Крайно печално е това подозрение на българското правителство къмъ Русия, което не се удобрява отъ никой честенъ човѣкъ чужденецъ, и което сѫ родили партизанскитѣ разчети и увлечения. Рускиятъ царь нѣма предпочитане за тая или оная партия, щомъ тя не опропастява бѫдещето народно. Лѣкътъ, споредъ екзарха, е въ това: владеещата партия да остави ината на страна, да престане чрезъ печата да оскърбява руския царь и народъ, да престане да утвърждава въ народа идеята, че царьтъ искалъ да пороби България, да престане да бие и затваря ония българи, които изказватъ своитѣ съчувствия къмъ Русия, да съзнае, че дължи на руския царь почтителна признателность, а на руския народъ братска любовь, и тогава отношенията между руси и българи сами по себе си ще се поправятъ. Така и хиляди депутации не помагатъ, искатъ се дѣла. Приканва Чомакова да влияе върху интелигенцията, за да влѣзе тя въ тоя единствено спасителенъ пѫть за отечеството. Тогава екзархътъ съ радость ще застане начело на една депутация отъ личнитѣ мѫже на всички партии, за да иска прошка отъ царя.

---

[1]) А. Шоповъ, 247—51.

[2]) Ср. тукъ писмо № IV отъ 18. VI. 1887.

Както се вижда отъ второто писмо на екзарха, тия увѣрения за намѣренията на Русия той получилъ отъ посланика ѝ Нелидовъ, следъ като изложилъ предъ него опасенията на властвуващата партия за независимостьта на България. Въ втора една среща Нелидовъ му съобщилъ, че Царьтъ напълно удобрилъ даденитѣ отъ него увѣрения, именно: „че руското правителство не иска да окупира България, не иска да си я присъединява, не иска да я туря подъ свой протекторатъ, не иска следователно да посѣга нито на нейната независимость, нито на конституционната ѝ свобода. Всичко що иска Русия е, князътъ на България да не е човѣкъ, който да става орѫдие на тая или оная велика сила противъ Русия, българската войска да е дисциплинирана, за да може да пази свободата и независимостьта на страната, и една конституция ревизирана отъ едно Велико народно събрание въ смисълъ, каквото се признава за необходимо отъ всичката здравомисляща и просвѣтена часть на народа“. Всякои българинъ, значи, не може освенъ да желае да се свърши тая криза. „Но каквото и да правятъ, тоя режимъ е невъзможенъ и осѫденъ на смърть; защо прочее да се оставя да се провлача за вреда на цѣлъ народъ?“ По-нататъкъ екзархътъ изтъква, черуситѣ сѫ огорчени отъ поведението на българитѣ, чувствуватъ се подиграни, и има опасность да не би руското обществено мнение и руската политика да станатъ благоприятни за сърбитѣ, които агитиратъ и правятъ пропаганда въ Македония, дето да бѫдатъ подкрепени отъ руситѣ. И „единъ день народътъ горко ще проклина ония, които водятъ днешната политика спрѣмо Русия. Време е да се промѣни курсътъ: така и партията ще се избави отъ натрупанитѣ досега грѣхове“. Ако обаче нашитѣ следватъ да слушатъ съветитѣ на Австрия и Англия, на които интересътъ е да пакостятъ на Русия, екзархъ Йосифъ се страхува, че ще загубимъ Македония¹). За нещастие тия думи на екзархъ Йосифа излѣзоха пророчески. И днесъ, когато окото търси причинитѣ на близкитѣ народни нещастия, следата води въ онова минало.

Горнитѣ две писма на екзархъ Йосифа отразяватъ добре отрицателнитѣ схващания на Екзархията и на българската църква по отношение на русофобската правителствена българска политика въ онова време. По въпроса за външната българска политика църква и държава сѫ стояли така на противоположни становища, а това увеличавало още повече търканията и противоречията между тѣхъ. Апелътъ на екзарха останалъ безъ отгласъ.

Тия така изложени схващания на екзарха сѫ станали достояние и на регенството, защото Чомаковъ е билъ съмишленикъ на правителствената партия; въ последствие презъ май—юний правителството прекратило отпущаната обикновено на Екзархията правителствена субсидия. Екзархътъ се оплакалъ за това нѣколко пѫти, но пакъ продължавалъ дотогавашното си поведение. Споредъ както съобщилъ на австрийския агентъ Буриана самъ Стамболовъ, по порѫка на Нелидова Йосифъ предприелъ предъ него една повѣрителна постѫпка, за да препорѫча на регентството едно прѣмо разбирателство съ Русия при изключване на другитѣ сили, но получилъ решителенъ отказъ и напомняне, да се държи далечъ отъ политиката, защото въ противенъ случай той не ще може вече да разчита нито на материална, нито на морална подръжка отъ България²).

---

¹) Ат. Шоповъ, ц. с. 256—57.

²) Ср. тукъ писмо № V отъ 19. VI. 1887 г.

Изглежда, че тая постжпка на екзарха е тождествена и свързана съ съобщението на Погачеръ, австрийски пловдивски консулъ, че екзархъ Йосифъ наредилъ да се свика, именно по съвета на Чомакова, едно събрание на българитѣ въ Цариградъ, изказалъ въ него готовность да застане при известни условия на чело на една депутация до Царя и накаралъ да се вземе едно решение, въ което това се изтъква като желателно. Предложения въ тоя смисълъ били предадени въ София на регентитѣ чрезъ г. Константиновичъ, секретарь на българската агенция въ Цариградъ, и то безъ предварително знание на агента Д-ръ Вълковича. Регентитѣ обаче не се съгласили на това и осждили тая постжпка на секретаря Константиновичъ, като му предписали за въ бждаще най-строго съгласие съ Д-ръ Вълковича като ржководна нишка [1]).

Това раздвоение и антагонизъмъ между църква и държава, пренесено и на политическа почва, получило въ близкитѣ следъ това събития нова подхрана. На 25 юний 1887 г. Великото народно събрание въ Търново избрало за български князъ Фердинандъ Кобурготски. Пристигането на новия князъ въ България дало поводъ на българската църква да застжпи наново своето становище по въпроса за отношенията съ Русия, и то по начинъ, който извикалъ не само недоволство, но и възмущение, и раздразнение у правителственитѣ кржгове. Не само поради своето явно русофилство, но и по своето положение като екзаршески делегатъ, митрополитъ Климентъ е билъ поставенъ въ центра на събитията. Когато князъ Фердинандъ на 10 августъ 1887 г. пристигналъ въ София, Климентъ отслужилъ молебенъ, следъ който се обърналъ къмъ княза съ една патетическа речь, въ която, следъ като отдалъ похвала и признателность за жертвитѣ на Русия за свободата на България, изтъкналъ привързаностьта на българския народъ къмъ освободителката и го поканилъ въ единение съ него да работи за помирение и сближение съ сжщата. — Тая речь извикала силно недоволство въ правителството. Въ нѣмски преводъ тя е била съобщена и на австрийското правителство отъ австрийския агентъ Бурияна, който изказва при това очакването, „че тя ще даде най-подиръ поводъ за една по-строга постѫпка спрѣмо митрополита, който чрезъ своитѣ нежелани политически манифестации тъй често е извикалъ недоволство“ [1]). Къмъ това се прибавило и друго. Дотогава българскитѣ архиереи, начело съ екзархийския делегатъ, споменували при богослужението руския царь. Следъ пристигането на князъ Фердинанда, тѣ се намѣрили предъ въпроса, дали да споменуватъ и него, бидейки инославенъ и при това силно отхвърлянъ отъ Русия, и решили въпроса отрицателно, което е било едно косвено непризнаване на сѫщия отъ страна на църквата [2]). Презъ септемврий правителството подсказало, че не желае поменуването на руския царь при богослужението, обаче митрополитъ Климентъ продължавалъ да прави това [3]).

---

[1]) Вж. тукъ писмо № IV отъ 18. VI. 87. — Горнитѣ сведения Погачеръ събралъ отъ самия Константиновичъ и затова тѣ заслужаватъ довѣрие, при всичко че екзархъ Йосифъ нищо не споменува за всичко това въ писмата си до Д-ръ Чомаковъ.

Обаче при тогавашното тежко положение правителството се предпазвало още отъ това, чрезъ крути мѣрки да извика разривъ и съ църквата. Нѣщо повече. Отъ двореца билъ направенъ въ началото на октомврий опитъ да бѫде привлѣченъ екзархийския делегатъ, митрополитъ Климентъ, когото считали като главенъ виновникъ за това направление на църквата. Въ двореца се пръсналъ ужъ слухъ, че митрополитъ Климентъ билъ изказалъ намѣрение да поиска ауденция у княза. По тоя поводъ княжескиятъ секретарь, Тъпчилещовъ, сигурно по нареждане на своя господарь, посетилъ Климента и му обяснилъ, че той по силата на своя църковенъ санъ, не се нуждае отъ това да проси ауденция, но че въ всѣко време може да се яви при княза. Новината за това посещение била съобщена отъ княжеския лѣкарь Д-ръ Руселъ на нѣкои чужди кореспонденти, които я разгласили телеграфически въ печата. Ауденцията обаче не се състояла, защото митрополитътъ заявилъ на Тъпчилещовъ, че и сега, както и по-рано, той не чувствува никаква нужда да се представи на княза. Цензурата обаче отказала да пропусне опровержението на новината. Агентътъ Буриянъ, отъ едно писмо на когото научаваме тия подробности, забелязва по-нататъкъ: „Поведението на цензурата, както и постѫпката на княжеския секретарь показватъ въ всѣки случай, че едно приближение на митрополита би се погледнало охотно въ двореца и въ правителственитѣ кржгове. Подобно сближение би премахнало въ всѣки случай едно мжчно положение, защото, при всичко че митрополитътъ не се радва на никакъвъ личенъ престижъ, все пакъ неговото политическо държане е изворъ на мжчнотии за правителството и на такова едно положение, на което по нѣкакъвъ начинъ трѣбва да се тури край Едно спонтанно сближение на митрополита би било най-простото решение, и затова слухътъ дори за него биде посрещнатъ съ малко прибързано задоволство на съответното мѣсто“ [1]).

---

[1]) Ср. тукъ писмо № VI отъ 25. августъ 1887 г. „Духовна Култура“ кн. 16—17, стр. 61.

[2]) М. Арнаудовъ, Митрополитъ Климентъ, стр. XX, 371, 404, 413, 415.

[3]) Ю. Трифоновъ, ц. с. 135.

Изглежда, че чрезъ тая извикана визита на екзархийския делегатъ при княза правителството е целило да изкара църквата отъ нейната резерва и съ тоя актъ да добие отъ нейна страна едно косвено признание на създаденото чрезъ избора на Фердинанда положение, което било непризнавано и силно атакувано отъ руска страна. Забележително е, че правителството поставило сжщо такова искане на Синода нѣколко месеца следъ това, презъ декемврий 1888 г., и то съ сжщата цель [2]). Отказътъ обаче на митрополитъ Климента показалъ, че църквата нѣма намѣрение да промѣни своята позиция и да сътрудничи въ това отношение на правителството, поне докато Климентъ е билъ делегатъ. Лавиращитѣ въ известна степень, приведени отъ насъ писма и стжпки на екзархъ Йосифа, за които самъ Климентъ се оплаква [3]), и въ които екзархътъ не одобряваше въ нѣкои работи поведението на своя делегатъ, създавали сигурно у правителството впечатление, че Климентъ е главниятъ виновникъ за направлението на църквата. Правителството решило поради това да го отстрани на всѣка цена. Съ огледъ обаче къмъ неговия племеникъ, влиятелния майоръ Хр. Поповъ, началникъ на бригада въ София, къмъ него все пакъ се отнасяли съ търпение [4]). Между това кампанията въ пресата противъ църквата не преставала; особено екзархийскиятъ делегатъ, митрополитъ Климентъ, е билъ прицелна точка на остри нападки на правителствената преса [5]). Изгонениятъ отъ епархията си съ съдействието на властьта Варно-Преславски Симеонъ, билъ принуденъ да стои въ Русчукъ презъ цѣлата 1887 г. и предъ заплашванията на правителственитѣ партизани, които се благоприятствували отъ властьта, не можелъ да се върне въ епархията си, въпрѣки протеститѣ на църквата и екзарха [1]). На 6 октом. министерскиятъ съветъ решилъ, да не признава вече Климента за екзархийски делегатъ, да се прекѫснатъ всѣкакви сношения на правителството съ него, да се покани въ срокъ отъ една седмица да замине въ епархията си и, ако не стори това, да му се прекѫсне плащането на заплатата. Това решение е било съобщено съ писмо отъ 12 октомврий на делегата и на самия екзархъ. Въ писмото до последния се хвърляла вината за усложняването на църковнитѣ работи върху делегата Климента, който се обвинявалъ, че се занимавалъ съ политика: „Презъ последната (1887) година Климентъ се мѣси въ политиката и неговитѣ стремежи къмъ постигане политически цели преминала всѣка граница, разбира се, въ ущърбъ на уреждането на църковнитѣ дѣла, за тѣхния добъръ вървежъ и за църковната дисциплина. Занятието съ политиката и постигане на известни политически цели не може да бѫде съвмѣстно съ добросъвѣстността и строгитѣ архипастирски обязаности“ [2]).

---

[1]) Ср. тукъ писма № VIII отъ 23. X. 87 г., и № VII отъ 18. X. 87 г.; сжщо писмото на Фердинанда до Григория Русенски отъ 31. XII. 1888 год. у Арнаудовъ, Климентъ Търновски, стр. 418.

[2]) Вж. споменитѣ на Варно-Преславски Симеонъ за Климента у Арнаудовъ, стр. 243; п. т. 406.

[3]) Вж. писмото на Климента до Григория отъ 24. II. 89 г. у Арнаудовъ, ц. с. стр. 445 сл.

[4]) Ср. тукъ писмо № X отъ 30. X. 87 г.

[5]) Вж. в. „Свобода“ бр. 78, отъ 29 августъ 1887 г., бр. 104 отъ 26 ноемврий 1887 г.

Екзархътъ отговорилъ на правителството, че обвинението и уволнението на единъ владика отъ законната му служба може да стане не отъ свѣтската власть, а отъ св. Синодъ и иска неговото свикване. Екзархъ Йосифъ се обърналъ и къмъ цариградския австрийски посланникъ Каличе, изложилъ му своитѣ отношения къмъ м. Климента и останалитѣ членове на българския епископатъ, които иматъ не само църковно, но и държавно-гражданско положение и права, въ които той не може да се мѣси или да влияе — всѣки трѣба самъ за себе си да прецени, какъ да упражни своитѣ права и задължения, и не бива да се очаква отъ екзарха да дава политически директиви на клира да поддържа правителството или опозицията; че ако църквата клони винаги къмъ опозицията, то е, защото правителствата никога не изпълнили поетитѣ къмъ клира задължения; че българското правителство иска отъ него поради политическитѣ разногласия съ м. Климента да се намѣси и го накаже, което не му се следва, освенъ ако то представи на Екзархията основателни оплаквания. Обаче Каличе отказалъ да посрѣдничи въ тоя смисълъ въ София, още повече че екзархътъ билъ близъкъ съ руското посолство[1]. Понеже Климентъ, следъ размѣна на мисли съ другитѣ синодални, продължавалъ да стои въ София и заявилъ, че може да замине или по заповѣдь на екзарха или на сила, употрѣбено било надъ него насилие: една тълпа правителствени партизани нахлула на 9 ноемврий въ митрополията и го обругала и заплашила съ саморазправа, ако не напусне столицата. Явилъ се следъ това и софийския градоначалникъ и отъ името на правителството го поканилъ да замине до следния день, иначе го заплашилъ, че на сила ще бѫде изгоненъ. Поставенъ предъ насилието, Климентъ протестиралъ и съобщилъ на екзарха, че се принуждава да напусне столицата. Екзархътъ телеграфически протестиралъ за тия насилия предъ правителството и натоварилъ митрополитъ Кирила да приеме отъ Климента делегатството и управата на Софийската епархия[2].

---

[1]) Хр. Върговъ, Конст. 204—5. П. Никовъ, ц. с., стр. 41. Ср. сѫщо тукъ писмо № XVIII отъ 23. VI. 88.

[2]) Хр. Върговъ. ц. с. 201—2; вж. тукъ телеграма № IX отъ 25. X. 87 г.

Отъ единъ докладъ на австрийския цариградски пратеникъ ние узнаваме, че Нелидовъ е настоявалъ предъ екзархъ Йосифа да не се съгласява съ искането на българското правителство за отнемане делегатството отъ Климента, обаче българския цариградски агентъ Д-ръ Вълковичъ убедилъ екзарха да стори това, като го заплашилъ въ противенъ случай съ прекѫсване отъ страна на правителството на получаваната отъ Екзархията държавна субсидия[3]. Австрийското правителство съветвало въ София умѣреность въ третирането на опозиционно настроения български клиръ, като сочело на възможни опасности[4].

Следъ като получилъ позволение да отложи за малко заминаването си, за да уреди работитѣ си, м. Климентъ напусналъ столицата и на 5 декемврий пристигналъ въ престолния си градъ

---

[1] Ср. тукъ писмо № III отъ 22 XI. 87 г.

[2] Хр. Върговъ, Конст. 203. Ю. Трифоновъ, ц. с. стр. 136–7. Вж, тукъ писмо № X отъ 30. X. 1887 г., сѫщо № XI отъ 19. XI. 87 г., № XII отъ 22. XI. 87 г. и № XIV отъ 24. XI. 87 г.. Сѫщо така писмото на Климента до Григория отъ 24. II. 89 г. у Арнаудовъ, ц. с. стр. 446.

[3] Ср. тукъ писмо № XVI отъ 29. XI. 87 г.

[4] Ср. тукъ писмо № XV отъ 25. XI. 87 г.

Търново[1]), дето билъ изложенъ на нови неприятности и му било забранено отъ гражданската власть да служи[2]).

Тия събития не могли да не усилятъ недоволството и раздразнението всрѣдъ църковнитѣ крѫгове противъ правителството. Отношенията между двета страни станали неприязнени и още повече се усложнили съ последвалитѣ следъ това презъ следващата година нови волни и неволни недоразумения[3]). Въ всѣки случай тия случки, съ които завършвала 1887 година и които унижавали църквата и я поставяли подъ насилието на държавната власть, не предвещавали нищо добро за развитието на отношенията на двета власти. Събитията презъ 1887 г., а особено насилственото отстранение на екзархийския делегатъ отъ столицата бѣха предвестникътъ на разрива презъ следващата година. И ние четемъ въ протокола още на първото заседание на Синода отъ 1 декемврий 1888 год. знаменателнитѣ думи: „св. Синодъ съжалява, че министерството пречи на редовното негово функциониране и изказва желание, щото занапредъ църквата да не се спира въ своята дейность отъ подобни незаконни действия на гражданската власть“[4]) — думи, които явно вече сочатъ предстоящата буря.

Сѫщностьта на въпроса при тия непрекѫснато растящи търкания е била въ разграничението сферата на компетенцията на двета власти. Тая не само църковна но и държавна проблема не е била разрешена тогава, нито по-късно, а е останала и до днесъ открита, и не веднъжъ е дала, дава, а въ бѫдаще още повече ще дава причина и поводъ за смущения и сблъскновения между двета страни.

---

[1]) Ср. тукъ телеграма № XVII отъ 30. XI. 87 г. Ю. Трифоновъ, В. Друмевъ, стр. 137.

[2]) Вж. писмото на Климента у Арнаудовъ, ц. с. 447.

[3]) Ю. Трифоновъ, ц, с. 138. П. Никовъ, Варно-Преславски Симеонъ, стр. 47.

[4]) Протоколи на св. Синодъ за 1888 г. № 1 отъ 1. XII.

ПРИЛОЖЕНИЯ.

№ I.

№ 3 E Sofia, 11 Jänner 1887.

Hochgeborner Graf,

Die bulgarischen Bischöfe sollten noch im verflossenen Monat October hier sich zu einer Synode behufs Erledigung laufender kirchlicher Angelegenheiten vereinigen. Es wurde ihnen aber ein Aufschub aufgenöthigt, da man befürchtete, dass Baron Kaulbars versuchen würde auch sie in den Kreis seiner Agitation hereinzuziehen, was bei der bekannten Stellung des orthodoxen Klerus einerseits zu Russland, andereseits zu der Bevölkerung immerhin bedenklich gewesen wäre.

Vor einer Woche ist nun die Synode, bestehend aus fünf bulgarischen Bischöfen unter dem Vorsitz des Metropoliten Clement hier zusammengetreten, und wird voraussichtlich keinen Anlass geben zu einem Abschweifen von den rein kirchlichen Angelegenheiten, die sie beschäftigen.

Die Regierung hat die Versicherung erhalten, dass die Bischöfe durchdrungen sind von ihrer Aufgabe der Tagespolitik ganz ferne zu bleiben und auf die Bevölkerung beruhigend einzuwirken. Befindet sich auch in der Versammlung ein oder das andere streitlustige Element, so ist die Mehrzahl unter Führung des Metropoliten von Rustschuk entschlossen die Discussion vom politischen Gebiete fern zu halten.

Zu grösserer Vorsicht hat die Regierung auch ein Schreiben des Exarchen Msgr Joseph veranlasst, in welchem den Bischöten dieselbe Enthaltsamkeit zur Pflicht gemacht wird.

So kann auch diese Synode zu einem nicht zu unterschätzenden Mittel gemacht werden um im Lande durch den Clerus das beruhigende Bewusstsein zu verbreiten dass es normal regiert und dass auch seinen geistlichen Interessen dieselbe ungestörte Fürsorge gewidmet wird, wie seinen materiellen Bedürfnissen.

Genehmigen Euere Excellenz den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht

Burian.

Seiner Excellenz Herrn Grafen Kalnoky
etc. etc. etc. in Wien.

№ II.

№ 4 G Sofia, 25 Jänner 1887.

Hochgeborner Graf!

Die Bischofssynode, deren Zuzammentritt ich Euer Excellenz mit gehorsamsten Bericht vom 11 d. Mts Z. 3. D. anzuzeigen die Ehre hatte, nimmt ihren ruhigen Verlauf und bisher keine bemerkenswerthen Momente geliefert. Die Regierung ist bei derselben durch einen verlässlichen Commissär vertreten und wacht streng darüber, dass die Versammlung der bulgarischen Kirchenfürsten bei ihren eigenen Angelegenheiten bleiben. Die Gesinung der meisten Bischöfe ist der Regierung nicht freundlich, ja entschieden russopfil. Dieser Ton des Episcopates kommt vom Haupt der bulgarischen Kirche, dem Exarchen Joseph der intime Beziehungen zur russischen Botschaft in C-pel pflegt.

Es hat übrigens keine der Regierungen, die bisher das Fürstenthum verwaltet haben, etwas dafür gethan, die Zufriedenheit des Clerus zu erwecken. Die Liberalen haben kirchlichen Angelegenheiten aus dem Prinzipe eines unreifen Radicalismus keine Aufmerksamkeit geschenkt. Zankoff hat, wie alles, so auch die Bischöfe tyrannisiren wollen, sodass diese auch ihm und seinen Anhängern nicht grün sind. Die Bulgaren sind überdies im Allgemein wenig Religionseifrig, und so kam es, dass allein dem Klerus, der zur Zeit der Türkenherrschaft der Horn nationaler Bestrebungen war, die Aera des freien Bulgariens keine günstige Wendung in seiner Lage gebracht hat. Die Bischöfe sowie der niedrige Klerus sind materiell gedrückt und geniessen sehr wenig Ansehen.

Es ist begreifflich dass unter solchen Umständen der bulgarischen Geistlichkeit Russland als das Ideal orthodoxer Zustände vorschwebt und dass sie geneigt ist alles Heil von dort zu erwarten. Es wird auch entsprechenden Ortes nicht verabsäumt haben solche Hoffnungen in ihr lebendig zu erhalten.

Die Regierung kennt nicht nur diese Stimmung, sondern sie sieht sogar wie ein lange unbeachtetes Versäumniss seine üblen Früchten zeitigt.

Man hegt übrigens keine Befürchtungen vor Agitationen durch den Klerus. Die Bischöfe sind gewarnt und man hält sie für zu klug als dass sie sich unnothwendigerweise Repressalien zuziehen wollten. Aber das ist sicher, dass wenn die Russen je nach Bulgarien hereinkommen, es an dem Brod und Salz der Geistlichkeit bei ihrem Empfange nicht fehlen würde.

Hoffentlich werden diejenigen, die Bulgarien regieren, die Unbehaglichkeit die ihnen die Haltung der Bischöfe jetzt immerhin einflösst nicht vergessen, und wenn wieder normale Zustände im Fürstenthume herrschen dem Klerus die nöthige Fürsorge wiedmen.

Genehmigen etc. Burian.

S. E. H. Gr. Kalnoky, Wien.

№ III.

№ 17 D
Vertraulich.

Sofia, 7 April 1887.

Hochgeborner Graf!

Die bulgarischen Bischöfe haben die Synodalarbeiten, zu welchen sie seit 3 Monaten vereinigt waren, beendigt und die Hauptstadt bereits verlassen. Einen Theil ihrer Agenda, Alles was die Ausübung der höheren geistlichen Gerichtsbarkeit betraf, haben sie erledigt, andere wichtige Angelegenheiten hingegen vertagen müssen, so namentlich die Reorganisirung der geistlichen Lehranstalten und Seminarien. Diese sind in vollständigem Verfalle, aber es konnte eine Einigung zwischen der Regierung und den Bischöfen sogar über die wesentlichen Principien ihrer Neuconstituirung nicht erzielt werden.

Der Verkehr mit der Regierung blieb überhaupt während der ganzen Dauer der Synode ungeregelt. Herr Natschövits, der auch das Cultur Portefeuille verwaltet, wollte die Regierung bei der Bischofsversammlung durch einen Comissar vertreten lassen und wählte hiefür den Professor Michailovski, Mitglied der im verflossenen Jahre zusammengetretenen Commission zur Revision des ostrumelischen Statuts.

Die Bischöfe waren schon an und für sich unzufrieden mit dieser Neuerung. Herrn Michailovski aber wollten sie, als einen Mann von nicht genug orthodoxer Gesinnung, nicht annehmen. Die Regierung blieb bei ihrer Wahl und unter diesen Verhältnissen litten sodann alle jene Angelegenheiten, welche ein Zusammenwirken der Synode mit der Regierung erheischten.

Mit der politischen Haltung der Bischöfe konnte die Regierung volkommen zufrieden sein. Sie hielten sich gänzlich abseits von den Bewegungen des Tages, trotzdem sie zur Agitation nicht nur seitens der russophilen Opposition, sondern wie nach vorliegenden Belegen kaum zu bezweifeln, indirect auch durch den hiesigen französischen Vertreter, Monsieur Flesch, aufgemuntert worden sind.

Genehmigen etc.
Burian.

S. Ex. dem Herrn Crafen Kalnoky,
Wien.

№ IV.

Philippopel, d. 18 Juni 1887. № 21

Hochgeborner Graf,

In den hiesigen nationalen Kreisen wurde die Haltung des bulgarischen Exarchen Joseph während der letzten Krisen seit Längerem abfällig beurtheilt. Man beschuldigt das Exarchat, die Sache der Union an den massgebenden Stellen in Constantinopel keineswegs verfochten, dagegen an allen gegen die nationale Unabhängigkeit geplanten Unternehmungen Antheil genommen und den Staatsstreich von 9 August 1886 gebilligt, wenn nicht unterstützt zu haben.

Wie dem auch sei, dürfte der nachfolgende authentische Sachverhalt, der in die letzten Tage fällt, geeignet sein, die politische Rolle des Exarchen im gegenwärtigen Momente zu kennzeichnen.

In einem Schreiben an den Präsidenten der hiesigen Patriotenliga, Herrn Tschomakoff, der bekanntlich seinerzeit an der Gründung der bulgarischen Nationalkirche hervorragenden Antheil hatte, beklagte sich der Exarch über die Angriffe der bulgarischen Presse gegen ihn, die ungerecht wären, da er sich an den politischen Parteikämpfen nicht betheiligt habe.

Herr Tschomakoff erwiederte hierauf, er glaube an die Versicherung S. H. des Exarchen, an den letzten politischen Kämpfen der Bulgaren, trotz der so kritischen Lage, keinen Antheil genommen zu haben; jedoch halte er denselben in seiner Eigenschaft als Bulgare und Patriot für berufen, wie es in seiner Macht stehe, zur baldigen Lösung der jetzigen Krise beizutragen; nehme er diese Aufgabe auf sich, so werde ihn das bulgariche Volk als einen Heiligen verehren.

Wie private Mittheillungen aus Constantinopel besagen, habe der Exarch nach vorausgegengenen Beratschlagung mit Zankoff und dessen Freunden obiges Schreiben Herr von Nelidoff vorgewiesen und als Beweis dafür interpretirt, dass die Bulgaren selbst an ihre Lage verzweifeln und nahe daran seien, sich Russland zu unterwerfen. Auf solche Weise habe er dazu beigetragen, dass letzteres auf seine Forderungen beharrte.

Auf das Schreiben Herrn Tschomakoffs antwortete der Exarch in einem längeren, bis jetzt noch nicht in die Oeffentlichkeit gedrungenen Briefe, in dessen Inhalt ich Einsicht bekommen konnte. Er bemerkt darin dass jetzt die Absendung auch von tausend Deputationen nach St. Petersburg nichts nützen würde, da Russland von den Bulgaren nicht mehr blosse Worte der Dankbarkeit und Ergebenheit, sondern dies beweisende Thaten erwarte. Er (der Exarch) würde nur dann an die Spitze einer Deputation an den Czar treten, wenn die jetzige Rerierungspartei vorerst ihre Anhänglichkeit an Russland auf dieselbe Weisse darthun würde, wie die Opposition, die gegenwärtig hiefür schwere Leiden erdulde.

Gleichzeitig liess jedoch der Exarch, wie ich vertraulich erfahre, im Wege der bulgarischen politischen Agentie in Constantinopel eine Versammlung dort lebender Bulgaren veranstalten, drückte derselben seine Bereitwilligkeit aus, unter gewisser Bedingungen an die Spitze einer Deputation an den Czar zu treten, und veranlasste dieselbe zu einer Resolution, in welcher dies als wünschenswerth bezeichnet wurde. Eröffnungen in diesem Sinne wurden durch Herrn Constantinovich, Secretär der bulgarischen Agentie, ohne Vorwissen des Herrn Dr Vulkovich den Regenten nach Sofia übermittelt. Letztere gingen auf dieselben nicht ein und verfehlten nicht, wie aus den Aüsserungen des vor einigen Tagen auf der Rückreise nach Constantinopel passirenden Secretärs der

Agentie hervorgeht, die Connivenz der Letztern gegenüber dem Exarchen zu desavouiren und derselben in Hinkunft das strengste Einvernehmen mit Dr Vulkovich als Richtschnur vorzuschreiben.

Gleichlautend berichte ich nach Constantinopel.

An S. Excellenz Herrn Grafen Kalnoky etc. Wien.

Geruhen etc.
Pogatscher.

№ V

№ 27 D. Sofia, 19 Juni 1887.

Hochgeborner Graf,

Die russische Botschaft in Constantinopel hat sich neuerlich wieder bemüht, den allerdings überschätzten Einfluss des Exarchen in Bulgarien zu Gunsten der russischen Politik auszunützen. Msgr Joseph unterhielt denn durch Correspondenzen mit Gesinnungsgenossen namentlich in Philippopel, von denen indess die hiesige Regierung Kenntniss hatte. Die Folge war, dass schon seit einiger Zeit die übliche Regierungssubvention bei dem Oberhaupte der bulgarischen Kirche ausblieb. Der Exarch beschwerte sich hierüber wiederholt, anstatt aber aus dieser Massregel die klare Nutzanwendung für sein Benehmen zu ziehen, that er kürzlich, wie mir H. Stambuloff selbst mittheilte, eine vertrauliche Demarche bei letzterem im Auftrage Herrn von Nelidoffs um der Regentschaft eine directe Verständigung mit Russland unter Beiseitelassung der anderen Mächte zu empfehlen. Die Antwort des Regenten war eine kräftige Zurückweisung und eine ernste Ermahnung an den Kirchenfürsten sich von der Politik ferne zu halten, widrigenfalls er weder auf die materielle noch auf die moralische Unterstützung Bulgariens mehr zu rechnen hätte.

Genehmigen etc.

S. Ex. H. Gr. Kalnoky, Wien Burian.

№ VI

№ 40 Sofia, 25 August 1887.

Hochgeborner Graf,

Da die Ansprache welche Metropolit Clement beim Einzuge des Prinzen Ferdinand an diesen in der Kathedrale gehalten, in den Zeitungsberichten nicht umfassend mitgetheilt sein dürfte, so erlaube ich mir dieselbe anliegend in genauer Übersetzung ganz ergebenst zu unterbreiten.

Wie es heisst wird diese Rede endlich Anlass bieten zu einem strengeren Vorgehen gegen den Metropoliten, der so häufig durch seine unerbetenen politischen Manifestationen Anstoss geregt hat.

Genehmigen etc.

S. Ex. H. Gr. Kalnoky, Wien Burian.

Ad № 40 Sofia, 25 August 1887.

Ansprache des Metropoliten Clement an den Prinzen Ferdinand, gehalten in der Kathedrale am 22 August 1887.

Willkommen Königlicher Prinz,

Mit Freude begegnet Dir hier in unserer Hauptstadt das bulgarische Volk! Es freut sich dich in unserer Mitte zu sehen. Es hat dich schon vor deiner Ankunft geliebt, weil es wusste, dass du ein ehrlicher edler Mann bist, dass du erlauchteten Verstand, festen Charakter und ein gutes Herz besitzt. Das bulgarische Volk hat daran geglaubt, und hat sich nicht geirrt. Du hast glänzende Beweise dafür geliefert, denn du hast die Ehrlichkeiten und die guten Eigenschaften des bulgarischen Volkes gepriesen. Dieses Volk ist jetzt dein Volk!

Unter anderen Tugenden besizt das bulgarische Volk auch jene die Dankbarkeit heisst. Deine Aufrichtigkeit und Offenherzigkeit haben diese Eigenschaft des bulgarischen Volkes richtig erkannt; dein gerader und weitblickender Geist hat die Seele des Volkes und deren Gefühle, dessen innigste Wünsche und theuerstes Streben erraten!

Die Worte die du angesichts der ganzen Welt ausgesprochen hast: „dass wir nie vergessen dürfen, welche tiefe Dankbarkeit das bulgarische Volk Russland schuldet“ und „dass ich in Bulgarien stets Russland vor Augen haben werde“; diese Worte klingen als ob sie aus der tiefsten Seele des bulgarischen Volkes kämen, und wahrhaftig Fürst, nie soll das vergessen werden, was Russland für Bulgarien gethan hat.

Unser Volk hat und wird nie vergessen, dass es, wenn es heute Freiheit und Unabhängigkeit geniesst; dass wenn es aus 500 jähriger Sklaverei befreit wurde, es dies den Strömen Blutes verdankt, dass die Söhnen des grossen Russland für uns vergossen haben, und den unzähligen Opfern die Russland für das Wohl Bulgariens nicht sparte.

Dieses Volk, Fürst, ist fest davon durchdrungen, dass es notwendig ist, dass sich zur Bewahrung der Freiheit und Unabhängigkeit, welche mit russischen Opfern erkauft wurden; zur Befestigung des bulgarischen Thrones; zum Ruhme der bulgarischen Krone, für den Fortschritt und Entwicklung und zur Erreichung einer wolkenlosen Zukunft — jene Abgründe schliessen, welche durch Zufall und gegen den Willen des Volkes zwischen dem Befreier und Befreiten gähnen. Es möge die natürliche Innigkeit der Beziehungen zwischen zwei Brüdervölkern, von welchen das eine für das andere sein Blut vergossen hat, wiederhergestellt werden! Es möge uns die Liebe und das Vertrauen unserer Befreiermacht und ihres grossen Monarchen wiedergegeben werden! Das ist der heisseste Wunsch des bulgarischen Volkes, das ist dessen tiefste Überzeugung; das ist sein eingewurzelter Glaube: und Du Fürst hast mit deinen vielbedeutenden Worten diese erhebenden und wahre Gefühle gut geheissen, Du Fürst hast sie mit deinem Herrscherwort sanctionirt. Das bulgarische Volk ist überzeugt, dass Du diese Wünsche, die ja auch die deinen sind, verwirklichen wirst. Desswegen, Fürst, liebt dich das bulgarische Volk seit Du bulgarischen Boden betreten hast; desswegen jubelt es Dir zu und freut sich Dich in seiner Mitte zu sehen; desswegen bietet es Dir in bulgarischer Gastfreundschaft und Offenherzigkeit das „Dobre došel“ (Willkommen!).

Folge, Fürst, dem Wege der durch die Geschichte und das 500 jährige Leiden des Volkes geweiht ist! Folge diesem Wege und das bulgarische Volk wird stets und heiss zu dem allmächigen Gott beten, dass er Dich führe und Dich mit seiner allmächtigen Rechten in der Dir bevorstehenden schwierigen aber edlen Aufgabe, die Du grossmüthig auf dich genommen, unterstütze. Folge diesem Wege, welcher einzig im Einklange ist mit den wahren bulgarischen Interessen, und dann Fürst kannst Du überzeugt sein, dass die Treue und Ergebenheit des edlen und ehrlichen bulgarischen Volkes immer mit Dir und Gottes Segen über Dir sein werden.

Amen.

№ VII

№ 4685 Telegramm Sofia 18 October 1887.

Ciffre. № 149.

Die von den Journalen gebrachte Nachricht von einer Audienz des Metropoliten Clemens beim Prinzen entbehrt jeder Grundlage. Der Kirchenfürst hat keine hierauf bezügliche Demarche gethan.

№ VIII

№ 53 E. Sofia, 23 October 1887.
Vertraulich.

Hochgeborner Graf,

In Ergänzung meines chiffrirten Telegramms vom 18 d. Mts Z. 149 habe ich die Entstehung der sensationellen Nachricht von einem angeblich beabsichtigten Besuche des Metropoliten Clement beim Prinzen Ferdinand Nachstehendes gehorsamst zu melden.

Es hatte im Palais gerüchtweise verlautet, dass der genannte Metropolit die Absicht geäussert hätte um eine Audienz beim Fürsten anzusuchen. Aus diesem Anlasse begab sich der bulgarische Secretär des Prinzen, Herr Taptschilestoff, ob aus eigenem Antriebe oder aus Weisung seines Herrn, ist mir nicht bekannt, zu Monseigneur Clement um ihn aufzuklären, dass er vermöge seiner kirchlichen Würde nicht um eine Audienz anzusuchen brauche, sondern jederzeit beim Fürsten erscheinen könne. Der Metropolit antwortete hierauf Hr. Taptschilestoff, dass er jetzt ebensowenig wie früher das Bedürfniss fühle sich dem Fürsten vorzustellen.

Vor dem eben geschilderten Besuche jedoch hatte der in der Umgebung des Prinzen befindliche Dr Russell mehreren hier weilenden Correspondenten schon auf das oberwähnte Gerücht hin mitgetheilt, dass der Metropolit um eine Audienz angesucht habe. Angesichts der Quelle, aus der sie die Nachricht erhielten, zweifelte nun keiner der Correspondenten an deren Richtigkeit, und sie wurde in die Welt hinaustelegraphiert.

Die Audienz des Metropoliten blieb jedoch aus und bald wurden die Berichterstatter gewahr dass sie mystifizirt worden waren. Sie wollten natürlich die Meldung dementiren, da geschah aber das Merkwürdige dass die Zensur, die sich dermalen in der Person des Ministers des Aussern Dr Stransky verkörpert, und die jene Nachricht ohne Kritik hatte passieren lassen, die Berichtigung nicht durchliess, so dass sie ihren Weg nur verspätet in die Presse wird finden können.

Die Vorgangsweise der Zensur, sowie die Demarche des fürstlichen Sekretärs zeigen jedenfalls, dass man eine Annäherung des Metropoliten im Palais und in Regierungskreisen gerne gesehen hätte. Eine solche hätte jedenfalls eine heikle Situation aus der Welt geschafft, denn geniesst auch der Metroqolit gar kein persönliches Ansehen, so is sein politisches Verhalten doch eine Quelle von Verlegenheiten für die Regierung und ein solcher Zustand, dem sie in irgend einer Weise ein Ende wird bereiten müssen. Eine spontane Annäherung des Metropoliten wäre die einfachste Lösung, und desshalb wurde selbst das Gerücht einer solchen mit einer etwas voreiligen Befriedigung betreffenden Ortes begrüsst.

Genehmigen etc.
S. Ex. H. Gr. Kalnoky etc., Wien. Burian.

№ IX

Telegramm
№ 152. Chiffre.
Sofia, 25 Oktober 1887.

Da der Metropolit Clemens die Funktionen eines Delegierten des Exarchen nicht mehr bekleidet, so wurde er nunmehr von der Regierung angewiesen, sich wieder in seine Diöcese nach Tirnova zurückzubegeben.

№ X

№ 54 D.
Sofia, 30 October 1887.

Hochgeborner Graf,

Im Nachhange zu meinem gehorsamsten Chiffre-Telegramm № 152 vom 25 d. M. habe ich die Ehre Euer Excellenz zu melden, dass Metropolit Clement der an ihn gerichteten Aufforderung Sofia zu verlassen nicht gesonnen zu sein scheint Folge zu leisten. Er soll geantwortet haben, dass er nur auf Befehl des Exarchen, oder der Gewalt weichend abreisen könne.

Die Regierung wird es wohl vermeiden Gewaltmassregeln gegen den ungefügigen Kirchenfürsten anzuwenden. Dazu ist ihr die ganze Sache nicht wichtig genug, Prinz Ferdinand würde auch kaum darein willigen. Ueberdies lässt man gegen den Metropoliten auch gewisse Rücksichten walten wegen seines Neffen, des einflussreichen Majors Popoff, derzeit Commandanten der Brigade von Sofia. Man hegt jetzt die Absicht, wenn Msgr Clement bei seiner Weigerung beharrt, ihn aller seiner Bezüge verlustig werden zu lassen.

Ebenso unklar wie das Verhältniss zu dem Metropoliten überhaupt ist auch seine Stellung als Delegierten des Exarchen. Es war dies nie ein officiell erichtetes Amt, sondern zur beiderseitigen Bequemlichkeit war Msgr Clement vom Exarchen betraut, wie eine Art diplomatischer Vertreter, die Beziehungen zur bulgarischen Regierung zu vermitteln. Nun hat letztere wohl schon längst ihren diesbezüglichen Verkehr mit dem Metropoliten abgebrochen, und alle ihre Angelegenheiten mit dem Exarchat direct verhandelt, aber Msgr. Clement betrachtet sich nichtsdestoweniger nach wie vor als Delegierten des Exarchen, der seinerseits auch viel zu sehr sich in russischen Fahrwasser befindet um gegen den Metropoliten offen aufzutreten.

Genehmigen etc.

S. Ex. H. Gr. Kalnoky, Wien. Burian.

№ XI

№ 59 F. Sofia, 19 November 1887.

Burian препраща до Kalnoky докладъ за заседанието на българското Народно Събрание, на кратко разбира се. Въ него четемъ за заседанието па 12 ноемврий 1887 год.

„3). D. Kozeff interpelliert den Minister des Aussen und des Cultus über Metropolit Clement, ob er noch Stellvertreter des Exarchen sei, und ob es richtig ist, dass die Regierung den Merropoliten aufgefordet habe Sofia zu verlassen“.

№ XII

Telegramm
№ 163. Chiffre.
Sofia, 22 November 1887.

Gestern hat sich eine Gruppe von Deputierten und Bürgern zum Metropoliten Clement begeben, um diesen aufzufordern, Sofia gemäss dem Befehle der Regierung zu verlassen. Der Metropolit erklärte, dass er von ihnen keine Weisungen zu empfangen habe, worauf die Deputation drohte, dass man ihn zur Abreise zwingen würde.

№ XIII

№ 81 E. Constantinopel, 22 November 1887.

Hochgeborner Graf,

Ein längerer Besuch den mir kürzlich der bulgarische Exarch, Joseph, machte, galt lediglich der Darlegung seines Verhältnisses zu dem Metropoliten Clement und der Unzulässigkeit der Zumuthungen, welche die bulgarische Regierung stellt, indem sie die Massregelung des genannten Kirchenfürsten und nominellen Stellvertrers des Exarchen von ihm begehrt.

Nach diesen Ausführungen beschränkte sich sein Verkehr mit dem Metropoliten Clement, sowie mit den anderen Mitgliedern des bulgarischen Episcopats legiglich auf Gegenstände der kirchlichen Administration. Eine Censur oder gar eine Disciplinargewalt über das politische Verhalten der betreffenden Persönlichkeiten, welche nicht bloss eine kirchliche, sondern auch eine staatsbürgerliche Stellung einnehmen, kommen ihm nicht zu. Jeder müsse für sich beurtheilen, wie er seine politischen Rechte und Pflichten ausüben wolle, und es dürfe von dem Exarchen daher nicht erwartet werden, dass er dem Klerus politische Directiven gebe und ihm vorschreibe, die Regierung oder die Opposition zu unterstützen. Dies habe er auch nicht gethan. Es sei eine Thatsache, dass der Clerus sich unter jeder Regierung mehr zur Opposition gehalten hat, und dies komme daher, dass keine Regierung ihre gegen den Klerus übernommenen Verbindlichkeiten erfült habe, während die Opposition stets liberal in ihren Zusagen sei. Es wäre sehr unbillig ihn für diese durch die thatsächlichen Verthälnisse hinreichend erklärliche Haltung des bulgarischen Episcopats verantwortlich zu machen. Die gegenwärtige Regierung wolle diess nicht einsehen, und muthe ihm, aus Anlass ihrer politischen Differenzen mit dem Metropoliten Clement eine Einmischung zu, welche ihm nicht zukomme. Dieselbe möge, wenn sie begründete Klagen gegen den letzteren hat, sie dem Exarchate gegenüber formuliren; und nur dann würde er in die Lage kommen, darüber eine Entscheidung zu treffen.

Ich erwiderte dem Herrn Exarchen, dass ich seine Mittheilungen mit Interesse entgegennähme, jedoch nicht in der Lage wäre, davon der bulgarischen Regierung gegenüber Gebrauch zu machen. Es sei ein Prinzip des K. K. Cabinets, sich in innere und zumal kirchliche Angelegenheiten anderer Länder nicht einzumischen. Umso weniger könnte eine bezügliche Mittheilung an die gegenwärtige Regierung erfolgen, mit der wir nicht in einem normalen, sondern in einem lediglich auf die laufenden Geschäfte beschränkten Verkehr stehen.

Ich ging hierbei von der Annahme aus, dass Euerer Excellenz in dem Conflicte zwischen Mgr. Clement und der bulgarischen Regierung keine andere als eine vollkommen reservirte Rolle genehm sein dürfte und glaubte in meinen Aüsserungen gegen den Exarchen schon aus dem Grunde die grösste Vorsicht üben zu sollen, als derselbe mit der russischen Botschaft auf ziemlich vertrauten Fusse zu verkehren pflegt, und es mir nicht ausgeschlossen erschien, dass er über seine Unterredung mit mir dort Mittheilung machen würde.

Seiner Excellenz Herrn Grafen
Kalnoky etc., Wien.

Genehmigen etc.
Calice.

№ XIV

Telegramm
№ 166. Chiffre.

Sofia, 24 November 1887.

In geheirner Kamersitzung wurde heute ein von 80 Deputierten gezeichneter Antrag in 9 Punkten zur Versetzung des Ministeriums Karawelow in den Anklagestand eingebracht und von der Sobranje gut geheissen. Derselbe gelang im Plenum.

Herr Stambulow sagte mir gestern, dass ihm der Ministerprocess sehr unerwünscht dazukam, wegen des möglichen Eindrucks nach aussen, er jedoch gegen die sehr starke Bewegung in der Kammer nichts thun könne.

Immerhin glaube er, dass nach einem diessfälligen Beschlusse der Sobranje die Durchführung des Processes sich lange hinausziehen und möglicherweise ganz im Sande verlaufen dürfte. Wie er sich das praktisch vorstelle, darüber gab mir der Ministerpresident keine Aufklärung.

Ueber einen von der bulgarischen Regierung gestern telegraphisch betriebenen Auftrag des Exarchen verlässt Metropotit Clement morgen Sofia unter Protest.

Baron Hirsch trifft übermorgen auf der Durchreise nach C-pel ein.

№ XV

№ 2

Weisung an H. Burian in Sofia
Wien 25 November 1887.

Между другото четемъ и следното:

„Besondere Vorsicht wäre namentlich in der Behandlung des oppositionellen bulgarischen Klerus zu empfehlen, wenn ich auch die Missstimmung gegen Msgr. Clement als eine leicht begreiffliche anerkennen muss. Gerade kirchliche Angelegenheiten bieten im gegnerischen Lager den willkommensten Anhaltspunkt um die öffentliche Stimmung gegen das bestehende Regime aufzuhetzen“.

№ XVI

№ 82 B. Constantinopel, 29 November 1887.

Hochgeborner Graf,

Следъ като говори за разговора си и действията на Цариградския български посланикъ Вълковичъ, накрай продължава:

„Er war es, welcher den Exarchen Joseph, ungeachtet seiner Widerstrebung, dazu vermocht hat, den Metropoliten Clement von seinen Functionen als Exarchatsvertreter zu entheben, und zur Rückkehr in seine Metropolie aufzufordern.

Monsignor Joseph befand sich zwischen zwei Feuern, den dringenden Abmahnungen des russischen Botschafters und den Insinuationen des Herrn Vulcovich, welcher es aber in der Hand hatte, ihm die Dotation sn sperren, ein Argument, welches über die russophile Zaghaftigkeit des Exarchen schliesslich den Sieg davontrug.

An Seine Excellenz H. Grafen
Kalnoky etc., Wien.

Genehmigen etc.
Calice.

№ XVII

Telegramm
№ 267. Chiffre.

Sofia, 30 November 1887.

Metropolit Clement hat für seine Abreise einen kleinen Aufschub zur Ordnung seiner Angelegenheiten erhalten.

Baron Hirsch hat seine Route geändert und kommt nicht über Sofia.

№ XVIII

Warna, den 23 Juni 1888.

Hochgeborner Graf,

Monsignore Simeon, bulgarischer Metropolit von Varna und Preslav, ist vorgestern nach langer Abwesenheit aus Rustschuk hieher zurückgekehrt um seine kirchlichen Functionen wieder zu übernehmen.

Der Genannte hatte sich nach dem Ereignisse von 9/21 August 1886 als Anhänger der provisorischen Regierung des Monsignore Clement und der russophilen Partei erwiesen; als der national-patriotische Verein in Folge dessen eine Agitation gegen ihn einleitete und ihn schriftlich auffordern liess, Varna zu verlassen, zog er sich nach Rustschuk zurück. Die Verwaltung der Diöcese leitete an seiner statt ein Erzpriester.

Der Anlass oder Vorwand zu seiner Rückkehr gab eine von seinen Anhängern hier, darunter dem Gastwirte Karabatak und einigen Advocaten propagierte Adresse, die fast ausschliesslich in den untern Bevölkerungsklassen Unterzeichner fand und in welcher Metropolit Simeon gebeten wurde in seine bischöfliche Residenz wieder zurückzukehren.

Seine Ankunft erfolgte beinahe unbemerkt ohne irgend welche Kundgebung zu veranlassen. Dagegen wäre nicht ausgeschlossen, dass es bei der morgigen sonntäglichen Function in der Kathedrale zu Demonstrationen kommen könne.

Auch darf man auf die Haltung gespannt sein, welche die Regierungs- und Municipalbehörden gegenüber den antinationaler Tendenzen bezichtigten, kirchlichen Würdenträger beobachten werden.

Gleichlautend berichte ich nach Sofia.

Geruhen Euer Excellenz den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht zu genehmigen.

Vice Consul Rudolf Pogatscher.

An Seine Ex. hochgeb. Gr. Gustav Kálnoky von Köröspatok. . . .
Min. d. k. Hauses und d. Aeussern, Wien.

— Consul Hurter отъ Варна пише на Kalnoky на 23 януарий 1889 г. (Wiener Staatsarchiv), че митрополитъ Симеонъ се очаква да се върне въ Варна. Обаче не се знае неговото мѣстопрѣбивание, отъ Враца кѫде е изпратенъ.

— На 25 януарий 1889 г. сѫщиятъ съобщава, че митрополитъ Симеонъ билъ въ Бургасъ. (Wiener Staatsarchiv).

— На 31 май 1889 г. той пише. Вчера имало молебенъ и парадъ за имения день на князъ Фердинанда и добавя: „Hervorzuheben wäre nur, dass Metropolit Simeon seiner opositionellen Gesinnung wieder dadurch Ausdruck gab, dass er unter Vorschützung eines Unwohlseins es ablehute den Gottesdienst zu celebrieren“. (Wiener Staatsarchiv).

RÉSUMÉ

Zum Trifonov's Autsatz.

Die Nachricht des syrischen Presbyters Konstantinos von dem Siege des kans Isperich über die Bysantiner.*)

Es handelt sich in dem obigen Aufsatz um eine Nachricht, die uns in der XVI. Akte der VI. ökumenischen Synode überliefert ist.

In dieser Akte wird es u. a. berichtet, dass ein gewisser syrische Presbyter Konstantinos, welcher dank der Fürsprache des Strategen und Patrikios Thedoros im Konzil Zutritt bekommen hat, sein Bedauern darüber äusserte, dass ihm nicht noch zu Anfang (ἀπ'ἀρχῆς) das Wort gegeben sei, damit er einen versöhnenden Vorschlag über die Frage nach dem Willen und Handlungen Christi beantrage. Er sei überzeugt, dass wenn er rechtzeitig zu Wort gekommen wäre, den Byzantinern das, was sie in jenem Jahre (ἐφέτος) im Kriege mit Bulgarien erlitten haben, erspart wäre.

In vorliegender Arbeit analysiert und erläutert Trifonow diese Mitteilung und berichtigt auf deren Grund die Überlieferungen Theophanes und Nikephoros, sowohl über die Ursache der byzantinischen Niederlage, als auch über das Jahr, in welchem sie stattgefunden hat. Zuerst erörtert er die Umstände, welche die Berufung des VI. Konzils veranlasst haben. Dieses Konzil erklärte sich entschieden gegen den Monothelismus, welcher hauptsächlich in Syrien und Mesopotamien verbreitet war, und verurteilte am 7. März 681 den syrischen (antiochenischen) Patriarchen Makarios. Dies verursachte aber eine starke Unzufriedenheit im asiatischen Heere, welches gerade zu dieser Zeit in Mœsia stand, um gegen die an den Donaumündungen erschienenen Bulgaren zu kämpfen. Indem Trifonow die Worte des syrischen Presbyters vor dem Konzil analysiert, kommt er zu der Schlussfolgerung, dass die wirkliche Ursache für die Niederlage des byzantinischen Heeres gegen die Bulgaren bei der Donaumündung die Unzufriedenheit der byzantinischen Reiterei von der Verurteilung und Degradation des Patriarchen Makarios und von der Verdammung der von ihm verteidigten Monotheliten-lehre gewesen ist. Kaiser Konstantinos IV Pogonatos verliess das Schlachtfeld nicht um der Heilbäder willen, wie Theophanes und Nikephoros berichten, sondern um das der Reiterei so verhasste Konzil zu verabschieden. Darum wollten auch die Führer der Reiterei nicht kämpfen, sondern kehrten um, wielleicht mit der Absicht das Konzil zu überfallen und auseinanderzutreiben. Der schnelle Rückzug vor den angreifenden Bulgaren verwandelte sich bald in eine wilde Flucht und führte zu einer furchtbaren Niederlage. Die Daten der Konzilsitzungen und besonders jener Sitzung, in welcher Presbyter Konstantinos sprach, näher betrachtend, kommt der Verfasser zu der Überzeugung, dass die Niederlage des byzantinischen Heeres im Früjahr 681 stattgefunden habe. Nach Theophanes war sie im Jahre 6170 seit Weltschöpfung, welches nach der alexandrinischen Zeitrechnung dem Jahre 679—680 nach Christi Geburt entspricht, da er nach eigenen Berechnungen falsch annimmt, dass die VI. ökumenische Synode im 12. Regierungsjahre des Kaisers Konstantinos Pogonatos getagt habe, während die Tagung tatsächlich im 13. Jahre stattgefunden hat, wie das aus den Akten des Konzils zu ersehen ist. Dieser Fehler von Theophanes hat ihn gezwungen auch andere Ereignisse um 1 Jahr zurückzuverlegen. In Bezug auf den Frieden zwischen Konstantinos Pogonatos und Isperich nimmt Trifonow an, dass er Ende 681 geschlossen worden sei und zwar nach Konzilschluss. Er begründet seine Annahme auf Theophanes Mitteilung, im 6173 Weltjahre (681-2 n. Chr.) habe Konstantinos Pogonatos seine Brüder Herakles und Tiberius der Kaiserwürde verlustig erklärt. Nach Logothets Chronik, hatten letztere einen Aufstand gegen den Kaiser erhoben, wurden aber besiegt. Trifonow meint, der schmachvolle Frieden mit den Bulgaren habe den Anstoss zu diesem Aufstand gegeben. Letzterer misslang, weil die Entrüstung des Volkes in Konstantinopel über dem Frieden nicht stark genug war. Die den Bulgaren abgetretene Mœsia war in Wirklichkeit für Byzanz längst verloren und befand sich in den Händen der Slaven. Der beste Beweis dafür sind die Akten des

---

*) Това résumé се отнася къмъ статията на Йорданъ Трифоновъ (вж. тукъ стр. 199) и е поставено тукъ по независящи отъ Редакцията причини.

VI. ökumenischen Konzils, unter deren Signaturen nicht eines einzigen Bischofs aus Mœsia figuriert; sogar aus Thracia findet man solche nur aus den südlichsten Teilen.

Also kommt der Verfasser auf Grund der obenerwähnten Mitteilung in der XVI. Akte des VI. ökum. Konzils zu dem Schluss, dass die Bulgaren unter Isperich die Donau nicht im Jahre 679, wie bisher allgemein angenommen wurde, sondern erst Ende 680 überschritten haben, das durch religiöse Uneinigkeiten geschwächte byzantinische Heer im Früjahr 681 geschlagen und den siegreichen Frieden mit dem Kaiser Konstantinos Pogonatos Ende desselben Jahres, nach Schluss des VI. ökum. Konzils, geschlossen haben.

ВЕСТИ И ОЦЕНКИ

1. Herodot. VIII 140—144.

Правилното разрешение на въпроса за народностьта на старитѣ македонци зависи не само отъ безпристрастното и подробното изучаване на остатъцитѣ отъ тѣхния езикъ, но и отъ това на историческитѣ известия за тѣхъ. Само едновременното използване на тѣзи два вида извори може да ни доведе, ако не до самата истина, то поне близо до нея.

Докато остатъцитѣ отъ езика на старитѣ македонци сѫ отчасти събрани и изтълкувани, макаръ и не задоволително отъ Sturz, Fick, Hoffmann и др., а не рѣдко и отдѣлни думи сѫ били предметъ на особени изучвания, то известията за македонцитѣ у старитѣ писатели не сѫ още събрани изцѣло, нито подложени на подробна оценка. Дори сведенията на така добре познати писатели като Херодотъ, не сѫ още събрани и изтълкувани, нито пъкъ сравнени помежду имъ, за да се установи възъ основа на тѣхъ по-точно мнението на древнитѣ по този въпросъ.

Ето едно мѣсто изъ историитѣ на този гръцки писатель, което не е било взето подъ внимание до сега при разглеждането на македонския въпросъ. Херодотъ разказва въ VIII 140—144, че персийскиятъ полководецъ Мардоний изпратилъ македонския царь Александъръ I (498—454), който стоялъ презъ гърко-персийскитѣ войни на персийска страна, да иде при атинцитѣ съ мирно предложение. Александъръ I се явилъ въ атинското народно събрание, гдето съобщилъ мирното предложение на персийския царь и посъветвалъ атинцитѣ да го приематъ, защото тѣ едва ли биха могли да издържатъ по-дълго време тази война и освенъ това (140 β 4) *ἀλλὰ πείθεσθε· πολλοῦ γὰρ ὑμῖν ἄξια ταῦτα, εἰ βασιλεύς γε ὁ μέγας μούνοισι ὑμῖν Ἑλλήνων τὰς ἁμαρτάδας ἀπιεὶς ἐθέλει φίλος γενέσθαι.*

Спартанцитѣ, съюзницитѣ на атинцитѣ, като узнали, за какво е дошелъ Александъръ въ Атина, уплашили се да не би да бѫдатъ принудени да водятъ сами войната, ако атинцитѣ се помирятъ съ персийския царь, и изпратили въ атинското народно събрание пратеници, които да говорятъ противъ мирното предложение. Атинцитѣ изслушали и спартанскитѣ пратеници и отговорили най-напредъ на македонския царь. Тѣ отхвърлили персийското мирно предложение и помолили Александра да не идва повече при тѣхъ съ такива предложения защото (143, 3) *οὐ γάρ σε βουλόμεθα οὐδὲν ἄχαρι πρὸς Ἀθηναίων παθεῖν, ἐόντα πρόξεινόν τε καὶ φίλον.* А на спартанцитѣ казали, че тѣ не трѣбва да се безпокоятъ, понеже атинцитѣ никога не ще станатъ приятели на перситѣ и не ще имъ дадатъ по този начинъ възможность да поробятъ Елада поради редъ причини, а най-вече, защото (144, 2) *αὖτις δὲ τὸ Ἑλληνικόν, ἐὸν ὅμαιμόν τε καὶ ὁμόγλωσσον, καὶ θεῶν ἱδρύματά τε κοινὰ καὶ θυσίαι ἤθεά τε ὁμότροπα, τῶν προδότας γενέσθαι Ἀθηναίους οὐκ ἂν εὖ ἔχοι.*

Отъ това мѣсто изъ Херодотовитѣ истории се вижда достатъчно ясно, че атинцитѣ не сѫ смѣтали нито Александра I, нито самитѣ македонци за гърци. Защото иначе, тѣ едва ли биха казали, че тѣ не желаятъ да направятъ зло на Александра, само понеже той билъ тѣхенъ *πρόξεινός τε καὶ φίλος*, ами щѣха да изтъкнатъ сѫщата оная причина, която ги е възпирала да изневѣратъ на спартанцитѣ — еднаквата народность. Че това мѣсто у Херодота действително така трѣбва да се разбира, се вижда преди всичко отъ думитѣ на македонския царь, който самъ заявява, че, ако атинцитѣ се помирятъ съ персийския царь, то тѣ ще бѫдатъ единствени отъ гърцитѣ (*μούνοισι ὑμῖν Ἑλλήνων*), на които великиятъ царь е станалъ приятель. Следователно Александъръ, който въ сѫщность е приятель на персийския царь, не смѣта себе си за гръкъ, или поне не смѣта за такива македонцитѣ, които той ясно отдѣля отъ гърцитѣ въ V книга на Херодота (20, 4) като казва за себе си, че билъ *ἀνὴρ Ἕλλην, Μακεδόνων ὕπαρχος.*

Още по-ясно ще ни стане становището на атинцитѣ спрямо Александра и македонцитѣ въ разгледанитѣ по-горе глави, ако се вземе подъ внимание това, което Херодотъ ни разказва въ V 22, 2 за хеланодикитѣ, които не искали да допустнатъ Александра I да вземе участие въ Олимпийскитѣ игри, когато той пожелалъ, понеже го смѣтали за варваринъ (*Ἀλεξάνδρου γὰρ ἀεθλεύειν ἑλομένου καὶ καταβάντος ἐπ' αὐτὸ τοῦτο οἱ ἀντιθευσόμενοι Ἑλλήνων ἐξεργόν μιν, φάμενοι οὐ βαρβάρων ἀγωνιστέων εἶναι τὸν ἀγῶνα ἀλλὰ Ἑλλήνων.*). Следователно въ случая състезателитѣ гърци застѫпвали не едно особено, свое мнение, но общо-гръцкото мнение за негръцкия характеръ на македонцитѣ, сподѣляно, както видѣхме по-горе, и отъ атинцитѣ. Че това мнение не е било създадено за случая се вижда не само отъ собственитѣ признания на Александра I, но и отъ родословнитѣ спекулации на Хесиода (fr. 5 ed. Ržach) и на Хеланикъ (F Gr Hist I, 126 fr. 74), както и отъ историческитѣ известия следъ Херодота чакъ до следъ Александра Велики.

Естествено това мнение не ще да е било лишено отъ каквито и да е било по-дълбоки основания, особено, когато то е било застѫпвано при случаи и отъ самия македонски владетель.

Ако се зададе сега въ свръзка съ това въпросътъ, за какви сѫ се смѣтали самитѣ македонци, (resp. тѣхниятъ царь) или по-добре отъ кѫде сѫ вѣрвали, че сѫ си водѣли потеклото, то възъ основа на Херодотовия разказъ за началото на македонската държава въ VIII 137 sqq. на този въпросъ може да се отговори съ положителность.

Въ V 22 Херодотъ разказва за македонския царски родъ следното: Ἕλληνας δὲ εἶναι τούτους τοὺς ἀπὸ Περδίκκεω γεγονότας, κατά περ αὐτοὶ λέγουσι, αὐτός τε οὕτω τυγχάνω ἐπιστάμενος καὶ δὴ καὶ ἐν τοῖσι ὄπισθε λόγοισι ἀποδέξω ὡς εἰσὶ Ἕλληνες. Въ цѣлото Херодотово съчинение нѣма друго мѣсто, което да подхожда тъй добре на това Херодотово обещание, както началото на 137 и края на 139 въ книга VIII, а именно: Τοῦ δὲ Ἀλεξάνδρου τούτου ἕβδομος γενέτωρ Περδίκκης ἐστὶ ὁ κτησάμενος τῶν Μακεδόνων τὴν τυραννίδα τρόπῳ τοιῷδε· ἐξ Ἄργεος ἔφυγον ἐς Ἰλλυριούς τῶν Τημένου ἀπογόνων τρεῖς ἀδελφεοί, Γαυάνης τε καὶ Ἀέροπος καὶ Περδίκκης, ἐκ δὲ Ἰλλυριῶν ὑπερβαλόντες ἐς τὴν ἄνω Μακεδονίην ἀπίκοντο ἐς Λεβαίην πόλιν. . . ἀπὸ τούτου δὴ τοῦ Περδίκκεω Ἀλέξανδρος ὧδε ἐγένετο· Ἀμύντεω παῖς ἦν Ἀλέξανδρος, Ἀμύντης δὲ Ἀλκέτεω, Ἀλκέτεω δὲ πατὴρ ἦν Ἀέροπος, τοῦ δὲ Φίλιππος, Φιλίππου δὲ Ἀργαῖος, τοῦ δὲ Περδίκκης ὁ κτησάμενος τὴν ἀρχήν. Приказката, която е включена между тѣзи две мѣста представя една обикновенна народна приказка и нѣма нищо общо съ историческата истина.1) Наистина нѣкои учени се съмняватъ, дали Херодатъ е изпълнилъ обещанието си въ VIII 137—139 дадено въ V 22, обаче азъ мисля, че нищо не пречи да приемеме, че той е ималъ предъ видъ това мѣсто (VIII 137—139), когато е писалъ V 22.

Докато за приказката, може да се допусне, че Херодотъ е могълъ да я чуе отъ кой да е македонецъ, то за родословието ще трѣбва да се приеме, че той го е научилъ отъ нѣкое по-достовѣрно мѣсто (V 22 τυγχάνω ἐπιστάμενος — ἀποδέξω ὡς εἰσὶ Ἕλληνες), напр. отъ самия царски дворъ (непосрѣдствено ?)2). Защото това родословие е отговоряло напълно на официалното мнение на македонския царски дворъ (V 22, 2 Ἀλέξανδρος . . . ἀπέδεξε ὡς εἴη Ἀργεῖος. IX, 45, 2 αὐτός τε γὰρ Ἕλλην γένος εἰμὶ τὠρχαῖον).

Забележително е, че въ началото на глава 137 (VIII) се разказва, че Теменидитѣ избѣгали отъ Аргосъ не въ Македония, а при илиритѣ (ἐξ Ἄργεος ἔφυγον ἐς Ἰλλυριούς) и че отъ Илирия отишли въ Македония (ἐκ δὲ Ἰλλυριῶν ὑπερβαλόντες ἐς τὴν ἄνω Μακεδονίην). Ние бихме очаквали Теменидитѣ да дойдатъ направо въ Македония,

---

1) Вж. W. Aly, *Volksmärchen, Sage und Novelle bei Herodot und seinen Zeitgenossen.* Göttingen 1921, 196 ff. и 237.

2) Споредъ една бележка у Suidas (s. v. Ἑλλάνικος) διέτριψε δὲ Ἑλλάνικος σὺν Ἡροδότῳ παρὰ Ἀμύντᾳ (погрѣшно вм. Ἀλεξάνδρῳ или Περδίκκᾳ) κατὰ τοὺς χρόνους Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους Херодотъ изглежда да е билъ въ македонския царски дворъ. Срв. PWRE. Suppl. II 250. Може би и родословието, което дава Хеланикъ, да стои въ връзка съ това посещение и да представя единъ другъ опитъ да се свържатъ македонцитѣ съ гърцитѣ. Срв. сѫщо Philologus LXXXV (1930), 43.

както това стои въ по-сетнешнитѣ предания за основаването на македонското царство.[1]

Явява се сега отъ само себе си въпросътъ, защо е било потрѣбно да се завеждатъ Теменидитѣ въ Илирия и да се довеждатъ отъ тамъ въ Македония? Както е известно Хераклидскиятъ произходъ на Македонскитѣ царе, който е билъ създаденъ ad hoc, се отхвърля като измисленъ съ право отъ мнозина учени[2]. Ако отъ това Херодотово известие изоставимъ идването на Теменидитѣ отъ Аргосъ като явно измислено, то отъ него остава само сведението, че прадѣдитѣ на македонския царски родъ сѫ дошли отъ Илирия.

Ако разказътъ за произхода на македонския царски родъ отъ Аргосъ може да се обясни задоволително съ желанието на Александра I да докаже гръцкия си произходъ, то за идването на македонския царски родъ отъ Илирия не може да се предположи сѫщото. Единственото възможно разрешение на въпроса е, да допустнемъ, че споредъ сѫщинското старинно македонско предание царскиятъ родъ е дошелъ отъ Илирия и че това предание е било така здраво засѣднало въ съзнанието на македонцитѣ, та не е могло да се пренебрегне съвсемъ при създаването на новото предание за Хераклидския произходъ на царския родъ. Ето защо ние виждаме старинното предание да проглежда и въ новоизмисленото Хераклидско потекло.

Следователно споредъ сѫщинското старо македонско предание царскиятъ родъ resp. самитѣ македонци сѫ дошли отъ Илирия и сѫ били навѣрно илири. Този изводъ отъ Херодотъ VIII 137 се потвърдява и отъ други исторически известия и езикови данни, които въ особено изследване ще разгледаме на дълго[3]. Затова и Александъръ I, който е знаелъ добре илирийския произходъ на македонцитѣ, не е можелъ да ги представя за гърци предъ гърцитѣ.

2. Епиграфски бележки.

Гръцкитѣ надписи на българскитѣ канове сѫ издавани на нѣколко пѫти, а нѣкои отъ тѣхъ сѫ били предметъ и на особени изучвания. Обаче поради необикновения гръцки езикъ, на който тѣ сѫ съставени и поради лошото състояние на нѣкои отъ тѣхъ, все пакъ сѫ били допуснати тукъ таме нѣкои дребни опущения, които тукъ ще изтъкнемъ. При многократно разглеждане на надписитѣ забелязахме следнитѣ нови четения и възможности за допълвания[4].

---

[1] Вж. за тѣзи предания Г. И. Кацаровъ, Царь Филипъ II Македонски, София 1922, 32 и сл.

[2] Напр. J. Kaerst, *Geschichte des Hellenismus I* $^{2-3}$ *168 ff.*

[3] За илирийския произходъ на македонцитѣ срв. K. O. Müller, *Ueber die Wohnsitze, die Abstammung und die ältere Geschichte der Makedonischen Volks.* Berlin *1825.*

[4] Надписитѣ сѫ цитувани по номера споредъ нашето издание въ *Годишника на Народния Музей за 1922—25 г.* София 1926, 407 и сл.

1) Въ надписъ II пропуснахме да отбележимъ Христовия монограмъ въ началото и края на надписа.

2) Въ надписъ V името на βαγατοὺρ βαγαίν[ος] гласи Οσλαβνάς. Следъ първата α буква на това име се забелязва при силно взиране горния край и долната основна дълга линия на буквата В. Тази буква не само въ този надписъ, но и въ други първобългарски надписи е издълбана като лежаща върху една дълга линия, която излиза отъ лѣво и отъ дѣсно въ долния край на буквата.

3) Въ надписъ VII E. Kalinka въ *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Wien 1906, № 90 допълва остатъка -ανος въ първия запазенъ редъ като име Δορπανός. Това допълване очевидно е погрѣшно. Защото въ всички известни до сега надгробни надписи предъ израза θρεπτὸς ἄνθροπος стои винаги титлата на починалия. Следователно остатъкътъ -ανος ще трѣбва да се допълни съ една отъ известнитѣ до сега три български титли завършващи на -ανος, а именно: κοπάνος, ταρκάνος и καυχάνος. Първата титла трѣбва да се изключи. Защото титлата на починалото лице е била по всѣка вѣроятность сложна, както това може да се заключи по аналогия на други надписи, а сѫщо и отъ следнитѣ съображения. Нашиятъ надписъ е съдържалъ първоначално шесть реда. Първиятъ редъ е гласѣлъ навѣрно κανὰς ὐβηγὴ ʼΩμουρτάγ. Въ началото на втория редъ е стояло името на починалото лице, което име по подобие на други надписи сигурно не е изпълвало цѣлия редъ. Следъ името е следвала вече титлата и то часть отъ нея. Ако титлата бѣше κοπάνος, то въ сегашния първи редъ щѣше да има 1 до 2 букви отъ тази титла или, което е още по вѣроятно, нѣмаше да има нищо. Следователно титлата е била толкова дълга, че една часть отъ нея е стояла въ първоначалния втори редъ, а друга часть въ третия редъ. Титлата καυχάνος се срѣща само веднажъ въ съчетание съ друга титла, а именно βοηλὰ καυχάνος,[1] докато титлата ταρκάνος е известна само въ съчетания, напр.: ὁ ζουπάν ταρκάνος, ὁ [ζ]ερὰ ταρκάνος и др. Затова като най-вѣроятна се явява тукъ титлата ταρκάνος. Въ последния редъ следъ ЕРМ се виждатъ на камъка следи отъ буквата Н, следователно Ερμηάρης както дава Баласчевъ.[1] И така цѣлиятъ надписъ трѣбва да се чете и допълни по следния начинъ.

1. [κανὰς ὐβηγὴ ʼΩμουρτάγ,]

. . . .

[ταρκ]άνος θρεπτὸς [ἄ]ν-

θροπός μου ἦτον κὲ [ἀσθε-]

2. νήσας ἀπέθανεν. ἦτ[ον δὲ]

γενεᾶς ʼΕρμηάρης.

---

1) Въ единъ още неизданенъ надписъ въ Варненския Археол. музей.
2) Вж. сп. „Минало“ I 4. 345.

4) Въ надписъ VIII редъ 16 се забелязва следъ ΒΑ· часть отъ буквата Α или Λ.

5) Въ надписъ XIII въ края на редъ 9 се забелязва при силно взиране не ΗΟΡ, а ΝΟΠ както дава AEM XIX 245. Следователно края трѣбва да се чете и допълни така: ὅτε ἐγένετον̣ ὁ π[όλεμος]. За редоветѣ 8—11 предлагамъ да се допълнятъ по следния начинъ. [περὶ τῶ]ν Σκλάβον τῶν ὄντον ὑπὸ τ[ὸ]ν β[ασιλέαν ἥνα διαμίνουσιν οὗτος] ὅς ἐφθάστισαν, ὅτε ἐγένετον ὁ π[όλεμος, κὲ περὶ τῶν λ]υπῶν Σκλάβον τῶν μὶ ὑποκιμένον [ὑπὸ τὸν βασιλέαν ἴς τὸ παρ]άλιον μέρος ἐπιστρεύσι αὐτούς . . . = „Славянитѣ, които сж подчинени на царя, нека останатъ тъй, както бѣха заварени, когато стана войната. Останалитѣ славяни, които не сж подчинени на царя въ крайморската часть (бежанци?) той ще ги възвърне . . .“ За израза ἥνα διαμίνουσιν οὗτος вж. надписъ XIV 7. Вмѣсто този изразъ може да се допустне и ἥνα ἐστίν (οὗτος), както стои въ 3-я редъ на нашия надписъ, което обаче въ случая не е доста гладко. Изразътъ περὶ τῶν λυπῶν Σκλάβον . . . . . ἐπιστρεύσι αὐτούς. . . отговаря точно на καὶ περὶ τῶν σιταρίων, μὴ πώλει αὐτά „а житото, не го продавай“ въ единъ папирусъ отъ II. в. сл. Хр. Изразитѣ съ περὶ застжпватъ „тематични номинативи“ вж. W. Havers, *Der sog. Nominativus pendens*, J. F. 43 (1925) 212 и сл. и 247.

6) Надписъ XIV, който представя безспорно откъслекъ отъ миренъ договоръ, е достигналъ до насъ въ много лошо състояние, което не позволява едно сигурно допълване. Все пакъ за известни мѣста могатъ до се направятъ следнитѣ предложения за допълване.

1. [τῶ]ν Ρ̣[ομέον?]. 2. [Ἀ]βρολ[έβα], вж. Theophan. Chronogr. ed. Boor p. 470_{18} и $_{20}$. 3. [ἴ]ς τόν. 4. σταθερά [. περὶ] τῶν κομῶ[ν . .]. 5. [τῶν Ρομ]έον κὲ Βουλγάρον β'(κε)φάλε[ον]. 6. [ὑπὸ τὸν βασιλ]ε̣α κὲ ὑπὸ τὸν ἄρχοντ[αν]. 7. [ἴ]να διαμίνουσιν οὗτος [ὅς . .). Може би р. 6 и 7. да сж откъслеци отъ едно изречение: [περὶ τῶν Σκλάβον τῶν ὄντον ὑπὸ τὸν βασιλ]έα κὲ ὑπὸ τὸν ἄρχοντ[αν ἴς.... ἴ]να διαμίνουσιν οὗτος [ὅς ἐφθάστισαν, ὅτε ἐγένετο ὁ πόλεμος]. За формата βασιλέα покрай βασιλέαν и ἄρχονταν въ единъ и сжщъ надписъ срв. 17 и 18 на Чаталарския надписъ. Р. 8. може да се допълне възъ основа на Сюлейманкьойски надписъ така: [περὶ τῶν λυπῶν Σκλάβον τῶν ὄντον ὑπὸ] τὸν βασιλέαν μὶ Τ[глаголна форма въ coniunctivus aoristi αὐτούς].¹)

Следъ редъ 8 се забелязватъ несигурни остатъци отъ букви като Ṇ : Ç̣ (или Ε, Ο) Τ Ι ȣ̣.

7) Въ началото на надписъ XVI е стояла нѣкаква титла по подобие на надписъ XV, може би пакъ βαγατοὺρ βαγαίνου.

---

¹) Срв. В. Н. Златарски, *Сюлейманкьойскиятъ надписъ* въ Изв. Б. А. Д. III (1912/13) 150 и сл. 154 заб. 1.

8) Въ редъ 7 на надписъ XVII стои на камъка TOBOVP̅TOKACTP̅· Ако може да се допустне, че надредниятъ знакъ надъ първото P̅ е издълбанъ по погрѣшка поради съседното P̅ съ надреденъ знакъ, което е много вѣроятно, то ще трѣбва да четемъ τὸ Βουρτόκαστρον, както е челъ Иречекъ въ AEM XIX 243. Едно подобно четене може да се подкрепи отъ следнитѣ съображения. Тракийското название Burtudizus, Βουρτούδιζος, съ което може би трѣбва да се отъждестви τὸ Βουρτόκαστρον, вж. AEM XIX 243, е съставено отъ Burtu и dizus. Тракийскиятъ елементъ διζος, dizus, διζα, който се срѣща въ тракийски мѣстни названия, е сроденъ, както е известно, съ гръцкото τεῖχος, староиндийското *dehi*, Damm, Wall отъ коренъ dhigh и означава на тракийски *„окрепено мѣсто“*1). А съ елемента Βουρδ-, *Burt-*, *Burto-*, който се сближава съ нашето *„бродъ“* 2), сѫ образувани голѣмъ брой тракийски мѣстни названия, напр.: Βουρδό-μινα (Прокопий 3), Burtodexion, Burto-dixi 4) и др. Следователно Βουρτόκαστρον се явява като полупреводъ на Βουρτούδιζος.

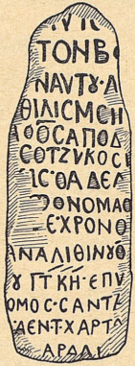

Обр. 1. — Откъслекъ отъ колона съ надписъ отъ Синибиръ и Карабашли. (факсимиле споредъ фотогр.фия)

---

1) Вж. напр. N. Jokl, *Thraker* въ M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte Bd. XIII, Berlin 1929, 291.

2) op. cit. 289.

3) op. cit. 292.

4) op. cit. 297.

9) Единъ отъ най-любопитнитѣ първобългарски надписи дошли до насъ е откъслекътъ отъ колона намеренъ въ гробищата между селата Синибиръ и Карабашли, сега въ Народния Музей подъ № 366, високъ 1.25 м. и широкъ около 40 м. вж. обр. 1. За пръвъ пѫть този надписъ е издаденъ въ АЕМ XIX 244, следъ това отъ Т. Успенски, въ *Абоба-Плиска* 226 и сл. и най-сетне отъ E. Kalinka въ *Antike Denkmäler in Bulgarien,* Wien 1906, № 86. Главно поради лошото сегашно състояние на надписа всички тѣзи издания се отклоняватъ доста много едно отъ друго. Това обстоятелство именно ни кара да се занимаеме и съ този надписъ и да дадеме следното предложение за неговото четене и допълване.

. . . . . . ^{1}AVTO . . . . . . ^{2}τὸν Β[ουλγάρον] . . . . . . ^{3}N αὐτοῦ

Λ̣ . . . . . . ^{4}θιλισμόν [. . . . . ἵν]α̣ ^{5}ὁ Θ(εὸ)ς ἀποδ[όσι . . . титла]

^{6}C ὁ Τζύκος κ̣[έ . . . титла и име]^{7} CAC ὁ ἀδελ̣[φὸς αὐτοῦ (?). τοῦ

ἄρχοντος]^{8} τ̣ὸ ὄνομά ἐ̣[στιν Ὀμουρ̣τὰγ κανὰς ὐβιγί. ὁ δ]ὲ^{9} χρόνο[ς ἴτον

ἀπὸ τὶν παρουσί]^{10}αν ἀλιθινοῦ Θ[εοῦ . . . κὲ ἀπὸ κτίσιν κόσμ]^{11}ου ϤKTH′.

ἐπύ[ισαν θυσίας κὲ]^{12} ὄμοσσαν τὰ [ἐπίγραπ(?)]^{13}τα ἐν τ(ὰ) χαρτά̣[ρια τὰ

^{14}π]αραλι[πτά(?)].

Къмъ така възстановения надписъ трѣбва да се направятъ следнитѣ бележки.

Р. 2. Следъ B се вижда една закрѫглена вдлъбнатина, която може да бѫде часть само отъ буквата O, която пъкъ отъ своя страна представа първата половина на белега OV за звука U. Въ нашитѣ надписи този звукъ се предава обикновенно съ знака 8, но не липсватъ и случаи, гдето се явява OV, напр. въ първия надписъ отъ Филипи въ думата BOVΛΓA[PON] покрай ΘE8.

Р. 4. На камъка стои ΘIΛICMỌṆ. Че това не е име, а дума се вижда ясно отъ завършека -σμός, съ който сѫ образувани голѣмъ брой гръцки думи,[1] обаче трудно е да се каже, дали това е нѣкаква нова неизвестна гръцка дума или е известна, но видоизменена. Азъ съмъ наклоненъ да приема, че ΘIΛICMON е падежна форма (accusativus или genetivus) отъ θιλισμός (= θηλισμός), което ще да е известната иначе дума θηλασμός „сучене“ съ неизвестенъ преходъ на α въ ι (асимилация на предходния і звукъ или подъ влияние на θηλή

---

[1] Вж. A. Debrunner, *Griechische Wortbildungslehre,* Heidelberg 1907. § 305.

„женски цици“ ?). Въ нашия текстъ думата θηλισμός има навѣрно подруго значение, може би „прехрана“.

Р. 5. За отдѣлянето на частицата ἵνα отъ глагола, къмъ който принадлежи, чрезъ субекта, срв. ἵνα ὁ ἔσχατον γηνομένος ταῦτα θεορῦν ὑπομνήσκετε κ. τ. λ. въ Омуртаговия надписъ въ Търново. Следъ ἀποδόσι е следвалъ accusativus отъ нѣкаква дума, може би αὐτούς. Изречението ἵνα ὁ Θεὸς ἀποδόσι е навѣрно часть отъ единъ дългъ условенъ периодъ, въ който се е казвало, че ако една отъ договорящитѣ страни наруши известна точка отъ договора, то нѣка богъ ѝ заплати. Богъ като върховенъ пазитель на правото, се явява и въ втория надписъ отъ Филипа: κὲ ἤ [της] τὴν ἀλήθηαν γυρεύη ὁ Θεὸς θεορῖ κὲ ἤ της ψεύδετε ὁ Θεὸς θεορῖ. Р. 6. Предъ името ὁ Τζύκος е стояла навѣрно нѣкаква титла, отъ която се е запазило само номинативното окончание -ς (ὁ βουιλὰ καυχάνος?). Вече първиятъ издатель на надписа въ AEM XIX 244 прие, че Τζύκος не ще да е никой другъ освенъ Τζόκος отъ Menolog. Basilii imp. (Patrol. Graeca ed. Migne t. 117 p. 276), което допуска и Успенски въ op. cit. 227. Въ полза на това отъждествяване говори не само близостьта по време на двѣтѣ лица, но още и следнитѣ съображения. Τζόκος отъ меналогията е заемалъ безспорно нѣкаква висша длъжность въ българската държава (напр. кавханъ), която длъжность е позволявала да бѫде смѣсванъ лесно отъ чужденцитѣ съ самия великъ канъ и за това той е представенъ въ извора като български владетель. Отъ друга страна пъкъ при сключването на международни договори отъ българска страна сѫ взимали участие безспорни важни сановници, които сѫ могли да говорятъ и действуватъ отъ името на кана. Отъ всичко това може да се заключи, че Τζύκος и Τζόκος сѫ едно и сѫщо лице, защото е малко вѣроятно да се допусне, че приблизително въ едно и сѫщо време сѫ сѫществували две различни лица, но съ почти едни и сѫщи имена и приблизително съ едни и сѫщи длъжности. Самото име Τζύκος не се различава сѫщественото отъ Τζόκος. По-скоро трѣбва да се приеме, че тѣзи две имена сѫ различни форми на едно и сѫщо име, понеже тѣ стоятъ по между си въ сѫщото езиково отношение както Ὀμυρτάγ въ надписъ IV спрямо Ὠμορτάγ въ Търновския надписъ. А като се има предъ видъ изговоратъ на белега U въ IX в. като Ü, то може да се каже, че въ сѫщность голѣма фонетична разлика между формитѣ *Omürtag*, *Omurtag* и *Omortag* нѣма. Следователно нѣма да има такава разлика и между *Tzükos* и *Tzokos*. По подобие на *Omurtag* трѣбва да се допусне, че е сѫществувала и форма **Tzukos* (= *Τζοῦκος). Дали не принадлежи тукъ и името ὁ Τοῦκος въ въ неиздадения още Варненски надписъ?

Р. 7. Буквитѣ CAC сѫ сигурно остатъкъ отъ нѣкакво първобългарско име, завършващо на -ας. За словонареждането τοῦ ἄρχοντος τὸ ὄνομα срв. τῖς Πλσκᾶς τὸν κάνπον IX, τοῦ ἄρχοντος θρεπτὸς ἄνθροπος VIII и др.

Р. 8. На камъка следъ ὄνομα се забелязва ясно леглото на една крѫгла буква, която може да бѫде Е или О или Θ. Вѣроятностьта да бѫде Θ е много малко. Защото едва ли може да се допустне, че тукъ е стоялъ изразъ като [ἴς] τὸ ὄνομα Θ[εοῦ], понеже надъ въпросната буква липсва обичайниятъ надреденъ знакъ. Ако буквата е била О, то въ такъвъ случай тя представя началото на името Ὀμουρτάγ и глаголната форма ἐστίν ще е стояла или въ началото или въ края на изречението. Допълнения тука изразъ срв. съ τὸ δὲ ὄνομα τοῦ ἄρχοντός ἐστην Ὠμορτάγ κάννας ὑβιγή въ Търновския надписъ. Този изразъ е билъ схващанъ, както изглежда, отъ всички, които сѫ се занимавали съ Търновския надписъ, въ неговото буквално значение. Обаче изглежда, че въ случая се касае за единъ особенъ първобългарски начинъ на датуване по името на владеящия канъ. До това заключение поне довежда едно сравнение между изразитѣ τὸ δὲ ὄνομα τοῦ ἄρχοντός ἐστην Ὠμορταγ κάννας ὑβιγή и ἶτο δὲ ὁ κερός, ὅταν ἐκτίστιν, βουλγαριστὶ σιγορ ελεμ κ. τ. λ. въ Чаталарския надписъ. И двата израза се намиратъ все на края на надписа. И двата израза започватъ съ адверсативната частица δέ. Освенъ това по подобие на Чаталарския надписъ ние бихме очаквали и въ Търновския надписъ да стои изразътъ ἶτο δὲ ὁ κερὸς κ. τ. λ., а вмѣсто това се явява името на кана. Най-сетне, ако приемемъ, че въпросниятъ изразъ трѣбва да се разбира въ буквalenъ смисълъ, то това изтъкване на канското име се явява безсмисленно. Но, ако допуснемъ, че този изразъ има значение на дата, напр.: „Името на кана, презъ чието царуване стана това, е канъ ибиги Омуртагъ“, то изтъкването на канското име се явява напълно оправдано, дори необходимо. Още по-добре личи това въ нашия надписъ, гдето покрай датуването по името на кана се явява и датуването по християнски начинъ, което може да се предаде свободно на български така: „Сключването на договора стана презъ управлението на кана, името на когото е канъ Омуртагъ. А годината бѣше отъ рождението на истинския богъ . . .“ И тукъ изтъкването името на кана стои въ края на надписа, както е въ Търновския и то до лѣточисленъ изразъ, съ който навѣрно образува едно цѣло. Остатъци отъ такъвъ начинъ на датуване се криятъ може би въ края на първия доленъ Мадарски надписъ, гдето се чете ONOM, и въ Именика на българскитѣ канове при: **винехъ· з· лѣтъ· д родъ емоу оукилъ· д лѣтъ емоу имѧ шегор алемъ**. Доколко изказаното тукъ предположение е вѣрно, ще покажатъ бѫдащитѣ находки на първобългарски надписи.

Р. 9. срв. съ ἶτο δὲ ὁ κερός κ. τ. λ. въ Чаталарския надписъ. Тукъ думата ὁ χρόνος има новогръцкото значение „година“. За *ἀπό c. acc.* срв. ἀπὸ τὴν αὐτὴν μέσην въ Търновския надписъ. За думата παρουσία срв. напр. ἀπὸ δὲ τῆς παρουσίας Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ ἕως Κωνστ. τοῦ πρώτου ἔτη τιη′ въ *Codex Paris. Regius 1711* приведено въ apparatus criticus на Nicephori *Opuscula* ed. de Boor p. 102, 20, сѫщо τὴν τότε τοῦ Χριστοῦ ἀενάου Θεοῦ παρουσίαν въ единъ византийски папирусъ отъ 567 г. J. Maspero, *Papyrus Grecs d'époque byzantine* I, 67002. Срв. още A. Deissmann, *Licht vom Osten* 4 Aufl. Tübingen 1923, S. 313 ff.

Р. 10. За липсата на члена предъ ἀλιθινοῦ Θεοῦ вж. Blass-Debrunner, *Neutestamentliche Grammatik* 6 Aufl. Göttingen (1931) § § 254 и N, и 268.

Р. 11. Това двойно датуване по чисто християнски лѣтоброения въ този договоренъ надписъ стои вѣроятно въ тѣсна връзка съ известието на Игнатий Дяконъ: ὡ̃ς αὐτὸν μὲν τοῖς ἐκείνων, ἐκείνους δὲ τοῖς ἡμετέροις νομίμοις προσχρήσασθαι καὶ οὕτω τὰς πρὸς ἀλλήλους συμβάσεις πιστώσασθαι (Nicephori opuscula ed. C. de Boor p. 206_{31}—207_{3}).

Р. 12. За двойното σσ въ ὅμοσσαν срв. думата ὀπίσσω въ следния сега загубенъ надписъ:

1. . . . . . . νος α . . . ο̣ . .
. . . . . οσ . τ̣οὺς ἀν̣θρόπους
. . . . . σισ . . ὀπίσσω
[τα]ῦτα κάστρα ὁ αὐτ[ὸς κατ-]
5. [έλ[αβεν.

Този надписъ е изданенъ въ АЕМ XIX 242. Може би буквитѣ νος въ първия редъ да сѫ остатъкъ отъ нѣкаква първобългарска титла на -νος, като καυχάνος, ταρκάνος. и др.

За ἐπύισαν θυσίας κὲ ὅμοσσαν срв. разказитѣ за сключването на 30 годишния миръ у Игнатий Дяконъ (Nicephori *Opuscula* ed. de Boor p, 206 sq.) и у Theophanes continuatus rec. J. Bekker, Bonnae 1838 p. 31_{8}—$_{21}$, а сѫщо и Patr. Graeca t. 111, № LXVI и LXVII.

Р. 13. За отбелязване е тукъ употрѣбата на неупотрѣбителния вече за нея епоха предлогъ ἐν вм. εἰς. Може би това се дължи на литературния византийски езикъ, който е билъ употрѣбенъ отъ образованитѣ гръцки сановници при сключването на договора. Между буквитѣ Т и Х на камъка не е издълбана никаква буква Авторътъ на надписа изглежда да е направилъ това нарочно, понеже или не е знаялъ точно какъвъ падежъ изисква този необикновенъ за неговия езикъ предлогъ или пъкъ, което е по-вѣртятно не е знаелъ, какъ гласи дателния падежъ отъ члена, тъй като въ нея епоха, както показватъ ясно нашитѣ първобългарски надписи, дателниятъ падежъ не се е вече употрѣбялъ [1]. Отъ така допълнения надписъ проглежда несъмнено края на единъ (миренъ?) договоръ сключенъ между България и Византия презъ 6358 лѣто отъ сътворението на света.

В. Бешевлиевъ

1. Herodot. VIII 140—144.

Die Worte des makedonischen Königs Alexander I ἀλλὰ πείθεσθε· πολλοῦ γὰρ ὑμῖν ἄξια ταῦτα, εἰ βασιλεύς γε ὁ μέγας μούνοισι ὑμῖν Ἑλλήνων τὰς ἁμαρτάδας ἀπιεὶς ἐθέλει φίλος γενέσθαι. (140 β 4) vor

---

[1] Вж. В. Бешевлиевъ, *Гръцкиятъ езикъ въ прабългарскитѣ надписи* въ Год. Народ. Музей за 1922—25, стр. 395 § 445 б.

der athenischen Volksversammlung sind ein bis jetzt übersehenes Zeugnis gegen das Griechentum der Makedonen. Denn sie scheiden deutlich die Griechen von den Makedonen, die während des Perserkrieges bekanntlich auf der Seite der Perser standen. Gegen das Griechentum der Makedonen sprechen auch die Worte der Athener οὐ γάρ σε βουλόμεθα οὐδὲν ἄχαρι πρὸς Ἀθηναίων παθεῖν, ἐόντα πρόξεινόν τε καὶ φίλον (143, 3), deren Bedeutung besonders klar hervortritt, wenn man sie mit den folgenden Worten der Athener αὖτις δὲ τὸ Ἑλληνικόν, ἐὸν ὅμαιμόν τε καὶ ὁμόγλωσσον, καὶ θεῶν ἱδρύματά τε κοινὰ καὶ θυσίαι ἤθεά τε ὁμότροπα, τῶν προδότας γενέσθαι Ἀθηναίους οὐκ ἂν εὖ ἔχοι (144, 2) vergleicht.

In dem Anfang des bekannten Makedonischen Märchens VIII 137 ἐξ Ἄργεος ἔφυγον ἐς Ἰλλυριοὺς τῶν Τημένου ἀπογόνων τρεῖς ἀδελφεοί, Γαυάνης τε καὶ Ἀέροπσς καὶ Περδίκκης, ἐκ δὲ Ἰλλυριῶν ὑπερβαλόντες ἐς τὴν ἄνω Μακεδονίην ἀπίκοντο ἐς Λεβαίην πόλιν vermutet der Verfasser Spuren von einer älteren Ueberlieferung, die von einer Herkunft des Makedonischen Königsgeschlechtes beziehungsweise der Makedonen aus Illyrien zu erzählen wusste.

2. Epigraphische Nachlese.

Der Verfasser gibt einige neuen Lesungen und Ergänzungsvorschläge zu den in den *Jahrbüchern des Nationalmuseums für* 1922—25, S. 407 ff. publizierten Protobulgarischen Inschriften und zwar zu den № II, V, VII, VIII, XIII, XIV, XVI, XVII und zu der in A. E. M. XIX 244 (= E. Kalinka, *Antike Dennkmäler in Bulgarien*. Wien 1906, № 86) publizierten Inschrift.

V. Beševliev.

Κ. Ἄμαντος, Τὰ ἐθνολογικὰ ὀνόματα εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς (*К. Амандосъ,* Народностнитѣ имена у византийскитѣ писатели) въ сп. Ἑλληνικὰ т. II 1929 стр. 97—104.

Това изследване на К. Амандосъ, професоръ по византийска история въ Атинския университетъ, което е било съобщено на II-я Византиноложки конгресъ въ Бѣлградъ (1927), съдържа нѣколко интересни за насъ българитѣ мѣста, които заслужаватъ да се направятъ достжпни и на ония радетели на българската старина, които не се ползуватъ отъ новогръцки езикъ. Ето защо ще се опитамъ да ги предамъ било въ преводъ било съ мои думи въ среднитѣ редове.

Известно е, пише авторътъ, че у византийскитѣ писатели едни и сжщи народи се споменуватъ не винаги съ едно и сжщо народностно име, но различно споредъ това, доколко писателитѣ се стремятъ да се изразяватъ старинно. Напр. българитѣ много често се наричатъ и хуни и скити и мизи, но сжщитѣ тѣзи имена сж били давани и на други народи, напр. на унгарцитѣ. Обикновено нови народи, които тепърва ставатъ известни или неотдавна сж били настанени въ из-

вестна страна носятъ името на по-старитѣ обитатели на тази страна. Българитѣ се наричали мизи, понеже сѫ били настанени въ стара Мизия. Този обичай на византийскитѣ писатели става често причина за погрѣшни етнографски изводи или затруднява бързото и точно опредѣлене на едно народностно име. Затова Амандосъ съ право мисли, че трѣбва да се събератъ всички тѣзи старинни наименования и да се подредятъ както географскитѣ. Стр. 101 и сл. „Българитѣ се наричатъ, както казахме, и съ старитѣ имена „мизи“, „скити“, но и съ по-новото „хуни“. Името *Мизи* — по-употрѣбително у по-сетнешнитѣ византийски писатели — се явява споредъ тогавашното схващане много оправдано, понеже българитѣ бѣха заели страната на древнитѣ мизи. Отъ голѣмия брой мѣста, гдето се споменя името мизи, ще приведа само нѣколко. Михаилъ Аталиотъ пише (стр. 9, 17): Μυσοί, οἷς εἰδικὴ προσηγορία τὸ τῶν Βουλγάρων καθέστηκεν ὄνομα. Зонара 14, 14: τὰς ἐφόδους τῶν Μυσῶν ἤγουν Βουλγάρων. Пселосъ отъ желание да се изразява старинно избѣгва да употрѣбя името българи (221, 31 издание Сатасъ): ἐπὶ τοὺς ἑσπερίους χωρεῖ, οὓς Μυσοὺς μὲν ὁ πάλαι χρόνος ὠνόμαζεν, εἶτα δὲ εἰς ὃ λέγονται μετωνομάσθησαν. Кедринъ нарича Мизия не само сѫщинска България, но и часть отъ Македония чакъ до Солунската область (т. 2 стр. 512, 3); οἱ Πατζινάκαι πᾶσαν ἐληΐσαντο τὴν Μυσίαν ἄχρι Θεσσαλονίκης. А Никифоръ Вриений (стр. 148, 16) нарича Нова Мизия северна Македония и Дардания: ὁ δὲ Βαρδάριος καταρρεῖ μὲν ἐκ τῶν τῆς νέας Μυσίας ὀρῶν καὶ διιὼν διὰ Σκούπων κάτεισι μεταξὺ Στρουμπίτζης καὶ Στυπίου (= Щипъ, Стоби) δίχα τέμνων τὰ ὄρη.

За отбелѣзване е, че не само българитѣ, но и други народи настанени въ земята на древнитѣ мизи се наричатъ мизи. Хониятъ нарича тъй власитѣ, споредъ други дакитѣ (482, 5): τοὺς κατὰ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος βαρβάρους, οἳ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται. Анна Комнина нарича мизи савраматитѣ или печенегитѣ (1, 115, 21 Reifferscheid): τοῖς Σαυρομάταις, οἳ πρὸς τῶν πάλαι Μυσοὶ προσηγορεύοντο.

Други историци наричатъ печенегитѣ скити, както Зонара (4, 94, 62): Σκύθαι οἳ Πατζινάκαι κικλήσκονται (за старитѣ скити вж. Tomaschek, Kritik der ältesten nachrichten über die Skythen. Sitzungsberichte der Wiener Akademie т. 117 (1889). Най-често обаче скити се наричатъ българитѣ, но сѫщо и други народи, готитѣ,руситѣ, по-късно куманитѣ, узитѣ и т. н. (вж. сѫщо N. Banescu, Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube. Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher т. 3 (1922) стр. 297 и сл.).

Названията мизи и скити сѫ били дадени на българитѣ, понеже се настанили въ древната Мизия и Скития. Името пъкъ хуни имъ е било дадено, понеже сѫ правили отначало нахлуванията си заедно съ други хунски племена и сѫ приличали изцѣло на тѣхъ. Името българи се срѣща въ грѫцкитѣ извори най-напредъ у Малала (стр. 97, 21), но въпросъ е дали между хунитѣ, които се споменаватъ преди Малала е имало и българи. Дечевъ казва въ една неотдавна излѣзла работа (Der ostgermanische Ursprung des bulgarischen

Volksnamen. Zeitschrift für Ortsnamenforschung т. 2 (1927) стр. 207), че българитѣ били потомци на Атиловитѣ хуни (Ueberhaupt die Bulgaren die Attilischen Hunnen sind). Незная дали славата на Атила е повлияла на българския изследвачъ, въ всѣки, случай не е лесенъ въпросътъ, кои отъ народитѣ наричани хуни преди Малала сѫ и българи. Мѫчнотията на изследването разбира всѣки, който взема подъ внимание, че хуни се наричали много скитски народи поради различни причини: аваритѣ, маджаритѣ, масагетитѣ, узитѣ и много други народи отъ Алтай до Унгария. Споредъ Агатий (Histor. Gr. minor. 2,365) хуни се наричали кутригуритѣ, утигуритѣ, ултизуритѣ и вургундитѣ, скитски народи на изтокъ отъ Меотидското езеро или Азовското море. Тукъ не издирваме, кои отъ тъй нареченитѣ хуни сѫ били българи, но само установяваме, че и българитѣ се наричали често отъ византийскитѣ писатели хуни. Примѣритѣ сѫ много, но тукъ азъ ще отбележа само единъ, по-значителенъ този отъ Константинъ Порфирогенетъ (1,740,2): ἀπὸ τῶν Χούνων ἤτοι Βουλάγρων."

Нѣка забележа пѫтемъ, че Амандосъ изглежда да не е запознатъ добре съ въпроса за произхода на първобългаритѣ и затова иска да отдѣли съвсемъ рѣзко хуни и българи.

„Но, продължава авторътъ, българитѣ сѫ получавали и други имена отъ византийскитѣ писатели. Халкондилъ ги нарича и одриси: Σούσμανον τῶν Ὀδρυσῶν βασιλέα (Бонско издание стр. 53, 7). А Димитрий Хоматиянъ говори за Δρουγουβιτῶν τυραννίδος т. е. за българската държава на Самуила въ Македония (Pitra, Analecta sacra et classica 6,355 и сл.). Но най-чудно е това, че докато на българитѣ се давали различни имена, старинни или по-нови, напротивъ поради нѣкакво объркване въ синаксарии името българи се дава на готитѣ: ἐξερχομένου τοῦ βασιλέως Οὐάλεντος πρὸς τὸν κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμον . . . . (Delehaye, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae стр. 865, 30). Валенсъ е воювалъ срещу готитѣ, а не срещу българитѣ". Стр. 100. „Цецесъ нарича българитѣ пеони (Allegoriae Jliadis ed. Fr. Boissonade 1851 стр. 820): τῶν Παιόνων τουτέστι τῶν Βουλγάρων". Обаче Пеони сѫ били наричани отъ нѣкои византийски писатели и унгарцитѣ и сърбитѣ.

Къмъ изложеното до тукъ може да се прибави още Malalas ed. Bonn. 97, 19 sq.: ὁ αὐτὸς Ἀχιλλεὺς ἔχων ἴδιον στρατὸν τῶν λεγομένων Μυρμιδόνων τότε, νυνὶ δὲ λεγομένων Βουλγάρων, и G. Gr. M. II 444, 322 Παννόνο] Βύλγαροι, които авторътъ е пропусналъ да отбележи.

Тази любопитна работа на атинския професоръ би могла да послужи за основа на едно подробно изследване на народностнитѣ имена, съ които византийскитѣ писатели сѫ наричали българитѣ. Едно подобно изследване е направено вече за маджаритѣ: Darko, Die auf die Ungarn bezüglichen Volksnamen bei den Byzantinern въ B. Z. 21, 472 ff., Czebe, Ephraim Missionär von Τουρκία. Ein Beispiel für den Bedeutungswandel eines byzantinischen Landnamens въ B. Z. 25, 106 ff. Moravcsik, G. Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz B. Z. 30, 247—253. Добре би било и у насъ нѣкой да се заеме съ тази работа.

В. Б.

Ν. Α. Βέης, Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸ τζάρον Συμεὼν καὶ τὰ σχετικὰ σχόλια τοῦ Ἀρέθα Καισαρείας (*Н. А. Беесъ*, Походитѣ на българитѣ въ времето на царь Симеона и съответнитѣ схолии на Аретасъ отъ Кесария) въ сп. Ἑλληνικά, т. I (1928) стр. 337—370.

Гореозначената студия на атинския професоръ Беесъ представя голѣмъ интересъ за българската историография, понеже въ нея се обръща внимание на нѣкои неизвестни или не достатъчно използвани извори за епохата на царь Симеона. За да направя тази студия по-леко достжпна въ България ще дамъ въ следнитѣ редове едно извлечение отъ нея.

Две схолии на прочутия Аретасъ, архиепископъ на Кесария въ Кападокия (около 850—932) споменуватъ българитѣ и намекватъ за събития съвременни на тѣхния могжщъ царь Симеонъ. (893 927). Единътъ отъ схолиитѣ се отнася до Dio Chrysostomus 7, 121 и гласи: ὅτι Θηβαΐα Βοιώτιδι καὶ Νέρωνος καὶ Οὐεσπεσιανοῦ φαύλως ᾤκοῦντο μόνης τῆς Καδμείας συνισταμένης ὥσπερ καὶ νῦν· εἰ μὴ καὶ ταύτην Βούλγαροι κατεστρέψαντο.[1]) А другиятъ се отнася къмъ Περὶ τοῦ Παραφθέγματος XXVIII § 149 „ᾐνίττετο δ᾽ἀνὴρ εἰς αὐτόν, ἔφη γὰρ φοβερώτερον εἶναι ἐλάφων στράτευμα λέοντος ἡγουμένου ἢ λεόντων ἐλάφου“ отъ ретора Аристидъ и гласи: „τοῦτο πραγματικῶς νῦν ὁρᾶται ἐπὶ Συμεῶνι τῷ Βουλγάρῳ καὶ τῷ κακοδαιμόνως Ῥωμαίων προεστῶτι.[2])

Първиятъ отъ тѣзи схолии, въ който архиепископътъ на Кесария изказва страхъ, да не би българитѣ да разрушатъ и Кадмея, е въпрѣки краткостьта си най-важното свидетелство за похода на българитѣ въ сжщинска Елада въ времето на царь Симеона. Както е известно, този български господарь е превзелъ много важни градове на византийската империя и дори е заплашвалъ нейния престоленъ градъ. Въ Македония и Тракия византийцитѣ сж могли да запазятъ само крайбрѣжието отъ българското нахлуване, което се е разпрострѣло отъ Олимпа чакъ до Истма и оттатъкъ. Отдѣлни византийски историци и хронографи споменуватъ само походитѣ на българитѣ въ Тракия и Македония, но за разширението на тѣзи походи както въ сжщинска Елада така и въ Пелопонесъ узнаваме отъ стари текстове, които написани въ самата Елада и запазили спомени за походитѣ освѣтляватъ достатъчно ясно първия отъ по-горе приведенитѣ схолии на Аретасъ отъ Кесария.

За нахлуването на българитѣ въ Елада въ времето на Симеона узнаваме и отъ хагиографскитѣ текстове, които се отнасятъ до светеца Лука Стириотски (Λουκᾶς ὁ Στειριώτης), живѣлъ около 896—

---

[1]) A Sonny, Analecta ad Dionem Chrysostom. Kioviae 1896, 105 и 87. Срв. и Σ. Β. Κουγέας, Ἔρευναι περὶ τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφίας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Α′ αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις. въ сп. Λαογραφία III (1913—1914), 265—267, гдето се предлага предпазливо и следната поправка на началото на схолиия: ὅτι Θῆβαι αἱ Βοιωτικαὶ ἐπὶ Νέρωνος τλ.

[2]) Br. Keil, Aelius Aristeides II (Berlin 1898), praef. VIII.

953. Наскоро следъ смъртьта на този светецъ били съставени житиета за него. Най-старото житие се смѣта за дѣло на Симеонъ Метафраста, обаче въ сжщность то е излѣзло отъ ржката на лице, което е стояло близо до светеца и е написано навѣрно или въ втората половина на 10 вѣкъ или въ началото на 10 вѣкъ. Това житие¹) съдържа много важни известия за събития станали презъ 10 в. въ Елада. Нека се запознаемъ отъ близо съ известието за българитѣ.

Ето какъ предсказва светецътъ Лука Стириотски похода на българитѣ въ Елада: „Ἀμέλει καὶ τὴν Σκυθικὴν λόγχην, ἣ κατὰ πάσης ἐχώρησε τῆς ἠπείρου καὶ μικροῦ πᾶσαν πανωλεθρίᾳ παρέδωκε, πολλαῖς πρότερον προεῖπεν ἡμέραις· οὐ σαφῶς ἐκεῖνος (πῶς γάρ, ἐνδόξου τοῦ πράγματος ὄντος, ὁ τὴν δόξαν ἀκριβῶς ἐκκλίνων;) ἀλλὰ παραβολικῶς τε καὶ δι᾽ αἰνιγμάτων. καὶ περὶ τούτου ἄλλοις μὲν ἄλλα τῆς μακαρίας γλώττης τὰ προμηνύματα· ἕτεροι δὲ τοῦτο ἀκοῦσαί φασιν, „Ἑλλὰς ἐλαθήσεται καὶ Πελοπόννησος πολεμηθήσεται“.²) Че тукъ подъ Σκυθικὴ λόγχη съ който изразъ се означаватъ по старинному българитѣ, се мисли походътъ на българитѣ въ времето на царь Симеона, се вижда ясно отъ едно друго мѣсто изъ житието на Лука Стириотски, гдето се даватъ доста подробности за този походъ: τὰ μὲν οὖν πρὸ τῆς τοῦ ἔθνους³) ἐπιδρομῆς τοῦ θείου Λουκᾶ ταῦτά ἐστι· μᾶλλον δὲ τῶν ἐκείνου ὀλίγα· τὰ δὲ μετὰ τὴν φυγήν τε καὶ ξενιτείαν ὁ λόγος ἤδη δηλώσει. Ἕβδομον γὰρ ἔτος ἐν τῇ κατὰ τὸν Ἰαννίτζην ἐρήμῳ πληρώσας, ἄκων καὶ αὐτὸς μετανάστης γίνεται μετὰ πάντων· Συμεὼν γὰρ ὁ τοῦ σκυθικοῦ ἔθνους ἄρχων (Βουλγάρους αὐτοὺς οἴδαμεν συνήθως καλεῖν) τὰς πρὸς Ῥωμαίους σπονδὰς ἀθετήσας, ἐχώρει κατὰ πάσης ἠπείρου, τὰς ἡμῶν ἁμαρτίας ἀξιόμαχον ὥσπερ χεῖρα περιζωσάμενος, ἐξανδραποδιζόμενός τε καὶ ληϊζόμενος καὶ τοὺς μὲν ζωῆς, τοὺς δὲ ἐλευθερίας ἀποστερῶν καὶ ὑποφόρους ποιούμενος. Ἐντεῦθεν οἱ μὲν ὡς ἐν εἱρκταῖς ἢ φρουραῖς ταῖς πόλεσι κατεκλείοντο, οἱ δὲ πρὸς τὴν Εὔβοιάν τε καὶ τὴν τοῦ Πέλοπος ἀπεσώζοντο. Τότε γοῦν καὶ οἱ περὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον (= Лука Стириотски) χωρητικοὶ πρὸς τὰς ἐκ γειτόνων διεπορθμεύοντο νήσους, εἰ καὶ φθάσας ὁ φθόνος ἀνέλπιστον αὐτοῖς ἐπάγει τὸν κίνδυνον. Αὐτῶν γὰρ σὺν τῷ δικαίῳ (= Лука Стириотски) ἀσφαλῶς διάγειν οἰομένων, οἱ Βούλγαροι πρὸς αὐτούς διὰ πλοίου, ὃ ἔτυχον ὑποκλέψαντες, αἰφνίδιον ἐπελθόντες, ὀλίγου δεῖν, πάντες ἀπώλεσαν, ὀλίγων τινῶν ἐκκολυμβησάντων, μεθ᾽ὧν καὶ ὁ μέγας (= Лука Стириотски) ἦν,

---

[1] Житието е издавано отъ: F. Combefis, Novum auctarium II, Парижъ 1648, p. 969—1012 (избрани мѣста съ латински преводъ и латински бележки на издателя), Migne, Patr. Graeca, t. 111, p. 441—480 (лоша препечатка на Combefis), Г. П. Κρέμος, Φωκικὰ Προσκυνητάριον τῆς ἐν τῇ Φωκίδι μονῆς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ τοὐπίκλην Στειριώτου, т. I Атина 1874, 25—62 (добро издание на цѣлото житие съ уводъ). E. Martini, Supplementum ad Acta S. Lucae junioris въ Analecta Bollandiana t. XIII (1894) p. 81—121 (Тукъ сж издадени липсващитѣ у F. Cambefis части отъ житието).

[2] Издание Г. Κρέμος стр. 34—35.

[3] За значението, което има тукъ думата ἔθνος (= чужденци, външни, непринадлежащи къмъ византийската държава) и за неговия произходъ вж. K. Horna, въ Wiener Studien, 25 (1903), 44 ff.

καὶ οὕτω τὰς χεῖρας αὐτῶν διαφυγεῖν δυνηθέντων. Εἶθ’οὕτως ἐπανελθόντων. πλοίου ἐπιτυχὼν ἐκεῖνος (= Лука Стириотски) σὺν ὅλῳ γένει καὶ τοῖς γνωστοῖς περαιοῦται εἰς Κόρινθον, ἄρτι τὰς σιαγόνας γενείου πληρῶν καὶ ἄνθη νεότητος ἀρετῆς ὥραν ἐπιπρέπουσαν ἔχων“.¹) Понататъкъ въ житието между другото се излага дяконството на светеца въ продължение на 10 години въ Земена (Ζεμενᾶ), както и пребиваването му въ храма на св. мжченикъ Прокопий въ Пелопонесъ, следъ което идва следното: Οὐ γὰρ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ, καὶ ὁ μὲν ἀλιτήριος Συμεὼν καὶ πολλῶν αἱμάτων χριστιανικῶν ἐκχύσεως αἴτιος, ἐξ ἀνθρώπων γίνεται, ἐκδέχεται δὲ τὴν τούτου ἀρχήν Πέτρος ὁ αὐτοῦ μὲν υἱός. οὐχ ὅπως δὲ τῆς δόξης καὶ τῆς οὐσίας, οὕτω δὴ καὶ τῆς ὠμότητος καὶ τῆς μισανθρωπίας φανεὶς κληρονόμος, ἀλλὰ πολλῷ ταύτης ἀλλότριος καί. τό γε εἰς αὐτὸν ἧκον, οὐδὲν ἔχων ἐκείνου τοῦ αἵματος καὶ τῆς συγγενείας· ὅς, εὐθὺς χαίρειν εἰπὼν αἵμασι καὶ πολέμοις. εἰρήνην τὴν μεθ’ἡμῶν ἠσπάσατο, ὅτε ῥομφαία καὶ δόρυ καὶ πᾶν ὅπλον σιδήρου πεποιημένον εἰς δρέπανα καὶ σκαπάνην, προφητικῶς φάναι, μετεσκευάζοντο, ἡνίκα, καὶ πάντων ἐπὶ τὰς οἰκείας πόλεις τε καὶ κώμας καὶ τὰς ἑστίας αὐτὰς ἀνασωζομένων, καὶ ὁ θεῖος Λουκᾶς εἰς τὴν κατὰ τὸν Ἰωαννίζην περιπόθητον ἡσυχίαν ποθεινῶς ἐπανῄει . . .²)

Отъ пространното житие на светеца Лука Стириотски сж били извлечени твърде рано по-кратки житиета, въ които сжщо се споменуватъ българскитѣ походи въ сжщинска Елада въ времето на царь Симеона. Така въ текста озаглавенъ „Περίληψις ἐπιστατικὴ ὁπωσοῦν περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς γεννήσεως καὶ ἀσκήσεως τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Λουκᾶ τοῦ ἐν τῷ Στειρίῳ τῆς Ἑλλάδος“, който е билъ намѣренъ въ сжщия манастиръ въ единъ ржкописъ развваленъ отъ времето се чете: . . . ἐγεννήθη ὁ ὅσιος ἡμῶν πατὴρ ἡμῶν Λουκᾶς τῷ 906 ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας, εἰς δὲ τὸν 17 χρόνον ἐγεννήθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ τοῦ βασιλέως Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, δηλαδὴ μετὰ ἕνδεκα ἔτη τῆς τοῦ ἁγίου γεννήσεως. Τελευτήσαντος δὲ καὶ τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ τῷ 924 ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ, ἔμεινε διάδοχος τοῦ θρόνου ὁ ἄνωθεν Κωνσταντῖνος ὑπὸ ἐπιτρόπους καὶ εἰς τὸν δεύτερον χρόνον τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἐκστράτευσε κατὰ τῆς ἐπικρατείας τῶν Ῥωμαίων ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγὸς Συμεών· εἰς τὸν ὄγδοον τῆς ἡλικίας ἦν τότε ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ ὁ ἅγιος εἰς τὸν εἰκοστόν, ἐν ᾧ διὰ τὴν τοῦ ἄνωθεν Συμεῶνος ἔφοδον ἀνεχώρησεν ὁ ἅγιος εἰς τὸν Μωρέαν καὶ ἔκαμε χρόνους δέκα· δεκαετὴς ὢν ὁ Κωνσταντῖνος ἔκαμεν ἀγάπας μὲ τὸν Βούλγαρον Συμεών, εἰς δὲ τὸν εἰκοστὸν χρόνον τῆς ἡλικίας τοῦ Κωνσταντίνου ἐπανέστη κατ’αὐτοῦ ὁ Ρωμανὸς ὁ Ἀβάσταγος, ὁ καὶ πενθερός του, καὶ ἥρπασε τὴν βασιλείαν ἀπ’αὐτοῦ. Ἐπανέστη πάλιν ὁ ῥηθεὶς Συμεὼν κατὰ τοῦ βασιλεύοντος τότε Ῥωμανοῦ καὶ μετ’οὐ πολὺ ποιήσαντες ἀγάπην ἀνεχώρησεν. Ἀνακηρυχθείσης γοῦν τῆς ἀγάπης, ἐπανῆλθε καὶ ὁ ἅγιος ἀπὸ τὸν Μωρέαν καὶ ἔκαμεν εἰς τοῦ Ἰωαννικίου χρόνους δώδεκα.³)

Въ сжщия ржкописъ една ржка отъ края на 18 в. или началото

---

¹) Издание Г. Κρέμος стр. 38—39.

²) Издание Г. Κρέμος стр. 39 и сл.

³) Вж. Г. П. Κρέμος, стр. 12—13, сжщо и стр. 14—17 и сл.

на 19 в. е прибавила бележката: ἀσυμφωνία ἐμφανίζεται ἐδῶ ὄχι μικρὰ μὲ τὰ εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ ἁγίου ἱστορούμενα καὶ ἐπάνω εἰς τὴν ἔφοδον τῶν Βουλγάρων . . .¹)

Въ другъ единъ текстъ подъ надсловъ „Ἱστορικὸν τοῦ ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου. Περὶ τῆς γεννήσεως καὶ ἀνατροφήσεως τοῦ ἁγίου Λουκᾶ, δηλαδὴ εἰς ποῖον καιρὸν ἐγεννήθη καὶ εἰς ποῖον ἀφιερώθη“ стои следното: . . . εἰς δὲ τοὺς 906 χρόνους ἀπὸ Χριστοῦ εἰς τοὺς ἕξι χρόνους τῆς αὐτοκρατορίας αὐτοῦ (= τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ) ἐγεννήθη ὁ ἅγιος Λουκᾶς, ἔτη ἀπὸ Χριστοῦ 905· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Λέοντος Κωνσταντῖνος ἐγεννήθην εἰς 917 χρόνους ἀπὸ Χριστοῦ· ἐβασίλευσε δὲ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Λέων χρόνους 25 καὶ τελευτήσας ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος εἰς τοὺς 6423 χρόνους ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ 923. Παρελθόντος εἰς τὸν ἕβδομον ἦλθεν ὁ Συμεὼν τῆς Βουλγαρίας ὁ ἀρχηγὸς κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου. Τότε ἦτον ὁ ἅγιος χρόνων 21· καὶ ἀπὸ τὴν μάχην τοῦ Συμεὼν ἔφυγε εἰς τὸ Μορέα καὶ ἔκαμε χρόνους δέκα (10)· ὁ δὲ Συμεὼν ποιήσας ἀγάπην μετὰ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἀνεχώρησεν. Ἦτον τότε ὁ βασιλεύς χρόνων δέκα. Μετὰ ταῦτα ἔκαμεν ἄλλους χρόνους 6. Ἐπανέστη δὲ ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Ῥωμανὸς ὁ Ἀβάσταγος καὶ ἥρπασε τὴν βασιλείαν ἐξ αὐτοῦ. Ἦτον τότε ὁ βασιλεὺς χρόνων 20 καὶ ὁ ἅγιος χρόνων 31 ἐτῶν. Ἐπὰν ἦλθε δὲ ὁ Συμεὼν κατὰ τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ πάλιν ποιήσαντος μετ᾽αὐτοῦ ἀγάπην, ἀνεχώρησεν. Τότε δὲ ἀνακηρυχθείσης τῆς ἀγάπης, ἦλθε καὶ ὁ ἅγιος Λουκᾶς ἀπὸ τὸν Μωρέαν καὶ ἔκαμεν εἰς τοῦ Ἰωαννικίου χρόνους 12“²) . . .

Явно е, че хронологическитѣ данни въ тѣзи извори сѫ погрѣшни. Походътъ на Симеона въ сѫщинска Елада, който е накаралъ светеца Лука да избѣга въ Пелопонесъ, трѣбва да се постави въ 917 г., съ която дата се съгласяватъ и други данни въ житието. Дали българитѣ презъ 917 г. сѫ нахлули и въ Пелопонесъ, нито е засвидетелствувано, нито е вѣроятно. Все пакъ имаме български походъ отвѫдъ Истмоса въ времето на Симеона презъ годинитѣ 924—927. Пакъ единъ хагиографски текстъ написанъ въ Пелопонесъ, ни поднася съответнитѣ известия за това събитие. Въ този текстъ се казва, че походътъ на българитѣ въ Пелопонесъ е билъ предсказанъ отъ причисления къмъ светиитѣ Петъръ, епископъ на Аргосъ, умрѣлъ около 924 или преди 924. Житието на този светия написано отъ неизвестенъ неговъ ученикъ въ панегириченъ духъ е дѣло на години следъ 927, но сигурно не много следъ тази година. Ето що пише буквално житието на свети Петра Аргоски:³) „Καὶ γὰρ δὲ καὶ τὸ πᾶσαν ὑπεραῖρον τραγῳδίαν πάθος τῆς Πέλοπος καὶ αὐτὰ δὲ τὰ τοῦ

---

¹) Г. Κρέμος, стр. 17.

²) Г. П. Κρέμος, стр. 14—15.

³) Житието на св. Петра Аргоски е издадено най-напредъ въ сбирката Novae patrum bibliothecae ab Aug. Card. Maio collectae tomus IX, editus a Jas. Cozza-Luzi (Romae 1888), pars III, IX p. 1—17 (съ латински преводъ). Възъ основа на това първо издание житието е издадено отъ Χρήστος Παπαοικονόμος, Ὁ πολιοῦχος τοῦ Ἄργους Ἅγιος Πέτρος ἐπίσκοπος Ἄργους ὁ θαυματουργός Атина 1908 стр. 59—74 (по отношение на установяване на текста това издание надминава първото твърде много).

τέλους αὐτῷ δι’αἰνιγμάτων ἐδεδήλωτο. Ὄναρ ἐδόκει τὸν παρθένον καὶ φιλούμενον τῷ Χριστῷ μαθητὴν Ἰωάννην ὁρᾶν καὶ διαπυνθάνεσθαι περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ τοῦ Λόγου γεννήσεως· καὶ ὅτι, φησί, „πολλῶν εἰς τοῦτο ἐξηγησαμένων, καὶ μὴ πρὸς τὸ βάθος τῶν νοημάτων ἐξικνουμένων τῶν σῶν, αὐτὸς ἂν διαλευκάναις μᾶλλον ἁπάντων καὶ διασαφήσαις, ὡς τῷ ἀκηράτῳ στήθει ἀναπεσών, κἀκεῖθεν τὴν περὶ τούτου γνῶσιν ἑλκύσας ἀψευδῆ τε καὶ ἀπλανῆ.“ Τὸν δὲ πρὸς τὸ μὴ λῦσαι τὸ διαπορούμενον, ἀπορώτερον αὐταῖς λέξεσι φάναι, ὡς ἐπὶ τῷ τέλει Θεοφυλάκτου ὀλεῖται ἡ Πελοπόννησος, καὶ ἅμα τῷ λόγῳ, οἴχεσθαι. Καὶ τότε μὲν ἡμῖν ἠγνόητο τὸ ῥηθὲν πρὸς ἕτερον ἀναφέρουσι τοὔνομα· ἐκείνῳ δὲ διεξιόντι τὸν ὄνειρον, δάκρυα τῶν ὀμμάτων προὔπιπτεν ἀστακτί, τὸν ὄλεθρον τῆς τοῦ Πέλοπος ἐγνωκότι, καὶ τὸ πέρας τῆς αὐτοῦ τελευτῆς καθ’ὃ καὶ τὸ ἀποβιῶναι τὸ ἄπορον λύεσθαι. Τῶν βαρβάρων μετὰ μικρὸν κατασχόντων τὴν νῆσον ἐφ’ὅλοις ἔτεσι τρισί, καὶ τοὺς πλείους διεργασαμένων καὶ πάντα ληϊσαμένων τὰ αὐτῆς καὶ πεδίον ἀποφηνάντων ἀφανισμοῦ, ὡς μηδ’ἔτι τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας ἴχνη ἐκεῖσε ὁρᾶν ἢ τῆς τῶν τότε ἀνθρώπων εὐταξίας καὶ καταστάσεως“.[1])

Това съобщава житието на св. Петъръ Аргоски. Че споменатитѣ тукъ варвари сѫ въ сѫщность българитѣ, узнаваме отъ т. н. Галаксидска хроника. Този текстъ е много по-сетнешенъ отъ старото житие на светеца Лука Стириотски и това на св. Петра Аргоски, обаче въ повечето случаи се гради върху по-стари писменни извори и е запазилъ стари спомени. Ето какъ точно започва Галаксидската хроника: Τὸν καιρὸν τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου Ῥωμάνου, ἀγριωπαὶ καὶ χριστιανομάχοι ἄνθρωποι, Μπολγάροι λεγάμενοι, ἐμπήκασι στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ σπαθίου καὶ κονταρίου ἐχαλάσασι τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἐτραβήξασι ἴσα στὸν Μωρέα. Διαβαίνοντας γοῦν ἀπὸ τὸ Σάλονα, ἐπλοκάρασί το· καὶ μισοὶ ἀπὸ δαῦτους ἤρθασι στὸ Γαλαξεῖδι, καὶ ἔπηραν σκλάβους ἀπὸ τὰ χωρία διὰ καταπατητᾶδες. Ἐρχάμενοι γοῦν οἱ ἄπιστοι στὸ Γαλαξεῖδι, ποὺ ἤτανε χτισμένο παμπάλαια καὶ εὐμορφοκαστρογυρισμένο, ἔχοντας καὶ φλότα καραβίων καὶ σπήτια περίσσα, βουλὴν ἐποίκασιν οἱ ἄπιστοι ἀπὸ σπαθίου νὰ τὸ ἐπάρουσι, καὶ πὲρνοντας στὴν αὐθεντεία τους τὰ καράβια, νὰ ἀπεράσουσι στὸν Μωρέα, κουρσεύοντας καὶ τοῦ κόρφου τὰς μεριαίς· καὶ οἱ Γαλαξειδιῶτες ἔστοντας νὰ μάθουσι ἕνα τόσο φοβερό μήνυμα, ἐτρέξασι σταὶς ἐκκλησίαις, γονατιστὰ παρακαλῶντας τὸ Χριστὸ καὶ τὴν Παναγία καὶ ὅλους τοὺς Ἁγίους νὰ τοὺς βοηθήσουσι εἰς ἐκείνην τὴν φοβερώτατη στιγμή· ἁρματωθήκασι γοῦν καὶ ἑτοιμασθήκασι διὰ πόλεμο· καὶ ἐρχόμενοι ἐκεῖνοι οἱ πειρὰταις ἐπλοκάρασι τὸ κάστρο, καὶ μὲ κάθε λογῆς μηχαναὶς καὶ συνεργείᾳ τοῦ Σατανᾶ, ποῦ τοὺς διαυθέντευε, ἀνοίξασι μία τρούπα μεγάλη στὸ κάστρο καὶ ἐμπήκασι με τὸ σπαθὶ στὸ χέρι· ἐτότες γοῦν ἐγενέθηκε μεγάλος σκοτωμὸς καὶ φοβερὴ ἀμάχη, ποῦ τὸ γαῖμα ἔτρεχε στοὺς δρόμους, ὡσὰν ποτάμι χειμωνιάτικο· καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις, βοηθῶντας καὶ μὲ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ, ἐσταθήκασι νικηταὶ καὶ ἐσφάξασι τοὺς ἄπιστους πειράταις καὶ ἐκερδίσασι τὴν ἀμάχη· κἄτι γοῦν ἀπὸ ἐκείνους τοὺς πειράταις γλύσαντες ἀπὸ τὸ μαχαῖρι καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ, ἐπήγασι, τρέχοντας γοργόν, καὶ ἀφηγηθήκασι στοὺν συντρόφους, ποῦ εἶχασι πλόκο τὸ Σάλονα. τὸν σκοτωμὸ καὶ τὸν χαϋμὸ τῶν ὁμοφύλων μέσα στὸ Γαλαξεῖδι· καὶ ἐκεῖνοι οἱ πανάπιστοι, ἔστοντας νὰ μάθουσι ἕνα τόσο φαρμακωμένο μαντάτο, ὠργισθήκασι περίσσα καὶ ἀφρίζασι ἀπὸ λύσσα ἐκδίκησης· καὶ ἔστοντας νὰ ἐπάρουσι τὸ Σάλονα, μὲ προδοσία ἑνὸς Σαλονίτου, ποῦ τὸν ἐλέγασι Κουτζοθόδωρο, στὰς ιγ' Αὔγουστος μῆνας, ἐπεράσασι ἀπὸ σπαθίου καὶ μαχαιρίου γερόντους, νέους καὶ γυναικόπαιδα, ξεπληρόνοντας οἱ μιαρότατοι κουρσάροι τὸ γαῖμα τῶν συντρόφων, ποῦ μὲ πόλεμο καλὸ χύθηκε στὸ Γαλαξεῖδι, ὡσὰν ἀφηγήθηκα ἄνωθες· καὶ ὕστερα, χορταίνοντας τὴ μαύρη ψυχή τους ἀπὸ γαῖμα Χριστιανικό, ἐξεκινήσασι ὡσὰν τὸ μελίσσι μετρημὸν μὴν ἔχοντας, καταπάνω στὸ Γαλαξεῖδι· οἱ γοῦν Γαλαξειδιῶταις, βλέποντας ἕνα τόσο ἀμέτρητο φουσᾶτο, ἁρματωμένο μὲ κοντάρια μακρυά, καὶ σαΐταις περίσσαις καὶ περικεφαλαίαις, ποῦ ἐλάμπασι ὡσὰν τὸν ἥλιο, ἐμπήκασι στὰ καράβια καὶ ἐμείνασι στὴ πολιτεία κομπόσοι γέροι, ποῦ δὲν ἐχωρούσασι στὰ πλεούμενα . . . . . Ἐμβαίνοντας οἱ πειράταις ἀνεμπόδιστα στὸ Γαλαξεῖδι ἐπεράσασι ἀπὸ σπαθίου ὅ, τι εὑρήκασι ζωντανό, καὶ ἀνάψασι φωτιὰ στὰ σπήτια καὶ ἐκρημνίσασι καὶ τὸ κάστρο, ποῦ ἦτανε ἕνα εὐμορφώτατο, φικιασμένο μὲ μάρμαρα μεγάλα ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων τὸν καιρό· ὕστερα ἐμπήκασι καὶ σταῖς ἐκκλησίαις καὶ εὑρήκασι καὶ τοὺς γέρους γονατιστὰ παρακαλῶντας ταῖς εἰκόναις· ἄλλους γοῦν ἐσφάξασι. ὡσὰν ἀρνία, οἱ ἀντίχριστοι ἐμπροστὰ στὸ Ἅγιο Βῆμα, καὶ ἄλλους ἐπήρασι σκλάβους· ἠθελήσασι γοῦν καὶ ταῖς ἐκκλησίαις νὰ ξεγυμνώσουσι . . . . . Ἐτότες οἱ Γαλαξειδιῶταις, κατατρεγμένοι ἐπήγασι καὶ ἐχτίσασι σπήτια στὰ τριγύρω νησόπουλα. . . . . . Ὕστερα ἀπὸ πενῆντα χρόνια, ἡσυχάζοντας ὁ τόπος, καὶ τοὺς Μπολγάρους ἐξωλίθρευσε ἡ ὀργὴ τοῦ Κυρίου, ἐβγήκασι οἱ Γαλαξειδιῶταις πάλε στὴ Στερηά, καὶ ἐξεναχτίσασι τὰ σπήτια τοῦ Γαλαξειδίου, ποῦ ἦτανε ὅλο στάχτη καὶ ἐρείπια, καὶ λόγγοι, καὶ ῥουμάνια ἀπάνου ἐφυτρώσασι. . . .¹)

---

[1]) Издание Cozza-Luzi стр. 13, издание Χρ. Παπαοικονόμος стр. 70—71.

Споредъ Беесъ, макаръ описанието за злодеянията на българитѣ въ Пелопонесъ да не се съдържа въ споменатитѣ по-горе житиета, обаче при все това не сѫществува никаква причина да се отхвърли разказа на Галаксидската хроника за българския походъ въ сѫщинска Елада и Пелопонесъ. Тази хроника, продължава гръцкиятъ ученъ, е запазила спомени за нахлуването на българитѣ въ този градъ и околностьта, които спомени ще да сѫ доживѣли до времето, когато е била написана самата хроника. Като чедо на народа и църквата, съставительтъ на хрониката вѣрва въ слуховетѣ и предаденитѣ чудеса на светиитѣ и ги увѣковѣчава. Така между другото се разказва, че следъ опустошаването на Галаксиди отъ българитѣ ἐφάνηκε ἕνας καβαλάρης (= Св. Георги? Св. Димитри? Св. Теодоръ?) μὲ σπαθὶ ξεγυμνωμένο καὶ ἅρματα λαμπερά, καὶ ἄρχισε νὰ σφάζῃ τοὺς πειράταις. Καὶ τοὺς ἐπῆρε κυνηγῶντας ὄξω ἀπὸ τὸ Γαλαξεῖδι, μέσα εἰς

---

¹) Издание **К. N. Σάθας**, *Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου* κ. τ λ., ἐν Ἀθήναις 1865. 192—195 (= препечатка отъ 1914, стр. 200—202).

τὰ βουνά, καὶ ἐκεῖ ἔγινε ἄφαντος ἀπὸ τὴν γῆ.[1]) Но отъ друга страна изглежда, че съставительтъ на хрониката, като описва събитията следъ опустошаването на Галаксиди отъ българитѣ, е ималъ предъ очи освенъ устнитѣ предания и още писменни извори. Така, напр. казва се, че името храбъръ защитникъ на Галаксиди срещу българитѣ εἶναι τιμημένο εἰς ἕνα βασιλικὸ χρυσόβουλλο.[2])

Отъ наша страна трѣбва да се забележи следното. Наистина, напълно възможно е въ Галаксидската хроника да се криятъ нѣкакви, макаръ и мѫгляви, спомени за българско нахлуване въ Пелопонесъ, обачѐ изразитѣ χριστιανομάχοι ἄνθρωποι, οἱ ἄπιστοι, οἱ πανάπιστοι, οἱ πειράταις, οἱ μιαρότατοι κουρσάροι, съ които сѫ означени българитѣ, прилягатъ по-скоро за араби, нормани и др. Дали въ случая не се касае до две различни събития, които съставительтъ на хрониката е смѣсилъ? На тѣзи въпроси за жалость Беесъ, както изглежда, не се спиралъ. Но нека продължимъ по-нататъкъ изложението на гръцкия ученъ.

К. N. Σάθας[3]) е мислелъ, че изразътъ τὸν καιρὸν τῆς Βασιλείας Κωνσταντίνου Ῥωμάνου трѣбва да се поправи на τὸν καιρὸν τοῦ Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου (υἱῶν) Ῥωμανοῦ. Тази поправка обаче не е приемлива. Въ сѫщность трѣбва да се чете въпросниятъ изразъ така: τὸν καιρὸν τῆς Βασιλείας Κωνσταντίνου [καὶ] Ῥωμανοῦ, т. е. въ времето на Константина Порфирогенетъ (913—959) и Романа Лакапинъ (919—944). Описаниятъ походъ въ времето на тѣзи двама императора трѣбва да се отъждестви съ похода, за който разказва житието на Св. Петра Аргоски, макаръ и да не се споменуватъ тукъ изрично българитѣ, а се означаватъ общо като варвари. Изказано е мнение, че българскиятъ походъ, за който разказва Галаксидската хроника въ първата си часть, е сѫщиятъ, за който споменува житието на светеца Лука Стириотски. Но това мнение не е приемливо, защото българскиятъ походъ, въ следствие на който светецътъ Лука Стириотски е избѣгалъ въ Пелопонесъ, се е случилъ съгласно старото житие на този светецъ и казаното по-горе презъ 917 г., докато походътъ, за който разказва началото на Галаксидската хроника е552 станалъ споредъ изрично свидетелство въ царуването на Романа Лакапинъ. Значи, следъ 17 дек. 917 г. българитѣ, следъ като опустошили сѫщинска Елада, продължили похода си и въ Пелопонесъ. Разбира се, този походъ не е никой другъ освенъ споменатиятъ въ житието на св. Петра Аргоски. А споредъ това житие българитѣ опленявали и опустошавали Пелопонесъ презъ цѣли три години, както билъ предсказалъ малко преди смъртьта си св. Петъръ Аргоски. Този пъкъ светия умрѣлъ, както се каза, около 922 г. (въ всѣки случай преди 924 г.), а предсказаниятъ български походъ въ Пелопонесъ, както и тригодишнитѣ опустошения на полуострова ще трѣбва да се поставятъ около 924—927. Наистина, и отъ други извори знаемъ, че по това време българитѣ воюватъ срещу византийцитѣ, обсаждатъ Цариградъ, нападатъ Солунъ и нахлуватъ въ византийскитѣ провинции, които опустошаватъ чакъ до смъртьта на Симеона. Но и следъ мира, които билъ сключенъ между царь Петра и Романа Лакапинъ, севернитѣ европейски области на византийската империя сѫ страдали отъ нахлуванията на българитѣ. Около 930 г. българитѣ и славянитѣ ставатъ господари на Никополъ въ Епиръ, засѣдватъ се здраво тамъ, и едва следъ борби тази варварска колония се подчинява на византийската власть.[1]) Около 924—927 българитѣ нахлули въ Пелопонесъ, като сѫ преминали навѣрно съ кораби отъ южнитѣ брѣгове на Елада на севернитѣ брѣгове на полуострова било изцѣло, било на части. Отъ житието на св. Петра Аргоски узнаваме, че опустошението на Пелопонесъ отъ българитѣ съвпада съ времето, когато тамъ е управлявалъ стратегътъ Теофилактъ (ἐπὶ τῷ τέλει Θεοφυλάκτου ὀλεῖται ἡ Πελοπόννησος). На този Теофилактъ Беесъ приписва оловения печатъ издаденъ отъ Б. Панченко.[2]) На лицето си печатътъ носи надписа: Κύριε βοήθει [τ]ῷ σῷ [δού]λ[ῳ], а на обратната страна: Θεοφ[υλά]κτῳ β(ασιλικῷ) ά(πρωτο) [σ]παθ(αρίῳ) κ(αὶ) στ[ρατ](ηγῷ) Πελ[οπ](οννήσου).

---

[1]) Изд. Σάθας стр 194—195 (= препечатка 1914 стр. 202), сѫщо 129 (= преп. 1914 стр. 135).

[2]) п. т. стр. 194 (= преп. 1914 стр. 201).

[3]) Вж. изданието стр. 194 (= препечатка стр. 201).

Отъ изложеното до тукъ се вижда, че въ времето на Симеона българитѣ сѫ нахлували на два пѫтя въ Елада, първия пѫть презъ 917 г. и втория пѫть презъ годинитѣ 924—927. И въ двата похода сѫ били опленени мѣста и градове лежащи не далечъ отъ Тива. Явява се сега въпросътъ, къмъ кой походъ се отнася схолиятъ на Арета отъ Кесария, гдето този изказва страха си, да не би и Тива да бѫде покорена отъ българитѣ. На този въпросъ е мѫчно да се отговори съ сигурность. Изниква сѫщо тъй и въпросътъ, дали българитѣ сѫ успѣли да превзематъ Тива. Въ нашитѣ извори това нигде не личи. Тива не е била превзета дори отъ Петра Делянъ презъ 1040 г. или въ началото на 1041, когато византийската войска е била разбита въ нейнитѣ околности.

Нека кажемъ нѣколко думи и за схолия на Арета отъ Кесария, който се отнася до Περὶ τοῦ Παραφθέγματος XXVII § 149 на Аристида и гдето се споменува изрично Симеона, царя на българитѣ. Нѣкои приематъ, че този схолий се отнася до сражението при Ахело (= Анхиало)[3]) на 20 августъ 917 г., гдето византийцитѣ подъ водителството на Лъвъ Фока били страшно разгромени. Текстътъ на Аристида, къмъ който се отнася този схолий на Арета гласи: . . . φοβερώτερον εἶναι ἐλάφων στράτευμα λέοντος ἡγουμένου ἢ λεόντων ἐλάφου. Отъ тука би могло да се заключи, че се касае за Лъвъ Фока, който е водилъ, както се каза, византийската войска къмъ голѣмото поражение при Анхиало. Обаче византийскитѣ хронографи наричатъ Лъвъ Фока безуменъ, но не страхливъ, та да може да се оприличи на еленъ. После мѫчно би могло да се означи отъ Арета Лъвъ Фока общо като Ῥωμαίων προεστώς и да се постави на една линия съ Симеона, царя на българитѣ. Ῥωμαίων προεστώς се отнася безспорно до византийския императоръ. Затова трѣбва да се приеме, че и игрословниятъ намекъ се отнася до сѫщия този императоръ Лъвъ Мѫдри, съ когото Арета е билъ въ лоши отношения и отъ когото за малко време е билъ заточенъ. Враждата на Арета съ императоръ Лъва се пада около 906—907 г. и затова Беесъ приема, че около тази дата е билъ написанъ и схолиятъ на Арета. А между 893, когато е заелъ въпросниятъ императоръ престола, и 906—907 е станала голѣмата победа на Симеона надъ византийцитѣ при Булгарофигонъ презъ 894 г. Тукъ навѣрно трѣбва да се отнесе намекътъ въ схолия на Арета.

---

[1]) Срв Hopf, Geschichte Griechenlands in Mittelalter. Leipzig 1867, I, 121. G. Hertzberg, Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart, Gotha 1876 I, 266 и сл. и 300, C Jireček, Geschichte der Bulgaren, Prag 1876, 172 и сл. Вж. напоследъкъ II. Φουρίκης, въ Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν I (1924) стр 295 и въ Ἠπειρωτικὰ Χρονικά III (1928) стр. 137 и сл, гдето е дадена и по-старата литература за времето, когато Никополъ е билъ подъ българитѣ.

[2]) Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ, т. XIII (1908) стр. 100 и сл. бр. 361 (386).

[3]) Срв. Σ. Β. Κουγέας, op. cit. 266 и сл. заб. 1 и К. Ἄμαντος, Παρατηρήσεις τινὲς εἰς τὴν μεσαιωνικὴν γεωγραφίαν въ Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, I (1924) стр. 49. Ἀχη(ι)λῷ = Ἀγχίαλος се срѣща и въ съчинението

Не само отъ схолиитѣ на Арета отъ Кесария, но и отъ неговитѣ писма и други трудове би могло да се почерпатъ сведения за мирнитѣ и военнитѣ отношения между византийци и българи въ времето на царь Симеона. Така напр., за пратеничеството на българитѣ и за миръ съ тѣхъ става дума и въ едно реторическо произведения на Арета, което е достигнало до насъ въ гръцкия codex Marcianus № 524 подъ надсловъ ἔκφρασις πομπῆς ἱερᾶς, ἣν Λέων ὁ εὐσεβὴς βασιλεὺς ἐπὶ τοῖς τιμίοις λειψάνοις πεποίηται Λαζάρου τοῦ Χριστοῦ φίλου,

---

на Ἰάκωβος Παρκεθύμης ὁ Μήλαϊτος, което е написано на 15. I. 1588 (вж Σπ. Παπαγεώργιος въ сп „Παρνασσός" т. 90 (1882) стр. 632 и сл., срв. и N. A. Bees въ Texte und Forschungen zur Byzantinisch — Neugriechischen Philologie № 4 стр. 56 и сл.). И кодексъ B на Ник. Акомината предлага написа Ἀχιλῶ = Ἀγχίαλος, който се срѣща и въ латинскитѣ текстове подъ вида: Achello, Achilo, Lachilo, Laquilo, Asilo (срв. Tafel-Thomas, Urkunden der ältesten Handels-und Staatsgeschichte von Republik Venedig, I (1856), стр. 465 и сл. [Partitio regni Graeci a. D. 1204]. Срв. и W. Tomaschek, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel II [= Sitzungsber. der Wiener Akademie, Phil.-hist. Kl. Bd. CXIII, 1886], стр. 304 и сл. 315, 318, 328 и сл.). Akhiol(o)u се нарича Анхиало у Едриси (срв. J. Lelewel, Geographie du moyen Age, t. III и IV Bruxelles 1852, стр. 141 Atlas карта 11 (= Tabula itineraria Edrisiana] и 15). До Анхиало — както ме увѣриха мѣстни гърци и българи — сѫществува мѣстность наречена „Кокала" (Κόκκαλα), гдето споредъ преданието се е случила голѣма битка между гърци и българи (сигурно на 20 априлъ 917 г.). Κόκαλλα и други мѣстни названия има на много мѣста въ Гърция (вж. N. Г. Πολίτης, Παραδόσεις, т. I стр. 7, 11, 14, 53, т. стр. 641, 649, 717, 731, 737). [Вж. още Ф. Κουκουλές, Τοπωνυμικά въ сп. ΑΘΗΝΑ т. 27 стр. 161 и сл. и тамъ приведената литература. B. Z. 26 (1926) 114/15. St. Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign.* Cambridge 1929 стр. 55, заб. 4 и стр. 84. (Срв. Philologische Wochenschrift Jahrg. 51, 1217). Въпроса за отъждествяването на Ахело съ Анхиало ще разгледаме при случай другаде. — **В. Б.**]

ὅτι πρώτως αὐτὰ ἐκ Κύπρου μετήνεγκεν.[1]) Въпросното мѣсто гласи: Ἤκοιέν σοι καὶ τῶν ἄλλων ἀνηκόων πρέσβεις ἐθνῶν τὴν σὴν ὡς καὶ νῦν Βούλγαροι ἄμαχοι ῥώμην ἐπεγνωκότες καὶ χοῦν ταῖς Λαζάρου πρεσβείαις τῶν ποδῶν ὑμῶν λείχοντες.[2])

Основаването на мънастира на св. Лазара въ Цариградъ въ времето на императора Лъвъ Мѫдри, въ който били пренесени и мощитѣ на Мария Магдалина, се поставя въ 899 г. Въ споменатото реторическо произведение, което Аретасъ прочелъ като дяконъ предъ императора, светия синодъ и многоброенъ народъ, явно по случай годишнината отъ пренасяне мощитѣ на св. Лазара въ столицата или презъ 900 г. (както предполага Беесъ), се описва станалото преди една година тържеството пренасяне. Датитѣ на първото (894 г.) и третото (904) изпращане на Лъвъ Хиросфактъ при българитѣ сѫ опредѣлени. Обаче датата на второто изпращане е неизвестна.[3]) Сега съгласно горнитѣ сведения това изпращане трѣбва да се постави презъ 899-900 г.

Различни сведения за българо-византийскитѣ отношения при царь Симеона съдържа тъй сѫщо и писмото на Аретасъ отправено до Григорий митрополита на Ефесъ, което е запазено съ много други писма и трудове на сѫщия въ гръцкия кодексъ подъ № 441 въ Московската синодална библиотека.[4]) Въпросното писмо споредъ Беесъ е написано между годинитѣ 914—924. Съ това писмо Аретасъ обвинява бившия одрински епископъ Стефана, който, както пише Аретасъ, избѣгалъ безбожно при българитѣ, и между другото припомня примѣра на русийския епископъ Евтимия: „εἰς μηδὲν τῶν προταθέντων ὑπὸ Βουλγάρων ὑπείξαντος, ἀλλ᾽ εὐσταθῶς ἄγαν τὰς ἀπειλὰς ὑπενεγκόντος.[5]) Кога е преминалъ Стефанъ Одрински къмъ българитѣ? Навѣрно когато този градъ е падналъ не безъ съпротива въ рѫцетѣ на царь Симеона, за да бѫде отново превзетъ не дълго следъ това отъ византийцитѣ. Това се е случило на два пѫтя, презъ 914 и презъ 923 г. Първия пѫть градътъ е преминалъ въ рѫцетѣ на българитѣ поради предателството на арменеца Панкратука (= Παγκρατούκας), а втория пѫть поради гладъ следъ храбрата защита водена отъ патриция Лъва, нареченъ Мороленъ (= Μωρολέων). Проф. Беесъ мисли, че бѣгството на Стефанъ Одрински се е случило по време на обсадата презъ 914 г.

В. Б.

---

[1]) Вж. Σ. Π. Λάμπρος „Νέος Ἑλληνομνήμων" т. VIII (1911 [—1931]) стр. 167, брой 284. Σ. Β Κουγέας, Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πρώτης ἀναγεννήσεως τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Βυζαντίῳ. Атина 1913, стр. 85 и сл.

[2]) Σ. Β. Κουγέας op. cit. 86 и заб.

[3]) Вж. C. de Boor, Vita Euthymii, Berolini 1888 p. 190. S. G. Mercati Intorno all autore del carme εἰς τὰ ἐν Πυθίας θερμά, etc. (Leone Magistro Chairosphaktes). Estratto dalla „Revista degli Studi Orientali" I (1924) и сл.

[4]) Споредъ списъка на архимандритъ Владимиръ, Систематическое описанiе рукописей Московской Синодальной библiотеки. ч. I Рукописи греческiя. Москва 1894 Срв E. Jakobs въ Zentralblatt für Bibliothekswesen, Bd. XXIV (1906) S. 23 ff. Σ. Β. Κουγέας op. cit. 17 и сл.

[5]) Срв. Σ. Β. Κουγέας op. cit. 18.

F. Dvornik, *Deux inscriptions gréco-bulgares de Philippes* въ Bulletin de Correspondance Hellénique LII (1928) p. 125—147 съ две фотографии.

Малката, но многоценна сбирка отъ надписитѣ, съставени на гръцки езикъ отъ времето на българскитѣ канове, се увеличи преди нѣколко години съ още два, благодарение на разкопкитѣ, които отъ редъ години насамъ френскиятъ археологически институтъ въ Атина (École Française d'Athènes) предприема на мѣстото на нѣкогашния градъ Филипи (близо до дн. Кавала). Презъ 1923 и 1924 г. тамъ при разкопаването на една византийска базилика въ мѣстностьта „Дирекleръ" излѣзоха на бѣлъ свѣтъ между другото и два първобългарски гръцки надписи. Тѣхното издаване е било възложено на чешкия ученъ о. F. Dvornik, който въ гореозаглавената статия ги направи достѫпни на учения свѣтъ.

Въпрѣки голѣмитѣ грижи, които е положилъ издательтъ, все пакъ сѫ били допуснати тукъ таме нѣкои грѣшки, които въ следнитѣ редове ще се посочатъ и съответно изправятъ.1)

Единиятъ отъ надписитѣ бѣше вече известенъ отъ единъ не добъръ преписъ направенъ отъ отецъ Braconnier презъ 1707, който преписъ запазенъ между книжата на отецъ Villoison е билъ издаванъ на нѣколко пѫти.2)

Този надписъ е издълбанъ върху една плоча съ размѣри 1·07 на 1·20, на която горната часть и горния лѣвъ край сѫ силно повредени.

Първия и втория редъ D(vornik) чете и попълва както следва: [+ Τῶ]ν πολ(λ)ῶν Βουλγά/[ρων ὁ] ἐκ Θεοῦ ἄρχον ὁ Π. Дали въ началото на реда е имало кръстъ, не може да се каже съ положителность. Затова по-добре е кръстътъ като съмнителенъ да се изостави, още по-вече, когато не всички първобългарски надписи започватъ съ кръстъ. Сѫщо така не е сигурно, дали членътъ τῶν както и завършъкъгъ - ρων сѫ били написани съ ω или съ ο. Наистина πολῶν е написано съ ω, обаче това не може да служи още за доказателство, понеже нашитѣ надписи не сѫ последователни по отношение на правописа. Все пакъ буквата ω като вѣроятна може да се запази. Обаче второ λ въ πολῶν, което D. прибавя, е съвършено излишно. Първобългарскитѣ надписи съ изключение на единъ случай, гдето се касае за каменодѣлска грѣшка, изобщо не познаватъ двойнитѣ съгласни. Защото двойнитѣ съгласни въ тази епоха на гръцкия езикъ сѫ били престанали отдавна вече да се произнасятъ.3)

---

1) Срв· Б. Филовъ въ ИБАИ, V (1929) стр. 365 и сл. V. Beševliev въ Ἑλληνικά III (1930) стр. 232—234. И. Ивановъ, *Български старини изъ Македония* 2-ро изд. София 1931 стр. 1—12.

2) Osann, Syllog. tab. II № 6. Le Bas, *Voyage archéologique* II p 334, № 1440. CIG, 8691 A и др.

3) Вж. В. Бешевлиевъ, *Гръцкиятъ езикъ въ прабългарскитѣ надписи* въ Год. на Народния Музей за 1922—25, София 1926, 38.

Така че вмъкването на второто λ е противно на езиковата история и не поправя, но подправя надписа и го прави негоденъ за езиковедски изследвания.

Въ фотографията на надписа краятъ на първия редъ се чете ясно като ВОVГ̣А, при което буквата А е свързана съ буквата Г. Дали буквата Λ е била изобщо пропусната или е била издълбана надредно, не може да се установи отъ сегашното състояние на надписа. Издательтъ трѣбваше да изрази всичко това въ своя преписъ. Азъ предполагамъ, че буквата Λ е била издълбана надъ реда. Следователно цѣлото това мѣсто трѣбва да се предаде въ преписъ така: Βου[λ]γ̣α.

Въ думата ἀπέστηλεν въ редъ 3 четвъртата буква отъ края е въ сжщность Н свързана съ Λ, а не I както дава D.

Въ началото на четвъртия редъ D. допълва Ἤσ, обаче би могло да се допълни сжщо така и съ Ἶσ.

Шестия, седмия и началото на осмия редъ D. чете както следва: τα κ(αὶ) τὸν Ἠτζιργουβοιλ/ᾶν κ(αὶ) τὸν Κανα βοιλακο/λοβρόν. Преди всичко нека забележа, че предаването на белега κ съ καὶ е съвършено погрѣшно и стои въ пълно противоречие съ езика на цѣлия надписъ. Известно е, че въ времето, когато сж били писани първобългарскитѣ надписи, двугласната αι се е произнасяла като *e* и затова е предадена съ ε, следователно κ(έ), а не κ(αὶ). Въ израза τὸν Ἠτζιργουβοιλᾶν издательтъ не е отдѣлилъ Ἠτζιργου отъ βοιλάν, което представя, както е всеизвестно, една отдѣлна дума. Самото Ἠτζιργου пъкъ той смѣта за собствено име.1) Това обаче е съвсемъ изключено. Защото, ако Ἠτζιργου бѣше собствено име, то трѣбваше да имаме словонареждането Ἠτζιργου τὸν βοιλάν, както е Ἤσβουλον τὸν καυχάνον, но никакъ не τὸν Ἠτζιργου βοιλάν. Членътъ предъ Ἠτζιργου βοιλάν показва ясно, че тукъ се касае за едно цѣло понятие. Наистина, въ простонародната гръцка речь членътъ може да стои и при собственитѣ имена,2) обаче когато името е придружено съ нѣкакво опредѣление, като титла и пр., то членътъ стои винаги и при собственото име и при опредѣлението, напр.: ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχον ὁ Πρεσιάνος въ нашия надписъ или ὁ Ἤσβουλος ὁ καυχάνος въ единъ Маламировъ надписъ.3) Следователно τὸν Ἠτζιργουβοιλᾶν у D. трѣбва да се чете въ сжщность като τὸν ἠτζίργου βοιλάν. Сжщото важи и за τὸν Καναβοιλακολοβρόν4) въ редъ 7, което трѣбва да се чете както τὸν κανὰ βοιλὰ κολόβρον.

Въ редъ 9 следъ ἐπὶ τοὺς Σμολεάνους е следвало навѣрно причастие съ значение „*отиде*“ или „*нападна*“. Изхождайки отъ израза ἐπὶ τὸν Δανούβιν въ Търновския надписъ на Омуртага,5) би трѣбвало да се приеме, че тукъ е стояла глаголна форма съ значение „*отивамъ*“.

---

1) Вж. Dvornik, p. 129, 133, 135.

2) Бешевлиевъ, op. cit. 396.

3) Бешевлиевъ, op. cit. № XI.

4) Dvornik, op. cit. 138., J'en viens au nom du dernier dignitaire ΚΑΝΑΒΟΙΛΑΣ; on peut y voir un phénomène analogique: c'est selon toute vraisemblance, une composition du nom propre ΚΑΝΑΣ et du titre de boljar.

5) Бешевлиевъ, op. cit. № X

Съгласно направенитѣ забележки запазената часть отъ надписа следва да се чете така:

1. [τῶ]ν πολ̣ῶν Βου[λ]γ̣ά-
[ρων ὁ] ἐκ Θεοῦ ἄρχον ὁ Π-
[ρε]σ̣ι̣άνος ἀπέστηλεν
[Ἤσ]β̣ουλον τὸν καυχά-
5. ν̣ον δόσας αὐτὸν φοσᾶ-
τα κ(ὲ) τὸν ἠτζίργου βοιλ-
ὰν κ(ὲ) τὸν κανὰ βοιλὰ κο-
λόβρον. κ(ὲ) καυχάνος
ἐπὶ τοὺς Σμολεάνους

. . . .

Така възстановениятъ надписъ дава поводъ за следнитѣ бележки.

Отъ епиграфско гледище надписътъ взетъ изцѣло не може да се сближи съ никой отъ до сега известнитѣ. Само отдѣлни букви се схождатъ съ съответнитѣ букви отъ другитѣ първобългарски надписи. Така буквата A се срѣща въ Търновския надписъ на Омуртага, въ горнитѣ два надписа при Мадарския конникъ, въ известнитѣ колони съ имена на крепости и въ единъ инвентаренъ надписъ отъ Преславъ. Буквата B се явява въ два вида: съ черта отъ долу и съ жглестъ доленъ край. Първиятъ видъ е почти обикновениятъ въ първобългарскитѣ надписи. Въ нашия надписъ този видъ се срѣща само въ началото на думитѣ. Вториятъ видъ се явява тукъ и въ колоната съ надписъ BIZVHC· Буквитѣ E и Ϲ сѫ жглести и приличатъ на сѫщитѣ букви въ надписитѣ при Мадарския конникъ, въ Преславския инвентаренъ надписъ и въ Маламировия надписъ отъ с. Насърлие. Ако крайното Ϲ въ думата Σμολεάνους не представя въ сѫщность Ϲ свързано съ A, то този видъ Ϲ се срѣща за прьвъ пѫть тукъ и напомня много рѫкописното крайно -ς. Буквата Θ е жглеста и се срѣща само въ надписитѣ при Мадарския конникъ. Буквата O е обла както въ всички известни до сега първобългарски надписи съ изключение само на Мадарскитѣ. Лигатури има само четири: 1) N съ Π. 2) N съ K. 3) N съ Λ и 4) Γ съ A. Последната лигатура е забележителна, понеже буквата A е прикачена подъ Γ· Подобенъ видъ лигатура имаме въ Омуртаговия надписъ отъ Търново,[1]) гдето A е прикачено подъ C· Дали нѣмаме сѫщия случай при ϹΜΟΛΕΑΝȢϹ? Надредни знакове липсватъ. Може би, буквата Λ въ Βουλγάρων да е била издълбана надъ реда, както белегътъ Х° въ първия запазенъ редъ на Маламировия надписъ отъ Тумбулъ джамия.[1]) Буквитѣ въ първия редъ сѫ по-едри, както въ Търновския надписъ на Омуртага.

---

[1]) Вж. Г. Фехеръ, *Надписътъ на Мадарския конникъ*, София 1928, стр. 88. заб. 1.

По отношение на правописа трѣбва да се забележи, че нашиятъ надписъ, както всички първобългарски надписи, е написанъ фонетично. Звукътъ і е изразенъ два пѫти съ Н и 5 пѫти съ І. Въ запазената часть звукътъ О е изразенъ само веднажъ съ ω, а въ всички останали случаи съ О.

Откъмъ езика надписътъ не се различава отъ останалитѣ първобългарски надписи. И тукъ дателниятъ падежъ е замѣненъ съ винителенъ (както е въ севернитѣ гръцки диалекти), а не съ родителенъ (както е въ южнитѣ гръцки диалекти). Заслужава да се отбележи само, че думата φοσᾶτα нѣма тукъ сѫщото значение както въ израза ἀπελθὸν ἧς τὸ φουσᾶτον въ надгробнитѣ първобългарски надписи. Словонареждането τῶν πολῶν Βουλγάρων ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχον, което отговаря на τῖς Πλσκᾶς τὸν κάνπον[2]) и на τοῦ ἄρχοντος θρεπτὸς ἄνθροπος,[3]) е новогръцко. Срв. μιᾶς στιγμῆς ὑπομονὴ δέκα χρονῶν ρεχάτι и особено диалектитѣ въ Понтосъ и Кападокия, гдето това е правило.[4]) τῶν πολῶν Βουλγάρων ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχον се посрѣща съ τοὺς πολοὺς Βουλγάρις ἐπέχον[τα] въ Чаталарския надписъ и показва, че въпросното мѣсто е правилно допълнено.[5]) Изразитѣ τῶν πολῶν Βουλγάρων ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχον и ἴς τὶν γῖν, ὅπου ἐγενίθεν, ἐκ Θεοῦ ἄρχον ἐστίν[6]) представятъ навѣрно едно разширение на официалната канска титла ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχον.

В. Н. Златарски[7]) бѣше предположилъ възъ основа на Braconnier-овия преписъ, че името на кана въ нашия надписъ е гласѣло Πρεσιάνος. Това предположение сега се потвърдява напълно отъ намѣрения оригиналъ.

Както се забеляза вече по-горе ἠτζίργου не е име и принадлежи къмъ βοιλάν, съ което образува едно понятие. Думата ἠτζίργου се срѣща въ още два неиздадени първобългарски надписи. Въ единия,[8]) който се намира въ Варненския археологически музей, се чете ясно РГОΥ ΒΟΛΥΗΑ, което може да се допълни като [ΗΤΖΗ]ΡΓΟV ΒΟΥΛΗΑ. Вториятъ надписъ е намѣренъ презъ 1926 г. въ разкопкитѣ подъ Мадарския конникъ, сега въ Народния Музей, гласи въ преписъ така:

---

[1]) Бешевлиевъ, op. cit. стр. 420.

[2]) Бешевлиевъ op. cit. № IX.

[3]) Бешевлиевъ op. cit. № VIII.

[4]) A. Thumb, *Handbuch der Neugriechischen Volkssprache.* 2. Aufl. Strassburg 1910, 195. u. Anm. 2.

[5]) В. Бешевлиевъ, *Къмъ прабългарскитѣ надписи* въ Год. на Соф. Държ. унив. Истор. филол. XXIII 7, 17.

[6]) Бешевлиевъ, *Гръцкиятъ езикъ* и пр. № IX.

[7]) *Известията за българитѣ въ хрониката* и пр. въ МСбНУК XXIV 49.

[8]) Dvornik op. cit 137_5. — *Коректурна прибавка.* Надписътъ е. издаденъ сега отъ П. Никовъ въ Byzantinoslavica II 2 (1931), 344 и сл.

1 I
ỌṂỌ . . . (vacat circa 10) . . AP
XONỌ . . . . (v. c. 10) . . . . ḤT
Oω̣Δ̣ . . . . . (v. c. 10) . . . . ẸN
5 ΘVC . . . . . (v. c. 10) . . . . ṆTA
ΓΓPA . . . . . (v. c. 12) . . . . ḤCH
TZHPΓ . . . . (v. c. 11) . . . . Γ̣X8
T8Γ̣ . . . . . . (v. c. 10) . . . . P̣HE
10 ΠH . . . . . . (v. c. 17) . . . . X̣VCE
Ḳ· . . . . (v. c. 18) . . . . ABA
. . . . NKA
. . . . ṆẸN

Както се вижда отъ този преписъ надписътъ е силно повреденъ и затова на мѣста четенето не е сигурно. Въ началото на 2-я редъ втората буква не е съвсемъ сигурна, а третата буква може да бѫде и 8. Въ 3-я редъ последната буква въ първата часть може да бѫде и C, но не и E, а първата буква въ втората часть може да бѫде и N. Въ 4-я редъ втората буква въ първата часть може да бѫде и Ψ. За сега отъ този надписъ може да се разчете и допълни съ известна сигурность следното:

1. [Κανὰς ὐβηγγ]ὴ̣
Ὀμ̣ο̣υ̣[ρτὰγ ὁ ἐκ Θεοῦ] ἄρ-
χον, Ọ . . . . ἦ̣τ-
ο ὧ̣δ̣[ε? . . . κὲ ἐπύησ]ε̣ν
1. θυσ[ήαν ῆς τὸν θεὸ]ν̣ Τα-
γγρά . . . . ḤC ἠ-
τζήργ[ου βοηλάς . . .]Γ̣X8

За началото на надписа, което представя nominativus pendens, срв. *κανὰς ὐβηγγὴ Μαλαμὴρ ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχον, ὁ παλεὸς κ. τ. λ.* Това допълване на 1-я редъ стои въ зависимость отъ това, дали надписътъ е започвалъ действително нѣкога съ сегашния първи редъ, отъ който се е запазила сега само буквата (или часть отъ буквата) I, H, или не.[1]) Ако въ 4-я редъ втората буква въ първата половина е Ψ, а третата A, то вм. предложеното четене за това мѣсто, може да се чете и допълни τὸ ψά[λμα?]. Едно подобно четене може да се подкрепи съ 35 отговоръ на папа Николай.

---

[1]) За допълването вж. сѫщо G. Fehér, *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises*. Budapest 1931, 143.

Въ седмия редъ на този надписъ се чете ясно ἠτζίργ[ου]. Буквитѣ НС принадлежатъ навѣрно къмъ името на сановника.

D. мисли, че ἠτζίργου може да се сближи съ . . . ζουργου въ единъ надгробенъ надписъ отъ времето на Омуртага.[1]) Обаче трѣбва да забележа, че този надписъ не е ясенъ. Изглежда да има нѣкаква грѣшка въ него. Защото редоветѣ 2 и 3 на сѫщия надписъ гласятъ: ὁ κολόβρο[ς . .] ζουργου / κολόβρο[ς θρ]επτὸς / ἄνθροπὸς κ. τ. λ., докато по подобие на другитѣ надгробни надписи трѣбваше да стои: [Ἠτ?]ζούργου ὁ κολόβρος θρεπτὸς ἄνθροπος κ. τ. λ. Затова този надписъ трѣбва да се остави за сега на страна. Още по-малко може да стои въ нѣкаква връзка съ ἠτζίργου вториятъ редъ въ следния откъслекъ отъ надписъ:[2])

OX̣CḤ
TZIT
MAI
ΓIAC.

Съ много по-голѣма вѣроятность може да се предположи, че цѣлиятъ изразъ ὁ ἠτζίργου βοιλάς се крие въ следнитѣ литературни паметници.

1. **stasiszerco borlas** въ списъка[3]) на българскитѣ пратеници въ Цариградъ на събора въ 869—870 г. Може би, тука трѣбва да се чете Stasis (име)[4]) zerco boilas.

2. Zergobula f. . ias въ приписскитѣ на Чивидалското евангелия.[5]) Възможно е въ буквитѣ f . . ias да се крие името на Zergo bula.

3. Cerbulae въ адреса на писмото на папа Иванъ VIII отъ 879 г. Petro, Cerbulae et Sundicae ceterisque optimatibus et consiliariis dilecti filii nostri Michaelis regis Vulgarorum.[6]) Началото на адреса, може би, ще трѣбва да се чете така Petro cerbulae, което ще отговаря на Petro comiti въ адреса на едно друго писмо отъ сѫщия папа.[7])

4. τοῦ Ἠτζβόκλια у **Constant. Porphyr.** De admin. imperio 158, което може би да стои вм. τοῦ ἠτζ[ίργου] βουλιά.

Би могло да се предположи, че въ изреденитѣ тукъ литературни паметници имаме въ сѫщность имена отъ вида Ἤσβουλος,

---

[1]) **Бешевлиевъ** op. cit. № VI.

[2]) Даденият тукъ преписъ е направенъ отъ мене презъ лѣтото 1931. Камакътъ се пази въ Археологическата сбирка при Русенската мѫжка държавна гимназия. Последниятъ редъ може би трѣбва да се допълни така: [OP]ΓIAC.

[3]) **Mansi**, *Amplissima Collectio Conciliorum* vol. XVI, col. 158.

[4]) В. Н. **Златарски**, *История* II 799 предполага, „че първоначално вм Stasis ще да е стояло Petrus", което отпосле е било умислено замѣнено. Обаче по-вѣроятно е, да се предположи, че Stasis е било първобългарското име на Петра, ако разбира се не трѣбва да се приеме, че Stasis е развалено отъ [Ana]stasis или отъ друго нѣкое име.

[5]) C. L. **Bethmann**, *Die Evangelienhandschrift zu Cividale*. Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, II (1877) 119.

[6]) **Migne**, Patr. lat. t. 127, col. 833 B.

[7]) **Migne**, op. cit. col. 758.

Σιλζάβουλος и др.[1]) Обаче въ такъвъ случай остава неясно, защо веднажъ се явява завършъкътъ -α, а другъ пжть -ος?

Забележително е, че въ всички приведени примѣри ἠτζίργου е свързано съ титлата βοιλάς. Това навежда на мисъльта, че двѣтѣ думи образуватъ едно общо сложно понятие, при което ἠτζίργου служи сигурно да опредѣли по-точно βοιλάς. Ето защо не ще бждемъ навѣрно много далечъ отъ истината, ако свържимъ титлата ὁ ἠτζίργου βοιλάς съ въпроса: πῶς ἔχουσι καὶ οἱ λοιποὶ ἔσω καὶ ἔξω βολιάδες; у Constant. Porphyr. De cer. aulae byzant. I p. 681 и приемемъ, че тя означава именно единия отъ тѣзи два вида боляри. Дали вжтрешнитѣ, както се досѣща D., разбира се, въ съвсемъ другъ редъ на мисли,[2]) или външнитѣ е единъ въпросъ, който може да го разреши нѣкой вещъ турколог. Ако нашето предположение се оправдае за значението на ἠτζίργου, бихме обогатили нашитѣ познания за езика на първобългаритѣ съ още една сигурна дума. За израза τὸν κανὰ βοιλὰ κολόβρον казахме вече по-горе, че и той е една титла състояща се отъ три части. Тази титла може да се сближи съ титлата βογοτὸρ βοηλὰ κουλούβρος известна отъ единъ надгробенъ надписъ отъ времето на Маламира.[3]) Разликата между двѣтѣ титли се състои само въ думитѣ κανὰ и βογοτὸρ, докато всичко останало е еднакво. Частитѣ, отъ които е съставена титлата ὁ κανὰ βοιλὰ κολόβρος сж известнитѣ по отдѣлно κανὰς, βοιλάς и κολόβρος. Κανὰς е сжщата дума, която имаме и въ κανὰς ὑβιγί. Липсата на гръцки падежни окончания при κανὰ и βοιλά не представя нищо неправилно. Защото въ първобългарскитѣ надписи първата часть на сложнитѣ титли стои винаги безъ гръцко окончание, напр.: ὁ ζερὰ ταρκάνος, ὁ ζουπὰν ταρκάνος, ὄλγου τρακάνος, ὁ ἠτζίργου βοιλάς, ὁ βοηλά καυχάνος,[4]) ὁ βαγατοὺρ βαγαίνος както и βογοτὸρ βοηλὰ κουλούβρος. Срв. още βοριτακάνος = βορὶ ταρκάνος въ житието на Св. Климентъ1) и ὁ καλουτερκάνος = ὁ κάλου ταρκάνος у Theoph. Cont. ed. Bonn p. 413. Тѣзи думи сѫ навѣрно първобългарски основни форми (номинативнитѣ форми на тюркскитѣ езици). Защото формитѣ βοηλά въ ὁ βοηλὰ καυχάνος и ζουπάν въ ζουπὰν ταρκάνος отговарятъ точно по отношение на окончанието на BOVHΛA ZOAΠAN въ съкровището отъ Nagy-Szent-Miklós.2)

---

[1]) Отъ този видъ имена навѣрно ще трѣбва да се отдѣли Σουρσουβούλης. У Theophanes Continuatus, гдето срѣщаме за пръвъ пжть това име, то е предадено навсѣкжде съ завършъка -ης. Отъ гледище на гръцки езикъ изразътъ Γεώργιος ὁ Σουρσουβούλης може да се тълкува като второ (нехристиянско?) име, като родово име или като титла. Въ първия случай обаче бихме очаквали нѣкакво обяснение като ὁ καὶ, ὁ ῥηθεὶς и пр. Въ полза на второто предположение би говорѣло обстоятелството, че Σουρσουβούλης завършва на -ης както родовитѣ имена отъ първобългарскитѣ надписи напр.: Ἐρμηάρης, Κουβιάρης, Τζακαράρης и др. Но въпрѣки това името Σουρσουβούλης сѐ различава отъ тѣзи родови имена по окончанието -άρης, което има сигурно нѣкакво семантично значение въ родовитѣ имена. Много по-приемливо се явява предположението, че въ въпросното име сѐ крие нѣкаква първобългарска титла съставена съ βουλίας. Въ такъвъ случай Γεώργιος ὁ Σουρσουβούλης трѣбва да се чете като Γεώργιος ὁ σούρσου βουλήας и би отговаряло напълно на Συμεὼν ὁ κάλου ταρκάνος καὶ ὁ σαμψής въ сжщия текстъ (Theoph. cont. 413). За отбелязване е, че ако приемемъ Σουρσουβούλης за име, то въ поменатия текстъ, гдето сж изброени имената на сановницитѣ, изпратени да сключатъ миръ между България и Византия презъ 927 г., само Георги ще носи двойно име

[2]) Dvornik, op. cit. 135.

[3]) Бешевлиевъ op. cit. VIII.

[4]) Въ неиздадения Варненски надписъ.

Отъ титлата ὁ κανὰ βοιλὰ κολόβρος се вижда ясно, че въ първобългарската държава титлата κανάς сѫ носили и други лица освенъ върховниятъ канъ, който се е наричалъ κανὰς ὑβιγί навѣрно „върховенъ канъ“ (срв. ὁ ἄρχον ὁ ὑπέρφυμος.3)

Титлата ὁ κανὰ βοιλὰ κολόβρος ни дава възможность да разбереме правилно и титлата κανὰρτι κεῖνος въ въпроса на логотета отправянъ къмъ българскитѣ пратеници въ византийския дворъ: πῶς ἔχουσιν ὁ κανάρτι κεῖνος καὶ ὁ Βουλίας ταρκάνος οἱ υἱοὶ τοῦ ἐκ Θεοῦ ἄρχοντος Βουλγαρίας καὶ τὰ λοιπὰ αὐτοῦ τέκνα;4) Още Ch. M. Fraehn5) и P. J. Šafarik6) сѫ схванали правилно, че κανάρτι κεῖνος се състои отъ καναρ и τικεινος. Обаче καναρ не е нищо друго освенъ известната титла κανάς. Буквата -ρ въ κανάρ е въ сѫщность погрѣшно разчетено крайсловно -ς. Рѫкописното крайсловно -ς прилича тъй много на рѫкописното ρ, че въ една чужда дума лесно може да се прочете като -ς. Това погрѣшно четене на -ς е било особено много улеснено отъ обстоятелството, че последнитѣ две срички на думата τικεῖνος, а именно κεῖνος се съвпадатъ напълно съ йоническата форма κεῖνος на мѣстоимението ἐκεῖνος. Въ следствие на това първоначалниятъ изразъ κανὰς τικεῖνος е билъ раздѣленъ на κανάστι κεῖνος, при което буквата -ς въ κανάστι е била смѣтната за буквата ρ, понеже буквата -ς е попаднала въ срѣдата на думата, гдето този видъ на буквата σ не се пише.

Отъ текста на Константина Порфирогенета се вижда ясно, че κανὰς τικεῖνος е било титлата на най-стария синъ на първобългарския канъ или още по-точно титлата на престолонаследника. Споредъ Tomaschek7) τικεῖνος означава „младъ юнакъ“. Въ такъвъ случай цѣлиятъ изразъ κανὰς τικεῖνος ще значи „младъ юначенъ канъ“. Значение, което особено добре подхожда за понятието „престолонаследникъ“. Освенъ това не трѣбва да се изпуска изъ предъ видъ,

---

1) Migne, Patr. gr. t. 126, col. 1221 B. βορί стои навѣрно въ връзка съ името Βορής.

2) V. Thomsen, *Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós* въ Historisk-filologiske Meddelelser det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab I 1. Kjöbenhavn 1917.

3) Бешевлиевъ op. cit № XVII.

4) Constant. Porphyr. de cerim. aulae byzant. ed. Bonn. I p. 681.

5) *Die ältesten arabischen Nachrichten über die Volga - Bulgaren aus Ibn-Foszlans Reisebeschreibung* въ Mémoires de l'Académie Imp. des Sciences de St. Péterbourg VI série t. I (1832) p. 548. „wie Tekin im Namen καναρτικεινος“.

6) *Slovanské starožitnosti*, Prag 1863 II 576 Anm. 58. Вж. сѫщо Tomaschek въ Pauly-Wissowa RE III 1044. „ferner der „Blutrichter“ κανὰρ τικεῖνος (türk. qanar „blutvergiessend“ und tikin „junger Held“).

7) Pauly-Wissowa RE III 1044.

че обикновено въ титлата на престолонаследника се съдържа и понятието „владетель“.[1])

Щомъ като *κανάρ* трѣбва да се поправи на *κανάς*, то и етимологиитѣ свързани съ формата *κανάρ* падатъ естествено сами по себе си. Тѣзи етимологии обаче и извънъ това търпятъ критика по сѫщество. Защото мѫчно може да се приеме, че престолонаследникътъ съгласно етимологията на Tomaschek[2]) е изпълнявалъ длъжностьта „палачъ“ или че невръстниятъ още престолонаследникъ съгласно етимологията на Фехеръ[3]) ще е участвувалъ при сключването на договори за да пуска кръвь. Тукъ му е мѣстото да отбележа, че четенето [κα]ν̣άρα̣ν̣ [εἰ]σεποίησε ἐ̣μ̣έ̣, което Фехеръ дава въ долния надписъ на Мадарския конникъ[4]) е произволно и търпи критика въ всѣко едно отношение.[5]) Въ свръзка съ това четене нека забележа, че едно предполагаемо *καναρ* би се погърчило съ окончание -ος, а не -ας, т. е. би гласѣло *καναρος*, а не *καναρας* както мисли Фехеръ. Защото въ първобългарскитѣ надписи българскитѣ думи сѫ погърчени по следното правило: думитѣ, които завършватъ въ първобългарски на съгласна, получаватъ окончанието -ος, докато тѣзи на гласна, окончанието -ς, напр. *βαγαιν* — *βαγαίνος*, *ταρκαν* — *ταρκάνος* и пр., обаче *βοιλα* — *βοιλάς*, *κανα* -- *κανάς* и т. н. Това правило се спазва дори и отъ византийскитѣ писатели. Затова, ако действително е сѫществувала думата *καναρ*, то Константинъ Порфирогенетъ навѣрно щѣше да я погърчи въ *καναρος*, както е погърчилъ *βουλίας* въ *ὁ βουλίας ταρκάνος*. Това е още едно съображение да се отхвърли четенето *καναρ*.

Следъ това дълго отклонение нека се повърнемъ къмъ нашия надписъ. Забележителна е тукъ и формата Σμολεάνους срещу Σμολένων у византийскитѣ писатели.

Съдържанието на този надписъ D. свързва съ нѣкои тъмни мѣста изъ византийскитѣ писатели и приема, че около 837 г. славянскитѣ племена въ околностьта на Солунъ се раздвижили, и българитѣ се опитали да използватъ това движение, за да наложатъ властьта си надъ тѣхъ. Византийцитѣ пъкъ заети съ арабитѣ не възпрепятствували българи и по този начинъ 30-годишниятъ миръ привидно не билъ нарушенъ.

Вториятъ надписъ намѣренъ презъ 1924 е издълбанъ сѫщо върху една плоча.[6]) За съжеление D. не дава размѣритѣ ѝ.

---

[1]) Срв. сѫщо J. J. Mikkola, *Was ist Kanartigin?* въ Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски София 1925. 131 и сл. и Йор. Ивановъ op. cit. 4.

[2]) Pauly-Wissowa RE III 1044.

[3]) Надписътъ на Мадарския Конникъ и пр. 104 и сл.

[4]) п. т. 104.

[5]) Вж. затова подробна критика въ този томъ на Изв. Истор. Д-во стр. 1 и сл.

[6]) Срв. В. Бешевлиевъ, *Гръцки и латински извори за вѣрата на прабългаритѣ*, въ Изв. Народ. Етн. Музей, год. VIII—IX София 1929 г., стр. 173.

Споредъ D. началото на надписа не е ясно и затова може да се чете различно, а именно: ΗΝΤΙϹ, ΗΗΤΙϹ или ΙΚΗΤΙϹ, а сѫщо и ΗΑΗΤΙϹ. D. възприема четенето ΗΗΤΙϹ = Η ἥ τις. Обаче какъ точно трѣбва да се чете началото ни подсѣща края на втория редъ, а именно ϏΗΤΗϹ. Азъ мисля, че не ще сгрѣшимъ, ако приемемъ, че сѫщиятъ този буквенъ комплексъ е стоялъ и въ началото на надписа. Това предположение се подкрепва отъ обстоятелството, че изразътъ ὁ Θεὸς θεορῖ се повтаря въ двете начални изречения. Така че не е невѣроятно и изразътъ κὲ ἥ της да е билъ повторенъ изцѣло. Трѣбва да се отбележи още, че D. предава неправилно буквата Η съ Ι въ думитѣ: ΤΗϹ, ΧΡΙϹΤΗΑΝȢϹ, ΟΗ и ΧΡΙϹΤΗΑΝΟΙ. И тукъ D. предава знака Ϗ съ κ(αὶ) и πολά съ двойно λ.

Цѣлиятъ надписъ съ нужнитѣ поправки гласи така:

1. κ(ὲ̣) ἥ̣ [της] τὴν ἀλήθηαν γ-
υρεύη ὁ Θ(εὸ)ς θεορῖ κ(ε) ἥ της ψ-
εύδετε ὁ Θ(εὸ)ς θεορῖ. τοὺς
χριστηανοὺς οἡ Βουλγάρι-
5. ς πολὰ ἀγαθὰ ἐπύισα[ν]
κ(ὲ) οἱ χριστηανοὶ ἐλησμόν-
ησαν, ἀλλὰ ὁ Θ(εὸ)ς θεορῖ

Въ палеографско отношение този надписъ стои най-близо до надписитѣ при Мадарския конникъ, и то най-вече до долния дѣсенъ надписъ, а сѫщо и до инвентарния надписъ отъ Преславъ.[1]) Въ всички тѣзи надписи буквитѣ Ο и Θ сѫ ѫглести, обаче на нѣкои мѣста (въ нашия надписъ на 5) се срѣща и закрѫглено О. Буквитѣ Α, Ε, Ϲ приличатъ сѫщо на съответнитѣ въ въпроснитѣ надписи. Буквата В на нашия надписъ се срѣща въ инвентарния надписъ отъ Шабла[2]) и въ Сюлейманкьойския миренъ договоръ.[3])

Като изключимъ обичайното съкращение Θ̅Ϲ̅ за Θεός въ нашия надписъ липсватъ други съкръщения и надредни знакове. Срѣща се само лигатурата на Τ съ Η. Тази лигатура е известна и отъ долния лѣвъ надписъ при Мадарския конникъ, гдето тя стои въ думата СΡΑΤΗΟΤΕ.

Ортографията на надписа по отношение на буквитѣ Η и Ι е смѣсена. Почти еднакво сѫ застѫпени и двата вида букви. Забележително е двойното Λ въ думата ΑΛΛΑ. Заслужава да се изтъкне, че членътъ οἱ както и завършъкътъ -οι сѫ редовно предадени съ ΟΙ resp. ΟΗ, а не съ V = ü, както би трѣбвало да се очаква. Разбира се, тукъ не се касае за запазенъ изговоръ на дифтонга οι. Както двойното λ въ ἀλλά, така и писането на οι издаватъ сравнително единъ по-образованъ писачъ. Това се подтвърждава и отъ стила на надписа, който е малко по-издигнатъ отъ този на другитѣ надписи. Иначе езикътъ е единъ и сѫщъ съ този на останалитѣ първобългарски надписи.

---

[1]) Е. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien.* Wien 1906 № 83.

[2]) п. т. № 84.

[3]) В. Н. Златарски, *Сюлейманкьойскиятъ надписъ* въ Изв. Б. А. Д. III ('913) 131 и сл.

Началото на надписа ни поднася сѫщо така една мѫдрость както края на Омуртаговия надписъ отъ Търново. Повторението на израза ὁ Θεὸς θεορῖ може да се сравни съ повторението ὁ Θεὸς ἐπύισεν въ надписа отъ с. Кадж-кьой, Тутраканско.[1] Най-сетне новиятъ надписъ ни дава единъ примѣръ за номинативна форма Βουλγάρις.

За забелязване е, че докато въ всички досегашни първобългарски надписи византийцитѣ носятъ името Γραικοί, а може би веднажъ и Ῥωμαίοι,[2] въ настоящия надписъ тѣ сѫ означени като Χριστιανοί. D. съ право се досѣща, че тукъ трѣбва да се разбиратъ византийцитѣ и че надписътъ принадлежи на онази епоха, когато българитѣ не сѫ били още християни. Защо обаче византийцитѣ сѫ означени тука като християни, на този въпросъ D. не се спира. Дали това означение на византийцитѣ не стои въ нѣкаква връзка съ византийската базилика, гдето е намѣренъ този надписъ и дали подъ израза πολὰ ἀγαθὰ ἐπύισαν не трѣбва да се разбиратъ нѣкакви благодеяния направени отъ българитѣ въ връзка пакъ съ самата базилика? D. мисли, че нашиятъ надписъ се отнася до сѫщото събитие, за което разказва или по-право намеква надписътъ на Пресияна. Дори D. отива още по-далечъ и приема, че въ сѫщность имаме два откѫслека отъ единъ и сѫщъ надписъ и че този предполагаемъ надписъ е билъ издълбанъ върху много плочи, отъ които плочата съ настоящия надписъ е била последната, а тази съ Пресияновото име първата. D. не е направилъ съ нищо това си предположение вѣроятно или възможно. Напротивъ, епиграфскитѣ особености на двата надписа, както и самото съдържание говорятъ противъ едно подобно предположение. Може би, бѫдащитѣ разкопки въ сѫщата мѣстность ще разкриятъ и други такива надписи и тогава подигнатитѣ въпроси ще могатъ да се разрешатъ, ако не изцѣло, то поне отчасти.

В. Бешевлиевъ.

Gyula Németh, *A honfoglaló magyarskág kialakulása (Образуване на маджарщината). Budapest 1930.* — Подъ това заглавие G. Németh, професоръ по туркология въ Будапеща, е написалъ една книга, въ която между другото се засѣгатъ и въпроси изъ протоисторията на българитѣ, поради което тя заслужава вниманието на българската наука.

Нѣмамъ намѣрение да говоря подробно за цѣлото съчинение. Неговиятъ предговоръ, който е достатъчно обширенъ, е посвѣтенъ на зараждането, развитието и бита на тюркскитѣ племена, къмъ които, както знаемъ, принадлежали и старитѣ българи. Цѣльта ми е да запозная българската наука само съ оная часть отъ съчинението на

---

[1] В. Бешевлиевъ, *Извори* и т. н. стр. 191.
[2] В. Бешевлиевъ, *Езикътъ* и т. н. № XIV.

Németh, посветена на българитѣ, която ни поднася особено важни и интересни заключения за младата ни историография и езикознание.

Отъ историята на маджаритѣ ние знаемъ, че тѣ сѫ народъ отъ фински произходъ, който въ миналото е живѣлъ въ съседство и подъ влияние на тюркски племена, отъ които сѫ останали и до днесъ следи въ маджарския езикъ. Тѣзи именно следи на тюркски племена още отъ рано породиха въпроса, кое е било това тюркско племе, отъ което езикови остатки се намиратъ и до днесъ въ маджарския езикъ? Дълго време маджарската наука разрешаваше твърде проблематично този въпросъ, докато въ 1871 г. маджарскиятъ филологъ Буденцъ въ списанието „Филологически известия“ X т. излѣзе съ теорията, какво тюркскитѣ думи въ днешния маджарски езикъ стоятъ фонетически най-близко до днешния чувашки езикъ (сѫщо тюркски), следователно произхождатъ отъ старочувашки. Тази Буденцова теория по-късно бѣ доказана по най-неуспоримъ начинъ съ помощьта на турската лингвистика, и днесъ въпросътъ е окончателно решенъ. Пакъ отъ туркологията ние знаемъ, че днешнитѣ чуваши сѫ потомци на ония българи-тюрки, които къмъ VI или VII в. отишли отъ северенъ Кавказъ къмъ долината на р. Волга въ днешната Казанска губерния, гдето на дѣсния брѣгъ на рѣката основали известната на срѣдновѣковнитѣ писатели *Magna Bulgaria*, която проживѣ до срѣдата на XV в. и сетне изчезна сѫщо така загадъчно, както се бѣше появила.

Отъ казаното, става ясно за всѣкиго, защо е този голѣмъ интересъ на маджарската наука къмъ българитѣ, защо постоянно се пишатъ студии върху миналото имъ, езика имъ, изобщо върху всичко относно тѣхъ.

Втората глава, прочее, на Németh'овата книга носи заглавието „Българи, хуни и маджари“. Авторътъ започва съ българитѣ. Своитѣ изследвания той подкрепя съ лингвистични изучвания, като най-неуспорими. Връзката между тѣзи три народи е твърде голѣма, затова и повече интересъ и трудъ е положенъ върху тѣхното изучване. Авторътъ започва съ най-старата история на българитѣ, дирейки сведения за тѣхъ въ арменски, византийски и арабски извори. Тѣзи известия той подлага на критика, присѫща на този голѣмъ ученъ и като отличенъ лингвистъ-туркологъ достига до заключения сериозни и достойни за довѣрие.

Още отъ самото начало, авторътъ изрежда изворитѣ за историята на българитѣ, не пропускайки и дребнитѣ бележки за тѣхъ, разхвърлени тукъ-таме; несериознитѣ, като ненуждни, споменава само за пълнота, а се спира само на известия, които и лингвистиката потвърдява. Доброто познание на турския езикъ, особенно на диалектичнитѣ и фонетичнитѣ особенности на тюркскитѣ езици дава възможность на автора да достигне до сигурни резултати.

Езикътъ, битътъ, историята, етнографията и всичко, което се отнася до българитѣ, преди да дойдатъ въ днешното си отечество, е предметътъ, съ който се занимава авторътъ. Кога се появяватъ за първи пѫть, где, съ кои народи сѫ били въ съседство, какъвъ езикъ сѫ говорѣли, сѫ въпроси, които интересуватъ и българската наука.

Рѣдки сѫ ония племена между тюркитѣ, чиято история и езикъ да ни сѫ добре познати. Тюркскитѣ племена, които сѫ останали и до днесъ и сѫ запазили езика си, макаръ и измѣненъ отъ вѣковетѣ, могатъ лесно да бѫдатъ изучавани. Обаче, не стои така въпросътъ съ ония, които вече сѫ изчезнали въ повечето случаи, безъ да оставятъ нѣкакви паметници отъ своята веществена и писмена култура, каквато безспорно сѫ имали. За хуни, авари, хазари имаме много малко паметници, отъ които можемъ да сѫдимъ за тѣхното минало и езикъ. Къмъ тѣзи последнитѣ могатъ да се причислятъ и българитѣ. Отъ тѣхъ сѫ достигнали много малко паметници, повечето откѫслеци: надгробнитѣ надписи отъ столицата на Волжска България — Болгаръ, написани на арабски, но и съ неарабски думи, именникътъ на първитѣ български ханове, различнитѣ надписи отъ Дунавска България и пр., отъ които все пакъ можемъ да заключимъ че езикътъ на старитѣ българи е принадлежалъ къмъ групата *S*-тюркски езици, въ които на общотюркското *z* навсѣкѫде отговаря *r*; на старотюркското š отговаря j и т. н.

Тази звукова замѣна е отъ огромно значение за установяване етническитѣ връзки между отдѣлнитѣ тюркски племена. Затова и туркологията посвещава голѣми студии на тази основна замѣна. За значението на тази фонетическа особеность на тюркскитѣ езици, пренебрегването на която довежда до погрѣшни резултати, ще приведа тукъ единъ примѣръ отъ занимаващата ни книга. Нѣмскиятъ ученъ *Zeuss* въ съчинението си Die Deutschen und die Nachbarstämme възъ основа на извори провъзгласи българитѣ идентични съ хунитѣ. Такава грѣшка не бива да се допуска. Отъ езика на хунитѣ съ изключение на нѣколко собствени имена не е останало нищо, но и това е достатъчно, за да опредѣлимъ тѣхното етнографско положение. Хунитѣ сѫ говорили езикъ, въ който старотюркс. **z** се е запазило (Dengizik), докато въ езика на българитѣ то е преминало въ **r**. Следователно идентичность между хуни и българи не може да има въпрѣки известията на нѣкои срѣдновѣковни извори.

Единъ пѫть установени фонетичнитѣ особенности на стария български езикъ, ние можемъ спокойно да продължаваме своитѣ понататъшни издирвания за точното установяване пѫтищата на българитѣ до идването имъ въ последното имъ отечество. Установява се, че българитѣ сѫ дошли отъ областитѣ на р. Иртишъ къмъ севернитѣ брѣгове на Черно-море. Авторътъ намира дори и остатъци отъ българитѣ въ това най-старо отечество. Следъ това той се спира и върху културата на тюрко-българитѣ. Старитѣ българи още отъ много рано водятъ уседналъ животъ, живѣятъ въ постоянни, трайни жилища, търгуватъ главно съ кожи отъ северна лисица, която имъ докарва печалби. Български търговци обикалятъ тогавашния тюркски свѣтъ и разнасятъ произведенията на българския селянинъ. Земледѣлието и скотовъдството стоятъ сѫщо така на висока степень на развитие. На това авторътъ обръща особенно внимание, тъй като цѣлата маджарска земледѣлска терминология е заета отъ българитѣ и е запазена до днесъ. Но не само това. Въ държавно-стопанско отношение българитѣ надвишавали далеко своитѣ събратя. Достатъчно е да се увѣримъ въ това, ако разгледаме запазенитѣ въ маджарски езикъ думи, относящи се до държавно-стопански понятия. Броятъ на тѣзи тюркобългарски думи въ маджарски езикъ е твърде голѣмъ и това трѣбва да отдадемъ на едно вѣковно културно влияние отъ страна на българитѣ. Фонетиката на тѣзи думи е безспорно най-близка до тази на чувашкия езикъ, следователно тюрко-българска. Авторътъ изброява и редица примѣри, отъ които и най-малкото съмнение изчезва.

Както се каза по-горе, чувашитѣ сѫ турски народъ. Живѣятъ въ села и градове на Казанската губерния, занимаватъ се съ земледѣлие, иматъ училища, църкви. По религия тѣ сѫ християни и мохамедани, но има и такива, които сѫ запазили още древната си религия — „шаманизма". Езикътъ имъ стои най-близко до този на якутитѣ. За тѣзи два езика Радловъ казва, че сѫ „развалени" турски езици, защото съдържатъ особености, които не намираме въ никой другъ турски езикъ. Чувашитѣ живѣятъ днесъ по сѫщитѣ мѣста, гдето нѣкога е цъвтѣла Волжска България. Броятъ имъ е около единъ милионъ души, но сѫ изложени на опасность да бѫдатъ единъ день претопени отъ руситѣ. За езика на чувашитѣ Németh ни сочи съчинението на Ашмаринъ: *Матеріалы для изслѣдованія чувашскаго языка*, като най-доброто. Знанието на чувашки езикъ може да води къмъ успѣшно изучване на българскитѣ думи въ маджарския езикъ, ето защо и авторътъ обръща особенно внимание на този езикъ. По-нататъкъ Németh ни говори за най-старитѣ връзки между българи и маджари. И тукъ той привежда мненията на видни учени. Споредъ това мѣстото, гдето за първи пѫть маджаритѣ сѫ подпаднали подъ културното влияние на тюрко-българитѣ сѫ били *провинциитѣ на р. Уралъ въ съсѣдство съ областитѣ на западния Сибиръ*. Кога е започнало българското влияние върху маджаритѣ, не знаемъ, но въ всѣки случай то е почнало твърде рано, може би, още къмъ II—III в. сл. Хр. и траяло до къмъ времето на Арпада. Маджаритѣ следъ завземането на днешното си отечество намѣрили и тамъ българи; запазенитѣ собственни имена, като: *Gyula, Karoldu Sároltu, Gyécsa* ни даватъ право да предполагаме, че въ тогавашнитѣ княжески маджарски фамилии българскиятъ езикъ е билъ още запазенъ. Следователно езикови заемки, влияния е имало и въ новото маджарско отечество. Авторътъ привежда и примѣръ въ подкрепа на това си предположение.

Както се вижда отъ казаното до тукъ, книгата на Németh има голѣма цена и за насъ българитѣ. Отъ нея българската наука може да почерпи много нѣщо за българската история, а особенно за езика на българитѣ, който у насъ е твърде малко познатъ. Откриватъ се постоянно паметници съ български думи. Може би единъ день тѣ ще бѫдатъ достатъчно, за да си съставимъ по-ясна представа за езика на ония, на които дължимъ името си и сѫществуването си като организирана държава.

Много е възможно и въ днешния български езикъ, макаръ славянски все да сѫ останали тюрко-български думи (такива имаме до сега само две-три). Желателно е едно основно проучване на българскитѣ наречия, въ които все ще трѣбва да се е запазило нѣщо.

Нека се надѣваме, че бѫдащитѣ изучвания въ тази посока ще хвърлятъ единъ день и върху този въпросъ повече свѣтлина.

Д-ръ Петъръ Миятевъ.

M. Lascaris, *Sceau de Radomir Aaron.* Extrait de *Byzantinoslavica*, III (1931), 2., 12 p.

Нѣколкото открити моливдовула въ връзка съ българската история презъ епохата на византийското владичество сѫ едни отъ най-достовѣрнитѣ и най-ценнитѣ източници за това време. Напоследъкъ проф. М. Ласкарисъ е ималъ щастието да открие въ колекцията *Jean Pozzi* единъ новъ моливдовулъ, който той приписва на проедра и дука Радомиръ Ааронъ, сина на Аарона и внука на последния български царь отъ първото българско царство, Ив. Владислава. Моливдовулътъ, съ срѣдни размѣри, е задоволително запазенъ; липсва само горната часть. Надписътъ на него се допълва [† Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει)] [῾Ρα]δομιρῷ [π]ροέδρῳ καὶ δουκὶ τῷ ᾿Ααρών — „Богородице, помагай на Радомира проедра и дука Ааронъ“.[1] На другата страна стои образа на Богородица съ Исуса.

---

[1] Любопитно е да се отбележи, че г. Вл. Алексиевъ, въ една статия за тази работа на проф. Ласкарисъ, въ Македонски Прегледъ, VII (1932). 2/3, стр. стр. 205—208, превежда, по нѣкакви съображения, надписа на моливдовула: „Всевишний помогни, Радомиръ продъръ (sic) и дукъАроновъ“ (п. т., стр. 208; ср. фр. резюме, стр. 260.), което не отговаря на попълванията на издателя, нито пъкъ съответствува на обичайната форма на моливдовулни надписи, давани въ dativus: „на Радомира проедра и дука etc.“ Правилностьта на допълнението „Богородице, помагай на . . .“ у г. М. Л. се подкрепя отъ това, че на обратната страна моливдовулътъ носи лика на Богородица съ младенеца Исусъ (ср. Lascaris, p. 1, сѫщо изображението). Сѫщиятъ нашъ авторъ, въ статия „За рода на царь Самуила“, в. Миръ, бр. 9442. транскрибира надписа: „[Ра]домиро [п]роедросъ доуки то Ааронъ“; въ дадения случай προέδρῳς = προέδρῳ καὶ. На нѣколко мѣста въ двете статии г. Алексиевъ назовава Аарона внукъ (или правнукъ) на Самуила, което не е съвсемъ точно, защото Ааронъ е синъ на Ив. Владислава, който е синъ на Аарона, Самуиловия братъ, и Самуилъ е неговъ дѣдо не по права линия.

Неточно е сѫщо твърдението на г. Вл. А., Мак. Пр., VII, 2/3, стр. 205—6, че Прусианъ се предалъ „при известни уговорени условия, споредъ които македонскитѣ земи сѫ получавали вѫтрешна самостойность въ управлението, а самъ Прусианъ е получилъ една отъ най-високитѣ тогавашни титли — магистеръ. Самостойностьта (!?) на двамата му по-млади братя Алусианъ и Аронъ е била сѫщо така запазена, въ знакъ на което и тѣ сѫ били провъзгласени за патриции“; ср. сѫщо френското резюме, п. т., стр. 295. Преди всичко, не при предаването на Прусиана и братята му е билъ разрешаванъ въпроса за управлението на завоюванитѣ български земи, поне никакви сведения за това не сѫ дадени въ нашитѣ източници. Би трѣбвало сѫщо да се изясни, що се разбира подъ „вѫтрешна самостойность въ управлението“ (l'autonomie dans leur gouvernement intérieur), а сѫщо и „самостойностьта“ (l'indépendance) на Алусиана и Аарона.

Въ своето изследване, авторътъ се спира, преди всичко, върху личностьта на Аарона, сина на Ив. Владислава, поради съществуващата, споредъ него, неустановеность въ мненията относно тази личность и недостатъчно системното събиране и разглеждане на запазенитѣ сведения. Той поставя подъ съмнение сведенията на епископа Михаила Дѣволски (Prokić, *Die Zusätze in der Handschrift der Joh. Skylites* etc. p. 34, № 49), че Ааронъ, третиятъ синъ на Ив. Владислава, е билъ почетенъ отъ имп. Василия II при покорението на България съ титла патриций. „Може да се запитаме дали това сведение на дѣволския епископъ е точно. Въ момента на завладяването на родината му, Ааронъ ще да е билъ още маловръстно дете (un enfant en bas âge); наистина, въ своя надписъ отъ 1055—1056 година той пише, че е дошълъ въ Ани „въ цвѣта на възрастьта“ и по никакъвъ начинъ не е могълъ да бѫде назначенъ за управитель на Ани (след., и на тема Иберия) преди 1049 год., когато, твърде вѣроятно, той е наследилъ Катакалонъ Кекавмена. Освенъ това, ако Ааронъ е получилъ още въ 1019 год. титла патриций, би трѣбвало да се очаква, че, следъ 30 години, ще носи по-висока титла, отколкото титлата вестъ, която му приписватъ изворитѣ за 1047 год.“ (p. 4).

Съмнението на проф. Ласарисъ, обаче, не изглежда оправдателно и приемливо. Напротивъ, сведението на еп. Михаила Дѣволски за това, че Прусианъ билъ почетенъ съ титла магистеръ, а Алусианъ и Ааронъ — съ титлата патриций, изглежда напълно приемливо, когато се постави въ съотношение съ цѣлостната политика на имп. Василия II

Неточно, дори погрѣшно е съобщението за Аароновия надписъ отъ Ани (Мак. Пр., п. т., стр. 206): „не много отдавна откритиятъ, издълбанъ върху външнитѣ стени на катедралата при Ани арменски камененъ надписъ, съобщаващъ пристигането на Аронъ въ тѣзи далечни източни провинции, превзимането на крепостьта Ани, пълното разрушение на крепостнитѣ стени, отъ които не билъ оставенъ камъкъ върху камъкъ.“ Най-напредъ, надписътъ не е наскоро откритъ; самъ проф. Ласарисъ, ibid., p. 5, n. 15., указва първото му издание отъ отецъ М. Bežeškian, Voyage en Pologne et autres endroits habités par les Arméniens descendant des ancêtres de la ville d'Ani, издадено въ Венеция, още 1830 г., значи преди 100 години, следъ което надписътъ е билъ публикуванъ нѣколко пѫти. Проф. Л. съобщава само, че надписътъ се е намиралъ до началото на XX в. върху външната стена на катедралата (sa celèbre inscription arménienne, qui se trouvait jusqu'aux premières années du XX-e siècle sur le mur extérieur de la cathédrale d'Ani, ibid. p. 5). Невѣрно е твърдението, че въ надписа се говори за „превзимането на крепостьта Ани“ като заслуга на Аарона. Както самъ проф. Л. е указалъ (p. 6), Ани е билъ превзетъ отъ византийцитѣ въ 1045 год., а Ааронъ е назначенъ за управитель на Иберия едва презъ 1049 г. (p. 5). Не е вѣрно сѫщо, че въ надписа се говори за „пълното разрушение на крепостнитѣ стени, отъ които не билъ оставенъ камъкъ върху камъкъ“. Явно е, че г. Вл. Ал. погрѣшно е превелъ думитѣ на цитирания у г. Ласарисъ надписъ (p. 5): „je suis venu en grande pompe et à la fleur de l'âge en Orient, dans cette charmante forteresse d'Ani; j'en ai exhaussé toutes les murailles par des monceaux de blocs d'une solidité absolue (к. н.) или преводътъ на Бенишевича, п. т., p. 6., n. 16.: „...сію прекраснозданную крѣпость Ани, подвысил всѣ ея стѣны, укрѣпив ее башнями из груд камня на прочном глубоко заложенном основаніи“. Говори се, след., че Ааронъ въздигналъ (exhoussé) крепостнитѣ стени спрямо покорения български народъ и неговитѣ първенци, доколкото тази Василиева политика може да се опредѣли по запазенитѣ сведения. При завоюването на българскитѣ земи импер. Василий II се показалъ дълбоко прозорливъ въ стремежа си да задържи завоюванитѣ области. Той се постаралъ да не представи това завоюване като една рѣзка промѣна въ формитѣ на управлението и бита на народа, като пълно скѫсване съ старото, съ българското. Напротивъ, за да привие покоренитѣ българи и да не ги възбуди противъ ромейската власть, той задържалъ и утвърдилъ старитѣ форми: българскитѣ земи останали една административна цѣлость, а църквата запазила своята автономия (ср. В. Н. Златарски *Устройство Болгаріи и положеніе болгарскаго народа въ первое время покоренія их Вас. II Болгаробойцею,* Sem. Kond., t. IV (1931), стр. 49—67). За да привлѣче и задържи българскитѣ знатни и боляри, имп. Василий се показалъ готовъ да осигури живота имъ и щедъръ да имъ въздаде, съ преминаването на византийска страна, всички преднини чрезъ почетни звания и длъжности. За раздаденитѣ звания на българскитѣ велможи отъ византийския императоръ има запазени доста сведения. Следъ заемането на крепостьта Сервия (дн. Селфидже), защитникътъ ѝ, воеводата Никулица, билъ отведенъ въ Цариградъ и почетенъ съ титлата патриций (Skyl.-Cedr., Bonn., II 453, 5 *καὶ τὸν Νικολιτζᾶν, ὅν καὶ πατρικιότητι ἐτίμησεν.* — Zonaras, $118,_{32}$—$119,_{4}$. Νικόλαος ὅν Νικολίτζόν ὡς βραχὺν τὴν ἡλικίαν ὠνόμαζον, ὅς καίτοι πατρίκιος τιμηθείς. . . — В. Н. Златарски, *История*, I, 2,

---

съ здрави камъни, а не че ги разрушилъ до основа, като не оставилъ камъкъ върху камъкъ.

Погрѣшно е съобщението на г. Вл. А., че Ааронъ „е билъ изпращанъ отъ Исакъ Комненъ съ важни мисии да представлява Империята въ Георгия, значи къмъ източнитѣ брѣгове на Черно море, къмъ днешния Кавказъ“ (п. т., стр. 207). Проф. Ласкарисъ изрично е посочилъ, че това пратеничество на Аарона въ Грузия е било свързано съ брака на Михаила Дука, сина на имп. Константина X Дука, съ грузинската принцеса Марта или Мария, значи, това посолство е било не презъ годинитѣ на Исака Комнена, който царувалъ само твърде кратко време (1057—1059), а много по-късно. Любопитно е писаното отъ нашия авторъ за онѣзи бележки на Du-Cange, въ неговото издание на Анна Комнена, за рода на Аароновци (Anna Comnena, ed. Bonn., II, pp. 652—653). За тѣзи коментарии къмъ изданието на Анна Комнена г. Вл. А. пише: *„известната книга (?) на Дюканжъ, оставена ни отъ по-късни вѣкове (!?), която изобилствува съ съобщения изъ живота на византийската империя, прибавя къмъ бележкитѣ за тогавашния византийския (sic) императорски дворъ отъ Анна Комнена редъ съобщения за фамилията на Ароновцитѣ“* (к. н., п. т., стр. 207). По-нататъкъ (стр. 208) той повтаря пакъ за „споменатата книга на Дюканжъ“. Не е вѣрно съобщението му, че Анна Комнена говорѣла за лице съ име Радомиръ Ааронъ; както самъ г. Ласкарисъ посочва, тя говори само за нѣкого Радомира, когото проф. Л. отождествява съ притежателя на намѣрения моливдовулъ Радомиръ Ааронъ и го смѣта синъ на Аарона. Въ статията има още нѣкои неточности, които, изобщо, се пренамиратъ и въ статията въ в. „Миръ“, гдето г. Вл. А., между другото, пише, че подиръ предаването си на Василия II при пл. Тморъ, Алусианъ, десеть (!) години следъ това взелъ участие въ бунта на Петра Дѣляна, когато се знае, че предаването на Прусиана, Алусиана и Аарона е станало презъ 1018 год., а възстанието на Петра Дѣляна — 22 години по-късно, презъ 1040—1041 година.

718). Когато зетьтъ на Самуила Ашота, заедно съ жена си Мирослава, напусналъ повѣрения му Драчъ и измѣннически избѣгалъ въ Цариградъ, императорътъ го почелъ съ звание магистеръ, а Мирослава — съ звание „зости“ (Skyl.-Cedr., II, 451,9 τιμηθεὶς μάγιστρος καὶ ἡ τούτου σύζυγος ζωστή. — Златарски, п. т., I, 2, 727.). Въ сѫщото време драчкиятъ протевонъ Ив. Хризилий пише на императора, че ще предаде гр. Драчъ, ако той и синоветѣ му бѫдатъ почетени съ звание патриций (Skyl.-Cedr., II, 451, 13 εἰ τιμηθείη αὐτος τε καὶ οἱ δύο υἱοὶ αὐτοῦ πατρίκιοι, — Златарски, п. т., I, 2, 727). Упоритиятъ защитникъ на Перникъ, воеводата Кракра, билъ почетенъ, следъ предаването си, сѫщо съ звание патриций (Skyl.-Cedr., II, 467, 8. καὶ τὸν Κρακρᾶν ἐς τὸν τῶν πατρικίων θρόνον ἀναβιβάσας. — Златарски, п. т., I, 2, 775). Воеводата Драгомѫжъ, следъ като предалъ крепостьта Струмица, билъ почетенъ сѫщо съ патрицианско звание (Skyl.-Cedr., II, 467, 13—14. Δραγομοῦζος τὰ ἐν τῇ Στρουμπίτζῃ παρεσχηκὼς καὶ πατρίκιος τιμηθείς. — Златарски, п. т., I, 2, 775.). Воеводата Богданъ, който се предалъ на императора заедно съ архиеп. Давида и ц. Мария, билъ въздигнатъ въ санъ патриций (Skyl.-Cedr., II, 467, 21—22. Βογδάνος. . . καὶ τιμᾶται καὶ οὗτος πατρίκιος. — Златарски, п. т., I, 2, 776). Младиятъ Никулица, вѣроятно синъ на Самуиловия воевода Никулица, дошълъ въ Скопие, срещналъ императора и билъ въздигнатъ въ чинъ протоспатарий и назначенъ за стратегъ (Prokić, п. т., S. 33., № 40. — Златарски, п. т., I, 2, 777.). Въ Скопие се явили при Василия II и останалитѣ членове отъ царския родъ, заедно съ тѣхъ и бълг. велможи Несторица, Лазарица, младиятъ Добромиръ и били приети благосклонно и „почетени царски“ (Skyl.-Cedr., II, 468, 16—469, 10. . . καὶ βασιλικῶς ἐτιμήθησαν. — Златарски, п. т., I, 2, 778). Царица Мария, жената на Ив. Владислава, била почетена съ чинъ зости (Skyl.-Cedr., II, 474, 22. τὴν δὲ Μαρίαν τῷ τῆς ζωστῆς αξιώματι τιμήσας. — Златарски, п. т., I, 2, 785), а на разгнѣвенитѣ Самуилови дъщери императорътъ сѫщо обещалъ почести и богатства (Skyl.-Cedr., II, 474, 21. ὑποσχόμενος τιμῆσαι καὶ ὑπερπλουτίσαι αὐτάς. — Златарски, п. т., I, 2, 785). Съ знатни чинове сѫ били почетени и българскитѣ воеводи Елемагъ и Гавра (Prokić, п. т., S. 35, № 55. — Златарски, п. т., I, 2, 786). Всички тѣзи сведения показватъ съ каква щедрость императорътъ е раздавалъ на покоренитѣ български първенци почетнитѣ византийски звания. Ако воеводи като Никулица, Кракра, Драгомѫжъ, Богданъ, драчкиятъ кметъ Ив. Хризилий и двамата му синове и, вѣроятно, и други сѫ били почетени съ чинъ патриций, а пъкъ Ашота дори съ магистерски чинъ, трѣбва да се очаква, щото да бѫде оказана сѫщата или подобна честь и къмъ наследницитѣ на последния български царь Ив. Владислава. Затова, нѣма никаква прѣчка да се отхвърли сведението на Скилица-Кедрина, потвърдено у еп. Михаила Дѣволски, че следъ упорната защита въ Тморъ, Прусианъ, Алусианъ и Ааронъ сѫ били приети отъ императора и първиятъ билъ почетенъ съ чинъ магистеръ, а вторитѣ — съ патрициански чинъ (Skyl.-Cedr., II, 469, 22—24. ἐδέξατο τοὺς περὶ τὸν Προυσιανὸν ἀδελφοὺς καὶ λόγοις ἐπιεικέσι *καὶ φιλανθρώποις παραμυθησάμενος τοῦτον μὲν μάγιστρον τοὺς δὲ λοιποὺς πατρικίους ἐτίμησεν* — Златарски, п. т., I, 2, 779). Не изглежда сѫщо, че Ааронъ въ 1018 год. е билъ, наистина, въ съвсемъ низка възрасть (en bas âge), щомъ като той е могълъ да прояви известно съзнателность, самостойность и способность да избѣга, заедно съ по-възрастнитѣ си братя Прусиана и Алусиана, въ пл. Тморъ и да прекара тамъ една доста продължителна, изглежда, и нелека обсада (Skyl.-Cedr., II, 469, 11 сл. *τότε καὶ Προυσιανὸς καὶ οἱ τούτου δύο ἀδελφοί, οἱ τοῦ Βλαδισθλάβου παῖδες οἱ εἰς τὸν Τμῶρον φυγόντες . . . καὶ χρονίᾳ κακωθέντες πολιορκίᾳ.* — Златарски, п. т., I, 2, 779), докато при царица Мария останали другитѣ ѝ, очевидно най-маловъзрастнитѣ, синове, съ които тя се явила при имп. Василия (Scyl.-Cedr., II, 468, 16 сл. — Златарски, п. т., I, 2. 778, и заб. 1.). Ако Ааронъ е билъ въ това време въ съвсемъ низка възрасть, той едвали би напусналъ майка си и по-малкитѣ си братя, за да вземе участие въ последния отпоръ срещу завоевателя на родината му.

Така, Ааронъ, който билъ въздигнатъ презъ 1018 год. въ чинъ патриций, се оказва презъ 1047 г., презъ царуването на имп. Конст. Мономаха, само съ титла вестъ (Skyl.-Cedr., II, 573, 23, *ὁ. . . . Ἀαρὼν βέστης,*) — единъ чинъ само въ една степень по-горе отъ предишния му патрициански чинъ (ср. Скабалановичъ, *Византійское государство и церковь въ XI вѣкѣ,* стр. 154 и стр. 155). Споредъ проф. Ласкариса, би трѣбвало да се очаква Ааронъ въ това време (1047 г.) да притежава много по-висока титла, ако действително е билъ почетенъ съ патрицианско звание още презъ 1018 г. Това съображение не изглежда така решително. Неговата слаба доказателность изпъква особно много, когото се съпостави Аароновото възвисяване по стълбата на визант. почетни звания съ това на брата му Алусиана, който, споредъ сѫщитѣ източници, билъ почетенъ въ 1018 год. заедно съ Аарона съ сѫщия патрициянски чинъ. Алусианъ сѫщо дълго време е оставалъ съ тази патрициянска титла — и съ нея той е указанъ като стратегъ-управитель на тема Теодосиуполъ (Армения), презъ времето на имп. Михаила IV Пафлагонъ (1034-1041) (Skyl.-Cedr., II, 531, 8—9. *Σεπτεμβρίῳ δὲ μηνί, ἰνδικτιῶνος θ' τοῦ ͵ςφμθ'* (6549) *ἔτους* (= 1041), *Ἀλουσιάνος πατρίκιος καὶ στρατηγὸς Θεοδοσιουπόλεως.* — В. Н. Златарски, Моливдовулътъ на Алусиана, Известия на Историческото дружество, X (1930), стр. 54[1]); тази статия за откритият моливдовулъ на Алусиана не е посочена въ указанията на проф. Ласкарисъ, къмъ р. 3, п. 2). Едва въ 1041 год., следъ като той изневѣрилъ на възстанието на П. Дѣляна, императорътъ го приелъ и го почелъ съ титла магистеръ (Skyl.-Cedr., 533, 8. — Psellos, ed. Renauld, I, 79 сл. — Zonaras, ed. Bonn., III, 603, 11. — Скабалановичъ, ц. с., стр. 155.

---

[1] Скабалановичъ, ц. с., стр. 154 и прим. 25, посочва Алусиана съ титла патриций презъ времето на Михаила IV Пафлагона, като отбелязва „до возведенія въ магистры", позовавайки се на Skyl.-Cedr., II, 533., вмѣсто II, 531, 9.

— Златарски, ц. ст., стр. 59). Веднъжъ покорени българскитѣ земи, наследницитѣ на Василия II изглежда, че не много сѫ се грижели да привличатъ къмъ себе си знатнитѣ българи съ повишение на по-високи почетни звания и затова е твърде допустимо и Ааронъ да е останалъ дори до края на 40-тѣ години, почти съ сѫщата патрициянска титла[1]).

Презъ своето пребивание въ Цариградъ Ааронъ изглежда да е останалъ незамѣсенъ въ дѣлата на двамата си братя, Прусианъ и Алусианъ. Едва въ 1047 (или 1048) година той се явява като управитель на Vaspouragan, съ титла вестъ, отличава се въ борбата противъ турцитѣ селджуци, но, по-късно, въ войнитѣ срещу Ибрахимъ Иналъ, брата на Тогрулъ бега, той е единъ отъ претърпѣлитѣ поражение византийски пълководци.

Въ връзка съ управлението на Аарона въ темата Васпураканъ имаме запазено едно сведение, което проф. Ласкарисъ не е отбелязалъ. Споредъ Skyl.-Cedrenus, II, 580, 20—581, 19, когато византийскиятъ императоръ (Константинъ Мономахъ) узналъ за пленяването на грузинския князъ Липаритъ, участвувалъ въ сражението срещу Ибрахимъ Иналъ, той чрезъ скѫпи дарове и злато, изпратени на султана чрезъ Георгия, нариченъ Дроза, ὑπογραμματεὺς на Аарона, повелъ преговори за освобождението на Липарита и за сключване на миренъ договоръ (ibid., 580, 21—24, *καὶ δῶρα πολυτελῆ καὶ λύτρα πέμψας τῷ σουλτάνῳ διὰ Γεωργίου τοῦ λεγομένου Δρόσου* (ὑπογραμματεὺς δὲ ἦν ὁ Δρόσος τοῦ Ἀαρὼν) ἐξαιτεῖται *τὴν ἐλευθερίαν καὶ σπονδὰς εἰρήνης*). За сѫщото пратеничество пише и Zonaras, ed. Bonn., III, 640, 1 сл., безъ, обаче, да указва личностьта на пратеника; — ср. сѫщо за ὑπογραμματεὺς Георги Дрозъ у Скабалановичъ, ц. с., стр. 189.

Наскоро, презъ 1049 г., Ааронъ е управитель на Иберия, съ титла магистеръ. За дейностьта му тукъ е останалъ единъ любопитенъ арменски надписъ, който произхожда, вѣроятно, отъ времето на императрица Теодора и билъ запазенъ, до началото на XX в., върху външната стена на катедралата въ Ани, нѣкогашна арменска столица. Въ надписа Ааронъ съобщава, че е дошълъ на Изтокъ съ блѣсъкъ и въ цвѣта на своята възрасть, погрижилъ се е за укрепата на градскитѣ стени, далъ свои собствени срѣдства за довеждане на вода въ крепостьта „за радость и за освѣжение на жадуващитѣ“, издействувалъ и донесалъ отъ багрянородната самодържица императрица грамота съ правдини на градското население. Отъ тукъ Ааронъ билъ премѣстенъ преди 1057 г. въ Едеса, като „магистеръ и дука на Едеса“. Въпрѣки родството си съ Исака Комнена, той, презъ 1057 г., участвувалъ, по заповѣдь на императоръ Михаила VI, въ борбата противъ своя зеть — узурпаторъ.

---

[1]) Ако е вѣрно предположението на Скабалановича, ц. с., стр 155, че титлата вестъ е била въведена едва отъ императора Константина Мономаха (1042—54), около 1042 г., то, след., Ааронъ ще е билъ повишенъ отъ патриций въ вестъ въ времето 1042—1049 год., значи, следъ Алусиановото въздигане въ чинъ магистеръ.

За борбата на имп. Михаила VI противъ узурпатора Исака Комнена презъ 1057 г. авторътъ (p. 6.) се е ползвалъ само отъ сведенията, които даватъ Skylitzes-Cedrenus, II, 628 и Zonaras, ed. Teubner, IV, 187. За сжщитѣ тѣзи събития, обаче, могатъ да се използватъ и нѣкои сведения отъ съвременика и дори участника въ тѣхъ, Михаила Пселла, въ неговата история. Колкото и неясно и замъглено да сж дадени неговитѣ сведения, все пакъ, тѣ сж извънредно ценни като непосрѣденъ отгласъ на самитѣ събития, още повече, че разказътъ на М. Пселла се отличава въ известни подробности. Проф. Ласкарисъ пише: „Когато Исакъ Комненъ, чиято жена Екатерина била сестра на Аарона, се възбунтувалъ, Михаилъ VI изпратилъ срещу него една войска, командвана отъ евнуха Теодоръ, къмъ когото присъединилъ като съветникъ (auquel il adjoignit comme conseiller) магистра и дука Аарона, последниятъ „бидейки, казва Скилица, човѣкъ, който се бѣше отличилъ въ множество сражения“. Въ битката, която се завързала при Петрое на 20 августъ 1057 г., Аaронъ командвалъ съ успѣхъ лѣвото крило (к. н.) на императорската армия (Aaron commanda avec succès l'aile gauche de l'armée impériale), но Исакъ Комненъ сполучилъ да победи, и двамата императорски генерали се завърнали въ Цариградъ съ останкитѣ отъ тѣхната войска“ (p. 6.).

Трѣбва, преди всичко, да се признае, че опредѣлението, какво императорътъ присъединилъ къмъ доместика Теодора Аарона дука и проедра comme conseiller „като съветникъ“ не е съвсемъ точно и пълно, както изискватъ запазенитѣ сведения у лѣтописцитѣ. Изрично е указано, че Ааронъ билъ изпратенъ за съначалникъ и съветникъ на доместика Теодора: Sk.-Cedrenus, II, 627, 21—628, 3: *καὶ στρατηγὸν αὐτοκράτορα καὶ ἄρχοντα αὐτῷ προβαλόμενος τὸν δομέστικον τῆς ἀνατολῆς Θεόδωρον. . . παραδοὺς αὐτῷ καὶ συνάρχοντα καὶ σύμβουλον. . . τὸν μάγιστρον Ἀαρὼν καὶ Δούκαν.* По-нататъкъ сжщиятъ лѣтописецъ указва на общото командване на двамата надъ повѣрената имъ войска: ibid. 628, 4 *ἀναλαβόντες οὖν οὗτοι οἱ δύο τὰς εἰρημένας δυνάμεις, καὶ διὰ τῆς ἀντιπόρθμου . . .* etc. — Ср. сжщо, по-кратко, у Zonaras, ed. Bonn., III, 660, 4—6 . . . *συζεύξας αὐτῷ συνάρχοντα καὶ τὸν μάγιστρον Ἀαρών, σύγγονον ὄντα τῆς συνοικούσης τῷ Κομνηνῷ.*

Въ съгласие съ разказа на Скилица-Кедрина и на Зонара сж изложени събитията отъ 20 августъ 1057 год. у Gust. Schlumberger, l'Epopée byzantine, III, pp. 794 следн. Тѣзи събития сж изложени сжщо и у Н. Скабалановича Визант. государство и церковь etc., стр. 74—75, при което този авторъ се е ползувалъ въ нѣкои подробности и отъ разказа на Пселла; той, обаче, опредѣля (стр. 75, прим. 1) дата 26 авг. 1057 год. или най-много два дни преди това.

Разказътъ на М. Пселла за тѣзи събития колкото и да бжде подозрителенъ въ тенденциозность, трѣбва да бжде взетъ подъ внимание и съпоставенъ съ изложеното у другитѣ ни извори. Отъ изложението на Пселла се получава една друга представа за сражението при Адесъ.

Още преди почването на военнитѣ действия и сражението между войската на императора и този на бунтовника Ис. Комнина, чувствувала се, споредъ М. Пселла, предимната по сила и сплотеность на армията на узурпатора. Войската на императора, макаръ и по-многочислена, била обзета отъ разложение; тя постоянно намалявала и се опразвала, като мнозина войници напускали и самоволно се присъединявали къмъ противника. Въ това трѣбва да видимъ следствие отъ онѣзи тѣсни връзки, които се установили между двете застанали една срещу друга войски, взаимнитѣ увещания: отъ еднитѣ — да бѫде изоставенъ императора, отъ другитѣ — да бѫде напуснатъ узурпатора Исакъ, — за които сношения говори Skyl.-Cedrenus, II, 628, 19—629, 12. Обаче, споредъ думитѣ на този лѣтописецъ, напразни били увещанията на Комненовитѣ привърженици да бѫде изоставенъ императора, бидейки императоръ само по име (τὸν βασιλέα ὄνομα μόνον ἔχοντα βασιλέως), — както и увещанията отстрана на императоровата войска: защото лѣтописецътъ подчертава: ἀλλὰ ταῦτα λέγοντες οὐκ ἔπειθον ἀλλήλους, Skyl.-Cedr., II, 629, 12—13. Това указание, когато се сравни съ сведението у съвременика Пселла, излиза вѣрно, изглежда, само наполовина, и въ това е една разлика между двата извора. Изглежда, че увещанията и, вѣроятно, обещанията на Комненовитѣ подръжници не оставали безплодни и глухи всрѣдъ войскитѣ на императора. Докато привърженицитѣ на узурпатора били сплотени, свързани съ твърда и сигурна вѣра въ вожда си, Ис. Комнена — и Пселлъ изрично подчертава това достойнство на сравнително по-малобройната узурпаторска войска, — то, напротивъ, изъ войската на императора се явявали бѣгълци и измѣнници. Най-сетне, Пселлъ подчертава, че отъ този измѣнически духъ билъ обзетъ самиятъ altвождъ на императорскитѣ войски, доместикътъ Теодоръ (M. Pselle Chronographie, ed. E. Renauld, Paris 1926, II, 90 XI, 18—19. ὅ τε τῶν δυνάμεων προηγούμενος . . . . ἀμφιρρεπὴς ἦν, ὡς δ'ἐγῷμαι μονομερής). По-нататъкъ, Пселлъ съобщава изобщо за измѣна на военноначалницитѣ въ импер. войска, като казва, че още преди да се реши за начеване на сражението, импер. войски били победени въ духоветѣ на своитѣ военачалници (ibid., XII, 1 —2. καὶ πρὶν ἢ πολεμητέα ἐδόκει, ταῖς τῶν στρατηγούντων γνώμαις ἡττώμεθα). Той подчертава сѫщо „военачалнишкото съмнение (ibid. XII, 3—4 τὴν στρατηγικὴν . . . ἀμφιβολίαν). Споредъ него, отъ този духъ на предателство не сѫ били обзети войскитѣ, на които се дължелъ главния успѣхъ въ битката.

Въ противоречие съ Скилица-Кедрина, Пселлъ съобщава че не лѣвицата, а дѣсницата на императорската армия (οἱ τὸ καθ'ἡμᾶς δεξιὸν ἔχοντες) разбила и преследвала лѣвицата (τό γε ἀριστερὸν) на противника му (ibid. XII, 10—11. καὶ τό γε ἀριστερὸν ἐκείνοις κέρας οἱ τὸ καθ'ἡμᾶς δεξιὸν ἔχοτες ἀναστρέψαντες ἐπὶ πολὺ κατεδίωξαν) Като видѣла това, дѣсницата на противника не могла да издържи виковетѣ и нападението, и веднага отстѫпила и се пръснала, страхувайки се да не би победителитѣ (отъ дѣсницата на имп. войски) да се насочатъ къмъ нея и, като изоставятъ бѣгълцитѣ (отъ узурпаторската лѣвица), да я нападнатъ съ всички сили [1]).

Въ това се крие друго разноречие съ сведенията у Скил.-Кедрина, споредъ чийто разказъ всѣка една отъ армиитѣ била въ едното си крило победителка, а въ другото победена. Споредъ Пселла, обаче, дѣсницата на импер. войска разбила и прогонила лѣвицата на противника, отъ което и неговата дѣсница била разстроена и обърната въ бѣгъ. Победата била почти сигурна за имп. войска (ibid. XIII, 5—7 *καὶ γίνεται καθαρῶς μετὰ τῶν πολεμίων ἡ νίκη*). Само центърътъ на противника подъ командуването на самия Исака Комнена се задържалъ и благодарение на това била осуетена победата на императорскитѣ войски. Накрай, Пселлъ подчертава измѣната на доместика Теодора, като казва, че този промѣнилъ намѣренията си и се споразумѣлъ тайно съ Комнена (ibid. XIV, 11—12 *ἢ τῷ διεστράφθαι τὴν γνώμην καὶ κρυφίως πρὸς τὸν Κομνηνὸν σπείσασθαι*).

Презъ краткото царуване на Исака Комнена, Ааронъ бива въздигнатъ въ чинъ проедъръ и като такъвъ той се споменава въ датираната приписка отъ Codex Coislinianus 263, разгледана подробно и критически отъ проф. В. Н. Златарски въ статията *Една датирана приписка на гръцки отъ срѣдата на XI вѣкъ*, *Byzantinoslavica*, I (1929), pp. 22—34. Въ тази приписка Ааронъ се споменава като дукъ на Месопотамия презъ 1059 г. Въ връзка съ тази длъжность на Аарона, проф. Ласкарисъ, възъ основа на внимателна и непосрѣдна провѣрка на арменскитѣ извори, изправя една грѣшка у Скабалановича, *Визант. государство* etc., стр. 198, споредъ когото магистеръ Григорий, управитель на Месопотамия, умрѣлъ презъ 1066 г., поради което се явява невъзможно назначението на Аарона за дука на сѫщата тема презъ 1056 г. Проф. Ласкарисъ посочва, че смъртьта на магистра Григория се отнася къмъ 1058 г., поради което Ааронъ се явява като неговъ непосрѣденъ замѣстникъ презъ 1059 година.

Дори и следъ възкачването на имп. Константина X Дука Ааронъ запазва високото си положение. Последното сведение за него е въ връзка съ пребиваването му въ Иберия, като пратеникъ по уреждане на брака на Михаила Дука и Марта (Мария), дъщерята на Багратъ IV.

Единъ отъ синоветѣ на Аарона, Теодоръ, за когото дава интересни сведения арменскиятъ историкъ Arisdaguès de Lasdiverd, погиналъ въ борбата противъ турцитѣ презъ 1055 или 1056 год. — Анна Комнена съобщава за заговоръ, къмъ края на 1107 год., противъ имп. Алексея, устроенъ отъ двама братя Ааронъ и Теодоръ, като опредѣля първия за членъ на рода Ἀρώνιοι, вѣроятно внукъ на Аарона.

---

[1]) Издательтъ E. Renauld, II, 90 превежда израза *καὶ τούς γε φυγάδας ῥώσαντες* „encourageant les fuyards“ и отбелязва, ibid., p. 90 n. 3. „Litt(éralement). ayant fortifié les fuyards Texte obscure.“ Не, обаче, текстътъ е „тъменъ“, но преводътъ е невѣренъ. Наистина, глаг. *ῥώννυμι* означава „усилвамъ, укрепвамъ, fortifier“, но въ дадения случай той е употрѣбенъ въ своето значение „оставямъ нѣкого, прощавамъ се съ нѣкого, оставамъ го въ покой, напускамъ нѣкого“, ср. „faire ses adieux à qqn.“; след., вѣрниятъ преводъ е: „като изоставятъ (напуснатъ) бѣгълцитѣ“ (разбира се отъ разбитата неприятелска лѣвица). Поправката на този невѣренъ преводъ е избѣгнала вниманието на H. Grégoire въ критическитѣ му бележки и поправки къмъ втория томъ отъ текста и превода на издадената отъ E. Renauld Пселлова „Хронография,“ печатани въ Byzantion, IV (1927—1928), pp. 716—728.

У сжщата авторка (ed. Teubner, II. 11) се указва една личность съ име Радомиръ въ връзка съ борбата на Алексея I Комнина противъ печенегитѣ, презъ 1091 год., и, по-късно, при превзимането на Никея отъ кръстоноситѣ (1097), като посрѣдникъ въ отношенията съ обсаденитѣ турци. Въ основа на указанията, че той е билъ българинъ и сродникъ по майчина страна (μητρόθεν) на императрица Ирина, майката на Анна, авторътъ заключава, че това е сжщия проедъръ и дука Радомиръ, синъ на Аарона. За него Анна съобщава още, че той билъ на младини дълго време пленникъ у турцитѣ, чийто езикъ можалъ да научи, — сведение, което може да се отнесе напълно подходно къмъ сина на сжщия Ааронъ, който прекаралъ много години край източнитѣ граници на империята, въ борба противъ турцитѣ.

Накрай, проф. Ласкарисъ е начерталъ едно родословно стъбло за потомцитѣ на царь Иванъ Владислава, което, впрочемъ, не е пълно. Така, името на дъщерята на Ив. Владиславия синъ Траянъ, женена за Андроника Дука, е Мария, споредъ Nic. Bryenius, ed. Bonn., 106 — 107. Не е отбелязанъ сина на Алусиановата дъщеря, женена за Романа Диогена, преди възкачването му на византъ. престолъ, който синъ се именувалъ Константинъ и билъ жененъ за Теодора Комнена, дъщеря на Ивана Комнена, братъ на имп. Исака I Комнена, както указва това Nic. Bryenius, ed. Bonn. 20, 93. *ср. В. Н. Златарски. История, 1, 2, притурка.* Не е отбелязанъ сжщо и Иванъ Дука, брата на имп. Ирина, жена на имп. Алексей I Комненъ; ср. Anna Comnena, ed. Bonn., I, 367, 14. δοὺξ μέγας Ἰωάννης καὶ γυναικάδελφος τοῦ αὐτοκράτορος. — ibid., II, 92, 5. μεταμεμψάμενος τοίνυν Ἰωάννην τὸν Δούκαν καὶ γυναικάδελφον αὐτοῦ. До севаста Ивана, шурея на императора Алексея I Комненъ, сж отправени нѣколко писма на архиеп. Теофилакта Охридски: писмо II, по Б. Финети (ср. Писмата на Теофилакта Охридски, превелъ митрополитъ Симеонъ. Сб. Б. Ак., XXVII, 1931, отдѣл. отпечатъкъ, стр. 2—3); писмо IV по И. Ламия (п. т., стр. 193—194); писмо XII по И. Ламия (п. т., стр. 208—209); за него се споменава въ писмо XVII по И. Ламия (п. т., стр. 216; ср. сжщо бележкитѣ на митрополитъ Симеонъ за Ивана Дука, п. т., стр. 95; стр. 185).

Ив. Дуйчевъ.

M. Lascaris. *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine.* Extrait de *Byzantinoslavica,* III (1931), 2., 13 p.

Авторътъ изтъква, че изказаното (Arch. f. slav. Philol., XXVI (1904), S. 161) отъ Иречка мнение: die Heimat des slavischen Urkundenwesens in cyrillischer Schrift, mit Formeln byzantinischen Ursprungs, scheint Bulgarien zu sein, — отгдето тя се разпространява, заедно съ църковно-славянскитѣ книги, въ разни направления, — не е било следъ това нито измѣнено, нито пъкъ потвърдено, главно поради липса на изследвания изъ областьта на византийската дипломатика. Въ връзка съ едно новопубликувано изследване въ тази область отъ Fr. Dölger, авторътъ си поставя за цель да опредѣли упражненото влияние отстрана на визант. дипломатика върху дипломатикитѣ на България, Сърбия и румънскитѣ княжества. При подобно проучване на дипломатикитѣ на тѣзи три страни изследвачътъ достига до извода, че византийската дипломатика не е оказала нѣкакво изключително влияние върху българи, сърби и румъни, но въ дипломатикитѣ на тѣзи народи могатъ да се установятъ и множество прояви на западни влияния, които сѫ особено любопитни въ грамотитѣ отъ второто българско царство, и, смѣта той, биха били по-многобройни, ако достигналитѣ до насъ източници бѣха по-обилни.

Отъ двата, окончателно установени презъ времето на Лъва VI., основни вида грамоти (chartes) въ Византия, хрисовула и простагмата, именно *хрисовулътъ* е билъ образецътъ за владетелскитѣ канцеларии въ България и Сърбия, а, по-сетне, и въ румънскитѣ княжества; другитѣ видове грамоти изглежда да не сѫ имали значително влияние върху дипломатикитѣ на тѣзи страни. Въ своето издание на грамотитѣ на българскитѣ царе, Илински различава между 7-тѣ известни нему грамоти два основни вида: 5 хрисовула, дадени на монастири, и 2 грамоти съ търговски привилегии. Дѣлението между тѣхъ той установява възъ основа на различия въ формулитѣ, въ езика и въ външнитѣ особности. Възможниятъ изводъ е, че, видимо, българскитѣ владетели сѫ възприели двата основни вида на визант. грамоти. Проф. Ласкарисъ, обаче, смѣта подобенъ изводъ за неправиленъ, защото, споредъ него, не е възможно да се откриятъ des différences nettement définies въ формулитѣ и външнитѣ особности между двѣтѣ грамоти на Иванъ Асеня II: новооткритата Ватопедска, която би спадала къмъ хрисовулитѣ за монастири, и грамотата на дубровничанитѣ за търговски привилегии.

Единственнитѣ видове, които могатъ, споредъ автора, да се установятъ въ българската, сръбската и славорумънската дипломатики, сѫ *грамотитѣ* (diplômes) и *писмата* (lettres), при което вторитѣ сѫ съставени по единъ по-простъ и по-свободенъ образецъ.

Въ грамотитѣ на тѣзи три страни се откриватъ редица особности, на първо мѣсто външни, заети отъ византийскитѣ хрисовули. *Подписътъ съ червено мастило* се срѣща въ всички грамоти на българи, сърби и румъни, както, съ малки изключения, и въ писмата на съответнитѣ владетели. Въ различие, обаче, отъ установения въ Византия обичай, подписътъ *не е саморѫченъ*. Въ нѣкои български и сръбски грамоти е добавенъ *печатъ* (була) отъ злато или отъ позлатенъ металъ. По-късно печатитѣ биватъ отъ восъкъ — въ Сърбия (следъ XIII в.) и въ рум. княжества, докато при грамотитѣ на Асенъ I и Борила сѫ били употрѣбявани оловни печати. Въ българскитѣ и сръбскитѣ грамоти се забелязва нѣщо подобно на визант. обичай да се добавя съ червено мастило думата λόγος: въ бълг. грамоти на монастири, съ едно изключение, се срѣща думата **словѡ** или **хрисовѹль** съ червено мастило, което е по-рѣдко въ сръбскитѣ. По своя материалъ — бомбицинъ — българскитѣ грамоти отъ XIII в. се доближаватъ най-много до византийскитѣ. Грамотитѣ отъ XIV в. пъкъ, съ изключение на Срацимировата, сѫ писани на пергаментъ. Тази употрѣба на пергаментъ авторътъ отдава на западно влияние, много по-силно, въ това отношение, въ сръбската дипломатика и то още отъ и най-ранна епоха. Що се отнася до вѫтрешнитѣ особности, то характерното *invocatio verbalis* липсва въ българскитѣ и въ повечето сръбски грамоти. Липсата на invocatio verbalis въ грамотитѣ на сръбскитѣ владетели отъ Рашка се обяснява съ влиянието на византийската канцелария, въ която отъ XII в. насамъ изчезва неговата употрѣба въ хрисовулитѣ, и този фактъ е доказъ, между другото, че канцеларията на Рашка е била организирана само следъ XII в. Ако се допустне, че Рашка е имала канцелария преди тази епоха, то между нея и тази следъ XII в. нѣма никаква приемственность, защото иначе би се очаквала употрѣбата на invoc. verbalis, съгласно византийския обичай отпреди XII в. Като следва сѫщата логика и по въпроса за българската дипломатика, авторътъ заключава, че „българската дипломатика е собственно творение на второто българско царство и неинитѣ начала не трѣбва да се търсятъ въ първото царство“, — едно заключение основно противоположно на Иречковото и което би ни карало да допустнемъ, че „ако първото българско царство е имало своя славянска канцелария — *което не е напълно сигурно — все пакъ не е оказало никакво влияние върху „славянската дипломатика съ кирилско писмо“* (к. м., р. 10). — *Надписътъ* (intitulatio) липсва напълно въ българскитѣ грамоти, а се срѣща въ сръбскитѣ, влашкитѣ и молдовскитѣ, при които се проявяватъ и нѣкои западни влияния. *Адресътъ* се явява въ Сърбия, Влашко и Молдова, изглежда да наподобява западнитѣ и се отличава отъ византийската форма отпреди 1204 година. *Предисловието* (préambule), съ изписки изъ Св. Писание и църковнитѣ Отци, е по-рѣдъкъ, отколкото въ византийскитѣ грамоти. Той е по-честъ въ грамоти на монастири и църкви, а съвършено рѣдъкъ въ тѣзи на благородници и частни лица. Отъ 6 български грамоти на монастири, 4 иматъ такова предисловие. Въ *санкциитѣ*, *poena temporalis* (главно въ грамоти на свѣтски лица) сѫ еднакво употрѣбими съ *poena spiritualis* (въ дарения на монастири и църкви), докато въ Византия poena temporalis се срѣща съвършенно рѣдко. Въ начина на *датиране* се кръстосватъ най-явно източни и западни влияния. Пълната дата съдържа: година, день отъ месеца и индиктионъ, при което нѣкога липсва известенъ членъ, понѣкога всички. Годината е византийска, отъ С. М.; само въ нѣколко сръбски грамоти тя е отбелязана по християнската ера. Най-любопитни сѫ датитѣ въ българскитѣ грамоти. Въ хрисовула отъ Иванъ Александра на Зографския монастиръ формулата за датата и утвърждението сѫ дадени напълно по образеца на византийскитѣ хрисовули. Въ Орѣховската грамота на сѫщия владетель тя има по-друга форма, която се срѣща, въ упростенъ видъ, въ Иванъ Шишмановата грамота на Рилския монастиръ. Въ тази формула сѫ явни белезитѣ на чисто западно влияние: отбелязването на деня отъ месеца и указване *знацитѣ за достовѣрность* (les signes de validation), сиречъ подписа и печата на властителя. Въ Орѣховската грамота подъ западно влияние сѫ още указанието на *мѣстото*, гдето е била писана грамотата, и на *писача*. Въ подписа, българскитѣ грамоти следватъ византийски образецъ, докато въ Влашко и въ Сърбия се проявява и западно влияние.

Въ дипломатикитѣ на тѣзи три страни има известенъ брой грамоти на гръцки езикъ. Тритѣ, публикувани отъ Papadopoulos — Kerameus български грамоти на гръцки езикъ, отнасяни къмъ втората половина на XIV в., сѫ признати за подправени, споредъ проф. П. Мутафчиевъ. Следъ общъ прегледъ на грамотитѣ на гръцки езикъ отъ българскитѣ, сръбски и румънски владетели, авторътъ заключава, че „не изглежда допустимо славянскитѣ образци да сѫ упражнили нѣкакво сѫществено влияние (une influence appréciable) върху гръцкитѣ грамоти на българскитѣ, сръбски и румънски владетели“.

Изследването на проф. Ласкарисъ е твърде ценно за насъ, българитѣ, особно съ това, че се засѣга въпроса за дипломатиката ни презъ второто българско царство и това изследване може да стане една изходна точка за по-нататъшни проучвания въ тази насока. Любопитно е, между другото, заключението на автора, че едвали е сѫществувала презъ първото българско царство една славянска канцелария у насъ (. . . le premier empire bulgare, s'il a eu une chancellerie slave — *ce qui n'est pas absolument certain* — etc., p. 10). Наистина, за българската дипломатика презъ първото българско царство се знае съвсемъ малко. За сеѓа не сѫ известни никакви *грамоти* на владетелитѣ отъ първото царство. За щастие, обаче, запазени сѫ сведения за *писма*, излѣзли изъ българската канцелария. Особено по-известни и пълни сѫ сведенията за писма на ц. Симеона. Така, когато, при първата война на Симеона противъ Византия, въ България пристигналъ патриций Лъвъ Магистъръ, къмъ края на лѣтото 895 год. 1) (ср. *В. Н. Златарски*, История, I, 2, 302) между

---

1) Любопитно е да се отбележи едно мнение за пратеничеството на Лъва Магистра до ц. Симеона. Като указва предцитѣ на Константина Хиросфакта, споменуванъ у Анна Комнена, Du-Cange, *In Alexiadem notae*, II, 488, между другото пише: „Leo scilicet Patricius Choerosphractes sub Leone Phil(osopho) et Constantino eius filio circa An. Chr. DCCCCXV“, сиречъ „патриций Лъвъ Хиросфактъ, при Лъва Философа и сина му Константина, около 915 год. следъ Христа“. Френскиятъ ученъ Charles Diehl, въ една своя неотдавнашна студия: *Deux chartes byzantines de Patmos*, *Byzantion*, IV (1927/28), pp. 1—6, за сѫщия този Константинъ Хиросфактъ пише: „Ducange a noté, parmi les ancêtres de notre personnage Léon Choirosphaktés, patrice, qui vers 915 fut envoyé par Léon VI en ambassade chez le tzar bulgare Syméon...“ (ibid., p. 4). Преди всичко, вижда се, че авторътъ предава неточно писаното отъ Du-Cange. Отъ друга страна, той прави една непростима отъ хронологическо гледище грѣшка, като поставя пратеничеството на Лъва Магистра при ц. Симеона презъ 915 година, съ указание, че той „билъ изпратенъ отъ Лъва VI“. Известно е, че имп. Лъвъ VI Мѫдри е починалъ презъ м. май 912 г. (ср., напр., Н. М. Поповъ *Имп. Левъ VI Мудрый и его царствованіе* etc. Мск. 1892 стр. 167), следователно, той не е могълъ да изпраща Лъва

византийския пратеникъ и българския царь се завързала преписка, отъ която сѫ ни запазени 14 писма, открити въ книжовното наследие на Лъва Магистра; на българския царь принадлежатъ три писма: първо, трето и пето, споредъ изданието на Ив. Саккелиона, въ Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος, τ. Α' (1883), Σ. 380—383., и преведени на български съ необходимитѣ научни коментарии, отъ проф. В. Н. Златарски, Известията за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета, СбНУК, XXIV (1908), стр. 118 сл. — ср. сѫщия, *История*, I, 2, 305 сл. Презъ второто си патриархуване, отъ 912 г. до 925 г., патриархъ Николай Мистикъ е водилъ оживена преписка съ българския царь Симеонъ, отъ която ни сѫ запазени 26 писма. Нито едно писмо на ц. Симеона до патр. Ник. Мистика не е запазено, но по съдържанието на самитѣ Н. Мистикови писма, много отъ които сѫ отговоръ, дори най-непосрѣденъ, на Симеонови писма, може да се заключава за съдържанието на съответнитѣ Симеонови писма. Проф. В. Н. Златарски, въ изданието си на публикуванитѣ у Анджело Май, *Specilegium Romanum, Romae*, 1844, t. X, а после у Migne, P. Graeca, CXI, писма на патр. Ник. Мистикъ, въ изисканъ български преводъ и съ обстойни исторически тълкувания, въ *Писмата на царигр. патр. Ник. Мистика до бълг. ц. Симеона*, СбНУК, X (1894), стр. 372—428; XI (1894), стр. 3—54; XII (1895), стр. 121—211. — ср. сѫщия, *История*, I, 2, 359—486., е опиталъ да възстанови съдържанието на загубенитѣ за насъ ц. Симеонови писма до патриарха. Преписката между българския и византийския дворове следъ смъртьта на патр. Ник. Мистика продължава. За щастие, запазени сѫ три писма на имп. Романа Лакапина до българския ц. Симеонъ, издадени отъ Ив. Саккелиона въ Δελτίον etc., I, 4 (1884), Σ. 658—664., и въ български преводъ и коментирани отъ проф. В. Н. Златарски *Писмата на виз. имп. Ром. Лакапина до бълг. ц. Симеона*, СбНУК, XIII (1896), стр. 282—322, — ср. сѫщия История, I, 2, 486 сл. Първото и второто Романови писма сѫ точенъ и непосрѣденъ отговоръ на загубени Симеонови писма, поради което е лесно възстановяването на тѣзи писма на бълг. царь, и проф. В. Н. Златарски е изложилъ съдържанието имъ, доколкото може да се възстановятъ по отговоритѣ на Ром. Лакапина.

Магистра при ц. Симеона въ 915 год. Неточна е сѫщо датата 915 год. за самия Лъвъ Магистеръ. Знае се, че едно отъ последнитѣ дѣла на магистра Лъва е участието му въ бунта на Константина Дука, следъ смъртьта на Александра (913 год.) и началото на Константиновото царуване, следъ неуспѣха на който потърсилъ прибѣжище въ Св. София, но билъ измъкнатъ и подстриганъ монахъ въ Студийския монастиръ. Du-Cange указва общо, че Лъвъ Магистеръ е живѣлъ въ времето на императора Лъва VI и на сина му Константина, като дава приблизителна (circa) дата 915 година. Къмъ текста на Du-Cange френскиятъ ученъ несполучливо е добавилъ: „envoyé par Leon VI en ambassade chez le tzar bulgare Siméon", като го е отнесалъ къмъ 915 год. Въпросното пратеничество, обаче, се опредѣля напълно точно въ нашитѣ извори въ връзка съ първата българовизантийска война при ц. Симеона презъ 894-96 год.

Нито едно писмо отъ канцеларията на българския царь не е запазено непосрѣдно до днесъ, за да можемъ да сѫдимъ и за външнитѣ особности на дипломатиката презъ първото българско царство. Отъ едно косвено указание, обаче, узнаваме една ценна подробность: употрѣбата на *invocatio symbolica* въ началото на писмата на българския царь. Следъ дълги опитвания да повлияе на ц. Симеона за възвръщането на пленницитѣ-ромеи, Лъвъ Магистъръ, най-сетне, се обръща къмъ формата на Симеоновото писмо, съ което този му съобщава отказа си. Досетливиятъ византийски дипломатъ пише, че изказаниятъ отказъ не е истинненъ и сериозенъ, защото тъкмо това писмо на Симеона не е снабдено въ началото съ обичайния кръстенъ знакъ, който е утвърждение за истинностьта на писаното. Лъвъ Магистъръ му съобщава, че получилъ писмото му, което не било снабдено въ началото съ обичайния кръстенъ знакъ: ἐδεξάμην σου τὴν ἐπιστολὴν, κατὰ τὴν ἀρχὴν τὸν σταυρικὸν τύπον οὐ περιέχουσαν συνήθως. После предължава: καὶ τῷ μὴ προχαραχθέντι κατὰ τὴν ἀρχὴν τύπῳ . . . и сѫщо: πιστεύσομεν οὖν τοῖς προγεγραμμένοις, ὅτι μὴ μόνον φιλανθρωπότατα καὶ ἀναμφίβολα καὶ πρὸς πατέρα καὶ βασιλέα, ἀλλ'ὅτι κἂν τὸ κατ' ἀρχὴν ὡς ἔθος ἐσταυρωμένα· ἀπιστήσομεν δὲ ταύτην σου τὴν ἐπιστολὴν, — Δελτίον, I (1883), стр. 387. — В. Н. Златарски, *Известия за българитѣ*. . . СбНУК, XXIV, стр. 135.

Трѣбва, следователно, да се заключава, че другитѣ писма изъ канцеларията на българския царь обичайно (συνήθως, ὡς ἔθος) въ началото (κατὰ τὴν ἀρχὴν) сѫ носили кръстенъ знакъ (τὸν σταυρικὸν τύπον), сиречъ, invocatio symbolica, което, по нѣкаква случайность, било пропустнато въ това Симеоново писмо. Интересно е, че проф. Ласкарисъ отрича сѫществуването на българска дипломатика презъ първото царство именно възъ основа на тази особеность: липса на invocatio verbalis въ грамотитѣ отъ второто царство, което той смѣта не като остатъкъ отъ дипломатиката на първото царство, а като влияние на византийската дипломатика следъ 1204 г. — Отъ третото писмо на имп. Романа Лакапина узнаваме, че въ началото на своето писмо ц. Симеонъ сложилъ титлата си „Царь на българитѣ и ромеитѣ" (βασιλέα Βουλγάρων καὶ Ῥωμαίων).

Наистина, тѣзи сведения се отнасятъ за дипломатиката на българскитѣ царе отъ първото царство на гръцки, не на български езикъ. Това, обаче, не противоречи на предположението за сѫществуването на една славянска канцелария презъ първото царство, а, напротивъ, го потвърждава.

Ив. Дуйчевъ

Я. Тодоровъ. *Източно-азиятскиятъ животински цикълъ отъ гледище на астрологическитѣ вѣрвания* (Къмъ въпроса за Именника на първитѣ български ханове), изъ Годишника на Софийския Университетъ, ист.-фил. фак., книга XXVII, София 1931, 42 стр.

„Именникътъ на българскитѣ ханове" е единъ отъ най-ценнитѣ и важни измежду малкото домашни паметници отъ времето на първото българско царство. Повече отъ две поколѣния учени — чужди и

наши — сѫ положили усилия за разяснението и разтълкуването му и днесъ загадката на Именника, особено неговитѣ неславянски думи, може да се признае почти разгадана. Грамадното значение на този паметникъ изпъква и се доказва, можеби, най-очевидно отъ факта, че, въпрѣки всички публикувани изследвания върху него, все пакъ, проблемитѣ, който той крие, се явяватъ каточели неизчерпаеми за научното дирене и до днесъ. И затова единъ новъ трудъ върху Именника може все още да носи нѣщо ново и оригинално и да допринася за по-пълно разяснение на неговата загадка.

Предметъ на изследването на г. Тодорова е една нова страна отъ Именника, именно, въпросътъ за идейнитѣ, по-точно философскитѣ основи на дванадесетгодишния животински цикълъ у първобългаритѣ.

Докато днесъ, споредъ автора, ние представяме къмъ нашитѣ хронологически системи само изискванията за една математическо-астрономическа точность, то у древнитѣ народи, заедно съ тѣзи изисквания, хронологическитѣ системи сѫщо и главно изразяватъ и тѣхнитѣ философско-космологически схващания. Това най-ясно се долавя въ сѫщината на китайската календарна система, чийто особенъ характеръ се обуславя именно отъ това, че тя изразява въ основата си китайската философско-космологическа концепция. Китайскиятъ календаръ представя единъ 60-годишенъ цикълъ, съ съчетание отъ два рода основности: отъ една страна, 12-годишния животински цикълъ на народитѣ отъ източна Азия, и, отъ друга, 10 (5×2) основности отъ първичната филос.-космическа петорка, къмъ която, споредъ китайското миросхващане, могатъ да си сведатъ всички явления въ космоса: дърво, огънь, земя, металъ, вода. За китаеца всѣко хронологическо опредѣление е не само хронология, но и изразъ на неговата космология. „За китайската мисъль всѣко събитие, всѣка проява, всѣка промѣна на човѣшкия и земния животъ не представя нѣщо изолирано, откѫснато отъ вселената, лишено отъ всѣкакви връзки съ обикалящия го миръ; то е само една брънка въ една сложна верига отъ причини, следствия, корелации, сѫдбини, съ която се обгръща цѣлия космосъ“. Въ тази календарна система „се крие желанието и нуждата да се вплете всѣко земно събитие въ сложната тъкань на цѣлокупния животъ“ (стр. 8).

Когато проникваме още по-нататъкъ, ние намираме, че въ основата на това свѣтосхващане лежатъ *астрологическитѣ* вѣрвания на китайския мисъль: схващанията за влиянието на планети, слънце и луна върху всѣко земно събитие, мисъльта за величавото единство и взаимозависимость на земенъ и надземенъ мирове. Така, въ хронологическитѣ системи сѫ отразени астрологически представи и схващания. Въ връзка съ това утвърждение, авторътъ засѣга (стр. 10—20) сѫщината на древната астрология, нейното развитие и значение у разнитѣ народи, като се почне отъ древния Вавилонъ, презъ Халдея, древна Гърция, до времето на римската Империя. Той изтъква, че астрологическитѣ схващания проникватъ почти навсѣкѫде въ свѣтогледа на древнитѣ народи, затова безъ разбирането сѫщината и методитѣ на астрологията — тази „съкровищница на вѣрванията и идеалитѣ, на културнитѣ постижения, които сѫ ни завещали всички народи и цивилизации на древностьта“ (стр. 11), — за историка на древнитѣ култури „много факти отъ историята на тѣзи последнитѣ биха били необясними“ (стр. 15).

Именно въ най-тѣсна връзка и зависимость отъ тѣзи астрологически вѣрвания у източно-азиятскитѣ народи се е създалъ общиятъ за тѣхъ 12-годишенъ животински цикълъ — основата на тѣхнитѣ хронологически системи. Въ цѣла срѣдна и източна Азия, въ Китай, Тибетъ, Монголия, Туркестанъ, въ Сиамъ, Камбодия се срѣща общъ хронологически и астрологически цикълъ —„навредъ еднакъвъ, както по отношение имената на животнитѣ, които съдържа, така и по отношение реда на тия животински имена въ цикъла“ (стр. 20). Този цикълъ се открива въ публикуванитѣ отъ *Vilh. Thomsen* орхонски надписи, гдето се говори за „годината на кучето“, „годината на свинята“ и др. Въ издаденитѣ отъ *G. J. Ramstedt* два уйгурски рунни надписа се споменаватъ „годината на овцата“, „годината на кокошката“, „годината на заека“ и др. За него се намиратъ сведения сѫщо въ уйгурската книга на нравствени поучения, таканазов. *Kudatku-Bilik*, а сѫщо и въ турско-арабския речникъ на *Mahmud-al-Cašgari*. Този последниятъ явно указва астрологическото съдържание на животинскитѣ имена въ цикъла; споредъ него, тѣзи имена представятъ астрологически символи, които опредѣлятъ сѫдбинитѣ на дадената година. Астрологическата еснова на този цикълъ се подчертава неоспоримо отъ паметника отъ *Denderah* (Египетъ) и отъ планисферата на *Fr. Bianchini* и това мнение днесъ се възприема отъ най-компетентнитѣ изследвачи (напр. Fr. Bolle) по този въпросъ (стр. 30).

Сѫщия този животински цикълъ намираме и въ хронологическата система на първобългаритѣ, за която дава най-обилни сведения Именникътъ. Въ него думитѣ: *диломъ твиремъ*, *дохсъ твиремъ*, *шегоръ вечемъ*, *верени алемъ*, *текучитемъ твиремъ*, *дваншъ ехтемъ*, *тохъ алтомъ*, *шегоръ твиремъ*, *шегоръ алемъ*, *соморъ алтемъ*, *диломъ тутомъ* съдържатъ, първо, имена на животнитѣ въ цикла за означение на годинитѣ, и, второ, числителни имена за означение на месецитѣ. Така, соморъ „мишка“, *шегоръ* „волъ“, *дваншъ* „заекъ“, *диломъ* „змия“, *тохъ* „кокошка“, *дохсъ* „свиня“ представятъ сѫщитѣ животни, както тѣзи въ общия 12-члененъ животински цикълъ.

Ако основата на този общъ животински цикълъ сѫ несъмнено астрологическитѣ представи и схващания, то — по пѫтя на обратния изводъ — самиятъ фактъ за наличностьта на този цикълъ у първобългаритѣ може достатъчно да свидетелствува за сѫществуването у тѣхъ на съответнитѣ астрологически представи. Този изводъ самъ по себе си билъ билъ не напълно убедителенъ, ако не сѫществуваха известни данни за астрологически вѣрвания у първобългаритѣ.

Авторътъ е посочилъ сведенията за астрологически вѣрвания у първобългаритѣ (стр. 34 сл.). За такива вѣрвания у хун-гну, предѣдитѣ на първобългаритѣ, говори *Marquart Die altbulgarischen Ausdrücke etc.* Следи отъ астрологически схващания за благоприятни и злокобни дни у първобългаритѣ намираме въ *Responsa Nicolai pa-*

pae I ad consulta Bulgarorum, изд. Д. Дечевъ, XXXIV, стр. 44 и XXXVI, стр. 46 — за спазване на времена, на дни и часове. Къмъ това може да се добави сведението у *Theophylacti Nistoria martyrii XV martyrum*, P. gr., CXXVI, 189, § 28.

Този животински цикълъ се запазва дълго време въ Китай и сѫществуването му тамъ може да бѫде проследено дори до I в. сл. Хр.. Тюркскитѣ народи, които сѫ били поставени въ тѣсенъ допиръ съ Китай, лесно сѫ могли да попаднатъ подъ неотразимото влияние на неговата могѫща култура и да усвоятъ много отъ нейнитѣ особности (стр. 36 сл.).

Животинскиятъ цикълъ стои въ известна тѣсна връзка съ схващанията за „луннитѣ станции“. Лунното движение е много по-явно и по-доловимо и именно затова то е било първоначалния белегъ при лѣтоброението (стр. 39). Трѣбва, след., да се изтъкне при това и да се постави въ известна връзка и другата отлика на първобългарското лѣтоброене — употрѣбата на лунни години.

Въ своето изложение (стр. 20—37), авторътъ е далъ една сравнителна таблица за 12-годишния животински цикълъ у разнитѣ източно-азиятски народи, доколкото има запазени сведения за това. Интересно и ценно е да се направи една съпоставка между известнитѣ членове на нашия цикълъ и тѣзи у другитѣ познати намъ цикли. Трѣбва да се признаятъ известни малки различия. Въ нашия животински цикълъ, поради оскѫдния откритъ материалъ, не сѫ установени още имената на нѣкои членове отъ цикъла — именно на петия, деветия и, донѣкѫде, на седмия. Възъ основа на съпоставки съ другитѣ запазени цикли могатъ да се правятъ догадки за животнитѣ, които представятъ тѣзи членове, и да се чака щастливата случайность да открие нови паметници съ първобългарскитѣ имена на тѣзи животни.

Основната идея на този трудъ на г. Я. Тодорова е, да покаже, отъ една страна, общата основа на източно-азиятския животински цикълъ — именно свързанитѣ съ него астрологически вѣрвания; отъ друга страна, — това, която е ядката на неговото изследване, — той посочва достатъчно убедително, че и нашиятъ 12-годишенъ животински цикълъ почива сѫщо на известни астрологически вѣрвания, чиито следи могатъ да се откриятъ въ запазенитѣ за първобългаритѣ сведения. Така авторътъ, като поставя нашия цикълъ въ връзка съ родствения нему общъ източно-азиятски животински цикълъ, допринася за разяснението на една нова страна отъ този животински цикълъ у първобългаритѣ.

Ив. Дуйчевъ.

Norbert Jokl. *Thraker, B. Sprache,* Ebert Reallexikon der Vorgeschichte, XIII Band, стр. 278—300, Berlin 1929.

P. Kretschmer, Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache, стр. 217 и сл., Göttingen 1896 и H. Hirt, Die Indogermanen, II, стр. 591—594, Strassburg, 1907, ни даватъ една кратка характеристика на тракийски езикъ, която почива предимно върху мѣстнитѣ, личнитѣ и ботаническитѣ имена и глоси отъ тракийски произходъ, събрани и публикувани отъ W. Tomaschek презъ 1893 и 1894 г. въ съчинението му „Die alten Thraker“. Оттогава насамъ обаче бидоха открити многобройни надписи, които ни поднасятъ нови тракийски лични и мѣстни имена. Къмъ тѣхъ се притури и надписътъ върху златния пръстенъ отъ Езерово. По тоя начинъ материалътъ, който ни позволява да се запознаемъ съ тракийски езикъ, напоследъкъ значително се увеличи. Но сѫщевременно и лингвистиката, която ни помага научно да използваме тоя материалъ, отбеляза значителенъ напредъкъ. Всичко това налагаше вече една преоценка на възгледитѣ на Томашека и Хирта за тракийски езикъ. Нея въ сѫщность ни дава авторътъ на горната статия, като е използувалъ при това най-добросъвестно цѣлия материалъ по тоя въпросъ[1]), и свързанитѣ съ него научни трудове, публикувани въ дългия периодъ отъ 1894 до 1928 г.

Освенъ това Jokl е счелъ сѫщо за необходимо да очертае и границитѣ на областьта, която въ историческата епоха е била населена изцѣло отъ тракитѣ, да ни запознае накратко съ имената и седищата на отдѣлнитѣ тракийски племена, да изтъкне откѫснатитѣ изолирани дѣлове отъ тракийската нация, които сѫ живѣли извънъ тая область, да изкаже известни предложения за тракийската прародина и да засегне и смѣсването на тракитѣ съ други народи. Тъй статията на Jokl добива особенъ интересъ не само за лингвиста, а сѫщо и за историка, тъй като ни запознава не само изобщо съ езика на древнитѣ траки, а сѫщо и съ тѣхното географско разпространение. При това въ нея се цитуватъ почти всички научни трудове, които биха позволили на всѣкиго да се ориентира напълно върху известни въпроси изъ областьта на тракологията.

Д. Д.

L. K. Katona, *Omurtag* въ Körösi Csoma-Archivum II 5 (1930) стр. 384—387.

Горната статия представя новъ опитъ да се изтълкува името на канъ Омуртагъ. Ето що казва дословно авторътъ. „ . . . je me permets de supposer que le nom d’Omurtag est un dérivé, formé d’un radical à l’aide du suffixe dénominatif-*k.* Les dictionnaires tchouvach relèvent un mot qui, à mon avis, peut bien être le radical du nom Omurtag. Ce mot est: *ə̑mə̑rt* Szp. *omort* (Paas. Csuv. Szój. p. 13.) qui dans l’expression: *ə̑mə̑rt-kajə̑k* (Zolotnitzkij p. 4: амырт-кайык; B. Munkácsi Nyk. 21. p. 5: várj. *omert-kajik*, anat. *ambert-k*) veut dire „aigle“. До колко тази нова етимология заслужава предпочитане предъ етимологията на Томашекъ въ RE III 1044 *jumurtagh* „geballt, massiv, oval“ е въпросъ, на който могатъ да отговарятъ вещи турколози. Азъ се ползвамъ само отъ случая да изтъкна, че и новата етимология оправдава писането Омуртагъ, което е обикновената форма въ първобългарскитѣ надписи, предъ Омортагъ.

---

[1]) Той не е взелъ подъ внимание само Езеровския надписъ, тъй като последниятъ поради своята изолираность не се поддава на сигурно тълкуване.

В. Б.

Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher . . . herausgegeben von *Nikos A. Bees* (Βέης). Bd. VIII. Athen, P. D. Sakellarios. 1931.

Отъ голѣмия брой статии съ най-разнообразно съдържание въ осмия томъ на този важенъ органъ за византийска и новогръцка филология заслужаватъ да се изтъкнатъ като засѣгащи и нашата история следнитѣ три статии. C. A. Macartney, *On the Black Bulgars* (150—158). Народътъ „черни българи“ се споменятъ подъ това име само 4 пѫти въ цѣлата срѣдновѣковна литература: два пѫти въ староруската хроника на Нестора подъ година 864 и въ договора сключенъ между Киевския князъ Игоръ и византийската империя презъ 945 и два пѫти у Constantinus Porphyrogen, de administrando imperio Cap. 12. *ὅτι ἡ μαύρη λεγομένη Βουλγαρία δύναται τοῖς Χαζάροις πολεμεῖν.* и cap. 42 *ἐξ οὗ οἱ Ῥῶς διέρχονται πρός τε τὴν μαύρην Βουλγαρίαν καὶ Χαζαρίαν καὶ Συρίαν.* Споредъ автора селищата на чернитѣ българи сѫ били при Волга и навѣрно тѣ сѫ сѫщи съ известнитѣ отъ арабски извори българи при Волга.

C. A. Macartney, *The Attack on „Valandar“* (*159—170*). Въ свръзка съ името „Валандаръ“ авторътъ разглежда нѣкои мѣста изъ съчиненията на Масуди, въ които се споменаватъ, българитѣ, маджаритѣ и печенегитѣ. Спира се и на писмата на патриархъ Николай до царь Симеона. Името „Валандаръ“ остава за *М.* неясно. Все пакъ той предпочита да мисли, че съ Валандаръ се означаватъ печенегитѣ, отъ колкото, че Валандаръ е първобългарско име на Дебелтъ, както е мислѣлъ Marquart.

M. B. *Σακελλάριος*, Ὁ *Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος καὶ ἡ κατὰ τοῦ πανσλαβισμοῦ δρᾶσις αὐτοῦ* (245—260). Разглеждатъ се страници изъ дипломатическата дейность на Игнатиевъ и Муравиевъ, която е била отправена отчасти и срещу гръцкия патриотъ Александра Ликургъ, архиепископъ на Сира, и която е довела презъ 1872 г. до българската схизма. Засегната е сѫщо така и кореспонденцията на Гладстона.

В. Б.

D. Detschew, Axios въ Zeitschrift für Ortsnamenforschung VIII 193—199.

Д. Дечевъ обяснява тукъ старото име на рѣката Вардаръ Ἀξιός, Ἄξιο.ς Това име идва отъ едно старинно прилагателно axsios < *an̑qsios < *n̥-qsi-os „не-светящъ, тъменъ, черъ“. Следователно Ἀξιός ще рече „тъмна, мѫтна или черна рѣка“. Прилагателно Ἄξιος авторътъ намира въ мѣстното тракийско название Ἀξίοπα = Ἀξιο-απα (дн. Черна вода въ Добруджа), което значи

„Черна вода“. Понеже това мѣстно название е тракийско, то и прилагателното Ἄξιος трѣбва да приемемъ за тракийско, а отъ тукъ и самото старо име на Вардаръ за тракийско. Прилагателното Ἄξιος се съдържа още и въ имената на кабиритѣ въ Самотраки: Ἀξίερος (= Деметра), Ἀξιοκέρσα (= Персефона) и Ἀξιόκερσος (= Хадесъ), които имена сравнени съ Κερσε-βλέπτης (= jettatore?) се явяватъ като тракийски. Елемента *-κερσα, -κερσος* Д. сближава съ индоевр. *-sqer, -qer* „режа“. Следователно Ἀξιοκέρσα и Ἀξιόκερσος ще значатъ „черна убийца“ и „черенъ убиецъ“, а Ἀξίερος „черна земя“. Елементътъ —ερος принадлежи къмъ гръцкото ἔραζε = χαμάζε. Къмъ споменатитѣ на стр. 198, заб. 2 по стари опити за тълкуване имената на кабиритѣ трѣбва да се прибави още E. Maass, Archiv f. Religions w. XXIII (1925) 225, а сжщо и O, Kern, *Die Religion der Griechen I* Berlin 1926, 235.

Въ свръзка съ това сполучливо тълкуване на Ἄξιος Д. предлага и една вѣроятна етимология на македонската дума *ἄξος* „гора“ отъ **U̯eksos* „растежъ“. Въ всѣки случай това тълкуване на *ἄξος* е за предпочитане предъ онова на Hoffmann.

В. Б.

Н. Ганевъ. *Провадия въ своето минало и настояще.* София 1929, in-8⁰, 127 стр.

Въ своето изложение авторътъ е обърналъ внимание предимно на миналото и затова книгата му главно е една история на гр. Провадия. Той начева съ кратко описание на града, като прави прегледъ на населението, което, по думитѣ му, не е старовремско, но се състои изключително отъ преселници изъ околнитѣ села и изъ разнитѣ крайща на страната. Той обяснява, какъ е изчезнало коренното население на града, и засѣга станалитѣ презъ различнитѣ времена изселвания. За състоянието на града въ миналото сж използвани описанията, които сж дадени за него въ бележкитѣ на нѣкои пжтешественници презъ тѣзи области — отъ XVI в. насамъ. Възъ основа на нѣкои сведения и на свои съображения, авторътъ изказва мнение, че Провадия ще да е била основана къмъ края на V в. или нач. VI в. сл. Хр., къмъ времето на Юстиниана, отъ византийцитѣ. Интересни сж разсжжденията за името на града. Провадия е известна подъ гръцко име Πρόβατον и слав. Овечъ. Авторътъ смѣта, че името Провадия, Πρόβατον произлиза отъ гръцка дума „*προβατόν* — проходъ, проходимо мѣсто, клисура“ (стр. 27), което „славянитѣ, когато сж населили полуострова или, най-малко, тѣзи мѣста сж превели неправилно съ думата овечъ — овца“ (стр. 28); той смѣта, че опредѣлението на града като „проходъ, клисура“ напълно му подхожда. По-приемливо, обаче, изглежда, да се свърже името Провадия съ τὸ Πρόβατον, по-късно ἡ или τὸ Προβάτους, отъ дума τὸ *πρόβατον* „овце, дребенъ добитъкъ“, съ превода му на старобългарски Овечъ (ср. напр., име Овче-поле, въ Македония), вѣроятно, въ връзка съ развитото въ тѣзи области овцевъдство, като и самъ авторътъ признава (стр. 29). Примѣри за преводи на мѣстни славянски имена на гръцки и обратно не сѫ рѣдки въ нашата ономастика. Името на града Borfanto, както то се срѣща у Идризи (Tomaschek, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel, Wien, 1887) и което г-нъ Ганевъ неоснователно иска да обясни (стр. 28) съ гр. слово ὀρφανός „сираче", изглежда само едно неточно транскрибиране, особено като се иматъ предвидъ особноститѣ на арабското писмо, на гръцкото πρόβατον (Borfanto = Brofanto = Brofaton = πρόβατον). За вмѣтане на гласна въ група пр (πρ) ср. турското име на града — Паравади, у А. Т. Илиевъ Турски изговоръ на бълг. мѣстни имена, СбАкН., кн. XIV (1917), стр. 106.

Авторътъ е изложилъ историята за превзимането на града отъ турцитѣ презъ 1388 год., въ връзка съ което е далъ описание на запазената край града крепость, заедно съ сведенията за нея у поститѣ пѫтешественници. Отдѣлна глава съдържа историята на Провадия презъ време на турското робство. Любопитна е главата, гдето авторътъ излага сведенията на пребиванието и дейностьта на дубровничани въ града; като следа отъ тѣхното сѫществувание той указва така-наричанитѣ „латински" гробища на юго-истокъ отъ града. По-подробни сведения сѫ дадени за старитѣ възстания противъ турската власть, въ които е взелъ нѣкакво участие и Провадия, и, по-късно, руско-турскитѣ войни, доколко тѣ сѫ засѣгнали тази область.

Провадия е една отъ раннитѣ български епископии, още отъ времето следъ приемането на християнството при Бориса, и авторътъ е отдѣлилъ доста мѣсто (стр. 62—75) на историята на провадийската църква. Сведенията за епохата на гръцко-българскитѣ църковни борби сѫ почерпени изъ рѫкописни източници и изъ разкази на живи съвременници на онази епоха. Накратко е изложенъ и развоя на учебното дѣло въ града. Доста обширно и съ документална цена, въ по-голѣма часть, е изложението за времето на Освободителната война и на Окупацията. Въ отдѣлна глава авторътъ засѣга нѣкои „стари паметници и предания въ Провадия и неинитѣ близки околности" (стр. 118 сл.), и, накрай, селцето Добрина, до Провадия, което той смѣта да е било нѣкога „добро градче", чийто произходъ е, можеби, още отъ времето на първото царство. — Въ общото изложение сѫ дадени и нѣколко снимки.

Задачата на автора, явно е, не е била — пъкъ и това едвали е въ неговата възможность — да даде една строго научна история на градъ Провадия. Затова къмъ изложението му би трѣбвало да се пристѫпва не съ мѣрилото на строгата историческа критика, на която, трѣбва да се признае, не биха могли да издържатъ не малко ненаучни, дори наивни твърдения, както и фактически (освенъ стилни и печатни) грѣшки въ книгата. Истинското значение на тази книга е другаде: въ опита да се напише, споредъ сили и възможности, една мѣстна история — нѣщо не твърде обикновено у насъ — и самото това пробуждане на историческото съзнание и интересъ е твърде ценно. Въ своето изложение авторътъ е далъ известни страници съ чисто документална цена и тѣ могатъ да бѫдатъ използвани като исторически материали. Трѣбва сѫщо да се отдаде на автора заслугата за голѣмия положенъ трудъ да издири и събере цѣлия този сборъ отъ сведения за града изъ различни наши и чужди източници.

Ив. Д.

C. H. Meyer, *Fontes historiae religiones slavicae*. Berolini 1931, стр. 112.

C. H. Meyer, професоръ по славистика въ Münster, известенъ у насъ съ изследването си „Der Untergang der Deklinationen in Bulgarischen, Heidelberg 1920, е издалъ подъ горния надсловъ изворитѣ за историята на славянската религия въ познатата сбирка Fontes historiae religionum ex auctoribus graecis et latinis collecti издавана отъ Carl Clemen. Meyer не излиза за пръвъ пѫть въ областьта на славянското религиознание съ този си трудъ. Още презъ 1927 въ сборното съчинение Die Religionen der Erde, издадено пакъ отъ C. Clemen въ München, той написа малкия, но много любопитенъ очеркъ за славянската религия (Die slawische Religion 261—272).

За основа на сбирката си *M*. е взелъ, както самъ признава въ предговора работата на L. Niederle, *Život starých Slovanů* I 1 Прага 1916. Освенъ Niederle M. има и други предшедственици въ събирането изворитѣ на славянската религия, напр. Mansikka, *Die Religion der Ostslaven* 1922 (= F F Communications № 43), A. Brückner, *Mitologia slava*, 1923 и др. Сбирката на *M*. съдържа предимно изворитѣ написани на гръцки и латински. Обаче въ две приложения на края сѫ прибавени и изворитѣ написани на арабски и германски езици, отъ които първитѣ сѫ събрани отъ Fr. Taeschner. Изключени сѫ следователно славянскитѣ известия. Сбирката завършва съ 1 показалецъ на рѫкоиситѣ и изданията, 2 — на авторитѣ и съчиненията, 3 — на лицата и мѣстата, 4 — на нѣщата и 5 съ съдържание на книгата.

Събранитѣ извори съ малки изключения се отнасятъ повечето до религията на чехи, поляци и руси. За балканскитѣ славяни е дадено само едно известие: *Demetrius Bulgariae archiep. Chomatianus*, de rusaliis, *M*. привежда и 35 отговоръ на Папа Николай I до българитѣ. Не е ясно, дали авторътъ смѣта първобългаритѣ за славяни, или мисли, че въ отговоритѣ до българитѣ могатъ да се криятъ и чисто славянски религиозни представи, та е привелъ 35 отговоръ. Но и въ двата случая трѣбваше да се приведатъ и други отговори, па и други известия, както е направилъ рецензентътъ въ работата си „Гръцки и латински извори за вѣрата на прабългаритѣ“ въ Изв. на Народния Етногр. Музей, год. VIII—IX София 1929, стр. 149—192. *M*. привежда 35 отговоръ споредъ старото издание на Jac. Coletus, обаче желателно бѣше това да стане споредъ новото критично издание на E. Perels въ M. G. H. Epistolarum Karolini aevi IV, tomus VI Berolini MCMXXV. Сѫщото важи и за Херодота, когато той привежда споредъ изданието на Kallenberg, вмѣсто споредъ мѣродавното издание на този авторъ отъ C Hude въ Bibliotheca Oxoniensis.

Че известията за религията на Балканскитѣ славяни не се изчерпватъ съ Димитъръ Хоматианъ и отговоритѣ на папа Николай I, едва ли има нужда да се изтъква на особено. Затова думитѣ на *М.* въ предговора, re omnes recepimus, et cum admodum exigui essent, ut paulo plus potius quam parum praeberemus, ea quoque testimonia collegimus, quae religionem levius tantum viderentur attingere не могатъ да се приложатъ поне по отношение на Балканскитѣ славяни. Така напр. липсва известието на *Pseudo-Caesarius.* (Patrol. graeca ed. Migne t 38 p. 985) за обичая на дунавскитѣ славяни да ядатъ женски гърди: *πῶς δ'ἐν ἑτέρῳ τμήματι ὄντες οἱ Σκλαυηνοὶ καὶ Φυσωνῖται, οἱ καὶ Δανούβιοι προσαγορευόμενοι, οἱ μὲν γυναικομαστοβοροῦσιν ἡδέως, διὰ τὸ πεπληρῶσθαι τοῦ γάλακτος, μαζῶν δίκην τοὺς ὑποτίτθους ταῖς πέτραις ἐπαράττοντες. οἱ δὲ καὶ τῆς νομίμης καὶ ἀδιαβλήτου κρεωβορίας ἀπέχονται,* който обичай стои безспорно въ връзка съ тѣхнитѣ вѣрвания, срв. Thurnwald *Kanuibalismus* въ Eberts Reallexikon VI 209, *Fraenmilch* въ O. v. Hovorka u. A. Kronfeld. *Vergleichende Volksmedizin* Bd. I. Stuttgart 1908. Στ. Π. Κυριακίδου, *Αἱ Γυναῖκες εἰς τὴν Λαογραφίαν.* Атина, стр. 19. Липсва сжщо така и известието на Theophylactus *Historia martyrii XV martyrum* (Patr. graeca ed. Migne. t. 126) p. 189, § 28: *Οἳ Χριστοῦ μὲν ὄνομα οὐδ'ᾔδεσαν. Σκυθικῇ δὲ ἀφροσύνῃ δουλεύοντες ἡλίῳ τε καὶ σελήνῃ καὶ τοῖς λοιποῖς ἄστροις·,* което известие може да се сравни съ приведеното отъ *М.* на стр. 21: alli solem alii lunam et sidera colebant.

Като изключимъ по-горе изтъкнатитѣ опущения, които нѣматъ за цель да подценяватъ труда на *М.*, а само да бждатъ взети подъ внимание при едно второ издание, сбирката на *М.* представя единъ ценenъ приносъ къмъ историята на славянската религия и едно особено удобно помагало за семинарни упражнения и като такова му пожелаваме широко разпространение и въ нашия университетъ.

В. Б.

Paulys *Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft.* Neue Bearbeitung begonnen v. G. Wissowa u. W. Kroll. Bd. XIV *Lysimachos-Mazaion.* Stuttgart 1930.

И този томъ на всеизвестната енциклопедия за класическа древность съдържа покрай извънредно любопитнитѣ статии отъ общъ характеръ, като *Mageia, Märchen* и др. и статии, които засѣгатъ прѣко историята на нашитѣ мѣста преди заемането имъ отъ славянитѣ, а именно: Μαχαιροφόροι 1) за Δῖοι M. (Thuk. II 96, 1, II 98, 4, VII 27, 1; Xen Cyr. VI 2, 10) отъ Lenk, Maidoi отъ Lenk, Makedon отъ Eitrem, Makedonia (I. Erdgeschichte und Oberflächengestalt. II. Topographie. III. Orographie und Hydrographie. IV. Verkehrsstrassen, V. Erzeugnisse und Bodenschätze отъ Geyer. VI. Volkstum und Sprache der Makedonen отъ O. Hoffmann. VII. Geschichte. VIII. Verfassung отъ Geyer), както Geyer така и Hoffmann застжпватъ гръцкия характеръ на македонцитѣ. Maketai-Maketia отъ Lenk и Marcianopolis отъ Fluss. За съжеление авторътъ на последната статия не познава, както изглежда, географията на разглежданитѣ мѣста. Затова той е смѣсилъ дн. Преславъ съ стария Марцианополъ, който се намира въ сѫщность при Девненскитѣ извори.

В. Б.

Albin Vilhar, *Orfej in orfizem.* Prispevki k zgodovini grške religije. 103 стр. in 8⁰. *Ljubljana* 1931.

Като изрежда най-напредъ старитѣ автори, които споменаватъ името Орфей, авторътъ проследява въ началото на своя трудъ възникването и развитието на легендата за Орфея; следъ това разглежда обстойно сѫщностьта на орфизма, на орфическата религия. Въ втория дѣлъ на своята книга третира въпроса за влиянието на орфизма върху гръцката спекулативна философия — върху питагорейството, отъ една страна, и Хераклита и неговата философия — отъ друга. Накрай се спира обстойно върху орфическата есхатология — представитѣ на орфицитѣ за задгробния свѣтъ. — Авторътъ пише на разбранъ за всѣки читатель езикъ, пише съ яснота, която толкозъ повече повдига ценностьта на неговия трудъ, че се разглежда една отъ най-сложнитѣ и заплетени проблеми въ областьта на древната религия и митология. Използвани сѫ най-прилежно и добросъвестно всички познати стари извори по въпроса, въ това число и златнитѣ орфически плочки (златни пластинки съ орфически текстове), намѣрени въ гробоветѣ на южна Италия. Книгата би станала още по-ценна, ако авторътъ бѣ снабдилъ съ преводъ гръцкитѣ и латински, на мѣста доста дълги, цитати отъ старитѣ автори, толкозъ повече, че тия цитати не сѫ въ критическия апаратъ, а въ самото изложение и запълватъ цѣли страници. Въ такъвъ случай тая хубава книга би могла да бѫде четена и отъ такива читатели, които не познаватъ гръцки и латински.

Я. Т.

† Едуардъ Майеръ.

На 31 авг. 1930 г. се помина на 75-годишна възрасть *Ed. Meyer*, единъ отъ най-виднитѣ германски историци, като остави следъ себе си огромно научно дѣло въ областьта на историята на древностьта.

Въ голѣмата редица на неговитѣ научни работи, централно мѣсто заема неговата „История на древностьта“ въ петь тома, която остана незавършена; петиятъ томъ достига до половината на IV в. пр. Хр., именно до момента, когато се въздига македонската мощь.

Въ това съчинение Майеръ енергично застжпя идеята за единството на древния свѣтъ изобщо.

Трѣбва да забележимъ, че преди него, поради голѣмото специализиране на науката, историята на източнитѣ народи се разглеждаше отдѣлно отъ тая на класическитѣ народи; по такъвъ начинъ много проблеми, откжснати отъ общоисторическата си връзка, не можеха да намѣрятъ правилно разрешение. Майеръ още въ началото на научната си дейность си постави за жизнена задача да даде изложение на цѣлокупната политическа и културна история на древностьта и то възъ основа на самостойно проучване на самитѣ извори.

Първитѣ два тома на неговата история на древностьта бидоха издадени въ 1884 и 1893 г. Следъ това, обаче, се започнаха голѣмитѣ археологични открития въ Вавилония, Асирия, М. Азия, Егейската областъ и пр., които дадоха ново изобилно градиво за запознаване съ политическото и културно развитие на древния свѣтъ. Затова Майеръ пристжпи къмъ нова обработка на тия томове. Въ първата часть на първия томъ Майеръ даде като уводъ общо изложение на държавното, социалното и духовното развитие на човѣчеството („елементи на антропологията“, споредъ терминологията на Майера), а сжщо и кратъкъ очеркъ на историко-философското си схващане [1]). Въ втората часть на тоя томъ е изложена историята на древностьта до XVI в. пр. Хр. Първата часть на втория томъ, която излѣзе презъ 1928 г., обхваща епохата отъ XVI—XII в. пр. Хр. При обработката на втората часть на тоя томъ смъртьта изтръгна перото отъ ржката на неуморимия ученъ [2]).

Редомъ съ обработката на „Историята на древностьта“ Майеръ обнародва многобройни отдѣлни изучвания; тукъ ще споменемъ по-важнитѣ отъ тѣхъ: сумери и семити въ Вавилония (1906); египетска хронология (1904); царство и култура на хетититѣ (1914); изследвания по стара история (2 тома, 1892, 1899 г.); разцвѣтъ и упадъкъ на елинизма въ М. Азия (1914); монархията на Цезаря и принципатътъ на Помпея (1918) и пр.

---

[1]) По тоя въпросъ Майеръ бѣше се изказалъ по-подробно въ книжката си „Къмъ теорията и методиката на историята“ (1902 г.).

[2]) Тая часть отъ труда на Майера, която достига до срѣдата на VIII в. пр. Хр., биде издадена следъ смъртьта му отъ H. Stier (1931 г).

Редица отъ по-малкитѣ му трудове сѫ събрани въ два тома „Kleine Schriften“. Като завършване на изучванията му въ областьта на историята на религиитѣ може да се смѣта капиталното му съчинение: „Произходъ и начала на християнството“ (3 тома, 1921—1923). Сказкитѣ, които Майеръ е държалъ презъ време на свѣтовната война при разни случаи, сѫ събрани въ книжката му „Свѣтовна история и свѣтовна война“ (1916).

Майеръ бѣше ученъ, надаренъ съ силна паметь и рѣдка способность да обладява голѣма маса исторически материалъ, да го разчленява и излага въ завършенъ видъ. Както изтъква и проф. Гелцеръ въ некролога си за покойния, Майеръ се отличаваше и съ извънредно дълбоко разбиране на историческата динамика, на свръзката на разнообразнитѣ фактори, които действуватъ въ историческия животъ.

Прекаралъ цѣлия си животъ въ най-интензивенъ трудъ, въ полза на науката и народа си, въодушевяванъ отъ най-чиста любовь къмъ истината и въ думи и въ дѣла, Майеръ остава следъ себе си феноменално творческо дѣло, което ще служи като свѣтълъ образъ за подражание на бѫдещитѣ поколѣния.

Гавр. И. Кацаровъ

† Августъ Хайзенбергъ.

На 12 октомврий 1930 г., почина въ Мюнхенъ професоръ Августъ Хайзенбергъ, единъ отъ най-виднитѣ представители на съвременното византиноведение.

Роденъ въ Оснабрюкъ, Вестфалия, и дошелъ като студентъ въ Мюнхенъ, за да изучава класическата филология, Хайзенбергъ попада подъ влиянието на Крумбахера и това опредѣля неговата научна кариера. Въ тѣсна дружба съ своя тогава още младъ учитель и напжтванъ отъ него, той се заема усърдно съ изучването на византийската филология и литература и особено на палеографията, която трѣбваше да му отвори пжтя за ползуването отъ ржкописното наследство на гръцкото срѣдновѣковие. Неговото внимание още тогава се спира надъ византийския писатель Георги Акрополитъ, върху чиито съчинения написва и своята дисертация (1894 г.).

Следъ завършване на университетскитѣ си студии Хайзенбергъ става гимназиаленъ учитель, а по-късно се хабилитира за приватъ-доцентъ при университета въ Вюрцбургъ, гдето работи цѣло десетолѣтие. И когато съ ранната смърть на Крумбахера въ края на 1909 г. катедрата по византийска филология и литература при Мюнхенския университетъ бѣ опразднена, Хайзенбергъ бѣ посоченъ като най-достойния отъ ученицитѣ, който би могълъ да замѣсти тъй преждевременно слѣзлия въ гроба създатель на новото византиноведение. Отъ тогава и до самата си смърть той остана на тоя постъ.

Като ученъ Хайзенбергъ се отличаваше съ широкитѣ си интереси и нито една отъ областитѣ на византиноведението не му бѣ чужда. Отличенъ филологъ, той четѣше лекции по история на гръцкия езикъ, диалектология, срѣдновѣковна и нова гръцка литература, византийско изкуство, палеография. Въ ученитѣ си занятия особено предпочитание отдаваше той на византийската литература отъ втората половина на срѣдновѣковието. Освенъ редица студии върху Акрополита, чиито съчинения публикува въ едно образцово издание, нему принадлежи и една отлична монография за Никифора Влемидъ, а сжщо и откритието на двамата видни византийски литературни, държавни и църковни дейци, братята Никола и Иоанъ Мезарити.

Плодъ на занятията му съ старохристиянското и византийското искуство е неговото капитално изследване за църквитѣ надъ Св. Гробъ въ Иерусалимъ и 12 апостоли въ Цариградъ, а сжщо и неговитѣ „Иконографски студии“ (1926 г.). Това което отличаваше Хайзенберга въ работитѣ му низъ тая область, е че той и въ нея си служеше на първо мѣсто съ методата и срѣдствата на филолога и литературния историкъ, безъ разбира се да пренебрегва това, което днесъ наричатъ „стилна критика“. Неговия принципъ бѣ, че историкътъ на изкуството трѣбва да бѫде преди всичко добъръ филологъ. Отъ описанията, които даватъ стари текстове за изчезнали архитектурни и иконописни паметници, той търсѣше да възстанови тѣхнитѣ форми и непоколебимо бѣ убеденъ, че иконописнитѣ типове и композиции възвеждатъ къмъ образци установени въ миниатюрата, чрезъ която сѫ влияели и върху далечни земи. Съ каква широка ерудиция разполагаше Хайзенбергъ въ тая областъ, се вижда отъ това, че нему се дължи и най-добрата оценка на миниатюритѣ на българската ватиканска Манасиева лѣтопись.

Отъ филологията, литературата и изкуството Хайзенбергъ твърде често прескачаше и въ историята, гдето го интересуваха главно проблемитѣ за сѫщностьта на византийската култура, за особеноститѣ въ държавното и социално устройство на Византия. Смъртьта му попрѣчи да изпълни замисленото обширно изследване върху византийскитѣ институции и сановническа иерархия, материали за което той отъ дълги години събираше. Отсрочва се сѫщо тъй за дълго време изпълнението и на друго едно предприятие, на което той презъ последнитѣ години на живота си бѣ се твърде много отдалъ — новото и широко попълнено издание на Крумбахеровата „История на византийската литература“. Споредъ замисъла на Хайзенберга тя трѣбваше да излѣзе като единъ пъленъ наржчникъ по всички отрасли на византиноведението.

Заедно съ катедрата на Крумбахера Хайзенбергъ пое и ржководството на създаденото отъ него списание — Byzantinische Zeitschrift. Вѣренъ на основния си възгледъ, че за напредъка на науката е необходимо сътрудничеството на всички нации, Хайзенбергъ не само запази, но издигна значението на списанието си като международенъ органъ на византиноведението, въ който намираха отзивъ проявитѣ на научното творчество на всички страни и за сътрудници на който се стремѣше да привлѣче учени работници отъ различни националности. Като истински ученъ Хайзенбергъ съ необикновено усърдие работѣше за сближението на ученитѣ изъ цѣлата обширна областъ на византинологията и всѣки починъ за сътрудничество и международна организация на силитѣ тукъ намираше въ него най-горещо съчувствие и поддръжка. За това пъкъ, колко скръбь му причиняваше напластената презъ време на голѣмата война национална умраза, която, даже и следъ като мирнитѣ договори бѣха сключени, продължаваше да дѣли ученитѣ на враждебни лагери и да прѣчи на общата имъ работа. Той бѣ едничкиятъ, който издигна гласъ за публиченъ протестъ, когато инициаторитѣ на първиятъ международенъ конгресъ на византинолозитѣ въ Букурещъ презъ 1925 г. изключиха отъ участие въ него ученитѣ отъ страни, които презъ войната бѣха неприятели на държавитѣ победителки, и които не искаха и не можеха да признаятъ за мораленъ новия редъ създаденъ отъ мирнитѣ договори. Това смѣсване на политика и наука Хайзенбергъ считаше като най-голѣма беда за последната.

Съ качествата на ученъ и организаторъ Хайзенбергъ съчетаваше и тия на образцовъ преподаватель и ржководитель на младитѣ. Отличенъ и темпераментенъ лекторъ, той одухотворяваше и най-отвлечената материя, правѣше интересни за слушателитѣ си и най-сухитѣ въпроси. Винаги приветливъ и, въпрѣки годинитѣ си, необикновено живъ и подвиженъ, той участвуваше отблизу въ работата на своитѣ ученици, винаги готовъ да ги напжти, а тамъ гдето бѣ нуждно — да ги насърдчи и потикне къмъ работа. Неговата услужливость отиваше до тамъ, че презъ тежкитѣ години непосрѣдствено следъ войната той доброволно бѣ се нагърбилъ съ неприятната длъжность да урежда и отстранява стѣснителнитѣ административни формалности и прѣчки относно пребиванието на чужденцитѣ, негови ученици въ Мюнхенъ. Семинарътъ му бѣ мѣстото, гдето всѣкога можеха да се видятъ на работа студенти и млади учени отъ различни страни; семинарната библиотека Хайзенбергъ държеше на разположение не само на всички бивши свои питомци, но и на всѣки ученъ, който имаше нужда да работи въ нея.

Съ всички тия качества и чърти Хайзенбергъ печелѣше почитьта и привързаностьта не само на ученицитѣ си, но и на всички, които имаха случая да бждатъ въ близко общуване съ него. Изразъ на тая почить и на името, което бѣ си създалъ срѣдъ учения свѣтъ на византинолозитѣ, бѣ и „Сборникътъ“, който презъ 1930 г. бѣ изданъ по случай на неговата 60-годишнина и въ който взеха участие съ свои работи по-вече отъ сто души учени отъ различни националности изъ всички области на византиноведението.

Едва ли нѣкой отъ тѣхъ помисляше тогава, че краятъ на видимо тъй младия и жизнерадостенъ шестдесетолѣтникъ е толкова близъкъ. Той стана жертва на научнитѣ си интереси. При едно пжтуване въ Сицилия, което бѣ предприелъ, за да се запознае съ нейнитѣ художествено-исторически паметници, той се зарази отъ тифусъ и смъртьта го грабна, когато неговитѣ близки вѣрваха, че той вече бѣ преодолѣлъ болестьта.

Четири години преди смъртьта си, на връщане отъ Гърция и Цариградъ, Хайзенбергъ остана нѣколко дни въ България, като посети нѣкои отъ старитѣ ни монастири и градове. Слѣдъ завръщането си въ Мюнхенъ, той държа за България публична сказка, която му създаде доста огорчения отъ страна на известни срѣди, особено засѣгнати отъ това, че именно той не бѣ се поколебалъ да говори добро за страната ни. Това не го отклони отъ дълга му на ученъ и правдивъ човѣкъ и по време на Симеоновитѣ празденства все словото на Хайзенберга бѣ, което на едно тържествено събрание въ Мюнхенъ очерта хилядолѣтния културенъ животъ на нашия народъ, комуто — еднакво въ миналото и сега — една зла сждба прѣчи да се отдаде на трайно културно творчество.

Миръ на праха на незабравимия Хайзенбергъ.

П. Мутафчиевъ.

ОТЧЕТЪ

НА НАСТОЯТЕЛСТВОТО НА ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО ВЪ СОФИЯ ЗА 1930/31 ГОДИНА.

(Чететъ на годишното събрание на 24.VI 1931 г. Протоколъ № 98).

Почитаемо събрание,

I. По силата на уставнитѣ постановления на дружеството ни, избраното презъ 1930 год. ново настоятелство длъжи да съобщи следното относно своята дейность и дейностьта на дружеството презъ изтеклата 1930/31 година.

Настоятелството на дружеството се е събирало презъ годината всичко седемь пѫти, за да разгледа ония въпроси, които сѫ засѣгали живота на дружеството и сѫ изисквали едно или друго разрешение. Съответнитѣ решения на настоятелството сѫ протоколирани сѫщо така въ седемь протокола, който сѫ вписани въ надлежната книга. На тия заседания присѫтствуваха всички членове на настоятелството съ изключение на г. В. Бешевлиевъ, който е въ задгранична научна командировка.

II. Съ желание да насажда исторически знания, да култивира по-дълбока историческа мисъль у българското общество и да буди любовь у всѣкиго къмъ нашото минало, както презъ другитѣ години, така и презъ изтеклата година дружеството успѣ да уреди 17 събрания въ малкия салонъ на Академията на наукитѣ. На тия събрания се изнесоха следнитѣ реферати и научни съобщения, четени все отъ дружествени членове.

1. На 19. XI. 1930 г. В. Сл. Киселковъ чете по въпроса за „Църковнитѣ отношения между България и Византия презъ XIV вѣкъ.“
2. На 26. XI. 1930 г. П. Гѫбенски говори за „Архиепископъ Йосифъ Соколскн като ревнитель на българската просвѣта по неиздадени документи“.
3. На сѫщото събрание П. Павловъ прочете едно неизвестно на науката писмо на сѫщия архиепископъ Йосифъ Соколски до митрополита Климента.
4. На 3. декемврий 1930 г. Проф. В. Златарски чете за „Моливдовулътъ на Алусиана“.
5. На 10. XII. 1930 г. Йорданъ Трифоновъ чете за „Участието на плѣвенци въ революционнитѣ движения.“
6. На 17. XII. 1930 г. проф. В. А. Мякотинъ говори на тема „Нова книга по Погачевския бунтъ.“

7. На 24. XII. 1930 г. проф. Протоиерей Ив. Гошевъ изнесе нѣкои „Нови даннн изъ историята и археологията на Бачковски монастиръ.“

8. На 4 и 11. II. 1931 г. Ив. Панделеевъ чете вурху живота и дейностьта на „Василъ Левски.“

9. На 18. II. 1931 год. Влад. Алексиевъ чете по въпроса за „Мѣстото на нашето първо християнско законодателство.“

10. На 25. II. и 4 III. 1931 год. В. П. Кралевски чете за „Родното мѣсто на Паисия Хилендарски.“

11. На 11. III. 1931 год. станаха разисквания върху сѫщия рефератъ на В. П. Кралевски.

12. На 18. III. 1931 год. П. Ценовъ чете за „Чуждитѣ влияния въ нашето възраждане.“

13. На 25. III. 1931 год. Ст. Станимировъ чете за „Най-старата църква на св. Ивана Рилски въ София.“

14. На 1. IV. 1931 год. Д. Уста-Генчевъ чете за „Новобългарскитѣ ликове на царь Ивана Шишмана.“

15. На 29. IV. 1931 год. Никола Станевъ изложи своитѣ впечатления отъ историческитѣ мѣста въ Цариградъ.

16. На 13. V. 1931 год. доцентътъ Янко Тодоровъ чете за „Астрономическитѣ представи въ древнитѣ хронологии (По въпроса за животинския цикълъ въ азиатскитѣ хронологически системи и въ именника на българскитѣ ханове).

Трѣбва съ прискърбие да се отбележи, че всички тия сказки и съобщения не бѣха тъймноголюдно посетени, както се предполагаше, когато настоятелството взе решение дружественитѣ събрания да ставатъ въ малкия салонъ на Академията. Особно тѫжно впечатление правѣше, дето малцина отъ столичнитѣ учители по история посещаваха събранията, макаръ че по тѣхно желание въпроснитѣ събрания ставаха винаги въ срѣда, въ 6 ¼ часа следъ пладне — день, въ който учителитѣ сѫ по-свободни и незаети съ училищна работа.

III. И презъ тази година дружеството успѣ да издаде една нова книга отъ „Известията на Историческото дружество“, именно кн. X, чието съдържание е известно на всѣки дружественъ членъ. Въ края на тази книга се помѣсти списъкъ на дружественитѣ членове и съдържанието на по-раншнитѣ книги отъ „Известията“, споредъ както се пожела и реши на по-първото годишно събрание на дружеството.

IV. Съзнавайки, че чрезъ посещения на историческитѣ мѣста изъ нашитѣ земи и чрезъ личното и непосрѣдствено запознаване съ историческитѣ и археологическитѣ паметници, останали отъ миналитѣ вѣкове, най-добре всѣки може да придобие ясна представа за различни моменти отъ политическия животъ и за културния напредъкъ на българското племе, и презъ изтеклата година, съ съгласието и подкрепата на Министерството на народното просвѣщение, дружеството ни можа да уреди една научна екскурзия за учителитѣ по история и география при срѣднитѣ училища въ Царството, отъ които почти всички сѫ членове на нашето дружество. Тази екскурзия трая отъ 25 до 31 май т. г. Обектъ на екскурзията съставляваха

Бачковския монастиръ, Станимака, Пловдивъ, Перущица, Кричимъ и Вѫча — мѣста тѣсно свързани съ крупни исторически събития, както изъ срѣдневѣковната ни история, така и изъ най-ново време. Въ тази екскурзия, която едновременно бѣше и една подвижна конференция, взеха участие 169 души — сегашни и бивши гимназиални учители по история и география.

За да бѫде по-резултатна тази екскурзия, нѣкои отъ дружестве용нитѣ членове се заеха да изнесатъ подходящи реферати или беседи въ връзка съ миналото и съ огледъ на сѫществуващитѣ историко-археологически паметници по посетенитѣ отъ екскурзиантитѣ мѣстности и селища. Изнесенитѣ реферати и беседи сѫ следнитѣ:

1. На 26 май проф. Б. Филовъ говори въ Бачковския монастиръ по въпроса за българското изкуство въ миналото, съ огледъ на старинитѣ въ сѫщия монастиръ и на Асеновската крепость при Станимака, които екскурзиантитѣ можаха да разгледатъ.

2. На 27 май, преди обѣдъ, въ салона на мѫжката гимназия въ Пловдивъ, проф. А Иширковъ говори за миналото на гр. Пловдивъ и за географическия прегледъ на Пловдивското поле.

3. Все тогава и на сѫщото мѣсто проф. П. Никовъ говори по черковния въпросъ. Той разгледа по-обстойно становището на тогавашната официална Русия спрямо българскитѣ въжделения, както и участието на Пловдивъ въ борбитѣ на нашия народъ за църковно-национални свободи.

4. Пакъ тогава говори и председательтъ на дружеството ни, проф. Златарски, по въпроса за хронологията въ българската история и за необходимостьта да се поправятъ всички неточни дати и имена изъ учебницитѣ по родната ни история.

Следобѣдното си време на 27 май екскурзиантитѣ използуваха, като посетиха Пловдивския археологически музей, за да се запознаятъ съ неговитѣ богатства. Тукъ проф. Б. Филовъ бѣше любезенъ да даде по-обстойни обяснения за всички паметници въ музея.

5. На следния день, 28 май, преди обѣдъ, екскурзиантитѣ присѫтствуваха на два преговорни урока въ мѫжката гимназия: единиятъ бѣше върху общия географически характеръ на България, а другиятъ — националниятъ въпросъ въ Европа презъ XIX вѣкъ. Първия бѣше въ часа на учителя по география г. Странски, а вториятъ — въ часа по история на учителя г. А. Васевъ. Следъ двата урока екскурзиантитѣ-учители присѫтствуваха на конференцията, въ която станаха разисквания върху методичностьта на изнесенитѣ уроци.

6. Следъ обѣдъ, сѫщия день, екскурзиантитѣ посетиха градската електрическа централа „Вѫча“, отъ която се снабдява съ електрическа енергия за освѣтление и за индустриални цели не само Пловдивъ, но още и Перущица, Кричимъ и други селища.

7. На следния день заранньта, 29 май, екскурзиантитѣ напуснаха Пловдивъ и съ автомобили се отправиха за Перущица. Следъ обѣдъ, въ тамошния театраленъ салонъ, говори г. Иванъ Кеповъ по възстанието въ Перущица презъ 1876 година и за извършенитѣ тогава турски жестокости. Следъ сказката екскурзиантитѣ се отправиха за

църквата „Св. Архангелъ“, за да присжтствуватъ на панахидата, устроена въ паметь на всички жертви, които даде това историческо селище при несполучливия опитъ на народа ни да си извоюва свобода съ силата на оржжието. Отъ страна на екскурзиантитѣ се положи вѣнецъ и се казаха подходящи за случая речи отъ учителитѣ Иванъ Пандалеевъ, Богданъ Дойчиновъ и Тодоръ Димитровъ. Екскурзиантитѣ посетиха и разгледаха забележителноститѣ въ и около Перущица, които и до сега напомнятъ на всѣки посетитель за тжжното, но героично минало на това селище.

8. На 30 май екскурзиантитѣ заминаха за Кричимъ. Тамъ имаха възможность да се запознаятъ съ направеното отъ голѣмата кооперация „Вжча“. Въ едно събрание, устроено въ театралния салонъ, г. Ив. Батаклиевъ чете рефератъ за Родопитѣ и за р. Вжча; главниятъ директоръ на кооперацията, г. Скортейковъ, запозна екскурзиантитѣ съ историята на самата инсталация, съ нейнитѣ трудности, що трѣбвало тя да преодолѣе, и съ значението ѝ за бждещето индустриално и стопанско повдигане на южна България.

9. Въ края на сжщото събрание главниятъ инспекторъ по история и география, г. Иванъ Поповъ, следъ като говори за ползата отъ подобни екскурзии на гимназиалнитѣ учители, закри екскурзията-конференция. Отъ страна на учителството се изказа пожелание, въ недалечно бждеще да се уреди нова подобна екскурзия изъ юго-западнитѣ български земи.

V. Екскурзията-конференция даде възможность на председателя на дружеството да влѣзе въ по-тѣсни връзки и въ личенъ контактъ съ членоветѣ на Историческото дружество, пръснати изъ разнитѣ кжтове на страната ни въ качеството си на гимиазиални учители по история и география.

VI. Заслужава да се отбележи, че въпрѣки тежкитѣ условия, при които работятъ повечето отъ дружественитѣ членове въ провинцията, все пакъ обичьта у тѣхъ къмъ историческата наука и къмъ историческата мисъль не загасва. За това говори не само фактътъ, че почти всички учители по история и география взеха участие въ екскурзията, но и това, дето почти всички редовно членуватъ на дружеството ни или пъкъ на провинциалнитѣ исторически или историко-археологически дружества. Колкото житейскитѣ условия въ провинцията да не сж благоприятни за по-широката активна и научна дейность, все пакъ учителитѣ по история изъ провинцията се явяватъ като най-добри сѣячи на историческата наука. Съ своитѣ сказки и реферати, четени по единъ или другъ поводъ, тѣ будятъ у нашето общество интересъ къмъ родната ни история. Трѣбва да се изтъкне, че отъ провинциалнитѣ клонове на дружеството по-голѣма дейность сж проявили Дупнишкото и Врачанското дружества. Първото е насочило вниманието си предимно къмъ подрастващото младо поколѣние; не му то се стреми да всади обичь къмъ родното ни минало и къмъ историческото изследване изобщо. Врачанското дружество пъкъ работи между възрастнитѣ, най-вече между членоветѣ си — все учители изъ различнитѣ училища на Врачанския учебенъ охржгъ. Сжщо така трѣбва да се изтъкне сѫществуването на историко-археологическитѣ дружества въ Варна, Шуменъ и Бургасъ, които на мѣстна почва радѣятъ да се запознае българското общество съ миналото на българското племе.

VII. Както презъ другитѣ години, така и презъ тази година дружеството бѣ въ връзка съ множество научни институти у насъ и въ чужбина, а така сѫщо и съ по-виднитѣ представители на историческата мисъль, които боравятъ съ въпроси, засѣгащи една или друга область на българската нѣкогашна и сегашна действителность. На изтъкнатитѣ научни институти и лица дружеството изпрати било даромъ, било въ замѣна на издаванитѣ отъ тѣхъ списания — десетата книга отъ своитѣ „Известия."

VIII. Както Ви е известно, подъ управлението на дружеството е и „Фондътъ 41 п. полкъ". Този фондъ е основанъ презъ 1922 г. Тогава той имаше 36.280 лева, а къмъ 1 януарий 1931 год. той нарастна на 66.660 лева. Макаръ че настоятелството отдавна разгласи, съгласно „Правилника за управлението на фонда", че съ лихвитѣ ще се премира най-хубавото съчинение, написано върху историята на полка или пъкъ по нѣкой важенъ въпросъ изъ миналото на българския народъ, все пакъ до обявения за конкурса день — 31. XII. 1930 г. не постѫпи никакво съчинение.

IX. Презъ изтеклата година дружеството ни броеше 280 члена, отъ които 237 сѫ си платили членскитѣ вноски за 1930 год. и 43 не сѫ ги платили, ала се надѣваме, че и тѣ ще сторятъ това.

X. За финансовото състояние на дружеството не ще се спираме, защото контролната комисия ще направи специално изложение по този въпросъ. Тукъ ще се отбележи само това, че дружествениятъ бюджетопроектъ за идната година е значително намаленъ въ сравнение съ минало-годишния. Причината за бюджетното намаление се дължи на факта, че за новата година се предвиждатъ по-слаби постѫпления, тъй като приходътъ отъ лихвитѣ на дружественитѣ суми ще бѫде по-малъкъ, а и по-малка е помощьта отъ Министерството на просвѣтата.

София, 24 юний 1931 год.

Председатель: (п.) В. Н. Златарски
Подпредседатель: (п.) П. Никовъ
Секретарь: (п.) В. Сл. Киселковъ
Библиотекарь: (п.) В. Бешевлиевъ
Касиеръ: (п.) Ив. Гребенаровъ

ПРОТОКОЛЪ

Днесъ, 18 юний 1931 год., контролната комисия, състояща се отъ г. г. Ст. Станимировъ, Ив. Поповъ и Г. Пауновъ, прегледа смѣткитѣ на касиера на Историч. дружество — Иванъ Гребенаровъ — за времето отъ 15. VI. 1930 год. до 18. VI. 1931 год., и намѣри:

По Историческото дружество.

I. Приходъ.

1. На 14 юний 1930 год. е имало			66,090 лв.
2. Прибавени отъ 15. VI. 1930 до 18. VI 1931 год.:			
а) Членски вноски.		15,482 л.	40,283 лв.
б) Помощь отъ М-тв на Н. Просвѣщ. .		12,000 „	
в) Продажба на книги;			
II—X	4,583	6,513 „	
Сборникъ В. Златарски .	1,930		
г) Лихва отъ Пощ. сп. Каса .	3,372	5,128 „	
и по влогова кн. . . .	1,756		
д) Върнати отъ клишета		130 „	
е) За отпечатъци		1.030 „	
Оставатъ всичко. .			106,373 лв.

II. Разходъ.

1. За печатане 500 екземпл. отъ X кн. Известията.		26,350 лв.	52,386·40 лв.
2. За отпечатъци отъ X кн.		1,030 „	
3. Хонораръ	13.800	16.200 „	
Редакция и коректъ.	2.400		
4. Канцеларски . . .	2.111.50	2.493.4 „	
Изпращане книги .	381.90		
5. За прислуга . .	1000+200	1.513.0 „	
Събиране чл. вн. .	313		
6. За покани за заседания и срещи .		1.800.0 „	
7. За касиера.		3.000·0 „	
Оставатъ всичко. . .			53.986·60 лв.

(петдесеть три хиляди деветстотинъ шесть лева и 60 ст.), отъ които въ пощ. сп. каса по кн. № 863.150 отъ 1. X. 1927 год. (26.500 л.) двадесеть шесть хиляди и петстотинъ лева, по влогова книжка въ Б. з. банка № 50031/635, 6. VII. 1926 г., (26,891) двадесеть шесть хиляди осемстотѝнъ и деветдесеть единъ левъ и въ наличность (595·6 л.) петстотинъ и деветдесеть петь лева и 60 стот.

По „Фондъ 41 п. полкъ:

1. Въ Българската земл. банка на 2. II. 1922 г. имало .	2,983 лв.
2. По банково свидетелство № 9992, 5. IX. 1922 г. . .	33,280 „
Всичко. . .	36,280 лв.

Първата сума въ влог. кн. № 50,032/636, 6. VII. 916 г. на 1. I 1931 г. възлиза на	5,650 лв.
Втората по банково свид. № 1649, 21. IX 1927 г. на .	61,010 „
Всичко. . .	66,660 лв.

Издания на Историческото дружество.

Известия на Историческото дружество.

Книга	I	на 14.VI. 1930 год.	2,	дадени	—,	оставатъ	2	екз.
„	II	„ „ „ „	24,	„	1,	„	23	„
„	III	„ „ „ „	38,	„	6,	„	32	„
„	IV	„ „ „ „	194,	„	6,	„	188	„
„	V	„ „ „ „	162,	„	9,	„	153	„
„	VI	„ „ „ „	95,	„	6,	„	89	„
„	VII-VIII	„ „ „ „	189,	„	12,	„	177	„
„	IX	„ „ „ „	198,	„	21,	„	177	„
„	X	напечатани	500,	„	281,	„	219	„
Сборникъ В. Златарски			358,	„	14,	„	344	„

Настоящиятъ протоколъ се състави въ два екземпляра, отъ които единия за дружеството, а другия за касисра,

София, 18. VI. 1931 год.

Контролна комисия:
(п.) Ст. Станимировъ
(п.) Ив. Поповъ
(п.) Г. Пауновъ

Касиеръ: (п.) Ив. Гребенаровъ

Следъ като се прочете горниятъ протоколъ, събранието реши, по молбата на г. Станимирова, да освободи касиера и настоятелството на дружеството отъ отговорность.

Накрай прие се следниятъ бюджетъ за 1931-32 година, предложенъ отъ страна на настоятелството.

Понеже презъ 1931 година се навършватъ тридесеть години отъ основаването на дружеството и 26 години — отъ основаването на неговия наученъ органъ „Известия на Историческото дружество“, събранието реши да се издаде единадесетия номеръ отъ „Известията“ като юбилейна книга, безъ да се плаща хонораръ за статиитѣ на сътрудницитѣ.

Председатель: (п) В. Н. Златарски.
Секретарь: (п.) В. Сл. Киселковъ.

БЮДЖЕТЪ ЗА 1931/32 ГОДИНА

№ по редъ	ПРИХОДЪ	Предвидено за 1930/31 г.	Получено	Предвидено за 1931/32 г.	№ по редъ	РАЗХОДЪ	Предвидено за 1930/31 г.	Получено	Предвидено за 1931/32 г.
I	Отъ миналата година	66,096	66,090	53,987	1	За печатане X и XI кн.	17,000	26,350	16,000
II	Прибавени презъ год.:				2	За отпечатъци . . .	—	1,030	—
1	Членски вноски . . .	13,440	15,482	16,500	3	Хонораръ, редакция и коректура	9,000	16,200	9,600
2	Помощь отъ министерството на Просвѣщ. .	12,000	12,000	10,000	4	Каацеларски и поща .	4,000	2,493·4	4,000
3	Отъ продадени книги .	5,000	6,513	5,700	5	Прислуга (1000) и събиране чл. вн. (500).	1,500	1,513	1,500
4	Отъ лихви.	4,470	5,128	3,813	6	За покани за заседания и срещи. . . .	1,600	1,800	1,600
5	Отъ отпечатъци . . .	—	1,030	—	7	За касиера.	3,000	3,000	3,000
6	Върнати за клишета .	—	130	—	8	Непредвидени . . .	500	—	300
						Всичко. . .	36,600	52,386·4	36,000
						Остатъкъ. . .	64,400	53,986·6	54,000
		101.000	106,373	90,000			101,000	106,373	90,000

СПИСЪКЪ

НА ЧЛЕНОВЕТѢ НА ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО ВЪ СОФИЯ.

а) Членове въ София.

1 Аврамовъ Василъ
2 Андреевъ Стефанъ
3 Асянчина Венера
4 Баджовъ Стефанъ
5 Баланъ-Теодоровъ Александъръ
6 Батаклиевъ Иванъ
7 Берберова Виржини
8 Бешевлиевъ Веселинъ
9 Бицилли Петъръ
10 Благоева Стела
11 Благоевъ Никола
12 Бобчевъ Стефанъ
13 Божиковъ Димитъръ
14 Божковъ Дино
15 Ботевъ Димитъръ
16 Братовановъ Стефанъ
17 Бръчкова Мария
18 Бъчваровъ Герчо
19 Василевъ Григоръ
20 Велковъ Иванъ
21 Венедиковъ Йорданъ
22 Вранска Елена
23 Георгиевъ Светозаръ
24 Герасимова Рвда
25 Гребенаровъ Иванъ
26 Гошевъ Протоерей Иванъ
27 Гѫбенски Петъръ
28 Дановъ Сребро
29 Дерманчевъ Георги
30 Дечевъ Димитъръ
31 Джапежзва Екатерина
32 Диамандиевъ Андрей
33 Димитрова Мария
34 Димитровъ Благой
35 Димитровъ Димитъръ П.
36 Димитровъ Михаилъ
37 Добревски Илия
38 Дуйчевъ Иванъ
39 Жилковъ Атанасъ
40 Загорчиновъ Стоянъ
41 Златарски Василъ
42 Иванова Вѣра
43 Иванова Ружа
44 Ивановъ Йорданъ
45 Илиева Цвѣтанка
46 Ишırковъ Атанасъ
47 Караманджуковъ Христо
48 Кацаровъ Гавраилъ
49 Кепова Ивана
50 Кертевъ Георги
51 Киселковъ Василъ Сл.
52 Косачевъ Георги
53 Кралевски Веле
54 Крачуновъ Кръстю
55 Кюркчиевъ Петъръ
56 Лотевъ Алекси
57 Маджаровъ Рашко
58 Миковъ Василъ
59 Михаиловъ Ненчо
60 Миятевъ Кръстю
61 Мутафчиевъ Петъръ
62 Мушмовъ Никола
63 Негенцова Милка
64 Недѣлкова Ася
65 Никовъ Петъръ
66 Николовъ Ангелъ
67 Николовъ Владимиръ
68 Николовъ Коста
69 Павловъ Панчо
70 Панайотовъ Иванъ

71 Пандалеевъ Иванъ
72 Паскалева Пия
73 Пастуховъ Иванъ
74 Пантелеевъ Пантелей
75 Панчевъ Младенъ
76 Пауновъ Георги
77 Пенчева Мария
78 Петрова Веселина
79 Петрушевъ Протоиерей Петъръ
80 Попова Гавраила
81 Попова София
82 Поповъ Ангелъ
83 Поповъ Иванъ
84 Поповъ Сава
85 п. Василиевъ Георги.
86 Протичъ Андрей
87 Радевъ Жеко
88 Радевъ Никола
89 Райковъ Ташо
90 Рашеновъ Александъръ
91 Ризовъ Никола
92 Савова Мария
93 Сакъзовъ Иванъ
94 Семерджиевъ Христо
95 Снѣгаровъ Иванъ
96 Ставревъ Иванъ
97 Станевъ Никола
98 Станимировъ Станимиръ
99 Стояновъ Цвѣтанъ
100 Страшимировъ Димитъръ
101 Табакова Олга
102 Тодоровъ Янко
103 Трифоновъ Юрданъ
104 Уста-Генчевъ Дабко
105 Филиповъ Никола
106 Филовъ Богданъ
107 Христова Драга
108 Цанковъ Протопресвитеръ Ст.
109 Ценовъ Петъръ
110 Цоковъ Иванъ
111 Чешмеджиевъ Григоръ
112 Шалдевъ Христо
113 Шивачевъ Архимандритъ Антимъ

б) Членове въ други мѣста.

114 Димитрова Елена — Берковица
115 Иванчева Милка „
116 Русева Иванка — Борисовградъ
117 Аргирова Пенка — Бургасъ
118 Археологическо д-во „
119 Воденичаровъ П. „
120 Войниковъ Нягулъ „
121 Гинева Иванка „
122 Девическа гимназия „
123 Зурковъ Илия „
124 Месечкова В „
125 Мечкуевска Гавраилъ „
126 Милевъ Мильо „
127 п. Аяновъ Георги „
128 п. Николовъ Свещ. Димитръ
Бургасъ
129 Първа прогимназия „
130 Яневъ Д. „
131 Бѣленски Цвѣтко — Бѣла Слатина
132 Митрова Цвѣтана „
133 Томовъ Иванъ „
134 Йовински Райко, с. Търнакъ,
Бѣлослатинско
135 Божиковъ Божидаръ — Варна
136 Вакъвчиева Магда „
137 Войновъ Дяконъ Иванъ „
138 Карамаждракова Райна „
139 Параскевовъ Щерю „
140 Попова Мария „
141 Софийска Ст. „
142 Стояновъ Иванъ „
143 Тодоровъ Йорданъ „
144 Христовъ Георги „
145 Йосифовъ Кузманъ — Видинъ
146 Куртелевъ Ангелъ — Видинъ
147 Панайотова Люба „
148 Стояновъ Димитъръ „
149 Ангеловъ Иванъ — Враца
150 Анковъ Найчо „
151 Атанасовъ Др. „
152 Бобошевски Влад. „
153 Василевъ Д. „
154 Василевъ Иванъ „
155 Василевъ К. „
156 Георгиевъ Прот. Йорданъ Враца
157 Гешева Сия Враца

158 Димитровъ Никола Враца
159 Добрушки Никола „
160 Доневъ Иванъ „
161 Куновъ П. „
162 Лазарова Ст. „
163 Липовански Иванъ „
164 Младеновски Д. „
165 Морфовъ Христо „
166 Павловъ Хар. „
167 Панчевъ Т. „
168 Пенчевъ К. „
169 Пилянозъ Б. „
170 Полковникъ Чукурски „
171 Първановъ Първанъ „
172 Рангеловъ Н. „
173 Спасовъ Свещен. Н. „
174 Тодоровъ Цвѣтанъ „
175 Халачева Н. „
176 Цвѣтковъ Андрей „
177 Ценовъ Ст. „
178 Цвѣтковъ Иванъ П. с. Д. Кремена, Врачанско
179 Алипиевъ Н. — Мездра, Врачанско
180 Димитровъ Пенчо — Габрово
181 Захариевъ Констант. — Г. Джумая
182 Григоровъ Александъръ — Г. Орѣховица
183 Кожухаровъ Енчо — Г. Орѣховица
184 Георгиевъ Никола — с. Сергевецъ, Г. Орѣховско
185 Андреева Мария — Дупница
186 Величкова Цвѣтана — Дупница
187 Даскалова Валерия „
188 Даскалова Дена „
189 Дукова Василка „
190 Икономова Мария „
191 Маноловъ Георги „
192 Митревъ Методи „
193 Панчаревска Цвѣтана „
194 Поповъ Георги „
195 Радевъ Александъръ „
196 Секилариева Тодора „
197 Йовева Стефана — Ески-Мжумая
198 Бакаловъ Владимиръ — Казанлъкъ
199 Гюдюлевъ Андрей „
200 Делева Екатерина „
201 Константиновъ Илия „
202 Кузмановъ Владимиръ „
203 Николова Зоя „
204 Стоенчевъ Никола „
205 Игнатовъ Атанасъ — Карнобатъ
206 Босилкова Параскева — Кюстенд.
207 Ивановъ Александъръ „
208 Кирова Люба „
209 Милошевъ Станимиръ „
210 Алексиевъ Арсени — Ловечъ
311 Василевъ Димитъръ „
212 Ивановъ Гено „
213 Терзиева Янка „
214 Апотолевъ Наумъ — Луковитъ
215 Астарджиевъ Димитъръ „
216 Видински Петко „
217 Ниновъ Михаилъ „
218 Койчевъ Никола — Нова-Загора
219 Гешковъ Иванъ — с. Новачене Орханийско
220 Андреева Мария — Орѣхово
221 Давидовъ Н. К. „
222 Комаровъ Иванъ „
223 Сухлевъ Иванъ — Панагюрище
224 Георгиева Пена — Петричъ
225 Балтовъ Никола — Пловдивъ
226 Васевъ Андрей „
227 Вишански Влайко „
228 Влакхинова Мария „
229 Епископъ Евлогий „
230 Кеновъ Никола „
231 Ковачева Фани „
232 Крапчева Цвѣтана „
233 Скопакова Елена „
234 Сотировъ Георги „
235 Стефанова Райна „
236 Узунска Люба „
237 Цанковъ Иванъ „
238 Милтеновъ Димитъръ — Попово
239 Върбеновъ Илия — Плѣвенъ
240 Димитровъ Стоилъ „
241 Стрезова Бояна „
242 Сърмабожовъ Никола „
243 Даутовъ Георги — Разлогъ
244 Михаиловъ Начо — Русе
245 Стоименовъ Димитъръ — Самоковъ
246 Николовъ Михаилъ — Свиленградъ
247 Яръмовъ Георги — с. Хибелий Свищовско
248 Аврамовъ Христо — Севлиево

249 Андреева Неда Севлиево
250 Илевъ Пенчо "
251 Симеоновъ Георги "
252 Ангьозовъ Тодоръ — Сливенъ
253 Божковъ Георги
254 Измиревъ Захари "
255 Тончевъ Ст. Д-р. "
256 Милевъ Латю Дѣлчевъ — Сопотъ
257 Мавродиевъ Драганъ — Станимака
258 Ангеловъ Петъръ — Стара-Загора
259 Димовъ Михаилъ "
260 Минковъ Стефанъ "
261 Митрополитъ Павелъ "
262 Райковъ Христо "
263 Янковъ Димо "
264 Димитровъ Кирчо В. Търново
265 Йордановъ Иванъ "
266 Михаилова Ана "
267 Младеновъ Спасъ "
268 Москова Мария "
269 Николовъ Стоянъ "
270 Смиловъ Недѣлко "
271 Цончевъ Димитъръ "
272 Ангеловъ Янаки — Т. Пазарджикъ
273 Бижева Стояна "
274 Трифоновъ Данаилъ "
275 Денковъ Йото — Трънъ
276 Петрова Райна "
277 Поповъ Данаилъ — Харманлий
278 Ангеловъ Стефанъ — Шуменъ
279 Антоновъ Петъръ "
280 Генчевъ Денчо "
281 Господиновъ Йорданъ "
282 Калчевъ Иванъ "
283 Моловъ Иванъ "
284 Панайотовъ Добри "
285 Паскалева Елена "
286 Поповичъ Октавия "
287 Таневъ Константинъ "
288 Захариевъ Георги — Ямболъ
289 Качулева Кръстина "
290 Пейчевъ Павелъ "
291 Коларовъ Д. Д-ръ — Карнобатъ
292 Трайковъ Никола — Атина
293 Бинеманъ Гяурова Магда — София
294 Недевъ Кирилъ — София

ББИ

ИЗДАНИЯ НА ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО.

Известия на Историческото дружество въ София: Книга I. 1905 г. изчерпана. — Книга II. 1906 г. изчерпана. — Книга III. 1911 год. ц. 150 л. — Книга IV. 1915 год. ц. 50 л. — Книга V. 1922 год. ц. 50 л. — Книга VI. 1924 год. ц. 80 л. — Книга VII.—VIII. 1927—1928 год. ц. 150 л. — Книга IX. 1929 год. ц. 150 л. — Книга X. 1930 год. ц. 150 л. — Книга XI.—XII. 1931—1932 год. — юбилейна ц. 250 лева. Prix 12 frs suisses.

Сборникъ въ честь на Василъ Н. Златарски. София 1925 г. ц. 250 л. Prix pour l'étranger 20 frs suisses.

Изданията на Историческото д-во сѫ одобрени и препорѫчани за училищнитѣ библиотеки отъ М-то на Нар. Просвѣщение съ окрѫжно № 29174, отъ 7. XI. 1926 год.

Поискване на адресъ: Иванъ Гребенаровъ, касиеръ на Историческото д-во, ул. Люлинъ № 2, София VI.

ЦЕНА 250 ЛЕВА.

PRIX POUR L'ÉTRANGER 12 FRS SUISSES.

28 Л